Společný SVĚT

Příručka globálního rozvojového vzdělávání

Společný SVĚT

Manuál globálního rozvojového vzdělávání

VARIANTY – ČLOVĚK V TÍSNI

Společný SVĚT

Příručka globálního rozvojového vzdělávání

GLOBÁLNÍ ROZVOJOVÉ VZDĚLÁVÁNÍ
Varianty
Člověk v tísni, společnost při ČT, o. p. s.
Sokolská 18, 120 00 Praha 2
www.varianty.cz/grv
grv@varianty.cz

© Člověk v tísni, společnost při ČT, o. p. s.
Všechna práva vyhrazena.

Editoři: Ondřej Nádvorník, Andrea Volfová
Jazyková úprava: Jindřiška Šídlová
Ilustrace: Petra Hajská
Design: diverzity (Pavel Sláma, Tomáš Hibi Matějíček)
Tisk: Condor Plus, s. r. o.

ISBN 80-903510-0-X

PŘEDMLUVA

Předkládaná příručka pro středoškolské učitele odráží změny, které se v současnosti odehrávají v oblasti rozvojové spolupráce. Česká republika se stala jednou z dárcovských zemí oficiální rozvojové pomoci (ODA) a jako nový člen Evropské unie se zařadila do širšího společenství dárců. Příručka chce představit vizi, o jejíž naplnění usilujeme, a ukázat, jaký význam má šíření informací o méně rozvinutých zemích.

Zmíněná vize vychází z rozvojových cílů tisíciletí, jež stanovila Miléniová deklarace Organizace spojených národů v září 2000. Tyto cíle představují jednoduché, ale zároveň silné myšlenky, pro které teď nadešel ten pravý okamžik. Představují úsilí OSN, aby globalizace nebyla řízena pouze zájmy silných, ale byla vedena s ohledem na zájmy zranitelných. Prezidenti mnoha zemí – od Kamerunu po Kambodžu – dnes začínají prosazovat programy vedoucí k dosažení rozvojových cílů a opoziční strany tvrdě kritizují vládní neúspěchy v této oblasti. Dárci, rozvojové agentury, jakož i většina občanské společnosti spojují své úsilí, aby bylo daných cílů dosaženo.

Dvě třetiny nejchudších obyvatel světa dnes žijí v Asii, a proto lze rozvojem tohoto světadílu dosáhnout celosvětového snížení absolutní chudoby. Rozměry chudoby v Africe však jsou mnohem větší: téměř každý druhý Afričan bojuje o přežití s méně než jedním dolarem na den. Šířící se povědomí o těchto číslech vyvolává odezvu ze strany dárců: v roce 2003 země G8 přislíbily, že 50 procent nové rozvojové pomoci, schválené na konferenci v Monterrey v roce 2002, bude směřovat do zemí subsaharské Afriky. Měl by se tak napravit dlouhodobý pokles výše oficiální rozvojové pomoci na jednoho obyvatele, jenž byl zaznamenán v průběhu 90. let. Rozvojové cíle se neobjevily jen tak zčistajasna: byly vytvořeny na základě významných konferencí OSN v 90. letech a jsou jádrem Dohody z Monterrey i Johannesburského realizačního plánu. Tyto cíle samozřejmě jednohlasně schválilo v září 2000 na Summitu tisíciletí 189 zúčastněných zemí.

Pro mongolského pastýře nebo mexického obchodníka je snižování chudoby, posílání dětí do školy, zlepšení životního prostředí a zajištění lepší zdravotní péče pro matky a kojence hmatatelná a snadno pochopitelná představa. Rozvojové cíle se zaměřují na místní rozvoj, a protože jsou jejich hlavním zájmem témata významná pro obyčejné lidi, nabízejí jedinečnou oporu pro politické strategie.

Nezbytnou součástí zvýšení veřejné podpory pro rozvojovou spolupráci je globální a rozvojové vzdělávání. Všichni občané potřebují znalosti a schopnosti, které jim umožňují chápat, kriticky reagovat a podílet se na životě globální společnosti jako plnohodnotným občanům světa. To klade zásadní nároky na všechny oblasti sociální politiky včetně vzdělávání. Globální a rozvojové vzdělávání by mělo podporovat solidaritu a pochopení problémů mezinárodního rozvoje. Je to způsob, jehož prostřednictvím je možné dosahovat osobní i celospolečenské změny. Vhodně koncipované a strategicky promyšlené globální rozvojové vzdělávání, které bere v úvahu i otázky nerovnosti mezi pohlavími, by mělo přispět k pochopení a akceptování takových změn.

Metodologie globálního rozvojového vzdělávání je zaměřena na podporu aktivního učení a reflexe, do nichž se zapojují studenti i pedagogové. Vychází vstříc různosti a respektu k druhým a povzbuzuje studenty, aby si ujasnili vlastní priority v globálním kontextu. Globální rozvojové vzdělávání, které se prolíná nejrůznějšími obory, dosažení těchto cílů napomáhá. Přístup ke globálnímu rozvojovému vzdělávání je nutností i právem pro každého.

BEN SLAY
ředitel Regionálního centra
Rozvojového programu OSN (UNDP)

ÚVODNÍ SLOVO EDITORA

Vážení pedagogové,
příručka globálního rozvojového vzdělávání, kterou jste dostali do rukou, je jedním z výsledků projektu „Zavádění rozvojového vzdělávání do českého vzdělávacího systému“, realizovaným společností Člověk v tísni při ČT za finanční podpory Rozvojového programu OSN (UNDP – United Nations Development Programme) a programu zahraniční rozvojové pomoci České republiky. Cílem projektu je vytvořit na základě zahraničních i českých zkušeností koncept rozvojového vzdělávání vhodný pro české prostředí, prosazovat ho v českém školství, a přispět tak k rozšiřování znalostí studentů o současném rychle se měnícím světě a k získávání kompetencí a postojů vedoucích k přijímání odpovědnosti za život svůj i za širší okolí.

Při tvorbě této příručky bylo naším záměrem nabídnout vám pedagogům nástroj, který by usnadnil výuku týkající se problematiky globalizace, globálních problémů a rozvojové spolupráce. Příručka obsahuje informace pro učitele o jednotlivých tématech a modelové lekce, které je možné přímo využít ve výuce nebo je přizpůsobit podmínkám a potřebám jednotlivých škol či pedagogů. Témata byla zpracována odborníky z různých oborů, a příručka proto nepodává jeden pohled na často dost kontroverzní problematiku. Naopak obsahuje širokou škálu názorů a pohledů, u nichž jsme se snažili o co nejvyšší vyváženost.

Příručku lze využít ve výuce mnoha různými způsoby. Především je zdrojem informací, na kterém lze založit výklad či části textu přímo poskytnout studentům. Pomocí textů, obrazových příloh či statistických údajů lze také vyvolávat diskusi mezi studenty či je motivovat k zájmu o problematiku. Samozřejmě je možné využít připravených lekcí, případně je přizpůsobit nebo jejich strukturu použít novým způsobem na jiná témata. Výběr, které kapitoly a lekce a v jakém pořadí využijete, je zcela na vás. Doporučujeme však při prvním setkání studentů s touto problematikou zařadit některé z úvodních aktivit. Také kapitoly z bloku „úvod do problematiky rozvoje“ obsahují mnoho informací a pojmů nezbytných pro pochopení kapitol dalších.

Přáli bychom si, abyste považovali práci s touto příručkou za zajímavou a užitečnou. Pokud budete mít k jejímu obsahu nebo k práci s ní jakékoli připomínky, nápady, zkušenosti, budeme velice rádi, pokud nám je sdělíte.

Za kolektiv autorů,
ONDŘEJ NÁDVORNÍK, editor

OBSAH

Předmluva 5
Úvodní slovo editora 7
Obsah 9
Autoři textů 10
Autoři fotografií 11
GLOBÁLNÍ ROZVOJOVÉ VZDĚLÁVÁNÍ 13
Aktivita: Globální vesnice 27
Aktivita: Trix 30
Aktivita: Až mi bude 40... 36
Aktivita: Bubliny budoucnosti 37
PROJEKTOVÉ VYUČOVÁNÍ 39
ÚVOD DO PROBLEMATIKY ROZVOJE 49
Co je rozvoj? 51
Aktivita: Rozvoj 62
Současný svět – pojmy a obrazy 72
Aktivita: Jiný kraj, jiný mrav 75
Historické kořeny současného světa 79
Aktivita: Rekonstrukce státu 94
Globalizace 95
Aktivita: Vždyť je to jen mobil 108
GLOBÁLNÍ PROBLÉMY 109
Chudoba v globalizovaném světě 111
Nerovnost a rozvoj 123
Aktivita: TV show 129
Aktivita: Pohodlně se usaďte 131
Demografický vývoj světa 140
Aktivita: Populační exploze 139
Zdraví 141
Aktivita: Život a smrt 150
Vzdělání 151
Životní prostředí a udržitelný rozvoj 159
Rozvoj a problematika genderu 171
Aktivita: Ženomuž a mužožena 179
Lidská práva 181
Aktivita: Kolotoč lidských práv 191
Konflikty 193
Aktivita: Válka je vůl! 202
Migrace 205
Aktivita: Jít či nejít? 216
Aktivita: Španělská vesnice 218
Politické procesy rozhodování 221
Aktivita: Jak se vládne... 230
ROZVOJOVÁ SPOLUPRÁCE A JEJÍ SOUVISLOSTI 233
Rozvojová spolupráce 235
Aktivita: MARAZ – Máme rádi zkratky 253
Rozvojová spolupráce a mezinárodní instituce 255
Mezinárodní dluh 273
Aktivita: Kolik stojí chudoba? 283
Aktivita: Žedluzanost 284
Světový obchod 285
Aktivita: Stromy nebo křesla? 293
Jak se zapojit? 295
Aktivita: Petr a Magda se ptají 309
Fair trade 311
SLOVNÍK POJMŮ 317

AUTOŘI TEXTŮ

kapitola	autor/autoři
Smysl GRV	Bc. Ondřej Nádvorník
Definice a cíle GRV	Bc. Ondřej Nádvorník Mgr. Regina Dlouhá
GRV v kontextu č. školství	Mgr. Regina Dlouhá
Jak zahrnout GRV do výuky	Mgr. Regina Dlouhá
Metody a techniky GRV	Mgr. Magda Grillová Mgr. Petr Chára
Využití modelu E-U-R	PhDr. Hana Košťálová
Soubor aktivit GRV	Mgr. Magda Grillová Mgr. Petr Chára
Co je rozvoj	Bc.Ondřej Nádvorník
Současný svět - pojmy a obrazy	PhDr. Martin Ehl, Ph. D. Bc. Ondřej Nádvorník
Etiopie	Mgr. Jiří Škvor
Historické kořeny souč. světa	PhDr. Lubor Kysučan Ph.D.
Globalizace	Bc.Ondřej Nádvorník Mgr. Michal Tošner
Chudoba	Andrea Volfová A. B., MSc
Nerovnost	PhDr. Martin Ehl, Ph. D.
Demografický vývoj	RNDr. Zdeněk Čermák Ph. D.
Zdraví	Bc. Miroslav Barták PhDr. Helena Hnilicová
Vzdělání	Mgr. Karel Dolejší PhDr. Martin Ehl, Ph. D. Bc. Ondřej Nádvorník
Životní prostředí	Mgr. Robert Stojanov
Rozvoj a problematika genderu	Mgr. Gabriela Houzarová Andrea Volfová A. B., MSc
Lidská práva	Mgr. Karel Dolejší
Dětská práva	Mgr. Martina Holcová
Konflikty	PhDr. Martin Ehl, Ph.D.
Migrace	Doc. RNDr. Dušan Drbohlav, CSc.
Politické procesy rozhodování	PhDr. Martin Ehl, Ph.D.
Rozvojová spolupráce	Mgr. Josef Pazderka, MSc. PhDr. Petr Jelínek
Mezinárodní instituce	Michal Procházka Ivo Bělohoubek M. A.
Světový obchod	PhDr. Martin Ehl, Ph. D.
Mezinárodní dluh	Mgr. Tomáš Tožička
Jak se zapojit	Mgr. Martina Holcová Bc. Ondřej Nádvorník
Fairtrade	Mgr. Tomáš Tožička
Projektové vyučování	Mgr. Jitka Kašová

AUTOŘI FOTOGRAFIÍ

autor	číslo fotografie/strana
Cudlín, Karel	3/31
Čejka, Marek	15/203
Dokoupil, Ivo	9/33
Jeník, Miroslav	7/33
Kašová, Kateřina	5/32
Lojkovi, Jana a Bohdan	6/32
Procházková, Petra	14/203
Schroth, Jan	4/32
Škvor, Jiří	10/73
	11/73
	12/73
Zímová, Iva	16/204
	17/204
	18/204
archiv společnosti Člověk v tísni	1/31
(autor neuveden)	2/31
	8/33
	13/203

GLOBÁLNÍ ROZVOJOVÉ VZDĚLÁVÁNÍ

SMYSL GRV V SOUČASNÉ SPOLEČNOSTI

Život v současném rychle se měnícím světě je spojen s mnohými problémy a výzvami, které se dotýkají nás všech. Náš každodenní život je stále více propojen s životy ostatních lidí, mnohdy geograficky velice vzdálených. Zároveň je svět, ve kterém žijeme, místem, kde existuje velká nerovnováha, zejména mezi lidmi žijícími v rozvinutých a v rozvojových zemích. Problémy jako zvyšující se počet obyvatel světa žijících v chudobě, otázky lidských práv, zhoršující se životní prostředí, ozbrojené konflikty, různé formy diskriminace nebo vztah rozvinutých a rozvojových zemí, nabývají na významu. Lidé, a mladá generace zejména, pociťují potřebu vyrovnat se s těmito závažnými otázkami.

Vzdělání, které žáci a studenti získávají, je má připravovat na život v tomto propojeném a problematickém světě. Mělo by vycházet z otázek a problémů, se kterými se setkávají nebo budou setkávat studenti v každodenním životě či v profesionální kariéře. Nabídka vzdělávacích institucí by měla odpovídat společenským potřebám, aby školství neztrácelo autoritu a význam.

Cílem globálního rozvojového vzdělávání (GRV) je právě připravit studenty na život v současném světě a rozvíjet u nich kompetence, které jim umožňují stát se informovanými a aktivními občany přijímajícími odpovědnost za sebe, za své jednání i za své široké okolí. Globální rozvojové vzdělávání přispívá k uvědomování si současných naléhavých problémů a jejich souvislostí a pomáhá nacházet jejich řešení za přispění širokého spektra aktérů. Účastníci GRV získávají sociální, občanské a komunikační kompetence, které jim pomáhají při řešení problematických situací ať už na úrovni místní nebo v širokém kontextu světa.

Globální rozvojové vzdělávání je především nástrojem, který učí studenty, jak myslet a jednat, ne co si mají myslet. Úkolem školy by mělo být vychovávat lidi přemýšlivé, kteří dokážou v dnešní nepřehledné realitě získávat relevantní informace a kriticky je vyhodnocovat, kteří nepřejímají automaticky úsudek druhých, ale vytvářejí si vlastní názor, který dokážou na základě nových informací nebo zkušeností korigovat. Své názory a postoje by měli být studenti schopni vysvětlovat a argumentovat pro ně v diskuzi, ale zároveň respektovat názory druhých. Aby si studenti dokázali vytvořit názory podložené údaji a názory různých stran, GRV poskytuje a systematizuje informace o globálních procesech, jejich příčinách a důsledcích pro rozvoj společnosti. Součástí GRV je rovněž podpora postojů odpovědnosti za sebe i za svět, ve kterém žijeme, aktivního občanského přístupu a solidarity s lidmi, kteří se nacházejí v tíživé situaci. K těmto postojům však musí studenti dospět sami na základě promýšlení vlastních priorit a jejich vlastního vztahu k nově se objevujícím skutečnostem, nelze jim je předepsat či nadiktovat. Abychom mohli u studentů rozvíjet zmíněné kompetence, je nutné využívat technik a metod aktivního učení a vyučování. Je pochopitelné, že pouhým výkladem nelze dosáhnout mnoha z výše zmíněných kompetencí, které jsou pro globální rozvojové vzdělání klíčové. Součástí cílů GRV je rovněž vedení studentů k aktivnímu podílení se na občanském životě v kontextu souvislostí přesahujících lokální problémy. To znamená, že jsou vedeni k tomu, aby věcem a problémům nejen rozuměli, ale také pro jejich řešení či zlepšení dokázali něco vykonat, i když je třeba říkat a dělat věci, které jsou nepohodlné.

Dalším cílem globálního rozvojového vzdělávání je rozvíjení celostního přístupu ke světu a k jednotlivým problémům. Tato snaha vychází z povahy skutečnosti, kde věci a problémy nejsou odděleny, naopak jsou spolu četnými vazbami úzce svázány. Pochopení základních souvislostí témat, jakými jsou například globalizace, lidský rozvoj, chudoba či životní prostředí nezbytně vyžaduje uvádění jejich prvků do vzájemných souvislostí, aby taky mohly být pochopeny v celé své komplexitě. Realizace globálního rozvojového vzdělávání klade důraz na vztahy mezi vzdělávacími oblastmi a jejich propojování. Je třeba GRV integrovat do různých předmětů, ale velice vhodné je využít metody výuky, které přesahují tradiční předměty jako například vytváření projektů, využívání mimotřídních a zájmových aktivit, kontaktů s odborníky, institucemi státními i nevládními, partnerství se zahraničními školami, atd. Co možná největší integrace dimenze globálního rozvojového vzdělávání do všech studovaných oborů i do běžného života školy je tím, co může vést k dosažení cílů GRV.

Obecným cílem rozvojového vzdělávání je podle definice OSN: **„UMOŽNIT LIDEM, ABY SE PODÍLELI NA ROZVOJI SVÉ KOMUNITY, NÁRODA A CELÉHO SVĚTA. TAKOVÁTO MOŽNOST VYŽADUJE KRITICKÉ POVĚDOMÍ O MÍSTNÍ, NÁRODNÍ A MEZINÁRODNÍ SITUACI ZALOŽENÉ NA POROZUMĚNÍ SOCIÁLNÍM, EKONOMICKÝM A POLITICKÝM PROCESŮM.“**

DEFINICE A CÍLE GRV

Definice

Globální rozvojové vzdělávání je celoživotní vzdělávací proces, který:

- informuje o životech lidí žijících v rozvojových a v rozvinutých zemích a umožňuje lidem pochopit souvislosti mezi jejich vlastními životy a životy lidí na celém světě
- usnadňuje porozumění ekonomickým, sociálním, politickým, environmentálním a kulturním procesům, které ovlivňují životy všech lidí
- rozvíjí dovednosti, které umožňují lidem aktivně se podílet na řešení problémů
- podporuje hodnoty a postoje, které umožňují lidem aktivně se podílet na řešení problémů na místní, regionální, národní a mezinárodní úrovni
- směřuje k přijetí zodpovědnosti za vytváření světa, kde mají všichni lidé možnost žít důstojný život podle svých představ.

Cíle

POSTOJE A HODNOTY

- Studenti přijímají zodpovědnost za sebe a svět, ve kterém žijí,
- jsou motivováni k tomu, aby se aktivně podíleli na řešení místních problémů a přispívali k řešení problémů na regionální, národní i mezinárodní úrovni, a to i v situacích, ze kterých jim neplynou přímé výhody,
- jsou si vědomi výhod spolupráce s ostatními lidmi,
- respektují odlišné názory a pohledy na svět,
- jsou solidární s lidmi žijícími v těžkých podmínkách.

DOVEDNOSTI

- Studenti využívají nástrojů demokracie při podílení se na veřejném životě,
- dokážou vymezit problém, analyzovat ho, hledat různá řešení, vybrat nejvhodnější řešení a využívat při něm vlastních zkušeností i zkušeností ostatních,
- dokážou odhadnout své schopnosti a hledat možnosti, jak je využít při řešení problémů,
- dokážou efektivně spolupracovat s ostatními,
- dokážou si na základě informací vytvořit vlastní názor a uvést pro něj argumenty,
- umějí přijmout názor ostatních a korigovat svůj původní názor,
- dokážou využívat empatie při poznávání situace ostatních,
- umějí myslet systémově a hledat souvislosti.

ZNALOSTI

- Studenti znají příčiny a důsledky nejdůležitějších globálních problémů, vědí, co pomáhá a co brání udržitelnému lidskému rozvoji,
- srovnávají různé chápání konceptů – rozvoj, lidská práva, globalizace,
- rozumějí situacím lidí žijících v těžkých životních podmínkách, znají různé příčiny a důsledky těchto situací,
- jsou si vědomi rozdílů v ekonomické a sociální situaci lidí na světě, znají různé pohledy na příčiny a důsledky tohoto stavu,
- chápou vzájemnou závislost a propojenost různých oblastí světa a různých dimenzí rozvoje,
- znají hlavní aktéry rozvojové spolupráce a vědí o svých možnostech podílet se aktivně na rozvoji na lokální i globální úrovni,
- vědí, proč a jakým způsobem je uskutečňována rozvojová spolupráce.

VYMEZENÍ GRV VE VZTAHU K DALŠÍM DRUHŮM VZDĚLÁVÁNÍ A VÝCHOV

Globální rozvojové vzdělávání (někdy nazýváno pouze vzděláváním rozvojovým) je pojem, který používáme pro překlad anglického termínu „Development Education“. Vymezení oblasti, které se tato disciplína věnuje, není jednoduché, protože se v mnohém překrývá s dalšími oblastmi vzdělávání. Nejblíže je oblast zvaná Globální výchova (Global Education), která je někdy používána jako synonymum pro rozvojové vzdělávání. V České republice je známa hlavně z prací Selbyho a Pikea. Dále se rozvojové vzdělávání částečně překrývá svými tématy a využívanými metodami s interkulturním vzděláváním, environmentální výchovou, výchovou k lidským právům, výchovou k občanství a dalšími výchovami. K vyjasnění vztahu různých druhů výchov a vzdělávání vycházíme z pojetí institutu North–South Centre při Evropské radě, které pojímá Globální výchovu jako zastřešující koncept, který obsahuje rozvojové vzdělávání, interkulturní vzdělávání, vzdělání pro udržitelnost a vzdělávání pro mír a prevenci konfliktů.

Tyto typy společenských výchov a vzdělávání **MAJÍ SPOLEČNÝ:**

- **ZÁKLADNÍ SOUBOR HODNOT** (respekt k sobě samému a k druhým, smysl pro společenskou zodpovědnost, smysl pro sounáležitost a aktivní přístup k učení sebe sama i druhých)
- **SPOLEČNÝ SOUBOR MYŠLENEK A ZNALOSTÍ** (týkajících se technologických změn, nerovností v životních podmínkách obyvatel světa, demokracie, vlády a občanství, atd.)
- uznání potřeby **ROZVÍJET KLÍČOVÉ SCHOPNOSTI A ZNALOSTI** (komunikační, sociální, občanské, pracovní, kompetence k řešení problémů a kompetence učit se)
- uznání potřeby **ZAJISTIT TVŮRČÍ PŘÍLEŽITOSTI A AKTIVITY** v průběhu vzdělávacího procesu (individuální a společná práce, sdílení odpovědnosti za výsledky učení, spoluúčast),

a **ODLIŠUJÍ SE** především tématickým zaměřením a svými cíli, které se však navzájem doplňují a podporují. Z rozdílného zaměření cílů pak vychází i částečně rozdílné kompetence a techniky k jejich rozvíjení.

Obrázek: Globální výchova

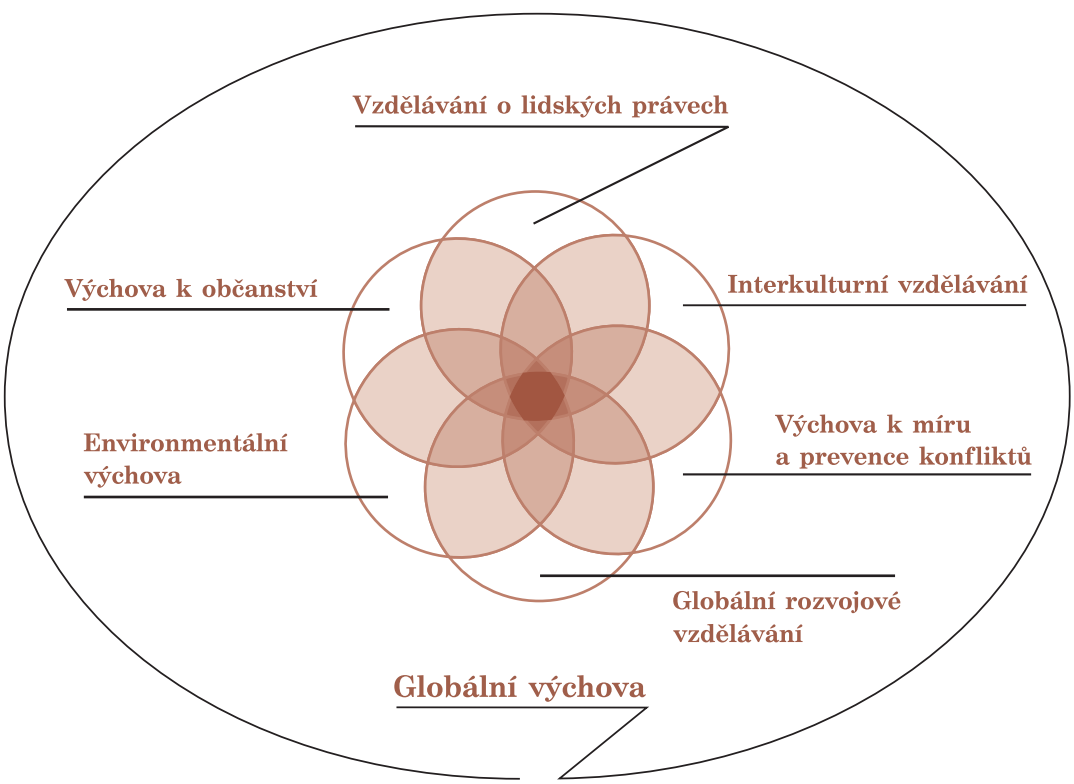

GRV V KONTEXTU ČESKÉHO ŠKOLSTVÍ

Mnoho pedagogů bude zřejmě souhlasit s tím, že globální rozvojové vzdělávání by mělo být běžnou součástí vzdělávání, možná však budou mnozí mít obavy, že pro tuto oblast nezbývá již v osnovách či v jejich učebních plánech prostor. Nebo se mohou obávat, že před vedením školy, inspekcí či ostatními pedagogy budou těžko obhajovat zařazení GRV do výuky. Pokud potřebujete jasné argumenty pro sebe nebo pro ostatní, abyste mohli globální rozvojové vzdělávání do své výuky zařadit, tato kapitola si klade za cíl vám je poskytnout. Přestože globální rozvojové vzdělávání pokrývá velmi širokou oblast, která by jistě vydala na samostatný předmět, předpokládáme, že ho pedagogové budou spíše zahrnovat do již existujících předmětů.

V aktuálních i závazných dokumentech pro středoškolské vzdělávání MŠMT ČR jsou pasáže, které poskytují oporu pro výuku globálního rozvojového vzdělávání. V následujícím textu jsme tučně označili ty, které za pádné argumenty ve prospěch GRV považujeme.

Učební plány, učební osnovy pro gymnázia

V dnes platných dokumentech pro vzdělávání na gymnáziích existují dva předměty, do jejichž cílů i tematických celků jsou témata GRV zakomponovány. Především učitelé základu společenských věd mají k dispozici prostor, poskytující dostatek času k zařazení výuky směřující ke GRV.

ZÁKLADY SPOLEČENSKÝCH VĚD

Proces vzdělávání v předmětu základy společenských věd směřuje k tomu, aby žáci:

- podrobněji se seznámili s cíli, principy, způsoby řízení a mechanismy fungování demokratických společenství a pochopili důvody mezinárodní spolupráce mezi zeměmi
- prohloubili si představu o významu lidských práv, občanských rolí, práv a povinností a o předpokladech vlastního začlenění do rozmanitých oblastí života společnosti,
- uměli se orientovat v hlavních problémech současného světa a v základních filozofických otázkách a byli schopni je chápat jako prostředky utváření vlastního životního názoru,
- **prohloubili si schopnost posuzovat společenské jevy a procesy a zasazovat je do širších sociokulturních, politických, ekonomických, případně psychologických souvislostí,**
- **byli schopni kriticky vnímat a hodnotit veřejné záležitosti a problémy, jednání druhých lidí i své vlastní, uměli vhodně korigovat svoje názory, postoje, chování a jednání**

Pro realizaci těchto cílů se nabízejí tematické celky „Základy sociologie, Základy politologie, Mezinárodní vztahy, Planetární problémy, Základy etiky“.

ZEMĚPIS

Proces vzdělávání v předmětu zeměpis směřuje k tomu, aby se žáci:

- naučili chápat kulturní i mentální zvláštnosti různých lidských ras, národů a kultur, vážit si jejich přínosu pro rozvoj lidské společnosti, uvědomit si význam tolerance pro dorozumění a uplatňování pravidel mezinárodního soužití

Přestože cíle předmětu nejsou vzhledem ke GRV příliš propracovány, domníváme se, že **tematické celky „Lidé na Zemi a Mimoevropské regiony světa“** mohou vhodně vedenou výukou směřovat k naplnění cílů GRV.

Standard pro SOŠ

Analýza standardu středoškolského odborného vzdělávání ukázala, že zde jsou některé cíle a témata formulovaná pro GRV pozitivně. Zcela největší prostor dle tohoto dokumentu mají tedy pro rozvoj GRV učitelé středních odborných škol.

Společenskovědní vzdělávání ve 2. i 3. úrovni vzdělávání má tyto vzdělávací cíle:

- **Student je seznámen se základními problémy soudobého světa (ekonomickými, politickými, bezpečnostními, etnickými, kulturními atp.),**
- **je seznámen s potřebností odpovědného mravního rozhodování, chápe postavení člověka ve světě a je si vědom odpovědnosti člověka za svět a lidskou civilizaci v něm,**
- **má pozitivně ovlivněnu hodnotovou orientaci, projevuje smysl pro odpovědné humánní jednání,**
- **rozumí problémům soudobého světa na základě poznání jejich historických kořenů,**
- **chápe postavení člověka ve světě a je si vědom odpovědnosti člověka za svět a lidskou civilizaci v něm, v praxi uplatňuje humanitní zásady vztahů mezi lidmi.**

Tyto cíle se naplňují v rámci obsahových okruhů „Soudobý svět, Mravní rozhodování člověka, Filozoficko–etické základy hledání smyslu života“.

Bílá kniha

Změny, které v českém školství právě probíhají, uvedla tzv. BÍLÁ KNIHA vydaná v roce 2001. V tomto

materiálu se mimo jiné hovoří o tom, na které cíle se má naše vzdělávací soustava zaměřit. Z textu jsme vybrali cíle korespondující s cíli GRV:

- rozvoj lidské individuality
- výchovu k ochraně životního prostředí ve smyslu zajištění udržitelného rozvoje společnosti
- posilování soudržnosti společnosti
- podporu demokracie a občanské společnosti
- výchovu k partnerství, spolupráci a solidaritě v evropské i globalizující se společnosti

Rámcový vzdělávací program pro gymnaziální vzdělávání

Rámcový vzdělávací program pro gymnaziální vzdělávání má za úkol rozpracovat cíle české vzdělávací soustavy formulované v Bílé knize. I. pracovní verze Rámcového vzdělávacího programu pro gymnaziální vzdělávání hovoří o kompetencích, ke kterým má vzdělávání středoškolského studenta směřovat. V etapě gymnaziálního vzdělávání je za klíčové považováno pět kategorií kompetencí (kompetence učit se učit, kompetence řešit problémy, komunikativní kompetence, sociální a interpersonální kompetence, občanské kompetence. Domníváme se, že s cíli GRV korespondují všechny tyto kompetence. Nejvíce argumentů pro zařazení GRV do výuky jsme však nalezli v kapitole O OBČANSKÝCH KOMPETENCÍCH:

- Žák je tolerantní, vstřícný, otevřený, ale i kritický k názorům druhých, chápe jejich potřeby a postoje, respektuje různorodost hodnot člověka,
- hájí svá práva i práva jiných, vystupuje proti jejich potlačování,
- vnímá, přijímá, vytváří a rozvíjí etické, kulturní a duchovní hodnoty, které nespočívají pouze v materiálním uspokojení lidských potřeb,
- zaujímá odpovědné postoje k otázkám sociálním, kulturním, ekologickým a ekonomickým,
- rozhoduje se tak, aby svým chováním a jednáním neohrožoval a nepoškozoval sebe a jiné, přírodu, životní prostředí a hodnoty vytvořené člověkem.

Z dalších kompetencí vybíráme:

KOMPETENCE UČIT SE UČIT

- Žák kriticky přistupuje k různým zdrojům informací, získané informace hodnotí z hlediska jejich věrohodnosti, zpracovává je a využívá při svém studiu a praxi,

KOMPETENCE ŘEŠIT PROBLÉMY

- Žák je otevřený k poznávání nových a originálních postupů a řešení problémů, nachází různé alternativy řešení, navrhuje varianty řešení problémů a zvažuje jejich přednosti, rizika a možné negativní důsledky

KOMUNIKATIVNÍ KOMPETENCE

- Žák prakticky používá komunikativní dovednosti v dalším studiu i ve svém osobním, profesním a občanském životě.

SOCIÁLNÍ A INTERPERSONÁLNÍ KOMPETENCE

- Žák při práci v týmu uplatňuje své individuální schopnosti, vědomosti a dovednosti, spolupracuje při dosahování společně stanovených cílů,
- organizuje společnou činnost, přijímá odpovědnost za svoji práci i práci ostatních, konstruktivně řeší konflikty a přispívá k vytváření tvůrčí a podnětné atmosféry.

V dalším textu I. VERZE RVP PRO GYMNÁZIA jsme hledali VZDĚLÁVACÍ OBLASTI, které tyto výše vyjmenované kompetence, tzn. klíčové kompetence korespondující s cíli GRV, rozvíjejí.

Přestože se domníváme, že kvalitně zpracované klíčové kompetence nejsou dostatečně a vhodně rozpracovány do vzdělávacích oblastí, pracujeme dále ve vztahu ke GRV se vzdělávací oblastí „Člověk a společnost“, „Člověk a příroda“ a s průřezovým tématem „Výchova k myšlení v evropských a globálních souvislostech“.

VZDĚLÁVACÍ OBLAST ČLOVĚK A SPOLEČNOST přispívá k utváření a rozvíjení klíčových kompetencí tím, že vede žáka mimo jiné k:

- chápání vývoje společnosti jako proměny sociálních projevů života v čase, posuzování společenských jevů v synchronních a chronologických souvislostech provázaných příčinnými, následnými, důsledkovými a jinými vazbami,
- **rozvíjení geograficky prostorové představivosti o historických a soudobých jevech, vnímání významu zeměpisných podmínek pro variabilitu a mnohotvárnost společenských jevů a procesů,**
- vnímání přináležitosti k evropské kultuře a chápání proměnlivosti kulturního prostředí i životního stylu v závislosti na širších společenských podmínkách, pochopení sociální a kulturní různorodosti lidí a civilizačního přínosu různých kultur, uplatňování tolerantních postojů vůči minoritním skupinám ve společnosti, odhalování rasistických a xenofobních a extrémistických názorů a postojů v mezilidském styku,
- **rozvíjení a kultivaci vědomí osobní, lokální, národní, evropské i globální identity, utváření realistického pohledu na skutečnost a rozvíjení pozitivního hodnotového systému opřeného o historickou i současnou zkušenost lidstva**

Tyto cíle rozvíjí především vzdělávací obsah „Mezinárodní vztahy, globální svět“.

VZDĚLÁVACÍ OBLAST ČLOVĚK A PŘÍRODA obsahuje téma „Sociální prostředí“. Očekávanými výstupy z tohoto tématu jsou:

- Žák analyzuje hlavní rasová, etnická, jazyková, náboženská, kulturní a politická specifika s ohledem na způsob života a životní úroveň v regionech světa,
- rozliší a porovnává státy světa a jejich zájmové integrace podle kritérií vzájemné podobnosti a odlišnosti,
- lokalizuje na politické mapě světa hlavní geopolitické změny.

Průřezové téma VÝCHOVA K MYŠLENÍ V EVROPSKÝCH A GLOBÁLNÍCH SOUVISLOSTECH má za úkol v oblasti postojů a hodnost žákovi pomoci:

- **zaujímat konstruktivní postoje k naléhavým otázkám míru a lidských práv v konkrétních životních situacích, bránit se proti násilí, teroru a škodlivým vlivům, které jsou důsledkem globalizace.**

V oblasti vědomostí, dovedností a schopností:

- **využít lokálních, regionálních a mezinárodních příležitostí k ověření občanských dovedností a využívání demokratických mechanismů a struktur,**
- **chápat historickou kontinuitu v evropském a globálním kontextu ve vztahu k vývoji vlastního národa a státu,**
- **být schopen vnímat a hodnotit lokální a regionální jevy a problémy v širších souvislostech evropských i globálních,**
- **umět vyjádřit svůj názor v diskusích o politických, ekonomických a sociálních problémech v kontextu s evropským a globálním vývojem,**
- **uvědomovat si a projevovat solidaritu s postoji evropských a jiných národů usilujících o harmonický rozvoj, mír a demokracii,**
- **uvažovat a nacházet řešení problémů a konfliktů s ohledem na historickou zkušenost Evropy a jiných částí světa.**

V oblasti vědomostí:

Prohlubující a rozšiřující poznání a pochopení smyslu a cílů globální spolupráce a evropské integrace, funkcí organizací, které podporují spolupráci a řešení konfliktů ve světě a v Evropě

- **poskytující orientaci v záměrech a činnosti institucí, organizací a sdružení, podporující humanitární cíle, aktivity, solidaritu a spolupráci ve světě a v Evropě**

S těmito cíli překvapivě úzce souvisí pouze jedno jediné téma z devíti navržených, a to MEZINÁRODNÍ SPOLUPRÁCE A HUMANITÁRNÍ POMOC. **I proto se domníváme, že v I. verzi Rámcového vzdělávacího programu pro gymnaziální vzdělávání neodpovídá zpracování obsahu vyjmenovaných vzdělávacích oblastí kompetencím deklarovaným v úvodu materiálu. Budeme se proto snažit tento materiál připomínkovat tak, aby tyto dvě složky byly v souladu.**

Rámcový vzdělávací program pro střední odborné školy

SPOLEČENSKOVĚDNÍ VZDĚLÁNÍ na středních odborných školách klade důraz především na přípravu pro praktický život. Proto jsou zde kvalitně rozpracovány cíle v afektivní oblasti:

- cítit potřebu občanské aktivity, vážit si demokracie, usilovat o její zachování a zdokonalování, preferovat demokratické hodnoty a přístupy před nedemokratickými, i když má demokracie své stinné stránky, jednat v souladu s demokratickými ctnostmi a vlastenectvím, **respektovat lidská práva, chápat meze lidské svobody a tolerance, jednat solidárně,**
- **na základě vlastní uvědomělé identity ctít identitu jiných lidí, považovat je za stejně hodnotné jako sebe sama tedy oprostit se ve vztahu k jiným lidem od předsudků a předsudečného jednání, xenofobie, intolerance, rasismu, etnické, nacionální, náboženské a jiné nesnášenlivosti.**

Tyto afektivní cíle podporují především tyto tematické celky: Člověk v lidském společenství, Evropa a svět, ČR, Evropa a svět.

Součástí společenskovědního vzdělávání na SOŠ je i průřezové téma OBČAN V DEMOKRATICKÉ SPOLEČNOSTI. Cílem vhodně podporujícím GRV se jeví:

- **vede žáky k odpovědnosti za vlastní jednání, rozhodnutí a řešení problémů,**
- **vede žáky k angažovanému přístupu k druhým lidem, k prostředí, k řešení problémů.**

JAK ZAHRNOUT GRV DO VÝUKY

V předešlých odstavcích jste nalezli oporu oficiálních dokumentů pro vyučování GRV. Nezbývá tedy již nic než odvaha pustit se do toho. Nabízí se 3 způsoby realizace:

1. V tématech blízkých GRV vyzkoušejte hodiny nabízené v tomto materiálu a společně se studenty zhodnoťte, zda byly pro vaši výuku přínosem
2. Analyzujte své tematické plány a pokuste se zapracovat cíle, témata a metody práce GRV
3. Spojte se s kolegou a pokuste se vypracovat projekt zaměřený na GRV

Promyšlená systematická výuka směřovaná k obecně formulovaným cílům GRV a cílům deklarovaným v dokumentech MŠMT ČR je naším a doufáme, že i vaším učitelským snem. K snům se však dostáváme po malých krůčcích, ten první krůček může být dobře promyšlená interaktivní hodina s jasným a ověřitelným cílem, reflektovaná studenty jako hodina přínosná pro jejich život. Jak si takovou hodinu připravit?

Jak si připravit hodinu směřující k cílům GRV?

1) VYBERTE SI TÉMA HODINY

Vaše promýšlení hodiny by mělo směřovat k odpovědím na tyto otázky:

2) PROČ

Pokuste se najít argumenty, které vás i vaše studenty přesvědčí o nutnosti tématu. Na základě těchto argumentů formulujte cíle hodiny. Nezapomeňte, že hodina zaměřená na GRV by měla směřovat ke změně či uvědomění si postojů, nabytí dovedností. Znalosti jsou v takovéto hodině pouze prostředkem k postojům a dovednostem. Důležité je promyslet, jak konkrétní cíle dané hodiny přispívají k naplnění obecných cílů GRV.

3) CO?

Odpovědi na výše zmíněnou otázku vám pomohou ve vaší složité práci, vybrat ten nejpodstatnější obsah hodiny, tedy to, co se mají vaši studenti naučit. Pokuste se témata GRV propojit s tématy právě probíranými.

4) KOMU?

V každé třídě je to jiné, to ví každý učitel. Přestože jste jistě i při odpovědích na minulé dvě otázky uvažovali o svých studentech, představte si třídu, ve které budete tuto hodinu realizovat. Pokuste se předpovědět zkušenosti, které mohou studenti uplatnit při výuce vámi zvoleného tématu. Najděte též situace, ve kterých právě oni mohou aplikovat v životě to, co se v hodině naučí.

5) JAK?

Vytvořte si scénář hodiny rozčleněný do tří fází (evokace, uvědomění si významu, reflexe). Hledejte vhodné metody, které budou podporovat cíle, které jste si formulovali. Na závěr prověřte logickou provázanost všech tří fází.

6) JAK OVĚŘÍM CÍLE?

Jak zjistíte posun, který vaši studenti během hodiny učinili? Pokuste se najít otázky, na které chcete odpovědět. Jestliže chcete studenty hodnotit, cíle hodiny jsou vlastně kritérii hodnocení.

Literatura

Učební dokumenty pro gymnázia. Praha: Fortuna, 1999

Standard středoškolského odborného vzdělávání. Praha: Fortuna, 1998

Národní program rozvoje vzdělávání. Bílá kniha. Praha: MŠMT ČR, 2001

Rámcový vzdělávací program pro gymnaziální vzdělávání, I. pracovní verze. Praha: VÚP 2004

RVP pro SOŠ, I. pracovní verze. Praha NUOV 2004

METODY A TECHNIKY GRV

Vážené kolegyně, vážení kolegové!
Když jsme se chystali k sepsání úvodníku k části pojednávající o metodách a technikách GRV, dostal se nám do ruky jeden z časopisů, který připravovali naši studenti. V úvodním slovu jeden z nich velmi svižně a vtipně vyjádřil svůj názor na smysl existence takového úvodníku a na počet čtenářů, kteří si jej přečtou. Má-li pravdu, pak jsme se pustili do relativně zbytečné práce. My však věříme, že se pár takových mezi vámi skutečně našlo.

Když jsme začali pracovat na aktivitách, které jsou důležitou součástí této publikace, položili jsme si tu nejzákladnější otázku: Budete mít čas a chuť se do nich se svými studenty pustit? Tahle otázka se stala naší věrnou družkou v dobrém i zlém. Nyní vám předkládáme soubor aktivit, které jsme nakonec vybrali, a chce se nám k nim dodat jednu zásadní věc. Naším cílem jako pedagogů bylo a je jejich uvedení do života škol. A protože jsme dost kritičtí a víme, že i mezi vámi se najdou nám podobní, uvědomujeme si, že ne všichni je v plném rozsahu využijí. Přáli bychom si však, aby pro vás byly minimálně impulsem, který do vašich hodin přivane čerstvý vítr – ať už se tam zjeví v podobě lehkého vánku, nebo jako větrná smršť tropického orkánu. Čerstvý vítr, který přináší dobré zprávy o tom, že naše školství a naše práce dokáže studenty motivovat a vzdělávat jinak a lépe, než se všeobecně tvrdí. Ať již tedy použijete aktivity v námi navrhovaném rozsahu, nebo použijete jen část, která vás zaujme a bude se lépe hodit pro vaše cíle, případně se jimi necháte jen inspirovat a budete sestavovat v podobném duchu vlastní, bude to pro nás, pro vás i pro vaše studenty ta největší odměna. Občas se ještě setkáváme s termínem netradiční formy výuky a rádi bychom společně s vámi dosáhli toho, že se ona předpona ne– stane minulostí a uzavře kapitolu školství nudného, nezáživného a neefektivního.

PETR CHÁRA
MAGDA GRILLOVÁ

Co, jak a proč

Na následujících stranách jsme se pokusili shrnout to nejpodstatnější ze zásad, metod a postupů, které bude vhodné v aktivitách uvedených v této příručce uplatnit. S aktivitami doporučujeme nakládat flexibilně a kreativně. Často budete sami ovlivňovat jejich délku. U mnoha z nich velmi záleží na vyspělosti studentů, komunikačních dovednostech, zkušenostech se skupinovou prací, na schopnosti hledat informace v textu apod. Proto budete nuceni některé aktivity ve vhodnou chvíli přerušit a dokončit v další hodině. Pro zabezpečení návaznosti doporučujeme zadat písemnou reflexi jako domácí práci, další hodinu zahájit četbou těchto textů nebo návodnými otázkami připomínajícími předchozí hodinu. Poznámky z brainstormingu (viz níže) nebo výsledky skupinové práce zaznamenané na posterech a vyvěšené na začátku následující hodiny mohou posloužit jako přemostění a obnovení úvah na dané téma.

Základní stavební kameny a možnosti jejich úprav

1. Obměňujte ÚVODNÍ, MOTIVAČNÍ AKTIVITU (např. pojmová mapa, viz níže). Vhodně zvolený prvek záhady, překvapení, hledání, co již víme apod. může velmi posílit zájem studentů o dané téma.
2. Obměňujte ZPŮSOBY VYTVÁŘENÍ SKUPIN (viz např. Silberman, M. **101 metod pro aktivní výcvik a vyučování.** Praha: Portál, 1997, str. 43 – Deset způsobů vytváření skupin).
3. Obměňujte ZPŮSOBY VEDENÍ DISKUSE.
4. Obměňujte ZPŮSOBY PROVÁDĚNÍ REFLEXE.

AD 1) ÚVODNÍ AKTIVITY

Cílem úvodní aktivity může být:

- otevření daného tématu
- motivace studentů k úvahám o daném tématu
- vzbuzení zájmu studentů
- zjištění, jaké poznatky již studenti k danému tématu mají nebo jaké postoje k němu zaujímají.

Zde je možné využít například následujících dvou metod:

Myšlenková mapa

Téma nebo klíčové slovo zapište do středu tabule. Vyzvěte studenty, aby navrhovali vše, co s daným slovem souvisí. Jejich návrhy zapisujte kolem ústředního tématu. Pro přehlednost můžete všechny výrazy na tabuli zakroužkovat. Poté studenti hledají souvislosti, které na tabuli vyznačíte čarami.

Brainstorming

Metoda brainstormingu spočívá v rychlém shromáždění a zapsání nápadů, námětů, informací. Cílem je vyprodukovat co nejvíce myšlenek nebo projednat

nějaké téma ze všech možných úhlů v minimálním čase. V počáteční fázi brainstormingu je důležité podporovat u studentů produkci jakýchkoliv nápadů bez hodnocení, teprve v další fázi se nápady a informace třídí, opravují, hodnotí či vylučují. Podobně jako u diskuse je třeba dbát na to, aby téma bylo dostatečně jasně formulováno.

Pro úvodní část můžete také používat např. fotografie z časopisů, titulky novinových článků nebo klíčová slova, která se nějakým způsobem týkají daného tématu. Studenti se snaží z indicií odhadnout, co bude tématem hodiny.

AD 2) PRÁCE VE SKUPINÁCH

Skupinové vyučování je forma práce ve skupinách menších než třída. Vyžaduje týmové úsilí, kooperaci, vzájemnou pomoc studentů a kolektivní řešení problému. Studenti společnou prací všech členů skupiny plní určitý úkol – řeší daný problém. Sociální klima skupiny dává lepší možnosti pro uplatnění jednotlivců. Snižují se zábrany, tréma, ostych před velkou skupinou, vědomí přílišné odpovědnosti za projev před větším počtem studentů. Malá skupina je prostředím mnohem přirozenějším a bližším životním situacím než školní třída. Práce ve skupinách umožňuje probrat téma z různých pohledů, protože každá skupina dostane odlišné zadání a má za úkol v krátkosti prezentovat výsledky své práce ostatním. Velikost skupiny by neměla přesáhnout šest členů.

Ne vždy je žádoucí, aby studenti sami rozhodli, s kým budou pracovat. Pro některé aktivity je vhodné vytvořit vyvážené skupiny, v nichž budou spolupracovat studenti s různými styly učení, s různým typem nadání, s různými zájmy, zkušenostmi, s odlišným temperamentem apod. Pro studenty je přínosné, pokud získají zkušenost se spoluprací s lidmi, kteří nepatří do okruhu nejbližších přátel a s nimiž nesdílejí stejné postoje, hodnoty, kvality atd.

AD 3) DISKUSE

Diskusní metody jsou vhodné k vyjasňování vlastních postojů, formulaci názorů, k rozvíjení dovednosti racionální argumentace a schopnosti naslouchat. Téma diskuse musí být zajímavé, vhodně formulované, adekvátní znalostem a schopnostem studentů.

Aby mohl učitel diskusi účinně vést, měl by si sám uspořádat své znalosti a získat základní informace týkající se diskusního tématu, připravit se na možné reakce studentů, formulovat argumenty pro a proti navrhovaným řešením problému a napsat si sadu dotazů, kterými lze diskusi rozproudit. Před započetím diskuse je vhodné domluvit se se studenty na obecných pravidlech diskuse (viz Zásady úspěšné diskuse).

Diskuse může být organizována různým způsobem. Kromě běžné diskuse facilitované učitelem, kdy jednotliví studenti reagují na otázky učitele nebo na podněty jiných studentů, lze diskusi více strukturovat. Strukturováním diskuse lze zajistit, že prostor dostanou i ti studenti, kteří by se ve volnější diskusi neprosadili nebo nenašli odvahu říci si o slovo. Na druhé straně jsou ti, kteří preferují vyjadřování vlastních postojů, motivováni vyslechnout ostatní a získat zkušenost s oceněním, či dokonce přijetím názoru někoho jiného.

Tyto formy diskuse umožňují studentům zamyslet se nejen nad tématem samým, ale i nad průběhem diskuse, nad zásadami konstruktivní diskuse a nad dovedností sebe i ostatních tyto zásady při výměně názorů dodržovat. Tím je v podstatě dán prostor k rozvíjení a zdokonalování komunikačních dovedností studentů.

Třífázová akvarijní diskuse

1. Připravte tři otázky pro diskusi související s tématem výuky. Nejlepší je, když otázky spolu souvisí, není to však nezbytně nutné. Rozhodněte, v jakém pořadí se o otázkách bude diskutovat.
2. Uspořádejte židle do dvou soustředných kruhů. Nechte účastníky rozpočítat se na „prvý, druhý, třetí“ (nebo vytvořte skupiny jiným způsobem). Členové první skupiny se posadí do diskusního kruhu, členové druhé a třetí skupiny se posadí na židle ve vnějším kruhu. Uveďte první otázku pro diskusi. Na diskusi vyčleňte ne více než deset minut. Chcete-li, ustanovte do role moderátora někoho z účastníků.
3. Pak se do vnitřního kruhu posadí členové druhé skupiny a členové první skupiny se přesunou do vnějšího kruhu. Zeptejte se žáků ve druhé skupině, zda by chtěli nějak komentovat diskusi první skupiny, a poté přejděte k druhému diskusnímu tématu.
4. Stejně postupujte se třetí skupinou.
5. Po prodiskutování všech tří otázek spojte skupiny v jeden celek. Požádejte účastníky o jejich názory a reakce týkající se celé diskuse.

Obměny:

- Použijte jen jednu diskusní otázku namísto tří. Každá následující skupina bude pouze reagovat na předchozí diskusi.
- Další variantou je vytvoření pouze dvou skupin. Jedna skupina je skupinou diskutující, druhá ji obklopí, protože je skupinou pozorovatelů. Pozorovatelé sledují diskusi po obsahové a formální stránce. Po skončení debaty obě skupiny diskusi hodnotí.

Rozšiřující se panel odborníků

1. Vyberte k diskusi maximálně pět otázek.
2. Vyberte čtyři až šest studentů, kteří budou hovořit v panelové diskusi. Požádejte je, aby se posadili do půlkruhu v přední části místnosti.
3. Ostatní studenti se kolem nich rozsadí po

třech stranách – vytvoří podkovu.

4. Na úvod položte nějakou provokativní otázku.
5. Veďte panelovou diskusi se skupinou řečníků.
6. Ostatní, pozorující účastníci se budou připravovat na vlastní diskusi a budou si dělat poznámky.
7. Na konci časového úseku vymezeného pro danou část diskuse rozdělte celou skupinu do několika podskupin, v nichž budou účastníci pokračovat ve výměně názorů na zbývající otázky.

Obměny:

- Obraťte postup: začněte diskusí v malých skupinkách a pokračujte panelovou diskusí.
- Vyzvěte studenty, aby sami přispěli otázkami do diskuse.

AD 4) REFLEXE

Každou aktivitu je vhodné uzavřít závěrečnou reflexí. Tu lze zaměřit na všechny či jen některé z následujících bodů:

- osvojení si nejdůležitějších informací, faktografických poznatků v hodině
- změna postoje k danému tématu či naopak jeho posílení
- průběh diskuse, skupinové práce, zapojení jednotlivých členů skupiny, problematické úseky práce apod.

Reflexi lze organizovat různými způsoby:

Volné psaní

Žáci mají za úkol v pěti minutách (maximálně) jednotlivě napsat k tématu vše, co je napadne. Vyjadřují se v celých větách, nemusí se zabývat stylistickou nebo gramatickou správností, ale kromě analýzy tématu mapují také svůj myšlenkový proces. To znamená, že se v jejich textu může objevit i myšlenka, kterou vystihují např. své potíže s koncentrací nebo poukazují na nepřiměřený hluk v místnosti.

Při zadávání zdůrazněte, že by studenti měli ve vymezeném čase nepřetržitě psát, zachytit vše, co je napadá, bez ohledu na stylistickou vybroušenost textu. Při odklonu od tématu by se měli snažit přimět k opětovné koncentraci na zadanou otázku.

Po vypršení časového limitu je možné buď volná psaní studentům ponechat jako výstup z hodiny, nebo je vybrat a použít jako zpětnou vazbu pro analýzu toho, jak bylo dosaženo cíle hodiny (k učitelské reflexi), anebo vyzvat studenty, aby v textu podtrhali pasáže, o které jsou ochotni se podělit s ostatními, a pozvat všechny do kruhu. Zde lze využít metodu „magického kamene“ – viz níže.

Magický kámen

Studenti se shromáždí v kruhu. Učitel vysvětlí, že hovořit bude moci pouze ten, kdo právě drží magický kámen (příp. fix či jiný předmět, který lze poslat po kruhu). Pokud se někdo nechce zapojit, předá kámen dalšímu v kruhu. Studenti mají prostor přečíst pasáž z volného psaní (viz výše) nebo se vyjádřit k otázce zadané učitelem. Otázka může směřovat k některému z bodů uvedených v úvodu této pasáže (info, postoj, průběh práce). Nikdo nesmí komentovat příspěvky jiných studentů ani se k nim nějak vyjadřovat. (Tuto metodu lze využít i v úvodní fázi aktivity jako otevření tématu.)

Nedokončené věty či otázky

Připravené věty nebo otázky můžete použít různými způsoby:

- rozdat studentům ke zpracování (doma či v závěru hodiny),
- napsat na postery (studenti obcházejí postery a dopisují na ně své reakce, případně píšou na lepicí papírky a přiřazují je k dané otázce).

Obecné zásady interaktivní výuky

- Podporujte tvůrčí atmosféru ve třídě.
- Podněcujte vytvoření atmosféry důvěry a spolupráce.
- Začínejte s tím, co je všem důvěrně známo, s čím mají studenti vlastní zkušenost.
- Formulujte aktuální a přitažlivá témata, uvádějte příklady z bezprostředního okolí.
- Zadávejte stručně, jasně a konkrétně zformulované úkoly.
- Dbejte, aby měl každý student prostor k sebevyjádření, každému věnujte pozornost.
- Pracujte s konfliktem – neutíkejte od něj, nuťte účastníky k vyjasňování stanovisek.
- Zdůrazňujte styčné body odlišných názorů, podněcujte hledání všestranně přijatelného konsenzu.
- Věnujte dostatek času hodnocení aktivit.

Zásady úspěšné diskuse

- Pozorně poslouchej a respektuj právo všech na to, aby se vyjádřili.
- Neskákej ostatním do řeči.
- O slovo se hlas tehdy, když máš co říct.
- Snaž se, aby to, co říkáš, navazovalo na obsah předchozí promluvy.
- Na začátku promluvy je užitečné shrnout, co bylo řečeno dřív.
- Když dostaneš slovo, mluv stručně, srozumitelně a k věci.
- Snaž se rozlišovat mezi fakty a svými názory či přáními.
- Nerozčiluj se, hněv ti může jenom uškodit. Zůstaň klidný a soustředěný.
- Nikoho neurážej, polemizuješ s názory ostatních, nikoli s jejich osobou.
- Pamatuj, že smyslem diskuse je domluvit se, dosáhnout řešení.

VYUŽITÍ MODELU E-U-R PŘI AKTIVNÍM UČENÍ

Rámec E–U–R (evokace, uvědomění významu, reflexe) je jedním z vhodných modelů procesu učení, který mohou učitelé využít při plánování efektivních lekcí a učebních situací.

Evokace – první fáze procesu učení

ZA PRVÉ, student si **samostatně vybavuje a strukturuje, co již ví o tématu.** Přinutí ho to, aby o tématu začal samostatně přemýšlet, a to je velmi významná aktivizační činnost. Student si uvědomí, nakolik dané téma zná, a z chaotických podvědomých znalostí sestaví vlastní vědomostní strukturu probíraného tématu (prekoncept), do níž může následně vřadit nová fakta.

Znalosti, které nepřijímáme nahodile, nýbrž jako součást nějakého kontextu, jsou trvalé. Informace vytržené ze souvislostí, které si žáci nemohou spojit s již známými znalostmi, se mohou zanedlouho z paměti vytratit.

Při učení se spojuje nové s již známým. Základem pro nové, hlubší porozumění světu se studentům stává soustava předchozích znalostí, na které lze nově přicházející informace promyšleně napojovat a tak docílit toho, že je studenti dlouhodobě zvnitřní. Tím, že studentům pomůžete rekonstruovat předchozí znalosti, pomůžete jim rozšířit základnu vědomostí a možnost aktivně přijmout nová fakta. Navíc se při tomto způsobu práce odhalí i řada dřívějších neporozumění (miskonceptů), studenti si mohou opravit chybné názory, které by se jinak jen stěží dostaly na světlo.

DRUHÝM CÍLEM fáze evokace je **zaktivizovat studenta.** Efektivní učení předpokládá aktivitu samotného učícího se jedince. Žáci ve třídách však příliš často pouze naslouchají učiteli, který přemýšlí za ně o tom, o čem by měli přemýšlet sami, zatímco oni sedí a bezmyšlenkovitě si zapisují poznámky nebo o něčem sní.

Aby žáci byli schopni porozumět výkladu a dokázali z něj trvale čerpat a stavět se k němu kriticky, musí se aktivně zapojit do procesu učení. Aktivní zapojení znamená, že žáci přemýšlejí samostatně a užívají vlastního jazyka k vyjádření svých myšlenek. Své znalosti a aktuální stupeň porozumění prokáží vlastním souvislým projevem, lhostejno zda písemným či ústním. Ve fázi evokace si tímto způsobem žáci sami ujasňují, na jaké úrovni jsou jejich znalosti tématu, jaké vědomostní či názorové „schéma“ si v sobě nesou. A díky tomu, že si svou výchozí situaci ujasní, mohou pak lépe a efektivněji do již existujících struktur zabudovávat poznatky nové, protože **budou lépe rozumět celému kontextu.**

Protože vytváření trvalého porozumění (znalostí) je procesem navazování nového na staré či lépe vřazování nového do již existující (vědomostní či názorové) struktury, je třetí cíl evokační fáze nesmírně důležitý. TŘETÍM CÍLEM evokační fáze je **vzbudit vnitřní zájem studentů řešit předložený problém – tedy učit se.** Vnitřní zájem studentů je předpokladem toho, aby studenti zůstali aktivně zapojeni do toho, co dělají, aby viděli smysl své práce – tedy svého učení. **Učení se zřejmým smyslem** je daleko efektivnější než takové, kdy učící se jedinec smysl svého učení nevidí nebo se s ním nedokáže ztotožnit. Zde studenti mají před sebou konkrétní cíl, k němuž jejich práce směřuje, a tento cíl si stanovili sami tím, že si zformulovali vlastní otázky, na které je třeba hledat odpovědi. Učení založené na skutečném zájmu a s jasně stanoveným záměrem je účinnější než učení bez zřejmého cíle. A cíl sám má tím vyšší motivační a aktivační hodnotu, čím více se s ním žák ztotožní. Pokud si žák cíl stanoví svobodně, bude i maximálně motivován k jeho dosažení. Před začátkem čtení o určitém tématu je vhodné podnítit zájem prostřednictvím brainstormingu, kdy se sepisují nápady. Některé z nápadů a domněnek si protiřečí – i to je velice důležité, neboť názorové rozdíly často vedou k dalším otázkám, které pak mohou být silnou motivací pro další čtení a získávání informací. Podle amerického badatele Pearsona (1991) je porozumění vlastně „to, že dostanete odpovědi na svoje vlastní otázky“.

Uvědomění si významu – druhá fáze procesu učení

Druhou fázi našeho modelu myšlení a učení jsme nazvali fázi uvědomění si významu informací. V jejím průběhu se žák setká s novými informacemi a myšlenkami, a to např. prostřednictvím čteného textu, shlédnutím filmu, poslechem přednášky nebo experimentováním. Je to fáze učení, během níž má učitel na žáka nejmenší vliv. Žák jí musí projít s plným vnitřním nasazením.

Existují učební metody, které neustále udržují žáky v činnosti. Fáze uvědomění si významu je důležitá v procesu učení, předpokládá ovšem, že žáci se opravdu aktivně a pozorně zapojí do čtení a učení.

PRINCIP FÁZE UVĚDOMĚNÍ SI VÝZNAMU:

1. Základním úkolem této fáze je udržet zájem žáka vyvolaný ve fázi evokace.
2. Druhým cílem je podnítit žáky, aby sledovali, jak se vyvíjí jejich vlastní chápání nových poznatků. Dobří žáci a schopní čtenáři neustále

vnímají, zda a jak nové informaci rozumějí, jak souvisí s tím, co znají z dřívějška. Vrací se k tomu, co jim není jasné po prvním čtení. Při poslechu mluveného projevu kladou otázky nebo si dělají poznámky v místech, jimž nerozumějí, aby se k nim mohli vrátit později. Pasivní čtenáři budou tyto nejasnosti jednoduše přeskakovat a informacím buď vůbec nebo částečně neporozumí.

Jakmile studenti dokáží průběžně vnímat, zda textu rozumějí a do jaké míry, už ukládají nové informace do vlastních vědomostních schémat, která tak zdokonalují a upevňují. Hledají souvislosti – stavějí mosty mezi starým a novým a budují si tak zázemí pro hlubší chápání daného tématu.

Reflexe – třetí fáze procesu učení

Třetí fází předkládaného modelu učení je fáze reflexe. Na ni se při výuce často zapomíná, ač je stejně závažná jako předešlé fáze. Během ní si žáci třídí, sjednocují, systematizují vše nové, čemu se naučili, a nové poznatky si upevňují; přetvářejí svá původní vědomostní schémata. Probíhá zde proces učení, jehož výsledek je trvalý.

PRINCIP FÁZE REFLEXE

V této fázi má být splněno několik základních cílů:

1. V prvé řadě se od žáků očekává, že začnou vyjadřovat myšlenky a získané informace svými slovy. Žáci si pamatují nejlépe to, pro co si sami najdou souvislosti a co jsou schopni vysvětlit svým vlastním slovníkem. Znovu připomínáme, že porozumění je trvalé, pokud se podaří nové informace zasadit do souvislého smysluplného rámce (Pearson a Fielding, 1991).
2. Druhým cílem je podpořit výměnu názorů mezi žáky a tak rozšiřovat jejich slovní zásobu a také jim skrze spolužáky ukázat jiná vědomostní schémata, než je to jejich – totiž různé úrovně i struktury pochopení nových souvislostí. Žáci o nich přemýšlejí a mohou je využít pro sebe a své pochopení. Naučí se tak, že jednou vytvořená myšlenková schémata nemusí být definitivní, že je možné přijmout a do svého uvažování zahrnout i názor, který původně nevznikl v jejich hlavě.

Literatura

k aktivnímu učení a vyučování:

Belz, H., Siegrist, M. **Klíčové kompetence a jejich rozvíjení. Východiska, cvičení a hry.** Praha: Portál, 2001.

Bertrand, Y. **Soudobé teorie vzdělávání.** Praha: Portál, 1998.

Fisher, R.: **Učíme děti myslet a učit se. Praktický průvodce strategiemi vyučování.** Praha: Portál, 1995.

Gardner, H. **Dimenze myšlení. Teorie rozmanitých inteligencí.** Praha: Portál, 1999.

Hejný, M., Kuřina, F. **Dítě, škola a matematika. Konstruktivistické přístupy k vyučování.** Praha: Portál, 2001.

Kasíková, H. **Kooperativní učení, kooperativní škola.** Praha: Portál, 1997.

Kovaliková, S. **Integrovaná tematická výuka.** Kroměříž: Spirála, 1995.

Pasch a kol. **Od vzdělávacího programu k vyučovací hodině.** Praha: Portál, 1998.

Piaget, J. **Psychologie inteligence.** Praha: Portál, 1999.

Piaget, J., Inhelderová, B. **Psychologie dítěte.** Praha: Portál, 1997.

Petty, G. **Moderní vyučování.** Praha: Portál, 1996.

Silberman, M. **101 metod pro aktivní výcvik a vyučování. Osvědčené způsoby efektivního vyučování.** Praha: Portál, 1997.

Slavík, J. **Hodnocení v současné škole. Východiska a nové metody pro praxi.** Praha: Portál, 1999.

Aktivita:

GLOBÁLNÍ VESNICE

PŘEDPOKLÁDANÝ PŘÍNOS

Studenti uvažují o světě jako celku a o tom, co v něm považují za problematické.

Cíle:

KOGNITIVNÍ

- Studenti získávají názornou představu a uvažují o tom, jaké charakteristiky má současný svět.
- Studenti si uvědomují, že existují různé představy o tom, jak by měl svět vypadat, a že je to dáno různými hodnotami a prioritami lidí.

KOMUNIKATIVNÍ/KOOPERATIVNÍ

- Studenti vyjádří své postoje ke stavu současného světa a konfrontují svůj názor v diskuzi s ostatními.
- Studenti vycházejí z rozdílných názorů a zkouší se shodnout na společném východisku.

POSTOJOVÉ

- Studenti si utvářejí názor na to, zda existují hodnoty či cíle, na kterých se lidstvo může shodnout.

Postup:

PŘEDPOKLÁDANÝ ČAS:

30 – 45 min

CO POTŘEBUJEME:

- kopie dotazníků k vyplnění
- údaje o globální vesnici, která má 100 lidí

1. ČÁST

Nechte studenty samostatně či ve dvojici odhadnout, jak by vypadal náš svět, kdyby byl globální vesnicí, ve které by žilo 100 lidí tím, že vyplní dotazník o podobě globální vesnice (viz následující strana).

2. ČÁST

Zeptejte se studentů, kde brali informace a podle čeho se jejich odhad řídil.

3. ČÁST

Dejte jim k dispozici údaje, které odpovídají realitě. Je možné je předčítat nahlas či rozdat všem kopii údajů, aby si sami své odhady zkontrolovali.

4. ČÁST

Zeptejte se studentů, u kterých údajů se nejvíce zmýlili a které je nejvíce překvapily, případně proč.

5. ČÁST

Řekněte studentům, aby KAŽDÝ ZA SEBE OZNAČIL DVA ÚDAJE Z DRUHÉ ČÁSTI DOTAZNÍKU, které by ve vesnici, která je obrazem našeho současného světa změnil, kdyby měl možnost.

6. ČÁST

Rozdělte studenty do skupin a uložte jim, aby se v každé skupině shodli jednom údaji, který by změnili, kdyby měli možnost.

7. ČÁST

Každá skupina určí svého mluvčího, jenž sdělí ostatním, který údaj skupina vybrala a proč vybrala právě ten. Je také možné se ptát, jak probíhala diskuse, zda bylo lehké se ve skupinách shodnout, či ne. Pokuste se v rámci celé třídy shodnout jednom údaji, které by studenti chtěli změnit? Je to možné?

8. ČÁST

Diskutujte ve třídě o tom, proč může být těžké shodnout se na tom, co se má změnit v našem světě. Na čem takováto rozhodnutí závisí, čím jsou ovlivněná? Zeptejte se studentů, zda je podle nich možné dohodnout se v rámci našeho světa na některých věcech, které by se měly změnit. Pokud ano, které to jsou?

MOŽNÁ NÁVAZNOST:

Je možné navázat představením rozvojových cílů tisíciletí (viz kapitola ...), na nichž se shodli představitelé většiny zemí světa. Lze také pokračovat výkladem o tom, co je to rozvoj, jaké jsou jeho definice, případně jak jsou hodnotově podmíněny.

Mnozí z vás zřejmě slyšeli něco o tom, že se svět stává „globální vesnicí“. Jedním z možných způsobů, jak začít uvažovat o stavu tohoto světa, je představit si, jak by vypadal, kdybychom ho zmenšili **na vesnici, která má 100 lidí.**

Kdyby svět byl vesnicí, která má 100 lidí...

1. ČÁST:

... žilo by v ní:

_____ lidí z Asie
_____ lidí z Afriky
_____ lidí z Evropy
_____ lidí z Jižní Ameriky
_____ lidí ze Severní Ameriky
_____ lidí z Tichomoří

Ve vesnici by lidé mluvili mimo jiné těmito mateřskými jazyky:

____ čínsky
____ anglicky
____ hindsky/urdu
____ španělsky
____ rusky
____ arabsky

2. ČÁST

Z těchto 100 lidí je _____ dětí a ____ osobám je nad 65 let.
Přibližně _____ lidí nemá přístup k nezávadné vodě.
Asi _____ lidí žije v absolutní chudobě (méně než s jedním dolarem na den)
Z ____ dospělých ve vesnici _____ % neumí číst a psát.

Z této skupiny 100 lidí dostává _____ osob 80 procent všech příjmů;
_____ lidí dostává pouze 2 % z těchto příjmů.

_____ lidí vlastní auto (někteří i více).
_____ lidí mají doma televizi (někteří i více).
_____ lidí nemá domov.

Údaje o globální vesnici

(údaje o světě přepočítané na 100 lidí)

1. ČÁST

Žilo by v ní:
61 Asijců
13 Afričanů
12 Evropanů
7 obyvatel Jižní Ameriky a Karibiku
5 obyvatel Severní Ameriky
1 obyvatel Tichomoří.

Ve vesnici by lidé mluvili mimo jiné těmito jazyky:
17 mandarínskou čínštinou
9 anglicky
8 hindsky/urdu
6 španělsky
6 rusky
4 arabsky.

Seznam zahrnuje mateřské jazyky pouze poloviny vesnice. Zbývající polovina by mluvila: bengálsky, portugalsky, indonésky, japonsky, paňdžábsky, německy, francouzsky a dalšími jazyky.

2. ČÁST

Asi třetina z 100 obyvatel světové vesnice jsou děti, pouze 6 obyvatel je starších 65 let.
Asi 20 obyvatel nemá přístup k čisté a nezávadné vodě.
Asi 20 lidí žije v absolutní chudobě (méně než s jedním dolarem na den)
Z 67 dospělých ve vesnici je třetina negramotná.
Ze této skupiny 100 lidí jich 20 dostává 80 % celkových příjmů, dalších 20 pak jenom 2 %.
Pouze 7 z uvedené stovky vlastní automobil (někteří z těchto 7 mají více než jeden).
20 osob má doma televizi (někteří i více).
17 lidí nemá domov.

ZDROJE:

UN Fund for Population activities, The State of World Population
UNDP, Human Development Reports, 1997 a 2001

Aktivita:

NEPOCHOPITELNÁ PLANETA – TRIX

PŘEDPOKLÁDANÝ PŘÍNOS:

Studenti si uvědomí rozsah a závažnost problémů současného světa.
Studenti prokáží schopnost interpretovat vizuální materiál.
Studenti se pokusí podívat na svět očima mimozemské civilizace (tj. bez znalostí života na Zemi, stereotypů a předsudků.

Cíle:

KOGNITIVNÍ

- Studenti pojmenují závažné globální problémy.

KOMUNIKATIVNÍ/KOOPERATIVNÍ

- Studenti srozumitelně prezentují nejpodstatnější výsledky skupinové práce.
- Studenti se efektivně zapojí do skupinové práce.

POSTOJOVÉ

- Studenti označí zabývání se danými problémy za smysluplné.

Postup:

PŘEDPOKLÁDANÝ ČAS:

45 min

CO POTŘEBUJEME:

- sadu fotografií pro každou skupinu (viz následující stránky)
- kopie instrukcí (viz následující stránky)
- poster

1. ČÁST

Rozdělte studenty do skupin (optimální počet 4 až 5 skupin). Rozdejte studentům do skupin sadu fotografií a rozdejte jim instrukce (viz následující strany). Zadejte vypracování úkolu v časovém limitu 15 min.

2. ČÁST

Vyzvěte jednotlivé skupiny k prezentaci jejich zprávy.

SPOLEČNÁ DISKUSE:

Co bylo smyslem této hry? Je naše Země šťastným místem k životu pro všechny její obyvatele? Které jsou nejzávažnější problémy? Má smysl se danými problémy zabývat?

Při závěrečné diskusi by měly zaznít tyto generalizace (pokuste se vhodnými dotazy přivést student k jejich vlastní formulaci):

- Není snadné se odpoutat od toho, co známe a podívat se na jakýkoli problém zcela nezaujatě.
- Při promýšlení globálních problémů je právě tento nezaujatý pohled často vyžadován proto, abychom se dokázali vžít do situace jiných lidí.
- V různých částech světa řeší lidé zcela odlišné problémy. Měli bychom se zamyslet, do jaké míry bychom měli přispět k jejich řešení.

MOŽNÁ NÁVAZNOST

Tuto aktivitu doporučujeme jako úvodní. Otevírá téma globálních problémů z nejobecnějšího hlediska.

ZDROJ:

Vytvořeno na základě námětu z publikace: Pike, G., Selby, D. **Cvičení a hry pro globální výchovy.** Praha: Portál, 2000.

1

2

3

4

5

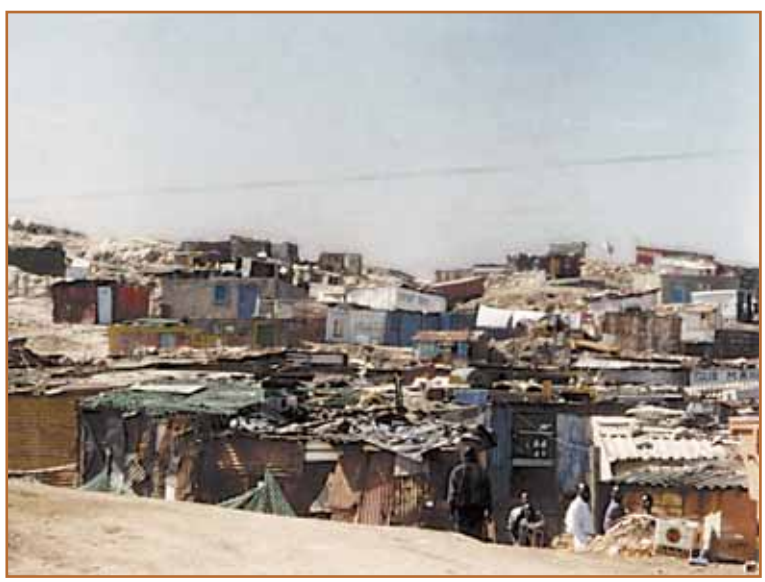

6

7

8

9

Instrukce

Jste obyvatelé planety Trix. Byli jste vybráni do speciální, velmi náročné mise. Sonda vyslaná do vzdálené galaxie přinesla zprávy o známkách existence života. Cílem vaší mise je zjistit o planetách a formách života maximum informací. Z důvodu bezpečnosti bylo rozhodnuto, že tato mise bude pouze monitorovat situaci na jednotlivých planetách a zaznamená nejpatrnější projevy života. Na třetí planetě jedné ze slunečních soustav se jste pořídili následující fotografie. Na základě těchto snímků vypracujte zprávu pro vědeckou radu a obyvatele planety Trix.

Zpráva by měla mít tuto strukturu:

- Jaké jsou hlavní rysy obyvatel?
- Co je běžnou činností obyvatel?
- Jak se k sobě navzájem chovají?
- Čím se živí?
- Co potřebují k životu?
- Jaké mají slavnosti?
- Doporučujete navázat kontakt?
- Doporučujete planetu k osídlení?

POZOR!!! UVĚDOMTE SI, ŽE O TÉTO PLANETĚ VŮBEC NIC NEVÍTE!!!
VAŠE TRIX JE PLANETA HARMONIE, LEVITACE A POKOJE! POZOR!!!

Aktivita:

AŽ MI BUDE 40...

PŘEDPOKLÁDANÝ PŘÍNOS:

Studenti se zamyslí nad budoucností v osobní i globální rovině.

Cíle:

KOGNITIVNÍ

- Studenti zformulují možnosti vývoje současných globálních problémů.
- Studenti uvedou souvislosti mezi osobním životem a globálními problémy.

KOMUNIKATIVNÍ/KOOPERATIVNÍ

- Studenti zformulují a odůvodní své představy o budoucnosti v osobní i globální rovině.

Postup:

PŘEDPOKLÁDANÝ ČAS:

45 min

CO POTŘEBUJEME:

- Kopie nebo folii s nedokončenými větami
- Židli připravenou na viditelném místě pro prezentující (židle budoucnosti)

1. ČÁST

Promítněte na folii nebo rozdejte kopie nedokončených vět (viz níže). Studenti zpracují písemně.

2. ČÁST

Na připravenou židli usedne dobrovolník, který prezentuje svou představu. Motivujte studenty, aby své odpovědi nečetli, ale volně formulovali.

Ostatní studenty vyzvěte k doplňujícím otázkám. Po několika výměnách aktivitu ukončete.

ZÁVĚREČNÁ DISKUSE:

Jaké problémy budeme řešit jako jednotlivci? Jaké problémy budeme řešit jako společnost? Jaké problémy budeme řešit jako lidstvo? O jakých oblastech jsme hovořili v souvislosti s vývojem? (ekologie, věda, technika,medicína, kultura, konflikty, politika...)

PÍSEMNÁ REFLEXE

Volné psaní na téma „Až mi bude 40 ...“ pro všechny studenty. Studenti, kteří v rámci aktivity již hovořili, mohou využít podněty, které získaly od ostatních během interview.

MOŽNÁ NÁVAZNOST

Zadejte studentům následující domácí úkol: Najděte a přineste fotografie známých osobností z výše vyjmenovaných oblastí lidské činnosti. Zamyslete se nad tím, co by o budoucnosti řekli tito lidé.

Tento domácí úkol je nezbytnou podmínkou pro realizaci aktivity „Bubliny budoucnosti“!

ZDROJ:

Vytvořeno na základě námětu z publikace: Pike, G., Selby, D. **Cvičení a hry pro globální výchovy.** Praha: Portál, 2000.

AŽ MI BUDE 40...

... budu se živit jako:
... budu bydlet v ...
... bude mě těšit ...
... bude mě trápit ...

- Nejzávažnějším problémem planety bude..., protože...
- Lidstvo již nebude muset řešit ..., protože ...
- Lidé budou mít k dispozici ...
- V oblasti technologie bude největším hitem...
- V přírodě budou...

Aktivita:

BUBLINY BUDOUCNOSTI

Navazuje na aktivitu „Až mi bude 40°“

PŘEDPOKLÁDANÝ PŘÍNOS:

Studenti si uvědomí své postoje k možnému vývoji života na Zemi.

Cíle:

KOGNITIVNÍ

- Studenti zformulují své představy o možném budoucím vývoji v různých oblastech života společnosti.

KOMUNIKATIVNÍ/KOOPERATIVNÍ

- Studenti srozumitelně prezentují nejpodstatnější výsledky skupinové práce.

Postup:

PŘEDPOKLÁDANÝ ČAS:

45 min

CO POTŘEBUJEME:

- Fotografie osobností z různých oborů (přinesou studenti – nutno zadat dopředu; viz aktivita „Až mi bude 40...“)
- postery
- lepidlo, nůžky, barevné papíry

Studenti si ve skupinách rozloží přinesené fotografie, diskutují, co by jednotlivé osobnosti odpověděli na otázku: Co se na světě změní za 15 let s ohledem na oblast, kterou se zabývají?

ÚKOL PRO STUDENTY:

K jednotlivým fotografiím vytvořte „bubliny“ s přímou řečí, ve kterých každá osobnost odpovídá na zadanou otázku.

Vytvořte poster, který budete prezentovat třídě. Na poster nalepte fotografie s odpovídajícími výroky napsanými na barevné papíry.. (Dbejte na grafickou úpravu – poster by měl být přitažlivý, přehledný, čitelný i z větší vzdálenosti.)

OTÁZKY DO DISKUSE:

Mohl by si tento člověk opravdu toto myslet? Souhlasíte s tímto výrokem? Proč? Převažují výroky optimistické nebo pesimistické? Proč tomu tak podle vás je? Můžeme my nějak zabránit naplnění pesimistických vizí? Jak?

(Doporučujeme si ponechat na diskusi dostatek času.)

PROJEKTOVÉ VYUČOVÁNÍ

CO JE TO PROJEKT?

Je to slovo, které dnes slýcháme snad úplně všude. Tradičně s přívlastkem „stavební“, ale často i v souvislosti s nějakým počinem kulturním, ekologickým či podnikatelským. Z novin se tak dozvídáme o projektu výstavby nové dálnice soupeřícím s projektem záchrany ohrožených žab, z rozhlasu slyšíme o projektu prevence nehodovosti, televize nabízí projekt nového muzikálu... Zdá se, že bez projektů se dnes nic významného neobejde. Anebo je to jen další z módních slovíček dodávajících lesk našemu konání? Víme vůbec, co slovo projekt znamená?

Podle naučného slovníku je to návrh, plán či záměr. Prostřednictvím projektu tedy plánujeme, jak postavit, připravit, vyrobit, změnit, uskutečnit, vydat... zkrátka, jak dosáhnout splnění konkrétního cíle.

Vůbec přitom nemusí jít o tak náročný cíl, jakým je vybudování dálnice nebo natočení historického velkofilmu. V soukromém životě řešíme obvykle rozsahem menší, ale přesto významné, užitečné a zajímavé úkoly. Patří k nim např. plánování rodinných oslav, vybudování okrasné zahrady, zorganizování velkého úklidu, příprava na dovolenou. Pojďme si připomenout, co se za plánováním takového úkolu všechno skrývá. Jak to kupříkladu vypadá, když se chystáme na dovolenou?

Na začátku bývají otázky (proč, kam, kdy, jak, za kolik, s kým). Možných odpovědí je jistě celá řada, a tak postupně hledáme kritéria pro užší výběr. K tomu nutně potřebujeme získat řadu informací. Nabízí se nám mnoho rozličných informačních zdrojů. A tak nejspíš brouzdáme po internetu, navštívíme vybranou cestovní kancelář, studujeme stohy katalogů, prohlížíme mapy, luštíme jízdní řády, zjišťujeme vzdálenosti vybraných míst, zvažujeme atraktivnost prostředí, kalkulujeme náklady a nejspíš při tom také hojně diskutujeme, argumentujeme, přijímáme kompromisy, zkrátka komunikujeme. Je toho hodně, ale výsledek stojí za to. Zbývá jen zabalit potřebné vybavení a vyrazit.

A proč jsme tohle všechno zvládli, i když nás to možná stálo spoustu času, odříkání, trpělivosti a hledání? Proč nás to bavilo? A proč jsme byli ochotni naučit se při tom i něco úplně nového, např. pracovat s měřítkem mapy? Hlavní zásluhu na našem úspěchu má jistě silná motivace. Stejně významné však bývají i další okolnosti: smysluplnost a užitečnost našeho konání, možnost spolupráce, vlastní organizace času a postupu, možnost vlastního výběru, dostatečná seberealizace.

Tak to tedy chodí v životě. Chceme-li něčeho konkrétního dosáhnout, je dobré svou cestu promyšleně plánovat a pak v logickém sledu realizovat. Řešení úkolů snadnějších často plánujeme pouze v mysli, k těm složitějším potřebujeme písemný zápis, tabulky, schémata, grafy. Běžně se tedy zabýváme většími či menšími projekty. Ostatně „projekt“ opravdu není pojmem a vynálezem současné doby. A to dokonce ani v oblasti pedagogické.

Projektová metoda není objevem dneška

Historie projektové metody sahá do doby před více než 100 lety. U nás se ujala ve 30. letech 20. století zejména v tzv. pokusných zlínských školách. „Projektová metoda ukládala žákům přesně stanovený cíl a plán práce, to je, aby něco vypracovali, zhotovili, opravili, v něčem konkrétním se zdokonalili. Učivo předložené jako projekt se prezentovalo tak, aby žáky zaujalo, aby projekt přijali za svůj, s plnou odpovědností za svůj podnik,“ vzpomíná ve své publikaci Aktuální historie doc. PaedDr. Jaroslav Kozlík.

V současné době je projektová metoda znovu objevována a používána hlavně v souvislosti se snahou oživit vzdělávací proces, vnést do poznávání více reálného života a vybavit žáky nejen informacemi, ale ve větší míře i potřebnými životními dovednostmi a klíčovými kompetencemi.

JAK VYPADÁ PROJEKTOVÉ VYUČOVÁNÍ?

Projekt předpokládá stanovení konkrétního cíle a promyšlený postup činností, které nás k němu přivedou. Svou práci si přitom musíme umět ORGANIZOVAT, je nutno ORIENTOVAT se v informačních zdrojích i ve vzniklých situacích, umět získané INFORMACE ZPRACOVÁVAT, HLEDAT SOUVISLOSTI, PŘEKONÁVAT PŘEKÁŽKY, užívat ZDRAVÝ ROZUM i TVOŘIVOU FANTAZII, SPOLUPRACOVAT A KOMUNIKOVAT. Ve výchovně–vzdělávacím projektu to také znamená nabídnout dětem, aby prožívaly skutečné životní role, byly v kontaktu s reálným životem, řešily konkrétní existující problémy, setkávaly se s různými lidmi. Neméně důležitý je přitom i fakt, že se žáci přesvědčují o použitelnosti poznatků z různých vyučovacích předmětů a o jejich vzájemném propojení. Pomocí projektů můžeme naplňovat heslo MYSLET, MLUVIT A KONAT.

V projektovém vyučování jde tedy o společné přemýšlení, hledání, diskusi a řešení směřující k uskutečnění konkrétního cíle. Jedná se o týmovou spolupráci. K získání či ověření informací používají žáci všechny dostupné informační zdroje (odborné publikace, encyklopedie a slovníky, časopisy, učebnice, internet, ale i konzultace s odborníky prostřednictvím osobního setkání, telefonu, faxu, e–mailu). Výuka tedy nemusí probíhat vždy a výhradně pouze v prostorách běžné učebny. Dle potřeby žáci používají také další prostory školy, např. školní informační centrum nebo knihovnu, kanceláře s kopírkou a telekomunikační technikou nebo jen přilehlé chodby a jiné prostory, kde nacházejí větší soustředění pro časově vymezenou práci ve skupinách. Bezpečnost žáků a efektivita takové organizace jsou podmíněny systematickým a důsledným používáním společně vytvářených pravidel. Do spolupráce na projektu často vstupují i další lidé – odborníci, rodiče, spolužáci, občané.

Také organizace výuky se od té běžné podstatně liší. K projektu je potřeba delšího souvislého času, který není členěn pevně stanovenými vyučovacími hodinami podle rozvrhu. Celkový čas, v němž se obvykle odehrává tzv. celodenní projekt, bývá v rozsahu 4–6 vyuč. hod. na ZŠ a 5–6 vyuč. hod. na SŠ.

ORGANIZAČNÍ STRUKTURA takového projektu pak obvykle vypadá takto :

1. MOTIVACE – úvod do projektu, navázání vztahů mezi účastníky projektu, mapování tématu, stanovení otázek, vymezení cíle, rozdělení úkolů do skupin, dohoda o pravidlech (čas, prostor, pomůcky, spolupráce).
2. PRÁCE VE SKUPINÁCH – vyhledávání informací, jejich zpracování, příprava na prezentaci ostatním.
3. SPOLEČNÉ ZPRACOVÁNÍ – prezentace skupin, zobecňování, hledání souvislostí, společné závěry (výstup, produkt) a jejich využití.
4. REFLEXE – hodnocení a sebehodnocení směrem k výsledku projektu i k jeho průběhu, pojmenování získaných poznatků, zkušeností, pocitů.

Společné přestávky jsou zařazovány spíše s přihlédnutím k aktuální potřebě žáků a k ukončení jednotlivých etap společné práce. Charakter práce v projektu umožňuje i průběžné, přirozené uspokojování individuálních potřeb žáků během projektu.

DLOUHODOBÉ PROJEKTY mohou probíhat

- obdobným způsobem po dobu několika dnů – žáci mohou využívat lépe informační zdroje mimo školu, řada aktivit obvykle probíhá i jako samostatná práce žáků mimo výuku
- i několik týdnů (měsíců) – výhodné je „nastartovat“ takový projekt prostřednictvím jednodenního projektu zaměřeného na mapování tématu, vymezení úkolů a plánu dalšího postupu a pak pokračovat v běžných vyučovacích hodinách zaměřených na práci s informacemi; zakončení projektu je opět vhodné věnovat více souvislého času, tj. celodenní projekt.

Možnosti projektového vyučování

Silná motivace žáků k práci na projektu vychází ze smysluplnosti, užitečnosti a významnosti úkolu, který projekt před žáky staví. Bývá formulován např.:

- zorganizovat, uspořádat, připravit, prezentovat... (oslavu, výstavu, divadelní představení, přehlídku, konferenci, výlet...)
- udělat, vyrobit, vytvořit, napsat, natočit... (model, názornou pomůcku, časopis, publikaci, poutač, portfolio...)
- vyřešit, změnit, navrhnout, zlepšit... (problém, prostředí, pravidla, soužití, ochranu, spolupráci...).

PRAKTICKÁ UKÁZKA PROJEKTU DLOUHODOBÉHO – PROJEKT OBČAN

Projektem Občan (základní metodika byla vytvořena v Center for Civic Education, Calabasas) se zabývají žáci a studenti v mnoha státech celého světa, a to většinou v rámci výchovy k občanství a demokracii. Projekt má u žáků a studentů probouzet zájem o věci veřejné, umožňuje jim podílet se na řešení problémů ve svém okolí. Žáci mají možnost vidět konkrétní výsledky své práce.

V České republice je projekt Občan realizován především na 2. stupni základních škol a v odpovídajících ročnících víceletých gymnázií.

Metodika projektu Občan představuje velmi časté schéma projektů zaměřených na řešení nějakého problému. Je velmi flexibilní, obecně použitelná, aplikovatelná do různých témat i oborů a může vyučujícím (zvláště v počátcích) poskytovat bezpečný rámec pro vytváření vlastních projektů.

Metodika projektu Občan:

1. KROK – PROBLÉMY KOLEM NÁS

- Žáci se snaží přijít na to, co vědí o problémech ve svém okolí, jak jsou pro ně tyto problémy závažné, jak jsou závažné pro jejich rodiče, sousedy, lidi z okolí.

2. KROK – VÝBĚR PROBLÉMU PRO DALŠÍ PRÁCI TŘÍDY

- Na základě shromážděných informací si třída vybere jeden problém, kterým se bude podrobně zabývat.

3. KROK – SHROMAŽĎOVÁNÍ A TŘÍDĚNÍ INFORMACÍ

- V pracovních skupinách, jejichž počet závisí na počtu zdrojů informací, se kterými žáci pracují, shromažďují dostupné informace o vybraném problému a informace o existujících řešeních.

4. KROK – VYTVÁŘENÍ TŘÍDNÍHO PORTFOLIA

- Třída je rozdělena do menších pracovních skupin. Každá skupina vytváří návrh jedné části portfolia zaměřené na konkrétní část prezentace řešeného problému (Podstata problému, Přehled existujících řešení a jejich úskalí, Popis vlastního navrhovaného řešení, Plán konkrétních kroků řešení). Skupina svůj návrh prezentuje ostatním a všichni společně rozhodnou o konečné podobě portfolia. Každá skupina zodpovídá za realizaci jedné části výstavního portfolia a příslušné části textové přílohy, v níž je založena zbývající nasbíraná dokumentace projektu.

5. KROK – PŘEDSTAVENÍ PORTFOLIA

- Žáci představí své portfolio na úrovni té samosprávy a státní správy, která se daným problémem zabývá.

6. KROK – VYHODNOCENÍ ZÍSKANÝCH ZKUŠENOSTÍ

- Velmi důležitý krok, který pomůže žákům uvědomit si, jaké znalosti, dovednosti při realizaci projektu získali, jak je projekt ovlivnil, co by při zpětném pohledu dělali jinak.

Ukázka použití metodiky projektu Občan

NÁZEV PROJEKTU: Cítíme se v obci bezpečně?
AUTORKA: Jitka Kašová
TÉMA: výchova k aktivnímu občanství a demokracii
VĚKOVÁ SKUPINA: 8. ročník ZŠ
ČASOVÁ DOTACE: celkem 36 hod. (6+6 hod. jednodenní projekty, 18 hod. Ov+Rv, po 2 hod M, Čj, Vv)
KLÍČOVÉ OTÁZKY: Co bychom chtěli ve své obci změnit? Co navrhujeme? Na koho se můžeme obrátit?

ÚKOL PRO ŽÁKY (PRODUKT PROJEKTU):
Prezentovat na veřejnosti zvolený problém a návrh na jeho řešení

VÝCHOVNĚ–VZDĚLÁVACÍ CÍLE PROJEKTU (ŽÁK UMÍ):

- Vyhledat, pojmenovat a zmapovat konkrétní problémy ve svém okolí
- Argumentovat, zvažovat závažnost problémů a učinit výběr, rozhodnutí
- Nacházet souvislosti jevů, domýšlet situace, navrhovat řešení
- Navázat osobní kontakt s občany, zastupiteli, pracovníky různých institucí, odborníky a konzultovat s nimi daný problém
- Naplánovat postup týmové práce, realizovat a hodnotit jednotlivé kroky, flexibilně reagovat na změny
- Nasbírat, roztřídit a vyhodnotit informace z různých zdrojů, uspořádat je do podoby přehledného portfolia a dokumentační složky
- Číst, sestavovat a používat grafy, tabulky, přehledy
- Orientovat se v systému státní správy a samosprávy
- Napsat úřední dopis, pozvánku, sestavit a zorganizovat anketu, petici
- Používat k argumentaci dané zákonné normy (politická, občanská, dětská práva, vyhlášky...), místní vyhlášky, místní volební programy
- Přijímat zodpovědnost za svá rozhodnutí, postupy a postoje
- Rozpoznat názory a postoje, které odporují demokratickým principům soužití a řízení společnosti (skupiny), aktivně proti nim vystupovat

- Orientovat se v důležitých hospodářských a politických otázkách a aktivitách místních, regionálních.

OBSAH

- Práva a povinnosti občanů – práva občana, právní normy a systém, způsob nabývání občanských práv, občanství, význam znalosti občanských práv, rozdíl mezi politikou a politikařením, právo/povinnost, konflikt potřeb a zájmů, člověk jako subjekt v právních vztazích
- Stát a právo – úloha práva v životě společnosti, systém právních norem, hlavní druhy práva a jejich uplatňování, právní režim státu, režimy autokratické a demokratické, principy demokracie, právní vědomí, vztah práva a spravedlnosti, ochrana veřejného pořádku, zastupitelské orgány, volby, tržní vztahy, sociální politika státu
- Rodina – hranice osobní svobody, právo na individualitu osobnosti, umění být sám sebou, morálka člověka a společnosti, situace ohrožující zdravý vývoj osobnosti
- Prevence proti závislosti – pozitivní postoj k sobě, ostatním, ke svému okolí, schopnost řešit problémové situace, samostatné kritické myšlení
- Práce s textem – Myšlenková mapa, Inzert, Portfolio
- Český jazyk – přesné a srozumitelné vyjadřování, věcná argumentace, vyplňování tiskopisů, dopis, pozvánka, oznámení, prezentace, rozhovor, diskuse, anketa, telefonování
- Matematika – grafy, tabulky, statistika, procenta
- Informatika – vyhledávání informací, internet, fax, e–mail, katalogy, jízdní řády, telefonní seznamy
- Výtvarná výchova – výroba přehledných portfolií a ilustrací
- Zeměpis – práce s mapou, výpočet vzdálenosti míst na mapě, orientace

POPIS PROJEKTU

Cítíme se v obci bezpečně? Tuto otázku si položili žáci osmé třídy jedné základní školy, když se zamýšleli nad problémy ve své obci, a následně také tak nazvali svůj projekt Občan. Jednalo se o projekt dlouhodobý (několik týdnů). Projekt vedla vyučující občanské a rodinné výchovy. Jejím úkolem bylo:

- získat žáky k hledání a řešení konkrétního problému ve svém okolí
- připravit počáteční a závěrečný projektový den
- koordinovat spolupráci jednotlivých skupin při získávání a zpracovávání informací (v běžných výukových hodinách Ov, Rv)
- organizovat spolupráci s dalšími učiteli, např. v hodinách matematiky, češtiny, výtvarné výchovy a zeměpisu, kterých se řešený problém dotýkal
- učit žáky novým metodám poznávání a výzkumu
- pozorovat, klást otázky, zúčastňovat se diskusí, učit žáky argumentovat
- speciální role, kterou měla vyučující v tomto projektu, by se dala nazvat jako role oponenta, jejímž prostřednictvím vyučující připravovala žáky na možné otázky a opačná tvrzení, se kterými se mohou setkat při veřejné prezentaci řešeného problému.

I. ETAPA – ZAHAJOVACÍ CELODENNÍ PROJEKT

1. **KDO, KDE A PROČ?** Metodou „zuřivý reportér“ žáci zjišťovali odpovědi na předem stanovené otázky (kde bydlíš, kam rád jezdíš a proč, kde se ti líbí a proč, kde bys chtěl žít a proč, co bys změnil v naší obci...), prezentace zjištěných názorů, hledání podobností a jedinečností.
2. **JAK TO BYLO DŘÍVE, JAK TO BUDE DÁL?** Besedování nad kronikami obce, hledání souvislostí v proměnách obce, odvozování dalších proměn, kdo (co) může změny ovlivnit.
3. **POLITIKA – VĚC VEŘEJNÁ?** Práce s textovými materiály, slovníky, novinovými články s cílem ujasnit si význam pojmů souvisejících s politikou, zákony, právy a povinnostmi občana/Diskuse s cílem pochopit a ujasnit si rozdíl mezi obsahem slova „politika“ a „politikaření“/Informace o projektu Občan, co se jeho prostřednictvím mohou žáci naučit.
4. **PREZENTACE ZJIŠTĚNÝCH PROBLÉMŮ** Mapování problémů kolem nás – žáci měli předem zadaný úkol: všímat si vzhledu a života obce, zjistit jakýkoli problém, přemýšlet o něm, říct, proč je důležitý a koho se dotýká. Informace, které o daném problému zjistili, pak prezentovali ve třídě. Pracovat mohli ve skupinách i individuálně. Cílem bylo zvolit jedno téma, kterým se následně bude zabývat celá třída. Pro výběr společného tématu jsme si stanovili tato kritéria: kolika lidí se problém dotýká/reálnost řešení problému/možnosti zmapování problému. Podle těchto kritérií byly vybrány problémy, ze kterých se dále vybíralo hlasováním.

   Žáci si vybrali téma: bezpečnost v obci, chybějící chodníky. Roli v tomto výběru hrálo určitě i to, že všechny děti cestou do školy chodily nebo alespoň přecházely přes velmi rušnou silnici, která vede obcí, kde nejsou chodníky. Jako argumenty děti uváděly: v obci je velká frekvence aut, a to především nákladních (silnice jsou úzké), v obci je hodně nehod/necítíme se bezpečně.

5. **PLÁNOVÁNÍ – KDE BUDEME HLEDAT INFORMACE?** V několika skupinách žáci zjišťovali a sepisovali návrhy na možné informační zdroje, z nichž mohou čerpat při zjišťování důležitých informací o problému. Vycházeli z otázek typu: koho může tento problém zajímat, koho se dotýká, kdo jej asi řeší, kde se o něm můžeme dočíst... Společně pak vybrali tyto informační zdroje: občané žijící v obci (včetně žáků a pracovníků školy)/dopravní policie/řidiči projíždějící obcí /noviny, časopisy, rozhlas, televize.
6. **PLÁNOVÁNÍ – JAK SI PRÁCI ZORGANIZUJEME?** Žáci se rozdělili do pracovních týmů, ve kterých budou spolupracovat při pátrání po informacích. Každá skupina si pro své pátrání vybrala jeden z navržených informačních zdrojů. Rozdělili si role ve skupině (garant skupiny, zapisovatelé, jednatelé, archiváři). Společně jsme odvozovali základní pravidla pro týmovou spolupráci.
7. **PLÁNOVÁNÍ – JAK BUDEME ZJIŠŤOVAT POTŘEBNÉ INFORMACE?** Tuto otázku jsme řešili nejdříve společně. Ke každé navrhované metodě jsme zároveň poznamenávali její přednosti a nevýhody (např. písemná anketa – výhodou je získání prokazatelných důkazů o názorech velké skupiny lidí, možnost zobecnění, nevýhodou časová náročnost na přípravu, organizaci a zpracování). Každá pracovní skupina pak měla za úkol vybrat si metody vhodné pro zjišťování ve zvoleném informačním zdroji a pro svůj výběr zvolit argumenty. Součástí tohoto kroku bylo i sepsání očekávaných technických a materiálních požadavků (diktafon, zápisníky, fotoaparát, telefonní seznam...).
8. **PLÁNOVÁNÍ – JAK BUDEME ZÍSKÁVAT ZÁJEM A SPOLUPRÁCI OSTATNÍCH?** Cílem této části bylo vytvořit zásady úspěšného jednání s lidmi, vymezit kompetence a stanovit zásady dobré reprezentace školy. Nezapomněli jsme ani na zásady formální úrovně dopisů, anket a jiných vytvářených písemností. Žáci předváděli ukázkové telefonní rozhovory při sjednávání schůzky (rozhovoru), jednoduché scénky na téma rozhovor s občanem, hledali i odpověď na otázku, jak řešit nezájem nebo kritiku z řad oslovených lidí.
9. **VÝSLEDNÁ PRÁCE DNE – JAK BUDEME POSTUPOVAT?** Na základě všech výše uvedených aktivit vytvořily jednotlivé skupiny svůj akční plán postupu v nejbližším týdnu. Každá skupina dostala jeden pořadač a desky na zakládání získaných materiálů. Stanovily si v něm konkrétní cíle, které pak byly vyhodnocovány při běžných hodinách občanské a rodinné výchovy.
10. **K ČEMU NÁM TO VŠECHNO BYLO DOBRÉ?** (Reflexe) Žáci si zavedli individuální arch pro hodnocení a sebehodnocení, do kterého poprvé zapisovali, jaké získali nové vědomosti, prožitky a zkušenosti.

II. ETAPA – PRŮBĚŽNÁ PRÁCE SKUPIN

Po dobu několika následujících týdnů probíhala práce na projektu ve vyučovacích hodinách občanské a rodinné výchovy, dle potřeby i v jiných vyučovacích předmětech, ale také mimo vyučování ve škole, nebo dokonce mimo školu. Jednotlivé týmy zjišťovaly informace, zpracovávaly je, předkládaly ostatním, porovnávaly je, tvořily akční plán na další období. Zároveň společně hledaly možná řešení problému nedostatečné bezpečnosti chodců. Žáci navrhovali:

- vybudovat chodník podél hlavní komunikace
- odklonit těžkou nákladní dopravu mimo obec.

Zkušenosti s odkloněním dopravy korespondenčně konzultovali s ředitelem ZŠ v Chrudimi, návrh trasy odklonu navrhovali společně s profesionálními řidiči. Ve volebním programu nejsilnější politické strany v obci našli příslib péče o místní komunikace a bezpečnost obyvatel. Zajímali se také o systém řízení obce a hledali, na koho by se mohli obrátit s prezentací problému a žádostí o jeho řešení.

III. ETAPA – ZÁVĚREČNÝ JEDNODENNÍ PROJEKT

Cílem závěrečného projektu bylo uspořádat získané poznatky do názorného portfolia, uspořádat přehledně další získanou dokumentaci, připravit si veřejnou prezentaci problému a písemně zažádat o slyšení u zastupitelů obecní samosprávy. Svou prezentaci žáci opírali především o fakta a argumenty (statistika nehodovosti, výsledek veřejné ankety, graf frekvence aut v obci, fotografie dokumentující obtíže chodců při projíždění velkých nákladních vozidel, výpovědi o nerespektování přednosti chodců na přechodu, novinové články o tragických nehodách chodců v obci), ale i o znalosti svých občanských a dětských práv.

IV. ETAPA – VEŘEJNÁ PREZENTACE

Vyvrcholením projektu se stalo veřejné slyšení, při kterém žáci seznámili místní poslance se sledovaným problémem. Svou aktivitou nakonec dosáhli vybudování chodníku ke škole, obnovení dopravního značení v obci a snížení povolené rychlosti při průjezdu obcí. Navíc získali autentické zkušenosti z role aktivního občana, prožili si poznání o stavu reálné demokracie v obci, přesvědčili se, že osobní svoboda souvisí se znalostí svých práv a povinností.

Co všechno může projekt řešit?

Projekt Občan se zabývá problematikou komunální. Podobného scénáře projektu bychom na střední

škole mohli využít i ke zpracování tematiky globální v obdobné struktuře jako téma Cítíme se v obci bezpečně? Pracovat bychom mohli s konceptem globálního občanství a otázkami Co nám nejvíce vadí na současném světě, co bychom chtěli změnit? Jak je možné činností u nás pozitivně ovlivnit dění jinde? Zabývat bychom se mohli i řadou jiných konkrétních problémů současného světa, a to s cílem (výstupem) v podobě

- osvětové akce, vytvořením a zveřejněním vlastních propagačních (informačních) materiálů
- zorganizování tematické výstavy, konference, zajímavé přednášky, akce na dané téma
- sestavení a zorganizování petice, žádosti... se snahou změnit současný stav problému

Projektové vyučování může být i příležitostí, jak samostatně vyhledat a zpracovat poznatky z historie, kultury, hospodářského rozvoje společnosti. Důležitým aspektem k zachování specifika této metody je vždy vymezení konkrétního cíle (výstupu), k němuž všechny dílčí činnosti v projektu směřují. Dílčí vědomosti a dovednosti získávají řešitelé projektu nikoli samoúčelně, ale proto, že je nutně potřebují k dosažení cíle.

Podle S. Vrány se „projekt nemusí zabývat jen hmotnými předměty, ale i znalostmi čistě naukovými, projekt nemusí představovat jen praktickou činnost žáka, rozhodující je, aby žák přijal úkol za svůj a převzal odpovědnost za výsledky své činnosti“.

ÚSKALÍ PROJEKTOVÉHO VYUČOVÁNÍ

1. **ORGANIZACE VÝUKY** – propojení vyučovacího času, předmětů či témat předpokládá odvahu zasáhnout do zaběhlého vnímání a uspořádání výuky. Řešením může být sestavení denního rozvrhu s více výukovými hodinami vyučujícího v jedné třídě.
2. **MATERIÁLNÍ VYBAVENÍ** – projektové vyučování by mělo probíhat v prostředí obohaceném symboly a reáliemi k danému tématu. K práci s informacemi je potřeba zajistit dostatek informačních zdrojů.
3. **PŘÍPRAVA PROJEKTU** – bývá náročnější, delší. Začíná zodpovědným výběrem tématu, které bude žáky a studenty dostatečně motivovat a zároveň v sobě nese i možnost širokého záběru napříč různými obory (vyučovacími předměty). Vyučující si musí předem zmapovat max. rozsah tohoto tématu, aby byl připraven na různá možná řešení a postupy. S vědomím času, který chce/může projektu věnovat, je potřeba promyslet základní linii projektu tak, aby v ní studenti měli stále ještě dostatek volného prostoru pro vlastní výběr postupu a řešení. Potřebná je i příprava organizační (navázání kontaktů, ověření různých informačních zdrojů, zajištění pomůcek a materiálu). Důležité je promyslet také způsob hodnocení práce studentů (stanovit kritéria hodnocení, zpětnou vazbu).
4. **KOMPETENCE VYUČUJÍCÍHO** – učitel pozbývá své dominantní role, bývá v projektu spíše koordinátorem, facilitátorem, průvodcem, organizátorem, oponentem, spolupracovníkem. Těmto rolím by měl rozumět, přemýšlet o nich a učit se jim.
5. **POUŽITELNOST METODY** – projektové vyučování nemůže plně nahradit systematické vyučování a učební předměty. Je však dobrým doplňkem výuky, umožňujícím naplnění řady specifických výchovně-vzdělávacích cílů.

VYPLATÍ SE MI TO VŮBEC? ANEB MOTIVACE UČITELE

Zdá se, že připravit výchovně-vzdělávací projekt dá hodně práce. Rozhodně pohodlnější (pro učitele i žáka) by bylo společně otevřít učebnici, přečíst moudré pojednání, na tabuli a do sešitu opsat hlavní myšlenky a ty se pak za účelem nejbližšího vyzkoušení naučit odříkat. I takový postup je někdy na místě. V takovém případě zkrátka sledujeme jiné cíle (pochopit, zapamatovat si, memorovat, vysvětlit...). Nemůžeme však očekávat, že se při tom naši studenti naučí spolupracovat, organizovat týmovou práci, hledat vlastní řešení, prezentovat návrhy, řešit problémy. Tuto příležitost bychom jim měli dát jindy, např. při projektovém vyučování.

Profesní motivací k používání metody projektového vyučování tedy může být možnost splnit některé ze specifických výchovně-vzdělávacích cílů. Motivací osobní často bývá to, že sám vyučující má příležitost zabývat se v projektu zajímavými, pestrými a obohacujícími tématy, stává se spolutvůrcem konkrétních hodnot, které v projektu vznikají, navazuje nové kontakty, spolupracuje s kolegy.

Ostatně zmiňovaná náročnost na přípravu projektu je daná především změnou obvyklých postupů a způsobů nahlížení na vyučovací předmět, téma, výuku. Jakmile si osvojíme širší vnímání souvislostí, naučíme se za jednotlivými tématy vidět jejich praktické zhodnocení, a jakmile získáme navíc technické dovednosti pro kooperativní výuku, začnou na nás konkrétní výzvy k projektu samy „útočit“ a jejich příprava už bude mnohem jednodušší.

VÝZNAM PROJEKTOVÉHO VYUČOVÁNÍ

OČIMA PEDAGOGA A PSYCHOLOGA:

- nejvíce se přibližuje „škole hrou“ ve významu prožívání, hraní rolí
- má úzký vztah k reálnému životu dítěte
- více respektuje individuální potřeby a možnosti dítěte
- umožňuje silnější prožitek a širší smyslové vnímání
- pomáhá k pozitivnímu vývoji osobnosti
- dává možnost komplexního pohledu na svět

OČIMA DÍTĚTE:

- neskáče z tématu na téma, má čas dokončovat své myšlenky
- dotýká se skutečných věcí
- má příležitost nacházet samo sebe, svou hodnotu, sebedůvěru
- škola je pro ně podnětným prostředím, chodí tam rádo

OČIMA SPOLEČNOSTI:

Projektové vyučování dává možnost naplňování nových cílů výchovy a vzdělávání. V zájmu trvale udržitelného rozvoje společnosti se cílem výchovy a vzdělávání stává především člověk

- samostatně a odpovědně myslící a pozitivně uplatňující své vzdělání
- zdravý, harmonický, s radostí ze života
- sociálně přizpůsobený, vnímavý k potřebám svým, svého okolí, životního prostředí, světa.

Literatura:

LITERATURA V ČESKÉM JAZYCE:

Caha, M. **Systémy pro všední den.** Praha: Evans, 1999.

Dewey, J. **Demokracie a výchova.** Praha: J. Leichter, 1932.

Gresmanová, H., Urbanovská, E. **Projektové vyučování a jeho význam v současné škole.** Pedagogika, 1997, roč. 47, č. 1. s. 37.

Kasíková, H. **Kooperativní učení a vyučování. Teoretické a praktické problémy.** Praha: Karolinum, 2001.

Kasíková, H. **Kooperativní učení, kooperativní škola.** Praha: Portál, 1997.

Kašová, J. **Škola trochu jinak. Projektové vyučování v teorii i praxi.** Kroměříž: Iuventa, 1995.

Kovaliková, S. **Integrovaná tematická výuka.** Kroměříž : Spirála, 1995.

Kozlík, J. a kol. **Aktuální historie. Kapitoly o zkušenostech pokusných škol ve Zlíně z let 1929–1939.** Přerov: Muzeum Komenského, 1996.

Pelikán, J. **Profilově-integrativní vyučování jako experiment alternativní výuky na střední odborné škole.** In: Tradice a perspektivy pedagogických věd. Praha: Karolinum, 2003.

Petty, G. **Moderní vyučování.** Praha: Portál, 1996.

Podroužek, L. **Integrovaná výuka na základní škole.** Plzeň: Fraus, 2002.

Valenta, J. a kol. **Pohledy. Projektová metoda ve škole a za školou.** Praha: Ipos Artama, 1993.

ÚVOD DO PROBLEMATIKY ROZVOJE

CO JE ROZVOJ?

SOUČASNÝ SVĚT – OBRAZY A POJMY

HISTORICKÉ KOŘENY SOUČASNÉHO SVĚTA

GLOBALIZACE

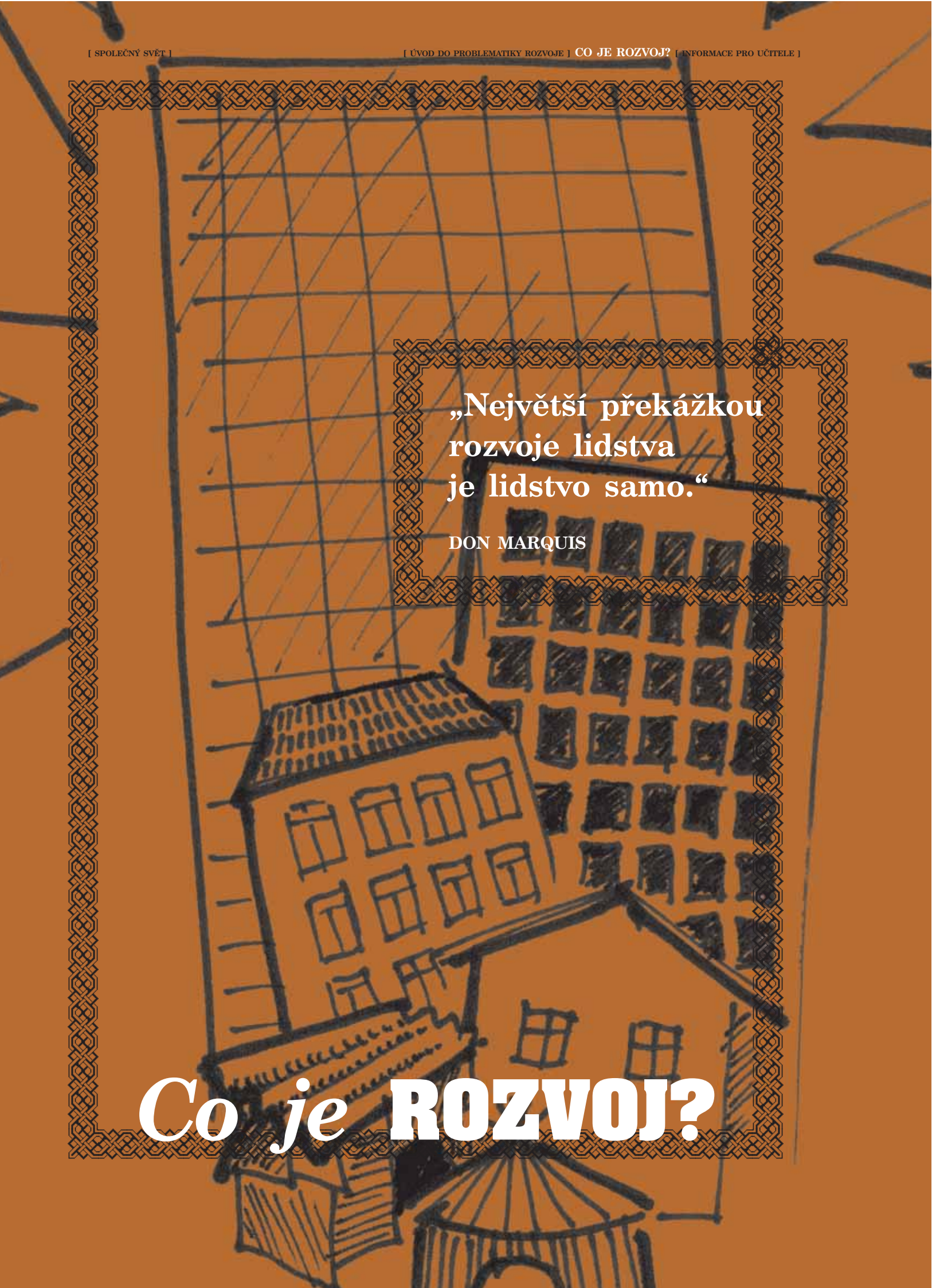

„Největší překážkou rozvoje lidstva je lidstvo samo.“

DON MARQUIS

Co je ROZVOJ?

SHRNUTÍ KAPITOLY

Lidský rozvoj je změna vedoucí ke zlepšování kvality lidského života. Zahrnuje sociální, ekonomickou, kulturní, politickou a environmentální dimenzi. Různé kultury, skupiny a lidé chápou kvalitu života a tedy i rozvoj různě. Žádná z kultur nemá monopol na pravdu, proto rozvoj je, či měl by být, předmětem diskuze zastánců různých pohledů. Názory na to, co rozvoj je, se liší a vyvíjejí již od počátku zavedení tohoto pojmu do úvah o mezinárodních otázkách. Jedna z nejvýznamnějších definic rozvoje počítající s růzností možných směrů rozvoje je založena na konceptu rozšiřování možností lidí, jak žít svůj život. Za nutnou součást rozvoje se považuje jeho dlouhodobá udržitelnost, tedy požadavek, aby současný průběh rozvoje neohrožoval možnost rozvoje dalších generací. Existují způsoby, jak rozvoj měřit a srovnávat jeho úroveň a vývoj v různých částech světa. Všechny způsoby měření mají své nevýhody, nejčastěji se užívá hrubý domácí produkt (HDP) a index lidského rozvoje (Human Development Index – HDI).

Žijeme ve světě plném protikladů. Způsoby života v různých částech světa se značně liší. Existují však základní potřeby, které jsou společné všem lidem na světě jako jsou například možnost obstarat si živobytí, jídlo či nezávadnou vodu. Současný globalizovaný svět nám jako jedné z prvních generací dává možnost uvědomit si rozsah toho, jak hluboká je propast mezi tzv. vyspělým Severem (zeměmi Evropy, Severní Ameriky a některých rozvinutějších asijských států) a chudším Jihem (méně rozvinutými zeměmi Afriky, Jižní Ameriky a Asie).

Kontrast mezi obtížemi, které má obyčejný Etiopan nebo Súdánec se získáním základního vzdělání nebo přístupu k pitné vodě, a mezi samozřejmostí, se kterou tyto věci získává průměrný Brit nebo Čech, musí v každém odpovědném člověku minimálně vzbudit otázku, proč tomu tak je. A když se k tomu přidají zprávy o katastrofických důsledcích viru HIV/AIDS na obyvatelstvo Afriky nebo o masivním úbytku deštných pralesů, otevírá se prostor pro rozsáhlou diskusi o globálních problémech dnešní planety.

Podle všech dostupných údajů svět v současné době disponuje prostředky k tomu, aby zásadní globální problémy efektivně řešil. Rovněž mezinárodní situace umožňuje ke společnému řešení směřovat. Možnost změny stávajícího stavu je zcela reálná a záleží hlavně na tom, zda lidé po celém světě přijmou odpovědnost za sebe, své okolí i širší svět.

Existuje mnoho způsobů, kterými se lidé snaží zmíněné problémy řešit. V průběhu 20. století se rozvinuly dvě spolu související formy zaměřené na řešení těchto problémů. Jedná se jednak o humanitární pomoc, která je rychlou formou pomoci lidem v krizových situacích, jednak o rozvojovou spolupráci (rozvojovou pomoc), která se zaměřuje na řešení dlouhodobých problémů. Současné směřování rozvojového usilování je zachyceno osmi rozvojovými cíli tisíciletí, na kterých se shodli představitelé většiny zemí světa. Nejvýznamnějším cílem je snížení počtu lidí žijících v extrémní chudobě (viz kapitola Rozvojová spolupráce).

ROZVOJ

Pojem „rozvoj“ je v současné době módní a často používaný. Stejně jako u mnohých dalších slov, která jsou dnes v kurzu (například „globalizace“ či „ekologie“), však není příliš jasné, co vlastně vyjadřují. V médiích, v názvech institucí i v běžné řeči se objevuje čím dál tím více spojení, která obsahují slovo rozvoj. V České republice vzniklo ministerstvo pro místní rozvoj, zlomek procenta rozpočtu ČR je věnován na rozvojovou pomoc (rozvojovou spolupráci), média nás informují o dění v rozvojových zemích, při ministerstvu zahraničí existuje Rozvojové středisko, Evropská unie má svůj rozvojový fond a OSN svůj rozvojový program. Hodně se také diskutuje o koncepci udržitelného rozvoje. V Evropské unii a nyní i v ČR je podporováno rozvojové vzdělávání. Co se tím vlastně míní, když slyšíme pojem „rozvoj“ v těchto různých souvislostech?

V současné době je tento pojem nejčastěji používán v následujících kontextech:

1. rozvoj jako synonymum hospodářského růstu,
2. rozvojový jako týkající se zemí tzv. třetího světa,
3. rozvoj ve spojení s dlouhodobou udržitelností, tj. zejména s problematikou životního prostředí.

Žádný z uvedených významů není nesprávný, avšak ani jeden sám o sobě nevystihuje komplexní problematiku rozvoje, která se na světové scéně objevila po 2. světové válce a jež se v souvislosti s postupujícími procesy globalizace stává stále významnější pro současnou i budoucí podobu světa.

CO JE TEDY ROZVOJ?

Začněme tím, že rozvoj, jak je běžně chápán, označuje jakýsi druh změny k lepšímu. Znamená to, že se něco dostává ze stavu, který je nějakým způsobem omezující, nežádoucí, nedostatečný, nepříjemný, či dokonce ohrožující, do stavu lepšího, příznivějšího, žádaného. Mluvíme-li o rozvoji, máme tedy na mysli jakousi pozitivní změnu.

Abychom se nepohybovali pouze v obecné rovině, je třeba položit si dvě zásadní otázky:

- Co je předmětem rozvoje?
- O jakou změnu se jedná?

CO JE PŘEDMĚTEM ROZVOJE?

Mluvit o rozvoji, neboli o zlepšení stavu, můžeme ve vztahu k mnoha různým věcem:

- Pedagogové si zřejmě vybaví rozvoj osobnosti.
- Člověk či skupina lidí mohou rozvíjet své určité schopnosti, vlastnosti nebo činnosti.
- Můžeme mluvit o rozvoji sociálních vztahů jedince či ve skupině, ať jsou již osobní, obchodní, pracovní či jiné.
- Rozvíjet se může celá skupina lidí, mluví se například o rozvoji komunity.
- Rozvoj může nastat v určité lokalitě, mluvíme například o rozvoji města, kraje, státu, seskupení států, případně také o rozvoji v globálním měřítku.
- Rozvíjet se může průmysl, zemědělství, podnikání, rybolov či jakékoli jiné hospodářské odvětví.
- Mohou se rozvíjet i přírodní zdroje a jejich využívání.

Které z výše uvedených možností tedy máme na mysli, pokud mluvíme v kontextu rozvojového vzdělávání či rozvojové spolupráce o rozvoji? Odpověď

je jednoduchá – všechny. Cokoliv z toho, co bylo zmíněno, může být předmětem rozvoje samo o sobě. Rozvojová teorie se však snaží pojímat rozvoj celostním, tzv. holistickým pohledem. To znamená, že bere současně v úvahu rozvoj na všech možných úrovních – osobní, lokální, regionální, národní i mezinárodní. Zároveň zahrnuje všechny dimenze života: ekonomickou, sociální, kulturní, environmentální. Jde o to, že je třeba zajišťovat, aby pozitivní změna v jedné oblasti nezpůsobila výrazné omezení nebo snížení úrovně v oblasti jiné. Například aby ekonomický rozvoj v určitém místě současně nebránil možnostem nějaké skupiny lidí, kteří tu žijí, uspokojovat své základní potřeby či si svobodně zvolit způsob života. Jak je však možné uvažovat o rozvoji všech uvedených kategorií najednou?

„Kvalitní život znamená žít příjemně, s tím, co si mohu dovolit, na co mám peníze. Kvalitního života lze dosáhnout vlastními silami, pomoc zvenčí k tomu může být navíc.“
HOPE
50 let, učitelka z Namibie

Není to snadné, avšak východisko lze najít v tom, že se jedná hlavně o lidský rozvoj, tj. o rozvoj, kde jsou centrem pozornosti a bodem, ke kterému lze vše ostatní vztáhnout, jednotliví lidé a způsob a kvalita jejich života. Lidský rozvoj tedy znamená zlepšování kvality lidského života.

Jaká změna je rozvojem?

Druhá otázka je ještě problematičtější než první. O jakou změnu se jedná, abychom ji mohli označit za pozitivní ve vztahu ke kvalitě lidského života? Každý lidský život je jiný a existují nejrůznější představy o tom, co je kvalitní život a jak ho dosáhnout. Různé názory u takových otázek jistě najdeme i mezi žáky jedné třídy. Jak velké pak asi budou rozdíly v názorech mezi lidmi, kteří pocházejí z různých kultur, z různých prostředí, z různých generačních či ekonomických vrstev?

Podívejme se na kategorii kvality života a rozeberme si, co všechno může obsahovat.

EKONOMICKÁ DIMENZE – Materiální zabezpečení je v lidském životě zásadní z mnoha důvodů. Člověk musí mít zabezpečené základní životní potřeby, jinak strádá. Máme na mysli obživu, přístřeší, nezávadnou vodu, oblečení atd. Existují však značné rozdíly v tom, co různí lidé považují za dostatečné materiální zabezpečení.

SOCIÁLNÍ DIMENZE – Pro většinu lidí je velice důležitá skupina osob, se kterou udržují blízké osobní vztahy: rodina, přátelé, partner či širší komunita. Lidem záleží na tom, aby měli ve svém okolí někoho, s kým mohou svůj život sdílet. Dále je pro většinu lidí důležité, jaké je jejich postavení ve společnosti a zda je ostatní uznávají.

KULTURNÍ DIMENZE – Neméně důležitou součástí kvality života je možnost zachovávat vlastní tradice či se z nich vymanit, vyznávat vlastní přesvědčení a způsob života z něho vycházející.

POLITICKÁ DIMENZE – Součástí kvality života je možnost využívat všech svých práv, netrpět pod nátlakem cizí moci či násilí, možnost podílet se na veřejném životě atd.

Co je v životě důležité?

V mnohých kulturách, ať již evropských, asijských či dalších, existovaly a existují skupiny lidí, kteří považují materiální chudobu za velice prospěšnou a chvályhodnou věc. V evropských zemích se jedná především o různé proudy křesťanství, které vyznávaly dobrovolnou chudobu jako nejlepší životní styl. Stejně tak některé filozofické školy ve starém Řecku zastávaly a praktikovaly asketický způsob života. Buddhisté nebo některé indické náboženské směry sdílejí přesvědčení, že je třeba zbavit se touhy vlastnit jakékoli hmotné statky. Všem těmto odlišným tradicím je společné, že za významné považují duševní či duchovní bohatství namísto materiálního.

V soudobé společnosti naopak existuje mnoho lidí, pro které je jedním z nejvýznamnějších znaků kvality života možnost vlastnit hmotné statky a spotřebovávat je podle svých představ a tužeb. Pro mnohé však není hromadění těchto statků cílem samo o sobě, ale spíše prostředkem k získání prestiže, případně moci.

Získávání prestiže a moci bylo také cílem obřadů u Kwakiutlů ze severozápadní části Severní Ameriky. Každou zimu pořádali velkolepé oslavy, na které zvali své sousedy. Hostům bylo předkládáno ohromné množství nejlepšího jídla a pití. Součástí oslav bylo ničení cenných věcí, vyhazování jídla a užitečných předmětů do moře, zapalování stanů, koberců a dalších materiálů. Smyslem takového počínání bylo získat si okázalým plýtváním a ničením uznání ostatních členů společnosti a vydobýt si co nejvyšší pozici v místní hierarchii. Nejvýznamnější hodnotou zde tedy nebylo hmotné bohatství, ale možnost získat vysokou pozici ve společenské struktuře a jí odpovídající uznání a moc.

ENVIRONMENTÁLNÍ DIMENZE – Lidé a jejich činnost jsou součástí zemské biosféry. Lidstvo je závislé na přírodních zdrojích a na životodárných systémech naší planety. Kvalita života lidí je tedy závislá i na kvalitě jejich životního prostředí.

Našli bychom jistě i mnohé další charakteristiky, které jsou pro lidi v životě důležité, například zdraví, bezpečí, dlouhověkost a jiné. Lze je většinou spojit s jednou nebo s několika z již uvedených dimenzí.

CO JE KVALITNÍ ŽIVOT?

Při zkoumání kvality života je důležité si uvědomit, že po celou dobu vývoje lidstva – stejně tak jako dnes – existuje mnoho různých skupin a kultur, které mají odlišné pohledy na to, co považovat za důležité v životě, které z výše uvedených dimenzí pro ně mají větší význam, a v důsledku pak i na to, co považovat za kvalitní život. Lidé mají různé hodnoty a priority i v rámci jedné kultury, jedné vesnice či například jedné hospody. O to větší a zásadnější jsou hodnotové rozdíly mezi lidmi, kteří žijí v naprosto odlišném prostředí, jiným způsobem a mají různé kulturní zázemí.

Na základě jakých kritérií lze rozhodnout o tom, jaký pohled je lepší, správnější? Všude na světě lidé považují hodnoty a způsoby, které získali v rámci své kultury, za samozřejmé, správné a morální. Na ostatní kultury se dívají na základě měřítek, která vycházejí z jejich vlastní kultury. Tento jev se nazývá **ETNOCENTRISMUS** a je společný všem skupinám lidí. Nebezpečí tohoto přístupu spočívá v tom, že může vést k vnucování vlastních hodnot jako jediných správných všem ostatním. Druhým přístupem k posuzování jiných kultur je **KULTURNÍ RELATIVISMUS.** Ten zdůrazňuje, že každou kulturu je možno hodnotit jen podle jejích vlastních měřítek a že každá kultura je stejně hodnotná. Ve vyhraněné formě však tento přístup vlastně neumožňuje žádnou kritiku jiných kultur či jejich prvků. Teoreticky by hodnotil stejně diktátorský režim jako demokratickou společnost. Ani jedna z extrémních verzí těchto pojetí neposkytuje dobré řešení problému, jak rozhodnout, který názor či názory na kvalitní život je třeba prosazovat. Jediným opravdovým řešením je vést otevřený dialog nejrůznějších skupin z různých kultur a částí společnosti o společných hodnotách, na kterých se lze shodnout.

JAK DEFINOVAT ROZVOJ?

Z tohoto důvodu je koncept lidského rozvoje nutně předmětem diskuse a neexistuje jeden všeobecně přijímaný názor na to, co je to rozvoj a jak by se měl uskutečňovat. Není to jakási chyba teorie rozvoje, je to známka snahy různých skupin neprosazovat jednu představu na úkor druhých. Zůstává však otázkou, zda je možné shodnout se přes všechnu kulturní a názorovou rozmanitost na základních prvcích toho, co je míněno rozvojem, a jak by se ho mělo dosáhnout.

Koncepce lidských možností

Jeden z nejvýznamnějších teoretiků rozvoje, nositel Nobelovy ceny za ekonomii Amartya Sen, přišel na přelomu 80. a 90. let s koncepcí „lidských možností“ (human capabilities), která se stala základem uvažování o rozvoji v dalších desetiletích. Hlavním kritériem Senova pojetí kvality života je, do jaké míry je člověk schopen ve svém životě realizovat své možnosti. Každý má v životě velký počet možností, jak může žít, co může dělat. Tyto možnosti jsou ovlivněny mnoha faktory, například zdravotním stavem, věkem, pohlavím, kulturou, životním prostředím, pozicí ve společnosti. Obecně nelze říct, které z těchto možností jsou lepší a které horší, protože v názoru na to, jak dobře žít, se liší kultura od kultury, člověk od člověka. Lze však definovat několik základních lidských možností, jejichž naplnění je nutné pro důstojný život, ať se jedná o jakoukoliv kulturu. Některými z těchto možností jsou: život, zdraví, bezpečí, vztah k ostatním lidem, sebeúcta, možnost vyjádřit se.

Uvedená koncepce je významná, protože:

1. definuje kvalitu života na základě charakteristik jednotlivce, které zahrnují různé dimenze kvality života. To je důležité například při

stanovování míry rozvoje. Dříve se jako ukazatele rozvoje používaly zejména souhrnné ekonomické míry, jako třeba hrubý domácí produkt (HDP). Tyto ukazatele však nebraly v potaz reálnou životní situaci jednotlivých lidí, nýbrž celkový růst ekonomiky v určitém regionu.

2. vychází z toho, jak je obecně chápán nepřijatelný nebo špatný život, protože je mnohem snadnější se shodnout na tomto minimu než na tom, jaký život je žádoucí a dobrý. Lidé na celém světě mají stejné základní potřeby a možnosti, mnohdy se však diametrálně liší ve způsobu, jakými je naplňují. Zásadní myšlenkou rozvoje je umožnit všem lidem, aby mohli uspokojit své základní potřeby a využít svých možností a aby tak mohli učinit způsobem, který si sami vyberou.

Definice rozvoje vycházející ze Senovy koncepce

DEFINICE ROZVOJE PODLE ROZVOJOVÉHO PROGRAMU OSN (UNDP):

Lidský rozvoj je proces rozšiřování možností lidí, jak žít svůj život (enlarging people's choices). V principu mohou být tyto možnosti neomezené a mohou se měnit v čase. Avšak na všech úrovních rozvoje jsou zásadní tyto tři možnosti:

- možnost žít dlouhý a zdravý život,
- možnost získávat vědění,
- možnost přístupu ke zdrojům nutným pro zajištění důstojného života.

Pokud nemají lidé tyto tři možnosti k dispozici, nemají pro ně další vymoženosti význam. V roce 1994 přišlo UNDP s dalším konkretizováním těchto tří základních východisek a celého svého pojetí rozvoje. Ten se podle něj odehrává na sedmi různých úrovních:

1. **EKONOMICKÁ** – zajištění základního příjmu (ne nutně závislého na zaměstnání), sociální sítě pro chudé, přijatelných pracovních podmínek a mzdy.
2. **OSOBNÍ** – ochrana před násilím ze strany státu, skupin lidí či jednotlivců.
3. **POTRAVINOVÁ** – fyzický a ekonomický přístup k potravinám.
4. **ZDRAVOTNÍ** – dostačující výživa, nezávadná pitná voda a základní lékařská péče pro všechny.
5. **KOMUNITNÍ** – ochrana před etnickým či skupinovým útokem.
6. **ENVIRONMENTÁLNÍ** – způsoby, jak chránit životní prostředí, zajistit čisté a bezpečné životní prostředí, uvědomovat si budoucí následky současného jednání.
7. **POLITICKÁ** – ochrana proti politickým represím, mučení a porušování lidských práv, zajištění práva volit a být volen.

DEFINICE ROZVOJE PODLE NEVLÁDNÍ ORGANIZACE OXFAM

Mezinárodní nevládní organizace věnující se rozvojové spolupráci a rozvojovému vzdělávání Oxfam označuje za podstatu rozvoje „posilování lidské schopnosti určovat vlastní hodnoty a priority a také posilování schopnosti jich dosáhnout". Klíčovým pojmem pro rozvojovou spolupráci je empowerment – do češtiny by se dalo přeložit jako „podpora schopností či možností" lidí. Od něho se Oxfam odráží při konkretizaci své definice rozvoje:

- Rozvoj je schopnost lidí na celém světě vnést pozitivní změnu do vlastních životů.
- Rozvoj je schopnost osobního růstu a schopnost veřejně vystupovat.
- Rozvoj je proces a výsledek boje s chudobou a diskriminací.
- Rozvoj je schopnost realizovat lidský potenciál v prostředí sociální a ekonomické spravedlnosti.

Obě uvedené organizace, UNDP i Oxfam, berou jako základ svých definic rozvoje zvyšování schopností a možností jednotlivých lidí žít život podle svých představ.

Dlouhodobě udržitelný rozvoj

Další důležitou charakteristikou rozvoje se stala během 80. let 20. století jeho udržitelnost. V angličtině se užívá pojem „sustainable development", což lze do češtiny překládat jako **UDRŽITELNÝ ROZVOJ** nebo **DLOUHODOBĚ UDRŽITELNÝ ROZVOJ.** Koncept udržitelnosti se vyvinul v souvislosti s rostoucími obavami o to, jaký dopad na životní prostředí má a do budoucna bude mít náš současný způsob života. Různí autoři, akademici a environmentální

Vyváženost různých složek rozvoje

Jako příklad můžeme uvést situaci, kdy lidé pracují v určitém odvětví průmyslu, které výrazně poškozuje životní prostředí. Nutnost chránit životní prostředí by mohla mnohé vést k požadavku okamžitého zrušení výroby v daném odvětví. Pokud by se tak stalo, přišlo by však mnoho lidí o práci, což by mělo negativní důsledky pro ně, pro jejich rodiny a zřejmě pro celý region. Řešením, které by bralo v úvahu ekonomickou, sociální i environmentální složku, by mohlo být například pozvolné utlumování starého způsobu výroby a postupný přechod na užívání technologií šetrnějších k životnímu prostředí.

aktivisté začali upozorňovat na problémy, které s sebou nese rychlý hospodářský růst založený na intenzifikaci průmyslu a zemědělství. Z mnohých problémů jmenujme například znečištění ovzduší, vody a půdy, rychlé vyčerpávání neobnovitelných i obnovitelných zdrojů či ztenčování ozonové vrstvy. Objevily se obavy, že budou-li lidé dále vyrábět a spotřebovávat způsobem, který ničí naše životní prostředí, bude pro budoucí generace stále těžší zajistit základní věci potřebné k životu, například pitnou vodu nebo čistý vzduch.

V roce 1987 definovala Světová komise pro životní prostředí a rozvoj (WCED) pod vedením Gro Brundtlandové udržitelný rozvoj jako „rozvoj, který uspokojuje naše dnešní potřeby takovým způsobem, aby to neohrožovalo šance budoucích generací uspokojovat své potřeby“. Tato definice vešla do širokého povědomí a koncept udržitelného rozvoje získal od té doby velký vliv. Jeho pojetí se však zčásti posunulo od primárního zaměření na problémy životního prostředí směrem k důrazu na vyváženost tří složek rozvoje: sociální, ekonomické a environmentální. Znamená to, že rovnováha mezi uspokojením našich současných a budoucích potřeb záleží na tom, jak dokážeme vyvážit všechny tři zmíněné složky způsobem, aby ani jedna z nich nebyla zanedbávána.

JAK MĚŘIT ROZVOJ?

Nejčastěji užívaným ukazatelem při srovnávání ekonomické úrovně zemí je **HRUBÝ NÁRODNÍ PRODUKT** (HNP). Vedle něj stojí **HRUBÝ DOMÁCÍ PRODUKT** (HDP), který měří hodnotu veškerého zboží a veškerých služeb vyrobených v ekonomice v daném roce. Skládá se ze spotřeby (soukromé a vládní), investic a čistého vývozu (tj. rozdílu mezi vývozy a dovozy). Hrubý národní produkt se skládá z HDP a z čistých příjmů ze zahraničních investic. Při srovnávání zemí se často udává **HNP NA OSOBU,** což je HNP vydělený počtem obyvatel dané země. Tento ukazatel se často užívá k určení úrovně rozvoje země, mimo jiné proto, že je relativně snadné ho zjistit a snadné mu porozumět. Světová banka například dělí země podle HNP na osobu do několika skupin. Tento ukazatel však má některá omezení. Měří totiž pouze ekonomický rozvoj země a nezahrnuje sociální, politické, kulturní a environmentální aspekty rozvoje.

Z tohoto důvodu vytvořil Rozvojový program Spojených národů (UNDP) v roce 1990 nový ukazatel rozvoje, který se nazývá **INDEX LIDSKÉHO ROZVOJE** (Human Development Index – HDI). Jeho smyslem je zachytit jak ekonomické, tak sociální aspekty rozvoje. Chápe rozvinutost země nejen na základě výše průměrného příjmu, ale i na základě úrovně vzdělání či možnosti žít dlouhý a zdravý život. Vychází tedy spíše z charakteristik jednotlivých lidí a uspokojování jejich základních potřeb než pouze ze souhrnných ekonomických ukazatelů.

INDEX SE STANOVUJE NA ZÁKLADĚ TŘÍ VELIČIN:

- očekávaná délka života
- vzdělání (gramotnost dospělé populace)
- průměrný příjem.

Tyto veličiny nejsou vybrány náhodně. Za jejich výběrem stojí následující úvahy:

- Očekávaná délka života měří, jakého věku se pravděpodobně lidé v dané zemi dožijí. To, jak lidé dlouho žijí, souvisí s mnoha dalšími jevy, které se nedají tak snadno měřit, například se stavem a dostupností zdravotních služeb, s dostatečnou výživou a s životním prostředím. Odráží také skutečnost, že lidský život sám o sobě je pro rozvoj nejvýznamnější hodnotou.
- Úroveň vzdělání je zjišťována na základě gramotnosti lidí proto, že schopnost číst a psát je prvním krokem k získávání vědění a ke schopnosti učit se.
- Příjem zůstává jedním ze stěžejních ukazatelů úrovně lidského života, neboť na něm závisí možnost uspokojit základní potřeby člověka a žít důstojný život. Pro účely mezinárodního srovnávání je používán příjem na

osobu přepočítaný podle kupní síly dané země, aby se vyrovnaly rozdílné ceny zboží v různých zemích (například v Indii si člověk může za 10 dolarů koupit mnohem více jídla než v USA).

„Dobrá kvalita života je, když jsou naplňovány základní lidské potřeby, když se člověk těší dobrému zdraví, když má možnost seberealizace, atd. Je možné žít kvalitně – za pomoci vlastního přičinění, podpora zvenčí (vláda, rodina) je ale velmi důležitá. Nesmírně důležité je vzdělání – myslím si, že díky vzdělání se náš život může změnit."

JULINDA

24 let, studentka posledního ročníku vysoké školy, obor sociální pracovnice, Namibie

Index lidského rozvoje se stal celosvětově užívaným ukazatelem, který je každý rok zjišťován ve 175 zemích světa. Je však nutné upozornit na to, že i tento ukazatel má své nedostatky. Nedokáže například zachytit rozdíly v životní úrovni, které existují uvnitř jednotlivých zemí, a které mohou být obrovské. Přesto je index lidského rozvoje velice užitečným nástrojem, hlavně při sledování toho, zda se v určité zemi či regionu životní úroveň v průběhu času zvyšuje, snižuje nebo zůstává stejná. UNDP vydává od roku 1990 každoročně Zprávu o lidském rozvoji (Human Development Report), v níž jsou uvedeny statistické údaje týkající se rozvoje ze všech zemí světa. Součástí zprávy jsou vždy nejaktuálnější hodnoty indexu lidského rozvoje a mnohých dalších ukazatelů.

Hodnota indexu lidského rozvoje je stanovována na základě tří uvedených ukazatelů, které jsou matematicky vyváženy tak, aby měly zhruba stejnou váhu při určování indexu. Hodnoty ukazatele se pohybují od 0 do 1, přičemž 0 je nejnižší možný stav a 1 nejvyšší možný stav rozvinutosti zemí či regionů. V tabulce na konci kapitoly jsou uvedeny hodnoty HDI a další související ukazatele pro několik vybraných zemí. Ukazatele, které jsou používány k výpočtu HDI, jsou v tabulce vyznačeny tučně.

HISTORICKÝ VÝVOJ ROZVOJE VE SVĚTĚ

Rozvoj (anglicky *development*, francouzsky *développement*) byl během 50. a 60. let 20.století úzce spojen hlavně s ekonomickým růstem. Protože v té době dosáhly tržní ekonomiky západních zemí rychlého a dlouhodobého ekonomického růstu, rozvojová pomoc byla chápána jako nasměrování ostatních zemí stejným směrem. Že toho má být dosaženo stejným způsobem jako v západních zemích, bylo považováno za samozřejmost. Důraz byl kladen na použití moderních vědeckých a technologických znalostí v chudých částí světa. Předpokládalo se, že přísun finančních prostředků a technologií z rozvinutých zemí mnohé problémy rozvojových zemí rychle vyřeší. Rozvojové země měly jednoduše co nejrychleji prodělat stejný vývoj od tradiční společnosti ke společnosti průmyslu a masové spotřeby, jaký prodělala Evropa a USA v době od 18. až do 20. století. Růst HDP měl automaticky přivodit i vzrůst životní úrovně naprosté většiny jednotlivců.

V 70. letech 20. století však začali mnozí uvedené předpoklady zpochybňovat. Důvodem bylo mimo jiné to, že se nerovnost mezi bohatými a chudými zeměmi za uplynulá desetiletí zvětšila, a dále skutečnost, že se v zemích, které zaznamenaly ekonomický růst, životní úroveň velké části obyvatelstva zhoršila. Typickým případem byla Brazílie, kde v roce 1970 připadlo na 40 procent obyvatel pouze 6,5 procenta celkového národního příjmu, zatímco 67 procent náleželo 20 procentům nejbohatší části populace. Často bývá v této souvislosti citována věta „Brazílii se vedlo dobře, ale Brazilcům ne".

Na tento vývoj reagovali autoři, z nichž mnozí pocházeli z rozvojových zemí (na rozdíl od předešlých teoretiků rozvoje). Jejich práce jsou založeny spíše právě na analýze situace v rozvojových zemích, a ne na konceptech odpovídajících evropským podmínkám a představám. Nový přístup vešel ve známost jako teorie jádra a periferie. Základem bylo tvrzení, že zaostalost (underdevelopment) jedné části světa je přímým důsledkem rozvoje jiné části světa. Různé části světa jsou na sobě zejména ekonomicky závislé skrze fungování světového obchodu. Tato závislost však je zásadně nerovná. Část nazývaná periferie je ekonomicky a politicky závislá na rozvinuté části, která se nazývá jádro. Periferie je podle autorů této školy udržována v umělé závislosti a zaostalosti skrze nerovné ekonomické a politické vztahy. Podle autorů této teorie leží jádro problémů rozvojových zemí v nerovné mezinárodní dělbě práce a moci.

V 80. letech 20. století byla věnována pozornost otázkám, jaký typ ekonomického růstu je žádoucí a jaké by mělo být rozdělení jeho výsledků mezi

obyvatelstvo. Hospodářský růst je stále považován za základní kámen rozvojového snažení, avšak stejně významnou se stává otázka, o jaký typ růstu se jedná. Zejména začíná být bráno v úvahu, zda z hospodářského růstu těží pouze úzká vrstva obyvatel, či zda výhody s ním spojené plynou k širokým vrstvám obyvatelstva. Stále více se také začíná uvažovat o rozvoji jako o multidimenzionálním konceptu, který zahrnuje materiální, sociální, environmentální, politické a kulturní složky, neboť všechny tyto části mají přímý vliv na kvalitu života lidí. V souvislosti s tímto pohledem na rozvoj se také prosazuje názor, že neexistuje jeden model rozvoje, který by byl správný a žádoucí pro všechny části světa. Je zdůrazňováno, že rozvoj musí být „dlouhodobě udržitelný“, to znamená, že musí brát v úvahu otázky vztahující se k vývoji populace, k šetrnému využívání přírodních zdrojů a ke vzájemnému působení člověka a jeho životního prostředí. 80. léta však byla také desetiletím, které vešlo v rozvojové literatuře ve známost jako „ztracené desetiletí“. Vých zemích, hlavně v Africe a v Latinské Americe, došlo k zastavení rozvoje, či dokonce ke zhoršení životní úrovně. Přispěla k tomu světová ekonomická krize na začátku 80. let a stále se zvyšující břemeno vnějšího dluhu rozvojových zemí.

V 90. letech 20. století tak po třech desetiletích „rozvoje“ zůstávají mnohým rozvojovým zemím dluhy, které mnohokrát převyšují jejich HDP. Nerovnost mezi nejbohatší a nejchudší částí lidí na světě se s každým desetiletím zvyšovala.

Od 90. let až do současnosti se v teorii i v praxi rozvoje uplatňují v různých institucích různou měrou všechny předešlé koncepce rozvoje. Žádná nebyla zcela opuštěna, každá je však svými kritiky považována za překonanou. Navíc jsou stále více slyšet v debatách o rozvoji hlasy, které volají po přehodnocení konceptu rozvoje, zejména výsadní role ekonomického růstu. Objevuje se koncept rozvoje jako získání svobody a zvyšování možností a schopností lidí žít podle svých představ. Stále více se také berou v úvahu argumenty a pohledy skupin, které byly dříve vyloučeny z debat o rozvoji, jako například environmentálních hnutí nebo skupin zakládajících svou kritiku na zdůrazňování hledisek kulturních, genderových či etických.

Literatura

LITERATURA V ČESKÉM JAZYCE:

Nováček, P. **Křižovatky budoucnosti: směřování k udržitelnému rozvoji a globálnímu řízení.** Praha: G plus G, 1999

LITERATURA CIZOJAZYČNÁ:

Brown, L. **What Do We Mean by Development?** The Development Education Commision, 1999

Human Development Report 1990 – 2004. United Nations Development Programme, 1990–2003

Regan, C. (ed.) **75/25, Ireland in an Increasingly Unequal World.** Dublin: Dóchas, The Assembly of Irish Non–Governmental Organisations, 1996

Regan, C. (ed.) **80/20, Development in an Unequal World.** Teachers in Development Education; 2002

Sen, A. **Development as Freedom.** Oxford: Oxford University Press, 1999

ODKAZY NA WEBOVÉ STRÁNKY:

www.undp.org – Rozvojový program spojených národů

www.worldbank.org – Světová Banka

www.oxfam.org – webové stránky mezinárodní neziskové organizace Oxfam

www.ROZVOJOVKA.cz – české webové stránky o rozvojové spolupráci

www.aliance2015.org – webové stránky aliance evropských nevládních organizací zaměřených na rozvojové cíle tisíciletí

Tabulka: Vybrané státy podle Indexu lidského rozvoje a dalších ukazatelů

	Pořadí podle HDI	Hodnota HDI (2002)	**Hrubý domácí produkt (parita kupní síly v US dolarech na osobu; 2002)**	**Očekávaná délka života při narození (2002)**	Míra dětské úmrtnosti (úmrtnost do 1 roku na 1000 nar.; 2002)	**Míra gramotnosti v populaci nad 15 let (%; 2002)**	Spotřeba el. energie (kWh/osobu; 2001)
Norsko	1	0,956	36 600	78,9	4	99	29 290
Švédsko	2	0,946	26 050	80,1	3	99	17 355
Austrálie	3	0,946	28 260	79,2	6	99	11 205
Kanada	4	0,943	29 480	79,3	5	99	18 212
Nizozemí	5	0,942	29 100	78,3	5	99	6 905
Belgie	6	0,942	27 570	78,8	5	99	8 818
Island	7	0,941	29 750	79,8	3	99	28 620
Spojené státy	8	0,939	35 750	77,1	7	99	13 241
Japonsko	9	0,938	26 940	81,6	3	99	8 203
Irsko	10	0,936	36 360	77	6	99	6 417
Rakousko	14	0,934	29 220	78,5	5	99	8 110
Německo	19	0,925	27 100	78,3	4	99	7 207
Izrael	22	0,908	19 350	79,2	6	95,3	6 591
Slovinsko	27	0,895	18 540	76,3	4	99,7	6 372
Malta	31	0,875	17 640	78,4	5	92,6	4 932
Česká rep.	32	0,868	15 780	75,4	4	99	6 368
Brunej	33	0,867	..	76,3	6	93,9	8 459
Polsko	37	0,850	10 560	73,9	8	99	3 595
Maďarsko	38	0,848	13 400	71,9	8	99	3 886
Litva	41	0,842	10 320	72,7	8	99,6	3 095
Slovensko	42	0,842	12 840	73,7	8	99,7	5 273
Chile	43	0,839	9 820	76,1	10	95,7	2 851
Bulharsko	56	0,796	7 130	70,9	14	98,6	4 681
Rusko	57	0,795	8 230	66,8	18	99,6	6 081
Albánie	65	0,781	4 830	73,7	26	98,7	1 743
Ukrajina	70	0,777	4 870	69,7	16	99,6	3 465
Brazílie	72	0,775	7 770	68,1	30	86,4	2 122
Turecko	88	0,751	6 390	70,5	36	86,5	1 849
Čína	94	0,745	4 580	71	31	90,9	1 139
Indonésie	111	0,692	3 230	66,8	33	87,9	469
Mongolsko	117	0,668	1 710	63,9	58	97,8	1 308
Jihoafrická rep,	119	0,666	10 070	47,7	52	86	4 313
Indie	127	0,595	2 670	63,9	67	61,3	561
Bangladéš	138	0,509	1 700	61,4	51	41,1	115
Keňa	148	0,488	1 020	44,6	78	84,3	140
Senegal	157	0,437	1 580	52,9	79	39,3	151
Dem, rep, Kongo	168	0,365	650	41,8	129	..	93
Středoafrická rep.	169	0,361	1 170	39,5	115	48,6	29
Etiopie	170	0,359	780	45,5	114	41,5	30
Mozambik	171	0,354	1 050	38,1	125	46,5	70
Guinea-Bissau	172	0,350	710	45,3	130	..	43
Burundi	173	0,339	630	40,9	114	50,4	73
Mali	174	0,326	930	48,6	122	19	34
Burkina Faso	175	0,302	1 100	45,7	107	12,8	24
Niger	176	0,292	800	46,2	156	17,1	41

Očekávaná délka života při narození - počet let, kolika by se novorozenec dožil, kdyby převažující hodnoty úmrtnosti zůstaly po celou dobu jeho života stejné.

Míra gramotnosti v populaci nad 15 let - Procento osob starších 15 let, které umějí s porozuměním přečíst a napsat jednoduché vyjádření, vztahující se k běžnému životu.

ZDROJ: UNDP: Human Development Report 2004 http://hdr.undp.org/statistics/data/

Tabulka: Regiony podle HDI a dalších ukazatelů

	Hodnota HDI (2002)	**Hrubý domácí produkt (parita kupní síly v US dolarech na osobu; 2002)**	**Očekávaná délka života při narození (2002)**	Míra dětské úmrtnosti (úmrtnost do 1 roku na 1000 nar.; 2002)	**Míra gramotnosti v populaci nad 15 let (%; 2002)**
Arabské země	0,7	5 069	66,3	48	63,3
Východní Asie a Pacifik	0,7	4 768	69,8	32	90,3
Latinská Amerika a Karibik	0,777	7 223	70,5	27	88,6
Jižní Asie	0,584	2 658	63,2	69	57,6
Subsaharská Afrika	0,465	1 790	46,3	108	63,2
Stř. a vých. Evropa, SNS	0,796	7 192	69,5	18	99,3
Státy OECD	0,911	24 904	77,1	11	...
Svět celkem	0,729	7 804	66,9	56	...

ZDROJ: UNDP: Human Development Report 2004
http://hdr.undp.org/statistics/data/

Tabulka: vývoj HDI vybraných států od roku 1980 do roku 2002

		1980	1990	1995	2002
1	Norsko	0,876	0,900	0,924	0,956
2	Švédsko	0,871	0,893	0,924	0,946
3	Austrálie	0,859	0,886	0,926	0,946
4	Kanada	0,881	0,924	0,929	0,943
5	Nizozemí	0,876	0,904	0,925	0,942
6	Belgie	0,857	0,892	0,923	0,942
7	Island	0,884	0,912	0,918	0,941
8	Spojené státy	0,883	0,911	0,923	0,939
9	Japonsko	0,875	0,906	0,920	0,938
10	Irsko	0,825	0,869	0,893	0,936
14	Rakousko	0,853	0,890	0,908	0,934
19	Německo	0,859	0,885	0,908	0,925
22	Izrael	0,818	0,857	0,879	0,908
27	Slovinsko	..	0,843	0,851	0,895
31	Malta	0,751	0,812	0,835	0,875
32	Česká rep.	..	0,835	0,843	0,868
33	Brunej	..	..	..	0,867
37	Polsko	..	0,794	0,810	0,850
38	Maďarsko	0,791	0,803	0,807	0,848
41	Litva	..	..	0,789	0,842
42	Slovensko	..	..	..	0,842
43	Chile	0,738	0,784	0,814	0,839
56	Bulharsko	0,769	0,792	0,784	0,796
57	Rusko	0,796	0,809	0,766	0,795
65	Albánie	0,668	0,697	0,698	0,781
70	Ukrajina	..	0,797	0,748	0,777
72	Brazílie	0,678	0,712	0,738	0,775
88	Turecko	0,612	0,681	0,712	0,751
94	Čína	0,554	0,624	0,679	0,745
108	Alžírsko	0,559	0,648	0,668	0,704
111	Indonésie	0,526	0,619	0,659	0,692
117	Mongolsko	..	0,655	0,634	0,668
119	Jihoafrická rep.	0,676	0,734	0,741	0,666
127	Indie	0,443	0,519	0,553	0,595
138	Bangladéš	0,352	0,414	0,443	0,509
148	Keňa	0,487	0,535	0,519	0,488
157	Senegal	0,328	0,378	0,394	0,437
168	Dem. rep. Kongo	0,426	0,417	0,380	0,365
169	Středoaf. rep.	0,356	0,379	0,370	0,361
170	Etiopie	..	0,305	0,322	0,359
171	Mozambik	0,309	0,317	0,325	0,354
172	Guinea-Bissau	0,267	0,319	0,347	0,350
173	Burundi	0,312	0,343	0,317	0,339
174	Mali	0,261	0,287	0,308	0,326
175	Burkina Faso	0,260	0,301	0,313	0,302
176	Niger	0,262	0,264	0,270	0,292
177	Sierra Leone	..	..	..	0,273

ZDROJ: UNDP: Human Development Report 2004
http://hdr.undp.org/statistics/data/

Aktivita:

ROZVOJ

PŘEDPOKLÁDANÝ PŘÍNOS

Studenti si uvědomí, že rozvoj má různé dimenze, a jakými různými způsoby lze chápat rozvoj.

Cíle:

KOGNITIVNÍ

- Studenti uvažují nad tím, co znamená lidský rozvoj, a zda je možné se na společném přístupu k rozvoji shodnout v rámci celého světa.

KOMUNIKATIVNÍ/KOOPERATIVNÍ

- Studenti se efektivně zapojí do skupinové práce
- Studenti porovnají své náhledy na to, co je kvalitní život.

POSTOJOVÉ

- Studenti si uvědomí jaké jsou jejich priority v životě a porovnají je s ostatními.

Postup:

PŘEDPOKLÁDANÝ ČAS:

30–45 min

CO POTŘEBUJEME:

růžici rozvoje, definici rozvoje, připravený příklad vyváženého rozvoje

1. ČÁST

1. Vyzvěte studenty, aby postupem brainstormingu popsali, co rozumí pojmem rozvoj. Pokud nebudou mít dostatek vlastních návrhů, položte jim otázku, jaké všechny konkrétní věci se můžou rozvíjet. (Př: osobnost, hospodářství, demokracie, kultura, město, schopnosti, atd.)
2. Vysvětlete studentům, že když mluvíme o lidském rozvoji, uvažujeme o všech možných kritériích najednou – tzv. celostní (holistický) pohled. Pro zjednodušení orientace v problematice lze použít růžici rozvoje.
3. Nechte studenty rozdělit pojmy, se kterými přišli, do kategorií uvedených v růžici rozvoje. Některé bude možné zařadit do více kategorií najednou.
4. Vyberte konkrétní příklad rozvojového programu nebo možností rozvoje v konkrétní lokalitě (nejlépe ve vašem okolí) a uvažte, zda a jakým způsobem jsou v něm obsaženy všechny aspekty rozvoje, a proč je důležité brát všechny čtyři v úvahu (příklady možno nalézt na www.ROZVOJOVKA.cz).
   Vysvětlete studentům, že lidský rozvoj znamená zlepšování kvality lidského života, které zahrnuje všechny čtyři uvedené aspekty.

2. ČÁST

1. Zadejte studentům, aby si zapsali na papír, každý podle svého osobního názoru, jaké tři věci považují za nejdůležitější pro kvalitní život. Může se jednat o věci abstraktní jako např. láska, hrdost, humor nebo konkrétní jako např. přítel, mobilní telefon či auto.
2. Požádejte studenty, aby ve dvojicích porovnali své odpovědi, vysvětlili si navzájem, proč zvolili právě tyto možnosti, a aby se pokusili shodnout na alespoň dvou z jimi uvedených věcí.
3. Zeptejte se jednotlivých dvojic, zda se dokázali shodnout či ne. Zda měli studenti podobný názor, případně, co bylo předmětem sporu.
4. Na základě jimi uvedených argumentů ukažte studentům, že jejich různé volby pramení z různých hodnotových priorit a přiřaďte je pokud možno k různým dimenzím na růžici rozvoje.
5. Položte studentům otázku, zda je podle nich možné se shodnout na tom, co je kvalitní život v rámci nejen jejich třídy, ale v rámci celého světa. Připomeňte, že na světě existují tisíce kultur, které mají nejrůznější hodnoty a žijí odlišným způsobem života.

Představte studentům definici rozvoje přijatou Spojenými národy, která vychází z toho, že existují určité všem lidem společné možnosti, které musí být naplněny, aby bylo možné získat přístup k dalším možnostem. (Viz strana text kapitoly Rozvoj.)

DOPLŇUJÍCÍ OTÁZKY:

Souhlasí studenti s uvedenou definicí rozvoje? Veďte diskuzi, zda může takovéto pojetí vyhovovat různým skupinám lidí, např: obyvatel Amazonského pralesa, americký politik, mladý člověk v Čechách, podnikatel ve Švýcarsku, atd. Je možné studenty rozdělit do skupin, z nichž každá se zaměří na jednoho z uvedených lidí a diskutuje, zda jim pojetí rozvoje v definici vyhovuje z hlediska jejich života.

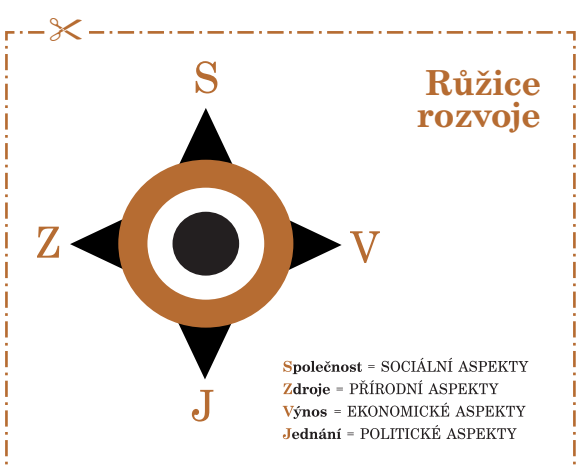

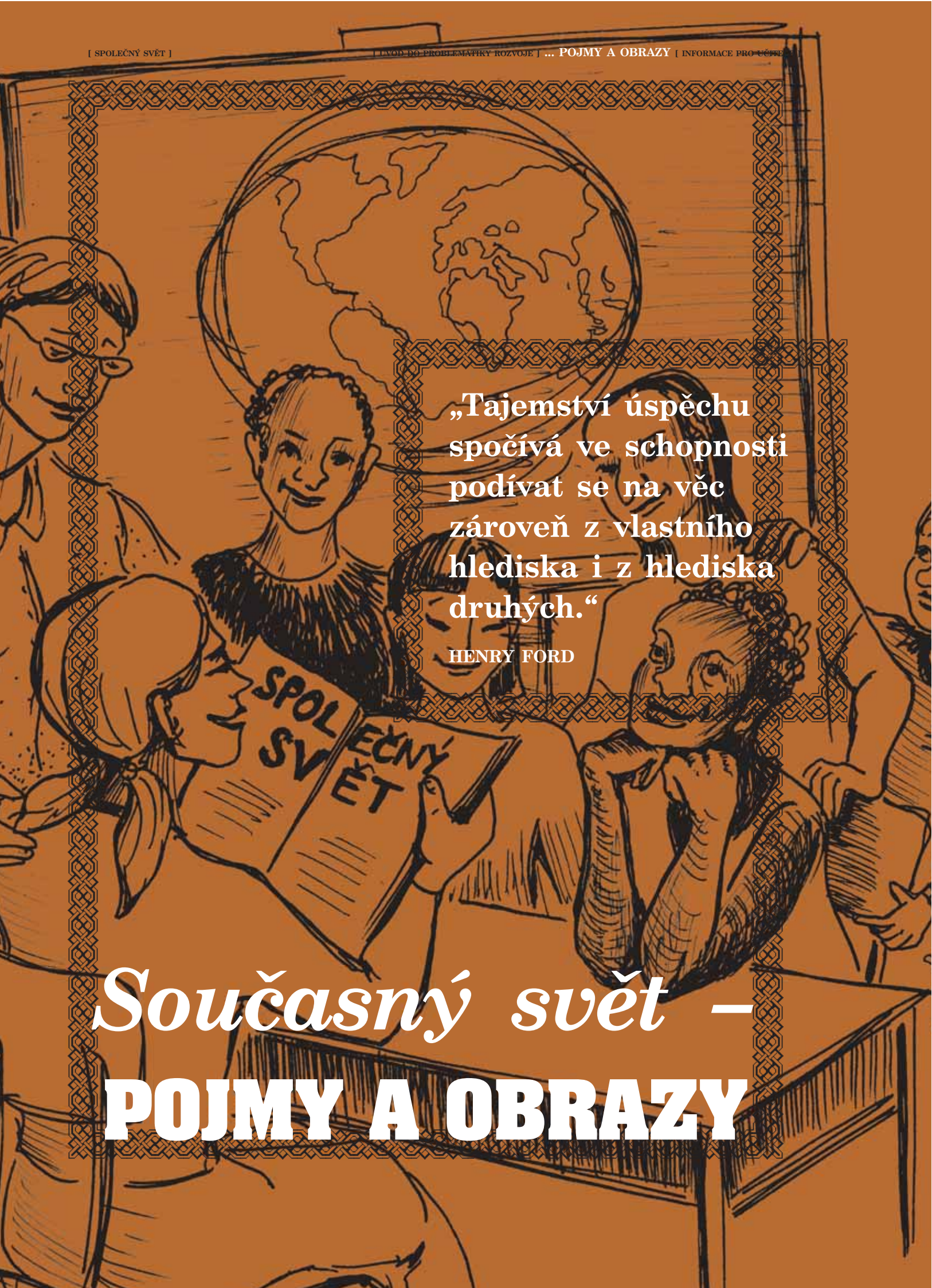

„Tajemství úspěchu spočívá ve schopnosti podívat se na věc zároveň z vlastního hlediska i z hlediska druhých.“

HENRY FORD

Současný svět – POJMY A OBRAZY

SHRNUTÍ KAPITOLY:

Představy o světě, ve kterém žijeme, jsou zprostředkovány pomocí pojmů, informací a obrazů, se kterými se setkáváme. Pojmy užívané k popisu současného rozdělení světa odrážejí způsoby uvažování o jevech s tímto rozdělením spojených. Obrazy a informace, které média přinášejí o oblastech souhrnně pojmenovaných jako třetí svět, rozvojové země nebo globální Jih, jsou ovlivněny mnohými faktory jako jsou etnocentrismus, mechanismy fungování médií, reakce na poptávku diváků nebo zažité stereotypy a způsoby referování o těchto oblastech. Rovněž aktéři působící v oblasti rozvojové spolupráce mohou reprodukovat stereotypy o lidech z chudších regionů. Získání co nejvěrnějších představ o tom, co se děje v našem společném světě, napomáhá získávání informací z různých zdrojů, jejich kritickému zhodnocení a seznámení se s pohledy a zkušenostmi lidí, jichž se problémy bezprostředně týkají. Pomocí takového přístupu je v této kapitole přiblížen život lidí v jedné části Etiopie.

Jednání a myšlení lidí je do velké míry určeno tím, jaké informace o světě kolem sebe mají, jak ho vnímají a pomocí jakých pojmů ho popisují. Stejně tak závisí pohled lidí na ostatní na tom, co o druhých vědí, s jakými obrazy či stereotypy si je spojují a jaké pojmy používají, když o nich mluví. V tématu, kterým se zabýváme – lidský rozvoj v mezinárodním kontextu – je velice důležité uvědomit si, odkud pocházejí a jak jsou vytvářeny obrazy a pojmy, se kterými se běžně setkáváme. Jejich užívání totiž ovlivňuje praxi – ať už politickou, či například oblast rozvojové pomoci.

Podíváme-li se na současný svět, nalezneme obrovské množství lidských skupin, kultur, jazyků, způsobů života i pohledů na něj. Na první pohled je zde však patrný kontrast mezi určitými oblastmi, kde žije většina lidí v relativním blahobytu, a zbytkem světa, kde mnoho lidí žije pod hranicí chudoby nebo ve velice obtížných podmínkách. Existuje několik konceptů, které se k popisu daného stavu používají.

Původním pojmem, který označoval oblast bývalých kolonií, bylo spojení TŘETÍ SVĚT. Užívalo se k označení té části světa, která stála mimo tehdejší mocenské bloky (první svět – západní svobodný svět, druhý svět – komunistický blok). Po rozpadu komunistického bloku ztratilo toto pojmenování opodstatnění, nicméně se zachovalo a je stále používáno. Pro mnohé je tento pojem nepřijatelný, protože implikuje jakési pořadí světů. Navíc rozlišení mezi „prvními dvěma světy“ již současnému stavu světa neodpovídá.

Rozšířeným způsobem označování ekonomické a sociální nerovnosti mezi státy je použití pojmů ROZVOJOVÉ a ROZVINUTÉ ZEMĚ, případně zaostalé a vyspělé země. Pojetí jsou opět kritizována, protože předpokládají, že existuje jeden směr rozvoje, kterého už západní svět dosáhl, zatímco ostatní se snaží stejným způsobem se mu vyrovnat. Představa, že západní styl života je ten nejlepší a je hoden následování všemi ostatními, je ovšem velice sporná. Vychází z ETNOCENTRISMU, který je vlastní každé skupině, avšak může být a často bývá velice nebezpečným principem živícím rasismus, nacionalismus či etnické konflikty (viz text v aktivitě etnocentrismus versus kulturní relativismus).

Další možností, jak uvažovat o daném kontrastu, je dělení světa na BOHATÝ SEVER a CHUDÝ JIH. V současné době je užíván také termín GLOBÁLNÍ JIH. Označení vychází z toho, že se většina chudých států nachází na jižní polokouli, i když třeba v případě chudých států Asie a bohaté Austrálie to neplatí.

JAK INFORMUJÍ O ROZVOJOVÝCH OTÁZKÁCH MÉDIA?

„Evropané žijí způsobem, který je pro ně přirozený, ale nám se zdá divný. Vypadá to, že žijí rychle a pohybují se ještě mnohem rychleji."

CHRISTIANS

80 let, reverend, radní ve městě, Namibie

Kdy se píše o Somálsku a kdy přinášejí televizní stanice zprávy z Guatemaly? Jak často je slyšet v rozhlase o Salvadoru, Paraguayi nebo Pobřeží slonoviny? Jaká je nejčastější zpráva z Bangladéše?

Odpovědi na tyto otázky naznačí byť i jen trochu vnímavému divákovi a čtenáři, že s informováním o tom, co se děje v chudší části světa, není něco v pořádku. Zprávy o výše zmíněných zemích se dostávají do globální informační výměny v drtivé většině jen tehdy, týkají-li se nějaké katastrofy, problému, tragédie. Jen málokdy se objeví informace o tom, jak skutečně místní lidé žijí, jaké mají každodenní problémy. Většinou jsou diváci a čtenáři v tomto směru odkázáni na cestopisy, které potom místní problémy mění v jakousi exotiku a podporují u příjemců zprávy dojem, že život v Keni nebo v Uruguayi je něco jako život na jiné planetě, odkud se lze vždy vrátit do bezpečí matičky Země.

Televizní stanice a zpravodajské agentury, které jsou hlavními zdroji informací, hledají způsob, jak svoji práci nejlépe prodat. Proto je většinou zajímají problémové záležitosti, které však často zužují jen na tragédie, katastrofy a jiná divácky vděčná témata. Až internet přinesl možnost tuto situaci změnit a pro novináře v bohaté zemi už většinou není problém najít k danému tématu co nejvíce možných úhlů pohledu nebo přijít s tématem objevným. Problém je spíš prosadit toto téma do novin nebo televize, protože ti, kteří určují, co se bude vysílat nebo tisknout, nemusí být nutně osvícení, vzdělaní a zapálení pro věc jako onen novinář.

Navíc ani velké globální sítě nemají dost peněz na to, aby měly v každé zemi kancelář nebo si platily novináře, který bude znát příslušnou zemi do hloubky. Na místo akce se vysílají týmy, které se musí velmi rychle zorientovat, podat zprávu a potom se zase přemístit jinam. Pohled na místní problémy je tak často velmi povrchní. Novináři, kteří se umějí rychle orientovat a znají třeba z vlastní iniciativy určitou oblast podrobně a zároveň dokážou tyto znalosti dobře předat, jsou v zahraničí velmi ceněni. V Česku a v jiných státech, kde média nemají dost peněz, jsou novináři většinou odkázáni na globální zpravodajské sítě, na internet a vlastní iniciativu a obětování. Chudé státy většinou přejímají informace do svých místních médií právě z velkých globálních sítí, jako je CNN nebo agentura Reuters. Pohled na problémy Pobřeží slonoviny ze sousední Ghany je pak pohledem editora, který sedí v Londýně a zpracovává příspěvky zpravodajů, jež pak pošle do sítě. Vyslat vlastního zpravodaje nebo si ho delší dobu platit není v možnostech drtivé většiny médií na světě.

Novináři místní i ti z bohatých zemí, kteří pracují pro vlivná média, mají mnohdy velmi dobrou vůli popisovat podrobně a kontinuálně nějaký problém. Například v první polovině 80. let se zaměřila pozornost médií na hladomor v Etiopii pomocí koncertů známých interpretů pop–music. Když tam však o několik let později nastal hladomor ještě větší, navíc spojený s povstáním v Eritreji, psalo o tom jen málo novinářů z těch, které problém upoutal už dříve. Nikdo nepořádal koncerty, novináři v bohatých zemích museli podávat zprávy o spoustě jiných věcí a pro jejich nadřízené to, co nepřinášejí velké světové sítě, v podstatě téměř neexistuje.

Dalším příkladem je Somálsko, kam v roce 1992 přitáhly pozornost světa velké americké televizní stanice a v podstatě vyprovokovaly zásah OSN a amerických jednotek, které měly pomoci místnímu obyvatelstvu. Jakmile však média přinesla zprávy o nečekaně velkých obětech Američanů a krutém zabití několika vojáků (včetně příslušné obrazové dokumentace), byla to opět média, která zapůsobila na americké a evropské voliče a donutila politiky, aby vojáky ze Somálska odvolali. A když v krizové oblasti nejsou „naši chlapci", zájem médií o tuto oblast logicky upadá.

Protože novináři neustále bojují o čas a prostor v médiích a potřebují své nadřízené přesvědčit a diváky přitáhnout, neváhají klást důraz na šokující témata, volit co nejdrsnější obrazy. Málo prostoru

potom zbývá na skutečnou analýzu události, na vysvětlení toho, co se děje. Aby se udržela divácká či čtenářská pozornost, je nutné velmi zjednodušovat a zkracovat, což často vede ke stereotypnímu uvažování a pojmům. Pro země, které neleží v euroatlantickém prostoru, se stále používají pojmy jako třetí svět, zaostalé země, chudé země, bohatý Sever, chudý Jih. Přitom sami novináři někdy ani nevědí, co si pod těmito pojmy představit, a že třeba některé kdysi chudé země jsou na tom podstatně lépe než řada evropských států.

Když se řekne Etiopie, je automatickou asociací hladomor a obrázky podvyživených dětí, řekne-li se Chile, je to bývalý diktátor Pinochet v uniformě. Bangladéš – to jsou obrazy častých záplav. Podobně mohou být stereotypy použity pro uhlazení určitého obrazu země, protože místní vláda může mít zájem na přilákání turistů nebo investorů. Proto například vlády platí novinářům cesty, z kterých píšou turistické reportáže bez ohledu na místní problémy. Takto si vybudovala obraz klidné turistické země třeba Keňa, úspěšně ho v posledních letech vytváří také Turecko nebo Thajsko, s nímž se doposud asociovaly fotografie mladičkých prostitutek v barech a epidemie AIDS.

Kritici tohoto stavu médií přikládají značnou část viny jejich vlastníkům. Většina médií je v soukromých rukou, a logickým zájmem vlastníka je tedy vydělávat. V drtivé většině vlastníci novinářům neříkají, co a jak se má psát, ale požadují co největší zisky a nechávají na manažerech a šéfredaktorech, jak toho dosáhnout. Tito šéfové potom samozřejmě prosazují taková témata, která jim logicky zajistí největší příjmy. Na druhé straně potom na zpravodajství co nejvíce šetří, protože by mohli být obviněni z plýtvání zdroji, pokud by se ukázalo, že některá zpráva nesplnila očekávání. Když pak vyšlou novináře na reportáž například do Čadu a ten na to má čtyři dny včetně dvoudenní dopravy, nelze samozřejmě očekávat hlubokou analýzu a nejspolehlivější pohled na problémy země.

Zřejmě nejspolehlivější globální zdroj informací, britská původně rozhlasová, nyní už i televizní a internetová stanice BBC, je veřejnoprávním médiem, jehož část, BBC World Service, navíc přímo platí vláda. Jejich zásada nehonit se po senzacích a vydávat jen zprávy ověřené ze dvou nezávislých zdrojů bývá první klasickou poučkou, kterou začínající novináři slyší.

Co z toho vyplývá pro čtenáře a diváka v bohaté části světa, který má touhu nahlédnout pod pokličku dějů v odlehlejších a chudších končinách? Základní pravidlo by mělo znít: používat co největší počet zdrojů a pracovat s nimi kriticky, což v době stále levnějšího internetu a široké dostupnosti tištěných médií ze zahraničí není tak velký problém. Je dobré si vybudovat jakýsi vlastní filtr informací ze zdrojů, kterým důvěřuji. Nelze zatracovat CNN a podobné globální sítě, které jsou často velmi rychlé, ale je dobré doplnit jejich zkrácenou verzi události třeba jiným zdrojem mezi tzv. nezávislými médii, která nejsou napojena na žádnou globální síť, nebo zdrojem místním, novinami na internetu, rozhlasem na krátkých vlnách. Dá to chvíli práce si takový filtr vybudovat. Ale vynaložené úsilí stojí za to, protože potom se povrchní obraz světa najednou změní v pestrobarevnou plastickou mozaiku, kde jsou i tragédie, i úspěchy, kde lze z osudů obyčejných lidí poznat jejich konkrétní problémy.

JAK PŘISPÍVAJÍ K VYTVÁŘENÍ OBRAZŮ ORGANIZACE ZABÝVAJÍCÍ SE ROZVOJOVOU SPOLUPRACÍ?

Kromě médií a cestovních kanceláří zprostředkovávají obrazy a informace o chudších částech světa také nejrůznější organizace zabývající se rozvojovou spoluprací, ať již jde o charity, církve, nevládní organizace nebo státní rozvojové agentury. Vzhledem k tomu, že se zmíněné organizace snaží pomáhat lidem dostávat se z obtížných nebo krizových situací, logicky informují hlavně o tom, jaké závažné problémy v daných místech existují. Upozorňovat na tyto problémy je nepochybně potřebná věc, aby měla veřejnost možnost se o nich dozvědět a na základě těchto informací se pak rozhodnout, jak přispívat k jejich řešení. Nezamýšlené negativní důsledky však může přinést (jako každý jednostranný pohled) neustálá přehnaná prezentace utrpení, bídy, bezmoci či žádostí o pomoc. Používání těchto obrazů může být sice krátkodobě efektivní při získávání podpory či finančních prostředků, avšak ve výsledku může vést k získání představy, že lidé, jichž se problémy týkají, jsou pouze bezmocné oběti, neschopné se přičinit o zlepšení vlastního osudu. Jsou tak posilovány stereotypy, které neodpovídají skutečnosti, neboť pomíjejí obrovské úsilí lidí žijících v obtížných podmínkách vyrovnat se s nimi. Vypovídají o tom nesčetné příklady nevládních organizací, místních skupin či sociálních hnutí v chudých zemích, které se snaží o změnu nepříznivého stavu. Stejně je tomu na úrovni rodin a jednotlivců, i když samozřejmě ne všech.

Proto se v posledních letech nevládní organizace snaží prezentovat více pozitivních příkladů rozvoje, na kterém se podílejí sami místní lidé. Tento přístup odráží i vývoj na poli rozvojové pomoci, pro niž se v současné době stále častěji používá označení ROZVOJOVÁ SPOLUPRÁCE. Nový pojem odráží skutečnost, že pro podporu rozvoje je zapotřebí aktivního zapojení obou zúčastněných stran, ne pouze jednostranného transferu od bohatých k chudým. Objevuje se rovněž více obrazů a informací, které se snaží vyváženě, tedy ne jednostranně, zprostředkovat realitu života v chudých či ohrožených oblastech. Důležitou součástí vytváření tohoto obrazu by měly být i pohledy a názory lidí žijících v těchto oblastech. Následující pojednání o Etiopii si klade za cíl přiblížit život tamních lidí právě takovým způsobem.

Svépomoc v Pákistánu

Jedním z nejchudších předměstí Karáčí, hlavního města Pákistánu, je Orangi, kde žije na malé ploše zhruba 700 000 obyvatel. Pod vedením Aktara Hamida Khana, který měl zkušenosti s komunitními projekty v Bangladéši, začala místní komunita organizovat zajištění levného bydlení, vzdělání, kanalizace a pracovních středisek pro ženy. Vlastními silami, s minimální pomocí zvenku, dosáhli ohromujících výsledků. „Pouze program na výstavbu kanalizace zahrnoval 28 000 rodin, které pomohly vybudovat 140 kilometrů podzemní kanalizace. Snad ještě významnější je fakt, že lidé financovali stavbu ze svých vlastních úspor, jež dohromady vydaly na 30 milionů rupií (zhruba 1,2 milionu amerických dolarů). Průměrná cena zavedení kanalizace pro domácnost činila asi 66 dolarů, tj. asi čtvrtinu nákladů, za které by stavbu realizovala vláda.

ŽIVOT V ETIOPII

Etiopie je třetí nejchudší zemí světa s hrubým domácím produktem na obyvatele za rok ve výši 87 USD (rok 2002). Pro srovnání: v Ugandě je to 238 USD, v Keni 336, v České republice 15 780 a v Itálii 20 379 USD. Žije tu přes 64 milionů lidí. Mluví se zde celkem 84 jazyky (číslo zvyšují hlavně jazyky jižních domorodých kmenů), z toho amharština je jazykem státním. Rozloha Etiopie odpovídá patnáctinásobku rozlohy České republiky.

Etiopii postihují pravidelně se opakující hladomory a dvě třetiny jejích obyvatel žijí za méně než jeden dolar denně, tedy pod hranicí bídy. Obyvatelé jsou ohrožováni nemocemi, především AIDS, průjmovými onemocněními, malárií. Průměrný věk, kterého se lidé dožívají, je necelých 44 let. Dvacet procent dětí umírá před dosažením pátého roku života, ve velké většině kvůli nedostupnosti základní zdravotní péče a pitné vody. Už samu o sobě katastrofální hospodářskou situaci Etiopie z první poloviny dvacátého století dále prohloubilo bezmála dvacet let komunistického experimentu v 70. a 80. letech. Válka s Eritreou na konci 90. let připravila zemi o poslední rezervy, kterými mohla disponovat. Ocitla se na okraji absolutního hospodářského kolapsu, ze kterého jen těžko a pomalu hledá cestu ven.

Etiopie nikdy ve své historii nebyla kolonií (kromě let italské okupace 1936–41), což je samozřejmě jeden z důvodů, proč obvykle není středem zájmu vyspělých a bohatých zemí a proč se o ní v Evropě dozvídáme jenom velmi zřídka prostřednictvím drobných zpráv o hladomorech nebo lokálních konfliktech. Tyto informace však bohužel obvykle nejsou objektivním obrázkem o etiopské skutečnosti, ale

způsobují, že přes velkou atraktivitu této země je stále velmi málo statečných, kteří zapomenou na krátké zprávy z novin a do země se vydají. Tím země přichází o potenciální značné zisky z cestovního ruchu.

Zahraniční politika Etiopie se z velké části soustřeďuje na získávání financí od bohatších zemí a zajišťování nestandardních výhod pro export. Pracovní síla je tu sice levná, ale tomu odpovídá i její nízká produktivita práce. Na trh se tedy tlačí levné zboží z jihovýchodní Asie (kde je produktivita práce i její kvalita několikanásobně vyšší) a veškeré výhody, které Spojené státy, evropské země a dnes i Jižní Korea nabízejí zemím africkým (tzn. dovoz na trhy těchto bohatých zemí zcela osvobozený od cel), většinou vyznívají naprázdno, protože africké zboží je velmi málo konkurenceschopné.

Hlavními komoditami, na jejichž vývozu je etiopská ekonomika závislá, jsou: káva (její cena však na světových trzích klesá, navíc je nahrazována kávou vypěstovanou ve Vietnamu a dalších asijských zemích), kůže, čat (droga vyvážená především do Saúdské Arábie – jsou to větvičky keříku, jejichž hořké listy se žvýkají; konzumenti čatu mají spoustu energie, nepociťují hlad a nepotřebují spát, což postupně vede k různým vážným zažívacím obtížím, vypadávání zubů a posléze k úplné devastaci organismu).

I v Etiopii jako jinde v rozvojovém světě jsou vedle vlády velmi důležitým faktorem rozvoje nevládní organizace, zahraniční i lokální. V Etiopii jich je přes současný neutěšený stav země registrováno 450 (domácích i zahraničních dohromady). Pomáhají zemi dostat se z nejhoršího. Z tohoto počtu je jich však značná část neaktivních, po registraci nikdy nezačaly realizovat své projekty. Pro srovnání: např. v Keni je nevládních organizací 2000, v Jižní Africe kolem 50 000, v Indii dokonce 300 000!

Podnebí je v Etiopii relativně příznivé. Jedinou výjimkou jsou období dešťů, kdy teplota v noci klesá až k nule. To představuje velkou komplikaci především pro lidi bez domova, kterých jen na chodnících pětimilionového hlavního města žije téměř 300 000.

Infrastruktura

Jedním z důvodů, proč se turisté do Etiopie právě nehrnou, je rovněž neexistence odpovídající infrastruktury (zvlášť srovnáváme-li s již tradičními africkými destinacemi, jakými jsou Jižní Afrika, Egypt, Namibie, Keňa).

V Addis Abebě, hlavním městě Etiopie, je například pouze sedm lepších samoobsluh (zhruba na úrovni našich běžných supermarketů). Telekomunikace jsou v žalostném stavu, otevření webové stránky s poštou tu trvá několik minut. Mobilní síť je jedna, stále vypadává a funguje pouze v hlavním městě. Na simkartu se čeká i několik měsíců, snazší přístup k ní mají pouze diplomaté a zahraniční organizace. Síť zatím nemá roamingovou smlouvu s žádným jiným operátorem v jiné zemi.

Komunikace po celé zemi jsou ve velmi špatném stavu, slušná asfaltka směřuje pouze na východ (jako nepostradatelná dopravní spojnice s přístavem v Džibuti), pár dalších rozbitých asfaltek ještě vede na další světové strany. Celou síť komunikací tvoří kromě toho ještě zpevněné prašné cesty plné hlubokých děr, které při troše nešikovnosti umějí přerazit nápravu i bytelným autobusům.

V Etiopii je jedna železniční trať vedoucí z Addis Abeby do Dire Dawy na východě země. Ostatní dopravu po zemi zajišťuje síť autobusů. Po velmi nekvalitních silnicích je však mnohahodinové cestování přestárlými autobusy utrpením a některé oblasti jsou zejména v době dešťů zcela nedostupné.

Chce-li se tu někdo ubytovat v hotelu, musí počítat s africkým standardem (buď malé hotýlky, nebo drahé zašlé státní kolosy).

Na etiopském venkově, v etiopském městě

Naprostá většina dětí narozených ve VENKOVSKÝCH OBLASTECH žije zhruba z jednoho hektaru půdy, který rodina obhospodařuje. Je to obvykle život z týdne na týden ve vlhkých, tmavých hliněných tukulech, tradičních chýších zpravidla kruhového půdorysu se slaměnou střechou a bez oken, kde se žije spolu s drůbeží a dobytkem. Rodiny žijí od trhu k trhu, kde prodávají brambory, rajčata, kukuřici nebo tef. (Tef je druh prosa, tradiční obilovina, ze které se dělá etiopský chléb – indžara.)

To vše ovšem pouze pod podmínkou, že příroda nezklame a přijdou obě období dešťů v roce. Zklamání, když k tomu nedojde, je však s globálním oteplováním planety a vlivy skleníkového efektu stále častější. V mnoha oblastech tedy nastává hladomor,

který potom řeší vláda a mezinárodní organizace distribucí potravin. Často se tak bohužel děje tak dlouho, dokud si na to lidé definitivně nezvyknou a nepřestanou se sami prát o lepší budoucnost. Jejich život je pak jenom čekání na pomoc – a katastrofa v momentě, kdy pomoc skončí. Mluví se potom o investovaných milionech, ale už ne o tom, že těmi miliony byly v mnoha případech vlastně předplaceny problémy budoucí, často ještě mnohem závažnější.

Venkovští lidé si většinou zvykli na to, že mohou při práci na pár hodin denně postrádat své děti, a posílají je tedy do školy. Úroveň základního vzdělání na venkově je však velmi nízká a ve třídách polorozpadlých hliněných budov, pokrytých rozpáleným vlnitým plechem, bývá až sto padesát žáků – takřka bez pomůcek, bez učebnic, jenom s jednou propiskou a jedním sešitem – sedících na kamenech na zemi. Z evropského pohledu je život na etiopském venkově poněkud bezvýchodný. Etiopané jsou však obecně velmi stateční lidé a na svůj osud si obvykle nestěžují. Radují se i z toho mála, co jim život nadělil.

VE MĚSTECH je situace o poznání lepší (větší množství pracovních příležitostí, lepší a snazší životní podmínky rodin). Děti vyrůstající ve městech mají větší možnost kontaktu s okolním děním a jejich šance na studium a budoucí uplatnění jsou o poznání větší než u dětí venkovských.

Od mládí po stáří

Jen malá část mladých Etiopanů měla to štěstí, že se narodila v rodinách, které si mohly dovolit je nejen poslat do základní školy, ale podporovat je i dál a zajistit jim studium na střední škole. Na větší množství základních škol připadá obvykle v okresech střední škola jedna nebo žádná. Těm, kteří se už do školy nedostanou, nezbývá než hledat štěstí v jiných okresech, kde je středních škol víc, nebo zůstat doma a protloukat se těžce se základním vzděláním.

Ukončením střední a vysoké školy však obvykle problémy nekončí. Zbývá najít zaměstnání, což pro mnohé znamená stěhovat se daleko od domova. Například mladí učitelé, kteří získali diplom nebo osvědčení na státních univerzitách, jsou přidělováni na dvouletou povinnou praxi do různých oblastí Etiopie. Jejich přidělení závisí čistě na rozhodnutí vedení školy a místních úřadů.

Každý červen je na chodbách univerzit vidět stejný obrázek: postávající nervózní studenti, v posledních minutách se soustředící na dosud nejdůležitější zkoušku ve svém životě. Jejich nervozita je oprávněná. Vědí, že pokud zkoušku složí, mají šanci na lepší život v lepších podmínkách. Pokud ne, vrátí se pravděpodobně tam, odkud pocházejí, a venkovská komunita je bude chápat jako někoho, kdo odešel za lepším a pak se z nutnosti vrátil. Pro úspěšné je večer ve znamení oslav.

Za týden však přichází zkouška ještě mnohem těžší, jejíž důsledky si takřka nikdo ze studentů předem představit neumí. Komise oznamuje studentům místa přidělení na praxi. Po prázdninách nastupují obvykle v místech na úplně opačném konci Etiopie, kde nemají žádné příbuzné ani známé, kde se mluví jiným jazykem a kde mnohdy nebudou mít žádnou příležitost ke kontaktu s rodinou.

Nejobávanějšími místy pro učitele–absolventy jsou obvykle oblasti, které jsou naopak pro zahraniční turisty velmi atraktivní. Jsou to jižní oblasti Etiopie obývané domorodými kmeny. Vláda se snaží i tam v rámci svých programů na odstranění negramotnosti otevírat školy, kde se vyučuje v amharštině. Problém je v tom, že v těchto oblastech nevidí rodiny ve vzdělání svých dětí žádný smysl, chápou je tak, že je pouze připravuje o nezbytnou pracovní sílu. 90 % z nich navíc ani amharsky neumí. Školy tam tedy obvykle zejí prázdnotou, učitelé jsou zcela opuštěni, protože místní je jako cizince nerespektují.

Naprostá většina Etiopanů nezná nic víc než nedaleké okresní město. To je pro ně centrem dění. O to obtížnější je potom jakékoli nutné stěhování. Byť jde třeba jen o několik desítek kilometrů, je to

často jedna z nejzásadnějších událostí v životě. Staří lidé, kteří měli to štěstí a dlouhá léta pracovali v etiopské státní správě, mají nárok na zcela minimální rentu. Tou je však jen obnos určený na základní přežití, a chtějí-li si udržet důstojnější životní úroveň, musí je podporovat rodina. V Etiopii (jako ostatně v mnoha afrických zemích) je však naštěstí fenomén rodiny něčím zcela nedotknutelným a péče o staré a nemocné je považována za naprostou samozřejmost.

Cesty ven

Cesty ven z daného stavu se hledají těžko. Přes veškerou snahu vlády a vyspělých zemí je vzhledem k velikosti země a počtu obyvatel pokrok v horizontu let znatelný minimálně.

Každoroční americká loterie o pobyt ve Spojených státech vzbudí doslova šílenství. V loňském roce se do hry zapojilo přes 13 milionů lidí, pošty a internetové kavárny byly od rána do večera doslova v obležení davů. A to i přesto, že šance na vylosování je mizivá. Každoroční kvóta pro Etiopii je 450 lidí. Především mladí v tom vidí jedinou šanci, jak se vydat na cestu za blahobytem.

Lidé vidí v úniku ze země často jedinou cestu k lepší budoucnosti. Naprostá většina z nich obvykle neví, co život v Americe obnáší, neznají z její kultury nic víc než průměrnou filmovou produkci. O zemi samotné často vědí pouze to, že tam někdo z jejich rodiny před lety odjel a že se má dobře. Je to sen, ze kterého je může realita nemilosrdně probudit.

Závěrem

Nedůvěra k vládě, která obvykle není schopna efektivně hospodařit se státními prostředky, jenom prohlubuje rozčarování Etiopanů z daného stavu. Etiopanům lze těžko slibovat, že se jejich situace v horizontu několika let zásadně zlepší. Ale naděje, kterou jim může dát dobře vedená rozvojová spolupráce, je z perspektivy budoucnosti v mnohých případech cennější než aktuálně špatně investované miliony. Motivace jich samých a přesvědčení o tom, že problémy jsou řešitelné i bez pomoci zvenčí, jim poskytuje sebevědomí, které mnohdy dlouhodobě schází.

Literatura

LITERATURA V ČESKÉM JAZYCE:

↳ **k etnocentrismu:**

Interkulturní vzdělávání, příručka nejen pro středoškolské pedagogy. Lidové Noviny 2002.

Sociální a kulturní antropologie. Sociologické nakladatelství 1993.

↳ **k médiím:**

McQuail, D. **Úvod do teorie masové komunikace.** Praha: Portál, 1999.

Jirák, J., Köpplová, B. **Média a společnost.** Praha: Portál, 2003.

WEBOVÉ STRÁNKY:

www.ceska-media.cz – server, který sleduje a průběžně hodnotí působení médií v Česku

www.infoservis.net – zpravodajský server společnosti Člověk v tísni

www.ROZVOJOVKA.cz – české webové stránky o rozvojové spolupráci

Rozhovory se studenty střední školy ve městě Alaba Kulito v Etiopii

ALABA KULITO je malé okresní město na jihu Etiopie. Jsou v něm čtyři základní a jedna střední škola. Celý okres se pravidelně potýká se suchy a nedostatkem potravin. Téměř všichni jeho obyvatelé se hlásí k islámu. Mnoho z nich neumí dosud číst a psát a jejich zdrojem obživy je pěstování dobytka, obilnin a koření. Život v Alabě Kulitu jako hlavním městě okresu je o něco lepší než na alabském venkově, ale ani zde není vůbec jednoduchý.

MESERET ENGEDA **je studentkou 12. ročníku a je jí 18 let. Narodila se v muslimské rodině. Její rodiče se přestěhovali z většího města Ziway za prací do Alaby. Žijí v pronajatém domě. Meseret má tři bratry, dva na základní škole a jednoho ve školce. Otec pracuje v dopravní firmě a matka jako účetní ve státním úřadě.**

Pociťuješ nějaký handicap v tom, že žiješ v Alabě?

Ano. Kdybych měla šanci žít v jiném, větším městě nebo v jiné zemi, měla bych možnost lepšího vzdělání a lepší životní úrovně.

Můžeš nám říct o svých plánech do budoucna?

Chtěla bych se dál vzdělávat. Později mám ambice věnovat se ženské problematice.

Kdyby tady v Alabě byla univerzita a další možnosti pro tvůj budoucí život, zůstala bys raději zde, nebo bys v každém případě chtěla odejít?

Kdyby tady v Alabě byla univerzita s oborem, který bych chtěla studovat, ráda bych zůstala. Pokud ne, odjela bych jinam.

Jaké vidíš problémy ve vlastním životě?

Obvykle, zvlášť v těchto oblastech Etiopie, jsou ženy odpovědné za celou rodinu a fungování domácnosti. Mají na starosti takřka všechnu práci, úklid, vaření... Mým problémem tedy je, že kvůli tomu všemu nemám dost času na studium. Ženy a dívky zde navíc nejsou příliš respektované a mají dost málo nezávislosti. Práci doma musím v každém případě zastat já. Můžu jít kamkoli, ale když se vrátím domů, musím práci udělat.

Umíš si představit, že bys nadobro opustila svou rodinu, svou zemi a šla studovat a pracovat do zahraničí?

Ano.

Jaká je tvá představa vyspělého světa?

Většina obyvatel vyspělých zemí je vysoce vzdělaná a žije dobrý život.

Když mluvíš o „dobrém životě", co to znamená?

V našem případě, především zde v Etiopii, ačkoli se vám dostane relativně dobrého vzdělání, nikdy nemáte dost peněz na to žít dobrý život. Když odjedete do vyspělé země, váš příjem odpovídá kvalitě vašeho zaměstnání. Když pracujete tvrdě a poctivě, můžete vydělat dost peněz. A pak můžete žít dobrý život.

Stále užíváme výraz „dobrý život". Já si ale neumím dobře představit, co tím myslíš.

Když žijete zde, nemáte například elektřinu, když ji potřebujete. Když se ráno vzbudíte a potřebujete vodu a žádnou v domě nemáte, musíte pro ni jít daleko, nabrat ji a přinést. Nejsou tu žádné slušné silnice, nemůžete se tedy dostat tam, kde chcete být. Jsou problémy s dopravou, zabere vám spoustu času, když se někam vydáte. „Dobrý život" znamená, že máte všechno, co v tu chvíli potřebujete. Elektřinu, vodu, silnice, dopravu, telekomunikace, informační technologie a tak dále.

GETAHUN BEKELE je studentem 12. ročníku a je mu 17 let. Celá jeho rodina pochází z Alaby. Matka rodinu před několika měsíci opustila a odešla do jiné části Etiopie. Má tři sestry. Jedna žije v Saúdské Arábii, kde pracuje jako služebná. Dívky pracující v Saúdské Arábii fungují někdy jako novodobé otrokyně, jejich zaměstnavatelé je týrají, zavírají, mnohdy zneužívají. Dívky tam však přesto odcházejí, protože chtějí vydělat peníze, aby mohly podporovat svou etiopskou rodinu.

Můžeš nám říci o svých plánech do budoucna?

Mám rád umění, rád bych měl nějaké tvůrčí zaměstnání, kde bych mohl uplatnit svůj vztah k umění. Jsem si ale vědom toho, že zvlášť zde, v Etiopii, není možné vydělat dostatek peněz uměleckým povoláním, takže se připravuji na práci právníka.

Myslíš, že máš dostatečný talent pro uměleckou práci?

Ano, domnívám se, že talent mám.

V hudbě, v malířství nebo v jiném oboru?

V divadle.

Máš tu nějakou šanci vylepšovat tento svůj talent? Nějaké malé divadlo nebo skupinu lidí se stejným zájmem?

Před časem jsme založili skupinu divadelních nadšenců. Problém je ale v tom, že nemáme žádný prostor a takřka žádné prostředky na to, abychom mohli svůj talent rozvíjet. Ale ačkoli se potýkáme s těmito problémy, uvažujeme o tom, že bychom uspořádali nějaké představení třeba v naší škole.

Můžeš identifikovat své osobní problémy, které tady v Alabě musíš řešit?

Chybí nám jakýkoli materiál a prostředky, abychom se mohli věnovat tomu, co máme rádi. Je obtížné odtud navázat jakýkoli kontakt s profesionálními umělci.

Nemáme přístup k literatuře, ať už k učebnicím, odborným knihám nebo beletrii, která by se vztahovala k tomu, co studujeme nebo co nás zajímá.

Mluvili jsme o problémech s kvalitou vzdělání ve škole, kterou studuješ. Můžeš nám stručně říct, jaké největší problémy vidíš?

Většina učitelů nemá dobrou kvalifikaci a adekvátní zkušenost s vyučováním. Nemáme dostatečné množství pomůcek, učebnic, knih. Také počet učitelů vzhledem k počtu studentů je nedostatečný. Kdybychom tohle všechno měli a úspěšně prošli kvalitním studiem, stali bychom se dobrými občany.

Umíš si představit, že bys opustil svou rodinu a zemi a žil v zahraničí?

Odjakživa o něčem takovém sním. Jel bych hned.

A tobě by nevadilo, že bys svou rodinu už třeba nikdy neviděl?

Když ukončím střední školu tady v Etiopii a nebudu mít šanci studovat na univerzitě, nedostal bych dobrou příležitost, abych se o svou rodinu mohl postarat. A takový pocit je pro mě nepřijatelný. Chci jet do zahraničí, abych mohl svou rodinu podporovat.

Můžeš nám popsat svou představu vyspělého světa?

Děti ve vyspělých zemích se mohou už odmala zdokonalovat v tom, co umějí a co je baví. Můžete si vybrat školu podle svého zájmu, můžete pracovat na talentu, který máte. Můžete si najít zaměstnání, které bude odpovídat vašim představám. Pokud to porovnáme s Etiopií, tady je situace úplně jiná. Tady nemůžete mít to, co chcete, nemůžete se učit to, co vás zajímá, nemůžete jet tam, kam chcete. A v tom vidím rozdíl.

10

11

12

Aktivita:

JINÝ KRAJ, JINÝ MRAV

PŘEDPOKLÁDANÝ PŘÍNOS:

Studenti si osvojí pojmy etnocentrismus, kulturní relativismus.
Studenti si uvědomí, jak sami přistupují k předloženým tématům.
Studenti si uvědomí rozdíly v etnocetrickém a kulturně relativistickém přístupu k jednotlivým tématům GRV.

Cíle:

KOGNITIVNÍ:

- Studenti vlastními slovy definují etnocentrický a kulturně relativistický přístup.
- Studenti uvedou příklady výroků dokumentujících oba přístupy.

KOMUNIKATIVNÍ/KOOPERATIVNÍ

- Studenti aktivně naslouchají, jsou schopni, ochotni upravit, změnit svůj názor na základě vyslechnutých argumentů.
- Studenti srozumitelně vysvětlí, na základě čeho (jakého argumentu) změnili svůj názor.

POSTOJOVÉ

- Studenti zreflektují, zanalyzují, případně upraví své postoje k diskutovaným výrokům.

Postup:

PŘEDPOKLÁDANÝ ČAS:
45 min

CO POTŘEBUJEME:
Kopie výroků a definic pro studenty (viz následující strana).

1. ČÁST
Rozdejte studentům výroky (viz rámeček).

2. ČÁST – SAMOSTATNÝ ÚKOL PRO STUDENTY:

- Vyjádřete se k jednotlivým výrokům na ose (umístěte jejich čísla na osu):

NAPROSTO SOUHASÍM ⟷ ABSOLUTNĚ NESOUHLASÍM

- Diskutujte ve dvojicích své závěry.

3. ČÁST
Shromážděte názory a zapište na tabuli. (Zatím nekomentujte!!!)

4. ČÁST
Rozdejte studentům texty (viz následující strana).

5. ČÁST
Vyzvěte studenty, aby prostudovali texty a přiřadili výroky k odpovídající koncepci (samostatně).

6. ČÁST
Shromážděte výsledky samostatné práce:

1. Přečtěte výrok.
2. Nechte vyjádřit studenty.
3. Zapište na tabuli.

OTÁZKY PRO ZÁVĚREČNOU REFLEXI:
Jak byste vlastními slovy definovali oba přístupy? Proč jsme se těmito dvěma přístupy zabývali? Dokázali byste najít další příklady výroků dokumentujících tyto dva přístupy? Jak by se dal charakterizovat etnocentrický/kulturně relativistický přístup k problematice lidských práv, rozvojové pomoci...? Změnil se váš postoj k některým výrokům během diskuse? Který a proč? Co ovlivnilo vaše názory?

Výroky

1. Je správné, že Francie zakázala nosit muslimským dívkám šátky do školy.
2. Nemůžu hodnotit činnost nacistů, protože jsem v té době nežil a nemohu rozumět příčinám a důvodům jejich chování.
3. Ženská obřízka je trestuhodná zrůdnost.
4. Moderní evropská medicína je vrcholem lidského poznání.
5. Pojídání lidského masa není nemorální.
6. Obřady, při nichž jsou obětována zvířata, jsou nepřípustné.
7. Obezita může být ideálem krásy.
8. Čtrnáctileté děti by měly chodit do školy, a ne pracovat.

KLÍČ:
Etnocentrismus: 1., 3., 4., 6., 8.
Kulturní relativismus: 2. (příklad extrémního pojetí – naprostá relativizace hodnot), 5., 7.

Texty

Studentům předložte pouze tučné pasáže (ostatní rozviňte při diskusi):

ETNOCENTRISMUS

Pojem etnocentrismus představuje tendenci posuzovat odlišné kultury, jejich zvyky, tradice a hodnoty z perspektivy kultury vlastní. Jinými slovy, nositelé všech kultur jsou přesvědčeni, že jedině normy, obyčeje a pravidla jejich kultury jsou správné, platné a pravdivé. Taková perspektiva je však k nositelům odlišných kultur výrazně netolerantní, neboť jiné kultury jsou posuzovány podle standardů, které jim nejsou vlastní, a proto jim namnoze nevyhovují. Navíc je takový způsob pohlížení na jiné kultury hodnotově zatížený, takže ostatní kultury nejsou chápány pouze jako jiné, ale rovnou jako horší než kultura vlastní. V tomto smyslu slouží vlastní kultura kulturám ostatním jako samozřejmý vzor a model, který mohou pouze následovat, neboť jim je takto rozuměno jako odchylkám od optimálního stavu (představovaného kulturou vlastní) či rovnou jako obskurním anomáliím. Tato tendence je primárně vlastní všem kulturám, jedná se tedy o kulturní univerzálii (tzn. skutečnost, která je vlastní všem kulturám světa).

Etnocentrismus je sice mechanizmem, který podporuje integritu skupiny, resp. kultury, podporuje identifikaci jedince s hodnotami a normami skupiny, jíž je členem, a usnadňuje proces enkulturace (osvojování si standardů, hodnot a tradic vlastní kultury), zároveň však výrazně znesnadňuje kontakt s nositeli kultur jiných, vůči nimž je netolerantní a v mnoha ohledech až agresivní (etnocentrismus je v tomto smyslu základní složkou všech forem nacionalismu či rasismu.)

Jako programová opozice etnocentrismu byl vytvořen koncept „Kulturní relativismus“. U kulturního relativismu je základem porozumění všem kulturám jako jedinečným a neopakovatelným. Z tohoto důvodu nemohou být poměřovány měřítky kultury jiné (tedy etnocentricky). Naopak veškeré prvky určité kultury (např. infanticida, upalování manželky spolu se zemřelým manželem či kanibalismus) mohou být posuzovány výhradně v jejím vlastním kontextu, tedy pouze v souvislosti jejích vlastních norem, regulativů, idejí, zvyků a pravidel (s nimiž mohou být v naprostém souladu, přestože těm našim nevyhovují).

KULTURNÍ RELATIVISMUS

Jádrem koncepce kulturního relativismu je předpoklad, že jednotlivé kultury jsou jedinečnými a neopakovatelnými entitami. Z tohoto důvodu je nutné posuzovat každou kulturu pouze v jejím vlastním kontextu, v souvislostech jejích vlastních hodnot, idejí, norem a tradic. Je totiž zřejmé, že mnoho kulturních prvků, které jsou v souladu s hodnotami a obyčeji kultur, jejichž jsou součástí (kanibalismus, infanticida či kynofagie), nevyhovuje normám a zvykům kultur jiných (např. evropské). Opačnou pozici – tedy posuzování odlišných kultur měřítky kultury vlastní – označujeme jako etnocentrismus (viz).

Kromě etnocenrismu (viz) se kulturní relativismus vymezuje i vůči evolucionismu, který je založen na představě, že dějiny lidstva jsou unilineární (tedy na představě, že dějiny lidstva celého světa jsou v zásadě jedny, mají všude na světě shodná vývojová stadia, a tak jsou kultury odlišné od kultury euroamerické pouhými nedovyvinutými stadii vývoje směřujícími tímtéž směrem, pouze jaksi opožděnými). Vůči tomuto pojetí staví kulturní relativismus pluralistickou koncepci dějin, jejíž páteří je myšlenka, že se jednotlivé kultury mohou vyvíjet libovolným směrem, a krystalizovat tak do podob vzájemně nesrovnatelných (zatímco evolucionismus umožňoval poměřování všech kultur měřítky kultury euroamerické, neboť právě ona byla nejvyšším vývojovým stadiem obecné kultury lidstva, ke kterému všechny ostatní kultury směřují).

Vzhledem ke skutečnosti, že kulturní relativismus nabízí perspektivu, v níž je možné nahlížet jiné kultury s patřičnou úctou, respektem a tolerancí (a je tak v tomto smyslu koncepcí opoziční ke všem formám nacionalismu, rasismu, fašismu apod.) vytváří teoretické podloží téměř všech koncepcí multikulturalismu. Je však třeba říci, že na rozdíl od etnocentrismu, který je kulturám vlastní, je kulturní relativismus doposud spíše programem a ideou než popisem reálného stavu.

ZDROJ: **Interkulturní vzdělávání, příručka nejen pro středoškolské pedagogy.** Praha: Lidové Noviny 2002

„Je třeba žít s přesvědčením, že jsme se nenarodili pro jeden kout, ale že celý tento svět je naší vlastí.“

LUCIUS ANNAEUS SENECA

Historické kořeny současného SVĚTA

SHRNUTÍ KAPITOLY

Příklady mocenské a ekonomické nerovnosti nalézáme v dějinách již od starověku, současná situace je ovšem výjimečná svými globálními dimenzemi. Nerovnost a nerovnováha charakterizující soudobý svět (globální Sever versus globální Jih) je výsledkem dlouhého historického vývoje. Na jeho počátku stojí expanze evropské civilizace v raném novověku, která uvedla velkou část mimoevropského světa do různých forem ekonomické a politické závislosti. Tato závislost přetrvala i navzdory procesu dekolonizace, který vyvrcholil zejména v druhé polovině 20. století vznikem velkého počtu nových, formálně samostatných států. V důsledku jejich přetrvávající závislosti a ekonomického i politického zneužívání mocenskými bloky v období studené války řada z nich trpí politickou nestabilitou, masovou chudobou a environmentální devastací. Tyto kulturně a nábožensky velmi různorodé státy spojují společné socioekonomické charakteristiky, které je řadí do kategorie označované jako „globální Jih“, „třetí svět“ nebo „rozvojový svět“. Po konci studené války, v době nastupujícího procesu globalizace, se jejich postavení nejen nezlepšilo, ale v mnoha případech dokonce ještě zhoršilo. Jejich situace dnes zasahuje celé lidské společenství a lze ji považovat za jeden z nejvážnějších globálních problémů na počátku 21. století.

Existence soudobé světové nerovnováhy charakterizované napětím mezi Severem a Jihem je výsledkem dlouhodobého historického procesu, který započal expanzí evropské civilizace mimo území vlastní Evropy, zahájenou v raném novověku. Tento proces je výjimečný pouze svými globálními důsledky, nikoliv však svou podstatou, pro niž nalézáme analogie i v jiných historických epochách a kulturách. Kdykoliv se setkávaly různé kultury charakterizované rozdíly ve stupni svého technologického,

Zánik velkých říší

Již kolem roku 1200 př. n. l. zničila invaze bojovných „mořských národů“ současně několik rozsáhlých a mocných státních celků, např. fénická města na levantském pobřeží, chetitskou říši v Malé Asii a vážně ohrozila faraonský Egypt. Ohlasy invaze mořských národů nalézáme jak na reliéfech staroegyptských chrámů, tak ve Starém zákoně (líčení bojů s Filištíny – Pelištejci, kteří rovněž patřili mezi „mořské národy“).

Ještě známějším příkladem je „stěhování národů“, které mezi 2. až 5. stoletím přispělo k zániku Západořímské říše a spolu s ní celé její civilizace a ke vzniku středověké Evropy. Příčinou tohoto rozsáhlého stěhování národů byly jak demografická nerovnováha (tlak stěhujících se národů a potřeba nalezení nových sídel na straně jedné a populační úpadek Říma na straně druhé) a klimatické změny, tak vnitřní slabost Říma, a především jeho neschopnost zajistit důstojné soužití s národy a kmeny nalézajícími se buď v jeho sousedství, nebo pod jeho přímou či nepřímou vládou. Římané jejich příslušníky zotročovali, vykořisťovali, v nejlepším případě využívali jako námezdní bojovníky ve své armádě, vždy však s nimi jednali s přezíravým pocitem civilizační nadřazenosti jako s lidmi druhého řádu. Frustrace, kterou příslušníci těchto etnik pociťovali, vedla k tomu, že se ve své většině neztotožnili s římským státem a nepřijali jej za svůj. Četné státy ve svém sousedství Římané ovládali prostřednictvím loutkových panovníků, které dosazovali a kteří jim byli povinováni loajalitou. Římská říše nám však zároveň poskytuje názornou lekci, že žádné kultury, žádné státy, pokud nenajdou slušný způsob koexistence s příslušníky jiných etnik a kultur, nejsou dlouhodobě udržitelné ani ekonomicky, ani politicky. Ačkoliv mezi 1. až 4. stoletím n. l. Římané usilovně budovali rozsáhlý systém opevnění, tzv. limes Romanus, který měl chránit jejich říši před vnějšími invazemi, římský stát těmto útokům nakonec podlehl.

Podobné lekce z historie nám poskytuje např. Čína, jejíž od 3. stol. př. Kr. budovaná Velká čínská zeď se ukázala vůči vnějším invazím stejně neúčinná.

ekonomického vývoje, a v jejich důsledku pak i ve vojenské a politické moci, vznikaly konflikty. Hybnou silou těchto konfliktů byla ekonomická a s ní leckdy související demografická nerovnováha, imperiální ambice vyspělých státních celků, stejně jako přání ekonomicky a politicky slabších společenství a etnik (národů, kmenů) zmocnit se materiálních výhod politicky a hospodářsky mocných států a kultur. Tyto konflikty byly v historii doprovázeny rozsáhlými migracemi, jejichž příklady známe již ze starověku.

KOLONIALISMUS

Pojmy kolonie, kolonialismus jsou odvozeny od latinského slova *colonia,* které označovalo osadu osídlenou římskými občany na podmaněném území, jimž byla přidělena určitá část jeho půdy. S příklady **KOLONIZACE,** kdy **CIZÍ MOCNOST ZÍSKÁVÁ KONTROLU NAD URČITÝM ÚZEMÍM NEBO SKUPINOU LIDÍ,** se setkáváme už ve starověku, nejdříve u Féničanů, později v mnohem rozvinutější podobě u Řeků. Zatímco však Féničané a Řekové zakládali pouze obchodní osady a neusilovali o podmanění celého území, římské kolonie se staly základnami římské moci, která ve svých důsledcích vedla k okupaci a romanizaci celého území. Právě Římané tak představují obraz, který do určité míry následovaly evropské mocnosti v době, s níž si pojem kolonialismus historicky spojujeme. Je tedy třeba si uvědomit, že **KOLONIALISMUS NEPŘEDSTAVUJE ŽÁDNÝ VÝLUČNÝ PROCES TYPICKÝ PRO NOVOVĚKOU EVROPU A ŽE SE S NÍM V RŮZNÝCH FORMÁCH SETKÁVÁME V NEJRŮZNĚJŠÍCH OBDOBÍCH DĚJIN.**

Cestou Kryštofa Kolumba do Ameriky roku 1492 symbolicky začíná novověk. V Evropě vrcholí ekonomické, společenské i kulturní procesy, které dávají vzniknout renesanci a na ní postavené civilizaci novověku. Předpokladem jejího vzniku byl vzestup střední třídy, měšťanstva, a s ním spojený rozmach měst. Vynález knihtisku nesmírně zrychluje a zlevňuje šíření a využití informací a vědeckých objevů, zvyšuje se gramotnost, vzdělanost a stále více lidí získává podíl na ekonomické i politické moci. Renesanční Evropa se stává tím, čím byla v době antiky, vyspělou městskou civilizací. Její ekonomický a technický rozmach umožňuje zámořské plavby a s nimi spojené objevy, a otevírá tak Evropanům cestu k ovládnutí jiných světadílů a jejich kultur. **PRVNÍM CÍLEM EVROPSKÉ EXPANZE SE STÁVÁ PRÁVĚ AMERIKA, O NIŽ SE UCHÁZEJÍ PŘEDEVŠÍM ŠPANĚLÉ A PORTUGALCI.** V průběhu své expanze Španělé na počátku 16. stol. vyvrátili kvetoucí civilizace a státy Mayů, Aztéků a Inků a bezohledným způsobem zničili jejich kulturní tradici. Historikové si dodnes kladou otázku, co způsobilo, že hrstka bezohledných evropských dobrodruhů zničila mocné a dobře organizované státy. Americký badatel J. Diamond ve své knize „Osudy lidských společností“ připomíná, že hlavním faktorem evropského úspěchu byla – podobně jako v případě jiných v dějinách dominujících civilizací – válečná převaha (jízda, střelné zbraně) a dále nemoci, s nimiž se indiánské obyvatelstvo Ameriky nikdy předtím nesetkalo, a nemělo tudíž vůči nim vypěstovanou obranyschopnost. Španělé se pustili do bezohledného drancování podmaněných zemí a plenění jejich kulturního i přírodního bohatství. Do Evropy proudil příliv drahých kovů a uměleckých předmětů nedozírné ceny. Své zločiny

Španělé posvěcovali misionářským posláním šířit křesťanství. Tato misionářská idea zůstala Evropanům (a později i Američanům) vlastní až do moderní doby, kdy na místo křesťanství nastoupila idea civilizace a pokroku.

TĚŽIŠTĚ EKONOMICKÉHO A POLITICKÉHO VÝVOJE SE BĚHEM 16. A 17. STOL. POSTUPNĚ PŘESOUVALO DO ANGLIE A NIZOZEMÍ. Poté, co zde proběhly demokratické měšťanské revoluce, které k moci vynesly střední vrstvu a prosadily parlamentní způsob vlády (od té doby zde existovala konstituční monarchie), se oba státy staly díky neustále se rozšiřujícím ekonomickým a politickým svobodám kolébkou liberálního kapitalismu. Německý sociolog Max Weber upozorňuje na úlohu, jakou v tom sehrála náboženská reformace. Podle něj to bylo právě protestantské náboženství a prostředí, které svým důrazem na osobní svobodu na straně jedné a na etiku práce a vztahu k majetku na straně druhé umožnilo vzestup moderního kapitalismu. Vzhledem k těmto skutečnostem měla i anglická a nizozemská koloniální expanze podstatně sofistikovanější ráz než bezuzdné plenění, jehož se dopouštěli Španělé v Latinské Americe. Obě říše své koloniální panství zakládaly prostřednictvím obchodních osad, kolonií, v nichž si budovaly opěrné body. **JEJICH EXPANZE TEDY NEBYLA PRIMÁRNĚ VOJENSKÁ JAKO V PŘÍPADĚ ŠPANĚLSKA, ALE OBCHODNÍ,** k čemuž sloužily především nově zřizované „východoindické společnosti“ (anglická v roce 1600, nizozemská v roce 1602), které měly monopol na obchod v asijských koloniích a do určité míry byly předobrazem dnešních velkých nadnárodních korporací (pokud jde o jejich chování a šíři působnosti, jinak ovšem byly organizovány na národním principu a sloužily zájmům svého státu). Vojenská síla se uplatňovala až druhotně, k ochraně a prosazování obchodních zájmů. Tímto způsobem Angličané ovládli Indii a některé ostrovy v Karibiku, Nizozemci potom Jávu a Cejlon. **ANGLIČANÉ A NIZOZEMCI ROVNĚŽ VHODNĚ VYUŽÍVALI MÍSTNÍCH ELIT.** Zatímco Španělé je decimovali, Angličané z nich učinili převodní páku své moci, takže obyvatelstvo bylo postupně podmaňované prostřednictvím vlastních vládců. Téměř paralelně s Anglií a Nizozemím se koloniální mocností stává i Francie, podstatně později (od 19. stol.) i Belgie a Německo. Zatímco všechny zmíněné státy si budovaly své impérium v zámoří (a jejich kolonie zároveň požívaly i jisté větší či menší autonomie a specifického právního a politického statusu), naprosto jiný postup zvolilo např. Rusko nebo Spojené státy. Jejich imperiální expanze vycházela přímo z vlastního území, k němuž postupně obě země přičleňovaly buď oblasti jen velmi řídce obydlené různými kmenovými společenstvími, nebo území svých sousedů, která se stávala integrální součástí expandujících velmocí. Ačkoliv tedy proces imperiální expanze Ruska nebo Spojených států představuje věrnou obdobu kolonialismu západoevropských mocností, historikové v jejich případě o kolonialismu nehovoří. Nepochybně je to dáno i skutečností, že zatímco západoevropské kolonie dosáhly samostatnosti, od USA nikdy žádné území neodpadlo. A v případě Ruska se tak začalo dít až po rozpadu Sovětského svazu v roce 1991.

Kolonie měly pro rozvoj Evropy hned několikerý význam. **PŘEDEVŠÍM SE STÁVALY ZDROJEM DŮLEŽITÝCH SUROVIN (DŘEVO, NEROSTY, ZEMĚDĚLSKÉ PLODINY), ALE I LEVNÉ PRACOVNÍ SÍLY, KTERÁ BYLA NEJEN VYUŽÍVÁNA PŘÍMO V KOLONIÍCH, ALE DOKONCE VYVÁŽENA DO DALŠÍCH KOLONIÍ** (např. afričtí otroci do britských osad v Severní Americe). A tak se evropské státy, tolik si zakládající na své vlastní civilizaci a náboženské víře, jejichž vlastní občané požívali stále více politických i ekonomických svobod, uchýlily k nehumánní praktice připomínající v mnohém starověké státy založené na otrokářství. Např. v anglických koloniích bylo otroctví oficiálně zrušeno až roku 1834, ve Spojených státech amerických však přetrvalo až do sedmdesátých let 19. stol. Obchod s černými otroky dosahoval astronomických zisků, jeho obětí se staly miliony lidí, uvržených do nehumánních podmínek. Jen v polovině 19. století pracovalo na jihu Spojených států amerických 3,8 milionu otroků. **OTROKÁŘSTVÍ PŘEDSTAVUJE SNAD NEJTEMNĚJŠÍ STRÁNKU EVROPSKÉHO KOLONIALISMU.** V zájmu co nejvěrnějšího historického podání však nutno říci, že na obchodu s otroky se podílely i elity neevropských států – např. vládcové některých afrických říší přímo organizovali hony na otroky a poté je prodávali Evropanům.

Zámořské kolonie zároveň představovaly teritorium, kde se mohl uvolnit populační přetlak. Už od 18. století totiž populace Evropy rostla nad tehdejší ekonomické možnosti, v ulicích evropských měst přibývalo chudých, žebráků a bezdomovců, prohlubovaly se sociální konflikty, které mimo jiné daly vzniknout např. Francouzské revoluci. MILIONY LIDÍ, KTERÉ SE V EVROPĚ NEMOHLY UŽIVIT, ODCHÁZELY DO KOLONIÍ. TAM VYSTĚHOVALCI ZABÍRALI PŮDU A ZAČÍNALI NOVÝ ŽIVOT.

PODSTATA EVROPSKÉHO KOLONIALISMU SPOČÍVALA V TOM, ŽE EVROPANÉ (ať už osadníci přímo v koloniích či elity doma v Evropě) VEŠKEROU EKONOMICKOU I POLITICKOU STRUKTURU KOLONIÍ UZPŮSOBOVALI SVÝM VLASTNÍM POTŘEBÁM. Ve svých důsledcích měl tento evropský přístup i určitý kladný vliv, z něhož mohou některé oblasti světa těžit dodnes, třeba z dopravní infrastruktury (nejlepší ukázkou je např. hustá železniční síť v Indii), vybudování průmyslu, školství, nemocnic či zavedení efektivních způsobů organizace a administrativy, které přejaly i nově vzniklé státy. Na druhé straně však evropský vliv narušil tradiční kulturní vzorce, zasel do duší lidí nejistotu a vedl ke ztrátě kulturní identity. Podobně nejednoznačný je i vliv křesťanství, které Evropané s větší či menší intenzitou ve svých koloniích šířili, a to natolik úspěšně, že řada bývalých evropských kolonií, zejména v Africe a Latinské Americe, představuje většinové křesťanské společnosti. NÁSILNÉ OBRACENÍ NA KŘESŤANSTVÍ BYLO ZEJMÉNA V PRVNÍM OBDOBÍ EVROPSKÉ EXPANZE DOPROVÁZENO MNOHA UKRUTNOSTMI A NIČENÍM PŮVODNÍ KULTURY, V POZDĚJŠÍ DOBĚ SE USKUTEČŇOVALO SPÍŠE NENÁSILNOU MISIONÁŘSKOU FORMOU A SEHRÁLO I KLADNOU ROLI VE FORMĚ POSKYTOVÁNÍ VZDĚLÁNÍ, ZDRAVOTNÍ A SOCIÁLNÍ PÉČE.

„Namibie byla utlačována a kolonizována. Lidem zde žijícím byla upírána jejich práva, byli vykořisťováni pro užitek jiných. Kolonizátoři s nimi zacházeli nelidsky a ponižovali je. Lidé se ale společně postavili proti tomuto útlaku a vybojovali si svobodu, základní lidská práva a respekt.“

JULINDA,
24 let, studentka posledního ročníku vysoké školy, obor sociální pracovnice, Namibie

KOLONIE TAKÉ PO DLOUHÁ STALETÍ PŘEDSTAVOVALY JEDNO Z HLAVNÍCH TÉMAT EVROPSKÉ POLITIKY A NEJČASTĚJŠÍ PŘEDMĚT POLITICKÝCH, EKONOMICKÝCH I VOJENSKÝCH KONFLIKTŮ. Pověstným se stalo zejména soupeření Angličanů a Francouzů v Severní Americe, Africe a Indii. V sedmileté válce Francie pozbyla své državy v Kanadě, Louisianě a Indii (1763) a od té doby svou expanzi zaměřila především na Afriku. Více či méně skryté soupeření o kolonie stálo v pozadí několika velkých evropských válek (válka o dědictví španělské – 1701–1714, sedmiletá válka – 1756–1763). Tyto spory se táhly až do dvacátého století a jejich vyvrcholením pak byla 1. světová válka, kterou můžeme v jistém smyslu označit jako válku o kolonie. Později industrializované státy (Německo, Rakousko–Uhersko, Itálie) v ní

Křesťanství mimo Evropu

Historická úloha křesťanství v mimoevropském kontextu je velmi rozporuplná. Na jedné straně vedl vliv křesťanství k vymýcení některých praktik, které jsou v Evropě považovány za nepřijatelné (kanibalismus, lidské oběti), na druhé straně byl poznamenán mnoha krutostmi, násilným obracením na víru a nerespektováním kultury místních lidí. Řada křesťanských misionářů však byla naplněna upřímnou touhou pomáhat místním lidem. Známým příkladem je např. „jezuitská republika“ na území Paraguaye, kolonie, kterou jezuité od roku 1608 až do roku 1768 řídili velmi inteligentním a humánním způsobem jak po hospodářské, tak i politické stránce, přičemž cílevědomě usilovali o hospodářské i duchovní povznesení domorodého obyvatelstva. Jejich úspěch ovšem vzbuzoval nelibost mocných v sousedních koloniích, jejichž kořistnickým zájmům byl idealismus jezuitů i jejich úspěšný sociální experiment trnem v oku. Poté, co byli jezuité roku 1768 z Paraguaye vypuzeni (jako důsledek celkového omezování jezuitského řádu v celé Evropě), se kolonie stala obětí obvyklých kořistnických praktik a velmi rychle upadala ekonomicky i kulturně. V každém případě doznalo rozšíření křesťanství v mimoevropském světě takového stupně, že velký počet společností v Americe i v Africe dnes vymezuje svou kulturní a náboženskou identitu na základě křesťanství. Křesťanské komunity jak v zemích Severu, tak v zemích Jihu představují vedle nevládních organizací nejangažovanější sílu usilující o sociální povznesení chudých a utlačovaných v zemích Jihu, ať už jde o hnutí „teologie osvobození“ v Latinské Americe či řád Misionářek lásky, založený dnes již legendární Matkou Terezou v Kalkatě. V řadě států stižených humanitární katastrofou či naprostým sociálním rozvratem (např. Somálsko) jsou křesťanské misie jedním z posledních míst, kde se těžce zkoušení lidé mohou dočkat základní pomoci. Vedle nich existují i četné misie dalších náboženských komunit, které jsou velmi aktivní při poskytování pomoci lidem v obtížných životních podmínkách, například buddhistické, islámské, hinduistické a další.

mimo jiné usilovaly o nové přerozdělení koloniálního panství, které by odpovídalo jejich nově nabyté ekonomické i politické síle na evropském kontinentě. A ostatně i v druhé světové válce se francouzské, anglické a nizozemské kolonie staly předmětem zájmu a okupace ze strany Německa a Japonska.

KOLONIALISMUS ÚZCE SOUVISEL S ROZSÁHLÝM SPOLEČENSKO-EKONOMICKÝM PROCESEM, KTERÝ SE ODEHRÁVAL V EVROPĚ OD KONCE 18. STOLETÍ A BYL ZAVRŠEN NA KONCI 19. STOLETÍ, TOTIŽ S INDUSTRIALIZACÍ, KTERÁ SE USKUTEČNILA V NĚKOLIKA PRŮMYSLOVÝCH REVOLUCÍCH. Industrializace představuje proces zavádění vymožeností vědy a techniky do každodenní výroby a změnu její organizace z řemeslné malovýroby na tovární velkovýrobu. Tento vývoj zásadním způsobem přetvořil podobu Evropy a vedl k vývozu její civilizace a ekonomického modelu do celého světa. Industrializace urychlila růst měst, zásadním způsobem proměnila ekonomiku i životní styl, dala vzniknout novým sociálním rozporům a v neposlední řadě přinesla hluboké změny environmentální. Ve svých důsledcích vedla k zásadním změnám v dopravě, šíření informací a k propojení celého světa. Právě industrializace určila podobu moderního světa se všemi jeho vymoženostmi i problémy, světa, v němž sami žijeme. Třebaže její sociální důsledky nebyly jen příznivé (růst vykořenění, sociálních konfliktů), nakonec alespoň v euroamerickém světě i v některých jiných oblastech vedla k celkovému růstu blahobytu pro všechny. Industrializace zároveň urychlila proces zásadní společenské změny, který se označuje jako modernizace, proces, jehož kořeny sahají do období evropské renesance a osvícenství. Podstatou modernizace je vytváření světské společnosti založené na vědě a technologii, v níž náboženství ustupuje z veřejné sféry a stává se věcí svobodné volby každého člověka, jeho bytostně vnitřní a soukromou záležitostí (tzv. sekularizace). Vznik liberálních kapitalistických států v západní Evropě (Nizozemsko, Anglie) a do jisté míry i monarchií spravovaných v duchu osvícenského absolutismu vedl k programovým proměnám společnosti, charakterizovaným např. zaváděním povinné školní docházky, zlepšováním veřejné hygieny a bezpečnosti, humanizací právního systému, šířením technologií a zaváděním moderních způsobů veřejné správy včetně prohlubování demokracie. Výsledkem modernizačních procesů je společnost s nesporně vzdělanější populací, která se těší větší kvalitě života, je však vzhledem ke své složitosti v mnohem větší míře svázána společenskými institucemi a pravidly než kterákoliv společnost před ní. Proces modernizace sehrál klíčovou roli při utváření moderní euroamerické civilizace 19. a 20. století. Postupně se rozšířil i na jiné kontinenty, a dnes tak přispívá k utváření globální civilizace. Proces, který zásadním způsobem proměnil západní společnost, se tak dnes do jisté míry opakuje v zemích rozvojového světa, kde však vyvolává značné problémy a rozpaky ne nepodobné těm, s nimiž se v průběhu svého vývoje musela potýkat euroamerická civilizace.

Potosí

V souvislosti s nevratnými škodami na lidech a na přírodě, které byly koloniálními mocnostmi napáchány a nikdy odčiněny, se mluví o tzv. historickém dluhu. Objevují se i hlasy volající po jeho kompenzování či alespoň formální omluvě ze strany koloniálních mocností. Historický dluh by se dal názorně ilustrovat na případu bolivijských stříbrných dolů v Potosí. Sny španělských dobyvatelů o Eldorádu, „zlatém městě“, se sice nesplnily, ale doly v Potosí způsobily, že se stříbro stalo v druhé polovině 16. století základním platebním prostředkem španělské monarchie, která i díky tomu byla tehdy na vrcholu své moci. Hora Potosí v Andách poskytovala kvalitní rudu až do poloviny 17. století. Těžilo se v nadmořské výšce 4000 metrů a za prací sem zčásti dobrovolně, zčásti nuceně mířily desítky tisíc domorodých obyvatel. Španělé sem dovezli tisíce otroků, nastěhovali desítky tisíc indiánů a Villa Imperial de Potosí bylo po desítky let se 160 000 obyvateli největším a nejbohatším městem na západní polokouli. Indiáni byli nuceni žít ve vesnicích na předměstí, několik měsíců pracovat a pak měli nárok na měsíční odpočinek. Práce však byla natolik nebezpečná, že čtyři z pěti indiánů nepřežili první rok práce. Kolik mužů, většinou mladých, tam zahynulo v nejproduktivnější části života, se lze jen dohadovat. Dnes o někdejší slávě města, kde ulicemi doslova teklo stříbro, nic nevypovídá. Je to vesnice, jakých jsou v Andách tisíce.

DEKOLONIZACE – UKONČENÍ KOLONIÁLNÍ NADVLÁDY

VĚTŠINA KOLONIÍ ZAČALA DŘÍVE ČI POZDĚJI USILOVAT O SAMOSTATNOST A O NEZÁVISLOST NA KOLONIÁLNÍCH MOCNOSTECH, PROTOŽE SE JIMI CÍTILY EKONOMICKY A POLITICKY OMEZOVÁNY. Jako první dosáhly svobody kolonie, v nichž převažovalo evropské obyvatelstvo, tzn. zejména britské a španělské državy v Severní i Jižní Americe. Prvním z takových osvobozeneckých hnutí je americká válka za nezávislost, jejímž vyvrcholením bylo vyhlášení Spojených států amerických v roce 1776. V první polovině 19. století pak vzniklo rozsáhlé osvobozenecké hnutí v Jižní Americe pod vedením legendárního Simona Bolivara, které dalo postupně vzniknout řadě jihoamerických států. Tyto osvobozenecké války byly pro někdejší kolonie nanejvýš úspěšné a některé z nově osvobozených kolonií se brzy staly světovými mocnostmi prvořadého významu (Spojené státy americké) nebo přinejmenším bohatými státy, které po další dvě staletí přitahovaly migranty z Evropy (Argentina). Některé kolonie (např. Kanada a Austrálie) dosáhly faktické samostatnosti poklidným vyjednáváním a vlastně formálně až dosud zůstaly součástí britské Koruny.

Pro vývoj rozvojového světa však byla zásadní dekolonizace, která začala probíhat v polovině 20. století, zejména v období po druhé světové válce. Společenská a ekonomická modernizace, která zasáhla i kolonizovaná území, podněcovala místní intelektuální a ekonomické elity k usilování o nezávislost. Tyto elity byly často vzdělány v koloniálních zemích a mnohdy s nimi i po získání nezávislosti udržovaly blízké vztahy. Základním inspiračním zdrojem bylo v evropských intelektuálních kruzích již po skončení 1. světové války vyzvedávané právo na sebeurčení, v průběhu 2. světové války Winstonem Churchillem a Franklinem D. Rooseveltem vydaná Atlantická charta, která v době největšího ohrožení západní civilizace přislíbila humánnější poválečnou společnost, a především pak nově ustavená Organizace spojených národů a Všeobecná deklarace lidských práv (1948). Tyto sliby začaly vítězné mocnosti poválečného světa s větší či menší ochotou naplňovat. Někde se dekolonizace odehrála klidným způsobem, na základě vyjednávání představitelů koloniálních velmocí s místními elitami, jinde docházelo k těžkým válkám (např. války vedené Francouzi v Indočíně a Alžírsku, povstání partyzánského hnutí Mau–Mau v Keni atd.).

PROCES DEKOLONIZACE PROBÍHAL VE 20. STOLETÍ VE TŘECH FÁZÍCH. JEHO SYMBOLICKÝM POČÁTKEM BYLO VYHLÁŠENÍ SAMOSTATNOSTI NEJVĚTŠÍ KOLONIE, TOTIŽ INDIE, V ROCE 1947. V PRŮBĚHU 40. A 50. LET DOSÁHLA SAMOSTATNOSTI VĚTŠINA BRITSKÝCH, FRANCOUZSKÝCH A NIZOZEMSKÝCH KOLONIÍ V ASII, V 60. LETECH PAK ZEJMÉNA FRANCOUZSKÉ, ANGLICKÉ A BELGICKÉ DRŽAVY V AFRICE A DO PRVNÍ POLOVINY 70. LET SE OSAMOSTATNILY PORTUGALSKÉ KOLONIE V AFRICE.

S dekolonizací byly spojovány velké naděje, evropští i místní intelektuálové očekávali, že osvobozené národy převezmou to nejlepší z místních i evropských tradic, a vytvoří tak spravedlivou a prosperující společnost. Tyto sny se však většinou nenaplnily a značná část dekolonizovaných zemí zabředla do bludného kruhu chudoby, politické nestability a diktatur. Právě v této době se utvářejí charakteristiky fenoménu, který můžeme označit jako Jih, třetí svět, rozvojový svět.

„Kolonizace ovlivnila život v naší zemi negativně – je to vidět na každém kroku. Sama jsem toto období zažila.“
HOPE
50 let, učitelka z Namibie

Příčiny, proč se naděje spojované se vznikem samostatných zemí většinou nenaplnily, jsou značně rozmanité. Některé souvisejí s charakterem zemí samých a jejich společností, jiné byly a dodnes jsou určovány charakterem mezinárodních vztahů a mantinely vymezujícími jejich pole působnosti. Mezi ty nejvýznamnější činitele náleží následující jevy.

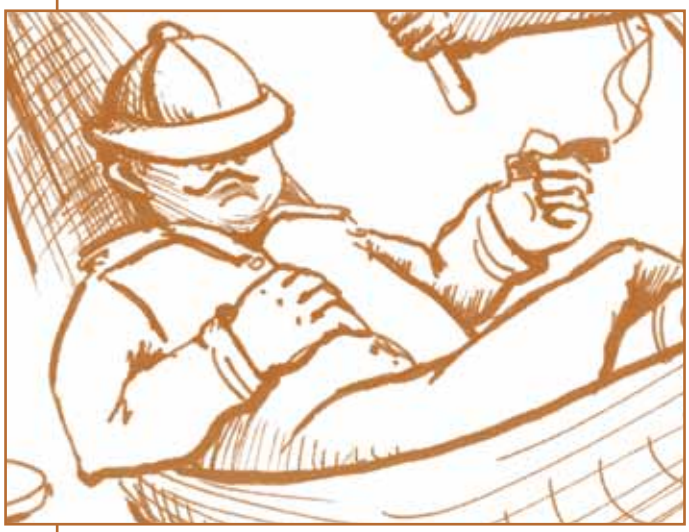

1. Studená válka

Naděje na mírové uspořádání poválečného světa vzaly za své ještě dříve, než se svět mohl vzpamatovat z následků druhé světové války. Expanze komunismu ze Sovětského svazu do ostatních částí Evropy a Asie a následné vytvoření „východního bloku“ vyvolaly reakci svobodného západního světa, který se začal této expanzi bránit. Tak vznikl bipolární svět, který zásadním způsobem určoval podobu mezinárodních vztahů až do roku 1989, kdy se komunistické režimy ve střední a východní Evropě zhroutily a následně začal rozpad Sovětského svazu. Vzhledem k tomu, že soupeření těchto dvou bloků nikdy nevyústilo v otevřenou válku na evropském nebo severoamerickém kontinentě, označuje se jako „studená válka“. Za její symbolický počátek se považuje projev Winstona Churchillla přednesený roku 1946 na univerzitě v americkém Fultonu, v němž jasnozřivě předpověděl hrozící nebezpečí a varoval západní svět před expanzí komunismu:

„Od Štětína na Baltu až po Terst na Jadranu byla napříč celým kontinentem spuštěna železná opona. Za touto linií leží všechna hlavní města starých států střední a východní Evropy. Varšava, Berlín, Praha, Vídeň, Budapešť, Bělehrad, Bukurešť a Sofie, všechna tato proslulá města i s obyvatelstvem jejich zemí se ocitla v oblasti, kterou musím nazvat sovětskou sférou, a všechna jsou vystavena nejen té či oné formě sovětského vlivu, ale i vysoké a v mnoha případech rostoucí míře ovládání z Moskvy.“

Ačkoliv tato historická slova popisovala situaci ve střední a jihovýchodní Evropě, důsledky studené války se ještě mnohem dramatičtěji projevily v rozvojovém světě, kde nabyly místy i velmi „horké“ podoby. Nově osamostatněné státy se záhy staly předmětem mocenského přetahování mezi oběma bloky, takže vedle mocensky a ideologicky rozdělené Evropy byl svým způsobem rozdělen i mimoevropský svět. Nanejvýš viditelně se to projevilo i na rozdělení států, které historicky tvořily kulturní i politické celky (Vietnam, Korea). Obě vůdčí supervelmoci, USA a Sovětský svaz, si některé nově osvobozené státy získávaly na svou stranu hospodářskou a vojenskou pomocí a někdy i otevřeným zastrašováním. Výrazným způsobem (včetně přímých vojenských intervencí) do dění v rozvojovém světě zasahovaly i ostatní koloniální mocnosti, zejména Francie a Belgie. Oba mocenské bloky v nově vzniknuvších státech dosazovaly – podobně jako kdysi císařové antického Říma ve svých vazalských královstvích – vlády, v případě nespokojenosti s jejich pomocí podněcovaly mocenské rozbroje, vyvolávaly občanské války, guerillová hnutí, státní převraty, vznik partyzánských skupin. Některé z těchto zemí měly vskutku rozhodující význam, neboť se vyznačovaly buď důležitou strategickou polohou, nebo je oba bloky se svým mohutným průmyslem potřebovaly jako zdroj levných surovin. První skupinu zemí názorně reprezentuje např. Egypt, jehož diktátor Gamal Abdal Násir orientoval zemi na východní blok, zatímco jeho nástupce Anvar Sadat se přiklonil ke Spojeným státům a učinil Egypt jedním z jejich nejvěrnějších spojenců v oblasti. Díky mocenské podpoře obou bloků se do rozvojového světa dostalo velké množství zbraní, které jsou dodnes zdrojem nestability. Tato historická vina padá jak na sovětský blok, jenž pod záminkou podpory „národněosvobozeneckých hnutí“ vyvážel utlačovatelskou marxisticko-leninskou ideologii a své poradce, kteří z řady zemí učinili oporu sovětské moci a jejích globálních zájmů, tak na západní svobodný svět. Je ironií dějin, že právě západní svět, který ve svých zemích rozvíjel demokracii a kulturu lidských práv a z otázky lidských práv postupně učinil i jeden z účinných prostředků nátlaku na sovětský blok (zejména po Konferenci o bezpečnosti a spolupráci v Evropě v Helsinkách v letech 1974–1975), vedl v rozvojovém světě bezohlednou reálnou politiku, podporoval odpudivé diktátorské režimy a příslušné země ekonomicky vykořisťoval. Nelze zde nevidět paralelu mezi pokryteckým zdůrazňováním vlastní „bílé civilizace“ v 19. století a udržováním otrokářství na straně druhé. Tato politika „neokolonialismu“, z níž východní propaganda Západ obviňovala, byla ve skutečnosti obecným postojem ve vztazích ke globálnímu Jihu. Přístup k rozvojovému světu se vyznačoval oboustranným pokrytectvím. Zatímco sovětští vůdcové a jim sekundující západní levicoví intelektuálové oslavovali národněosvobozenecká hnutí a údajný pokrok a západní politici demokracii a svobodný trh, oba bloky zcela cynicky podporovaly ty nejzkorumpovanější režimy a politické gangstery nejhoršího formátu, vyznačující se neobvyklou krutostí.

Strategický zájem obou bloků na loajalitě nově ustavených států a jejich vnitřní stabilitě (ovšem pouze v případě, že stály na jejich straně) vedl k tomu,

že do nich proudila poměrně štědrá rozvojová pomoc, která alespoň zčásti zlepšila kvalitu života jejich obyvatel. Pronikavě se zvyšovala gramotnost, zlepšila se průměrná délka života, země si budovaly vlastní hospodářskou základnu a infrastrukturu. Evropské koloniální mocnosti (Francie, Anglie) vytvářely se svými bývalými koloniemi volná ekonomická i politická společenství, která jim umožňovala snazší přístup k trhům i k rozvojové pomoci. V tomto ohledu vynikl zejména Commonwealth neboli Britské společenství národů, sdružující bývalé britské kolonie a dominia. Ve 40. a 50. letech, vyznačujících se raketovým hospodářským růstem západní Evropy a poptávkou po pracovní síle, bylo mnoha obyvatelům bývalých kolonií umožněno usadit se v západní Evropě. Díky tomu dnes ve Velké Británii potkáme početnou indickou, pákistánskou, karibskou i africkou menšinu, podobně ve Francii mnoho lidí ze subsaharské Afriky i ze zemí Maghrebu (muslimských zemí severní Afriky).

2. Nezodpovědný přístup k dekolonizaci

Vzhledem k tomu, že si v průběhu 18. a 19. století koloniální mocnosti rozdělily svá panství doslova „podle pravítka“, bez ohledu na místní kmenové, kulturní a náboženské odlišnosti, nově vzniklé státy v řadě případů toto někdejší rozdělení kopírovaly a představovaly naprosto umělé a geograficky, kulturně i etnicky nesourodé útvary. Ty v sobě spojovaly různé etnické a náboženské skupiny, zatímco skupiny patřící historicky k sobě byly rozděleny do řady států. V některých případech byl tento přístup zcela záměrný, neboť přetrvávající nestabilita států vzešlých z procesu dekolonizace umožnila pokračování politického i ekonomického vlivu původní koloniální mocnosti. V důsledku toho docházelo v rozvojovém světě k množství občanských válek (např. občanská válka v Nigérii v letech 1967–1969, kde se separatisté z kmene Ibu pokusili vytvořit nezávislý stát Biafra) motivovaných etnickou a náboženskou nesnášenlivostí, stejně jako vnějších válek mezi jednotlivými státy o území, na něž si činily nárok. Vzhledem k eskalaci násilí byla značná část národního bohatství i zahraniční pomoci promrhána ve vojenských výdajích, které jsou dnes paradoxně nejvyšší v chudých zemích (v poměru k jejich státnímu rozpočtu a HDP). Např. Indie a Pákistán, v nichž žije největší počet chudých na světě, investovaly nesmírné prostředky do výroby atomové bomby.

3. Problematický „pokrok“

Odmyslíme-li si značné zneužití rozvojové pomoci, i některé upřímně míněné rozvojové programy se nakonec ukázaly jako problematické. V řadě případů byl totiž zemím vnucen model ekonomiky a společenského uspořádání, který jim byl cizí. Model, na jehož rozvíjení měl západní euroamerický svět čas dvě staletí, byl v těchto zemích zaveden doslova přes noc, což vedlo k řadě společenských, ekonomických i sociálních otřesů. Stejně neúspěšným se ukázal export evropských politických systémů. Pokusy s plánovanou ekonomikou a různé varianty socialismu zkrachovaly. V mnohých zemích podobně skončily i dobře míněné pokusy o zavedení liberální

Případ Etiopie

Moderní historie Etiopie se dá použít jako příklad země, pro kterou katastrofu znamenaly vnitřní i vnější podmínky politické, ekonomické i přírodní. Od 17. století byla Etiopie relativně nezávislým africkým státem, který čelil různým pokusům o kolonizaci ze strany Italů a Britů. Italský tlak vyvrcholil známou válkou ve 30. letech, kdy se Etiopané pod vedením císaře Haile Selassieho sice hrdinně bránili, ale nemohli čelit tlaku moderně vyzbrojené armády, která proti nim navíc podle některých zpráv použila chemické zbraně. Italové navíc už v předchozích letech podporovali separatismus oblasti Eritrea, na kterou si dělal nárok i císař. Haile Selassie se vrátil na trůn už pod britským patronátem během 2. světové války a Etiopie přežívala v polofeudálním režimu pod britským vlivem až do počátku 70. let, kdy v zemi sílila nespokojenost a ve světě zuřila studená válka. V roce 1974 byl císař svržen a nahradila ho marxistická vojenská vláda Mengistu Haile Mariama, který ukončil dva tisíce let trvající císařství a nasměroval zemi k socialismu a zároveň do několika válek se sousedy i s rebelující Eritreou. Války si však vyžádaly přímou pomoc Sovětského svazu a Etiopie se ocitla přímo v socialistickém táboře s tím, že režim byl brutální diktaturou, ke které se západní státy a západní pomoc obrátily zády. Dramaticky se situace zhoršila na počátku 80. let, kdy vinou velkého sucha a neschopné vlády postihl desítky tisíc obyvatel země hladomor, který se opakoval až do roku 1989. Vláda přitom musela bojovat se sousedním Somálskem, čelila povstáním Eritrejců aj. Režim se zhroutil v roce 1991, až do roku 1993 však trvaly mírové rozhovory mezi jednotlivými frakcemi. Až tehdy Etiopie uznala nezávislost Eritreje. A v té době také začala Etiopie získávat přímou rozvojovou pomoc od mezinárodních finančních institucí, která poněkud zlepšila situaci obyvatel. Je však stále v napětí s eritrejským sousedem a čas od času vypuknou na hranicích boje. Ilustruje tak příklad, kdy se země stala obětí nejen mezinárodních okolností, ale i neschopnosti vlastní elity a přírodní katastrofy.

demokracie. V některých zemích se však vytvořila silná demokratická tradice přizpůsobená místním podmínkám, jako například v Indii, která je nejlidnatější demokratickou zemí na světě.

4. Kulturní šok

Rozšíření západního životního stylu mezi horními vrstvami vyvolalo pocit odcizení, vykořenění a frustraci u lidí žijících tradičním stylem života, který však začal být vnímán jako méněcenný. Tato frustrace, vyznačující se na jedné straně ztrátou hrdosti na vlastní kulturní identitu, na straně druhé vypjatým nacionalismem či náboženským fanatismem, který má tuto propast překlenout, je dnes jedním ze zdrojů rostoucí náboženské a etnické nesnášenlivosti.

5. Environmentální devastace

Divoký ekonomický rozvoj, ať už v socialistickém či liberálně kapitalistickém provedení, způsobil rozsáhlou ekologickou devastaci. Proto dnes představují obecně země Jihu ekologicky nejvíce znehodnocené oblasti planety. Vzhledem k tomu, že v současnosti nemají tyto vesměs chudé státy prostředky na nápravu utrpěných škod ani na zmírnění neblahého trendu, bludný kruh ekonomické chudoby a ekologické devastace je ještě více sráží na ekonomické i politické dno. Poškození životního prostředí dnes dosáhlo takového stupně, že vytváří novou kategorii environmentálních uprchlíků, kteří opouštějí určité regiony nebo země z důvodu naprostého vyčerpání zdrojů a zničení životního prostředí.

Vývoj dekolonizovaných zemí

Odpor některých vlivnějších rozvojových zemí k mocenské závislosti na blocích vedl k ustavení tzv. HNUTÍ NEZÚČASTNĚNÝCH, jehož počátek se datuje konferencí v indonéském Bandungu v roce 1956. Oficiálně bylo ustaveno na konferenci v Bělehradě v roce 1961. Hnutí nezúčastněných sice vstoupilo do dějin prosazováním zdánlivě ušlechtilých zásad (boj proti rasismu, kolonialismu, imperialismu, prosazování mírového soužití mezi národy a odmítání spojenectví s mocenskými bloky), avšak pod líbivým tónem jeho deklarací bylo zřetelně cítit značné pokrytectví. Řada jeho členů navzdory proklamované neutralitě udržovala velmi blízké vztahy s některým z mocenských uskupení (zejména s východním blokem), navíc ve většině zemí vládly utlačovatelské režimy, upírající svým občanům nejzákladnější lidská práva. Faktický vliv tohoto hnutí jak na mezinárodní politiku, tak na zlepšení neutěšené situace rozvojových zemí zůstal zanedbatelný, jeho skomírající politická i morální autorita se pak definitivně zhroutila s koncem studené války.

Jedinou skutečně efektivní a reálnou silou, která přispěla k pozvednutí některých zemí, byla svobodná tržní ekonomika, doprovázená zodpovědnou vládou a podporou vzdělanosti. Díky ní se řada zemí, které byly na konci druhé světové války v troskách a ve stavu naprosté chudoby, dokázala vymanit z problémů rozvojového světa a zařadit se mezi vyspělé průmyslové státy. Typickým příkladem takových zemí jsou tzv. východoasijští tygři – Jižní Korea, Tchaj-wan, Singapur. K nim pak dnes – ve „druhé generaci“ – přistupují Malajsie, Thajsko, Indonésie a Filipíny. V Jižní Americe zaznamenalo podobný úspěch Chile.

Asuánská přehrada s otazníky

V polovině šedesátých let 20. století dokončil Egypt za vydatné sovětské pomoci s velkou slávou stavbu rozsáhlé Asuánské přehrady, svou rozlohou představující třetí největší jezero světa. Tato přehrada měla Egyptu zajistit dostatečnou zásobu vody pro častá období sucha a na ni napojená hydroelektrárna elektrickou energii tolik potřebnou pro rozvíjející se průmysl. Celková bilance této gigantické stavby je však značně rozporuplná. Nejenže přehrada zatopila archeologické lokality a starověké památky nedozírné ceny, z nichž se podařilo zachránit jen ty nejcennější, ale zároveň drastickým způsobem a nenávratně narušila ekologickou stabilitu nilského údolí. Především zcela zastavila cyklus nilských záplav, po tisíciletí zúrodňujících zemědělskou půdu a utvářejících jedinečný charakter životního stylu země. Přehradní hráz nepropouští zúrodňující nilské bahno, které se uplatňovalo jako přirozené a blahodárné hnojivo. To se usazuje v jezeře, přispívá k jeho zahnívání a proměně v nevábnou bažinu, zatímco kdysi velmi úrodná půda Egypta musí být hnojena umělými hnojivy, otravujícími půdu i zásoby pitné vody. Kvalita půdy i zemědělské výnosy se snižují. Nepřítomnost výživného bahna zahubila plankton nalézající se v oblastech Středozemního moře, přiléhajícího k nilské deltě, na němž byly závislé rozsáhlé populace sardinek. Prudké snížení jejich počtu připravilo o obživu rybáře na středomořském pobřeží Egypta. V důsledku narušení vodního režimu stoupá v celém nilském údolí hladina spodní vody, což nejen ohrožuje vzácné památky staroegyptské kultury, ale především znepříjemňuje každodenní život obyvatel. Navíc rozsáhlá vodní plocha Asuánského jezera pronikavě změnila místní klima v oblasti. Nepochybně i tato problematická stavba přispěla k tomu, že drasticky rostoucí obyvatelstvo Egypta, v době římské označovaného jako „obilnice Říma“, je dnes závislé na zahraniční, zejména americké potravinové pomoci.

Nepál – zapomenutá demokracie bez budoucnosti?

Po desetiletích tuhé autoritářské vlády střídající se s obdobími nestability byla v roce 1990 v zemi po rozsáhlých demonstracích nastolena parlamentní demokracie západního stylu. Himálajské království, vyznačující se nesmírným přírodním i kulturním bohatstvím a bohatou duchovní kulturou, se vydalo na cestu odvážných liberálních reforem, které se těšily široké podpoře obyvatel. Otevírající se země začala lákat stále větší počet turistů i zahraničních firem, životní styl velkých měst se během 90. let změnil k nepoznání, turistika a zahraniční investice jim daly kosmopolitní ráz. Ekonomika země však zůstala i nadále poznamenána nepotismem, všudypřítomnou korupcí a byrokratickými překážkami. Navzdory současnému ekonomickému růstu patří Nepál stále mezi nejchudší země světa. V zaostávajících regionech země dosud přetrvává dlužní otroctví. Řada Nepálců odchází do emigrace do západní Evropy nebo za prací do Indie či bohatých ropných států Perského zálivu, kde žije a těžce pracuje v postavení lidí druhého řádu. Nesplněná očekávání, neexistence systému sociálního zabezpečení a nespokojenost s ekonomickým vývojem, který přinesl úspěch a blahobyt jen nemnohým, radikalizovaly obyvatelstvo. Značné podpoře se v zemi těší legální marxisticko-leninská komunistická strana. Od poloviny 90. let však stále narůstá vliv radikální maoistické komunistické strany (CPN), která v roce 1996 vyhlásila „lidovou válku“. V jejím rámci páchá teroristické útoky proti státním úřadům, policejním stanicím, kasárnám, bankám, ale dopouští se i zločinů vůči civilnímu obyvatelstvu (vraždy vesničanů, únosy rukojmích). Poté, co si stát nebyl schopen poradit s maoisty za pomoci policie, nasadil do bojů s nimi pravidelnou armádu, v roce 2001 byl v zemi vyhlášen výjimečný stav. Situaci v zemi značně přiostřilo dosud neobjasněné vyvraždění velké části královské rodiny v květnu 2001. Při bojích s maoistickými guerillami, které prakticky ovládají rozsáhlá území na středozápadě země, se vládní síly dopouštějí vážného porušování lidských práv. Mezinárodní organizace na ochranu lidských práv Amnesty International dokládá případy mimosoudních poprav, zadržování bez soudu a mučení zadržených ze strany vojenských a policejních oddílů. Konflikt, který pomalu nabývá charakteru občanské války, již připravil o život tisíce lidí. Země, která kdysi přijala mnoho uprchlíků z Tibetu a Bhútánu, dnes sama čelí velkému množství vnitřních uprchlíků, vesničané se z míst bojů stahují do velkých měst, kde žijí v naprosté chudobě.

Vzhledem k tomu, že Nepál představuje poměrně izolovanou zemi, která nemá pro velmoci valný strategický význam, je tamní situace z velké části mimo zájem a pozornost mezinárodního společenství. V důsledku konfliktu poklesla turistika, zahraniční investice i rozvojová pomoc, řada rozvojových agentur se ze země postupně stahuje. Většinu zisků, které přinese chřadnoucí ekonomika země, pohltí výdaje na boj s maoisty a životní úroveň obyvatelstva se zhoršuje. Ačkoliv násilí páchané maoisty vzbuzuje odpor veřejného mínění, na druhé straně mají jejich líbivé přísliby sociální spravedlnosti mezi chudým obyvatelstvem určitý ohlas, takže hnutí dnes rozhodně nelze považovat za pouhou nepočetnou teroristickou organizaci na způsob některých islamistických skupin. Nepál tak představuje typickou ukázku země, kde se počáteční velmi nadějný demokratický experiment nedaří, neboť politická liberalizace nebyla doprovázena zásadním ekonomickým růstem, zavedením alespoň minimálního sociálního systému a účinnou podporou ze strany mezinárodního společenství.

Ačkoliv odrazový můstek měly vyjmenované státy srovnatelný jako africké země, jejich současný stav je podle všech ekonomických i sociologických ukazatelů nesrovnatelně lepší a začíná již být sporné, zda je zahrnovat mezi rozvojové země. Příčiny tohoto nerovnoměrného vývoje různých zemí Jihu jsou velmi rozmanité a stěží je lze jednoznačně definovat. V případě úspěšného rozvoje východoasijských zemí svou roli nepochybně sehrála promyšlená štědrá podpora školského systému, zároveň však autoritativní vlády vyloučily politickou opozici, odbory a po dlouhou dobu omezovaly základní sociální i občanská práva obyvatel. Teprve po dosažení vyššího ekonomického standardu si střední vrstvy těchto zemí prosadily zavedení pluralitní demokracie a všestranně otevřenou společnost (Jižní Korea, Tchaj-wan, Chile). Ve hře jsou nepochybně i určité kulturní vzorce, např. východoasijský smysl pro disciplínu, autoritu, tvrdou práci, šetrnost, mnohdy až asketický životní styl a z geopolitického hlediska nepochybně příznivý vliv blízké ekonomické supervelmoci Japonska. Ať už jsou příčiny východoasijského a chilského úspěchu jakékoliv, jsou tyto země optimistickým příkladem toho, že úspěšný ekonomický i sociální rozvoj je možný, a to dokonce z vlastních zdrojů, bez cizí pomoci.

Rozpad bipolárního světa a jeho důsledky pro rozvojový svět

Ačkoliv pád komunistického systému zůstane navždy jedním z nejvýznamnějších mezníků v dějinách 20. století, neboť stamilionům lidí přinesl svobodu a naději na kvalitnější život, jeho důsledky (nejen) pro rozvojový svět nebyly vždy pouze pozitivní. Rozpad mnohonárodnostních států, jako byla Jugoslávie či Sovětský svaz, doprovázející rozklad komunistického systému, vedl k občanským i mezistátním

válkám značného rozsahu. V jejich důsledku se některé země svými socioekonomickými ukazateli přiblížily stavu třetího světa. Zatímco ekonomický výkon i relativně úspěšné sociální reformy umožnily začlenění středoevropských a baltských států do vojenských i ekonomických struktur západního světa, značná část postsovětského světa v důsledku nezvládnutých reforem a transformace zaznamenala propad, který ji i bez občanských válek uvrhl do chudoby a stagnace.

Navíc rozpad komunistického systému znamenal snížení objemu či přímo konec politicky motivované rozvojové pomoci a vojenské podpory, což na jedné straně vedlo k pádu prokomunistických diktatur a k více či méně úspěšným pokusům o zavedení parlamentní demokracie západního stylu (např. Mozambik), ale zároveň k dalšímu prohlubování chudoby a k novým konfliktům (např. Etiopie). Třetí svět přestal být bojištěm studené války a bohatý první svět a rozpadající se druhý svět, plně zaměstnaný vlastními problémy, se věnovaly spíše vlastním mocenským zájmům.

Ne náhodou nazývá americký politolog a žurnalista R. Kaplan toto období „věkem přicházející anarchie“. Je pro něj charakteristický nárůst lokálních, ale ve svých důsledcích velmi krutých konfliktů, vnějškově motivovaných nábožensky a etnicky, ale skrývajících v sobě v podstatě ekonomické, environmentální a demografické důvody. Výsledkem těchto konfliktů je genocida celých etnických skupin (Balkán, Rwanda) nebo naprosté zhroucení států v důsledku vnitřních konfliktů (Somálsko, Libérie, Sierra Leone, Pobřeží slonoviny). Fenomén „zhroucených států“ se stává charakteristickým rysem situace v některých oblastech východní i západní Afriky, jejímž historickým předobrazem je např. zánik antiky, kdy rozpadající se Západořímskou říši ovládaly kmeny nájezdníků, soukromé armády velkých vlastníků půdy a ozbrojené družiny „válečných baronů“, kteří se stali zárodkem pozdější středověké šlechty. Navíc uvedené období koresponduje s postupným začleňováním rozvojového světa do globalizujícího se světa se všemi příznivými i nepříznivými důsledky, které taková integrace přináší.

SOUČASNÝ SVĚT A GLOBALIZACE

Další etapu můžeme označit jako dobu intenzivní globalizace, která je charakterizována jako proces postupného ekonomického, technologického, sociálního i kulturního propojování lidského společenství na zeměkouli. Globalizace s sebou nese četná pozitiva i negativa, o nichž bude podrobněji pojednáno v další kapitole.

Literatura

LITERATURA V ČESKÉM JAZYCE:

Fic, V. M. **Nové uspořádání světa.** Brno: Vutium, 1999.

Diamond, J. **Osudy lidských společností. Střelné zbraně, choroboplodné zárodky a ocel v historii.** Praha: Columbus, 2000.

Johnson, P. **Dějiny dvacátého století.** Praha: Rozmluvy, 1991.

Kaplan, R. D. **Přicházející anarchie. Zborcení snů – svět po studené válce.** Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2003.

Klíma, J. **Poslední koloniální válka.** Praha: Libri, 2001.

Krejčí J. **Postižitelné proudy dějin.** Praha: SLON, 2002

Liščák, V.; Fojtík, P. **Státy a území světa.** Praha: Libri, 1998.

Todorov T. **Dobytí Ameriky. Problém druhého.** Praha: Mladá fronta, 1996.

CIZOJAZYČNÁ LITERATURA:

Clapham, C. **Third World Politics – an Introduction.** London: Croom Helm, 1985.

Hauchler, I.; Messner, D.; Nuscheler, F. (eds.) **Globale Trends 1998 – Fakten – Analysen – Prognosen.** Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 1997.

Kidron, M.; Segal, R. **Das Fischer Atlas zur Lage der Welt – Globale Trends auf einen Blick.** Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 1996.

Dritte Welt. **Spektrum der Wissenschaft–Dossier 3.** Heidelberg: Spektrum der Wissenschaft, 1996.

Tabulka: Průběh dekolonizace

KOLONIÁLNÍ MOCNOST	Území	Status	Rok získání nezávislosti
AUSTRÁLIE	Papua	Nezávislost jako Papua-Nová Guinea	1975
	Nová Guinea *svěřenecké území*	Nezávislost jako Papua-Nová Guinea	1975
BELGIE	Belgické Kongo	Nezávislost jako Kongo Leopoldville, později Zaire, nyní Demokratická Republika Kongo	1960
	Ruanda-Urundi	Nezávislost jako Burundi	1962
	svěřenecké území	Nezávislost jako Rwanda	1962
DÁNSKO	Grónsko	Změna statusu	1954
FRANCIE	Alžírsko	Nezávislost	1962
	Francouzská rovníková	Nezávislost jako Čad	1960
	Afrika	Nezávislost jako Gabon	1960
	(Střední Kongo)	Nezávislost jako Kongo (Brazzaville), nyní Republika Kongo	1960
	Francouzské Somálsko	Nezávislost jako Džibuti	1977
	(Francouzský Súdán)	Nezávislost jako Mali	1960
		Nezávislost jako Pobřeží slonoviny	1960
		Nezávislost jako Mauretánie	1960
	(Niger)	Nezávislost jako Niger	1960
		Nezávislost jako Senegal	1960
		Nezávislost jako Horní Volta, nyní Burkina-Faso	1960
	Indočína	Nezávislost jako Kambodža	1953
		Nezávislost jako Laos	1949
		Nezávislost jako Vietnam	1945
	Madagaskar	Nezávislost jako Madagaskar	1960
	a závislá území	Nezávislost jako Komory	1975
	Martinik	Změna statusu	1947
	Maroko	Nezávislost (spojeno se Španělským Marokem)	1956
	Tunisko	Nezávislost	1956
	Kamerun *svěřenecké území*	Nezávislost jako Kamerun	1960
ITÁLIE	Somálsko *svěřenecké území*	Nezávislost jako Somálsko (spojeno s Britským Somálskem)	1960
	Libye	Nezávislost	1951
NIZOZEMSKO	Nizozemská Indie	Nezávislost jako Indonésie	1949
	Surinam	Změna statusu	1951
		Nezávislost jako Surinam	1975
NOVÝ ZÉLAND	Cookovy ostrovy	Změna statusu	1965
	Západní Samoa *svěřenecké území*	Nezávislost jako Samoa	1962
PORTUGALSKO	Angola včetně enklávy Kabinda	Nezávislost	1975
	Souostroví Kapverdy	Nezávislost jako Kapverdy	1975
	Portugalská Guinea	Nezávislost Guinea-Bissau	1974
	Macao a závislá území	Změna statusu	1972
	Mozambik	Nezávislost	1975
	Východní Timor	Nezávislost jako Východní Timor	2002
JIŽNÍ AFRIKA	Jihozápadní Afrika	Odebrání nároku Jižní Afriky Valným shromážděním OSN	1966
		Nezávislost jako Namibie	1990
ŠPANĚLSKO	Fernando Póo a Rí Muni	Nezávislost jako Rovníková Guinea	1968

KOLONIÁLNÍ MOCNOST	Území	Status	Rok získání nezávislosti
VELKÁ BRITÁNIE	Kolonie a protektorát Aden	Nezávislost jako Jižní Jemen	1967
	Bahamy	Nezávislost	1973
	Britské Transjordánsko	Nezávislost jako Jordánsko	1946
	Britská Palestina	Nezávislost jako Izrael	1948
	Britské Somálsko	Nezávislost jako Somálsko (spojeno s Italským Somálskem)	1960
	Brunej	Nezávislost	1984
	Cejlon	Nezávislost jako Cejlon, nyní Srí Lanka	1948
	Kolonie a protektorát Zlaté pobřeží	Nezávislost jako Ghana	1957
	Britská Indie	Nezávislost jako Indie	1947
		Nezávislost jako Pákistán	1947
		Odtržení Bangladéše od Pákistánu	1971
	Jamajka	Nezávislost	1962
	Keňa	Nezávislost	1963
	Malajská unie	Nezávislost jako Malajská federace, nyní Malajsie	1957
	Malta	Nezávislost	1964
	Nigérie	Nezávislost	1960
	Severní Rhodesie	Nezávislost jako Zambie	1964
	Ňasko	Nezávislost jako Malawi	1964
	Sierra Leone	Nezávislost	1961
	Singapur	Nezávislost	1965
	Jižní Rhodesie	Nezávislost jako Zimbabwe	1980
	Uganda	Nezávislost	1962
	Zanzibar	Nezávislost jako Sjednocená republika Tanganika a Zanzibar, nyní Republika Tanzanie	1963
	Kamerun	Severní Kamerun spojen s Nigerií	1961
	svěřenecké území	Jižní Kamerun spojen s Kamerunem	1961
SPOJENÉ STÁTY	Aljaška	Změna statusu	1959
	Filipíny	Nezávislost	1946
	Havaj	Změna statusu	1959
	Panamský průplav	Změna statusu	1947
	Portoriko	Změna statusu	1952
	Pacific Islands	Změna statusu jako Federativní státy Mikronésie	1990
	svěřenecké území	Změna statusu jako Marshallovy ostrovy	1990
		Změna statusu jako Severní Mariany	1990
		Změna statusu jako Palau	1994

ZDROJ:
http://www.un.org/Depts/dpi/decolonization/trust2.htm
http://campus.northpark.edu/history/WebChron/World/Decolonization.html

Graf: obchod s otroky

Deportace otroků, 15. – 16. století

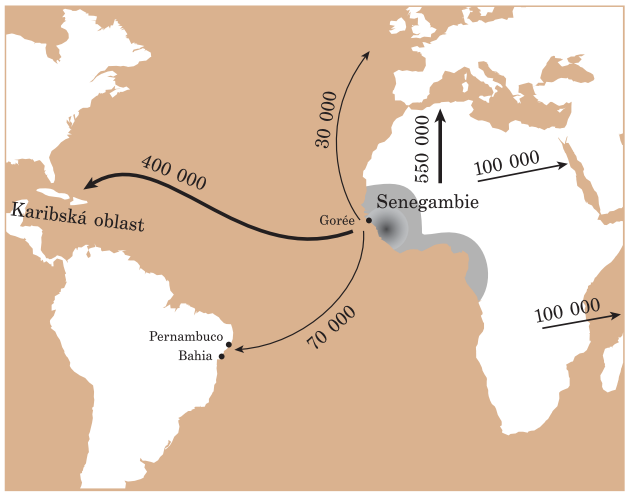

17. století

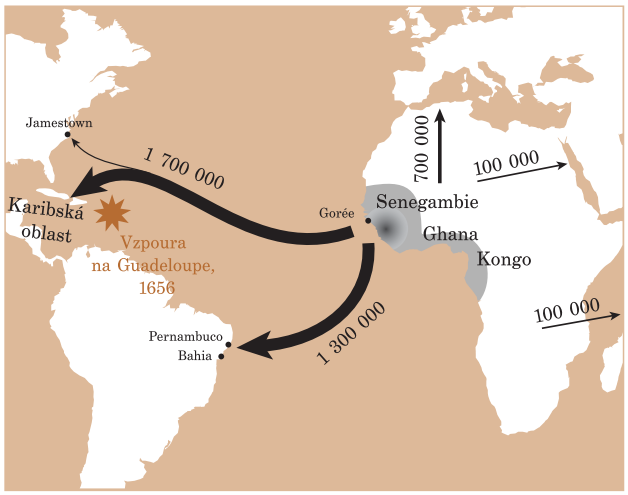

18. století

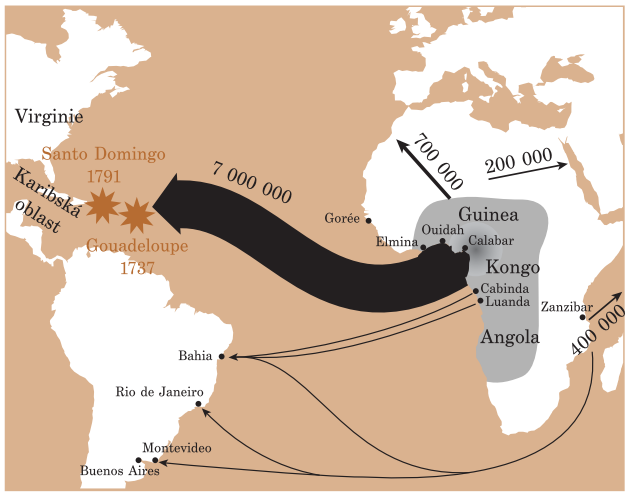

19. století

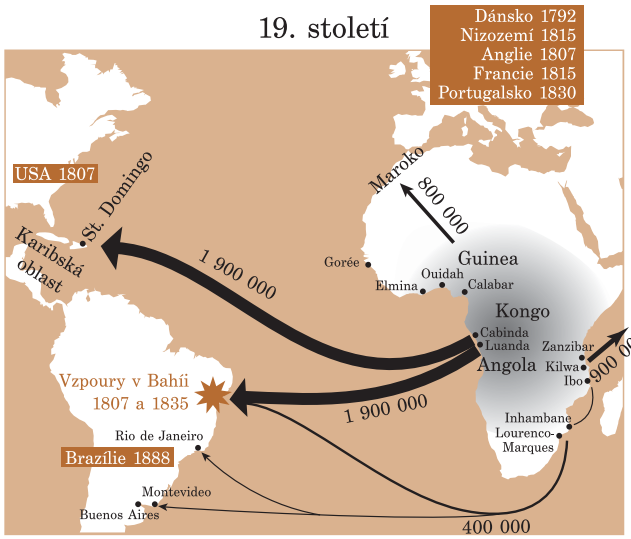

USA 1807 = data zrušení otroctví v jednotlivých zemích

ZDROJ: http://www.unesco.org/culture/dialogue/slave/images/Apdf.PDF

Aktivita:

REKONSTRUKCE STÁTU

PŘEDPOKLÁDANÝ PŘÍNOS:

Studenti si uvědomí, jakým směrem se mohl ubírat vývoj v různých dekolonizovaných zemích a proč.

Cíle:

KOGNITIVNÍ:

- Studenti navrhnou možný vývoj situace v zemi opuštěné kolonisty.
- Studenti vyvodí možné důsledky dekolonizace.
- Studenti dokážou vysvětlit pojem dekolonizace a neokolonialismus.

KOMUNIKATIVNÍ/KOOPERATIVNÍ:

- Studenti společně dospějí ke shodě.
- Studenti přijmou při skupinové práci roli, která je přínosná pro splnění úkolu.
- Studenti srozumitelně prezentují nejpodstatnější výsledky skupinové práce.
- Studenti se aktivně, konstruktivně zapojí do diskuse.

Postup:

PŘEDPOKLÁDANÝ ČAS:

45 min

POTŘEBUJEME:

Fólii nebo poster s otázkami, postery, fixy.

1. ČÁST

Rozdělte studenty do skupin. Jednotlivé skupiny budou zapisovat odpovědi na následující otázky. Otázky bude vhodné číst i promítat pomocí zpětného projektoru. Po každé otázce studenti ve skupinách diskutují odpověď a výsledek zaznamenají.

VÝCHOZÍ SITUACE:

Představte si, že pozorujete vývoj v jedné kolonizované zemi.

OTÁZKY PRO STUDENTY:

- Kolonisté odcházejí. Proč?
- Chtějí odejít všichni? Pokud ne, co budou dělat ti, kteří zůstanou?
- Co všechno odejde spolu s kolonisty a co všechno po nich zůstane?
- Předávají moc? Komu? Proč? Pokud ne, kdo ji získá?
- Bude nová vláda hledat podporu? Kde? Proč?
- Co bude dělat případná opozice?
- Odrazí se to pozitivně na životních podmínkách obyvatel země?
- S kým a s čím bude naše nová země obchodovat?

2. ČÁST

Na základě odpovědí jednotlivé skupiny sepíší příběh své země. Základní body vývoje vlastní země zaznamenají na poster.

3. ČÁST

Poté jednotlivé skupiny svoji zemi prezentují. Následuje společná řízená diskuse o možnostech vývoje.

4. ČÁST

V rámci diskuse se pokuste definovat pojmy: dekolonizace a neokolonialismus (viz text).

OTÁZKY VHODNÉ K DISKUSI:

V čem se příběhy lišily? Kdo měl největší schopnost získat moc? Chtěli se řadoví obyvatelé podílet na moci? Jakou roli v pozdějším vývoji hrály ozbrojené složky? Jakou roli v pozdějším vývoji hráli bývalí kolonisté? Nevznikla v zemi diktatura nebo autoritářský režim? Nesnažily se velmoci ovlivňovat vývoj?

NÁVAZNOST:

Příběh jedné nebo dvou reálných zemí, které prošly etapou dekolonizace.

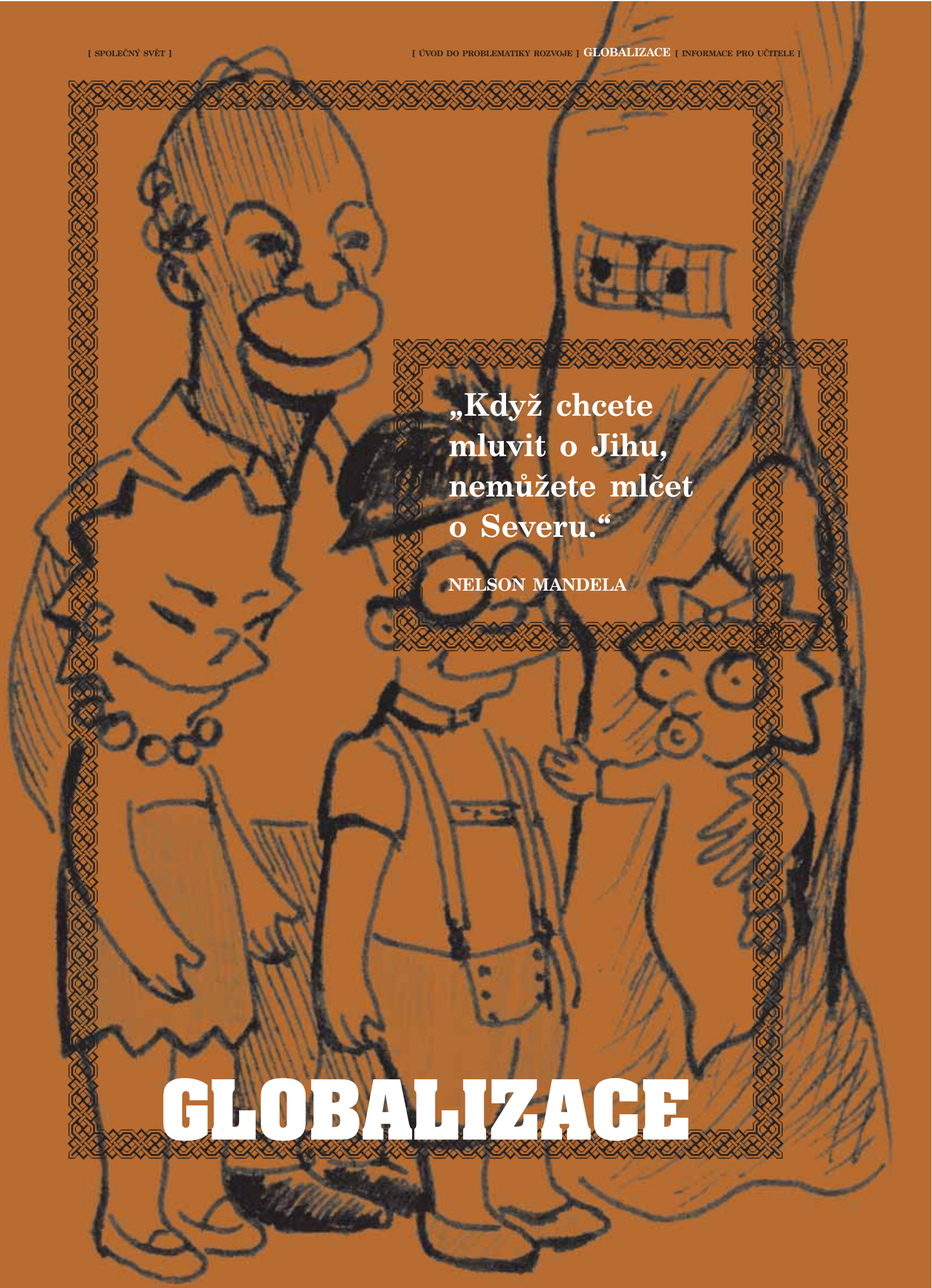

„Když chcete mluvit o Jihu, nemůžete mlčet o Severu.“

NELSON MANDELA

GLOBALIZACE

SHRNUTÍ KAPITOLY:

Stále větší celosvětové propojování všech oblastí lidské existence – společenského života, ekonomiky, politiky, toku informací, kulturního dění – je jednou ze základních charakteristik současného světa. Globalizace, jak je tento proces nazýván, provází lidské dějiny již po několik století, avšak teprve v nedávné minulosti, která jej dosud neobvyklým způsobem zintenzivnila, se tato problematika začala stávat předmětem analýz snažících se o jeho popsání a výklad. Ty dnes definují jako hlavní prvky globalizovaného světa na jedné straně především již zmíněnou vzájemnou provázanost, překračující dosavadní geografické hranice, na straně druhé pak zejména narůstající nerovnost mezi jednotlivými světovými regiony, která naopak vytváří hranice nové. Globalizaci nelze zastavit, je to však proces, který lze ovlivnit tak, aby bral ohled na zájmy a podmínky života všech lidí.

Co je globalizace? Existuje vůbec něco takového, nebo je to celé výmysl? Co znamená globalizace pro lidstvo, pro svět, pro mě? Je prospěšná, nebo škodlivá? Takové otázky si může položit téměř každý člověk v současném světě, neboť globalizace tvoří velmi reálný, i když ne příliš zřetelný rámec našich životů. Setkáváme se s ní každý den v mnoha jejích podobách. Kdykoli jdeme nakupovat, čerpáme pohonné hmoty, sledujeme televizi, posloucháme hudbu, telefonujeme nebo popíjíme čaj, stáváme se, aniž bychom si to nutně uvědomovali, účastníky určitých procesů, jimiž jsou propojovány životy lidí v různých zemích, na různých kontinentech. Mluvíme proto v této souvislosti o procesech globálních.

Globalizace tedy není jediným nedělitelným procesem. Je spíše souborem mnoha různorodých procesů, které obsahují aspekty ekonomické, sociální, kulturní a politické. Tyto procesy jsou vzájemně provázané a navzájem se podmiňují. Pojem globalizace bývá někdy používán ve významu omezeném pouze na jeden z těchto aspektů, což ovšem přispívá k matení pojmů v již tak velice nepřehledném tématu. Proto zde budeme o globalizaci mluvit ve spojení s přívlastky odpovídajícími jejím jednotlivým aspektům, tedy o ekonomické globalizaci, sociální globalizaci, globalizaci kulturní a globalizaci politické.

V nejobecnější rovině, která zahrnuje všechny zmíněné aspekty, můžeme říci, že GLOBALIZACE ZNAMENÁ ROSTOUCÍ PROPOJOVÁNÍ SVĚTA VE VŠECH OBLASTECH ŽIVOTA LIDÍ. Přestože se autoři popisující globalizaci v mnohých názorech liší, lze najít několik významných společných bodů, na kterých se shodují. Jedná se o následující rysy:

1. VZNIK A MULTIPLIKACE NOVÝCH SOCIÁLNÍCH VAZEB A ČINNOSTÍ, KTERÉ STÁLE VÍCE PŘEKRAČUJÍ TRADIČNÍ POLITICKÉ, EKONOMICKÉ, KULTURNÍ A GEOGRAFICKÉ HRANICE A RÁMCE.
   Ilustrovat tento jev může například vývoj katarské televizní stanice Al–Džazíra, která se v průběhu několika let transformovala ze státem podporované zpravodajské stanice na aktéra s globálním dosahem, nabízejícího obrovský výběr programů a využívajícího k přenosu systém satelitů vynesených do vesmíru evropskými a americkými raketami.

2. ROZŠIŘOVÁNÍ A ZVYŠOVÁNÍ DOSAHU SOCIÁLNÍCH VAZEB, ČINNOSTÍ A VZÁJEMNÉ ZÁVISLOSTI.
   Nejlepším příkladem je zde rozšiřování světového ekonomického systému, který přináší spotřebitelům, kteří si je mohou dovolit, produkty z celého světa včetně těch, jejichž různé části byly vyrobeny v různých zemích. Stejně tak se jedná o rozšiřování sociálního dosahu a vazeb obchodních korporací, mezinárodních institucí či nevládních organizací.

3. ZVYŠOVÁNÍ INTENZITY A RYCHLOSTI SOCIÁLNÍCH VÝMĚN A ČINNOSTÍ.
   Nejčastěji uváděným příkladem je předávání

informací pomocí internetu za několik sekund v dosahu celé zeměkoule nebo přímý přenos vzdálených událostí po celém světě pomocí satelitů. Tento jev je umožněn především technologickými inovacemi, které do značné míry způsobují, že se mění způsob života mnoha lidí.

4. UVĚDOMOVÁNÍ SI VZÁJEMNÉ PROPOJENOSTI A ZÁVISLOSTI.
Fenomén globalizace zahrnuje také reflexi vzájemné závislosti na úrovni každodenního života jednotlivých lidí. Neustálé životní zkušenosti s propojeností překračující hranice států a kontinentů způsobují zásadní změny individuálních i kolektivních identit lidí. Jako příklad můžeme uvést vznik mezinárodních sociálních hnutí vystupujících proti negativním dopadům globalizace.

Na základě uvedených charakteristik můžeme uvést jednu z možných definic globalizace:

GLOBALIZACE OZNAČUJE MULTIDIMENZIONÁLNÍ SOUBOR PROCESŮ, KTERÉ VYTVÁŘEJÍ, ZMNOŽUJÍ, ROZŠIŘUJÍ A INTENZIFIKUJÍ CELOSVĚTOVÉ VZÁJEMNÉ ZÁVISLOSTI A VÝMĚNY A ZÁROVEŇ ZPŮSOBUJÍ, ŽE SI LIDÉ STÁLE VÍCE UVĚDOMUJÍ VZTAHY A PROPOJENÍ MEZI VĚCMI BLÍZKÝMI A VZDÁLENÝMI.

Další charakteristikou globalizace je PROHLUBOVÁNÍ NEROVNOSTI, která doprovází propojování světa. Rostoucí vzájemná závislost se odehrává nerovnoměrně a vytváří či udržuje nerovnoměrné rozdělení přístupu k výhodám, které s sebou globalizace přináší a také přispívá k nerovnému rozložení světového bohatství. Nerovnost se projevuje zejména mezi bohatými vyspělými státy a chudými rozvojovými zeměmi. Globalizace zároveň způsobuje, že tato nerovnost je čím dál tím více zřetelná a čím dál tím více lidí si ji uvědomuje.

RŮZNÉ DIMENZE GLOBALIZACE

Uvedené rysy globalizace se projevují v různých oblastech života lidí.

EKONOMICKÁ GLOBALIZACE spočívá v propojování světových trhů, zapojování všech společností do světových ekonomických vazeb. Významným aktérem ekonomické globalizace jsou nadnárodní korporace, které jsou schopny působit bez prostorového omezení. Motivovány snahou o maximalizaci zisku spějí ke globalizaci výroby a spotřeby. Dochází k růstu těchto společností a jejich spojování (tzv. fúze) ve větší celky. K ekonomické globalizaci patří také pohyb spekulativního kapitálu na světových burzách, který ovlivňuje chování trhu a světových měn. Výsledkem současného ekonomického vývoje je, že stále méně lidí vlastní stále více světového bohatství.

GLOBALIZACE SOCIÁLNÍ se projevuje nárůstem propojenosti mezi společnostmi a lidmi navzájem. V důsledku rozvoje dopravy se objevily nové možnosti pohybu. To s sebou přineslo rozšíření jevů, jako je turistika či mezinárodní migrace. Díky rozvoji médií a komunikačních technologií, zejména televize a internetu, dochází k okamžité výměně informací v nebývalé šíři. V souvislosti s těmito jevy se mluví o „časoprostorovém zmenšení světa“ nebo o vzniku tzv. „globální vesnice“. K nové mobilitě a informacím však nemají všichni lidé přístup. S nerovnoměrným rozdělením přístupu k informacím, zdrojům a technologiím narůstá sociální a informační propast mezi bohatou menšinou, koncentrovanou především ve státech rozvinutých, a chudou většinou ve zbytku světa.

Projevem GLOBALIZACE KULTURNÍ je zintenzivnění kontaktu mezi kulturami, šíření kulturních jevů a kulturní výměna. Kulturní kontakt a obchodní směna působí změny ve všech kulturách a společnostech světa. Všechny společnosti se během kolonizace a modernizace dostaly různými způsoby do kontaktu se společností moderní. Pokračující inten-

zivní kontakty mezi skupinami žijícími moderním způsobem života jsou provázeny mizením či proměnou tradičních společností a snižováním kulturní rozmanitosti světa. Mnoho společností je výrazně ovlivněno západním způsobem života. Tento jev je označován jako westernizace světa. Někteří autoři předpovídají vznik jediné světové kultury. Představa o předpokládané kulturní unifikaci však zatím neodpovídá realitě, i když v některých oblastech kulturního života k ní nepochybně dochází (například rozšiřování angličtiny jako světového dorozumívacího jazyka). O kulturně jednotném světě však nelze hovořit. Vzájemné ovlivňování kultur vede také k vytváření nových forem těchto kultur, což je některými autory kritizováno jako ztráta původní podoby kultur. V této souvislosti je důležité uvědomit si, že kultury nebyly nikdy zcela izolovány a v jisté míře byly vždy v kontaktu a navzájem se ovlivňovaly a přizpůsobovaly jedna druhé. Rozdíl oproti minulosti spočívá v tom, že jsou nyní vystavovány intenzivním globálním vlivům. V reakci na ně často dochází k utváření a posilování národních a etnických identit po celém světě. Tento integraci protikladný trend doprovázející expanzi globálních vlivů se označuje jako partikularizace či lokalizace.

POLITICKÁ GLOBALIZACE je charakterizována vzájemnou integrací a propojováním jednotlivých států, působením mezinárodních subjektů, jako je OSN, EU, NATO, či působením politicky vlivných ekonomických institucí, jako je Mezinárodní měnový fond (IMF), Světová banka (WB) a Světová obchodní organizace (WTO). Rozhodování o mnoha významných věcech je tak přesunuto na jinou než státní úroveň. Pohledy na to, nakolik jednotlivé národní státy v rámci procesu globalizace skutečně ztrácejí výraznou část vlastní suverenity na úkor nadnárodních politických institucí (OSN, Evropská unie atd.), se mezi odborníky, politiky i světovou veřejností dodnes různí. Jisté však je, že k přenosu jistých politických práv nad rámec jednotlivých států v současné době dochází a že role globálních politických institucí celkově roste. K politické globalizaci patří také celosvětové působení nevládních organizací. V reakci na některé negativní vlivy globalizace vznikla celá řada globálních sociálních hnutí, která kritizují sociálně nezodpovědné chování mezinárodních finančních institucí a nadnárodních korporací. Nesouhlas s některými konkrétními aspekty globalizace bývá vyjadřován demonstracemi a veřejnými protesty (jak tomu bylo například v roce 2000 v Praze během zasedání Mezinárodního měnového fondu a Světové banky).

POJETÍ HISTORICKÉHO VÝVOJE GLOBALIZACE

Pojem globalizace se objevil začátkem 60. let, kdy začaly být reflektovány úplně nové kvantitativní i kvalitativní změny ve vývoji světa. Na základě různých přístupů můžeme globalizaci chápat nejen jako **FAKTICKÝ PROCES,** ale také jako **TEORII A REFLEXI SOUČASNÉHO SVĚTA.** Jednotliví autoři se rozcházejí v názoru na to, kdy globalizace jako faktický proces začala. Někteří dávají přednost širokému historickému pohledu, jiní ji chápou jako sled rychlých změn v posledních třiceti letech.

Z hlediska širšího historického pohledu jde o proces propojování počínající přinejmenším expanzí evropské civilizace na počátku novověku. Navíc je třeba zmínit, že určité společenské i civilizační proměny doprovázející globalizaci známe už ze starověku, např. z helénistického období následujícího po výboji Alexandra Velikého, z doby římské říše či z Evropy doby vrcholného středověku, třebaže nelze hovořit o globalizaci v pravém smyslu slova.

Další autoři kladou počátek globalizace do 15. století, kdy se ustálila pravidelná komunikace a obchod mezi Evropou, Afrikou, Asií a částečně i Amerikou. Počítají do ní koloniální expanzi a obchodování s exotickými produkty (cukr, káva, čaj, tabák, čokoláda, bavlna atd.). Mezi další mezníky řadí průmyslovou revoluci (jejíž začátek je uváděn okolo roku 1750), spojenou s růstem velkých městských center a migrací pracovní síly. Poukazují na to, jak nárůst mezinárodního obchodu vedl k ustavení kapitalistické světové ekonomiky coby jediného systému založeného na produkci pro obchod motivovaný snahou po maximalizaci zisku, nikoli po uspokojování místních potřeb, jak tomu bylo dříve.

Podle jiných autorů dávajících přednost užšímu vymezení je globalizace spojena především se vznikem nadnárodních korporací, které se oddělily od ekonomik národních států. K jejich významné expanzi do jiných zemí, než byly země původu, vedla výrobce snaha o snižování výrobních nákladů. Tento proces se uspíšil v důsledku tzv. ROPNÉ KRIZE (1973), která vyvolala hospodářský útlum v západních zemích, nárůst nezaměstnanosti a prudkou inflaci amerického dolaru a evropských měn. Toto období bylo současně obdobím přechodu od sociálního státu k liberálně orientované politice a kapitalismu laissez-faire. V 70. a 80. letech byl tento přístup prosazován politiky tzv. nové pravice, tedy za vlády amerického prezidenta Ronalda Reagana a britské premiérky Margaret Thatcherové. V této době také začalo výrazně docházet k reflexi a uvědomování si kvalitativně nových změn ve vývoji lidstva.

NÁRODNÍ STÁTY, NADNÁRODNÍ SPOLEČNOSTI A GLOBÁLNÍ TRH

V 70. letech se odehrála celá řada procesů, které proměnily funkci, politiku a ekonomiku národních států. Do doby zmíněné ropné krize byla ve vyspělých státech uplatňována koncepce ekonoma Johna Maynarda Keynese, která požadovala, aby silný stát zasahoval do své ekonomiky, zajišťoval pokud možno plnou zaměstnanost a poskytoval svým občanům sociální výhody. Veřejné výdaje pokrývaly programy sociálního zabezpečení a sociální péče, přispívaly na vzdělávání, zdravotní zabezpečení, bydlení, služby a domácí péči. Podle některých autorů toto období představovalo tzv. „zlatý věk“ kapitalismu.

Poté nastal významný zlom. Náhlá a prudká inflace z počátku 70. let vedla k přehodnocení role státu. Do konce 70. a v průběhu 80. let byl v reakci na inflaci omezován veřejný sektor. Neoliberální ekonomové Milton Friedman a Friedrich Hayek odmítli keynesovskou ekonomii a tvrdili, že její prosazování bylo příčinou vzniklé krize. Státní zásahy do ekonomiky chápali jako nepružné a upřednostňovali princip samoregulace trhu, jenž podle nich dokáže lépe než stát distribuovat pracovní sílu a zdroje na základě poptávky a nabídky. Politici nabyli přesvědčení, že sociální stát vede občany k pasivitě a nesamostatnosti. Omezení role sociálního státu mělo za cíl dosáhnout stabilizace měny, ekonomického růstu, vzniku nových pracovních míst a růstu samostatného podnikání. Předpokládalo se, že vytvořené bohatství bude stékat kaskádovitě do celé společnosti (tzv. trickle-down effect).

V souvislosti s prosazením nového přístupu byl stát nucen „zeštíhlet“. Řídící a rozhodovací pravomoci veřejného sektoru byly omezeny, majetek zprivatizován – od průmyslových podniků přes školství, zdravotnictví až po vodovody a další služby. Ve stejné době byla prosazována pravidla volného obchodu neomezovaného státními opatřeními – tzv. liberalizace. Podniky tím získaly možnost stále snadněji fungovat bez závislosti na národních státech a došlo ke vzniku tzv. nadnárodních korporací. Podniky získaly možnost volně přesunovat jednotlivé části výroby tam, kde je levná pracovní síla a příznivé daňové podmínky. Deregulace trhu a rozvoj komunikačních technologií umožnily volný pohyb kapitálu, expanzi světového obchodu, další propojování světových trhů a odstraňování bariér volného obchodu.

V souvislosti s expanzí světového trhu a rozvíjením podmínek vhodných pro jeho fungování se proměnila i role státu. V nových podmínkách státy lá-

kají investory, vytvářejí bezcelní zóny, poskytují daňové úlevy, dotace na vytvořená pracovní místa, ze svých prostředků hradí náklady na rekvalifikaci pracovní síly, poskytují pozemky za nižší než tržní cenu, či dokonce zdarma. Mnoho zemí upustilo od ochranných opatření, chránících vlastní produkty před konkurencí cizích výrobků. Loajalita vlastníků nadnárodních firem k obchodu je větší než ke kterékoli komunitě, skupině nebo národu. Hledání zisku je pro akcionáře, kteří jsou z různých států, přednější než jakékoli národní zájmy. Vazby mezi jednotlivými národními státy a mezi podniky se uvolnily.

V průběhu vývoje mezinárodního obchodu lze rozlišit jeho INTERNACIONALIZACI, tzn. mezinárodní obchod se zbožím vyrobeným v rámci národních hospodářství, a GLOBALIZACI, kdy výrobní proces již není vázán na státy a jejich hospodářství. Toto propojení znamená v důsledku to, že ekonomické události na jedné straně světa mohou ovlivnit dění na straně opačné. Například rozvoj výroby počítačů a softwarové produkce v Asii, kde je levná pracovní síla, může připravit o místa „příliš drahé“ zaměstnance počítačových firem v americké Kalifornii.

Kromě vlivu nadnárodních korporací působí na ekonomickou a sociální situaci v jednotlivých zemích také výkyvy na světových finančních trzích a pohyb tzv. SPEKULATIVNÍHO KAPITÁLU (viz kapitola Světový obchod). Denní obrat světové burzy mnohonásobně přesahuje roční obrat reálného obchodu s produkty. Jsou to tedy jakési virtuální peníze, které mají velký vliv na vývoj ekonomiky v jednotlivých zemích. Systém, kde takto významnou roli hraje spekulativní kapitál, je některými autory nazýván „kasinový kapitalismus“.

PROPOJOVÁNÍ TRHŮ A GLOBÁLNÍ NEROVNOSTI

NEROVNOMĚRNÝ SOCIÁLNÍ A EKONOMICKÝ VÝVOJ RŮZNÝCH OBLASTÍ SVĚTA závisí zejména na tom, jak jsou jednotlivé státy či regiony schopny zapojit se do procesu globalizace. Nejvýznamnější je NEROVNOST MEZI ZEMĚMI TZV. GLOBÁLNÍHO JIHU A SEVERU. Ačkoliv obyvatelé Jihu představují většinu lidstva, spotřebovávají pouze nepatrnou část světových zdrojů. Jejich životní úroveň je nesrovnatelně nižší než v případě obyvatel Severu a tyto rozdíly se neustále prohlubují. Z toho vyplývají politické, sociální i ekologické otřesy v zemích Jihu, které situaci ještě zhoršují a jsou příčinou rozsáhlé migrace. Přírodní i lidské zdroje Jihu jsou často nešetrně ekonomicky využíván vlastními lidmi, vládami či podniky nebo skupinami z bohatých zemí. Ačkoliv ze zemí Severu neustále proudí určitá rozvojová pomoc, mnohem větší finanční prostředky se vracejí zpět z Jihu na Sever. Důležitým faktorem je také NEROVNOMĚRNÝ POPULAČNÍ VÝVOJ (viz graf na předchozí straně). Zatímco populace zemí Severu je stabilní nebo více či méně klesá, populace v zemích Jihu stále roste. To zvyšuje nápor na tamní přírodní zdroje a ekonomiku, která není schopna rostoucímu obyvatelstvu zajistit nejzákladnější životní potřeby, vzdělání ani zaměstnání.

Postupující globalizace však vede i k tomu, že se postupně stírají i hranice mezi Severem a Jihem. Zatímco v době dekolonizace bylo možno tyto hranice vymezit geograficky, dnes představují pojmy

Graf: Nárůst počtu obyvatel světa, 1750-2150

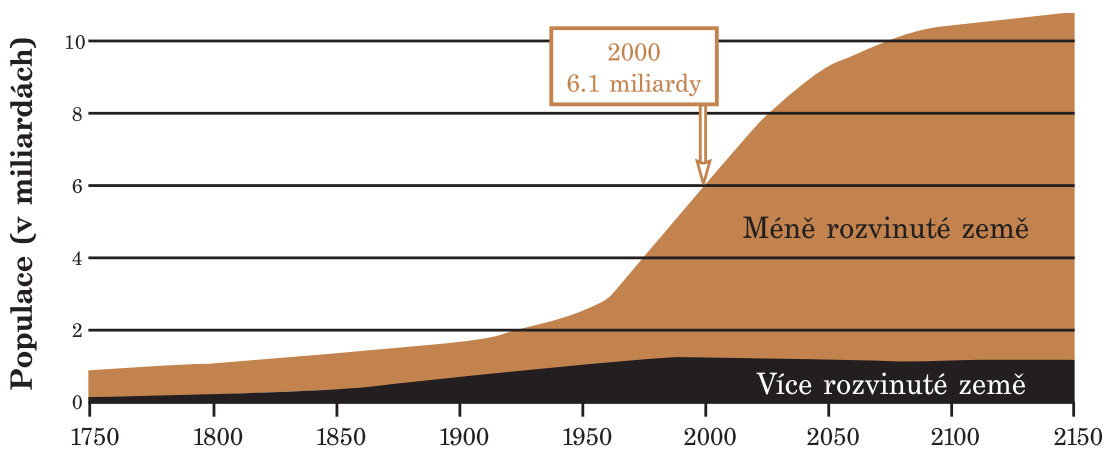

ZDROJ: United Nations, **World Population Prospects, The 1998 Revision.** Population Studies č. 180; odhady Population Reference Bureau

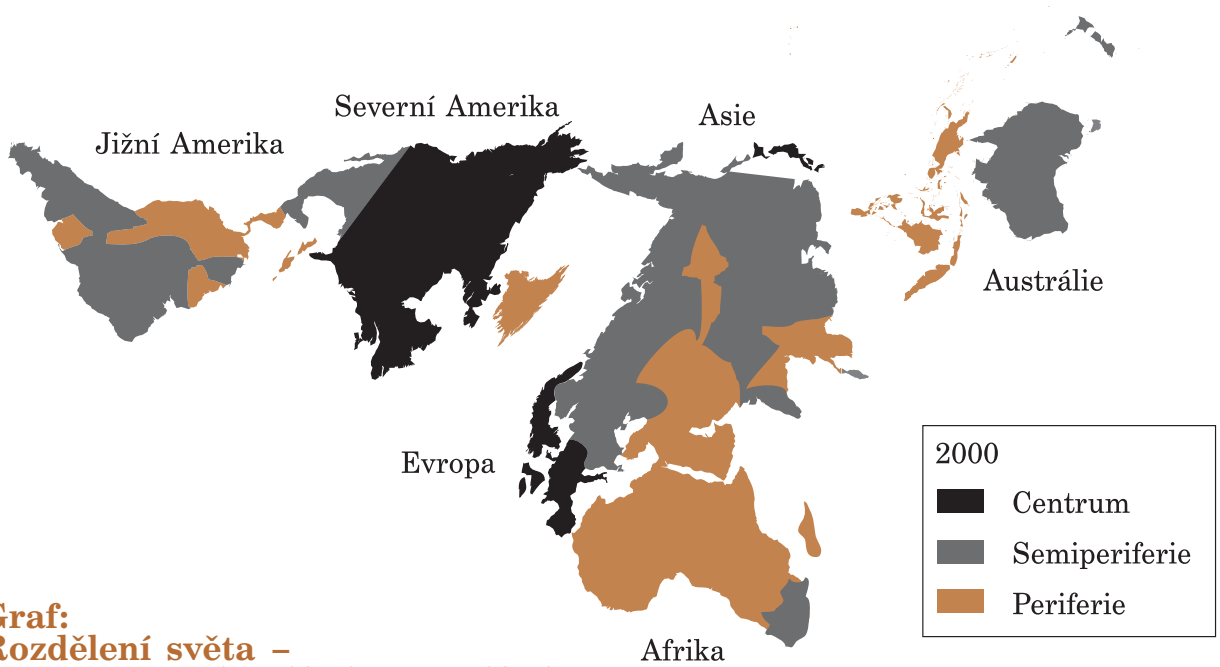

Graf: Rozdělení světa – centrum, semiperiferie a periferie

ZDROJ: http://cwx.prenhall.com/bookbind/pubbooks/knox/medialib/media_portfolio/text_images/FG02_01c.JPG

Sever a Jih spíše sociální pojem. I V RELATIVNĚ CHUDÝCH ZEMÍCH EXISTUJÍ ENKLÁVY BLAHOBYTU, V NICHŽ ŽIJE KOSMOPOLITNÍ ELITA POŽÍVAJÍCÍ VÝHOD GLOBÁLNÍ CIVILIZACE, A NAOPAK V NĚKTERÝCH BOHATÝCH ZEMÍCH SEVERU, VZNIKAJÍ REGIONY CHARAKTERIZOVANÉ CHRONICKOU CHUDOBOU, NEZAMĚSTNANOSTÍ A SOCIÁLNÍM ÚPADKEM. Zatímco některé státy či uskupení (např. EU) se snaží tyto rozdíly cíleně eliminovat rozsáhlými podpůrnými programy a rozvojovými projekty ve prospěch zaostávajících a znevýhodněných regionů, v rozvojovém světě tyto rozdíly pronikavě rostou a stávají se potenciálním ohniskem sociálního střetu.

V souvislosti s globálními nerovnostmi hovoří někteří autoři (např. I. Wallerstein, A. G. Frank) o mezinárodní dělbě práce. Podle nich postupně vznikl celosvětový ekonomický systém, v němž můžeme rozlišit tři různé úrovně. Ty jsou odvozeny od pozice, jakou daný stát či region zaujímá v rámci zapojení do světového systému. Jedná se o následující úrovně:

- jádro (centrum)
- semiperifere
- periferie.

Zatímco oblasti (státy, regiony) nalézající se V CENTRU (viz graf výše) jsou ohniskem ekonomického vývoje a civilizačních inovací a vyznačují se pestrou nabídkou příležitostí, PERIFERNÍ OBLASTI se buď ocitají v naprosté izolaci, nebo v závislosti na centru. Charakteristickým rysem ekonomik periferních zemí je vysoký podíl nekvalifikované práce, jednostranná orientace na získávání a vývoz jediné komodity (např. banány, káva, kakao, ropa, barevné kovy) či služby (turistika), což je činí právě v době vzájemně propojeného světového hospodářství velmi křehkými a zranitelnými. OBLASTI SEMIPERIFERIE jsou méně závislé na jádru a vyznačují se více diverzifikovanou ekonomikou.

Jednotlivé lokality byly postupně vtaženy do celosvětových procesů industrializace, urbanizace a modernizace. Stále více lidí i v periferních oblastech přechází z tradičních lokálně soběstačných forem obživy na peněžní ekonomiku. Tyto změny s sebou nesou některé negativní důsledky. Lidé v rozvojových zemích, kteří se zapojili do tržní ekonomiky, často nemají příležitosti vydělat dost peněz na to, aby si zajistili základní potraviny. V periferních státech jsou získávány především laciné suroviny a často zde neexistují pravidla pro podnikatele (nebo efektivní prostředky vedoucí k jejich dodržování), která by podniky nutila, tak jako ve vyspělých státech, chovat se odpovědně vůči pracovní síle, místním lidem a k životnímu prostředí. Cena práce v těchto oblastech je často udržována na nejnižší možné úrovni. Snaha po maximalizaci zisku vede podniky v periferních oblastech logicky k přístupu, který nebere mnoho ohledů na sociální důsledky jejich aktivit. Otázka, zda modernizace a přechod na tržní ekonomiku dlouhodobě zvedají životní úroveň v rozvojových zemích, je tedy sporná. V poslední době se v této souvislosti stává aktuálním tématem sociální zodpovědnost nadnárodních korporací, které mají velký vliv na životy mnoha lidí.

MODERNIZACE, POSTMODERNA A GLOBALIZACE

Globalizaci charakterizují kromě ekonomických aspektů také společenské a kulturní předpoklady. Pojmu globalizace historicky předcházel koncept **MODERNIZACE,** což byl souhrnný název pro rozvoj průmyslu a technologií, růst velkých měst a širokou proměnu životních stylů lidí. Idea modernizace vycházela z osvícenských ideálů sekularizované společnosti, důrazu na svobodu jednotlivce, politické organizace na principu národních států a občanské společnosti. Na základě principů modernity byly v Evropě během 19. a počátkem 20. století utvářeny a posilovány národní identity. V tomto období byly budovány průmyslové národní státy. Princip národního státu pak byl během kolonizace uměle šířen po celém světě. V průběhu dekolonizace byli původní obyvatelé nuceni převzít existující, i když umělé a vynucené státní struktury. Modernizace prosazovala mimo Evropu nové kulturní formy a principy, jako například národní stát, kapitalismus či marxismus. Politická a hospodářská dominance Západu byla a je provázena mohutnými kulturními vlivy.

Modernizace byla spojována hlavně s představou pokroku, který měl přinést rozšíření politických svobod, rozvoj věd, umění a techniky. Lidstvo mělo být osvobozeno od despotismu, nevědomosti, barbarství a bídy. Tato vize ideální společnosti však nebyla naplněna, protože se ukázalo, že modernizace nemusí vždy vést ke zvýšení kvality života. Průmyslová dělba práce vedla k migraci venkovského obyvatelstva do měst. Již od počátků industrializace žili dělníci v moderních evropských megapolích někdy až v nelidských podmínkách. Odvrácenou stranou industrializace byl právě vznik fenoménu masové nezaměstnanosti a chudoby. Modernizace přinesla průmyslový rozvoj, šíření informačních technologií a zrychlování tempa inovací. Hlavním argumentem, který vznášeli proti ideálům modernizace kritici z různých stran, bylo tvrzení, že modernizace plodí negativní nezamýšlené a neočekávané důsledky pro člověka a společnost. Nejznámějšími příklady takových negativních nezamýšlených důsledků jsou zhoršující se životní prostředí ve světě či nárůst chudoby v určitých oblastech.

Mýtus stálého lineárního pokroku, který byl hlavní ideou modernizace, se v současnosti nejeví jako udržitelný. Proto někteří autoři mluví od 70. let o tzv. postmoderní společnosti nebo o společnosti pozdně moderní. Idea modernizace vzešla z euroamerického kulturního okruhu a postupně se rozšířila po celém světě. Snaha vidět důsledky těchto proměn ve světovém měřítku a potřeba postihnout vztahy mezi lokálním a globálním byly jednou z příčin zavedení nového termínu – globalizace.

LOKÁLNÍ KULTURY A GLOBALIZACE

Lokální společnosti se nevyvíjely nikdy zcela izolovaně od ostatních a vždy byly součástí širšího systému. V současné době již byly všechny skupiny zasaženy procesy odehrávající se v globálním měřítku. Bílá místa jsou z map vymazána a všichni lidé se už ve větší či menší míře dostali do kontaktu s „moderním“ světem. V dějinné perspektivě lze sledovat, jak tím byl život v různých lokalitách proměňován v nebývalé šíři. I poměrně silně izolované společnosti tzv. přírodních národů byly na různé úrovni zapojeny do globálních procesů. Malé skupiny a kmeny, které byly dříve ekonomicky soběstačné, přecházejí na peněžní ekonomiku. Lokální společnosti nespotřebovávají své produkty a zboží je směňováno na trhu za jiné produkty. Dřívější „domorodci“ se stávají vesničany a etnickými menšinami. Často vzdorují integraci do národního státu, protože integrace – nejčastěji do nejnižších tříd – vede ke změně a často k poklesu kvality jejich života. Některé společnosti sice mohou žít v minimálním kontaktu se státem, ale je to stále obtížnější. Lze říci, že nikdo dnes nemůže uniknout zařazení k určité národnosti. Požadavek na kulturní celistvost vzniklých států dal vzniknout otázce etnických menšin. Silný vliv nových kulturních prvků – peněz, zboží a informací vedl k narušování lokálních kultur a smazávání kulturních rozdílů. V reakci na tento trend se mnohé společnosti snažily v nové situaci posílit svou kulturní integritu. Začaly posilovat své kolektivní identity v opozici k dominantním globálním vlivům. Mnoho společností se dovolává původních tradic, na nichž zakládá svou etnickou identitu, přestože v různé míře kulturu svých předků ztratily. Někdy začínají svou „původní kulturu“ hledat či konstruovat na základě mýtů nebo historických pramenů.

Tím, jak lokální kultury reagují na globální vlivy zesilováním důrazu na vlastní identitu, je propojování světa provázeno jeho rozdělováním – fragmentarizací. Proto například teoretik kulturní globalizace Roland. Robertson ukazuje, že procesy globalizace jsou zároveň doprovázeny procesy lokalizace (posilování místních zájmů a identit a jejich přizpůsobování novým podmínkám). Tyto jevy shrnuje pojmem GLOKALIZACE.

Jedna z velkých otázek, kterou se zabývají teoretikové kulturní globalizace je, zda má propojování světa za následek mizení kulturní rozmanitosti či nikoliv. Homogenizace („zestejňování“) i diferenciace (vytváření rozdílů) kultur představují trendy, které sebou globalizace přináší. Jako v případě Ainů v Japonsku (viz rámeček) často probíhají oba procesy zároveň. Jedná se o užívání lokálních strategií a sledování lokálních zájmů za využití forem fungujících v globálním kontextu (například forem směny kulturních komodit nebo forem dovolávání se práv jednotlivců nebo skupin). V celkovém pohledu se zdá, že kulturní rozmanitost se radikálně snižuje, jak lze demonstrovat například na snižujícím se počtu jazyků, kterými se na světě mluví. Na druhé straně nové kulturní a sociální formy jsou průběžně rozvíjeny v lokalitách po celém světě a proces změny je v rukou jak místních, tak velmi vzdálených aktérů. Zdá se, že vždy budou přetrvávat rozdílné pohledy na svět, rozdílné způsoby života, rozdíly v hodnotách, mocenských vztazích a způsobech společenského soužití. Vznik nových kulturních forem, který se odehrává smíšením nebo proměnami kultur, je označován termíny hybridizace či kreolizace. I když tlak na změnu přichází zvenku, je třeba vnímat lokální kultury spíše jako aktivní účastníky než jako oběti v procesech změny způsobené širším kontextem.

Příklad glokalizace

Obyvatelé japonských ostrovů, Ainové, byli díky svým kulturním odlišnostem v moderní japonské společnosti diskriminováni, jejich pozemky byly zabírány přistěhovalci a zdálo se, že jejich kultura vlivem vnějších vlivů úplně zanikne. Silné revitalizační hnutí v 70.a 80. letech 20. století však přineslo Ainům uznání statusu etnické menšiny s právem na vlastní jazyk a tradice. Aby dosáhli uznání jako kulturní a etnická menšina, museli však oživit svou kulturu ve formě komodit, které lze nabízet na trhu. Týkalo se to tradičních oděvů, výrobků a rituálů. Tváří v tvář hrozbě zániku své kultury využili Ainové možnosti rekonstrukce vlastní identity pomocí mechanismů komodifikace (zahrnování tradičních kulturních prvků do tržní směny), které jsou jejich původní kultuře cizí. Termínem glokalizace lze popsat skutečnost, že globální proces komodifikace přispěl k oživení lokální kultury a identity.

SVĚT V POHYBU: INFORMACE, TURISMUS A MIGRACE

Výše popsané jevy a procesy – nárůst ekonomického a politického propojování, vzájemné ovlivňování vzdálených kultur a skupin – jsou spojeny S NÁRŮSTEM RYCHLOSTI A INTENZITY POHYBU INFORMACÍ, KAPITÁLU, ZBOŽÍ A LIDÍ. Sociologové hovoří o tom, že došlo ke „zmenšení světa“, nebo k „časoprostorové kompresi“. Informace se díky médiím a rozvoji počítačů může přenášet nezávisle na svých nositelích obrovskou rychlostí. Telefony, faxy a internet umožňují snadnou komunikaci mezi lidmi, ať jsou téměř kdekoli na světě. INFORMACE se v současné době stala životně důležitou věcí, protože v důsledku globalizace jsou lidé stále více závislí na tom, co se odehrává na odlehlých místech planety. Přístup k informacím a schopnost je zpracovávat znamená potenciální vliv a zisk. V přístupu k informacím existuje velmi významná nerovnost jak mezi lidmi v jedné zemi, tak v mezinárodním rámci. Informační technologie nejsou dostupné všem stejnou měrou (například na Manhattanu je víc telefonních linek než v celé subsaharské Africe).

Globální rytmy

Působení kulturních vlivů v globálním měřítku lze ukázat na příkladě populární hudby. V 50.–60. letech se po světě rychle rozšířila módní vlna rock'n'rollu a mnoho jeho fanoušků pod tímto vlivem ztratilo zájem o národní či lokální styly hudby. V Africe nahradila kytara v 70. letech tradiční nástroje a stala se symbolem moderního městského života. Zároveň ovšem začalo vznikat po celém světě velké množství různých hudebních stylů a žánrů díky míšení vlivů z různých částí světa. V USA tak vznikly například styly disko, hip–hop, funky, R'n'B a další styly. Na Jamajce vzniklo reggae a ska–music, v Africe Afro–funk a mnoho dalších stylů. Přestože je globální trh zaplaven americkou a evropskou produkcí populární hudby, lze na něm pod označením world music nalézt hudbu z Afriky, Asie a Latinské Ameriky. Je zřejmé, že styly a kultury se prostřednictvím globálních procesů mohou vzájemně obohacovat.

Role médií, která umožňují zvyšování rychlosti a intenzity přenosu informací, je často předmětem diskuzí. Podle jedněch přispívají média ke ztrátě kulturní rozmanitosti tím, že lokální kulturní vzorce, hodnoty a představy jsou jejím přispěním často nahrazovány vzory dominantních kultur. Na druhou stranu se lidé jejich prostřednictvím dozvídají o vzdálených kulturách a událostech po celém světě. Tím mohou přispět k vytváření globálního povědomí a kultury se mohou navzájem ovlivňovat.

Média, jako televize, tisk nebo film jsou velmi nákladná. Značná část médií s globálním dosahem je vlastněna obrovskými soukromými společnostmi (např. AOL Time Warner, News Corporation Ltd.). Koncentrace médií do rukou několika málo silných aktérů nastoluje otázku rizik možnosti manipulace s informacemi či prezentace pouze některých. Tomuto riziku se však nevyhne téměř žádné médium. Nejdemokratičtějším médiem je v tomto ohledu internet, kde je však zase obtížné odlišit věrohodné informace od záplavy bezcenných. Informace, které jsou globálně přenášeny, jsou lokálně interpretovány. Válka v Perském zálivu znamenala něco jiného v Británii a něco jiného v Pákistánu. Lidé, ať jsou kdekoli, přijímají stejnou informaci, ale interpretují ji různě, na základě různých zkušeností a pohledů na svět.

Kromě pohybu informací se více a rychleji pohybují také lidé. Žijeme ve světě, ve kterém rozvoj letecké i pozemní dopravy umožnil obrovskému množství lidí pohybovat se velice rychle kolem světa. Turistika a obchodní cestování jsou široce rozšířené formy lidského pohybu. Po celém světě najdeme mezinárodní obchodní hotely a hotely pro turisty, které jsou si velice podobné. Turismus se stal globálním masovým fenoménem. Turistika je jedním z nejlépe se rozvíjejících hospodářských odvětví a může přinášet velké výhody oblastem do ní zapojeným. Pokud však není vedena udržitelným způsobem, může mít negativní dopad na lokální kultury nebo místní prostředí. Stává se, že příliv turistů změní ráz daného místa, a tím vlastně zničí to, za čím lidé přijíždějí.

V přístupu K MOBILITĚ neboli možnosti se volně pohybovat a přemisťovat – však rovněž přetrvává nerovnost, neboť snadno cestovat si mohou dovolit pouze někteří lidé. Chudí lidé mají naopak stále méně možností, kam jít, a do cesty za lepším životem se jim staví mnoho překážek. Situace v mnoha chudých a periferních oblastech, je často bezvýchodná. Lidé se proto dávají do pohybu za lepším životem. Mezinárodní migrace se stává globálním fenoménem. (Viz kapitola Migrace.)

GLOBALIZACE SPOTŘEBY

Kromě lidí a informací se rostoucí měrou pohybuje také zboží. Globalizace výroby je následována globalizací spotřeby. Tu si lze snadno ověřit v nejbližším nákupním středisku, když si prohlédneme, kde je zboží vyrobeno. Věci, které denně používáme, pocházejí z celého světa. Láhev Coca-coly nebo McDonald's představují globálně rozšířené symboly. Produkty Nike či Adidas je možné zakoupit téměř po celém světě. I původně tradiční hodnoty, jako kulturní artefakty či hudba, jsou přeměňovány na produkty. Většinou pouze to, co se stane zbožím, může být snadno globálně rozšířeno.

Nadnárodní společnosti (korporace) produkují díky možnosti využívat nejlevnější pracovní sílu laciné výrobky, kterým výrobci vázaní na konkrétní lokalitu jen těžko konkurují. Velké firmy je často vytlačují z trhu nebo absorbují. Je možné pozorovat trend spojování korporací do stále větších celků, čímž získávají větší procento trhu v určitém odvětví a zároveň se stávají silnými aktéry na mezinárodním poli.

Tento vývoj má své politické důsledky. Je provázen poklesem politického vlivu vlád jednotlivých států. Politici jsou vystaveni tlaku požadavků velkých nadnárodních společností, které mohou zemím přinést ekonomický růst. Lidé, kteří nesouhlasí s chováním některých nadnárodních firem, mají malou šanci ovlivnit legislativu nebo státní politiku, mohou však ovlivnit firmy jako spotřebitelé. Vznikl koncept takzvaného etického spotřebitelství (etického konzumerismu), kdy spotřebitel bere při výběru zboží v úvahu i způsob, jakým jsou výrobky či služby, které kupuje, produkovány, a zda to nemá negativní sociální důsledky pro určité skupiny obyvatel světa. Tento přístup vystihuje například heslo „Volit peněženkou".

Nadnárodní korporace jsou vedené logikou maximalizace zisku a některé z nich v rozvojových zemích působí neeticky. Dělníci, které zaměstnávají, pracují často za nízkou mzdu ve špatných pracovních podmínkách. Například v Guatemale, Nikaragui a Bangladéši je nadměrné zatěžování textilních zaměstnanců za nízkou mzdu běžné (pracují až 11–12 hodin denně za 16 amerických centů na hodinu). Často se výrobci neostýchají využívat dětské práce, což je pro spotřebitele v bohatých státech nepřijatelné. Západní spotřebitelé požadují, aby byla pro zaměstnance v rozvojových zemích uplatňována stejná práva jako pro domácí. Věc však není tak jednoduchá, protože lidé, kteří žijí v rozvojových zemích, nemají často jinou možnost než se nechat zaměstnat za nízkou mzdu. Pokud by tak neučinili, zůstali by bez práce. Korporace většinou na práci najímají místní společnosti, které někdy využívají dětské práce nebo zaměstnávají pracovníky za velice špatných, někdy až nelidských podmínek v takzvaných sweatshopech (viz kapitola Fair trade). Kritici tohoto stavu požadují, aby korporace podnikající v těchto oblastech zajistily, aby jak jejich zaměstnanci, tak zaměstnanci všech ostatních firem, které se podílejí na výrobku, měli zajištěné určité pracovní standardy. Jinými slovy: vyžadují, aby společnosti přijímaly sociální zodpovědnost. Jedním z řešení je i akceptování globálně platných pravidel, která je třeba dodržovat (například pravidla Světové organizace práce – ILO). Ta se však nedají vynucovat, pokud tak nečiní příslušný stát.

Nástrojem, jak korporace ovlivňovat a přimět je k odpovědnějšímu ekologickému a sociálnímu jednání, je právě etické spotřebitelství. To může mít různé formy – od upozorňování veřejnosti na určité nekalé praktiky firem přes bojkot určitých produktů nebo podniků až k podpoře firem, které se naopak chovají sociálně odpovědně. Protesty spotřebitelů mohou přimět korporace k odpovědnějšímu přístupu.

K tomu, aby spotřebitel mohl ovlivňovat chování výrobce, je však zapotřebí dostatečných a důvěryhodných informací, které jsou většinou obtížně přístupné. Etičtí spotřebitelé vyhledávají informace na různých internetových stránkách, které poskytují profily firem. Objevuje se jako vždy problém jejich věrohodnosti. Bez zapojení médií není možné takové změny efektivně dosáhnout. Etické spotřebitelství zahrnuje také značka Fair trade (viz kapitola Fair trade), která zaručuje, že firma nevyužila žádných ekologicky či sociálně nezodpovědných aktivit.

Tabulka: Srovnání nadnárodních společností a států

stát	HDP (mil. USD)	Společnost	Prodej (mil. USD)
1 Dánsko	174 363	General Motors	176 558
2 Polsko	154 146	Wal-Mart	166 809
3 Jižní Afrika	131 127	Exxon Mobil	163 881
4 Izrael	99 068	Royal Dutch/Shell	105 366
5 Irsko	84 861	IBM	87 548
6 Malajsie	74 634	Siemens	75 337
7 Chile	71 092	Hitachi	71 859
8 Pákistán	59 880	Sony	60 053
9 Nový Zéland	53 622	Honda Motor	54 774
10 Maďarsko	48 355	Credit Suisse	49 362

ZDROJ: Steger, M.B. **Globalization. A Very Short Introduction.** Oxford University Press, 2003, str. 49.

Pluralita názorů na pluralitní svět

Složitou realitu globalizujícího se světa a genezi jeho vzniku popisuje řada odborných studií i populárních knih, z nichž některé dosáhly mezinárodní proslulosti. Americký politolog Samuel Huntington ve své knize Střet civilizací předpokládá, že se po rozpadu bipolárního světa určující silou světových dějin stává střet různých civilizací. V této souvislosti Huntington vymezuje devět základních civilizací: západní, pravoslavnou, latinskoamerickou, africkou, islámskou, buddhistickou, konfuciánskou, hinduistickou a japonskou. Třebaže některé události 90. let i nárůst islámského fundamentalismu jakoby potvrzovaly oprávněnost a platnost Huntingtonovy teorie, většina odborníků ji považuje za příliš povrchní a nepřesnou. Realitu současného světa snad blíže vystihuje studie amerického politologa Benjamina Barbera nesoucí název Džihád versus McSvět, v níž za určující konflikt současného světa autor považuje střet bohaté nadnárodní elity a zemí Severu (jejichž životní styl symbolizuje řetězec restaurací McDonald's) s frustrovaným a radikalizujícím se obyvatelstvem Jihu (symbolizovaným náboženským fundamentalismem v podobě islámského džihádu). Na podobná nebezpečí neporozumění, prohlubujícího se politického chaosu a neporozumění mezi lidmi prvního a třetího světa upozorňuje bývalý poradce amerického prezidenta Jimmyho Cartera a výrazný politolog Zbigniew Brzezinski ve své knize Mimo kontrolu – Globální chaos v předvečer 21. století, stejně jako americký politolog a novinář Robert D. Kaplan v knize Přicházející anarchie – Zborcení snů – svět po studené válce. Kritický pohled na globalizaci zaznívá ze studií polského sociologa Zygmunta Baumana, zatímco na její šance a naděje upozorňuje německý myslitel Hans Küng ve své knize Světový étos. Netradiční pohled na civilizační rozpory současnosti pak představuje studie amerického futurologa Alvina Tofflera Nová civilizace, jejíž autor za hybnou sílu současného vývoje považuje střet mezi civilizacemi první vlny (chudé agrární ekonomiky třetího světa), druhé vlny (společnosti založené na ustupujícím a neperspektivním těžkém průmyslu, zejména transformující se postkomunistické státy) a třetí vlny (informační společnosti bohatého Severu, charakterizované politickou demokracií a efektivní ekonomikou založenou na informačních technologiích). Toffler je ve svých předpokladech optimistou a vyjadřuje naději, že společnosti současného světa mají reálnou šanci zvládnout svou transformaci pokojnou cestou, pokud jejich elity budou dostatečně osvícené, aby změny probíhající směrem k civilizaci třetí vlny pochopily a napomáhaly jim, namísto aby jim zuby nehty bránily.

CO PŘINESE ZÍTŘEK?

Pokusili jsme se zde na co nejomezenějším prostoru předložit obecný kontext globalizace. Globální procesy zasahují do všech sfér současného života a přinášejí s sebou nejistotu a vysokou míru společenské, ekonomické a politické nestability. Zřejmě není možné obnovit takový svět, jaký byl před globalizací. Úsilí pochopit změny, které globalizace přináší, je také úsilím o nalezení způsobu, jak se vypořádat s nově vznikajícími problémy. Je tedy nezbytné, aby veřejnost globalizaci porozuměla a byla schopna podílet se na utváření přijatelné budoucnosti světa.

Literatura

LITERATURA V ČESKÉM JAZYCE:

Bauman, Z. **Globalizace.** Praha: Mladá fronta, 1999.

Brzezinski, Z. **Bez kontroly. Chaos v předvečer 21. století.** Praha: Victoria Publishing, 1993.

Ehl, M. **Globalizace pro a proti.** Praha: Academia, 2001.

Fic, V. M. **Nové uspořádání světa.** Brno: Vutium, 1999.

Giddens, A. **Unikající svět. (Jak globalizace mění náš život).** Praha: SLON, 2000.

Huntington, S. **Střet civilizací.** Praha: Rybka Publishers, 2001.

Kaplan, R. D. **Přicházející anarchie. Zborcení snů – svět po studené válce.** Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2003.

Küng, H. **Světový étos pro hospodářství a politiku.** Praha: Vyšehrad, 2000.

Kennedy, P. **Svět v 21.století – chmurné vyhlídky, vkládané naděje.** Praha: Lidové noviny, 1996.

Mezřický, V. (ed.) **Globalizace.** Praha: Portál, 2003

Stiglitz, J. **Jiná cesta k trhu.** Praha: Prostor, 2003.

Toffler A.; Tofflerová H. **Nová civilizace.** Praha: Dokořán, 2001.

CIZOJAZYČNÁ LITERATURA:

Barber, B. **Jihad vs. McWorld: How Globalism and Tribalism Are Reshaping the World.** New York: Ballantine Books, 1996.

Fukuyama, F. **The End of History and the Last Man.** New York: Avon Books, 1993.

Hauchler, I;. Messner, D; Nuscheler, F. (eds.). **Globale Trends 1998 – Fakten – Analysen – Prognosen.** Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 1997.

Kidron, M.; Segal, R. **Das Fischer Atlas zur Lage der Welt – Globale Trends auf einen Blick.** Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 1996.

Steger, M. **Globalization. A Very Short Introduction.** Oxford University Press, 2003.

Wallerstein, I. **The Politics of the World–Economy. The States, the Movements and the Civilizations.** Cambridge: Cambridge University Press; Paris: Ed. de la M.S.H., l984.

Aktivita:

VŽDYŤ JE TO JEN MOBIL

PŘEDPOKLÁDANÝ PŘÍNOS:

Studenti na populárním produktu odhalí propojenost a závislosti ve světovém obchodě.

Cíle:

KOGNITIVNÍ

- Studenti vyvodí obecné závěry o propojenosti dnešního světa.
- Studenti uvedou klady a zápory procesu globalizace.

Postup:

PŘEDPOKLÁDANÝ ČAS:

20 min

CO POTŘEBUJEME:

Starý mobilní telefon k rozebrání (není podmínkou), text (kopie pro každého studenta nebo fólii – viz rámeček).

1. ČÁST

Zeptejte se studentů, kdo má mobilní telefon. Iniciujte brainstorming o kladech a záporech užívání mobilních telefonů. Všechny názory zaznamenejte na tabuli.

2. ČÁST

Diskutujte následující otázky:

- Z čeho se mobilní telefon skládá?
- Z čeho se jednotlivé části vyrábějí?
- Kde se tyto suroviny získávají?
- Kde se telefony sestavují?
- Kdo je nejvýznamnějším výrobcem?
- Kdo má z prodeje největší profit?

3. ČÁST

Promítněte nebo rozdejte studentům text (viz rámeček).

4. ČÁST - SHRNUJÍCÍ DISKUSE:

Co jsme si na příkladu mobilního telefonu dokumentovali? Vyplývají z toho nějaké obecnější závěry? Napadají vás výhody a nevýhody (klady a zápory) takovéhoto propojení světa? Způsobuje tento fakt naopak někomu (někde) problémy? Kde a jaké?

5. ČÁST

Vyzvěte studenty, aby na jiném výrobku dokumentovali propojenosti a závislosti, případně jim zadejte tuto práci domů a nechte prezentovat příště.

Text:

Mobilní telefony obsahují zlato (hlavní oblasti těžby jsou v JAR nebo v Rusku, měď (Chile, Papua Nová Guinea), nikl (Kanada), koltan (Austrálie, Kanada, Brazílie, Kongo).

Anténa může být vyrobena v Hong Kongu, základová deska v Malajsii, mikrofon a baterie v Číně, počítačové čipy v Japonsku nebo Německu. Display může být z Jižní Koreji, klávesnice z Taiwanu. Mobilní telefony jsou sestavovány např. v Irsku, Německu nebo Mexiku.

ZDROJ: Vytvořeno na základě námětu z publikace: Sheehan, J. **Big World Small World.** Dublin: NYCI, 2002.

GLOBÁLNÍ PROBLÉMY

CHUDOBA V GLOBALIZOVANÉM SVĚTĚ

NEROVNOST A ROZVOJ

DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ SVĚTA

ZDRAVÍ

VZDĚLÁNÍ

ŽIVOTNÍ PROSTŘEDÍ A UDRŽITELNÝ ROZVOJ

ROZVOJ A PROBLEMATIKA GENDERU

LIDSKÁ PRÁVA

KONFLIKTY

MIGRACE

POLITICKÉ PROCESY ROZHODOVÁNÍ

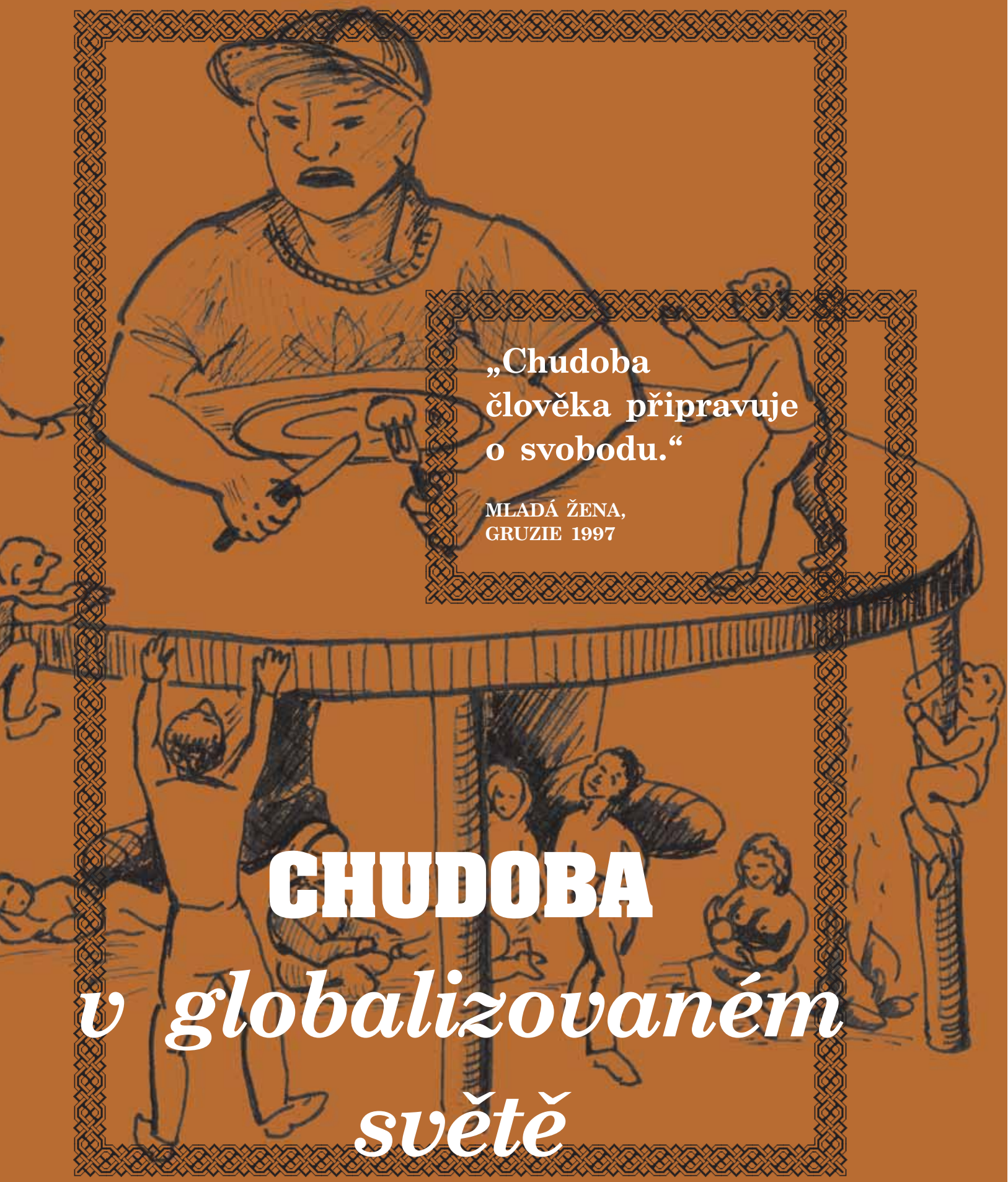

„Chudoba člověka připravuje o svobodu.“

MLADÁ ŽENA,
GRUZIE 1997

CHUDOBA *v globalizovaném světě*

SHRNUTÍ KAPITOLY

Extrémní chudoba, která nedovoluje lidem žít plnohodnotný život, je nejzávažnějším problémem současného světa. Proto je prvním z Rozvojových cílů tisíciletí úkol snížit do roku 2015 na polovinu počet lidí, kteří žijí z méně než 1 dolar za den a trpí hladem. Podle odhadů se v současné době jedná zhruba o 1,2 miliardy lidí. Chudoba neznamená pouze nedostatek příjmu, zahrnuje také další dimenze jako zdraví, vzdělání, přístup ke službám a infrastruktuře a sociální vyloučení. V současnosti lidstvo disponuje prostředky na snížení či úplné odstranění extrémní chudoby. Otázkou zůstává, zda tyto prostředky budou k tomuto účelu efektivně využity.

Chudoba ve svých mnoha podobách provází lidskou společnost od počátků. Během historického vývoje se na ni nahlíželo různými způsoby. Období posledních padesáti let, které Češi a Slováci prožili v totalitním režimu, jehož zprofanovaným a ve svém důsledku nepravdivým sloganem byla právě sociální rovnost, navíc posunulo vnímání slov „chudoba“ a „nerovnost“ do značně negativních konotací. Kdokoliv s nimi začal v posledních patnácti letech operovat, ihned riskoval obvinění, že usiluje o návrat starých komunistických pořádků, nebo minimálně nezájem, daný zprofanováním těchto pojmů v nedávné minulosti.

Mluvit dnes v českém prostředí o chudobě v globalizovaném světě proto není jednoduché. Všichni se nicméně shodneme na tom, že nerovnost, sociální rozdíly mezi lidmi, a tedy chudoba existovaly mezi lidmi od pradávna. A stejně tak díky nejrůznějším humanistickým myšlenkovým směrům, etice jednotlivých světových náboženství, tradicím osvícenství, odborům, hnutím za politické a sociální reformy, kampaním proti otroctví, pacifismu a dalším zdrojům byly více či méně silněji vnímány jako něco, co by mělo být zmírňováno a odstraňováno. Právě doba osvícenská přivedla na svět myšlenku lidské individuality, důstojnosti, a tedy i schopnosti rozhodovat o sobě. A tomu všemu je chudoba významnou překážkou. V návaznosti na tyto myšlenky je dnes chudoba považována za jeden z nejpalčivějších problémů globalizovaného světa a mezinárodní společenství se ji snaží vymýtit, respektive zmírňovat její dopady. Boj s chudobou se v posledním desetiletí stal základem rozvojové spolupráce.

Snížení počtu lidí žijících v extrémní chudobě o padesát procent do roku 2015 například tvoří první z Rozvojových cílů tisíciletí, ke kterým se na summitu OSN v roce 2000 zavázaly vlády většiny zemí světa. Tento cíl vychází z předpokladu, že rozdíly v ekonomických příjmech, sociálním statusu, vzdělání a jiných sférách budou mezi lidmi existovat vždy. Dramatický rozdíl mezi standardem rozvinutého a rozvojového světa je však možné díky relativní vyspělosti světa rozvinutého a ekonomickým prostředkům zmírnit, a dát tak šanci co nejširšímu okruhu lidí po celém světě dosáhnout na základní životní standardy.

PŘÍJMOVÁ CHUDOBA

Pro své mnohé podoby je chudoba těžko definovatelná a ještě obtížněji měřitelná. Pojetí chudoby se odvíjí od životní úrovně každé společnosti a s rozvojem společnosti tedy i definice chudoby procházejí změnou. Například ještě před sto lety byl v Evropě chudý ten, kdo ve svém obydlí neměl třeba ústřední topení, tekoucí vodu nebo elektřinu. To je dnes v Evropě považováno za samozřejmost a v celostátním průzkumu by se chudoba zjišťovala mimo jiné třeba tím, zda někdo vlastní televizor či auto, případně jak často a kam jezdí na dovolenou. V době komunismu, kdy byly příjmové rozdíly mezi lidmi do velké míry utlumeny, měla chudoba u nás také úplně jiný ráz a rozpětí, než má nyní. Ale chudými, o kterých se mluví v kontextu mezinárodního rozvoje, jsou převážně lidé v tzv. třetím světě, kteří mnohdy nemají ani přístup k pitné vodě, mají minimální nebo vůbec žádný příjem a celkově přežívají v podmínkách, které si málokterý Evropan dokáže představit. Těchto lidí je v dnešním světě podle odhadů Světové banky více než jedna miliarda.

Právě snaha o systematický boj s chudobou vedla k potřebě vyvinout standardní způsob jejího měření. Nejrozšířenějším způsobem měření chudoby je tzv. **HRANICE CHUDOBY** (anglicky *poverty line*). Hranice má vyjadřovat předěl mezi těmi, jejichž průměrné příjmy jsou dostatečné k uspokojení tzv. **ZÁKLADNÍCH POTŘEB,** tedy k zajištění potravy a ubytování, a mezi těmi, jejichž příjmy k tomu nedostačují. V praxi se hranice určuje tak, že se pro danou zemi na základě průzkumu domácností stanoví průměrné množství peněz, kterých je třeba ke koupi denního kalorického minima. K nim se přičtou minimální částky, jež průměrná rodina vynaloží za obydlí a další potřeby, jako je ošacení apod. Ve vyspělých zemích se podle této hranice stanovuje minimální mzda a také se od ní odvíjejí sociální dávky. Za celosvětovou **HRANICI EXTRÉMNÍ CHUDOBY** označila Světová banka v roce 1990 příjem dosahující pouze **ČÁSTKY JEDNOHO AMERICKÉHO DOLARU NA DEN.** Je to právě tato hranice, kterou se světové společenství snaží v rámci výše zmíněných Rozvojových cílů tisíciletí do roku 2015 překlenout u poloviny z 1,2 miliardy lidí, kteří dnes s tímto nebo nižším příjmem na světě živoří.

Je třeba podotknout, že hranice extrémní chudoby stanovená Světovou bankou je opravdu jen symbolickým milníkem a jakýmsi motivačním prostředkem pro donátory rozvojové pomoci. Zastiňuje

Graf: Populace žijící za méně než jeden dolar na den v jednotlivých částech světa

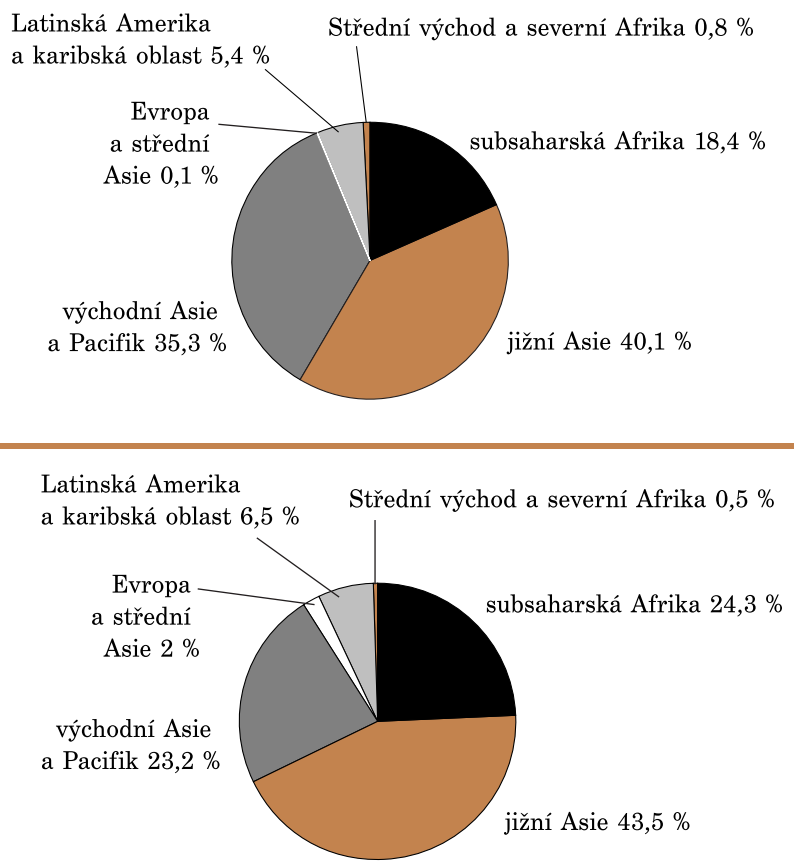

ZDROJ:
Chen a Ravallion 2000

například fakt, že i ve vyspělých, bohatých zemích existují extrémně chudí lidé, kteří kvůli celkově vyšším nákladům na život v těchto oblastech mají k dispozici denně třeba 5 dolarů, ovšem ve srovnání s chudým člověkem žijícím na africkém venkově, kde jsou náklady na život nesrovnatelně nižší, na tom mohou být celkově hůře. Do statistik Světové banky by však tento člověk jako extrémně chudý zahrnut nebyl. Z čistě metodologického hlediska je koncept hranice chudoby problematický či neúplný v tom smyslu, že nevypovídá o závažnosti („hloubce“) chudoby. Stejně tak, jako se charakteristika „typické“ chudoby liší v každé společnosti, nesmíme zapomínat, že i v rámci jedné společnosti je její chudá složka obyvatelstva značně **HETEROGENNÍ**. Symbolická váha tohoto sloganu Světové banky by nicméně neměla být podceňována a faktem zůstává, že žalostná situace většiny obyvatel rozvojového světa je pro moderní dobu nepřípustná.

K porovnávání stupně rozvoje jednotlivých zemí, a tudíž i jejich chudoby slouží **HRUBÝ DOMÁCÍ PRODUKT** (HDP). Následující graf obsahuje tzv. „světovou mapu příjmů“, která zachycuje výši HDP na hlavu v jednotlivých zemích. Bíle jsou označeny země, kde tento údaj nedosahuje 755 USD, tmavohnědě země s ročním HDP na hlavu vyšším než 9266 dolarů.

Víme-li tedy, že HDP na hlavu v Indii je podstatně nižší než HDP na hlavu ve Spojených státech amerických, vyplývá z toho, že průměrný občan USA je na tom podstatně lépe než průměrný občan Indie, jelikož si vydělá více peněz a více si za ně také koupí. Slovo „průměrný“ je zde ovšem klíčové, jelikož HDP zastiňuje fakt, že v Indii žijí statisíce lidí, jejichž příjem je srovnatelný s příjmem nejbohatších vrstev obyvatelstva ve vyspělých zemích, a že naopak v USA žijí miliony bezdomovců řadících se k nejchudším lidem na světě. Spolehlivost HDP jako ukazatele rozvoje země je tedy nejnižší u těch zemí, kde existuje vysoká **NEROVNOST PŘÍJMŮ** mezi obyvateli. Odborná veřejnost proto poukazuje na to, že by vyspělé země neměly zapomínat na mnohdy zhoršující se životní úroveň chudých obyvatel vlastních zemí. Například studie Rozvojového programu OSN (UNDP) z roku 2003 zjistila, že míra chudoby romského obyvatelstva v Evropě, například v romských osadách na východním Slovensku, je srovnatelná s chudobou v nejméně rozvinutých částech světa. Neznamená to tedy, že HDP není praktickým srovnávacím měřítkem mezi zeměmi, ale jeho schopnost odrážet realitu životní úrovně obyvatelstva dané země by se měla nahlížet kriticky.

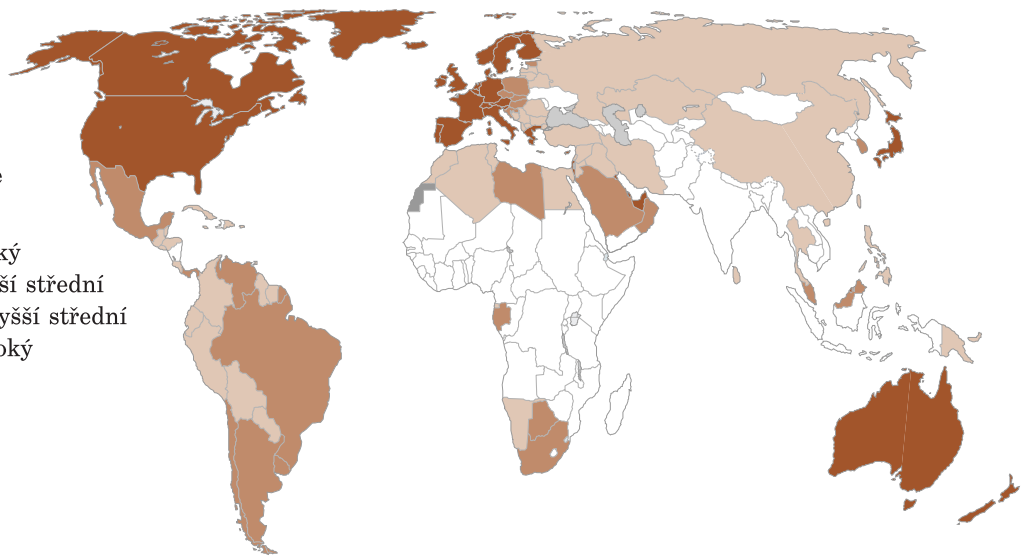

Graf: Svět podle výše příjmů (rok 1999)

ZDROJ: Světová banka

ŠIRŠÍ POJETÍ CHUDOBY

Dá se však o člověku, jehož denní příjem vzroste z jednoho dolaru na dva, říci, že už není extrémně chudý? Jak podstatně se tím zlepší kvalita jeho života? Je člověk v České republice, který není extrémně hladový a má kde bydlet, ale nemůže si například dovolit koupit nové oblečení, poslat děti na tábor či jít do divadla, mimo ohrožení chudobou?

Dostáváme se k tomu, že je třeba rozlišovat mezi absolutní a relativní chudobou. **ABSOLUTNÍ CHUDOBA** vyjadřuje stav, kdy výše příjmů člověka nedostačuje k tomu, aby uspokojil základní potřeby, tedy situaci, kdy žije pod hranicí chudoby. Naproti tomu **RELATIVNÍ CHUDOBA** je novějším konceptem, který, jak název napovídá, klade důraz na to, že chudobu je nutno nahlížet jako stav relativní deprivace jedince ve vztahu k ostatním jedincům ve společnosti.

V tomto duchu definoval chudobu na základě svého výzkumu ve Velké Británii Peter Townsend jako neschopnost účastnit se společenského dění a žít na úrovni, která je v dané společnosti běžná. Ekonom a nositel Nobelovy ceny Amartya Sen chápe chudobu podobně: ne jako nedostatek příjmů, nýbrž jako neschopnost plnohodnotně žít, způsobenou nedostatkem ekonomických prostředků. V Senově pojetí chudoby však nezáleží pouze na výši ekonomických prostředků, ale také na jejich adekvátnosti, tedy na schopnosti člověka využít prostředků, jež jsou mu dostupné, ke zlepšení kvality svého života. Disponuje-li tedy zdravý člověk schopností vydělat si na sebe v místě, kde panuje nezaměstnanost a kde nemá možnost práci sehnat, jsou jeho schopnosti (rozuměj jeho vlastní ekonomické prostředky) neadekvátní. Stejně tak bude zdravotně postižený či nemocný člověk potřebovat k plnohodnotnému životu více prostředků než člověk zdravý. Na základě Senových idejí vytvořil Rozvojový program OSN (UNDP) tzv. **INDEX LIDSKÉHO ROZVOJE** (anglicky Human Development Index, HDI), který má lépe než HDP vyjadřovat životní úroveň lidí v jednotlivých zemích.

Chudoba je tedy v dnešní době chápána šířeji než jen jako nedostatek příjmu a považuje se za komplexní společenský jev. K tomuto chápání přispěla nejen teoretická práce již zmíněných a dalších autorů, ale také projekt Světové banky z roku 2000 Hlasy chudých („Voices of the Poor“) a s ním spojený výzkum, kterého se zúčastnilo přes 60 tisíc chudých lidí z celého světa. Projekt Hlasy chudých byl reakcí na kritiku práce Světové banky a ostatních organizací zabývajících se rozvojovou spoluprací. Kritika upozorňovala na to, že recepty na boj proti chudobě jsou vymýšleny v kancelářích těchto organizací ve vyspělých zemích světa, neodrážejí

realitu života chudých v rozvojových zemích a nejsou s nimi ani konzultovány.

Antropologický výzkum například ukázal, že koncept příjmové chudoby nezohledňuje fakt, že se živobytí v rozvojových oblastech často nedá vyjádřit v penězích. Mnoho lidí své vlastní jídlo nekupuje, nýbrž pěstuje, za práci mnohdy bývají odměňováni jinak než finančně a život z velké části funguje na bázi komunit, které si navzájem pomáhají a podporují se. Za zmínku stojí tzv. Jodhův paradox – ve výzkumu indického antropologa J. S. Jodhy v západoindickém státě Radžastán lidé mnohdy uváděli vyšší příjem až na několikátém místě v žebříčku toho, co jim v životě chybí. Za nejdůležitější pro kvalitu života považovali zdravotní péči pro své děti, vzdělání apod. Paradoxní bylo zjištění, že lidé, kterým se příjem mezi dvěma dotazováními snížil, se mnohdy hodnotili jako bohatší než dříve, jelikož se jejich život zlepšil například v oblasti do zdravotní péče nebo přístupu ke vzdělání.

Mezi **DALŠÍ DIMENZE CHUDOBY** se dnes běžně kromě výšky příjmu počítají sociální ukazatele jako:

Zdraví

Jeho absence patří k nejzákladnějším problémům chudých lidí na celém světě. Kvůli nedostatku (či finanční nedostupnosti) kvalitní zdravotní péče umírají ročně miliony chudých lidí z důvodů, jimž se lze díky modernímu lékařství vyhnout. Za všechny je možné uvést vysokou úmrtnost dětí a matek při

ZDROJ: http://www.globalgeografia.com/world

Graf: Očekávaná střední délka života ve světě

porodu, vysokou úmrtnost dětí do pěti let věku, nemoci způsobené závadnou vodou, zápal plic či tuberkulózu. Možnost prožít dlouhý a zdravý život je tak mnoha chudým lidem odepřena. Stupeň této deprivace se v Indexu lidského rozvoje měří střední délkou života populace dané země. Zvláště katastrofická je v tomto směru pandemie choroby AIDS, která je s chudobou jednoznačně spjata a která zasáhla především oblast subsaharské Afriky. Vinou této nemoci se v některých zemích Afriky snížila střední délka života na pouhých 30 let.

Vzdělání

Podobně jako zdravotnictví je i školství ve většině rozvojových zemích v katastrofálním stavu. Nedostatek finančních prostředků, kvalitních učitelů, školních pomůcek, komplikovaný přístup ke vzdělání zejména v odlehlých venkovských oblastech a v neposlední řadě celková chudoba lidí, kvůli které své děti posílají do práce spíše než do školy, mají za následek někdy až padesátiprocentní, v případě ženské části populace mnohdy mnohem vyšší negramotnost. V Indexu lidského rozvoje je přístup ke vzdělání měřen podílem dospělé populace, která neumí číst a psát.

Přístup ke službám

Právě rozhovory s chudými lidmi po celém světě odkryly rozsah problematiky přístupu ke službám. Nejenže jsou služby v mnoha částech rozvojového světa neadekvátní, jak je vidět na příkladech zdravotnictví a školství, ale často jsou také – zejména pro chudé obyvatelstvo – nedostupné. V důsledku programů strukturálních úprav zavedly vlády mnoha rozvojových zemích v 80. letech minulého století poplatky za služby včetně základního školství či lékařské péče. Minimální poplatky jsou však pro lidi, kteří žijí z jednoho dolaru na den, příliš vysoké. Pro obyvatele venkova navíc přístup ke službám komplikuje fakt, že se úřady často nacházejí v místě vzdáleném mnoho kilometrů, kam se lze dostat jen pěšky. Na to pochopitelně lidé, kteří celý den tvrdě pracují, aby se uživili, čas nemají. V neposlední řadě situaci chudých komplikuje fakt, že úřady mnohdy nejsou s to poskytovat jim služby. Průzkumy ukazují, že valná většina chudých lidí má s úřady negativní zkušenosti, a že jim tudíž nedůvěřuje. Světová banka tuto skutečnost reflektovala a svou poslední výroční Zprávu o světovém rozvoji z roku 2004 s názvem „Zlepšování služeb pro chudé“ věnovala právě této problematice.

Infrastruktura

Problém nedostatečné infrastruktury dokonává sociální izolaci chudého obyvatelstva. Nevede-li do vesnice ani asfaltová silnice, nejenže se lidé velmi pomalu dostávají například do zmíněných škol, nemocnic a úřadů, ale nemohou ani efektivně obchodovat s okolím či účastnit se společenského života spolu s lidmi, kteří nežijí v jejich bezprostředním okolí.

Rizikovost

Koncept rizika jako dimenze chudoby vychází z reality, že v chudinských, zvláště městských čtvrtích rozvojového světa (tzv. slumech, viz níže) často operují všemocné a policií nekontrolovatelné (či s ní spjaté) gangy, které disponují značnou silou a jsou schopny zejména chudé a ohrožené obyvatele buď ještě více zbídačit, nebo je přímo ohrozit na životě. Mrazivou realitou také zůstává, že v případě přírodní katastrofy nebo vypuknutí válečného konfliktu se oběťmi stávají především chudí lidé – ti bohatší mají finanční prostředky a sociální kapitál (společenské kontakty a vazby), jež jim umožňují spíše se dostat mimo ohrožení života.

Zranitelnost

Zranitelnost v kontextu rozvoje vyjadřuje sníženou schopnost člověka pružně reagovat na změnu. Každý člověk totiž disponuje psychologickými, sociálními a materiálními prostředky, které mu umožňují v případě negativní situace alespoň dočasně se „obrnit“. U chudých lidí, kteří žijí ze dne na den a nedisponují žádným nahromaděným majetkem, je tato schopnost značně oslabená. V případě ztráty zaměstnání nejsou například tito lidé často schopni nalézt uplatnění jinde.

SOCIÁLNÍ VYLOUČENÍ

Samostatnou, i když ne úplně oddělenou kapitolu chudoby tvoří koncept sociálního vyloučení, který názorně ukazuje, kolik tváří může chudoba mít. Sociální vyloučení se jako koncept zpravidla vztahuje nikoliv na jedince, ale na skupiny a vyjadřuje existenci přímého (např. až nedávno zrušený apartheid v Jižní Africe, odepření volebního práva ruským menšinám v pobaltských státech atp.) či nepřímého (např. diskriminace Romů v ČR, která, ač nelegální, nicméně existuje) mechanismu, který určité skupině znemožňuje plnohodnotně se zařadit do společnosti. Nejpočetnější sociálně vyloučenou skupinou jsou chudí lidé, kteří se pro nedostatek finančních prostředků často nemohou podílet na chodu společnosti. Mnohdy se jedná o národnostní menšiny, které jsou diskriminované na základě odlišného náboženství, barvy pleti či jazyka. Tyto dvě skupiny se většinou prolínají, tj. národnostní menšiny bývají často sociálně vyloučené a v průměru chudší než většinové obyvatelstvo. V některých případech je ovšem možné mluvit i o sociálním vyloučení skupin, které nemusí být chudé z hlediska příjmů, jako je to například u židovských menšin v Evropě a jinde. Koncept sociálního vyloučení je komplikován tím, že se někdy určité skupiny z většinové společnosti vylučují úmyslně a dobrovolně. Jako příklad můžeme uvést některé staré imigrantské komunity ve Spojených státech amerických či příslušníky zoroastriánského náboženství v Indii. V každé společnosti však existují skupiny vyloučené proti své vůli.

CHUDOBA A GENDER

Otázce genderu v kontextu rozvojové problematiky je v této příručce věnována samostatná kapitola. Je však namístě alespoň ve stručnosti zmínit specifičnost chudoby u žen. Má se za to, že chudoba zasahuje muže a ženy jinak a že většina chudých ve světě jsou ženy. Tento fakt je umocněn tím, že ženy vykonávají většinu tzv. reproduktivní práce, tedy činností, jako je úklid domácnosti, vaření, praní či péče o děti. Tato práce jakoby nepřináší výsledky trvalé, nýbrž tvoří neustálý koloběh. Není finančně ohodnocená, avšak odhaduje se, že tvoří až 70 % veškeré práce ve světě. Muži naproti tomu vykonávají produktivní práci: chodí do zaměstnání a za svou práci dostávají výdělek.

Feminističtí odborníci se také přidali k těm, kteří poukazují na problematičnost měření hranice chudoby. Poukazují na to, že jednotkou měření hranice chudoby je rodina, ne jednotlivec, čímž je ignorována nerovnost vztahů v rodině, a tudíž zkreslen skutečný rozsah příjmové chudoby pro jednotlivce. Je například prokázáno, že v mnoha tradičních společnostech, kde jsou synové žádanější než dcery, se v případě nedostatku jídla najedí dříve synové než dcery, muži jedí před ženami, mladší před staršími. Faktická příjmová chudoba žen tudíž může být ještě nižší, než by naznačovala celková úroveň rodiny. Některé průzkumy zároveň dokázaly, že dívkám je spíše než chlapcům odpíráno vzdělání a že se na lékařskou péči chlapců vynakládají vyšší prostředky.

Ženy jsou navíc ve většině zemí světa pod kontrolou mužů (nejprve svých otců, poté manželů a nakonec synů), jejichž rozhodnutími se musí řídit a kteří jim často znemožňují pohybovat se mimo domov bez jejich doprovodu, zakazují jim pracovat atp. Toto není problém pouze ve většině muslimských zemí, ale také například v hinduistické Indii. Podle některých autorů je tedy chudoba žen v rozvojovém světě kvalitativně odlišná od chudoby mužů, jelikož se jedná o kombinaci chudoby a podřadného společenského postavení. Ze stejných důvodů se někteří autoři, jako například Sylvia Chant, ohradili proti konceptu feminizace chudoby (viz kapitola rozvoj a problematika genderu). Chant tvrdí, že i když mohou ženy–samoživitelky, co se příjmu týče, náležet k úplně nejchudším vrstvám společnosti, jejich příjmová chudoba je vyvážena tím, že mají mnohem svobodnější schopnost rozhodovat o svém životě, pracovat a účastnit se dění ve společnosti.

CHUDOBA NA VENKOVĚ

Chudoba má samozřejmě jiný ráz na venkově a ve městě. Odhaduje se, že 70 % všech chudých lidí na světě žije na venkově. Základním problémem života na venkově je, že si lidé musí živobytí obstarat pěstováním zemědělských plodin a chovem dobytka, jejichž ohodnocení na dnešních finančních trzích však není zdaleka takové jako u průmyslových výrobků. Nízkou cenu zemědělských plodin na trhu navíc komplikuje nízká výnosnost půdy. Boj s chudobou se tedy na venkově soustřeďuje na zvyšování produktivity a na pěstování nových, výnosnějších či odolnějších plodin. Zároveň existuje snaha omezit závislost obyvatelstva na zemědělské výrobě, která je díky nevyzpytatelnosti počasí značně nestabilní. Záplavy, jež každoročně postihují jižní a jihovýchodní Asii, či sucha, kterými trpí mnohé africké země, mají proto často katastrofické důsledky a mohou vést k hladomoru. Snižovat závislost na zemědělských plodinách je však úkol extrémně náročný, neboť znamená obrovské investice do celkového rozvoje venkova, aby možnost najít zaměstnání existovala i jinde než v zemědělství.

Zejména v zemích Latinské Ameriky, ale i v ostatních částech světa se jako jedna z největších příčin chudoby na venkově jeví nerovné a nespravedlivé rozdělení půdy. Kolonizace a další historické procesy způsobily, že bylo původní obyvatelstvo systematicky zbavováno půdy a nuceno pracovat za nízké mzdy na půdě cizí. (Pro příklady není třeba chodit daleko, jelikož násilná kolektivizace postihla v roce 1948 i Českou republiku.) Lidé pracující na půdě, která jim nepatří, tudíž neměli zájem do ní investovat a zvyšovat její výnosnost. Koloniální doba sice pominula, ale nerovnosti ve vlastnictví půdy zůstaly. Agrární reforma, v níž lidé, kteří půdu obdělávají, získají možnost stát se jejími vlastníky, je tedy považována nejen za způsob nápravy historických křivd, ale také za jeden z nejdůležitějších způsobů, jak čelit chudobě v rurálních oblastech.

Dalším z faktorů, které negativně ovlivňují situaci v rurálních oblastech, je migrace mladších a schopnějších pracovních sil za lepšími výdělky do měst a velká izolace těchto oblastí od center obchodu a služeb (viz výše).

CHUDOBA VE MĚSTECH

Problémy, se kterými se potýkají chudí lidé ve městech, se v mnohém liší od problémů vyplývajících z chudoby na venkově. Přestože základní charakteristiky, jako je nezaměstnanost, nedostatek vzdělání, špatné zdraví a celková zranitelnost, doprovázejí chudé po celém světě, specifičnost městského prostoru dodává chudobě mnohdy komplikovanější ráz. Typickým rysem chudoby ve městech je **BEZDOMOVECTVÍ.** Zatímco na venkově se o člověka, který nemá dostatek prostředků na vlastní živobytí, obvykle postará příbuzenstvo či širší komunita, ve městech se často nacházejí jedinci, jejichž sociální vazby jsou z různých důvodů porušené a kteří se v případě existenční krize ocitnou doslova na ulici.

Všechna města současného světa mají své „chudinské čtvrti“, které jsou od ostatních městských částí izolovány a v nichž je životní úroveň dramaticky a viditelně horší než v často jinak bohatých městech. Ať už se jedná o předměstí velkých západoevropských měst (např. černošské čtvrti v okolí Paříže, indické a pákistánské čtvrti v okolí Londýna) nebo naopak o tzv. vnitřní města („inner cities“) ve velkoměstech v USA, spojuje tyto chudé enklávy několik základních rysů:

- vysoká koncentrace obyvatelstva;
- vysoká nezaměstnanost;
- nízká vzdělanost, částečně související s nekvalitními školami ve čtvrtích;
- vysoké procento onemocnění pramenící z nízké úrovně zdravotní péče a z vysoké koncentrace obyvatel, jejíž vinou se choroby snadno šíří;
- vysoká kriminalita a z ní plynoucí nebezpečí bezprostředního ohrožení na životě, které může až několikanásobně přesahovat celonárodní průměr;
- sociální vyloučení komunity a s ním související stigma.

Extrémní formou chudinských čtvrtí jsou **SLUMY,** které se nacházejí v okolí všech velkých měst rozvojového světa, např. v indické Bombaji či brazilském Rio de Janeiru. Tyto slumy, tedy rozsáhlé komplexy obydlí vytvořené z jakéhokoli materiálu, který je k dispozici (plech, igelit, plasty atp.), jsou místy extrémní koncentrace obyvatelstva a katastrofálních životních podmínek, které mimo jiné tvoří ideální podhoubí pro šíření veškerých chorob.

CHUDOBA V ČESKÉ REPUBLICE

Stejně jako v ostatních zemích bývalého východního bloku došlo u nás v 90. letech k prudkému nárůstu počtu chudých lidí. V době totalitního režimu byly majetkové rozdíly mezi lidmi nízké, jelikož příjmy v různých profesích byly srovnatelné, byla téměř 100% zaměstnanost, existovala nadprůměrná (a dlouhodobě neudržitelná) síť sociální podpory (včetně bezplatného školství a lékařství) a možnost získávat hmotné statky byla nedostatkem zboží silně omezena. S nástupem tržní ekonomiky vzrostla nezaměstnanost, přičemž sociální podpora ze strany státu se výrazně ztenčila. V důsledku krachu těžkého průmyslu se v některých regionech, zvláště na Ostravsku a v severních Čechách, míra nezaměstnanosti vyšplhala až na 30 %. Zatímco paradoxně celková životní úroveň většiny obyvatelstva výrazně stoupala, vznikala třída chudých, jejichž životní úroveň prudce poklesla. Navíc došlo k prohloubení sociálního vyloučení určitých skupin obyvatel a k nárůstu nerovnosti. Na straně druhé se však „nová chudoba“ ve východní Evropě, jak ji nazývá Rozvojový program OSN (UNDP), jež vznikla v důsledku transformace, znatelně liší od chudoby v rozvojovém světě. Díky bezplatnému školství a zdravotnictví

Tabulka: Procento osob žijících s celkovým čistým příjmem pod 60 % mediánu podle ekonomické aktivity (srovnání s EU)

		2000 EU15	2000 ČR
Zaměstnaní	celkem	7	3
	muži	8	3
	ženy	6	3
Samostatně výdělečně činní	celkem	15	5
	muži	16	6
	ženy	14	2
Nezaměstnaní	celkem	39	31
	muži	44	30
	ženy	33	31
Starobní důchodci	celkem	16	5
	muži	15	3
	ženy	16	7
Jinak neaktivní	celkem	24	11
	muži	24	11
	ženy	24	12

ZDROJ: Český statistický úřad, Eurostat

v době komunismu, jež byly dostupné téměř všem, zůstávají vzdělanost a zdraví coby ukazatelé lidského rozvoje na poměrně vysoké úrovni.

Nejnovějším materiálem pojednávajícím o chudobě v České republice je zpráva ČR z roku 2003 předkládaná v rámci společné strategie boje proti sociálnímu vyloučení v Evropské unii. Hranice ohrožení chudobou podle metodiky EU představuje 60 % národního vyrovnaného mediánového příjmu (přičemž mediánový příjem je prostřední hodnota všech příjmů). V ČR činí cca 8 %, což představuje velmi nízkou hodnotu i ve srovnání s dosavadními členskými státy. Stejně jako i jinde ve světě jsou chudobou v ČR nejvíce ohroženy ženy, nezaměstnaní, zdravotně postižení či chronicky nemocní, neúplné rodiny s dětmi a venkovské obyvatelstvo.

Začarovaný kruh chudoby

ZAČAROVANÝ KRUH CHUDOBY: JAK Z NĚJ?

Není pochyb o tom, že na boj proti tak rozsáhlému a komplexnímu jevu, jakým je chudoba, neexistují žádné jednoduché recepty. Zvláště uvědomíme-li si, že chudoba tvoří jakýsi začarovaný kruh, ve kterém spolu všechny jednotlivé deprivace chudých lidí souvisejí a navzájem se posilují.

Ani boj proti extrémní chudobě, měřené jako příjem ve výši jednoho dolaru na den, není jednoduchý. Svědčí o tom smutný fakt, že zatímco v letech 1987–1998 ve východní Asii klesl počet extrémně chudých ze 420 na 280 milionů, v Latinské Americe, jižní Asii a subsaharské Africe počty takto chudých vzrostly. V posledních letech se díky rychle rostoucí ekonomice v Indii a Číně daří počty extrémně chudých snižovat, toto snažení však celosvětově naráží na obrovský problém prudkého populačního nárůstu.

Na konferenci OSN o financování rozvoje v americkém Monterrey v roce 2002 se vlády zúčastněných zemí shodly na tom, že k boji proti chudobě v nejpostiženějších částech světa je třeba společného úsilí rozvinutých i rozvojových zemí. Jmenovitě byly vytyčeny tyto pilíře pro zajištění rozvoje, a tudíž snižování chudoby:

- **SOLIDNÍ DOMÁCÍ POLITIKA**
  Vlády rozvojových zemí musí vést takovou domácí politiku, která bude aktivně snižovat počet chudých a hloubku chudoby. Znamená to, že musí investovat do podpory zaměstnanosti, tj. vytvářet nové pracovní příležitosti, a nezaměstnaným nabídnout sociální podporu, s níž je možné pokrýt základní potřeby. Je však třeba podotknout, že sociální dávky, které jsou v rozvinutém světě běžné a jež nezaměstnaným poskytují alespoň malé množství finančních prostředků, v současné době v rozvojových zemích vůbec neexistují.
- **PŘÍMÉ ZAHRANIČNÍ INVESTICE**
  Soukromé zahraniční investice do rozvojových zemí přinášejí zisk a vytvářejí pracovní příležitosti mnohdy v lokalitách, kde dříve panovala vysoká nezaměstnanost.
- **MEZINÁRODNÍ OBCHOD**
  Aby bylo možné snižovat chudobu, musí dojít k postupnému odbourávání subvencí (zejména zemědělských výrobků) v bohatých zemích a zároveň k odbourávání obchodních bariér, aby měly rozvojové země přístup na trhy v bohatých zemích. Obchodní bariéry musí rozvojové země snižovat i mezi sebou navzájem.

↳ **ZVÝŠENÍ OFICIÁLNÍ ROZVOJOVÉ POMOCI (ODA) NA 0,7 % HNP**

Pro to, aby byla rozvojová pomoc ze strany bohatých zemí smysluplná a byla schopna dosáhnout svých cílů, je zapotřebí, aby se zvýšil její objem. Za cíl byla na konferenci v Monterrey určena pomoc ve výši 0,7 % hrubého domácího příjmu každé donátorské země. I největší dárci rozvojové pomoci ve světě (Japonsko, Švédsko, Dánsko) se však této výši pouze přibližují.

↳ **ODPOUŠTĚNÍ DLUHŮ**

Mnohé země dnes vynakládají na splácení dluhů stejné množství peněz, jaké získají prostřednictvím rozvojové spolupráce. Za takové situace nedisponují dostatečnými finančními prostředky, aby mohly vést domácí politiku, která bude aktivně snižovat chudobu.

Na způsoby řešení problémů extrémní chudoby budou ve vyspělých i méně rozvinutých částech světa panovat různé názory i nadále. Většina obyvatelstva této planety se dnes již shodne na tom, že každý člověk na této planetě by měl mít možnost uniknout z její pasti, jinými slovy možnost rozvinout svůj osobní potenciál ve společnosti, v níž žije. Podle posledních údajů UNDP by k tomu, aby to bylo možné, nebylo potřeba příliš mnoho energie, času i finančních prostředků. Těmi dnešní svět, generující ve své vyspělé části závratné finanční objemy, disponuje. Zbývá tedy věnovat trvalou a konzistentní pozornost problémům, ale ta bohužel stále chybí.

Literatura

CIZOJAZYČNÁ LITERATURA:

Avoiding the Dependency Trap: The Roma Human Development Report. United Nations Development Programme, 2003. Ke stažení na stránce http://roma.undp.sk.

Chant, S. **Women–headed households: Poorest of the poor? Perspectives from Mexico, Costa Rica and the Philippines.** IDS Bulletin 28:3, 1997.

Chen, S.; Ravallion, M. How did the worlds poorest fare in the 1990s? Development Research Group, World Bank, 2000.

Jodha, N. S. **Social science research on rural change: Some gaps.** In: Bardhan, P. (ed.) Conversations between Economists and Anthropologists: Methodological Issues in Measuring Economic Change in Rural India. New Delhi: Oxford University Press, 1989.

Sen, A. **Development as Freedom.** Oxford: Oxford University Press, 1999.

Townsend, P., Gordon, D., kol. autorů: **Poverty and Social Exclusion in Britain.** York: Joseph Rowntree Foundation, 2000.

ODKAZY NA WEBOVÉ STRÁNKY:

www.undp.org
www.unicef.org
www.europa.eu.int
www.who.org
www.worldbank.org
www.mpsv.cz
www.unhabitat.org
www.cia.gov/cia/publications/factbook

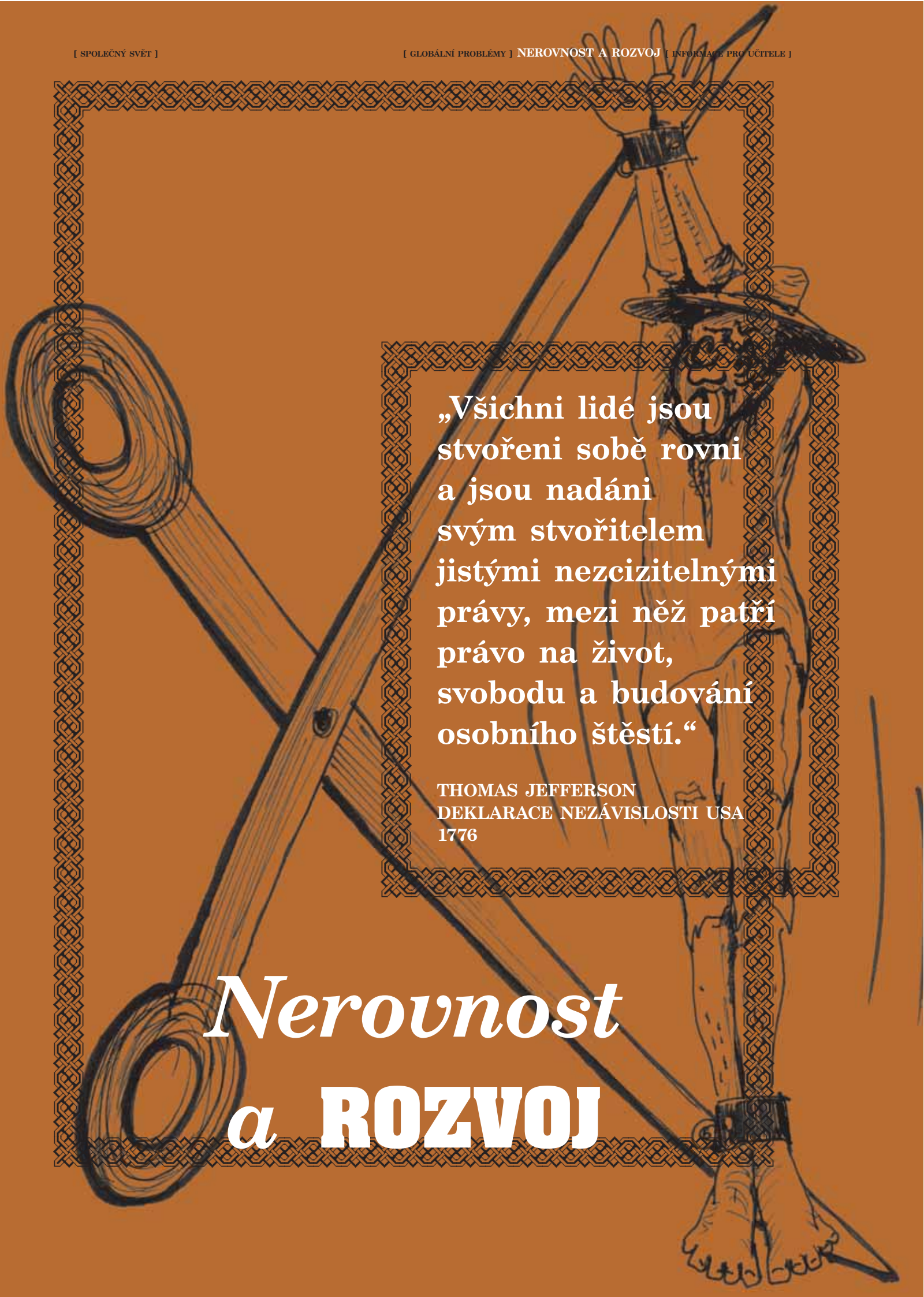

„Všichni lidé jsou stvořeni sobě rovni a jsou nadáni svým stvořitelem jistými nezcizitelnými právy, mezi něž patří právo na život, svobodu a budování osobního štěstí.“

THOMAS JEFFERSON
DEKLARACE NEZÁVISLOSTI USA
1776

Nerovnost a ROZVOJ

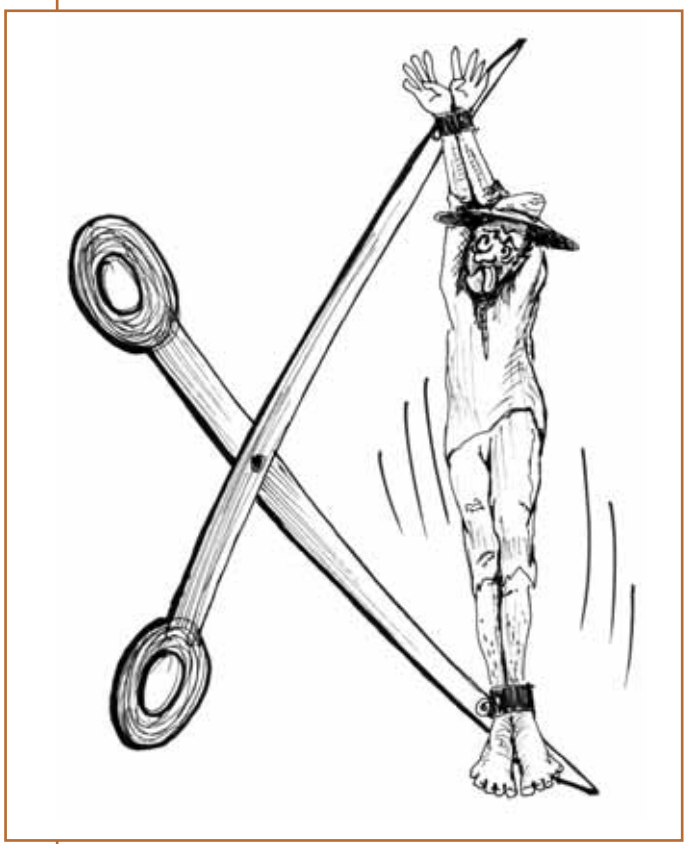

SHRNUTÍ KAPITOLY:

Nerovnost a rozvoj jdou v sociálních vědách a v mezinárodních vztazích v posledních desetiletích ruku v ruce. Stále více se debatuje o příčinách nerovnosti ve světě, který je podle různých kritérií rozdělován na bohatý Sever, chudý Jih či rozvinutý Západ a zaostalý Východ. Úvahy o nerovnosti v globálním kontextu jsou poměrně nového data, protože vědci, novináři i politici se teprve učí uvažovat v globálních kategoriích přesahujících hranice států, regionů i světadílů. Jedním z mála zdrojů pro srovnávání ekonomického i sociálního vývoje je tzv. index lidského rozvoje (Human Development Index, HDI – viz kapitola Co je rozvoj?).

Než však OSN a lidstvo obecně došly do tohoto stadia vzájemného porovnávání vývoje a nerovnosti a než si alespoň někteří myslitelé, politici a aktivisté začali uvědomovat spojitost některých dosud oddělených jevů, prošlo lidstvo složitým vývojem, který do velké míry předurčil současnou situaci. V historii civilizací byl vždy někdo, kdo uměl více než ostatní a dokázal toho využít v zájmu rozmachu vlastního státu nebo rodu. Otázkou bylo většinou jen měřítko, protože i římská říše nebo říše Alexandra Velikého narazily na své limity dané tehdejší technologií, která se promítala především do vojenské moci, hlavní síly, která většinou v historii rozmach zajišťovala.

VNĚJŠÍ PŘÍČINY NEROVNOSTI

Kolonialismus a světový ekonomický pořádek

Kořeny dnešního stavu světa, kdy se poukazuje na nerovné postavení obyvatel bohatých a chudých států, kdy se hledají cesty, jak oddlužit mnohé státy, jak otevřít trhy pro výrobky z chudých států, jak co nejlépe investovat, sahají podle převládajících názorů expertů do koloniální doby a do doby ekonomické expanze evropských států do zbytku světa. Evropské státy využily historicky příznivé situace a ekonomicky ovládly velkou část světa, během staletí se různým regionům snažily vnutit svůj pohled na svět, své zvyky, své jazyky a kulturu, což se setkalo s různou mírou přijetí či odmítnutí.

Zejména západní marxisté se dívají na historický vývoj politické ekonomie jako na boj o vlastnictví výrobních prostředků, jako na vykořisťování jedněch druhými, a klíčem je právě vlastnictví půdy, peněz nebo strojů, které určují, kdo bude diktovat, co a jak a kdy se bude vyrábět a za kolik se to bude prodávat. Liberálové naopak vidí takový proces jako souboj schopných s těmi méně schopnými, tvořivých a vynalézavých s těmi méně tvořivými a vynalézavými a zdůrazňují svobodu jednotlivce při volbě vlastního osudu.

Ilustrací rozdílu obou těchto základních přístupů může být například pohled na plavbu Kryštofa Kolumba do Ameriky. Podle marxistů to byl první krok ke globalizaci ekonomiky, který znamenal zbídačení místního obyvatelstva a položil podobně jako další objevné plavby základy současné nerovnosti. Liberálové oproti tomu tvrdí, že objevení Ameriky znamenalo její zpřístupnění svobodnému obchodu, bylo šancí pro všechny a bylo jen na každém, jak takové šance využije. Argumentem v tomto případě je rozdílný vývoj severní a jižní části kontinentu.

Z historického pohledu se tak nerovnost nejčastěji odvozuje od ekonomiky, od ekonomické expanze evropských států od 15. do 19. století. Kolonizace, mnohdy brutální drancování materiálních i lidských zdrojů neevropských oblastí, které nebyly schopné tomu z různých příčin zabránit, je tak v současné době považována za klíč k nynější špatné situaci desítek států a stovek milionů lidí.

Studená válka a dekolonizace

V době dekolonizace, která probíhala různou formou ve 20. století, se do popředí místo ekonomiky dostal politický faktor, protože velmoci z různých příčin nebyly schopné své kolonie přímo ovládat, ale chtěly je využívat i nadále, ucházely se o jejich území, lidskou

podporu a zdroje během obou světových válek. Později, v období studené války, potřebovaly navíc ještě jejich politickou podporu na vzniklém světovém fóru, nejčastěji při jednáních v Organizaci spojených národů nebo v jiné mezinárodní organizaci. Dekolonizace přešla v mnoha případech v **NEOKOLONIALISMUS,** který se vyznačuje stavem, kdy je chudá země sice formálně nezávislá, ale její vládnoucí elity se podřizují rozhodnutí bývalé mateřské země, protože to považují za výhodné pro sebe a někdy i pro svůj stát. Politika tak zůstává často skryta pod pláštíkem ekonomických rozhodnutí, což platilo především v období studené války, kdy například Čína stavěla železnice ve východní Africe, aby podpořila Keňu a Tanzanii v jejich neutrálním postoji vůči oběma hlavním rivalům, Západu a Východu. Spojené státy zase přivíraly oči nad diktátorskými režimy ve Střední a Jižní Americe a nechaly tam působit téměř bez jakékoli kontroly řadu koncernů. Ty často nastavily velmi tvrdá hospodářská pravidla v neprospěch místních obyvatel, ale místní vláda, která by za normálních okolností měla bránit práva a zájmy místního lidu, byla zavázaná za ekonomickou a politickou podporu Washingtonu, a proto nic nepodnikla. Druhá strana, sovětský blok, neměla k dispozici tak silné ekonomické nástroje, proto přenášela soupeření do politické a vojenské roviny. Lze to ilustrovat na příkladu vyvolání řady guerillových válek v Latinské Americe nebo na kubánské intervenci v Angole. Jenže i armáda se musí platit, tím pádem se zdroje chudých zemí, často tvrdá měna získaná těžce na západních trzích, utrácely nikoli na potřeby obyvatel, ale za zbraně pro často pochybný boj, motivovaný v první řadě udržením nebo získáním politického vlivu velmoci.

V řadě zemí tak vznikla velmi složitá situace, kdy zaostávání místního obyvatelstva, hospodářská stagnace, chudoba či hladomory neměly a nemají jednoznačně pojmenovatelnou příčinu, která by se dala jednoduše odstranit. Na mnoha místech k ideologickému soupeření přibyly ještě těžké přírodní podmínky, v Etiopii například sucho, v Bangladéši časté záplavy, které znemožňují shromáždit zdroje státu a rozvojové pomoci a zásadním způsobem zlepšit podmínky obyvatel. Mnozí pozorovatelé se však často dívají na problém jednostranně a popisují jen část příčin místo pokusu o celkový pohled.

Bohatí a chudí

Vedle těchto více či méně skrytých politických vnějších příčin existují ještě ekonomické důvody, které navazují na hospodářský úspěch evropských velmocí a několika dalších států v posledním století a daly by se také shrnout pod pojem neokolonialismus. Zjednodušeně řečeno, současná světová pravidla finančních a ekonomických institucí jsou nastavena ve prospěch těch, kteří je umějí využít a kteří brání své vlastní trhy – což jsou právě bohaté státy. V některých zemích skrytě, někde viditelněji provozují státy a velké firmy politiku středověkých velkostatkářů: využívají zdroje chudých (třeba naftu, protože chudí nemají technologii na její vytěžení) a udržují region či zemi ve stavu, kdy se nevyplatí jakékoli zisky investovat do jiného rozvoje, do jiného odvětví, čímž by se příslušná země (region) mohla zbavit závislosti na jednom zdroji příjmů. Často zároveň ještě dodávají na místní trh svoje výrobky za uměle sníženou cenu (tzv. dumping), čímž vytvářejí prostor pro jejich spotřebu, protože časem tuto dotovanou cenu zruší, ale místní už jsou na výrobek zvyklí nebo nemají na výběr.

Kdo četl Steinbeckovy Hrozny hněvu a vzpomene si na pomerančovníkové plantáže a obchod majitele plantáží, jediný, v němž mohli nádeníci nakupovat a kde se jim vytvářel v podstatě nesplatitelný dluh, který je stavěl do role nevolníků, pochopil základ tohoto systému, ve kterém hrají vedle bohatých států klíčovou roli nadnárodní korporace. Ty jsou většinou oním výrobcem, který nejvíce těží ze závislosti, nerozvinutosti a slabé místní vlády. Ortodoxní liberálové tento systém hájí rétorikou svobodného obchodu, problém však spočívá v tom, že výchozí podmínky nejsou a nebyly pro všechny stejné. Bohatí navíc trvají na tom, že takový systém je třeba ve jménu svobodného obchodu udržet, a brání se jeho reformě. Zásadním problémem je to, že smysluplných návrhů na reformu, která by byla životaschopná, je velmi málo a často se jedná jen o protesty proti systému, nikoli o návrhy na jeho vylepšení.

„V mé zemi opravdu existují rozdíly mezi jednotlivými lidmi. Tato nerovnost je přisuzována faktu, že naše země zdědila z období kolonialismu dvojí ekonomiku. Malá skupina obyvatel (5 % – bílých) měla pod kontrolou 72 % HDP a vydělávala závratně vysoké sumy. Zatímco převážná většina populace se svými nízkými mzdami sváděla boj o přežití (většinou vlastníci malých hospodářství ve venkovských oblastech), bohatá menšina si užívala za peníze z nadnárodních korporací a důlních společností.“

JULINDA
24 let, studentka posledního ročníku vysoké školy, obor sociální pracovnice
Namibie

VNITŘNÍ PŘÍČINY

Místní elity

Několikrát padlo v předchozím textu slovo elity a místní vlády. Jejich postoj je při posuzování otázky rozvoje a nerovnosti často velmi důležitý, ne-li nejdůležitější. V mnoha chudých zemích nebyla lidem dána možnost si vybírat a k moci se dostal ten nejsilnější, který vládl především ve svém vlastním zájmu, případně v zájmu vlastní rodiny, klanu, kmene, národnosti. Takový vůdce je potom samozřejmě náchylný k jednoduché dohodě s někým zvenčí, kdo mu nabídne podíl na zisku, a příliš ho nezajímá osud obyvatel jeho země, pokud se ho právě nechystají svrhnout. Liberálové tvrdí, že více demokracie by pomohlo, protože místní obyvatelé by měli mít větší šanci vytvořit vládu a podílet se na ní. Dostáváme se však do začarovaného kruhu, protože po někom, kdo každý den řeší, jak nakrmit své dítě, lze těžko chtít, aby se účastnil poměrně náročných demokratických procedur, po někom, kdo neumí číst, těžko můžete chtít, aby si prostudoval volební programy a kvalifikovaně se rozhodl.

Rozvoj má vždy různé fáze a jen málokterá země neprošla těžkými údobími. Zajímavé jsou v tomto směru příklady Jižní Koreje a Tchaj-wanu, kde až donedávna vládly poměrně tuhé autoritářské režimy. Tyto režimy však zajistily stabilitu potřebnou pro akumulaci peněz, pro obnovení zemí po pustošivých válkách. Uspořené peníze se ve velké míře investovaly do vzdělání mladé generace, která je vzdělanější, bohatší, vytvořila páteř demokratické společnosti a v posledních letech žádá podíl na moci. Jde nepochybně o vývoj, který si vyžádal čas a má svoje kořeny v místních tradicích. Ilustruje však fakt, že postoj místních elit může být rozhodující při nepříznivých vnějších faktorech, jako je občanská válka a nevýhodné geografické postavení, případně nedostatek přírodního bohatství.

„V naší zemi je mnoho nerovnosti – rasová, mezi chudými a bohatými. A to není dobré, protože chudí lidé se cítí méněcenní a nenávidí ty bohaté. V chudých zemích je příliš mnoho lidí. Zdá se, že chudých je stále více než bohatých a chudoba se nadále prohlubuje.“

CHRISTIANS

80 let, reverend, radní ve městě, Namibie

Místní elity často hrají rozhodující roli ve vnitřních ekonomických faktorech, protože mnoho rozvojových zemí doplácí na to, že před lety jejich vůdci – třeba pod různými tlaky – rozhodli o orientaci na jednu komoditu, na pěstování jedné plodiny, na to, že i to málo získaných prostředků nebylo využito pro rozvoj celé země. Ty byly buď přímo zneužity, nebo se neinvestovaly efektivně, což mělo za následek, že se nerozvíjela vlastní průmyslová výroba, lidé se nevzdělávali, nevznikla infrastruktura – silnice, železnice.

K dovršení tragédie ještě přispívají četné války a etnické konflikty, které mnohdy pramení z rozdělení hranic v koloniální době nebo z boje místních elit o vládu nad celým státem. Tyto konflikty často nejsou primární příčinou, jsou spíš důsledkem zaostávání a nerovnosti, protože lidem v zoufalé situaci mnohdy nezbývá nic jiného než následovat toho, kdo nabízí alespoň základní naději, kdo dokáže zahrát na kmenové či národní cítění nebo kdo v situaci hladovění nabídne nejvíce mouky či peněz. Jejich motivace se pak velmi zúží a takoví lidé jsou nejvíce náchylní pro zneužití k různým cílům politických i vojenských vůdců.

Nerovnost a teorie

Stav nerovnosti ve světě se pokoušejí už několik let popsat teoretici z hlediska různých ideologií i nezávislého vědeckého pohledu. Pro vztah bohatých a chudých se používá několik teoretických modelů, které mají svůj základ v mezinárodních vztazích.

Model CENTRUM A PERIFERIE, vycházející z marxistické politické ekonomie, zjednodušeně popisuje vztahy ve světě z pohledu pohybu zboží, kapitálu a lidí. Ten je nejhustší mezi oblastmi tzv. triády – třemi ekonomicky nejvyspělejšími oblastmi světa: Severní Amerikou, Evropskou unií a Japonskem. Při pohledu do jakýchkoli statistik jsou tyto tři oblasti hlavními hybateli ekonomiky, mezi nimi obíhá nejvíce peněz, zboží a lidí. Sem také například směřují utečenci z chudých zemí. Chudé země tak zůstávají na okraji a změnit svoje postavení mohou

Nerovnost a ideologie

LIBERÁLOVÉ: Pro ně je otázka nerovnosti především otázkou soutěže těch, kteří jsou schopní a kteří umějí, s těmi, kteří jsou na tom hůře. Na jedné straně této skupiny stojí libertariáni, kteří vyžadují absolutní svobodu a trvají na zachování rozdílů bez jakékoli regulace (třeba státní). Na druhé straně liberálního spektra stojí ti, kteří mají blízko k nové levici. Podle nich je rozhodující také míra schopnosti jednotlivce zabezpečit si osobní blaho. Od toho se také odvíjí blaho celé společnosti, nicméně zastánci tohoto přístupu uznávají, že jsou určité oblasti, kde je nutná určitá míra regulace a rozdělování bohatství (například státní regulace zdravotnictví).

KONZERVATIVCI: Jejich postoj v otázce nerovnosti by se dal charakterizovat jako extrémní. Je v podstatě stejný jako postoj libertariánů s tím, že příčiny nerovnosti nevidí primárně ve schopnostech jednotlivců (či společnosti nebo společenství), ale v objektivních okolnostech. Podle nich jsou to danosti způsobené třeba Prozřetelností, stavem, původem, tradicí, bohem atd., které určují nerovnost ve společnosti.

MARXISTÉ: Podle jejich doktríny je nerovnost dána nerovným vlastnictvím výrobních prostředků, vykořisťováním chudých bohatými v místním i globálním měřítku. Z tohoto pohledu například kritizují (neo)kolonialismus. Východiskem pro řešení situace je forma diktatury proletariátu, rovnost všech a přerozdělování bohatství podle potřeb.

NOVÁ LEVICE: Vzhledem k tomu, že vznikla v zavedených anglosaských demokraciích, má sice podobná teoretická východiska jako marxisté, ale problémy se snaží řešit v rámci demokratického zřízení. Příslušníci tohoto proudu, který má kořeny v sociálních hnutích 60. let 20. století, kladou důraz na dodržování pracovních standardů, na práva odborů, ale i na nemoci moderní společnosti, jako je autoritářství. Usilují o mír a globální spravedlnost. Z protiválečného hnutí 60. a 70. let se tak vyvinul jeden z proudů bojujících proti ekonomické globalizaci, proti nadvládě mezinárodních finančních institucí a korporací. Zdůrazňují návrat rozhodování na co nejnižší úroveň a tvrdí, že základním modelem je demokratické zřízení, pouze je třeba ho vylepšit.

podle této teorie jen velmi těžko. Udává se příklad „východoasijských tygrů“, Hongkongu, Tchaj-wanu, Singapuru a Jižní Koreje, které byly úspěšné a dostaly se z periferie blíže k centru, případně už v něm dokonce jsou. Africké a středoamerické státy jsou zase udávány jako příklady zemí, které kvůli svým podmínkám zůstávají stále stranou, zůstávají na periferii a jejich propad se spíše prohlubuje, než aby se zmenšoval. Mezi hlavní představitele této teorie patří například Immanuel Wallerstein.

Jiný pohled nabízí **TEORIE VZÁJEMNÉ ZÁVISLOSTI,** která je bližší liberálnímu pohledu na svět. Její základy vypracovali v 70. a 80. letech dva Američané, Robert Keohane a Joseph Nye, na základě studia vztahů mezi podniky a aplikovali ji na mezinárodní vztahy. Teorie vychází ze skutečnosti, že současný svět už je tak propojený (nejen ekonomicky), že jednotlivým účastníkům nezbývá nic jiného než spolupracovat, a to v čím dál větším měřítku. Teorie vzájemné závislosti jde proti názorovému proudu, který tvrdí, že nerovnost se musí nutně zvětšovat. Předpokládá, že jednotliví hráči mezinárodního systému (státy, mezinárodní organizace, nadnárodní korporace, nevládní organizace) musí nutně spolupracovat, protože svět se propojuje a akce na jednom konci může vyvolat reakci na úplně druhém konci planety. Oba předchozí pohledy mají kořeny na bohatém Severu, jde o pohledy jednostranné, do značné míry vycházející pouze z teorie bez dostatečné empirické podloženosti.

Třetí nejznámější teorií, která se snaží popsat nerovnost právě z pohledu třetího světa, je **TEORIE ZÁVISLOSTI.** Jejími autory či propagátory byli především latinskoameričtí intelektuálové na konci 60. a na počátku 70. let, mezi nimi i pozdější brazilský prezident, významný sociolog Fernando Henrique Cardoso. Tato teorie sice nepřináší návod, jak nastartovat rozvoj, ale poměrně do hloubky popisuje, proč stále existují velké rozdíly mezi obyvateli jednotlivých zemí a regionů a proč se propast stále zvětšuje. Tato teorie tvrdí, že základní problém nerovnosti vznikl v koloniálních dobách, kdy tehdejší elity, pozdější buržoazie, nastavily dělbu práce ve svůj prospěch a tuto dělbu práce udržují a prohlubují, protože vyhovuje jejich zájmům.

Výčet teorií není úplný, v souvislosti s nerovností by se dal ještě zmínit **NEOLIBERALISMUS** jako ostrý protiklad k (neo)marxistickým přístupům. Neoliberalismus, který tak pojmenovali jeho odpůrci, je v podstatě hlavní proud zastánců liberálního pojetí z velkých institucí, jako je Světová banka nebo Mezinárodní měnový fond. Tyto instituce během 80. a 90. let tvrdily, že je třeba otevřít obchod a odstranit veškeré bariéry bez ohledu na místní specifika, privatizovat vše, co privatizovat jde, a nechat volnou ruku svobodnému trhu. Nevýhodou tohoto pojetí je, že v podstatě nebere ohled na místní podmínky a vývoj a snaží se všude aplikovat jeden jediný vzorec. Své postupy podpírali zastánci půjčkami či granty, a na mnoha místech tak převálcovali jinou alternativu postupu. Když se však jejich recepty ukázaly jako neúspěšné, třeba v Argentině, rychle vycouvali a dosud nenabídli návod, jak napravit chyby, které způsobili, nebo jak modifikovat své postupy a přizpůsobit je místním odlišnostem.

Jak se vyrovnat s nerovností

Dosáhnout toho, aby se všichni měli stejně a nerovnost vymizela, je utopie, ke které vzhlíželo v historii mnoho lidí, křesťané stejně jako komunisté. Nerovnost v globálním pohledu je zřejmě přirozeným stavem, ale v současné době se politici, vědci a většina veřejnosti shodují v tom, že je třeba bojovat proti jejím extrémním projevům, jako jsou hladomory, potlačování lidských práv na vlastní rozvoj, na vzdělání, na život. Nerovnost lze zmírňovat za pomoci různých nástrojů. Největším problémem současnosti je zřejmě koncentrace peněz a výrobních prostředků v určitých oblastech světa, která vznikla určitým historickým vývojem. Soukromý vlastník bude mít vždy přirozenou snahu co nejlukrativněji využít nabízených možností. Tím může značně znevýhodňovat ty, kteří nemají jeho možnosti, pokud se octnou v životní mezní situaci. Určitým způsobem může takovou situaci řešit stát nebo nevládní organizace. Problémem je, že na mnoha místech taková mezní situace nastala v obrovském měřítku, vymkla se možnostem jednotlivých vlád nebo organizací a je třeba ji řešit komplexněji. Existují pokusy o tzv. třetí cestu, o skloubení liberálních konceptů a řízených zásahů státu. Chtějí se vyhnout už zažitým extrémům státního dirigismu a neoliberálních experimentů, při nichž se úplně privatizovaly i veřejné služby, např. zdravotnictví a školství. Čím dál častěji se také diskutuje o tom, že by bohaté země měly začít splácet svůj historický dluh vůči chudým zemím. Tyto diskuse však jsou na samém počátku.

„V naší zemi je velká nerovnost – jen velmi málo lidí je bohatých, lidé jsou většinou chudí a také chudí zůstanou, protože životní náklady stále rostou.“

HOPE

50 let, učitelka z Namibie

Literatura

LITERATURA V ČESKÉM JAZYCE:

Ehl, M. **Globalizace pro a proti.** Praha: Academia, 2001.

Heywood, A. **Politické ideologie.** Praha: Victoria Publishing, 1993.

Drulák, P. **Teorie mezinárodních vztahů.** Praha: Portál, 2003.

Aktivita:

TV SHOW

PŘEDPOKLÁDANÝ PŘÍNOS:

Studenti si uvědomí nerovné rozdělení příležitostí ve světě.

Cíle:

KOGNITIVNÍ

- Studenti skrze prožitek rozpoznají dopady nerovného rozdělení bohatství a příležitostí na obyvatele různých regionů.
- Studenti navrhnou možné interpretace simulační hry a vyvodí obecné závěry o rozdělení bohatství a příležitostí ve světě.

KOMUNIKATIVNÍ/KOOPERATIVNÍ

- Studenti se efektivně zapojí do skupinové práce.
- Studenti přijmou při skupinové práci roli, které je přínosná pro splnění úkolu.

Postup:

PŘEDPOKLÁDANÝ ČAS:

45 min

CO POTŘEBUJEME:

Větší množství starých novin, barevné A4, nůžky, 2 postery, kopie tabulky s fakty (viz následující strana).

1. ČÁST

Použijte metodu brainstormingu k doplnění následujících nedokončených vět. Odpovědi zaznamenávejte na dva postery.

- Být bohatý znamená...
- Být chudý znamená...

2. ČÁST: ZAČÍNÁ TV SHOW!

Vyzvěte 2 dobrovolníky, aby se ujali role moderátorů (jejich úlohu jim vysvětlíte během skupinové práce).

Rozdělte studenty do 2 skupin v poměru 1:3. Menší skupina obdrží poster č. 1, větší č. 2.

SKUPINA Č. I OBDRŽÍ:

- poster č. 1
- velké množství starých novin
- barevné papíry
- nůžky 5x

SKUPINA Č. II OBDRžÍ:

- Poster č. 2
- Poloviční množství novin

3. ČÁST

Soutěžní úkol zní: vyrobte v časovém limitu (např. 10 min) co nejvíce tvarů symbolizujících pojmy na vašem posteru.

INSTRUKCE POUZE PRO MODERÁTORY:

Až skončí skupinová práce, budete hodnotit výsledky. Budete dodržovat následující pravidla: uznávat jen nůžkami vystříhané tvary (tuto informaci sdělte ještě v průběhu hry pouze skupině č. I), při hodnocení soutěže vychvalovat pouze výrobky první skupiny, kritizovat výrobky druhé skupiny, umožníte první skupině komentáře, ignorovat členy druhé skupiny, vyhlásíte vítězem skupinu číslo jedna.

4. ČÁST

Po uplynutí limitu vyzvěte skupiny, aby vystavily (na lavice nebo zeď) své produkty. Moderátoři se ujmou svých rolí. Soutěž bude záviset na schopnostech moderátorů, může být velmi emocionálně nabitá. V případě potřeby zasáhněte.

5. ČÁST

Ukončete TV SHOW po vyhlášení výsledků. Následuje diskuse. Co se stalo během hry?

PTEJTE SE NEJDŘÍVE SKUPINY Č. II:

- Jak jste postupovali?
- Znali jste pravidla?
- Jak jste se cítili?
- Řešili jste nějak své pocity?

OTÁZKY PRO SKUPINU Č. I:

- Jak jste postupovali? Jak jste se cítili?
- Byla pravidla výhodnější pro vás?
- Kdy jste se dozvěděli, jaká jsou pravidla?
- Jak jste na to reagovali?

OTÁZKY PRO MODERÁTORY:

- Jak jste se cítili?
- Jak na vás působilo to, že znáte pravidla jako první?
- Co jste si mysleli o obou skupinách?

OTÁZKY PRO VŠECHNY:

- Bylo to spravedlivé? Proč ne?
- Co by se muselo změnit, aby hra byla spravedlivá?

ZDŮRAZNĚTE, ŽE JDE POUZE O HRU, ALE ŽE LZE NAJÍT SPOJITOSTI S REÁLNÝM SVĚTEM!!!

7. ČÁST

Následující otázky mohou být zodpovězeny v rámci společné diskuse nebo jako písemná reflexe zpracovány na příští setkání. (Uvažte dle časových možností.)

- Jak daná hra odrážela reálnou situaci ve světě?
- Co symbolizovaly noviny, barevné papíry, nůžky?
- Co symbolizovala velikost skupin, pravidla?

8. ČÁST

Na závěr nebo v další hodině rozdejte studentům připravené kopie tabulek s fakty („Rozdělený svět"), dejte jim dostatek času na prostudování informací a shromážděte jejich reakce na informace z tabulky:

- Co jste již věděli?
- Co vás nejvíce překvapilo? Proč?

ZDROJ: Vytvořeno na základě námětu z publikace: Sheehan J., O'Byrne G., Wegimont L. **One World Week.** DEFY. 1999.

Rozdělený svět

V rozvojových zemích:

- žije 80 % obyvatel Země (1950 – 70 %; 1980 – 75 %; 2025 – 84%)
- je 25 % světové průmyslové produkce
- se spotřebovává 26 % světové spotřeby elektřiny
- končí 36 % světových zisků z exportu
- se vyrábí 61 % světové produkce obilnin
- se vydává 15 % světových výdajů na vzdělání
- je produkováno 38 % světových emisí CO_2
- se odehrává 95 % světových konfliktů
- se vydává 7 % světových výdajů na zdravotnictví
- žije 65 % všech uprchlíků na Zemi
- žije 95 % ze všech lidí nakažených HIV/AIDS
- se vytváří 18 % světového hrubého národního produktu (HDP)
- je 7 z 10 největších měst na světě s celkovým počtem obyvatel 106 800 000

V 85 zemích je kvalita života nižší, než byla před 10 lety.

Odhaduje se, že každým rokem proudí z rozvojových zemí do rozvinutých zhruba 375 miliard liber. Africké země ročně utratí odhadem 4× více na splácení dluhů zemím Severu než na zdravotnictví. Za každý dolar, který země EU dají na pomoc zemím Jihu, jde zpět formou splácení dluhů 11 dolarů.

3 nejbohatší lidé na Zemi vlastní více než 600 milionů lidí žijících v rozvojových zemích.

Jeden z pěti lidí na světě žije za méně než 1 dolar denně.

Jeden z pěti lidí na Zemi nemá přístup k čisté pitné vodě.

Jedno ze sedmi dětí na světě nechodí do školy. A to ne proto, že by nechtělo, ale proto, že si to nemůže dovolit.

Celkový součet bohatství 225 nejbohatších jedinců na světě je více než 1100 miliard dolarů. Pouhá 4 % z této částky – 44 miliard dolarů – by stačila na zajištění základního vzdělání, zdravotní péče, odpovídající výživy pro všechny obyvatele světa.

Nejbohatší pětina obyvatel Země spotřebovává 16x více než nejchudší pětina.

V roce 1999 rozvojové země získaly oficiální pomoc v hodnotě 0,6 % jejich HNP (7 dolarů na osobu), ale splácením dluhů přišly o 5,2 % HNP (22 dolarů na osobu).

ZDROJE:
Světová banka, World Development Reports
UNDP, Human Development Reports
Penguin State of the World Atlas, data jsou za roky 1997–1999

Aktivita:

POHODLNĚ SE USAĎTE!

PŘEDPOKLÁDANÝ PŘÍNOS:

Studenti porozumějí nerovnému rozdělení bohatství ve světě.
Studenti zažijí pocit nerovnosti v přístupu k bohatství.

Cíle:

KOGNITIVNÍ

- Studenti odhadnou poměr počtu obyvatel a bohatství jednotlivých částí světa.
- Studenti interpretují zkušenosti ze hry a naleznou analogie v reálném světě.

KOMUNIKATIVNÍ/KOOPERATIVNÍ

- Studenti se aktivně, konstruktivně zapojí do diskuse.
- Studenti srozumitelně vysvětlí, obhájí svůj názor v konfrontaci s jinými.

Postup:

PŘEDPOKLÁDANÝ ČAS:

30 min

CO POTŘEBUJEME:

Učebna beze stolů s židlemi uprostřed (počet musí odpovídat počtu studentů), názvy regionů (Afrika, Asie, západní Evropa, východní Evropa, Latinská Amerika, Severní Amerika), tabulka (viz následující strana).

1. ČÁST

Po místnosti vyvěste postery s názvy regionů, aby u nich vznikl dostatečný prostor. Požádejte studenty, aby se rozmístili k jednotlivým regionům tak, aby jejich počet odpovídal (poměrně) počtu obyvatel.

OTÁZKY PO ROZMÍSTĚNÍ:

- Souhlasíte s vaším rozdělením?
- Je třeba poměr nějak upravit?

Po diskusi upravte počty studentů podle tabulky (viz následující strana).

2. ČÁST

Vysvětlete studentům, že židle uprostřed místnosti symbolizují veškeré světové bohatství. Úkolem každé skupiny je odebrat a ke svému posteru přemístit takové množství židlí, které dle jejich názoru odpovídá bohatství jejich regionu.

OTÁZKY PO ROZMÍSTĚNÍ:

- Souhlasíte s vaším rozdělením?
- Je třeba poměr nějak upravit?

Po diskusi upravte počty židlí podle tabulky (viz následující strana).

3. ČÁST

Vyzvěte studenty, aby se všichni usadili na židle svého regionu. Nastane následující situace: v některých regionech bude židlí nadbytek a v jiných bude více studentů sdílet jednu židli. (Zvláště v regionu Afriky a Asie budou studenti nuceni najít vhodný způsob, jak se na židli/židle vtěsnat.)

OTÁZKY PO ČINNOSTI:

- Cítíte se pohodlně?
- Máte dost prostoru?
- Jak jsou na tom ostatní?
- Co vůči nim cítíte?
- Co by se muselo stát (udělat) pro pohodlí všech?

4. ČÁST

Pro následující diskusi nechte již studenty pohodlně se usadit.

NÁMĚTY K DISKUSI:

- Co hra symbolizuje?
- Kde žije většina světové populace?
- Kde se koncentruje většina bohatství?
- Proč nebo jak se udržuje nerovnost na lokální i globální úrovni?

Tato aktivita může u studentů vzbudit zájem o otázky spojené s rozvojovou pomocí. Zvažte, zda diskusi podnítíte, či potlačíte vzhledem k vašim dalším záměrům.

ZDROJ: Vytvořeno na základě námětu z publikace: Sheehan J., O'Byrne G, Wegimont L. **One World Week** DEFY. 1999.

Tabulka: Regiony podle počtu obyvatel (odhad 2004)

Region	Počet obyvatel	Procento svět. populace
Evropa (vč. Ruska)	728 857 380	11,29 %
Asie	3 913 810 200	60,65 %
Austrálie a Oceánie	31 892 487	0,49 %
Jižní Amerika	443 303 700	6,87 %
Severní Amerika (vč. Mexika)	429 493 700	6,66 %
Afrika	905 954 600	14,04 %
Svět celkem	**6 453 311 067**	**100 %**

ZDROJ: CIA World Factbook 2003

Tabulka: Rozdělení produkce bohatství ve světě

Region	HDP (miliardy USD)	Procento svět. HDP
Evropa (vč. Ruska)	12635,00	26,2 %
Asie	17837,90	37 %
Austrálie a Oceánie	633,10	1,3 %
Jižní Amerika	2930,60	6,1 %
Severní Amerika (vč. Mexika)	12310,80	25,6 %
Afrika	1810,28	3,8 %
Svět celkem	**48157,60**	**100 %**

ZDROJ: http://www.internetworldstats.com/stats.htm

Tabulka: Klíč pro rozdělení pro aktivitu židle

Počet žáků	Region	Rozdělení podle populace (žáci)	Rozdělení podle HDP (židle)
15	Evropa (vč. Ruska)	2	3
	Asie	9/8	5
	Austrálie a Oceánie	0/1	1
	Jižní Amerika	1	2
	Severní Amerika (vč. Mexika)	1	3
	Afrika	2	1
20	Evropa (vč. Ruska)	2	5
	Asie	13/12	6
	Austrálie a Oceánie	0/1	1
	Jižní Amerika	1	2
	Severní Amerika (vč. Mexika)	1	5
	Afrika	3	1
25	Evropa (vč. Ruska)	3	6
	Asie	15/14	7
	Austrálie a Oceánie	0/1	1
	Jižní Amerika	2	3
	Severní Amerika (vč. Mexika)	2	6
	Afrika	3	2
30	Evropa (vč. Ruska)	3	7
	Asie	18	9
	Austrálie a Oceánie	1	2
	Jižní Amerika	2	3
	Severní Amerika (vč. Mexika)	2	7
	Afrika	4	2

ZDROJ: CIA World Factbook 2003

„Migranti vytvářejí státy, státy vytvářejí migranty.“

W. WEINER

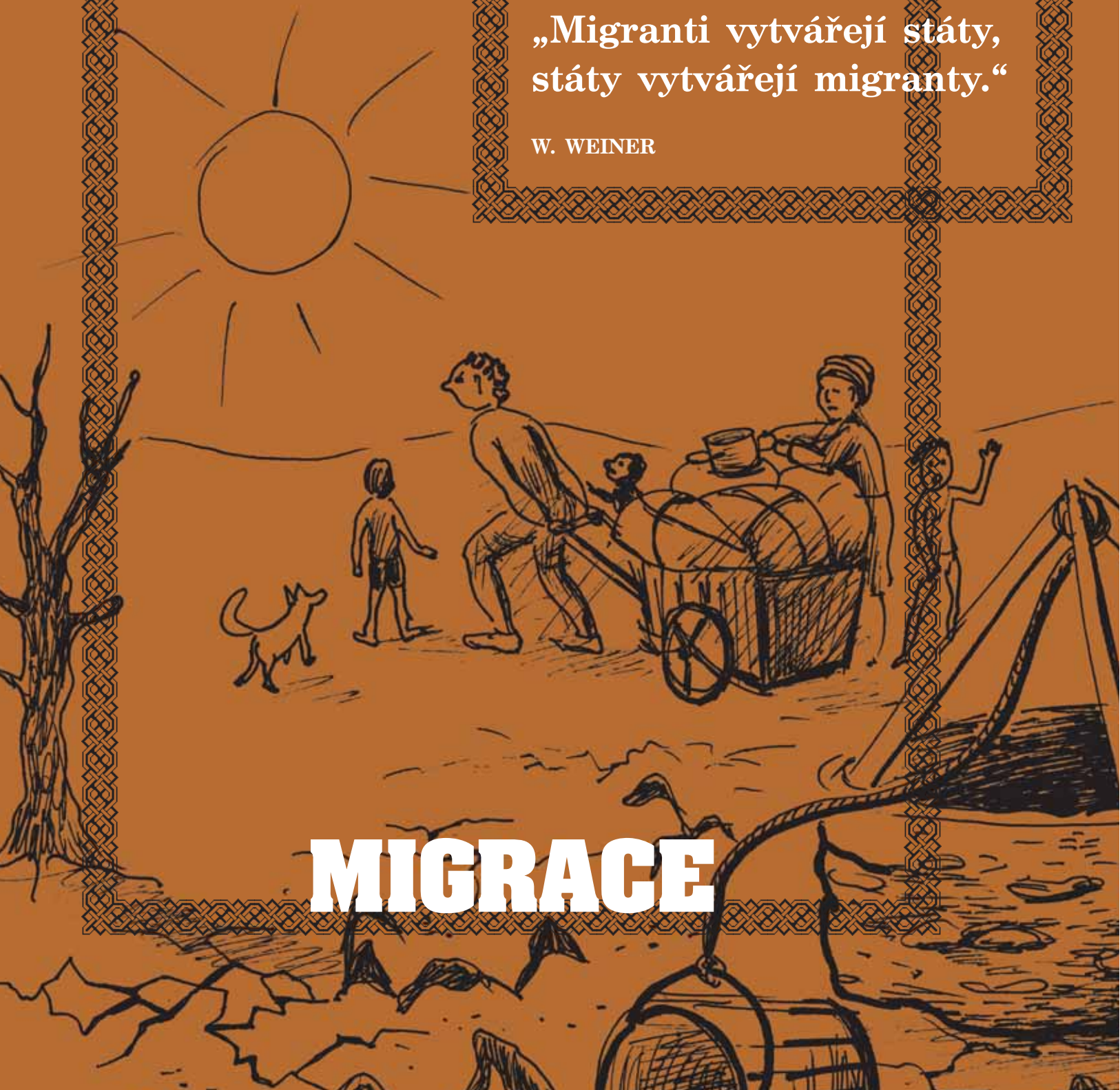

MIGRACE

SHRNUTÍ KAPITOLY:

Světové organizace zabývající se migrací registrují v současnosti zhruba 180 milionů lidí žijících mimo zemi svého původu. K migraci je vedou nejrůznější důvody ekonomické, demografické, ekologické, psychologické a další. Kromě mezinárodní migrace je – především v tzv. rozvojových zemích – dalším významným jevem migrace vnitrostátní, směřující zejména z venkova do měst. Migrační procesy se viditelně projevují ve všech oblastech, jichž se dotýkají, a to jak v zemích původů migrantů, tak v cílových zemích. Právní postavení migrantů a uprchlíků je na mezinárodní scéně definováno několika dohodami, z nichž nejvýznamnější je Ženevská konvence z roku 1951.

Politiky jednotlivých cílových zemí (především zemí „vyspělého“ světa) se ve vztahu k imigrantům liší. Současnou politiku České republiky zhruba charakterizuje lehké „otevírání se“ dostatečně kvalifikovaným imigrantům. Zároveň však v porovnání s ostatními zeměmi vyspělého světa uděluje mnohem méně azylů lidem, kteří o něj žádají.

Současných 180 milionů migrantů na naší planetě (jednoduše definovaných jako lidé, kteří dlouhodobě nebo trvale žijí vně své mateřské země) se v cizích zemích neocitlo náhodou. K migraci je většinou vedly závažné důvody, jejichž povaha je různorodá. Často na ně spíše působí negativní situace v jejich zdrojové zemi, někdy naopak více pozitiva v potenciální zemi cílové. Mnohdy obojí dohromady. „Nutnost“ opustit vlastní zemi má různé odstíny – od nezbytnosti emigrace vedoucí mnohdy k záchraně života (typické pro rozvojový svět) až po pouhou „možnost“, určité vylepšení již tak relativně vysokého životního standardu (hlavně v rozvinutém světě). Často k pohybu vede více důvodů působících najednou. Ze všech důvodů stojících za mezinárodní migrací má jeden jasně vůdčí postavení: jednoznačně nejpočetnější je komunita tzv. „ekonomických migrantů“, kteří v zahraničí hledají možnost výdělku či lepšího živobytí.

Determinanty (klíčové faktory) podmiňující mezinárodní migraci

Zjednodušeně lze definovat zhruba sedm hlavních faktorů, které hrají klíčovou roli při vysvětlení příčin mezinárodních migračních pohybů:

1) ekonomické faktory
2) politické faktory
3) demografické faktory
4) ekologické faktory
5) psychologické faktory
6) migrační politika
7) sjednocování nebo utváření rodiny.

EKONOMICKÉ FAKTORY

Hluboké či přinejmenším zřetelné EKONOMICKÉ A SOCIÁLNÍ NEROVNOSTI mezi zeměmi, ústící do ohromných či alespoň značných rozdílů v kvalitě života obyvatel, se jeví obecně jako nejdůležitější determinanty mezinárodní migrace. Většina současných migračních proudů to dokládá, uveďme pouze tradiční migraci Mexičanů do USA nebo nově se formující migraci Ukrajinců do Česka.

POLITICKÉ FAKTORY

Jako druhou hlavní „globální“ determinantu lze uvést celý komplex faktorů spojený s politickou nestabilitou, politickým útiskem, perzekucí, potlačováním základních lidských svobod, násilným vypuzením, povstáními nebo často dokonce válkami na základě etnických nebo náboženských střetů. Často tyto politické motivy umožňují migrantům ochranu tzv. „Ženevskou konvencí“ (od roku 1951), na níž jsou založeny migrační legislativy mnoha vyspělých zemí. Jindy jsou političtí migranti z méně vyspělého světa ve vyspělých zemích pod ochranou dalších humanitárních statusů.

DEMOGRAFICKÉ FAKTORY

Další důležitou determinantou mezinárodní migrace je DEMOGRAFICKÁ SITUACE. Ta působí, ostatně jako mnohé další determinanty, přirozeně ve dvou polohách:

1) V zemích třetího světa, především v některých regionech Afriky a Asie, jako „push“ (vypuzující faktor), kdy jsou lidé nuceni kvůli velice rychle rostoucí populaci a časté nemožnosti zapojit se do prakticky neexistujícího nebo velmi limitovaného ekonomického života ve vlastní zemi opouštět přelidněné a sociálně a ekonomicky strádající oblasti.

2) Naopak proces stárnutí a vymírání populací, jenž nastal především v mnoha vyspělých evropských zemích, vede k potřebě selektivního náboru cizí pracovní síly („pull“ efekt). Ta by mohla pomoci částečně oddálit dané demografické problémy, ale především by mohla vhodně zaplnit mezery na daných pracovních trzích (chybějící a žádané profese).

EKOLOGICKÉ FAKTORY

Čtvrtý klíčový faktor migrační motivace je úzce svázán s ekologickou situací. Sucha, záplavy, odlesňování, rozšiřování pouštních oblastí či eroze obecně společně s necitlivým řízením průmyslových výrob a závažnými poruchami – ať již technického rázu (poruchami zařízení) nebo vlivem selhání lidského faktoru – mohou vypuzovat a skutečně vypuzují obyvatelstvo ze zasažených území i přes státní hranice. Také Česko má například environmentální migranty, a to jako důsledek černobylské katastrofy. Na počátku 90. let reemigrovalo cca 2000 černobylských Čechů ze zasažené oblasti zpět do země svých předků.

PSYCHOLOGICKÉ FAKTORY

Další faktor je povahy psychologické a vystihuje velmi jednoduchou skutečnost, že migrace je totiž naprosto přirozenou lidskou aktivitou. Migrace je s člověkem spojena od samého počátku jeho dějin. Dnes v této souvislosti můžeme také mluvit o „úniku z nudy“, hledání vzrušení, o snaze uspokojit zvědavost a zvídavost. Naplnění mnohých kulturně daných potřeb člověka je i dnes často logicky spojeno s migračním pohybem.

MIGRAČNÍ POLITIKA

Zvláště v současnosti nelze opomenout specifickou roli migrační politiky jednotlivých zemí či regionů. Ta vystupuje především v podobě bariéry, kterou dnes mnohé rozvinuté země stavějí proti přílivu mnoha cizinců na jejich území. Příkladem může být politika současné Evropské unie, která má v sobě rozhodně více restriktivních, omezujících prvků než těch liberálních, migraci usnadňujících.

SJEDNOCOVÁNÍ NEBO UTVÁŘENÍ RODINY

Poslední motiv současných mezinárodních migračních pohybů je spojen s procesem sjednocování nebo formování rodin. Konkrétně to znamená, že nikoliv daný migrant, ale někdo z jeho blízkých má hlavní motiv k migraci. Ač poslední ve výčtu, je tento motiv velmi významný. Má ho již tradičně např. kolem tří čtvrtin osob přistěhovávajících se do USA. V Česku dnes představují tito migranti cca jednu třetinu ze všech registrovaných přítomných cizinců.

Existují však i další faktory, které přispívají k současnému nárůstu mezinárodní migrace na globální úrovni: POKRAČUJÍCÍ GLOBALIZACE (v jejích četných podobách – přispívá ke „smršťování světa“), TECHNOLOGICKÁ, PŘEDEVŠÍM INFORMAČNÍ REVOLUCE (mnoha lidem jsou dostupné informace o tom, jak to ve světě vypadá), RELATIVNĚ LEVNÁ LETECKÁ DOPRAVA (lze se dostat kamkoliv), PÁD KOMUNISMU a otevření se zemí bývalého sovětského bloku. Velmi podstatnou skutečností, jež přitahuje populaci rozvojových zemí do zemí bohatých, je poměrně úspěšné celosvětové šíření západního liberálního přístupu. Západní bohatý svět tak zároveň šíří i konzumní životní styl, který se stává velmi populárním, nicméně pouze nedostižným snem v chudých, rozvojových zemích. Jednou z mála možností naplnění daného přístupu je pro většinu lidí v rozvojových zemích migrace do vyspělého světa. Přes všechny rozdíly mezi rozvinutým a chudým světem a možnostmi jejich „přemostění“ migrací je v globálním měřítku migrace stále poměrně omezená – 3 % světové populace jsou migranti.

TYPY A CELKOVÝ OBJEM MIGRACE (PŘÍKLADY)

Jak vyplývá z toho, co bylo uvedeno, současnost nabízí široké spektrum migračních typů. K tomu přispívá jak celkové „smršťování“ a propojování světa, tak také to, že oproti minulosti jsou dnes často za mezinárodní migraci považovány i krátkodobější pohyby v délce několika měsíců (navzdory OSN, která doporučuje uvažovat o hranici 1 roku). K mezinárodním migrantům tak dnes můžeme počítat např.: „klasické“ trvalé (usazující se) migranty, dočasné cirkulační ekonomické migranty, žadatele o azyl, ilegální ekonomické migranty, misionáře, adoptované děti, sportovce, umělce, studenty, vědecké pracovníky a univerzitní učitele, závislé členy rodiny stěhující se s osobou, která má hlavní důvod k migraci, bohaté podnikatele atd.

Současných zhruba **180 MILIONŮ MIGRANTŮ** ve světě má svoji migrační historii nebo své předchůdce. Z některých významnějších migračních pohybů minulého století, podmíněných zejména v nejširším slova smyslu politickými a ekonomickými faktory, uveďme následující příklady:

- V úzké návaznosti na 1. světovou válku v letech 1918–1925 migrovalo v Evropě minimálně 5 milionů lidí.
- Jen v první dekádě 20. století migrovalo z Rakouska-Uherska 2,3 milionu obyvatel, nejvíce do USA.
- V úzké návaznosti na 2. světovou válku mezi roky 1940–1947 migrovalo v Evropě minimálně 22 milionů lidí. Další odhady však hovoří o 40–45 milionech vykořeněných lidí (mimo neněmecké občany odsunuté na povinné práce a Němce, kteří uprchli před postupujícími sovětskými vojsky). Jenom např. 25 milionů obyvatel evropské části SSSR se muselo povinně v době ohrožení nacisty přemístit na Sibiř, Ural, do Kazachstánu či v menší míře do centrální Asie. Mnozí se již zpět nevrátili.
- Odhaduje se, že v období komunismu (1950–1993) ztratily země střední a východní Evropy (různé typy migrace) více než 14 milionů lidí ve prospěch západních vyspělých kapitalistických zemí (zejména evropských, jakož i tradičních imigračních zemí v zámoří). Již v nové „éře svobody“, např. v letech 1991–1993, uprchlo cca 700 000 lidí z území válečného střetu Srbska, Chorvatska a Bosny a Hercegoviny do západní Evropy.
- V období 1947–1955 migrovalo do Argentiny cca 0,5 milionu Italů.
- Rozpad Pákistánu v roce 1971 vedl téměř k okamžité migraci cca 10 milionů Bangladéšanů přes hranice do Indie.
- Šestnáct let trvající občanská válka v Mosambiku (skončila v roce 1992) vyhnala ze země pouze do sousedních států cca 1,5 milionu občanů, dalších cca 3,5 milionu bylo tzv. vnitřně vymístěných/vyhnaných osob.
- V období let 1970–1995 ztratilo Mexiko migrací cca 6 milionů obyvatel, z toho v drtivé většině ve prospěch USA. Např. v roce 1997 bylo na mexicko-americké hranici chyceno 880 000 Mexičanů ilegálně se pokoušejících přejít hranici.
- Mezi významné migrační pohyby patří migrace židovské populace. K nejdůležitějším zdrojovým oblastem patřil jednoznačně bývalý Sovětský svaz či dnes jeho nástupnické země. Např. v období 1974–1996 se z této oblasti vystěhovalo do Izraele cca 750 000 lidí (nejvíce na počátku 90. let), zatímco dalších cca 380 000 se za toto období přistěhovalo do USA. Mimoto v letech 1987 a 1995 zvolilo cca 52 000 Židů Německo za svoji cílovou zemi. Hlavním faktorem dané migrace byl a je antisemitismus (uplatňovaný v mnoha rozličných podobách), sekundárně propojený se spojováním rodin a ekonomickými motivy (vylepšení životního standardu).

URBANIZACE A MIGRACE

URBANIZACE NEBOLI KONCENTRACE OBYVATELSTVA VE MĚSTECH jde ruku v ruce s modernizací – je jedním z klíčových doprovodných procesů globálního vývoje moderní doby. V čase se dílčí funkce, formy a nakonec i dopady procesu koncentrace obyvatelstva do městských center mění, jedno však zůstává – jejich klíčový význam v rozvoji národních společností, globálně pak celé planety. Na druhé straně, a to zvláště v poslední době, kulminují mnohé problémy spojené právě s vysokou koncentrací do největších středisek osídlení, spojené např. s hygienickými a ekologickými faktory (problémy s vodou, odpady, dopravou, záborem úrodné půdy), s faktory architektonicko–urbanistickými (primitivní gheta/slumy, narušení stylové čistoty), jakož i s psychologickými ve smyslu negativních dopadů městského stresu na člověka (odcizení, nedostatek pevnějších sociálních kontaktů, nezájem o věci veřejné apod.). Obecně kultura, turistika, finanční služby a rozvoj technologií, to jsou dnes hlavní tažné síly té „nejmodernější urbanizace“. Ta přirozeně nabývá různých forem podle toho, zda jde o vyspělý, nebo rozvojový svět, podle typu kultury daného společenství (např. v USA jinak než v Evropě) nebo etnika či podle velikosti daného města (od megaměst s více než 10 miliony až k městům v řádu několika tisíc obyvatel). Celkově dnes žije ve světě zhruba **47 PROCENT OBYVATELSTVA VE MĚSTECH.** Zatímco ve vyspělých zemích činí tento podíl 75 procent, v rozvojovém světě představuje cca 40 procent a postupně se zvyšuje.

Role vnitřní (uvnitř jednoho státu) i mezinárodní migrace je v urbanizaci zásadní. Migrace je hlavní hnací silou prostorového přerozdělování populací. V rozvojovém světě je situace jednodušší, obvykle nasává hlavní město – někdy spolu s některými dalšími největšími středisky osídlení – populaci ze zemědělských oblastí, která ve velkoměstech hledá příležitosti pro své uplatnění, jež postrádá na venkově. Často se takováto migrace stává předstupněm migrace mezinárodní, do rozvinutého světa. Právě velkoměstské prostředí totiž nabízí migrantovi přístup k informacím o vyspělých zemích, přístup k pašerákům migrantů nebo též k dálkovým dopravním prostředkům a spojením, jež na venkově neexistují. Mnohdy pak daný jedinec skončí ve velkoměstě v rozvinutém světě. Naplňuje se tak daná migrační pravidelnost, že do rozvinutého světa proudí nejprve spíše migranti z velkoměst a měst rozvíjejícího se světa (až potom následuje ryze venkovská populace) a že zároveň tito migranti přicházejí do velkoměst rozvinutého světa. Až poté případně míří do jeho méně urbanizovaných oblastí.

Koncentrace imigrantů do velkých měst

Koncentraci imigrantů vhodně dokreslují příklady z USA a Česka. V roce 2002 se na 10 největších metropolitních územích v USA koncentrovalo 59 % všech imigrantů, zatímco jejich podíl na celkovém obyvatelstvu země představoval pouze 31 %. Z etnických skupin vykazujících všeobecně velmi vysoký stupeň koncentrace, a to nejenom v USA, jmenujme Číňany. V roce 2002 bylo v Praze registrováno cca 36 % všech ekonomických imigrantů v zemi (vlastníků víza k pobytu na více než 90 dní) a 36 % cizinců–podnikatelů, vlastníků živnostenského oprávnění. Číňané mají v Česku rovněž zdaleka nejvyšší koncentraci (drtivá většina je v Praze) ve srovnání s dalšími skupinami imigrantů i ve vztahu k české majoritě (73 % by se jich muselo přestěhovat, aby dosáhli stejného prostorového rozmístění jako česká populace).

V důsledku tohoto procesu i poměrně složitějších „tváří urbanizace“ ve vyspělém světě dnes dochází současně k mnoha různorodým procesům koncentrace i dekoncentrace (např. koncentrace do revitalizujících se center měst, suburbanizace do okrajových částí měst, dekoncentrace ve smyslu zvýšené migrační atraktivity i některých periferních sídel atd.). Celkově je spíše patrný proces odklonu od jednojaderného koncentračního modelu k rozvolněnějším – mnohdy na úrovni největších megalopolí – k mnohojaderným, byť intenzivně dopravně a informačně propojeným modelům koncentrace. I díky „útěku“ místní populace z jádrových zón tak relativně nabývají na významu lokální koncentrace imigrantů, často ve formě etnických enkláv (obvykle v zónách s levnějším bydlením). Imigranti si mohou pohromadě lépe pomáhat (ekonomicky i morálně) a mohou se lépe bránit případné xenofobii ze strany majoritní společnosti. Obvykle až po ekonomické a kulturní adaptaci (získání lepší práce a zvládnutí jazyka) se mohou fyzicky odpoutat z etnické enklávy. Přestěhují se do oblastí s převážně většinovou populací, do níž se pak také většinou přirozeně integrují či asimilují.

HLAVNÍ DŮSLEDKY MEZINÁRODNÍ MIGRACE

Mezinárodní migrace je složitý proces a z toho plyne i šíře a nejednoznačnost jejích dopadů. Zisky a ztráty z migrace je možné a vhodné posuzovat ze tří hledisek:

1) z pohledu samotného migranta
2) z pohledu emigrační země
3) z pohledu imigrační země.

Je zřejmé, že z hlediska migranta je migrace obvykle přínosem. Migrační proud je složen většinou z racionálně se chovajících jedinců, kteří by se, pokud by se hromadila negativní zkušenost z již proběhlých migrací, nikdy více do zahraničí, za hranice své mateřské země, nestěhovali. Migranti tedy celkově spíše, mnohdy výrazně získávají.

Na úrovni hodnocení zisků a ztrát zemí je situace složitější. Uveďme zjednodušeně některé z nejdůležitějších aspektů. Emigrační země na jedné straně ztrácejí obvykle aktivní, mladé a někdy také vzdělané lidi, do jejichž vzdělání investovaly nemalé prostředky. Tím se oslabuje jejich vlastní potenciál, tolik potřebný k jejich hospodářskému povznesení. Na druhé straně se naopak těmto zemím odchodem části početné populace uleví, což může příznivě působit např. na snížení vysoké nezaměstnanosti. Tyto země též získávají důležité finanční prostředky tím, že emigranti posílají svým rodinám peníze vydělané v zahraničí (tzv. remitance) k vylepšení jejich životní úrovně.

Imigrační země naopak získávají důležitou pracovní sílu, často i vzdělané lidi, na jejichž výchovu nepřispěly. Získávají mladší skupiny obyvatelstva, které mohou pomoci – i když jen částečně – vylepšit demografické parametry často stárnoucích vyspělých imigračních zemí. Nezanedbatelné je kulturní obohacení – imigranti přinášejí jiné myšlení, jiné tradice. Na druhé straně mohou nové kulturní prvky vyvolat v zemi problémy, například konflikty mezi skupinami z různých kultur. Pokud je levná cizí pracovní síla enormně využívána na úkor investic do technického pokroku, existuje nebezpečí, že se zpozdí celkový ekonomický rozvoj dané vyspělé země. Ač neexistují jednoznačné závěry, spíše se zdá, že je legální imigrace pro imigrační zemi celkově přínosná. Naproti tomu ilegální migrace není pozitivním jevem. Tím, že „jde mimo zákon“, totiž podkopává samy základy demokracie. Jde tak o nespravedlivý režim, který jedněm pomáhá a jiným škodí. Zejména někteří podnikatelé získávají ve vyspělém světě ohromné zisky tím, že vykořisťují ilegální imigranty (nízké mzdy, špatné pracovní podmínky apod.) a podvádějí stát (neodvádějí za imigranty příslušné daně). Kromě imigrantů samých a státu jako takového (a tedy i všech jeho ostatních obyvatel) na věc doplácí i domácí pracovní síla, která v tomto prostředí nemůže konkurovat. Navíc se jí zhoršují podmínky (kvůli „nekalé konkurenci“ klesají mzdy i kvalita nabízených pracovních podmínek). Chudí lidé opouštějící své dosavadní domovy však často nemají jinou možnost než se pokusit o zahájení nového života jinde i za cenu velkého rizika či vystavování se diskriminaci.

Azylové a uprchlické hnutí

Ačkoliv je pojem uprchlík ve vztahu k udělení azylu cizinci, který prchá před perzekucí, znám již od konce 16. století, obecně nabývá na mezinárodním poli na významu až v prvé polovině 20. století. Je nerozlučně spjat s humanitární aktivitou norského polárníka Nansena. Právě on stál pod hlavičkou tehdejší Ligy národů (předchůdce dnešní OSN) u prvních udělování mezinárodního statusu uprchlíka (tzv. Nansenův pas) jak zástupcům protirevoluční ruské emigrace (po roce 1918), tak Arménům, kteří byli nuceni kvůli politické a náboženské perzekuci uprchnout z Turecka (1915–1925). Po 2. světové válce tuto roli převzal úřad Vysokého komisaře OSN pro uprchlíky (UNHCR), který od té doby chrání na mezinárodní úrovni celosvětově uprchlíky a organizuje jejich hnutí (za více než 50 let UNHCR pomohl cca 50 milionům lidí začít nový život – dnes takto asi 5000 lidí ve 120 zemích světa pomáhá cca 20 milionům uprchlíků).

Mezníkem v mezinárodní právní ochraně uprchlíků je Ženevská konvence z roku 1951, která definuje uprchlíka jako jedince, který má „opodstatněné obavy z perzekuce z důvodů rasových, náboženských, národnostních, členství k určité sociální skupině nebo kvůli politickému přesvědčení“, a proto nemůže pobývat ve své původně mateřské zemi. Konvence nastavuje minimální standardy, které musí být při zacházení s uprchlíky mezinárodně dodržovány. Definuje základní práva (ale i povinnosti) uprchlíků, a to jak ve vztahu k životu v nové zemi, tak i možnému dalšímu svobodnému pohybu (včetně nemožnosti být vyhoštěn do oblastí/zemí pro ně z daných důvodů nebezpečných). Důležitým doplňkem Ženevské konvence je tzv. Newyorský protokol z roku 1967, který oficiálně rozšiřuje původně pouze omezenou platnost Konvence nově na uprchlíky i po roce 1951 a v libovolném regionu. Postupně se oba dokumenty staly základem uprchlické legislativy mnoha především rozvinutých zemí světa (např. v roce 1997 již byly Konvence nebo Protokol podepsány 128 zeměmi). Přes nesporný úspěch, kterým je aplikace Konvence a Protokolu do života uprchlické globální komunity, zejména v Evropě a v tradičních imigračních zemích, zůstává ve hře mnoho problémů.

Hlavní tkví v tom, že Konvence vyžaduje prokázání individuální perzekuce. Hromadné útěky např. z oblastí/zemí postižených občanskou válkou tudíž nemohou být posouzeny jako důvod pro získání statusu uprchlíka. Stejně tak „ekonomičtí“ nebo např. „environmentální“ uprchlíci nemohou požívat výhod tohoto postavení. Podobně problematické je získání statusu uprchlíka z důvodů diskriminace podle pohlaví, sexuální orientace apod. Ženevská konvence, vytvořená za účelem řešení situace bezprostředně po 2. světové válce, dnes v některých směrech neodpovídá dynamicky se měnící realitě na poli mezinárodní migrace. To vede mimo jiné ve vyspělém světě k paradoxní situaci, že totiž daný oficiální status (ženevského) uprchlíka získává z pestré palety rozličných uprchlických typů pouze malý počet žadatelů. Volnější definici uprchlíka, zohledňující např. i masové útěky z daných mateřských zemí, přijaly např. státy v Africe (Konvence Organizace africké jednoty) nebo v Latinské Americe (Cartagenská deklarace). Zejména v Evropě je status uprchlíka doplňován dalšími typy, především tzv. humanitárních statusů. Ty zaplňují mezery „ženevské definice“ (jde hlavně o útěky z válečného konfliktu). Jsou většinou krátkodobějšího charakteru a předpokládají, že se migrant po uklidnění situace nejspíš navrátí do své mateřské země (např. tzv. dočasné útočiště, status strpění, pobyt na bázi humanitární apod.). Celkově dnes na jedné straně při stále rostoucím zájmu o imigraci do vyspělého světa a na straně druhé při velmi omezených možnostech, jak toho legálně dosáhnout, dochází logicky k ilegální imigraci i k častému zneužívání statusu uprchlíka. O azyl tak velmi často žádají typičtí ekonomičtí migranti, kteří jej však nemohou, jak velí Ženevská konvence, většinou nikdy získat. Úspěšných žadatelů je stále méně. Je však známo, že mnohdy i více než tři čtvrtiny neúspěšných žadatelů v Evropě stejně zůstávají, ač by se měli vrátit zpět do svých rodných zemí.

I česká azylová legislativa vychází ze Ženevské konvence. Obdobně jako v mnohých dalších vyspělých evropských zemích je dnes i v Česku podíl úspěšných žadatelů velmi nízký (méně než 1 procento). Je to z velké části důsledek velkého počtu „ekonomických“ žadatelů o azyl. Česko má také státní integrační program, který zejména prostřednictvím zprostředkování nájemního bydlení (s pomocí obcí) pomáhá úspěšným žadatelům o azyl, uprchlíkům, nastartovat jejich život v nové zemi.

Statistiky týkající se žadatelů o azyl

Oficiální statistiky MV ČR uvádějí, že od roku 1990 do roku 2003 požádalo o azyl v ČR 70 109 osob. Do roku 1997 kolísal počet žádostí ročně mezi 1000 a 2000, poté začíná číslo stoupat. V roce 2003 podalo žádost 11 390 osob. Kolem 2/3 žadatelů o azyl pochází z Evropy, kolem 20 % z Asie a 2 % z Afriky, 1 % žadatelů je bez státní příslušnosti.

Od roku 1990 do 29. 2. 2004 byl azyl udělen 2445 osobám. Nejvíce azylantů pochází z Rumunska (474). Ti tvoří pětinu osob, které v České republice získaly azyl. Další skupiny úspěšných žadatelů představují osoby přicházející z Afghánistánu (263), z bývalého Sovětského svazu (175), Ruska (170). Dále jde o uprchlíky z Čečenska), Vietnamu (160), Arménie (152) a Běloruska (122). Úspěšné žádosti občanů Rumunska pocházejí převážně z počátku 90. let, později začal tento trend prudce klesat. V současné době jsou nejúspěšnějšími žadateli o azyl občané Ruska, Afghánistánu, Běloruska, Arménie a Kazachstánu. V roce 2003 byl azyl udělen 182 osobám, přičemž celkový počet žadatelů o azyl byl 9876. Úspěšnost žadatelů se pohybuje již několik let mezi 1 – 2 % ročně.

Podle statistik UNHCR (United Nations High Commissioner for Refugees) požádalo o azyl na území 29 vybraných evropských zemí v roce 2003 celkem 471 610 osob. Pro srovnání poslouží počty žadatelů o azyl za rok 2003 v Rakousku (32 340 žádostí), SRN (50 450), Polsku (6920) a na Slovensku (10 320). Nejvíce žádostí o azyl bylo v roce 2003 podáno ve Velké Británii (61 050) a ve Francii (51 360). Úspěšnost žadatelů o azyl se v zemích na západ od nás pohybuje kolem 10 – 20 %.

Je patrné, že obecně dochází ke zpřísňování azylové politiky. Přesto je počet udělených azylů v západních zemích stále mnohonásobně vyšší než v ČR, která je za nízké procento kladně vyřízených žádostí kritizována zahraničními i domácími odborníky.

Environmentální migrace

Environmentální uprchlíci jsou lidé, kteří byli donuceni dočasně nebo trvale opustit svoje původní bydliště v důsledku významného narušení životního prostředí, které ohrožovalo jejich existenci nebo

Uprchlíci a migranti

Skupiny, které jsou označeny dvěma pojmy, uprchlíci a migranti, se od sebe zásadně liší. Migranti, zejména ekonomičtí, se rozhodují ke stěhování, aby tak zlepšili své možnosti zabezpečit živobytí pro sebe či svou rodinu. Uprchlíci se naproti tomu stěhovat musí, aby zachránili svůj život nebo ochránili svoji svobodu. Tento rozdíl v příčinách stěhování vedl i k rozdílnému právnímu statusu těchto dvou skupin podle mezinárodního práva.

vážně ovlivnilo kvalitu jejich života. Pojem environmentální uprchlík neodpovídá mezinárodním konvencím a vzhledem ke složitosti problému neexistují ani statistiky, které by dokumentovaly jeho skutečný rozsah. Odhady počtu tohoto typu uprchlíků se pohybují mezi 10 až 25 miliony osob, což je ve srovnání s oficiálním počtem uznávaných uprchlíků (13 milionů v roce 1997) opravdu hodně. Například Mezivládní panel o změně klimatu (IPCC) varuje, že nejvážnějším důsledkem klimatických změn mohou být právě rozsáhlé migrace obyvatel. Také UNHCR označilo již v roce 1993 zhoršování životního prostředí za jednu z klíčových příčin vzniku uprchlictví a za jeden z faktorů, který může ohrozit lidskou bezpečnost. Na základě toho někteří autoři předpokládají nárůst počtu uprchlíků v důsledku možné změny klimatu až na 150 milionů v roce 2050.

Tyto počty a následující prognózy rozsahu environmentálních migrací a dalších důsledků environmentálního stresu jsou dosud založeny „pouze“ na odhadech. Přesto je z hlediska morálního i z hlediska mezinárodní bezpečnosti důležité, aby nebyly možné dopady environmentálních změn a vyčerpávání zdrojů na pohyby obyvatel podceňovány a byla věnována náležitá pozornost prevenci. Již nyní se environmentální problémy i jejich sociální, hospodářské a politické důsledky dotýkají všech oblastí světa, i když se mnohem vážněji projevují v chudých, rozvojových zemích.

MIGRAČNÍ POLITIKA

V podstatě existují tři základní modely migračních politik (v širokém významu zahrnují i následnou migrační praxi), kterými státy organizují příchod a adaptaci imigrantů do svých společností:

1) vylučovací
2) asimilační
3) pluralistický, multikulturní model.

VYLUČOVACÍ PŘÍSTUP spočívá v tom, že imigranti jsou začleněni do určité společenské sféry (typicky na trh práce), ale je jim odepřena možnost vstoupit do dalších oblastí, jako je např. volební právo, zisk občanství, systém veřejné sociální péče atd. Jak právní mechanismy, tak i praxe odrazují a znemožňují normální přístup do dalších oblastí života společnosti, což ve svém důsledku cizince rovněž socioekonomicky znevýhodňuje. Filozofie je celkově postavena na předpokladu dočasného obytu cizinců v dané imigrační zemi a jejich návratu (viz např. migrační politiky Německa, Rakouska nebo Švýcarska).

ASIMILAČNÍ MODEL je postaven na jednostranném procesu adaptace. Imigranti velmi rychle a poměrně jednoduše získávají občanství, ale děje se tak na úkor ztráty jejich mateřského jazyka, jejich specifických kulturně-sociálních aspektů života. Imigranti by měli být plně asimilováni do majoritní společnosti. Tento model se však příliš neosvědčil v praxi, a to proto, že se jednotliví migranti nepříliš rychle asimilují. Navíc si udržují svá kulturní specifika na skupinové či institucionální úrovni v rámci etnických spolků a asociací.

Proto byl tento model nahrazen spíše modelem **INTEGRAČNÍM.** Tento „tolerantnější“ model se přizpůsobil nové situaci, avšak jeho konečným cílem stále zůstává splynutí menšiny s majoritní populací. Jako hlavní reprezentant tohoto přístupu bývá často uváděna Francie. Na rozdíl od obou předchozích modelů je pluralitní společnost (především Švédsko, Kanada a Austrálie) typická situací, ve které imigrační populace často zůstává odlišena od většinové svým jazykem, kulturou, sociálními vztahy i spolkovým životem po několik generací. Všem jsou dána stejná práva ve všech společenských sférách, aniž by se očekávalo, že se cizinci zbaví svých specifik. Navíc stát obvykle přímo intervenuje ve směru takto stanovených cílů, otevřeně podporuje heterogenitu své populace, staví na ní a těží z ní. Je však třeba zdůraznit, že dané charakteristiky jsou vyjádřením ideálního stavu. V realitě většinou tyto modely neexistují ve své čisté podobě. Řada zemí totiž většinou aplikuje v určité míře, respektive v určitých oblastech rysy vlastní všem třem vyjmenovaným typům. Podstatný je rovněž faktor času. Mnohé země totiž ve svém vývoji postupně prošly různými typy

politik, některé (s ohledem na vlastní specifika) pak vlastně kopírovaly všechny vyjmenované přístupy (např. USA nebo Austrálie).

Z uvedeného přehledu vyplývá, že postoje k imigraci jsou ve vyspělých zemích značně rozdílné. V této souvislosti se projevuje podstatný rozdíl mezi tradičními imigračními zeměmi (hlavně USA, Kanada, Austrálie) na jedné straně a mnohými západoevropskými demokraciemi na straně druhé. Zatímco prvá skupina zemí je vlastně na imigraci založena, staví na ní a programově ji využívá ku svému prospěchu („národní uvědomění“ se formovalo až po silné imigraci nebo souběžně s ní), Evropa je tradičně opatrná, migrace se obává, snaží se spíše o dočasné využití cizí pracovní síly (silná imigrace přichází v době již vytvořených „národních států“). Typickým příkladem zamýšlené opatrné migrační politiky byla intenzivní náborová hnutí vyspělých západoevropských zemí v 60. a na počátku 70. let 20. století. Tehdy se usilovalo o Severoafričany, Turky, Jugoslávce, Portugalce atd., kteří měli krátkodobě zacelit mezery a doplnit velké nedostatky na domácích pracovních trzích. Po ukončení kontraktů se měli imigranti vrátit. Realita byla odlišná a z mnoha důvodů řada „gastarbeitrů“ v bohatém světě zůstala. Nikoliv však náhodou se pro vyspělou část Evropy vžil termín „pevnost Evropa“. Na přelomu tisíciletí se situace významně mění a tolik nepovedená náborová hnutí (cirkulační migranti zůstávali proti plánu v majoritních společnostech) se opakují. Důvod je prostý: vyspělý svět – a Evropa zvláště – v důsledku velmi nízké porodnosti stárne a vymírá, ztrácí vlastní populaci. Bez imigrace, která však tak hluboký problém sama zdaleka nevyřeší, by se populace nově se tvořící Evropské unie (25 členů) scvrkla ze svých 452 milionů v roce 2000 na 400 milionů v roce 2050. Některé země, například Itálie, Rakousko, Německo a Řecko, by ztratily až čtvrtinu svého obyvatelstva (a jeden ze tří Italů by byl starší 65 let, což je dvojnásobek současného stavu). Tyto závažné skutečnosti vedou k přehodnocení migrační politiky a v cizí migrační pracovní síle je opět viděna jedna z možných cest ke zlepšení celkové situace. Končí politika „nulové imigrace“, začíná soutěž o cizí, zejména kvalifikovanou pracovní sílu – viz např. současné programy Irska, Velké Británie a Německa.

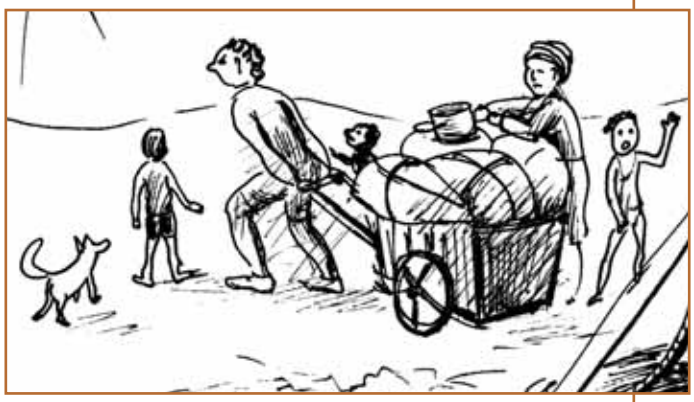

MIGRAČNÍ POLITIKA ČR

Ani Česko nezůstává pozadu a poměrně rychle se připojuje k zemím s aktivním přístupem v této oblasti (již dnes má např. země jednu z nejnižších porodností a podle prognóz bude v budoucnu populace Česka patřit celosvětově k vůbec nejstarším). Česko jako první mezi transformujícími se zeměmi střední/východní Evropy nastartovalo v roce 2003 program aktivního náboru cizí kvalifikované pracovní síly. Jde zatím o pilotní, zkušební projekt inspirovaný bodovacím systémem, jejž aplikují v kanadském Quebecu. Kvóty pro potenciální příchozí jsou zatím velmi nízké a příchod je nabídnut dočasně pouze občanům Kazachstánu, Bulharska a Chorvatska. Vstup do systému jim (i celým rodinám) v případě rychlé a úspěšné adaptace umožní získat „trvalý pobyt“ po velmi krátké době dvou a půl let (místo obvyklých deseti). Do budoucna se předpokládá vyladění celého programu a jeho výrazné rozšíření.

Pro formující se českou migrační politiku a praxi má zkušenost zemí EU velký význam (stejně tak má pro Evropu, EU a zprostředkovaně i pro Česko význam zabývat se studiem adaptace imigrantů v tradičních imigračních zemích). Ukazuje se totiž, že právě přístup k adaptaci imigrantů do majoritních společností v zemích EU je jednou z mála oblastí, ve které nejsou členské země svázány víceméně jednotným „povinným postupem“ a v níž je možno významněji uplatnit vlastní pohledy i praktiky. Výzkum v terénu a prověření stávajících modelů na konkrétních postojích a migračních zkušenostech imigrantů (jejich optikou vidění) je jednou z možností, jak přispět k vylepšení současného stavu v oblasti tvorby migrační politiky a praxe.

Literatura:

LITERATURA V ČESKÉM JAZYCE:

Cizinci v České republice 2003. Praha: Český statistický úřad, 2003.

Šišková, T. **Menšiny a migranti v České republice.** Praha: Portál, 2001.

CIZOJAZYČNÁ LITERATURA:

Boyle, P.; Halfacree, K.; Robinson, V. **Exploring Contemporary Migration.** Harlow: Prentice Hall, 1998.

Castles, S.; Miller, M. J. **The Age of Migration.** New York: The Guilford Press, 2003.

Cohen, R. (ed.) **The Cambridge Survey of World Migration.** Cambridge: Cambridge University Press, 1995.

Sowell, T. **Migration and Cultures, A World View.** New York: BasicBooks, 1996.

World Migrations 2003. Managing Migration, Challenges and Responses for People on the Move. Geneva: IOM, 2003.

ODKAZY NA WEBOVÉ STRÁNKY:

http://www.iom.cz – Mezinárodní organizace pro migraci

http://www.migraceonline.cz – české webové stránky zabývající se migrací

http://www.unhcr.org – úřad Vysokého komisaře OSN pro uprchlíky

http://www.opu.cz – Organizace pro pomoc uprchlíkům

http://www.uprchlici.ecn.cz/ – webové stránky zabývající se uprchlictvím

http://www.uprchlici.cz/ – Poradna pro uprchlíky

http://www.p-p-i.cz – Poradna pro integraci

Graf: Světové migrační proudy od roku 1973

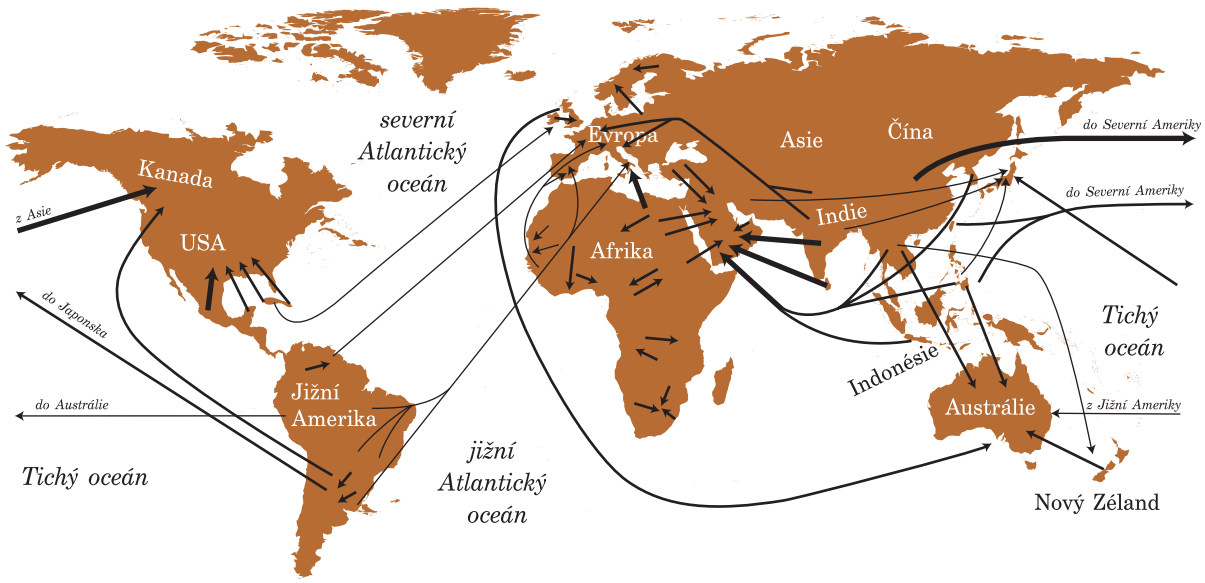

POZNÁMKA: Tloušťka šipek představuje pouhý odhad velikosti migračních proudů

Aktivita:

JÍT, ČI NEJÍT?

PŘEDPOKLÁDANÝ PŘÍNOS:

Studenti pochopí příčiny migrace ve světě.

Cíle:

KOGNITIVNÍ

- Studenti vysvětlí a kategorizují důvody migrace.
- Studenti dokumentují migrační proudy na konkrétních příkladech.
- Studenti správně zapojí nové informace do již známých souvislostí.

KOMUNIKATIVNÍ/KOOPERATIVNÍ

- Studenti naleznou nejvhodnější způsob, jak osobně přispět ke splnění úkolu skupiny.

Postup:

PŘEDPOKLÁDANÝ ČAS:

45 min

CO POTŘEBUJEME:

Kopie textů pro skupiny (rozstříhané po odstavcích – viz následující stránka), kopie mapky světa,

1. ČÁST

Metodou brainstormingu (ve dvojicích nebo společně) studenti odpovědí na otázku: Z jakého důvodu opouštějí lidé své domovy (migrují)?

Všechny nápady zapisujte na tabuli.

2. ČÁST

Následuje úkol pro studenty:

Rozdělte důvody shromážděné během brainstormingu do kategorií a pojmenujte je (variace: kategorie studentům předložte, vyzvěte je k rozdělení důvodů).

- Kategorie:
- Ekonomické
- Politické
- Demografické
- Ekologické
- Psychologické

Demografické a ekologické důvody je nutné hledat zejména v případě vnitrokontinentální migrace v Africe.

3. ČÁST

Následuje společná diskuse. Závěry zapište na tabuli.

4. ČÁST

Rozdělte studenty do skupin, rozdejte rozstříhané texty.

Úkol pro skupiny:

- Rozdělte si texty.
- Každý prostudujte svůj odstavec.
- Prezentujte vlastními slovy ostatním ve skupině.
- Společně zakreslete do přiložené mapky směry migrace (každý důvod jinou barvou).

5. ČÁST

Výsledky práce jednotlivých skupin porovnejte a prodiskutujte.

OTÁZKA NA ZÁVĚR:

Kolik lidí v současné době na světe migruje?

Můžete pojmout jako soutěž: shromážděte tipy na nejpřesnější odhad.

ODPOVĚĎ: 180 milionů

MOŽNÝ ÚKOL PRO ZÁJEMCE:

Vytvořit nástěnnou mapu migrace na poster.

Hluboké či přinejmenším zřetelné ekonomické a sociální nerovnoměrnosti mezi národy a zeměmi ústící do ohromných či alespoň značných rozdílů v kvalitě života obyvatel se zdají obecně nejdůležitějšími determinantami mezinárodní migrace. Většina současných migračních proudů to dokládá.

Jako další důvod lze uvést celý komplex faktorů spojených s politickou nestabilitou, politickým útiskem, perzekucí, potlačováním základních lidských svobod, násilným vypuzením, povstáními nebo často dokonce válkami na základě etnických a/anebo náboženských střetů. Často tyto politické motivy umožňují migrantům ochranu tzv. „Ženevskou konvencí“ (od roku 1951), na níž jsou založeny migrační legislativy mnoha vyspělých zemí.

Dalším důležitým důvodem mezinárodní migrace je demografická situace.

V zemích třetího světa, především v některých regionech Afriky a Asie, se projevuje jako „push“ (vypuzující faktor), kdy díky velice rychle rostoucí populaci a časté nemožnosti zapojit se do prakticky neexistujícího nebo velmi limitovaného ekonomického života ve vlastní zemi jsou lidé nuceni opouštět přelidněné a sociálně a ekonomicky strádající oblasti.

Naopak započatý proces stárnutí a vymírání populací především mnoha vyspělých evropských zemí vede k potřebě selektivního náboru cizí pracovní síly („pull“ efekt). Ta by mohla pomoci částečně oddálit dané demografické problémy, ale především by mohla vhodně zaplnit mezery na daných pracovních trzích (chybějící a žádané profese).

Další klíčový faktor migrační motivace je úzce svázán s ekologickou situací. Sucha, záplavy, odlesňování, rozšiřování pouštních oblastí či eroze obecně, společně například s necitlivým řízením průmyslových výrob a závažnými poruchami – ať již technického rázu (poruchami zařízení) nebo vlivem selhání lidského faktoru – mohou vypuzovat a skutečně vypuzují obyvatelstvo ze zasažených území ven – i přes státní hranice.

Další faktor je povahy psychologické a vystihuje velmi jednoduchou skutečnost, že migrace je totiž naprosto přirozenou lidskou aktivitou. Migrace je s člověkem spojena od samého počátku jeho dějin. Dnes v této souvislosti můžeme také mluvit o „úniku z nudy“, hledání vzrušení, snaze uspokojit zvědavost a zvídavost. Naplnění mnohých kulturně daných potřeb člověka je i dnes často logicky spojeno s migračním pohybem.

Aktivita:

ŠPANĚLSKÁ VESNICE

PŘEDPOKLÁDANÝ PŘÍNOS:

Studenti si uvědomí, jak se cítí člověk v cizím prostředí.

Cíle:

KOGNITIVNÍ

- Studenti provedou rozbor modelové situace, kdy se imigrant začíná orientovat v novém prostředí hostitelské země.
- Studenti rozhodnou, zda existují univerzálně sdílené principy, postupy, kulturní prvky, na porozumění kterým se imigrant může spolehnout.
- Studenti se pokusí vžít do situace imigranta v neznámém prostředí.

KOMUNIKATIVNÍ/KOOPERATIVNÍ

- Studenti srozumitelně vysvětlí, obhájí svůj názor v konfrontaci s jinými.

POSTOJOVÉ

- Studenti posoudí jak se chovají lidé k imigrantům, a navrhnou, v čem by se přístup mohl zlepšit.

Postup:

PŘEDPOKLÁDANÝ ČAS:

45 min

CO POTŘEBUJEME:

Ukázky z cizojazyčných novin (viz následující stránky), skutečný příběh imigranta (možno nalézt na www.infoservis.net), postery pro skupiny.

1. ČÁST

Rozdejte studentům do skupin ukázky denního tisku v jazycích, kterým studenti nerozumějí.

ÚKOLY PRO SKUPINY:

- Jaké je téma nejdůležitější zprávy? Kdo a co ve zprávě figuruje?
- Čeho se týkají ostatní texty?
- Jaká jsou klíčová slova jednotlivých textů?
- Jde o důvěryhodné periodikum?

OTÁZKY PRO DISKUSI:

- Jak jste se cítili při plnění úkolu?
- Podle čeho jste se v textu orientovali?
- Rozpoznali jste konkrétní slova?
- Kde jste hledali podstatné informace?
- Mají ukázky nějaké společné rysy s českými periodiky?
- Dokázali bychom vyjmenovat společné rysy všech ukázek a českých a jiných nám známých periodik?

ÚKOLY PRO SKUPINY:

Představte si situaci, kdy přijíždíte do cizí země, ve které jste se rozhodli žít. Vcházíte do města. Odpovědi na následující otázky zapište na poster:

- Jak se cítíte? (napište 7 přídavných jmen)
- Jaké otázky si kladete? (napište 5 otázek)
- Co uděláte jako první? (napište 3 možnosti)
- Kam půjdete nejdříve? (napište 1 místo)
- Co vás vedlo k tomu toto všechno podstoupit? (napište 3 možné důvody)
- Co vám připadá známé a pochopitelné? (napište 5 položek)
- Co nejvíce postrádáte? (napište 7 položek)

2. ČÁST

Po splnění úkolu požádejte skupiny, aby své postery vyvěsily vedle sebe. Veďte diskusi, kroužkujte na posterech nejčastěji se vyskytující odpovědi. V případě potřeby doplňte výčet důvodů migrace apod. (viz text). Položte studentům otázku:

- Existují univerzálně sdílené principy, postupy, kulturní prvky, na porozumění kterým se imigrant může spolehnout?

3. ČÁST

Zadejte úkol pro písemnou reflexi (studenti si mohou vybrat z následujících variant):

I. Napište, jak se vy a lidé z vašeho okolí chovají k imigrantům. V čem by se mohl váš či jejich přístup zlepšit?
II. Napište jednu stranu z deníku imigranta, kterou by sepsal po prvním dni v hostitelské zemi.

MOŽNÁ NÁVAZNOST:

V další hodině spolu se studenty přečtěte skutečný příběh imigranta, hledejte společné prvky s texty studentů, diskutujte o důvodech, úskalích a výhodách migrace. Seznamte studenty se základními fakty o imigrantech v Česku, případně jim zjištění informací o situaci v obci, regionu, v ČR zadejte jako domácí úkol.

UKÁZKY Z CIZOJAZYČNÝCH NOVIN

2004-04-30

Határsáv

riport

Tudósításaink Magyarország különböző tájairól, az ott élő emberekről szólnak. Az ő sorsukból összerakható az a kép, amely a csatlakozás pillanatában ábrázolja Magyarországot.

Tiistai, Syyskuu 21, 2004

Uutiset

Tammikuu 25, 2004 - 06:59

Enemmistö vaihtaisi Australian tasavallaksi

Australia valmistautuu viettämään kansallista vuosipäivää alkavan viikon maanantaina 26.01.2004. Australia päivää juhlittiin ensimmäisen kerran epävirallisesti vuonna 1808 virallisesti päivää alettiin viettämään vasta 1818 Covernor Macquarien johdolla.

Australia-päivää vietetään yhteisön omana juhlapäivänä juhlinnan lomassa ansioituneille kansalaisille jaetaan yhteisön huomion-osoitukset, kunniamitalit sekä samalla järjestetään kansalaiseksi tuleville juhlatilaisuuksia joissa kansalaisuus-todistukset jaetaan. Australian lippu liehuu saloissa ympäri Australiaa juhlan merkiksi.

一场政治作秀？印度经济“大放光芒”的背后

[2004-04-29 16:22]

中国日报网站消息：近年，印度经济发展势头良好，国内生产总值增长较快。印度执政党“全国民主联盟”借机宣扬印度经济形势一片大好，已经达到“大放光芒”的境地，然而事实如何呢？此间将于5月1日出版的《环球》杂志刊登题为《印度经济“大放光芒”的背后》的文章，综合印度反对党和百姓看法以及记者亲身观察，对印度经济现状进行了全面、客观分析。现转发如下：自年初以来，“印度大放光芒”的字眼儿可谓火遍了印度全国。它的创造与印度大选有关，说白了，这就是执政党“全国民主联盟”为再度执掌政权而刻意推出的竞选广告，以期宣传政绩，拉拢人心。

“印度大放光芒”既朗朗上口又振奋人心，难怪成为最近见报率最高的词。“大放光芒”，自然是指当前印度形势一片大好，值得炫耀和称颂。而全国民主联盟最近还经常提到的另一个词“感觉良好”，显然与“印度大放光芒”有异曲同工之妙。

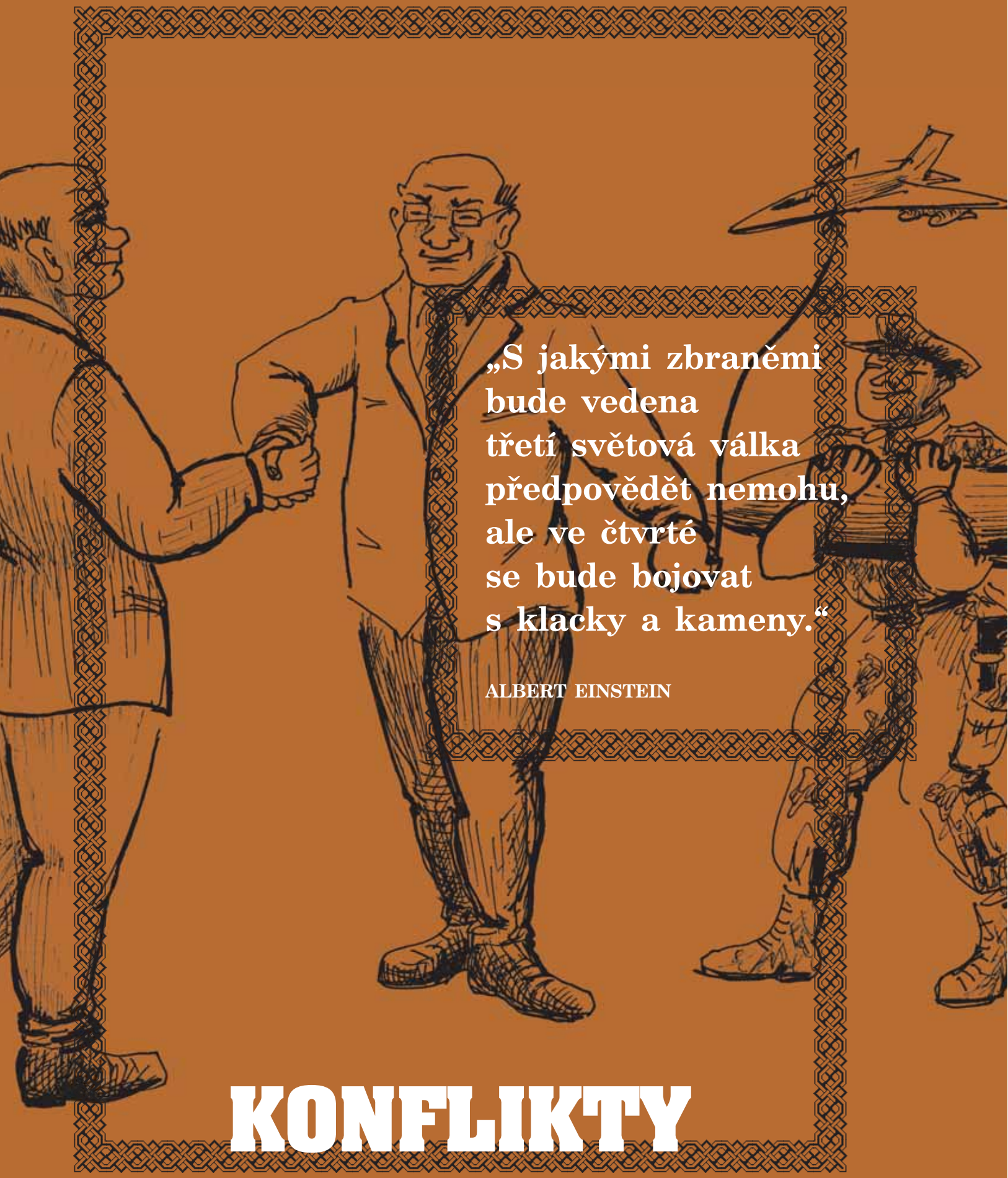

„S jakými zbraněmi bude vedena třetí světová válka předpovědět nemohu, ale ve čtvrté se bude bojovat s klacky a kameny.“

ALBERT EINSTEIN

KONFLIKTY

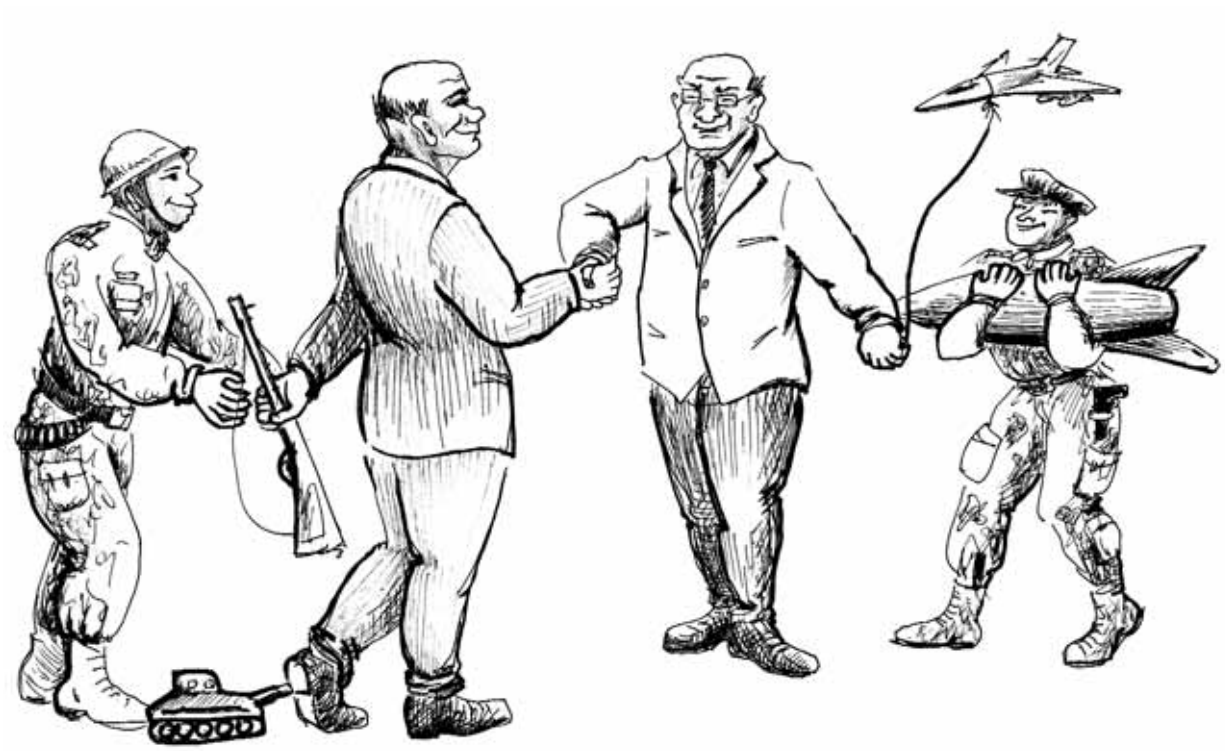

SHRNUTÍ KAPITOLY

Charakter válečných konfliktů po celém světě doznal v průběhu 90. let značné proměny, související s rozpadem znepřátelených táborů studené války. Současné konflikty jsou často lokálního charakteru, jsou nepřehledné, skryté očím světové veřejnosti a mají dlouhodobé trvání. Mezi mnohými příčinami, které stojí v jejich pozadí, figurují především politické, ekonomické, ideologické, ale i ekologické zájmy znepřátelených stran. Následky nesou zejména obyvatelé zúčastněných států, často však konflikty ovlivňují život, životní prostředí a ekonomiku celých regionů. Postavení České republiky prošlo v posledních letech rovněž znatelnou proměnou, jež souvisí s útlumem zbrojního průmyslu a zapojením do nových politických a vojenských struktur. Některé neprůhledné obchodní transakce soukromých firem však dávají prostor pro kritiku ze strany organizací dohlížejících na obchod se zbraněmi.

Po konci studené války, která trvala téměř půlstoletí a vytvořila určitý mýtus o tom, že jedinou formou světového konfliktu může být jaderná válka, se vynořila řada nových typů střetů. Ty byly do té doby buď v pozadí, nebo byly potlačovány v zájmu soupeření velmocí.

STRUČNÁ TYPOLOGIE KONFLIKTŮ NAŠÍ DOBY

MEZISTÁTNÍ VÁLKY jsou typem konfliktu, který v několika posledních letech není tak častý jako dříve. Je jen málo příkladů z nedávné doby, kdy si dva státy oficiálně vyhlásí válku a z nejrůznějších důvodů spolu bojují. Pokud už takový konflikt nastane, bývá většinou záležitostí nikoliv dvou zemí, ale několika skupin států.

VNITROSTÁTNÍ VÁLKY jsou častějším druhem konfliktů poslední doby. Některé státy a velmoci, které držely pohromadě v důsledku vnějšího ideologického sporu během studené války, tento tmel ztratily a vnitřně se zhroutily. Propadly se buď do chaosu občanské války, která zachvátila v podstatě celý stát (Zair, Demokratická republika Kongo, Somálsko), nebo se zhroutila státní struktura. Stát přestal mít atributy státu a moci se chopili vůdcové v jednotlivých regionech, kteří mezi sebou soupeří (Somálsko), případně zemi na určitou dobu zachvátilo bezvládí. Pomoc ve formě podpory centrální vládě pak musela přijít zvenčí (Albánie). O těchto typech konfliktů, jež nahradily předchozí velmocenské sou-

peření, se ví mnohem více než v minulosti díky médiím.

MÍSTNÍ STŘETY UVNITŘ STÁTŮ jsou možná nejčastějším typem konfliktů posledních patnácti let. Příčiny takových válek jsou různé. Část státu se chce osamostatnit, národ chce vlastní stát, místní vládce chce být nezávislý, někdo chce kontrolovat zdroje přírodního bohatství, které využívá celý stát, staleté národnostní či náboženské nesváry nabudou na důležitosti. V politicko-vojenské terminologii se jim říká konflikty nízké intenzity a vyznačují se tím, že po jejich vypuknutí nemá žádná ze stran rozhodující převahu, aby zničila protivníka. Zároveň však má dost síly na to, aby dlouhodobě vedla například partyzánský způsob boje. Takto se do popředí dostal třeba konflikt v Kolumbii. Levicoví partyzáni tam bojují proti vládě už třicet let, ale až v poslední době se spojili s drogovou mafií a ovládají značnou část území státu. Takové konflikty se obvykle vlečou velmi dlouho. Vyjednávání o jejich konci bývají velmi složitá a většinou trvají několik let. Je jen málo příkladů ve světě, kde podobný konflikt skončil smírem, a ne rozhodujícím vítězstvím některé ze stran. V Salvadoru se po pěti letech vyjednávání prostřednictvím OSN podařilo takový smír prosadit, v Bosně a Hercegovině bylo vedle nátlaku velmocí rozhodující celkové vyčerpání všech tří stran konfliktu. Pro války tohoto typu platí ještě více to, že snadno přitahují pozornost světových médií a stejně snadno ji ztrácejí. V době studené války se takové konflikty dávaly do souvislosti s ideologickým soupeřením. Nyní jsou jejich příčiny složitější, mnohdy je to soubor několika příčin najednou. Novináři, většinou působící v dané oblasti krátce a povrchně, je často nejsou schopni odhalit či vysvětlit.

MEZINÁRODNÍ INTERVENCE – minimálně od 80. a 90. let dvacátého století se v mezinárodním společenství a na půdě OSN diskutuje o právu na tzv. humanitární intervenci v závažných politických krizích, které hrozí vyústit v krveprolití, jemuž by vojenská intervence zvenčí mohla zabránit. K tomu, aby ji konkrétní stát mohl provést, mezinárodní společenství definovalo v rámci tradice tzv. spravedlivé války poměrně striktní podmínky, mezi něž patří např. stav akutního ohrožení lidských životů, vyčerpání všech pokusů o politické řešení konfliktu, schválení útoku Radou bezpečnosti OSN atd. Velmoci – jako USA či západoevropské státy – však dodržovaly tato kritéria jen někdy, takže útoky NATO na Srbsko v letech 1999 nebo nedávný americký útok na Irák nebyly schváleny OSN a pohybují se na hranici legality mezinárodního práva. Mimo problematiku konkrétních vojenských útoků ovšem OSN posiluje také roli mírotvorných a udržovacích misí, tedy vojenské přítomnosti jednotek OSN tam, kde mohou zabránit eskalaci násilí (např. Bosna, Kosovo, Afghánistán, Demokratická Republika Kongo, Sierra Leone atd.). Výše zmíněná problematika mezinárodních intervencí navíc od 11. září 2001 úzce souvisí s bojem proti terorismu, popsanému do detailu níže.

GLOBÁLNÍ VÁLKA PROTI TERORISMU je zcela nový fenomén, se kterým si nevědí rady ani nejmocnější státy, jako jsou USA. Až do nedávné doby by se dal terorismus zařadit do předchozí kategorie „místní“, protože se jednotlivé teroristické skupiny omezovaly na určité teritorium či na určitou skupinu lidí a měly konkrétní, snadno definovatelný cíl. Fenomén světové teroristické sítě Al-Kajda a už předchozí mezinárodní působení některých palestinských skupin však tuto skutečnost změnily. Na jedné straně stojí velmi dobře organizované mašinerie států, na druhé straně dobře organizovaná nestátní struktura. Ta si sama určuje místo a čas střetu v globálním měřítku – přičemž cíl není tak snadno definovatelný. Boj proti terorismu přinesl pojem „asymetrická hrozba“. Dobře charakterizuje situaci, kdy proti sobě stojí početné, dobře vyzbrojené a vycvičené armády a bezpečnostní aparát a skupinka velmi silně motivovaných teroristů. Ti jsou jednak odhodláni zemřít a jednak jsou připraveni změnit ve zbraň takřka cokoli, například letadlo. Asymetrickou hrozbou může být malá skupinka útočníků vůči velkému státu, může to být malý stát vůči velkému. Tváří v tvář této hrozbě nyní mezinárodní společenství stanovuje konkrétní podmínky pro oprávněnost preventivních vojenských úderů jednotlivých států, které mají za cíl rozbít teroristické sítě a ochránit tak vlastní obyvatelstvo před případnou hrozbou útoku. Již před uzavřením této diskuse je však jasné, že některé státy (konkrétně USA, Izrael, Rusko) s vojenskými intervencemi vůči skupinám, které považují za teroristické, neváhají a provádějí je na vlastní pěst.

PŘÍČINY VÁLEČNÝCH KONFLIKTŮ

U většiny současných konfliktů není snadné jednoduše určit jednu příčinu, protože konflikt bývá výsledkem kombinace několika. Zjednodušeně lze identifikovat několik příčin, které jsou základem, jenž vytváří potenciál pro konflikty, většinou pro sváry místního rázu.

Nejčastějším důvodem k válce je **BOJ O MOC VE STÁTĚ ČI REGIONU.** Je to jedna z nejstarších příčin konfliktů na světě a je v podstatě přítomna v různé intenzitě v každém konfliktu.

Druhou nejčastější příčinou bývá – zejména v chudých zemích – **BOJ O KONTROLU NAD NEROSTNÝM BOHATSTVÍM,** které je často jediným zdrojem příjmů státu nebo regionu. Příkladem mohou být války v Africe o zdroje a nelegální obchod s diamanty (Sierra Leone) či ekvádorsko–peruánské potyčky, jež jsou z obou stran zdůvodňovány sporem o oblast potenciálně bohatou na ropu.

Třetí nejčastější příčinou, která se velmi často vyskytuje v kombinaci s předchozími dvěma, je **SNAHA NÁRODA NEBO URČITÉHO ETNIKA O SAMOSTATNOST, O VYHLÁŠENÍ NÁRODNÍHO STÁTU NEBO O OSVOBOZENÍ OD AUTORITÁŘSKÉ NADVLÁDY JINÉHO NÁRODA.** Příkladem může být konflikt mezi Etiopií a Eritreou, který vyvrcholil vyhlášením samostatnosti Eritrey v roce 1993. Potyčky na hranicích však pokračují dodnes. Eritrejci bojovali jak za samostatnost, tak proti diktátorskému marxistickému režimu. Podobné důvody v kombinaci s bojem o nerostné zdroje vedou k občanské válce v Kongu.

Stále častější příčinou nebo součástí souboru příčin konfliktu jsou různá poškození životního prostředí, zdrojů pitné vody nebo obecně podmínek pro lidský život. Často se jim říká **VÁLKY O ZDROJE.** Jsou omezeny na určitou oblast, která většinou nepřesahuje hranice státu. Může však jít naopak o střet, ve kterém se angažuje skupina států, ale konflikt je omezen na jednu oblast. V tomto případě tudíž nejde o pravou válku států mezi sebou. Ozbrojené střety o místní zdroje pitné vody lze nalézt v Africe, v Latinské Americe i v Asii. Jde například o souboje několika vesnic a většinou jsou to spory dlouhodobé. Protože se však jedná o životně důležitou záležitost, bývají soupeři často náchylní k různým formám kompromisu, který jim vydrží po blíže neurčenou dobu – do dalšího střetu. K této formě konfliktů tak lze přiřadit boje mezi klany v chudinských čtvrtích nepřirozeně rychle rostoucích velkoměst rozvojových zemí. Tyto střety nepřímo způsobuje přílišná migrace lidí do měst.

IDEOLOGICKY MOTIVOVANÉ KONFLIKTY mají po zániku socialistického bloku většinou náboženský charakter a mohou být zejména v kombinaci s jedním ze zmíněných důvodů velmi ničivé. Často rychle propuknou a zase zmizí, ale zanechají za sebou velkou spoušť. Jsou tak ničivé proto, že náboženství je spolu s národnostní otázkou nejcitlivěji chápanou sociální kategorií – i lidé, kteří nemají majetek, chtějí něčemu věřit a někam patřit. Mnohdy je to jediné, co jim v situaci bez prostředků dává smysl žít. Jakmile cítí v této oblasti hrozbu, jejich obranná reakce (agresivita) bývá mnohem výbušnější.

NÁSLEDKY VÁLEČNÝCH KONFLIKTŮ

Následkem války je především **ZASTAVENÍ ROZVOJE,** respektive zhoršení situace. Mnohé rozvojové země v takovém případě často přijdou nejen o normální ekonomické vazby, investice, postavení na mezinárodním trhu, ale zastaví se i jejich vlastní produkce určená pro domácí trh. Mnohdy nepřichází ani mezinárodní humanitární pomoc, a pokud ano, velmi rychle a snadno se vytváří závislost místních obyvatel na této pomoci. Je to pro ně totiž jistější zdroj obživy než třeba zemědělství, které může být kdykoli znovu zničeno bojem. Často zasahuje válka negativně nejen území státu, na kterém se válčí, ale celý region. Některé lokální války, například válka v Jugoslávii, nemají přímý dopad (škody způsobené boji) na všechny sousedy. Rakousko nebo Maďarsko zůstaly v tomto smyslu válkou v Jugoslávii nedotčeny, ale pro Bosnu, Chorvatsko a Srbsko znamenal válečný konflikt katastrofu.

LIKVIDACE ŽIVOTNÍHO PROSTŘEDÍ v širokém slova smyslu patří mezi další rozsáhlé následky. Pole v Kambodži, Angole a dalších zemích jsou často zaminovaná, jsou kontaminovaná nejen přímými následky bojů, ale třeba vyteklými ropovody. Krajina se nedostatkem péče ze strany člověka dramaticky a rychle mění, cesty zarůstají, vylidněné vesnice mizí. Obrovské množství obyvatel musí pod tlakem bojů nebo jejich následků opustit své domovy, a tak vznikají další odvozené problémy, jako je přelidnění některých oblastí nebo měst. Tyto lidi je třeba nakrmit, a protože jde většinou o státy se špatnou organizací místní správy, jsou uprchlíci odkázáni převážně na pomoc ze zahraničí.

Drastické **ZHORŠENÍ ZÁKLADNÍCH HYGIENICKÝCH PODMÍNEK A PŘIROZENÝCH SOCIÁLNÍCH VAZEB** s sebou nese také zvýšený počet onemocnění – ať už fyzických, jako jsou tyfus, malárie, AIDS, TBC, nebo psychických, projevujících se třeba apatií, zvýšeným počtem sebevražd nebo naopak rostoucí agresivitou. Tu válčící strany často využívají k vlastnímu prospěchu při verbování vojáků. V této souvislosti je nutné zmínit se o fenoménu dětských vojáků, kteří jsou využíváni v konfliktech téměř na celém světě (viz rámeček Dětští vojáci).

Po ukončení dlouhotrvajících konfliktů provázejí sociální problémy často třeba celou generaci, která nezažila nic jiného než válku. Muži jsou zvyklí pouze bojovat, neumějí nic jiného, neumějí řešit konfliktní sociální situace jinak než silou. Celá společnost obecně se potýká s velkým problémem přechodu do mírového režimu a vytváření normálních sociálních vazeb. K tomu je většinou zapotřebí dlouhého času, pomoci zvenčí a trpělivosti všech zúčastněných. Taková společnost je také velmi náchylná k politickým manipulacím a k populismu, protože její normální vazby jsou zničené a nové teprve vznikají. Pokud zvítězí zastánci právě takových řešení, která znovu vyhrocují třeba ideologickou polarizaci v zemi, může se konflikt obnovit a země se ocitá ve spirále, z níž je ještě těžší vystoupit. Takovou situaci prožívala třeba Kambodža na počátku 90. let.

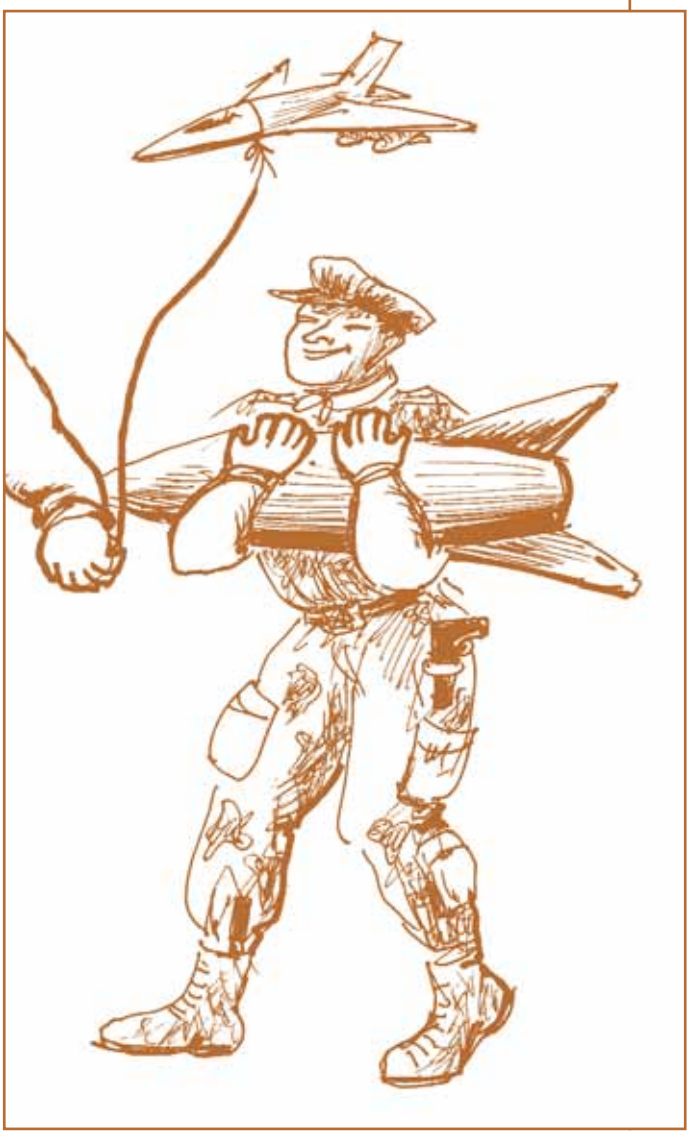

SOUVISLOSTI KONFLIKTŮ

Konflikty s sebou v současné době přinášejí i vedlejší důsledky, které souvisejí s celkovou politickou, ekonomickou a sociální situací příslušné země, regionu, města nebo společnosti. Z globálního hlediska je především důležité zmínit se o **OBCHODU SE ZBRANĚMI.** Ten zažívá velký rozkvět právě kvůli velkému množství konfliktů menší intenzity, jak se také někdy těm nejčastějším válkám říká. Jedná se přitom nejběžněji o obchod nikoli s velkými zbraňovými systémy, ale s pěchotními zbraněmi, minami, municí, vybavením pro jednotlivé vojáky, nákladními vozy či obrněnými transportéry. Tanky a moderní letadla jsou pro válčící strany mnohdy nedostupné, ale po rozpadu Varšavské smlouvy vrhly bývalé socialistické státy na světový trh mnoho starých zbraní, které se dají výhodně použít v místních konfliktech. V této souvislosti jsou bývalé socialistické státy velmi kritizovány. Západní státy nechtějí v nastalé situaci přijít o odbyt, a proto mnohdy nabízejí zbraně lehce pod cenou, aby mohly konkurovat starému, ale dobře použitelnému železu z Východu. Zároveň se snaží uplatnit různé sankce na dovoz zbraní do rizikových oblastí. Důležitou roli hraje svého druhu „patronát“ bývalých koloniálních velmocí nad bývalými koloniemi. A tak třeba francouzské zbraně najdeme nejčastěji v afrických zemích, jako je Pobřeží slonoviny, Benin nebo Senegal. Velká Británie zase dodávala zbraně svým bývalým koloniím, Indii a Pákistánu, mezi kterými již dlouhou dobu panují napjaté vztahy. Vývoz zbraní do zemí, kde probíhá válečný konflikt, není výjimkou. Někdy dokonce jedna země prodávala zbraně oběma znepřáteleným stranám.

Další dimenzí, na kterou je třeba myslet při posuzování jednotlivých konfliktů, je zájem různých firem a států na nerostném bohatství určité země. Často je dobré položit si otázku, proč některý stát podporuje tu či onu povstaleckou skupinu, zda to není třeba kvůli boji o naleziště ropy, diamantů atp.

Boj proti terorismu bývá v poslední době jedním z možných odůvodnění útoků, a to i ze strany Spojených států a Ruska. Ve jménu boje proti terorismu zasahují také represivní režimy proti svým odpůrcům, a vyvolávají tak reakci, která může vyústit až v občanskou válku. Boj proti terorismu vede také k omezení individuálních svobod nejen v rozvojových, ale i rozvinutých zemích. V USA se rozpoutala obrovská debata po přijetí tzv. vlasteneckého zákona, který zaváděl po útocích 11. září 2001 řadu restriktivních opatření, na něž nebyli Američané zvyklí.

Omezování zbrojení a proces odzbrojování

„Od svého vzniku považuje OSN všestranné odzbrojení a omezení zbrojení za stěžejní předpoklad zachování míru a bezpečnosti na světě. Základní prioritou OSN je omezení a následně i odstranění jaderných zbraní, zničení chemických zbraní a posílení zákazu zbraní biologických, neboť tyto kategorie jsou pro lidstvo nejnebezpečnější.

Mezinárodní společenství nyní věnuje větší pozornost i hrozbám vyplývajícím z nadměrného a nestabilizujícího hromadění konvenčních zbraní, šíření lehkých a ručních zbraní a masového rozmístění nášlapných min. Tyto zbraně ohrožují ekonomickou a sociální soudržnost společností, zabíjejí a mrzačí lidi, zejména ženy a děti.“

Základní rolí OSN v této oblasti je pomáhat členským státům při zakládání norem a posilování a upevňování dosavadních platných dohod. Na půdě OSN bylo dosaženo mnoha důležitých mnohostranných odzbrojovacích dohod a dohod o kontrole zbrojení. Mezi nejvýznamnější patří:

1972: Úmluva o bakteriologických a biologických zbraních (BWC) – zakazuje vývoj, výrobu a skladování biologických a toxických látek a stanovuje závazek likvidace těchto látek a jejich nosičů.

1980: Úmluva o nehumánních konvenčních zbraních (CCW) – zakazuje některé druhy konvenčních zbraní, které jsou považovány za zvláště nebezpečné lidskému zdraví nebo jejichž dopad nelze omezit na specifický cíl. Jedná se o zastřešující úmluvu, k níž mohou být v budoucnu připojeny další smlouvy.

Roku 1997 obsahovala smlouva čtyři protokoly: Protokol I zakazuje tříštivé zbraně, jejichž úlomky nelze po průniku do lidského těla identifikovat rentgenovými paprsky; Dodatečný protokol II (schválený v roce 1995) omezuje užití určitých druhů min, nástražných pastí a dalších zbraní; Protokol III zakazuje vznětlivé zbraně, jejichž účelem je zapálit cíl; Protokol IV zakazuje užití oslepujících laserových zbraní.

1993: Úmluva o chemických zbraních (CEC) – zakazuje vývoj, výrobu, skladování a použití chemických zbraní po celém světě a požaduje jejich zničení.

1996: Smlouva o úplném zákazu jaderných zkoušek (CTBT) – vyhlašuje celosvětový zákaz jaderných pokusů jakéhokoli druhu v jakémkoli prostředí.

1997: Úmluva o nášlapných minách (Ottawská úmluva) – zakazuje použití, skladování a obchod s nášlapnými minami a předpokládá jejich likvidaci.

ZDROJ: **Fakta a čísla OSN.** Informační centrum OSN v Praze 2002.

Fenomén: dětští vojáci

Organizace na ochranu lidských práv Human Rights Watch odhaduje, že v současnosti bojuje ve třiatřiceti konfliktech na celém světě kolem tří set tisíc dětských vojáků. Jsou to chlapci a dívky mezi osmi a osmnácti lety, které zpravidla naverbovala některá z povstaleckých skupin. Výjimkou nejsou ani děti v řadách pravidelného vládního vojska. Jako bojovníci jsou dětští vojáci oblíbení, protože kvůli své psychické nedospělosti jsou snadno zneužitelní téměř k čemukoli, nejsou to jen pomocné síly. Často jdou jako předvoj do minových polí, jsou na hlídkách, jsou sebevražednými útočníky nebo také skupinou snadno zneužitelnou k jakékoli provokaci vůči protivníkovi. Děti si nejsou často vědomy následků svých činů, a proto snadněji zabíjejí nebo mučí protivníky. Mnohdy nejsou bojovníky z donucení, ale z nutnosti. V roce 2003 na podzim zveřejnila organizace Human Rights Watch zprávu o dětských bojovnících v Kolumbii v řadách levicových povstalců i pravicových milic. Vyplynulo z ní, že se většina dětí dala naverbovat kvůli nedostatku jiných příležitostí (důvodem byla chudoba, špatné vzdělávání nebo domácí násilí). Takoví bojovníci jsou pak poznamenaní na celý život a jejich vývoj je ohrožen. Neznají a neumějí totiž nic jiného než válčit, těžko navazují normální sociální vztahy. „Nemohl jsem spát, v noci jsem se bál. Měl jsem pocit, že mi stojí na noze," řekl vyšetřovatelům z Human Rights Watch Ramón, jeden z dětských kolumbijských vojáků mezi levicovými partyzány, o svých pocitech poté, co popravil vládního vojáka. Jiný, Adolpho, člen pravicové bojůvky, zase bez emocí popsal způsoby mučení, které viděl. „Vytrhávají jim nehty, lijou jim kyselinu na tváře a tělo a pálí je otevřeným ohněm," citovala zpráva Human Rights Watch.

V širší souvislosti s konflikty poslední doby lze hovořit o fenoménech, jako jsou náboženské spory a nepochopení odlišného náboženství a tradic, podněcování etnické nenávisti nebo návrat k historickým křivdám a jejich oživení. Nepochopení odlišného náboženství a tradic hraje velkou roli zejména ve vztahu Západu a islámského světa, a to v obou směrech. Podobnou roli sehrává v konfliktech zdůrazňování etnické příslušnosti, která může být jednoduše zneužitelná. Často hraje vedle náboženství velmi důležitou roli při vymezování postavení jednotlivých aktérů konfliktu. Hutuové a Tutsiové ve Rwandě proti sobě nebojovali zničehonic a ani jejich nepřátelství nevymizelo ze dne na den. Jejich etnicita byla využita k zájmům jednotlivých skupin usilujících o moc. Byl přitom využit i prvek oživení historických křivd. Historické souvislosti hrají často roli velmi výbušného skrytého materiálu. Zejména nebezpečné je to ve společnostech přikládajících tradicím a historii velký význam.

ČESKO A KONFLIKTY

Území Čech, Moravy a Slezska bylo od dob Rakouska-Uherska průmyslovým centrem středoevropského regionu. Jedním z produktů, kterými se čeští a moravští inženýři i strojaři proslavili, byly zbraně. Tato tradice pokračuje dodnes, i když v podstatně menší míře než třeba v dobách socialismu, kdy bylo Československo velkým hráčem na globálním trhu se zbraněmi. Z něho do značné míry vycouvalo po změně režimu v roce 1989, nicméně mezery na trhu zaplnili téměř okamžitě západní výrobci. Podpořili tím argumenty odpůrců omezení výroby zbraní, že Československo jen přišlo o trhy, zvýšilo nezaměstnanost a z omezování vývozu zbraní nic nemělo. Zároveň muselo restrukturalizovat svoji ekonomiku, takže dopad omezení vývozu byl podle nich dvojnásobný. Vláda a prezident se však tehdy bránili tím, že přispívají k obecnému omezení obchodu se zbraněmi, což zvýraznilo postavení Česka mezi ochránci lidských práv.

Oficiálně Česko přijalo všechna pravidla pro vývoz zbraní, které má Evropská unie. Podle zprávy o obchodu s malými zbraněmi (pistole, pušky, samopaly) od prestižní britské organizace Jane's Defense z léta 2003 existuje v Česku kolem stovky firem, které vyvážejí především malé zbraně do celého světa včetně rizikových regionů a zemí, na něž se vztahují různá embarga či omezení. Známy jsou například dodávky zbraní do Eritrey, na kterou se vztahuje embargo OSN, či pokus vyvézt bojová letadla do Severní Koreje.

Česko je tak vystaveno velké kritice nevládních organizací kvůli nejasným pravidlům pro vývoz a neprůhlednému řízení při udělování licencí, protože každé vyvezení vojenského materiálu musí být

potvrzeno udělením licence několika ministerstvy. Kritika Česka a dalších postkomunistických států je podle některých názorů neúměrná: podobně nebo stejně se chovají firmy západních států, které také pololegálně vyvážejí zbraně do rizikových oblastí.

Jinou roli se v současných konfliktech snažila hrát česká diplomacie, která několikrát nabídla zprostředkování při různých sporech. Malé země jsou často používány jako prostředníci při vyjednávání, protože u nich nehrozí podezření z postranních úmyslů jako u velkých hráčů světové scény. Příkladem může být Norsko, kde se v první polovině 90. let odehrávaly tajné rozhovory mezi Palestinci a Izraelci.

Zločinec AK–47

Za jednoho z velkých viníků místních konfliktů ve světě lze pokládat vynález Rusa Michaila Kalašnikova. Zbraň známá jako AK–47 a její čínské, jugoslávské, české, polské, vietnamské a další varianty znamenaly průlom ve válčení pro jednoduchou konstrukci a snadnou údržbu. Kalašnikov, který se vyrábí v různých technických variantách, je nejoblíbenější zbraní povstalců kdekoli na světě. Snese písek i vodu, nemá příliš mnoho složitých součástí a je spolehlivý. To vše z něho dělá praktickou zbraň, která ve světě způsobila mnoho utrpení. Jeho vynálezce a ruští výrobci si však v začátcích produkce nepohlídali autorská práva. Michail Kalašnikov je sice čestným důstojníkem, ale z produkce více než třiceti milionů kusů svého vynálezu, který přišel na svět v roce 1947, nemá téměř nic. Modernizace základní konstrukce pokračuje dodnes.

Literatura

LITERATURA V ČESKÉM JAZYCE:

Brzezinski, Z. **Velká šachovnice.** Praha: Mladá fronta, 1999.

Huntington, S. **Střet civilizací.** Praha: Rybka Publishers, 2001.

China, K. **Musela jsem zabíjet – místo panenky mi dali pušku.** Praha: Motto, 2004.

Kapuściński, R. **Eben.** Praha: Mladá fronta, 2003.

Tolčinský, A. **Příliš brzy na snídani (Irák – pohled zblízka).** Praha: Dokořán, 2004.

ODKAZY NA WEBOVÉ STRÁNKY:

www.crisisweb.org – International Crisis Group zprávy nevládní organizace o krizových místech světa

www.iwpr.net – Institute for War and Peace Reporting – analýzy a zprávy z krizových míst, nevládní organizace

www.controlarms.org – webová stránka o obchodu se zbraněmi

Kambodža

Příkladem země a národa snažícího se najít cestu z krize dlouhodobého vnitřního konfliktu je Kambodža. V 70. letech se stala obětí jednoho z nejšílenějších experimentů sociálního inženýrství: maoističtí Rudí Khmerové porazili v občanské válce své protivníky a vytvořili totalitní režim nemající obdoby. Miliony lidí musely odejít na venkov, živořily v pracovních táborech, země byla v úplné izolaci. Rudí Khmerové si udržovali poslušnost krvavými represemi, zabíjením lidí, jejich naprostým zotročením. Tento režim padl po intervenci sousedního Vietnamu v roce 1978. Od té doby se však země zmítala v občanské válce mezi Rudými Khmery, komunistickým provietnamským režimem a stoupenci bývalého vládce prince Sihanuka. Až v roce 1990, po několika letech vyjednávání, se všechny frakce shodly na zahájení mírových rozhovorů a postupném vytvoření společné vlády pod dohledem OSN. V roce 1992 byla zorganizována do té doby největší mírová operace pod hlavičkou OSN. Její příslušníci přišli do Kambodže, aby zajistili přechod země k demokracii. Měli donutit všechny frakce, aby dodržovaly uzavřené dohody, pomoci zorganizovat první svobodné volby a v neposlední řadě svou přítomností a utrácením svých peněz podpořit místní ekonomiku. Trvalo ještě několik let, než například Rudí Khmerové definitivně kapitulovali a přestali být bojeschopnou silou. Situace se od té doby značně zlepšila. Obyvatelé země se však musí potýkat s následky zločinů: byl vytvořen zvláštní místní tribunál, který vyšetřuje zločiny Rudých Khmerů. Vyrovnat se s minulostí není jednoduché, protože řada vůdců několikrát změnila stranu. Někteří bývalí vůdci Rudých Khmerů jsou teď důležitými vůdci jejich protivníků a kvůli stabilitě je nelze vyšetřovat.

Dalším velkým problémem jsou miny a jiné výbušniny, které jsou rozmístěny po celé zemi. Nadále si vybírají velkou daň na lidských životech a jsou často překážkou rozvoje zemědělství nebo turistiky, protože Kambodža má se svým historickým dědictvím velký potenciál přitáhnout turisty. V řadě míst bují prostituce, mladé Kambodžanky odcházejí do sousedního Thajska za prací (prostitucí). Ekonomika v posledních letech sice roste, ale protože válka trvala dvacet let, růst začal z velmi nízké pozice. Na výkonu zemědělství je závislých 80 procent obyvatel a na venkově žije 90 procent chudých. V poslední době se také oživil textilní průmysl a Kambodža vyváží stále více. Do budoucna jsou to sice optimistické zprávy, ale boje skončily teprve před deseti lety a až nyní zaznamenává ekonomika růst.

Aktivita:

VÁLKA JE VŮL!

Tato aktivita může vyvolat silné emoce (je záměrně manipulativní k postojům odsuzujícím válečný konflikt).

PŘEDPOKLÁDANÝ PŘÍNOS:

Studenti si uvědomí zhoubnost a tragičnost každého konfliktu.

Cíle:

KOGNITIVNÍ:

- Studenti vyjmenují důsledky konfliktů pro stát, společnost, infrastrukturu, jednotlivce a přírodu.
- Studenti posoudí, které následky jsou nejzávažnější, a zdůvodní proč.

KOMUMIKATIVNÍ/KOOPERATIVNÍ

- Studenti se aktivně, konstruktivně zapojí do diskuse.

POSTOJOVÉ:

- Studenti si uvědomí, že je dobré hledat neválečná řešení konfliktů.

Postup:

PŘEDPOKLÁDANÝ ČAS:

45 min

POTŘEBUJEME:

Kopie fotografií (viz následující strany), nastříhané pojmy do skupin, postery.

1. ČÁST

Studenty rozdělte do skupin a jednotlivým skupinám rozdejte sadu fotografií. Zadejte studentům tyto úkoly:

- Popište situaci na fotografiích.
- Zamyslete se nad příčinami zachycených situací.
- Napište, co je podle vás tématem dnešní hodiny.

Předpokládáme, že studenti dospějí k tématu následky konfliktů.

2. ČÁST

Pro klasifikaci následků rozdejte studentům kartičky s následujícími hesly:

Kontaminované, Otrávené, Znehodnocené, Hladovějící, Zbourané, Vypálené, Opuštěné, Postižené, Zničené, Zapálené, Mrtví, Vyděšené, Osamělé, Utržené, Zmrzačené, Vystrašené

Půda, Voda, Studna, Zvěř, Dobytek, Lidé, Děti, Ženy, Domy, Končetiny, Školy, Kostely, Nemocnice, Radnice, Ulice, Pošty, Úřady, Nádraží, Továrny, Parky, Hřiště, Hotely, Pláže, Řeky, Jezera, Moře, Zahrady, Pole/louky, Pastviny, Kina, Divadla, Kluby, Útulky.

3. ČÁST – ÚKOLY PRO STUDENTY:

- Přiřaďte k přídavným jménům jména podstatná.
- Rozdělte pojmy do různých kategorií.
- Seřaďte jednotlivé kartičky nebo kategorie podle toho, které důsledky považujete za nejzávažnější.

4. ČÁST

Po jednotlivých úkolech diskutujte výsledky práce ve skupinách. Veďte studenty k tomu, aby vyjmenovali nejzávažnější důsledky konfliktů pro stát, společnost, infrastrukturu, jednotlivce a přírodu.

MOŽNÝ VÝSTUP:

Vytvořte úderný slogan na téma: PROČ JE NESMYSLNÉ VÁLČIT? (za jednotlivce, skupiny nebo třídu.) Slogany lze napsat na velké papíry, vyvěsit a vytvořit tak „minigalerii“ důvodů, proč hledat neválečná řešení konfliktů.

13

14

15

16

17

18

„Všichni lidé rodí se svobodní a sobě rovní co do důstojnosti a práv.“

VŠEOBECNÁ DEKLARACE LIDSKÝCH PRÁV, ČLÁNEK 1

Lidská PRÁVA

OBČANSKÁ, POLITICKÁ, EKONOMICKÁ, SOCIÁLNÍ A KULTURNÍ PRÁVA

Všeobecná deklarace lidských práv je rozčleněna na 30 článků, z nichž první dva zakotvují STEJNÉ SVOBODY A ROVNOST V DŮSTOJNOSTI I PRÁVECH PRO VŠECHNY LIDSKÉ BYTOSTI. Články 3 až 21 vymezují občanská a politická práva. Články 22–25 se týkají práv ekonomických a sociálních. Články 26–27 zajišťují práva kulturní. Články 28–30 obsahují uznání všeobecného nároku na ustavení takového mezinárodního pořádku, který účinně zajistí práva a svobody vyhlášené Deklarací, a dále zdůrazňují práva, povinnosti a zodpovědnost jednotlivce ve vztahu k vlastní komunitě. Zmíněné různé typy práv byly prosazovány postupně v průběhu historie.

Kořeny ochrany lidských práv v Evropě můžeme najít v době před vznikem novodobých republik. V Anglii poskytl záruku fyzické bezpečnosti během soudního vyšetřování již v roce 1679 přijatý Habeas Corpus Act. Práva občanská se objevila spolu se zásadou rovnosti občanů před zákonem, probojovanou buržoazními revolucemi v 19. století. Teprve postupně občané získávali též práva politická, když se široké vrstvy obyvatel domáhaly podílu na výkonu politické moci. Ekonomická, sociální a kulturní práva byla prosazena především v souvislosti s pozdějším rozšířením dělnického hnutí.

SHRNUTÍ KAPITOLY:

V roce 1948 byla členskými státy OSN přijata Všeobecná deklarace lidských práv. I přes proklamovaná uznání dohod o lidských právech dochází v mnohých státech k různým formám jejich porušování, často i ze strany orgánů oficiální moci. Koncept lidských práv úzce souvisí s myšlenkou lidského rozvoje. V České republice tvoří dokumenty týkající se lidských práv základní články ústavy a země se zavázala řídit se mnohými mezinárodními dohodami. Ty vznikly především na poli OSN a Rady Evropy.

Samostatnou kapitolu v oblasti lidských práv tvoří práva dětí, definovaná v Úmluvě o právech dítěte, ratifikované v listopadu 1989. Její obsah přiznává dětem na celém světě stejná práva, rozčleněná do čtyř základních oblastí: život a přežití, osobní rozvoj, ochrana a participace. Jejich dodržování se i přes mnohé problémy neustále zlepšuje.

Lidskými právy rozumíme ta práva, která náleží každému lidskému jedinci již z toho důvodu, že je člověkem. Všeobecná deklarace lidských práv vznikla v reakci na masové zločiny 2. světové války a zavázala všechny členské státy OSN k ochraně lidských práv. Vyhlášení deklarace Valným shromážděním v prosinci 1948 je proto považováno za zásadní mezník v dějinách lidských práv. Pravda je, že deklarace byla prvním mezinárodním dokumentem tohoto charakteru (Deklarace nezávislosti USA i francouzská Deklarace práv člověka a občana zavazovaly jen země jejich vzniku). Všeobecná deklarace představuje dokument sice univerzální, nicméně závazný pouze politicky, tj. bez faktické právní síly. K přijetí právně závazných dokumentů – Mezinárodního paktu o občanských a politických právech a Mezinárodního paktu o ekonomických, sociálních a kulturních právech – došlo teprve v 60. letech 20. století.

LIDSKÁ PRÁVA A ROZVOJ

Lidská práva a rozvoj jsou úzce propojené kategorie. Oba přístupy se snaží prosazovat lidskou svobodu, která umožňuje lidem žít život podle jejich představ. Amartya Sen ve své knize „Rozvoj jako svoboda“ (Development as Freedom) přinesl nový pohled na rozvoj, kde hlavním principem není ekonomický růst, ale lidská svoboda.

V roce 1986 přijala OSN deklaraci, v níž stanovuje **PRÁVO NA ROZVOJ** jako jedno ze základních lidských práv. První článek této deklarace zní:

„Právo na rozvoj je nezcizitelným lidským právem, na jehož základě má každá lidská bytost a všechny národy právo účastnit se a požívat ekonomického, sociálního, kulturního a politického rozvoje, přispívat k tomuto rozvoji, v němž mohou být plně realizována všechna lidská práva a základní svobody.“

Deklarace o právu na rozvoj, New York, 1986

V praxi však některé rozvojové strategie vytvářejí podmínky, jež jsou pro uplatňování lidských práv dosti nepříznivé. Mnoho pozornosti vzbudil například projekt přehrady Tři soutěsky v Číně, podpořený mezinárodními rozvojovými institucemi. Kvůli stavbě byly statisíce lidí vystěhovány ze svých domovů a zbaveny všech prostředků obživy. Podobně je rozvoj stavěn do protikladu k lidským právům v případě různých domorodých skupin, jejichž přirozené prostředí bylo zničeno rozvojovými projekty. Například amazonští indiáni po vykácení pralesa nemohli pokračovat ve způsobu života jim vlastním. Uvedený způsob realizace rozvoje je však v protikladu i ke koncepci rozvoje samého, který by měl brát v úvahu jak ekonomické, tak sociální a kulturní aspekty lidských životů. Na úrovni teorie jde rozvoj s lidskými právy ruku v ruce. V praxi tomu zatím bohužel vždy tak není.

DISKUSE O CHARAKTERU LIDSKÝCH PRÁV

Ještě před prosazením Všeobecné deklarace lidských práv se na půdě Organizace spojených národů pro vědu a kulturu (UNESCO) rozběhla debata o tom, zda jsou lidská práva univerzálně platným konceptem, nebo zda existují v různých kulturách různé přístupy k základním právům lidí. Tato debata v hlavních rysech předznamenala později vedené spory o charakter lidských práv. Zatímco jedno pojetí zdůrazňuje individuální charakter práv, někteří kritici kladou do popředí právo na kulturní identitu založenou na svébytných hodnotách, vírách, mravech, institucích – třeba i takových, které se liší od práv zakotvených v Deklaraci lidských práv. Pojetí **UNIVERZÁLNÍCH LIDSKÝCH PRÁV** kritici vyčítají, že hovoří jen o právech jedince a zanedbává jeho povinnosti vůči společnosti, v níž žije, což odporuje tradicím mnohých neevropských kultur. Druhému, **KULTURNĚ RELATIVISTICKÉMU POJETÍ** se zase vytýká skutečnost, že jedinci nepřiznává právo osvobodit se od své kulturní identity a že upřednostňuje společnost jako celek před jednotlivcem. V teoretické rovině jsou krajní verze obou postojů vyjádřeny v konfliktu univerzalismu a partikularismu. Univerzalisté hlásají všeobecnou závaznost univerzálního pojetí lidských práv. Podle partikularistů se platnost koncepce lidských práv vůbec omezuje jen na okruh tzv. západní kultury. Je však fakt, že lidé nejen v Evropě se již od dávných dob pokoušeli hledat všeobecné hodnoty, které by byly společné celému lidstvu. Například v textu indického filozofa Asvaghose (1. stol. př. n. l.) můžeme číst:

„Všichni lidé jsou si rovni... jelikož mezi námi není rozdílů, musíme předpokládat, že existuje pouze jedna třída, a to třída lidských bytostí...“

Spor mezi univerzalisty a partikularisty není neřešitelný, je možné shodnout se na formulaci individuálních práv, která současně umožňuje zachování i změnu kulturní identity.

POSTUPNÉ PROSAZOVÁNÍ PRÁV PŘÍSLUŠNÍKŮ ZNEVÝHODNĚNÝCH SKUPIN

Přestože základní dokumenty typu Deklarace práv člověka a občana jsou formulovány velice obecně, práva v nich vyjmenovaná byla v praxi původně přiznávána pouze některým lidem. V době Francouzské revoluce byl ve skutečnosti za plnohodnotného občana uznáván pouze bílý příslušník měšťanstva mužského pohlaví, takže lidská a občanská práva měla vlastně charakter privilegia přiznávaného určité společenské vrstvě. Lidé, jimž byla lidská a občanská práva odepřena, se ve vzájemné spolupráci domáhali zlepšení nepříznivých podmínek. Přiznání práv méně majetným, ženám, příslušníkům rasových a etnických menšin – to vše muselo být postupně vybojováno, často za cenu velkých obětí.

Během americké války za nezávislost bojovalo v tzv. kontinentální armádě proti Britům na pět tisíc černých otroků. Přesto tito otroci nebyli po vybojování nezávislosti osvobozeni, a práva zmíněná v Deklaraci nezávislosti jim tedy byla upřena. Otroctví ve Spojených státech amerických bylo zrušeno až v roce 1863, ale ani poté nebyla Afroameričanům přiznána občanská a politická práva. Po skončení občanské války získali Afroameričané volební právo, ale ještě dalších sto let byla uplatňována politika rasové segregace. V roce 1954 Nejvyšší soud rozhodl o zrušení segregace na veřejných školách. O dva roky později byla zrušena rasová segregace ve veřejných dopravních prostředcích. Teprve v roce 1964 byla zrušena diskriminační opatření v hotelech, obchodech a ve společenských místnostech.

PORUŠOVÁNÍ ZÁKLADNÍCH LIDSKÝCH PRÁV VE SVĚTĚ

Trest smrti

Trest smrti upírá člověku nejdůležitější ze všech lidských práv – právo na život. Zastánci zrušení trestu smrti uvádějí hlavně z následují důvody: Odnětí života je nevratné. Zatímco nevinně odsouzeného v případě justičního omylu můžeme propustit z vězení, mrtvého již neoživíme. Odsouzení na smrt je kruté a nelidské. Odsouzení často žijí desítky let v celách smrti v očekávání popravy. Protože rozsudek smrti je závažný, může se přezkoumávání a přešetřování případu táhnout desítky let. Ze stejného důvodu není trest smrti ani ekonomičtější, než kdyby byl nahrazen doživotím. Navíc se nikdy neprokázalo, že by měl trest smrti odrazující nebo odstrašující efekt pro další pachatele. Trest smrti dnes existuje ve více než 80 zemích světa, především v Africe a v Asii, ale také například v některých státech USA.

TENZIN DELEG RINPOČCHE, tibetský duchovní učitel, byl v prosinci 2002 odsouzen čínským soudem k trestu smrti s dvouletým odkladem pro šíření a podporu separatismu a pro pumové útoky. Jeho společník Lobsang Dondub, který byl navíc obviněn z nedovoleného držení zbraní a střeliva, byl odsouzen k trestu smrti. Oba byli od svého zadržení v dubnu 2002 údajně drženi osm měsíců v izolaci. Existují vážné obavy, že jejich soud byl nespravedlivý a že Tenzin Deleg Rinpočche byl křivě obviněn kvůli svým náboženským a společenským aktivitám.

Mučení

S mučením se setkáváme ve vyšetřování, při výkonu trestu a při postupu bezpečnostních složek. Zatímco ve středověku patřilo mučení k veřejné podívané a bylo otevřeně kruté, dnes se používají také metody, které nezanechají žádné stopy na těle oběti. Používají se voda, elektrický proud a psychologický nátlak.

BRAHIM LADADA a **ABDELKRIM KHIDER,** obchodníci z alžírského města Dellys, byli v březnu 2002 opakovaně mučeni v tajné cele na základně vojenské bezpečnostní služby DRS nedaleko Alžíru. Bylo na nich vynuceno přiznání, že měli kontakty se skupinou islámských ozbrojenců a s alžírským právníkem zabývajícím se problematikou lidských práv, který žije v exilu ve Švýcarsku. Muži byli vysvlečeni donaha a v tomto stavu drženi po dvanáct dnů. Byli biti

obušky a plastovými trubkami a mučeni takzvanou metodou Chiffon. Do úst jim vecpali hadr, přes který prolévali vodu se saponátem.

Zmizení

Opoziční politici, kritici nedemokratických režimů, nepohodlní novináři, ale často i docela obyčejní lidé se stávají oběťmi tzv. zmizení. Příslušníci bezpečnostních složek, případně najatí zločinci zabezpečí, že se postižená osoba beze stopy ztratí.

14. března 2002 obvinil minský oblastní soud čtyři muže z různých zločinů včetně zmizení kameramana ruské veřejnoprávní televize **DIMITRIJE ZAVADSKÉHO.** Tělo novináře nebylo nikdy nalezeno a okolnosti jeho předpokládané smrti nebyly objasněny. Obvinění, z nichž dva jsou bývalými členy zvláštní policejní jednotky Almas, byli odsouzeni k dlouholetým trestům odnětí svobody.

ZÁKLADNÍ LIDSKOPRÁVNÍ DOKUMENTY A INSTITUCE V ČR, EVROPĚ A VE SVĚTĚ

V České republice jsou lidská práva kodifikována v Listině základních práv a svobod. Listina byla přijata 9. ledna 1991 jako ústavní zákon ČSFR. Po rozdělení republiky byla přejata do ústavního pořádku České republiky. Listině přísluší podle ústavního zákona 23/1993 Sb. nadústavní právní síla, to znamená, že veškeré zákony, ústavní zákony a jiné právní předpisy s ní musí být v souladu. Jako inspirační zdroje při sestavování Listiny sloužily Všeobecná deklarace lidských práv, Evropská úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod a Evropská sociální charta. Druhým zdrojem ochrany práv a svobod v České republice jsou přijaté mezinárodní dohody, které jsou podle článku 10 Ústavy ČR bezprostředně závazné a mají přednost před zákony. Za účelem lepší ochrany lidských práv byl v České republice zřízen úřad ombudsmana, který vyšetřuje stížnosti občanů na postup úřadů. Když byl v roce 1998 na konferenci v Římě podepsán Statut Mezinárodního trestního soudu, patřila Česká republika k signatářským zemím. Dodnes však nebyla nalezena politická vůle ho ratifikovat. Do pravomoci Mezinárodního trestního soudu patří souzení genocidy, zločinů proti lidskosti a válečných zločinů.

Vznik prvních mezinárodních lidskoprávních dokumentů je neodmyslitelně svázán s OSN. V roce 1948 byla přijata **VŠEOBECNÁ DEKLARACE LIDSKÝCH PRÁV,** která podnítila jen na její půdě přes 80 dalších dohod o lidských právech. Z nejdůležitějších smluv jmenujme v roce 1965 přijatou **MEZINÁRODNÍ ÚMLUVU O ODSTRANĚNÍ VŠECH FOREM RASOVÉ DISKRIMINACE,** o rok později **MEZINÁRODNÍ PAKT O OBČANSKÝCH A POLITICKÝCH PRÁVECH** a **MEZINÁRODNÍ PAKT O HOSPODÁŘSKÝCH, SOCIÁLNÍCH A KULTURNÍCH PRÁVECH.** Česká republika přistoupila na oba pakty až deset let po jejich přijetí. Mezi další důležité dokumenty patří **ÚMLUVA O ODSTRANĚNÍ VŠECH FOREM DISKRIMINACE ŽEN** a **ÚMLUVA PROTI MUČENÍ A JINÝM FORMÁM KRUTÉHO, NELIDSKÉHO A PONIŽUJÍCÍHO ZACHÁZENÍ NEBO TRESTÁNÍ.**

V Evropě je ochrana lidských práv spojena především s organizací Rada Evropy. Je to nejstarší evropská politická mezinárodní organizace, která si klade za cíl chránit lidská práva, pluralitní demokracii a vládu práva. Hned v prvním roce její činnosti vznikla **EVROPSKÁ ÚMLUVA O LIDSKÝCH PRÁVECH** (Řím, 1950), na jejímž základě byl v roce 1959 založen

EVROPSKÝ SOUD PRO LIDSKÁ PRÁVA (jediná mezinárodní instituce na světě, kam může jedinec podat stížnost proti porušování lidských práv státem). V roce 1961 byla v Římě přijata EVROPSKÁ SOCIÁLNÍ CHARTA. Ochranu lidských práv dále v Evropě kodifikuje HELSINSKÝ ZÁVĚREČNÝ DOKUMENT (Helsinky, srpen 1975). Členské státy se v něm zavazují ke spolupráci v oblasti lidských práv, humanitární pomoci a také k ochraně menšin. Helsinský závěrečný dokument je rovněž ustavujícím dokumentem Konference pro bezpečnost a spolupráci v Evropě, dnes známé jako OBSE – ORGANIZACE PRO BEZPEČNOST A SPOLUPRÁCI V EVROPĚ.

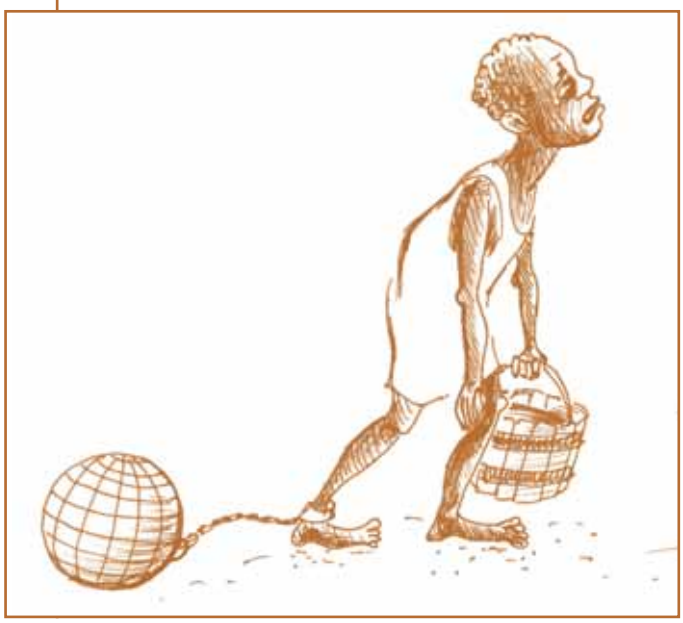

PRÁVA DĚTÍ

Základní dětská práva byla deklarována poprvé v roce 1924 Spojenými národy. Tato listina si vůbec poprvé všímala problému zvláštní ochrany dětí. Organizace spojených národů vyhlásila nejprve v roce 1948 Všeobecnou deklaraci lidských práv, ze které vychází Listina základních práv a svobod. Až v roce 1979, který OSN vyhlásila Mezinárodním rokem dítěte, navrhlo Polsko zpracovat takový dokument o právech dítěte, který by byl pro zúčastněné státy právně závazný. Přípravné práce trvaly deset let. Dokument zpracovával mezinárodní tým odborníků složený z nejrůznějších profesí – právníků, filozofů, diplomatů, psychologů. Dostal název ÚMLUVA O PRÁVECH DÍTĚTE a byl jednomyslně přijat Valným shromážděním OSN v listopadu 1989. V platnost vstoupila Úmluva v září 1990 a k 30. listopadu 2000 ji ratifikovalo celkem 191 států (187 členských států OSN, 3 nečlenové OSN a Svatá stolice). Náš stát, tehdy ještě jako Česká a Slovenská Federativní republika, podepsal Úmluvu hned první den její platnosti, dne 30. září 1990, a ratifikoval ji. Česká republika je Úmluvou vázána dnem svého vzniku, tedy od 1. ledna 1993 (č. 104/1991 Sb).

Úmluva o právech dítěte

Úmluva o právech dítěte pokrývá čtyři široké kategorie práv dětí:

- PRÁVO NA ŽIVOT A PŘEŽITÍ – zahrnujíprávo na život, přiměřenou životní úroveň, bydlení, výživu, zdravotní péči atd.
- PRÁVO NA OSOBNÍ ROZVOJ – zahrnují právo na vzdělání, svobodu myšlení a náboženství a přístup k informacím, ale také právo na hru a zábavu.
- PRÁVO NA OCHRANU – zahrnují právo na ochranu proti všem druhům krutosti, vykořisťování a zneužívání, svévolnému oddělení od rodiny, ale i právo na ochranu proti poškozování v systému trestního práva.
- PARTICIPAČNÍ PRÁVO – zahrnuje právo dětí svobodně vyjádřit své názory a mít slovo v záležitostech ovlivňujících jejich život.

Celý text úmluvy lze najít na webových stránkách www.unicef.cz, respektive http://www.idm-msmt.cz/umluva/umtext.html

Vybrané články úmluvy

- ČLÁNEK 1 – Dítětem se rozumí každá lidská bytost mladší osmnácti let.
- ČLÁNEK 6 – Děti mají právo na život.
- ČLÁNEK 7 – Děti mají právo na jméno a státní příslušnost, a pokud to je možné, právo znát své rodiče a právo na jejich péči.
- ČLÁNEK 9 – Děti mají právo žít se svými rodiči a udržovat s nimi styky.
- ČLÁNEK 10 – Být s rodiči nesmí dětem zabránit žádná státní hranice.
- ČLÁNEK 12 – Děti mají právo svobodně se vyjadřovat a být vyslyšeny.
- ČLÁNEK 13 – Děti mají právo svobody projevu, toto právo zahrnuje svobodu vyhledávat, přijímat a rozšiřovat informace a myšlenky všeho druhu bez ohledu na hranice, ať ústně, písemně nebo tiskem, prostřednictvím umění nebo jakýmikoli jinými prostředky podle volby dítěte.
- ČLÁNEK 14 – Děti mají právo svobodně myslet a projevovat víru či náboženství.
- ČLÁNEK 15 – Děti mají právo na svobodné sdružování a shromažďování.
- ČLÁNEK 16 – Děti mají právo na ochranu soukromí, cti a pověsti.
- ČLÁNEK 19 – Děti mají právo na ochranu před jakýmkoli tělesným či duševním násilím, urážením nebo zneužíváním včetně zneužívání sexuálního, zanedbáváním nebo nedbalým zacházením, trýzněním nebo vykořisťováním.
- ČLÁNEK 24 – Děti mají právo na ochranu zdraví a na léčení.
- ČLÁNKY 26 a 27 – Děti mají právo na sociální péči a odpovídající životní úroveň.
- ČLÁNKY 28 a 29 – Děti mají právo na vzdělání.
- ČLÁNEK 30 – Děti mají právo užívat vlastní kulturu a jazyk.
- ČLÁNKY 31 a 32 – Děti mají právo na volný čas, na ochranu před vykořisťováním a hospodářským vykořisťováním a před vykonáváním jakékoli práce, která pro ně může být nebezpečná nebo může bránit jejich vzdělávání, nebo která by škodila zdraví dítěte či jeho tělesnému, duševnímu, duchovnímu, mravnímu nebo sociálnímu rozvoji.
- ČLÁNEK 33 – Děti mají právo na ochranu před drogami a jinými škodlivými látkami.
- ČLÁNEK 34 – Děti mají právo na ochranu před sexuálním vykořisťováním a zneužíváním.
- ČLÁNEK 35 – Děti mají právo na ochranu před únosy a před obchodováním s dětmi.
- ČLÁNEK 37 – Děti mají právo na ochranu proti mučení nebo jinému krutému, nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání.
- ČLÁNEK 38 – Děti je nutné chránit před následky ozbrojených konfliktů a před účastí v nich.
- ČLÁNKY 40, 41 a 42 – Dítě obžalované, obviněné nebo dítě uznané vinným má právo na soukromí a důstojné zacházení v souladu s právním řádem.

Porušování práv dětí ve světě

Úmluvu o právech dítěte ratifikovalo 185 zemí světa, na jejichž území žije dohromady 99 % dětí. Přesto je pro miliony dětí realita úplně jiná. Mnoho z nich trpí následky války, stávají se oběťmi násilí, agrese, rasové diskriminace, mnoho z nich patří mezi uprchlíky nebo zanedbané děti na ulicích. Právě proto působí po celém světě řada organizací, které se snaží podmínky, ve kterých děti vyrůstají, změnit. Příkladem může být činnost organizace UNICEF (Dětský fond OSN), jedné z nejznámějších, jež se zabývá právy dětí na celém světě. Cíle, které si UNICEF stanovil, jsou následující:

- Usilovat o zdravý vstup dětí do života a o jejich výchovu ve starostlivém a podnětném prostředí, které jediné je zárukou plného rozvoje jejich fyzických, emocionálních i intelektuálních předpokladů.
- Zajistit, aby se dostalo všem dětem včetně těch nejchudších a nejvíce znevýhodněných alespoň kvalitního základního vzdělání.
- Zajistit pro dospívající děti a mládež natolik podnětné prostředí, aby v něm mohly plně rozvinout svůj nejlepší osobní potenciál, zapojit se do života společnosti a být pro ni prospěšné.

Velkému množství dětí na světě jsou však jejich práva stále odepřena:

- Každý týden zemře 250 000 dětí na následky špatné výživy a různých nemocí.
- 1 z 10 dětí narozených v rozvojových zemích zemře před svými pátými narozeninami.
- Každý rok zemře na celém světě 12 milionů dětí na nemoci, které se už dnes dají vyléčit.
- V rozvojových zemích je přes 200 milionů dětí ve věku pod 5 let podvyživených.
- Více než 100 milionů dětí ve věku základní školy ji nenavštěvuje. 60 % z toho jsou dívky.
- Odhaduje se, že 120 milionů dětí ve věku 5–14 let pracuje 8 hodin denně.
- V letech 1985/1995 ztratily své životy v ozbrojených konfliktech dva miliony dětí.
- 4–5 milionů dětí bylo na následky války zmrzačeno, více než 5 milionů se dostalo do uprchlických táborů, více než 12 milionů přišlo o domov a dalších 10 milionů utrpělo psychicky.

- 250 000 dětí mladších 18 let bojuje v současných ozbrojených konfliktech po celém světě.
- Kolem 2 milionů dětí pod 18 let je zapojeno do prostituce, 1 milion v Asii a 300 000 v USA.

Přesto existuje pozitivní trend spějící k lepšímu dodržování dětských práv:

- V subsaharské Africe chodí do školy čtyřikrát více dětí než v roce 1960.
- V jižní Asii, kde žije jedna čtvrtina dětí na světě, se zvýšilo procento přežití: v roce 1960 zemřelo 1 dítě ze 4 do pátého roku svého života, dnes je to 1 z 8.
- V Latinské Americe bylo očkovaných proti závažným nemocem v roce 1981 pouze 45 % dětí, dnes je to 80 %.

Závadná voda a dětská práva

Miliony dětí žijících v rozvojových zemích Afriky, Asie a Latinské Ameriky jsou nuceny pít znečištěnou a závadnou vodu, která často obsahuje i původce cholery, tyfu nebo infekční žloutenky – nemocí, na které potom umírají. Trvalým společníkem jejich dětství je úplavice – nebezpečná nemoc, která dítě může zabít během několika hodin. Tyto děti trpí také nedostatkem nezávadné vody na koupání a denní hygienu, což může vést k závažným onemocněním (například způsobujícím slepotu). Rizika spojená s nedostatkem pitné vody jsou u mnoha dětí dále umocňována sníženou odolností z důvodu podvýživy. V zemích, kde je kvalitní zdravotní péče pro většinu obyvatelstva zcela nedostupná, se tak může obyčejný doušek vody stát rozsudkem smrti. Na nemoci způsobené závadnou vodou umírají ve světě každý rok více než 4 miliony dětí. Přitom klíč k přežití by mohl být tak prostý: otočení vodovodním kohoutkem. Nedostatek pitné vody však nepřináší pouze komplikace zdravotní, má i přímý důsledek pro vzdělání a dlouhodobý rozvoj dětí. Každý den ráno vstávají po celém světě miliony dívek, aby pro své rodiny nanosily dostatečné zásoby vody na celý den. Mnohakilometrová cesta, čekání ve frontě u studny a přenos těžkých nádob s vodou zpět jim zabere většinu dne. Tyto dívky nemohou chodit do školy jako jiné děti. Nikdy se nenaučí číst a psát, nikdy nebudou umět počítat. Bez alespoň základní kvalifikace však nikdo nemůže najít řádné zaměstnaní a být soběstačný. Tyto dívky tak nedostupnost vody odsoudila k doživotní práci v domácnosti a k úplné závislosti na jejich rodinách.

ZDROJ: UNICEF

Literatura:

LITERATURA V ČESKÉM JAZYCE:

Důležité dokumenty týkající se lidských práv:

Charta Organizace spojených národů a Statut mezinárodního trestního dvora. Ostrava: Aries, 1993.

Listina základních lidských práv a svobod. Ostrava: Aries, 1993.

Mezinárodní úmluva o odstranění všech forem rasové diskriminace. Ostrava: Aries, 1993.

Deklarace nezávislosti Spojených států amerických a ústava Spojených států amerických. Praha: Otakar II., 2000.

Odborná literatura:

Havel, V. **O lidskou identitu.** Praha: Rozmluvy, 1990.

Kaplan, K. **Zpráva o zavraždění generálního tajemníka.** Praha: Mladá fronta, 1992.

Komárková, B. **Původ a význam lidských práv.** Praha: SPN, 1990.

Locke, J. **Druhé pojednání o vládě.** Praha: Svoboda, 1992.

Rousseau, J. J. **O společenské smlouvě.** In: Rozpravy. Praha: Svoboda, 1989.

Šimečka, M. **Obnovení pořádku.** Brno: Atlantis, 1990.

Beletrie:

Canetti, E. **Poslání básníka.** In: Svědomí slov. Praha: Torst, 1992.

Harrer, H. **Sedm let v Tibetu.** Praha: Ivo Železný, 1998.

Marčenko, A. **Žij jako všichni.** Praha: NTS, 1990.

Orwell, G. **1984.** Praha: Naše vojsko, 1991.

Pecka, K. **Horečka.** Praha: Mladá fronta, 1969.

Solženicyn, A. **Souostroví Gulag.** Praha: OK Centrum, 1990.

Tatarka, D. **Démon súhlasu.** Bratislava: Archa, 1991.

Vrba, R. **Utekl jsem z Osvětimi.** Praha: Sefer, 1998.

CIZOJAZYČNÁ LITERATURA:

Amnesty International Report 2003. London: AI Publications, 2003.

Fast, H. **Citizen Tom Payne.** New York: Overseas Editions, 1943.

ODKAZY NA WEBOVÉ STRÁNKY:

www.amnesty.org – webové stránky Amnesty International

www.clovekvtisni.cz – webové stránky společnosti Člověk v tísni

www.hrw.org – webové stránky organizace Human Rights Watch monitorující dodržování lidských práv ve světě

www.un.org/rights – webové stránky OSN o lidských právech

www.hri.ca – webové stránky poskytující informace o lidských právech

www.unicprague.cz – informační středisko OSN v Praze

ORGANIZACE ZABÝVAJÍCÍ SE LIDSKÝMI PRÁVY

Helsinský výbor

Český helsinský výbor zabezpečuje činnost sociálně-právní poradny (monitoruje dodržování lidských práv v ČR, poskytuje právní informace z těchto oblastí), Dokumentačního a informačního střediska, Poradny pro uprchlíky, Poradny pro otázky občanství.
www.helcom.cz

Český výbor pro UNICEF

Český výbor pro UNICEF je jednou z organizací OSN. Centrem zájmu UNICEF jsou práva dětí vymezená Úmluvou o právech dítěte. Veškerá činnost UNICEF je vedena přesvědčením, že přežití, ochrana a všestranný rozvoj dětí jsou předpokladem kvalitního rozvoje lidské společnosti.
www.unicef.cz

Člověk v tísni

Organizace Člověk v tísni se zabývá také prosazováním lidských práv a demokracie ve světě. Podpora disidentů a opozičních aktivistů a napomáhání vzniku občanské společnosti v zemích, jejichž obyvatelé trpí pod vládou nedemokratických režimů, je nedílnou součástí působení společnosti Člověk v tísni. Ve světě působí například v Bělorusku, na Kubě, v Severní Koreji nebo v Barmě.
www.clovekvtisni.cz
O porušování lidských práv informuje také na webové stránce www.infoservis.net

Servis pro práva dítěte

Tato organizace funguje především v rámci internetových stránek: stránky přinášejí informace o všech aktivitách (o kterých se dozvíme), jež směřují ke zlepšení života všech dětí a jejich rodin.
www.sppd-dialog.net

Fond ohrožených dětí

Fond ohrožených dětí je občanské sdružení na pomoc týraným, zneužívaným, opuštěným nebo jinak sociálně ohroženým dětem s působností na celém území České republiky.
www.fod.cz

Zastoupení Amnesty International v ČR

Amnesty International (AI) je celosvětová nezisková organizace, jejímž cílem je prosazování a ochrana lidských práv. AI pracuje také na obraně práv dětí ve všech oblastech, a to různými metodami – kampaněmi, výchovnými programy. K problémům, které se snažila řešit, patřilo zabíjení dětí v Izraeli, na okupovaných územích a na územích pod palestinskou správou, dále zneužívání dětíve vězeních v Burundi a špatné zacházení s mentálně postiženými dětmi v Bulharsku. Zvláštní projekty v roce 2002 zahrnovaly fórum s dalšími nevládními organizacemi v Dánsku o naplňování Úmluvy OSN o právech dítěte atd.
www.amnesty.cz

Právní poradenství v oblasti lidských práv v ČR

Asociace občanských poraden:
http://www.obcanske-poradny.cz

Bílý kruh bezpečí:
www.bkb.cz

Ekologický právní servis:
www.eps.cz

Liga lidských práv:
www.llp.cz

Poradna pro občanství, občanská a lidská práva:
www.poradna-prava.cz

Aktivita:

KOLOTOČ LIDSKÝCH PRÁV

PŘEDPOKLÁDANÝ PŘÍNOS:

Studenti se setkají s různými názory na problematiku lidských práv.
Studenti si uvědomí odlišnosti a rozpory v chápaní jednotlivých základních lidských práv a svobod.

Cíle:

KOGNITIVNÍ

- Studenti vlastními slovy vysvětlí pojem „lidská práva“ (písemná reflexe)
- Studenti zformulují svůj názor na konkrétní otázky týkající se lidských práv.

KOMUNIKATIVNÍ/KOOPERATIVNÍ

- Studenti vysvětlí, který argument přispěl ke změně jejich postoje k některé z otázek týkajících se lidských práv.
- Studenti srozumitelně vysvětlí, obhájí svůj názor v konfrontaci s jinými.

Postup:

PŘEDPOKLÁDANÝ ČAS:

45–90 min

POTŘEBUJEME:

- kopie výňatku z Deklarace lidských práv a svobod
- plakáty s nadepsanými výroky/otázkami rozvěšené po místnosti nebo rozložené na stolech/na zemi.

1. ČÁST

Rozdělte studenty do dvojic/trojic/skupin podle počtu studentů a připravených plakátů, přidělte každé skupině jeden plakát.
Skupiny mají 24 minuty (zadejte s ohledem na počet plakátů a čas k dispozici) na to, aby prostudovaly danou otázku, výrok, a vyjádřily se k ní na poster.

2. ČÁST

Po uplynutí času se studenti/skupiny posunou o jeden plakát, celý proces se opakuje – studenti prostudují otázku, předchozí reakce a připíší svůj komentář nebo reakci na názor předchozích skupin. Skupiny by měly obejít všechna stanoviště.

3. ČÁST – ZÁVĚREČNÉ SHRNUTÍ

Vyberte si jednu z následujících variant (podle času):

- Vyzvěte dobrovolníky, aby vybrali jednu otázku, myšlenku, která je zaujala, a vyjádřili se k ní.
- Vyzvěte skupiny, aby se každá ujala svého původního posteru, prostudovala všechny sepsané názory a poté prezentovala to nejpodstatnější celé třídě. Motivujte ke konstruktivní diskusi.
- Vyberte sami nějakou kontrolní otázku – podle různorodosti reakcí aplikujte metodu názorové škály – a následné diskuse (viz aktivita GENDER).

4. ČÁST – PÍSEMNÁ REFLEXE

Zadejte shrnující otázku pro volné psaní (např. lidská práva pro mě znamenají ..., protože ...). Poté vyzvěte dobrovolníky, aby citovali části svého textu.

MOŽNÁ NÁVAZNOST

Přineste na hodinu výňatek z Deklarace lidských práv a svobod, nechte studenty vytvořit „hitparádu TOP TEN“ nejdůležitějších lidských práv s odůvodněním. Tuto činnost můžete také použít i před touto aktivitou.

OTÁZKY NA POSTERY

- Měla by lidská práva platit pro všechny lidi na celém světě? Proč?
- Lidská práva jsou...
- Nejdůležitější je podle nás právo na ..., protože ...
- Je přípustné použít násilí v zemích, kde jsou lidská práva porušována, k jejich prosazení? Proč?
- Které skupiny lidí v naší zemi zažívají nejčastěji porušování svých práv? Kterých?
- V kterých zemích jsou nejvíce porušována lidská práva? Jak?

(Alternativně: otázky/výroky pro postery vyberte z textu.)

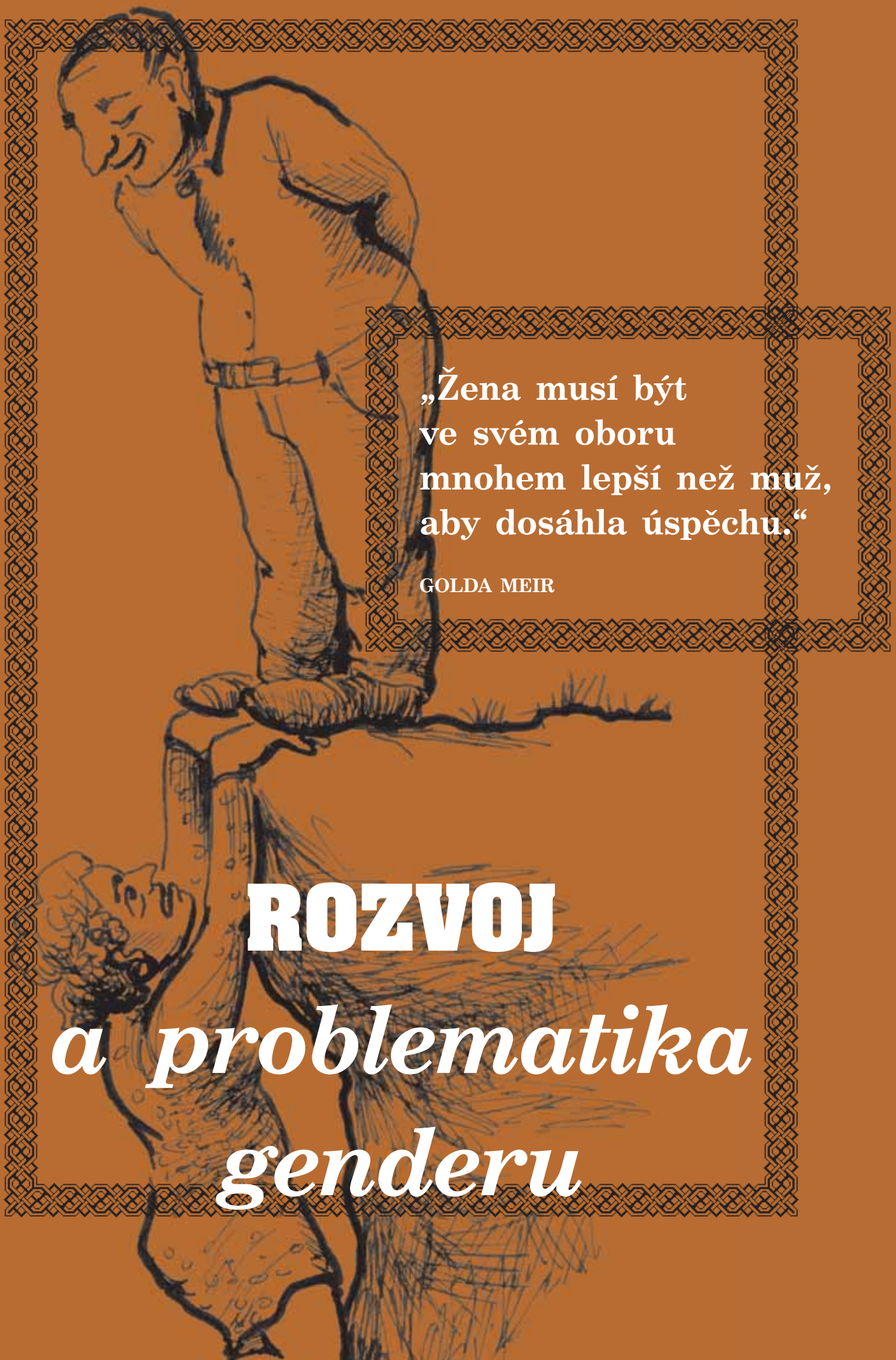

„Žena musí být ve svém oboru mnohem lepší než muž, aby dosáhla úspěchu.“

GOLDA MEIR

ROZVOJ *a problematika genderu*

SHRNUTÍ KAPITOLY:

Při zkoumání vztahů mezi mužem a ženou je třeba rozlišovat mezi POHLAVÍM jako souborem biologicky určených rozdílů mezi mužem a ženou a GENDEREM jako souborem sociálně a kulturně daných rozdílů mezi osobami mužského a ženského pohlaví. Vlastnosti a chování obecně spojované s vnímáním muže a ženy jsou tedy formovány kulturou a společností a jako takové jsou naučené, mění se v průběhu času a kolísají uvnitř kultur i mezi nimi.

Rozdíl mezi pohlavím a genderem lze vyjádřit následujícím příkladem: zatímco rodit mohou pouze ženy (je to biologicky podmíněno), biologie neurčuje, kdo bude děti vychovávat (možnost daná příslušníkům obou pohlaví). Na základě zažitých stereotypů pojících se s genderovými kategoriemi (např. že muži jsou výkonnější v práci než ženy) pak může docházet k PŘÍMÉ DISKRIMINACI, kdy je osoba znevýhodněna kvůli tomu, že je mužem či ženou (např. inzeráty typu „přijmeme muže do 35 let na místo ředitele“, ale „přijmeme uklízečku“). Setkáváme se také s NEPŘÍMOU DISKRIMINACÍ, kdy zákon, politika nebo praxe, které se jeví na první pohled jako neutrální, mají neadekvátně negativní vliv na příslušníky jednoho pohlaví. Například při přijímání vysokoškolských profesorů se klade velký důraz na množství publikací – nezohledňuje se však fakt, že mnohé ženské kandidátky byly během své kariéry také na mateřské dovolené a vychovávaly děti, díky čemuž často nemají tak vysoký počet publikací jako muži. Ač nepřímo, tato praxe je tedy vůči ženám diskriminační.

O skutečnosti, že v každé společnosti jsou s mužem a ženou spojovány jiné vlastnosti, svědčí řada antropologických zkoumání. V historii nehrály ženy v žádné společnosti dominantnější úlohu než muži, ale v některých společnostech měly ženy stejnou důležitost. V kmenu Čambuli na Nové Guineji například rozlišují mužskou a ženskou roli na základě opačných kritérií, než jsou typická pro náš kontinent. Stereotyp „slabšího pohlaví“ je zde přiřazován mužům (jsou považováni za nesamostatné, vykonávají ruční práce, připravují slavnosti). Žena je naopak nahlížena jako energická a samostatná, obdělává půdu, rybaří, je aktivnější v osobních vztazích apod. To, že mužská dominance není dána biologicky, ilustruje jak existence POLYGYNIE (soužití jednoho muže s několika ženami) na straně jedné, tak POLYANDRIE (soužití jedné ženy s několika muži) na straně druhé.

OTÁZKY ROZVOJE A GENDERU

Hovořit v postkomunistickém kontextu o otázkách genderu [džendru] a práv žen vůbec se neobejde bez nutné demystifikace pojmu feminismus a myšlenek, které jsou s ním spjaty. Obvykle se ženy ve střední Evropě nepovažují za feministky a od feminismu se distancují. Mnohým z nás se totiž pod tímto pojmem na straně jedné vybaví zprofanované komunistické ženské hnutí, na straně druhé pak ortodoxní „západní" feministky, které popírají existenci rozdílů mezi muži a ženami a moc sympatií nevzbuzují. Přitom feminismus jako ideologie ve své podstatě razí naprosto základní myšlenku rovnoprávnosti žen a mužů, se kterou by se málokterá z žen v dnešní střední Evropě neztotožnila. Málokdo si už dnes uvědomuje, že ještě v první polovině minulého století většina evropských žen nemohla chodit do práce a do školy a neměla volební právo. Tyto moderní výdobytky, které dnes v našem civilizačním okruhu považujeme za samozřejmé, jsou ovšem zcela nebo částečně nedostupné převážné většině žen ve zbytku světa. Většina žen v rozvojovém světě se naopak potýká s ještě závažnějšími problémy porušování svých lidských práv, než je diskriminace v oblasti zaměstnání či volebního práva. Problematika světového rozvoje je proto úzce spjata s otázkou genderu, protože v celosvětovém měřítku jsou to právě ženy, jejichž práva na rozvoj bývají nejčastěji pošlapávána.

Feministické hnutí založené Emmelinou Pankhurstovou, jehož hlavním cílem bylo vybojovat ženám volební právo, vzniklo ve Velké Británii v 19. století. Volební právo začaly západní země ženám postupně udělovat během 20. století. Aktivismus feministického hnutí na tom měl nespornou zásluhu, avšak neméně důležitá byla změna společenského klimatu v důsledku ničivých světových válek. Zvláště během 1. světové války nastoupilo velké množství žen do práce, aby vyplnily prázdná pracovní místa po mužích, kteří buď bojovali na frontě, nebo zahynuli. Zkušenost s tím, že jsou schopny materiálně zabezpečit své rodiny, hluboce ovlivnila vnímání žen sebe sama, dodala jim sebevědomí a zároveň přispěla k tomu, že ženy začaly být vnímány jako rovnocenní občané schopní výdělečné práce. Tato i další skutečnosti však vedou mnohdy ke skepsi, že veškerý pokrok, ke kterému na poli boje za práva žen došlo, má tzv. **INSTRUMENTÁLNÍ KONTEXT**, tedy že se situace žen systémově zlepšuje, jen pokud to zároveň vede k jinému pozitivnímu cíli, a ne proto, že by vlády a jiní aktéři rozvoje měli skutečný zájem o zlepšené postavení žen. Byl-li tedy ženám umožněn přístup na pracovní trh hlavně proto, že jich bylo zapotřebí, existují pochopitelně obavy, že dnešní snaha umožnit ženám v chudých částech světa vzdělání má za cíl například hlavně snížení populačního přírůstku, jelikož je prokázána spojitost mezi vzděláním žen a počtem jejich dětí.

Koncept „empowermentu"

Pro anglické slovo empowerment, tolik používané v oblasti rozvoje, nemá čeština vhodný ekvivalent. Jeho základ tvoří slovo power neboli síla, moc, schopnost. Celý koncept vyjadřuje proces nabývání moci a schopnosti rozhodovat o sobě sama a o svém životě. V kontextu boje za práva žen například UNICEF definuje pět rovin, ve kterých musí být ženy zrovnoprávněny, aby mohly empowermentu dosáhnout:

- *základní materiální potřeby,*
- *přístup ke zdrojům, službám a informacím,*
- *vědomí vlastních práv,*
- *aktivní účast na rodinném, společenském a politickém dění a*
- *kontrola (možnost rozhodovat se samostatně a podle toho jednat).*

Jednotlivé ukazatele lidského rozvoje, jako jsou kojenecká úmrtnost, gramotnost, zdraví, příjem, občanská práva či podíl na veřejném a politickém životě, jednoznačně vypovídají o tom, že ženy v mnoha zemích jsou na tom hůře než muži. Navíc jsou ženy častěji než muži oběťmi diskriminace a domácího a společenského násilí. Lze tedy mluvit o nerovnosti mezi muži a ženami. Hlavním instrumentem k měření této nerovnosti je genderově citlivý Index lidského rozvoje (Gender-sensitive Human Development Index, GDI), který ve všech veličinách (příjem, délka života, gramotnost) rozlišuje mezi muži a ženami, a dále tzv. Index empowermentu žen (Gender Empowerment Index, GEM), který vyjadřuje, jaké procento žen se v jednotlivých zemích nachází na důležitých pozicích, tedy jaké procento poslanců, manažerů a profesionálů jsou ženy a jaký je podíl žen na celkovém příjmu.

Prosazování rovnosti mezi ženami a muži tvoří jeden z Rozvojových cílů tisíciletí. Konkrétně tento cíl stanovuje hlavní úkol, aby byly do roku 2005 odstraněny nerovnosti mezi ženami a muži v přístupu k základnímu a střednímu vzdělání. Do roku 2015 by pak měly být tyto nerovnosti odstraněny na všech úrovních vzdělání. Dalšími úkoly, které cíl stanovuje, jsou zvýšení gramotnosti žen, vyrovnávání šancí mužů a žen na trhu práce, vyrovnávání zastoupení mužů a žen v rozhodovacích procesech a jejich podílu na veřejném životě.

Naplňování stanovených úkolů přispívá nejen ke zlepšení situace žen, ale má i podstatný instrumentální účel. Prosazování rovnosti mezi muži a ženami zároveň podporuje dosažení ostatních Rozvojových cílů tisíciletí. Zejména je nutnou podmínkou pro odstranění chudoby, snížení dětské úmrtnosti a zlepšení zdraví lidí. Podle studie Světové banky z roku 2003 „ukazují výzkumy z celého světa, že odbourávání nerovnosti mezi ženami a muži je jednou z nejefektivnějších strategií rozvoje, kterou lze zvolit. V zemích, kde se začnou vzdělávat ženy i muži, se obvykle zvedá ekonomická produktivita, klesá mateřská a dětská úmrtnost, klesá porodnost a zdravotní a vzdělávací možnosti dalších generací se zlepšují“. (Světová banka. **Gender Equality and the Millenium Development Goals.** 2003.)

Vzdělané a zdravé ženy jsou schopny vykonávat produktivnější zaměstnání, které jim přináší vyšší příjem i sociální zabezpečení. Navíc kladou větší důraz na to, aby i jejich děti chodily do školy, čímž pozitivně ovlivňují příležitosti dalších generací. Vzdělání žen také výrazně omezuje dětskou úmrtnost, protože nízké vzdělání žen jde ruku v ruce s nedostatečnou péčí o děti, nízkým příjmem a podvýživou dětí. Jak již bylo zmíněno, vzdělané ženy také mají méně dětí a začínají s mateřstvím později než ženy bez vzdělání.

PORUŠOVÁNÍ PRÁV ŽEN

V mnoha společnostech však tradice a zvyky, nízké společenské postavení žen a chudoba znemožňují či omezují přístup žen ke vzdělání, ke zdrojům obživy, k zaměstnání na oficiálním trhu práce a k jejich účasti na veřejném životě. Mezi nejzávažnější porušování lidských práv žen patří:

- NEMOŽNOST VLASTNIT PŮDU NEBO MAJETEK – V mnoha částech světa je ženám odepíráno právo vlastnit majetek a v případě dědictví dědí zásadně mužští členové rodiny.
- NÁSILÍ – V případech domácího násilí jsou v 95 % oběťmi ženy. V některých zemích jsou dívky provdávány již v předpubertálním věku, následně znásilněny svými manžely. V chudých částech světa jsou mladé dívky rodinou mnohdy prodávány, a to buď jako služky, nebo nejčastěji jako prostitutky. V ozbrojeném konfliktu se jako psychologická zbraň v posledních letech stále častěji používá hromadné znásilňování žen nepřítele, jehož cílem je především zostuzení mužů. Zároveň se tím v případě následného těhotenství žen zaručuje, že jejich potomci budou náležet k etniku či skupině násilníka.
- OBCHOD SE ŽENAMI – Tento negativní fenomén (tvoří asi 80–90 % obchodu s lidmi) v důsledku větší propustnosti hranic, existence mezinárodně organizovaných gangů obchodníků s lidmi, zrychlení dopravy a komunikačních technologií v posledních letech stále narůstá. Statistické údaje v oblasti obchodu se ženami a s lidmi jsou nejasné, ale podle odhadů OSN se roční zisky z této formy kriminality pohybují v celosvětovém měřítku mezi pěti až sedmi miliardami dolarů a počet obětí se odhaduje na 4 miliony lidí. Obchod se ženami je spojen s nucenou prostitucí, únosy, znásilněním, s nuceným užíváním drog, vydíráním atd., a jako takový tedy představuje trestný čin a závažné porušování lidských práv. Tak jako dříve i dnes vedou obchodní trasy především z chudých regionů do bohatších. Česká republika je v tomto ohledu specifická, neboť je místem, odkud jsou ženy odváženy, je však zároveň i cílem a tranzitním místem obchodu.
- OMEZOVÁNÍ POHYBU – Zejména v Indii, ale i v mnohých muslimských zemích se ženy nesmějí vyskytovat mimo domov jinak než v doprovodu svých manželů, otců, bratrů či jiných mužských příbuzných. Pro zákaz pohybu mimo domov existuje v Indii pojem *parda*.

- **ŽENSKÁ OBŘÍZKA** (angl. *female genital mutilation,* FGM) – Zejména v zemích Afriky (např. Mali, Egypt) jsou dospívající dívky podrobovány velmi bolestivé obřízce pohlavních orgánů, která způsobuje nejen celoživotní bolesti při sexu a vykonávání základních potřeb, ale mnohdy vede i k závažným zdravotním potížím jak při zákroku, tak po něm. Obřízkou žen jei ve společnostech, kde je praktikována, zajišťována jejich rituální čistota, což je jeden ze základních principů, na níž tyto kultury stojí. Účelem zákroku je rovněž znemožnit ženám požitek z pohlavního styku a zamezit jejich případné nevěře.
- **VRAŽDY ZE CTI** (angl. *honor killings*) – Praktikují se zvláště v zemích jižní Asie, jako jsou Pákistán či Bangladéš. Je-li žena z čehokoli nařčena, byť neprávem, a hrozí, že bude poskvrněna čest rodu, je zavražděna, aby se tím čest rodu zachránila či vrátila. Příkladem jiné, ale podobné praxe je v Indii tzv. sati, kdy je žena obětována (upálena na hranici), aby do hrobu doprovázela svého zesnulého muže.
- **HÁZENÍ KYSELINY** (angl. *acid throwing*) – Tato praxe rozšířená v Bangladéši umožňuje mužům zohavit kyselinou obličej dívky či ženy, která je odmítla či je nějakým způsobem ponížila.

Je nutné podotknout, že tento stručný výčet zdaleka neobsahuje všechny rozličné a v dnešním světě rozšířené formy omezování lidských práv žen.

„Muž má v naší zemi lehčí život než žena. Je zvykem, že toho žena musí dělat mnohem víc než muž – starat se o jídlo, domácnost, atd.“

HOPE
50 let
učitelka z Namibie

FEMINIZACE CHUDOBY

Chudoba zasahuje muže a ženy nerovnoměrně. Ženy tvoří 70 % všech chudých na světě; v této souvislosti se často hovoří o tzv. **FEMINIZACI CHUDOBY.** Chudoba žen, jež je kombinací příjmové chudoby a podřadného postavení, je v mnohém dána tím, že pouze třetina veškeré práce, kterou ženy vykonávají, je placená. Zbylé dvě třetiny vykonávají ženy bez finanční odměny a zohlednění v ekonomických statistikách. Jedná se tedy o **NEPLACENOU PRÁCI,** která přitom tvoří takřka 70 % veškeré práce konané na této planetě. Můžeme se setkat také s rozlišením na práci **PRODUKTIVNÍ** (tedy práci, která má peněžní hodnotu) a **REPRODUKTIVNÍ** (práci týkající se péče, výchovy a vztahů, práce v domácnosti, na zahradě, na poli apod.), u které často není vyjádřena peněžní hodnota. Je však nezbytná a srovnatelně náročná jako práce placená. Chudoba žen je také ovlivněna nerovným rozdělováním prostředků v rámci rodiny (viz kapitola Chudoba v globalizovaném světě).

ROZDÍLNÝ VLIV GLOBALIZACE NA ŽENY A MUŽE

Při zkoumání situace mužů a žen je třeba si všímat jejich postavení v kontextu hlubších celospolečenských i celosvětových změn. Ukazuje se, že v kontextu globalizace na jedné straně sice došlo ke změnám vedoucím k vyrovnání práv mužů a žen, například k větší zaměstnanosti žen, k uvědomění si nutnosti začleňovat genderové hledisko do jednotlivých politik (tj. při vytváření strategií a programů zohledňovat rovným dílem ženy a muže), ale na druhé straně dochází k FORMOVÁNÍ NOVÝCH NEROVNOSTÍ NA ZÁKLADĚ POHLAVÍ. Podle jednoho z názorů ženy na globalizaci vydělaly, neboť v celosvětovém měřítku získaly více samostatnosti a příležitostí díky začlenění se na trhu práce. Tento názor se však setkal s výraznou kritikou mnohých autorů, kteří tvrdí, že vstup na trh práce přinesl většině žen tzv. DVOJITOU PRACOVNÍ DOBU. Získaly placené zaměstnání, ale zůstaly jim pracovní povinnosti v domácnosti, které jim jsou v mnoha zemích tradičně přiděleny, čímž se jejich situace a zátěž ještě zhoršily. Navíc zaměstnání žen je v globálním i národním srovnání hůře placené než u mužů. Nejen v rozvojových zemích získávají ženy především špatně placená a sociálně nezajištěná místa s minimem práv a žádnou existenční jistotou. Ženy jsou tedy sice zapojovány do peněžní ekonomiky a světového trhu, ale zároveň jsou opět marginalizovány.

V nově ustavených exportních ekonomikách pracují coby levná pracovní síla zejména ženy, a to hlavně v oblasti textilního, potravinářského, kožedělného nebo farmakologického průmyslu, ve výrobě hraček či elektroniky. Je zde pro ně typická práce na částečný úvazek a přesun práce do neformálního sektoru, to znamená práce mimo oficiální pracovní trh, kde jsou zaručeny určité minimální standardy a pravidla. Pro takto zaměstnané ženy to znamená nekontrolovatelné a často nevyhovující pracovní podmínky, špatné mzdy, absenci sociálních výhod a sociálního zabezpečení bez praktické možnosti organizovat se v odborech, a situaci tak alespoň částečně změnit. Práce na částečný úvazek zároveň omezuje možnosti služebního postupu.

Ženy získávají práci, ale platí za to mnoho

(ŽIVOTNÍ PŘÍBĚH BANGLADÉŠSKÉ DÍVKY TASMIN)

„V Dháce, hlavním městě Bangladéše, je za svítání v průmyslových čtvrtích na ulici vidět více žen spěchajících do práce než mužů. Před 15 lety nebylo vidět na ulici takřka žádnou ženu. Tasmin přišla do Dháky ve 14 letech, po šestileté školní docházce. Její otec je rolník a musí polovinu sklizně odevzdat majiteli půdy za pronájem. Protože mu dluhy přerostly přes hlavu, nezbylo mu nic jiného než s odchodem dcery souhlasit. Příbuzná, u níž Tasmin v Dháce zpočátku bydlela, ji vzala do továrny. Tři čtvrtiny zaměstnanců pocházejí z venkova a většina z nich se už domů nevrátí. Většina textilních dělnic je neprovdaná jako Tasmin. Na otázku, jestli na ni rodiče nenaléhají, aby se vdala, říká, že ano, ale že je daleko a ona si chce sama našetřit na věno. Na vesnici by Tasmin čekala parda, což doslova znamená, že by žila za závěsem. Svobodu pohybu by měla jen v domě a na dvoře, byla by vyloučená z veřejných prostor, žila by odděleně od mužského světa a její chování by podléhalo přísným normám. Život ve městě a námezdní práce pro ni zpočátku znamenaly kulturní šok, který přinášel více strachu než pocit svobody. Nyní však o svém odchodu z malorolnického prostředí říká, že takhle poznala svět.

Cena, kterou ženy zaplatí za vlastní příjem a nové možnosti jednání a pohybu, je nicméně vysoká. Práce je vyčerpávající, ať chtějí, nebo ne, musí dělat přesčasy, z nichž jim zaměstnavatel zaplatí zpravidla jen polovinu. Po několika letech si většina dělnic stěžuje na problémy s očima, bolesti hlavy a celkovou slabost. Prach ve vzduchu a chemikálie ve tkaninách situaci ještě zhoršují. Ženy se obávají hlavně dvou věcí: požáru a znásilnění. V roce 1996 uhořelo v Dháce 32 dělnic ve dvou textilních továrnách, protože tam nebyly nouzové východy ani hasicí přístroje. [...]

Stát na slunci, v poledním vedru běhat kolem továrny, klečet před představenými, strpět zalepení pusy, když člověk moc mluví, smět se během osmihodinové pracovní doby jen dvakrát napít vody a jít jen jednou na toaletu – tak vypadá seznam kolektivních disciplinárních opatření, který sestavil zástupce americké organizace Vietnam Labour Watch v březnu 1997 na cestě po vietnamských podnicích, jež dodávají zboží pro Nike.“

ZDROJ: Wichterich, Ch. **Globalizovaná žena**. Praha: proFem, o.p.s., 2000.

POSTAVENÍ ŽEN A MUŽŮ V ČESKÉ REPUBLICE

Zaměříme-li se na ČESKOU REPUBLIKU a rozvinuté země, je patrné, že v průběhu 20. století sice došlo ve zrovnoprávnění mužů a žen k pokroku, ale zároveň mnohé nerovnosti stále existují. Ženy mají volební právo (v ČSR od roku 1919, ale např. ve Švýcarsku až od roku 1971), mohou studovat na vysokých školách, mohou chodit do zaměstnání a vydělávat peníze, rozhodovat se o tom, s kým budou žít a kolik budou mít dětí. Současně však platí, že ženy mají kvůli mateřství problémy při přijímání do zaměstnání, výrazně chybějí v důležitých řídících funkcích v politice, ve sféře soukromé i státní. Stávají se také častěji než muži oběťmi nejrůznějších forem násilí (domácí násilí, násilí na ulici, sexuální obtěžování) a dostávají méně peněz než muži za práci stejné hodnoty.

Při mapování situace mužů a žen v ČR mimo jiné vyplynula následující fakta:

- ROZDÍLY V PLATECH MEZI MUŽI A ŽENAMI – V roce 2002 dosahovala mzda českých žen pouze 74 % průměrné hrubé hodinové mzdy mužů. V EU jsou výdělky žen v průměru o 16 % nižší než výdělky mužů. Nejmenší rozdíl je v Portugalsku (5 %) a v Itálii (9 %). Naopak největší rozdíl je v Irsku (22 %) a v Británii (22 %).
- DISKRIMINACE ŽEN NA TRHU PRÁCE – Častým případem je odmítání mladých žen kvůli potenciálnímu mateřství.
- DOMÁCÍ NÁSILÍ MEZI PARTNERY – V 98 % případů jsou obětí ženy.
- MALÉ ZASTOUPENÍ ŽEN V MOCENSKÝCH A ROZHODOVACÍCH PROCESECH – V Poslanecké sněmovně je v ČR po volbách v roce 2002 přítomno 17 % žen, v Senátu 12,4 %. Ve srovnání s jinými evropskými zeměmi je v tomto směru nejlepší situace ve skandinávských zemích (ve Švédsku až 50% zastoupení žen ve vládě).

Pohled na ženu v českém kontextu poskytuje například řada bezplatných brožur distribuovaných informačním a poradenským střediskem pro práva žen Gender Studies, které je možno si objednat např. v on-line knihkupectví na http://www.feminismus.cz/. V případě násilí páchaného na ženách či v případě podezření z obchodu se ženami se lze obrátit např. na organizace proFem (http://www.profem.cz), Rosa (www.rosa-os.cz), Bílý kruh bezpečí (www.bkb.cz), Elektra (www.centrumelektra.cz) či La Strada (www.strada.cz/czechia).

Literatura:

LITERATURA V ČESKÉM JAZYCE:

Asklöf C, Strandberg H, Wenander K. E. **Příručka na cestu k rovnosti žen a mužů,** MPSV, Praha 2003.

Na cestě do Evropské unie – průvodkyně nejen pro ženy, Heinrich-Böll Stiftung, Aspekt, eFka, Gender Studies, PSF Centrum Kobiet, 2002.

(Ne)reprezentace žen v médiích – informační brožura pro novináře a novinářky, Praha: Gender Studies, 2002.**Právní postavení žen v České republice,** Gender Studies, 1998.

Prosazování rovnosti mužů a žen na trhu práce v České republice, Praha: Český helsinský výbor, 2002.

Rovná práva a příležitosti pro ženy a muže v Evropské unii, MPSV 2002.

Rovné příležitosti žen a mužů – stanovisko expertní skupiny Evropsko-českého fóra, Praha 2003.

Rovné příležitosti žen a mužů v zaměstnání, Brno: Nesehnutí, 2003.

Wichterich, C. **Globalizovaná žena,** Praha: proFem, o.p.s., 2000

Ženy a muži v datech, MPSV, ČSÚ, červen 2003.

Poměr placené a neplacené práce mezi muži a ženami

		alokace času (%)			
		Tržní aktivity		**Netržní aktivity**	
	Rok	muži	ženy	muži	ženy
VYBRANÉ ROZVOJOVÉ ZEMĚ					
Kolumbie	1983	24	76	77	23
Indonésie	1992	35	65	86	14
Keňa	1986	41	59	79	21
Nepál	1978	25	75	67	33
Venezuela	1983	30	70	87	
Průměr[a]		31	69	79	
VYBRANÉ ZEMĚ OECD[c]					
Austrálie	1997	30	70	62	38
Rakousko[d]	1992	31	69	71	29
Kanada	1998	41	59	65	35
Dánsko[d]	1987	58	42	79	21
Finsko[d]	1987–88	39	61	64	36
Francie	1999	33	67	60	40
Německo[d]	1991–92	30	70	61	39
Maďarsko	1999	41	59	60	40
Izrael[d]	1991–92	29	71	74	26
Itálie	1988–89	22	78	77	23
Japonsko	1996	43	57	93	
Jižní Korea	1999	45	55	88	12
Lotyšsko	1996	35	65	58	42
Nizozemsko	1995	27	73	69	31
Nový Zéland	1999	32	68	60	40
Norsko[d]	1990–91	38	62	64	36
Spojené království[d]	1985	37	63	68	
USA[d]	1985	37	63	63	37
Průměr[e]		35	65	68	

ZDROJ: Human Development Report, 2003

[a] Vztahuje se k neváženému průměru za země nebo regiony uvedené výše.

[c] Zahrnuje Izrael a Lotyšsko, přestože nejsou členy OECD.

[d] Harvey, Andrew S. **Market and Non-Market Productive Activity in Less Developed and Developing Countries: Lessons from Time Use.** Background Paper for Human Development Report 1995. New York: United Nations Development Programme, Human Development Report Office, 1995.

[e] Vztahuje se k neváženému průměru za vybrané státy OECD uvedené výše (s výjimkou Izraele a Lotyšska).

Aktivita:
ŽENOMUŽ A MUŽOŽENA

PŘEDPOKLÁDANÝ PŘÍNOS:

Studenti si ujasní své postoje k problematice genderu – vztahu mužů a žen, jejich postavení ve společnosti v jednotlivých kulturách a světových regionech.
Studenti si osvojí nové informace o genderové problematice.

Cíle:

KOGNITIVNÍ:

- Studenti zformulují své názory na otázky genderu.
- Studenti obhájí změnu postoje ke konkrétní otázce týkající se genderu.

KOMUNIKATIVNÍ/KOOPERATIVNÍ

- Studenti aktivně naslouchají, jsou schopni, ochotni upravit, změnit svůj názor na základě vyslechnutých argumentů.
- Studenti srozumitelně vysvětlí, na základě čeho (jakého argumentu) změnili svůj názor.
- Studenti se aktivně, konstruktivně zapojí do diskuse.

Postup:

PŘEDPOKLÁDANÝ ČAS:

45 min

CO POTŘEBUJEME:

Folii nebo poster s výroky, připravenou učebnu.

1. ČÁST

Vyberte si jednu z následujících variant:

- Vymezte v učebně škálu souhlasím/nesouhlasím (např. vyvěste cedulky úhlopříčně přes učebnu, aby vznikl prostor pro případné vyjádření postojů mezi „tvrdým“ souhlasem či neslouhlasem)
- Rozdělte židle v učebně na 3 sekce a označte je ANO, NE, NEVÍM.

2. ČÁST

U každého z následujících výroků aplikujte tento postup:

- Položte otázku.
- Studenti vyjádří svůj názor (na škále či židlích).
- Vyzvěte některé studenty k zformulování jejich postoje.
- Podle možnosti přispějte vhodnými informacemi z textu.

Podporujte diskusi mezi protikladnými názory.

- Dejte studentům možnost se přemístit.
- Zeptejte se na důvody – co je přesvědčilo ke změně názoru?

VÝROKY:

- Kdyby vládly ženy, nebyly by války
- Ženy jsou od přírody citlivější a vnímavější
- Soužití mužů a žen bude vždy problematické
- Muži by měli vydělávat a ženy se starat o domácnost
- Ženy mají v každé společnosti takové místo, jaké si zaslouží
- Ženy si musí svá práva vybojovat samy, nikdo zvenčí by neměl zasahovat
- Vzhled muže nehraje v jeho profesním postupu žádnou roli
- Muži nemají talent starat se o malé děti

Uvažte, v jakém pořadí a které výroky použijete. (Není zdaleka nutné použít všechny, uvažte dle časových možností a zapojení studentů do jednotlivých diskusí.)

3. ČÁST

Studenti metodou volného psaní (viz metody) provedou reflexi.
Zadání (vyberte nebo nechte zvolit):

- Problém, který mě nejvíce zaujal, je..., protože...
- Myslím si, že si ženy a muži jsou (nejsou) rovni, protože...

4. ČÁST

Po dokončení vyzvěte studenty, aby ve svém textu podtrhli část, o kterou jsou ochotni se podělit s ostatními v závěrečném kruhu; studenti sedí v kruhu a postupně přečtou jen úsek, který si sami určili, nebo dobrovolně předají slovo, aniž se zapojí (ostatní jednotlivé příspěvky nekomentují!!!).

„Každodenní boj o přežití nutí chudé lidi celého světa podkopávat a ničit zdroje, na nichž závisí jejich vlastní budoucnost.“

MAURICE F. STRONG

Životní prostředí A UDRŽITELNÝ ROZVOJ

SHRNUTÍ KAPITOLY:

Hospodářský rozvoj lidského společenství byl do současnosti veden způsobem, který se negativně odráží na stavu životního prostředí. Ve snaze o zastavení tohoto trendu a prosazení myšlenky udržitelného rozvoje se lidstvo musí ve větším měřítku začít soustředit i na problémy životního prostředí jak v rozvinutých, tak v rozvojových zemích. Právě v otázce ekologie se totiž více než jinde projevuje vzájemná provázanost veškerého dění na planetě. Negativní změny ve světových ekosystémech – rozšiřování pouští, odlesňování, vymírání biologických druhů, znečišťování vod a půdy – výrazně brání rozvoji širokých skupin lidí a zmenšují šance příštích generací na kvalitní život. O systémové změny směřující k menšímu zatěžování životního prostředí člověkem se snaží globální instituce, nevládní organizace a vědci, ale i ekonomové a politici. Projevem této snahy je i zahrnutí myšlenky udržitelného rozvoje mezi Rozvojové cíle tisíciletí.

Udržitelný rozvoj je definován jako takový rozvoj, který nám umožňuje uspokojit potřeby současné generace, aniž bychom způsobem našeho života omezili práva a potřeby budoucích generací. Obecně lze MYŠLENKU UDRŽITELNÉHO ROZVOJE shrnout tak, že lidstvo, jež začíná pomalu chápat meze svého růstu, se musí naučit žít se svými neomezenými představami a potřebami ve světě omezených možností (biologických systémů). Autoři knihy „Překročení mezí“ používají termín (TRVALE) UDRŽITELNÁ SPOLEČNOST, kterou jednoduše vymezují jako společnost, která může přetrvat generace, je dostatečně předvídavá, pružná a moudrá na to, aby si nepodkopala jak fyzické, tak sociální systémy, které ji podporují.

Pojem „UDRŽITELNÝ ROZVOJ“ (substainable development) se poprvé objevil ve zprávě Světové komise pro životní prostředí a rozvoj (UNCED) v roce 1987 a k vizi udržitelného rozvoje se přihlásili státníci světa (178 vládních delegací) na Světovém summitu v Rio de Janeiru o pět let později.

Koncept udržitelného rozvoje obsahuje následující ČTYŘI HLAVNÍ ZÁSADY:

1. Rozhodnutí by měla být založena na nejlepších možných vědeckých informacích a na analýze rizik.
2. Kde existuje nejistota a možnost vážných rizik, jsou nutná předběžná opatření (princip předběžné opatrnosti).
3. Je nutno vzít v úvahu ekologické dopady, zejména tam, kde jsou zdroje neobnovitelné nebo kde jsou následky lidských akcí nevratné.
4. Náklady negativních následků pro životní prostředí by se měly vyúčtovat přímo odpovědným lidem podle zásady „znečišťovatel platí“.

Udržitelnost života můžeme měřit pomocí matematické metody zvané „EKOLOGICKÁ STOPA“, která je schopna (za cenu jistého zjednodušení) vyjádřit spotřebu každého jednotlivce či dané populace. Ta se přepočítá na plochu produktivní země (např. zemědělsky využitelné půdy) a vodní plochy využívané výhradně pro zajištění zdrojů a plochy potřebné k asimilaci (vstřebání) odpadu produkovaných právě touto populací či jedincem. Za pomoci této metody jsme schopni odhalit environmentální zátěž svého počínání (života), která často přesahuje hranici města, státu či kontinentu, jež zátěž způsobují.

Ze současných poznatků vyplývá, že pro skutečnou ochranu životního prostředí je naprosto nezbytné zlepšení životních podmínek obyvatel rozvojových zemí. Planetární ekosystémy jsou natolik propojené (globální koloběhy uhlíku, kyslíku, globální ovlivňování klimatu aj.), že nelze usilovat o udržitelnou budoucnost pouze na Severu, zatímco na Jihu je rozšířena bída. Vzájemná závislost je v oblasti životního prostředí neměnnou charakteristikou všech ekosystémů.

VYČERPÁVÁNÍ ZDROJŮ

Člověk vždy ke svému životu v minulosti i nyní využívá přírodní zdroje a suroviny, které z pohledu jejich dlouhodobé využitelnosti můžeme rozdělit do dvou základních kategorií – obnovitelné zdroje a neobnovitelné zdroje.

Za **OBNOVITELNÉ ZDROJE** považujeme: vodu, dřevo (lesy), půdu, vypěstované plodiny, živé organismy. Udržitelná intenzita jejich spotřeby by neměla být větší než rychlost jejich regenerace.

Za **NEOBNOVITELNÉ ZDROJE** považujeme fosilní paliva (ropa, uhlí, zemní plyn), nerostné suroviny aj. Jejich udržitelná intenzita spotřeby by neměla být větší než rychlost, jakou mohou být tyto zdroje nahrazovány obnovitelnými zdroji (např. část zisku z těžby ropy by měla být systematicky investována do výzkumu technologií obnovitelných zdrojů, sázení lesů aj. V okamžiku vyčerpání ropy by tak existoval ekvivalentní zdroj energie). Přitom intenzita znečištění nesmí překročit asimilační kapacitu životního prostředí.

ROZŠIŘOVÁNÍ POUŠTÍ (DEZERTIFIKACE) A PŮDNÍ DEGRADACE

Vznik či **ROZŠIŘOVÁNÍ POUŠTÍ** je přímým výsledkem přetěžování citlivých stepních ekosystémů extrémními nároky na produkci zemědělských plodin a sběrem palivového dřeva z důvodu rostoucí populace, migrace, zvýšené lidské potřeby či ekonomických nebo politických tlaků (např. pěstování plodin na prodej). Proces dezertifikace nabývá kritických rozměrů především v oblastech bezprostředně souvisejících s velkými pouštěmi. Vzrůstá tak rozloha vyprahlého území, která dnes zasahuje například téměř polovinu Afriky a přímo postihuje asi 300 milionů lidí.

Typickým příkladem je **OBLAST SAHELU,** která vytváří přechod mezi Saharou a tropickými lesy v rovníkovém pásmu. Těžká sucha v letech 1973–1975 poprvé upoutala pozornost na tuto subsaharskou oblast, kde je půdní degradací a erozí zasaženo 80 procent pastvin. Saharská poušť se rozpíná směrem na jih, kde zachvacuje degradované pastviny rychlostí 50 km za rok. V Mali se hranice pouště v průběhu osmdesátých let posunula o 350 km. V podstatě lze za dnešní severní hranice Sahary považovat jižní části Španělska a Itálie.

Vlivem vysokého populačního růstu, nadměrným pastevectvím a přeměnou polosuchých pastvin v ornou půdu (narušením kořenového sytému dochází k rychlejší erozi půdy) se stává život milionů obyvatel na těchto územích nemožným a jejich jedinou volbou je sbalit si svůj malý majetek a vydat se hledat půdu jinde. Vzniká tak fenomén **ENVIRONMENTÁLNÍCH UPRCHLÍKŮ,** o jejichž situaci téměř nikdo nejeví zájem. Často přicházejí na již obsazená území, kde následně dochází k vyvolání napětí, občas dokonce i ke konfliktům. Přitom není bez zajímavosti, že někteří pozorovatelé považují dnešní pouštní oblasti za potenciálně velmi úrodné, ovšem za splnění požadavku dostatku vody v půdě i ovzduší. Například tropická Afrika se svou intenzitou slunečního záření by za uvedených podmínek mohla být skvělou „přírodní továrnou“ a mohla by zásobovat kontinent potravinami. Ještě před 6000 lety existovala v centrální Sahaře vysoce rozvinutá zemědělská kultura, která však se vznikem pouště vymřela. Nejedná se tedy vždy jen o ničivé zásahy člověka, ale je nutné vzít v úvahu i přirozené klimatické změny.

Mezi regiony nejvíce postižené dezertifikací a degradací půdy patří již zmíněná oblast Sahelu, kde jsou hospodářské ztráty na půdní erozi a

vegetaci každoročně stanoveny ve výši 26 milionů USD. Mezinárodní měnový fond uvádí, že půdní degradace a eroze v Africe snižuje produktivitu půdy o jedno procento ročně, a podle Referenčního a informačního centra o půdě sídlícího v Nizozemsku je v Africe 321 milionů hektarů půdy v různém stadiu degradace.

V polovině 80. let skončilo nezdarem mnoho projektů snažících se o obnovu oblastí Sahelu. Projekty počítaly pouze s vysazováním stromů, minimálně se však zajímaly o ekologii pastvin a jen velice nepatrně braly v úvahu potřeby místních obyvatel a jejich zvyklosti při pastvě dobytka. Proto místní pastevci a farmáři neměli velký zájem na vysazování těchto stromů. Teprve pozdější snahy se orientovaly na místní regulaci množství dobytka, čímž se mělo zamezit nadměrnému vypásání pastvin a měla se umožnit přirozená obnova travního a stromového porostu.

Za nejvýznamnější mezinárodní dohodu v této problematice je považována **ÚMLUVA OSN O BOJI PROTI DEZERTIFIKACI V ZEMÍCH POSTIŽENÝCH VELKÝM SUCHEM NEBO DEZERTIFIKACÍ, ZEJMÉNA V AFRICE** (UNCCD), sjednaná v Paříži 17. 6. 1994 (platnost od 26. 12. 1996, pro ČR od 24. 4. 2000).

ÚBYTEK (PRA)LESŮ (ODLESNĚNÍ, DEFORESTACE)

Organizace pro zemědělství a výživu (FAO) charakterizuje odlesnění jako stálou přeměnu přírodních lesních oblastí k jinému užití, zahrnující změnu kultivace, intenzivní zemědělství, chov dobytka, rozvoj sídel a infrastruktury. Do odlesněných oblastí nezahrnujeme oblasti zasažené požáry či kyselými srážkami. Odlesnění tropických pralesů způsobuje snížení množství dešťových srážek v daném regionu, což má za následek znemožnění zemědělské činnosti. Například jedna z nejpostiženějších oblastí, subsaharská Afrika, ztrácí každým rokem 0,6 procenta z celkové rozlohy přírodních (pra)lesů, což odpovídá 3,2 milionu hektarů. Z této rozlohy je 10–20 procent vykáceno pro komerční účely (prodej dřeva), většina lesů je pokácena kvůli nedostatku palivového dříví nebo „vyčištěna“ z důvodu následného zemědělského využití. Znovuobnovení těchto (pra)lesních oblastí zahrnuje pouze 5 procent každoročních ztrát. I přes velký pokrok technologií ve většině rozvojových zemí (paradoxně často bohatých na naleziště ropy a zemního plynu) zůstává dřevo stále nejvýznamnějším zdrojem energie.

Do roku 1990 bylo v oblasti Etiopské náhorní plošiny vykáceno 90 % všech lesů, což způsobilo obrovská sucha, dezertifikaci a následné snížení úrody. Zpráva předložená Etiopskou komisí pro pomoc a obnovu shledala, že „prvotní příčinou hladu nebylo bezpříkladně kruté sucho, ale kombinace dlouhotrvajícího špatného užívání půdy a po desítky let soustavně vzrůstající populace lidí a dobytka“. V Mali a Burkině Faso donutila dezertifikace způsobená výrazným odlesněním každého šestého obyvatele těchto zemí opustit domovy. Celkově v těchto státech hrozí asi 135 milionům obyvatel environmentální migrace.

Podobná situace je i na ostatních kontinentech. Ničení deštného pralesa v brazilské Amazonii dosáhlo v roce 2001 úrovně 19 836 km^2 (přibližně rozloha Belgie), zatímco v roce 1999 to bylo téměř o 2600 km^2 méně. Odborníci na životní prostředí upozorňují, že v případě realizace vládního programu hospodářského rozvoje by mohlo dojít ke zničení až 42 procent Amazonie. V další ohrožené oblasti, Indonésii, se zmenšila plocha pralesů od roku 1950 z 162 milionů hektarů na 98 milionů hektarů v roce 2001.

Rozvojové oblasti včetně subsaharské Afriky se snaží proniknout na světové trhy, což je jim umožněno pouze v oblasti prodeje přírodních surovin a zdrojů, případně zemědělských plodin. Proto investice v těchto zemích směřují převážně do těžby

surovin nebo pěstování jediné plodiny, kterou mohou prodat převážně v bohatých rozvinutých státech. Vlády tak často subvencují kácení původního lesního pokryvu a nadměrné užívání hnojiv a pesticidů. „Snaha o co největší příjem z vývozu také vede ke koncentraci velké části půdy do rukou poměrně malého počtu politicky protežovaných vlastníků. Malí rolníci jsou pak nuceni hledat novou, často méně úrodnou půdu i v dosud panenské přírodě. Nemají jinou možnost než obdělávat chudou půdu v tropických pralesích, na příkrých svazích pramenných oblastí, v pobřežních mokřadech. Tuto cestu na okraj propasti ještě urychluje subvencované zemědělství v nejbohatších zemích," říká americký biolog E. O. Wilson.

NEDOSTATEK NEZÁVADNÉ (PITNÉ) VODY

Přestože je voda nevyčerpatelný obnovitelný zdroj, regionálně se může projevit její velký nedostatek či naopak přílišný nadbytek. Světová zdravotnická organizace (WHO) definuje NEDOSTATEK NEZÁVADNÉ VODY (safe water) jako „nedostatečný přístup k adekvátnímu množství nezávadné vody ve vlastním obydlí nebo v jeho blízkosti". Za nedostatek vody je považováno množství menší než 1700 kubických metrů na osobu a rok. Největší množství vody lidé využívají na zavlažování (přibližně asi 2/3), což je ten nejméně efektivní způsob využití vzhledem k obrovským výparům ze zastaralých zavlažovacích systémů. Modernější závlahové systémy sice dovedou s vodou efektivně šetřit, ale podobně jako starší systémy nedovedou zabránit tzv. zasolování půdy, které po čase neumožní další pěstování plodin. Zasolování půdy znamená postupný proces zvyšování množství různých minerálů v půdě, které změní chemickou skladbu půdy natolik, že tato půda neumožňuje život původně pěstovaným plodinám. Tyto minerální látky se do půdy dostanou jako rozpuštěný obsah závlahové vody po jejím výparu. Protože každá voda obsahuje jisté množství minerálů, může takový proces trvat desítky či stovky let, ale někdy i několik let – vždy záleží na složení a množství ve vodě obsažených minerálních látek. S tímto problémem se pravděpodobně potýkali již Egypťané a obyvatelé Mezopotámie ve starověku.

V mnoha částech světa způsobilo odlesňování, nadměrná pastva a rozorání pozemků rychlé rozšíření půdní eroze. Usazené zerodované částice vytvářejí sedimenty, které zanášejí řečiště i ústí řek a naplňují jezera a údolní přehrady. Zde se proměňují v bahno, které dokáže změnit chemickou a biologickou skladbu vody natolik, že by se takový vodní zdroj měl stát z hygienických důvodů nepoužitelným na jakoukoliv lidskou činnost. K tomu je nutné přičíst znečišťování toků komunálními odpady, toxickými chemikáliemi, ropnými látkami, zemědělskými odpady či hnojivy. A výsledek? V polovině 90. let neměla více než polovina obyvatel Afriky dostatečný přístup k nezávadné pitné vodě, dvě třetiny Afričanů neměly přístup k zdravotnické službě. Při zachování dnešních trendů populačního růstu bude v Africe během následujících 20 let dosažitelnost vody na jednoho obyvatele poloviční ve srovnání s úrovní poloviny 90. let.

Drtivá většina rozvojových zemí bohužel v blízké budoucnosti nebude mít finance na získání vody z jiných zdrojů (dovoz, odsolovací zařízení, složité

zavlažovací systémy apod.), jako například bohaté státy Perského zálivu či země Severu. Přitom čisté řeky či jezera jsou pro lidi zde žijící otázkou života a smrti. Projekty velkých přehrad mohou zásobování pitnou vodou řešit, často však s sebou přinášejí další problémy. Ghana se problém zásobování vodou snažila vyřešit v roce 1965 vybudováním obrovské přehrady na řece Voltě. Kromě toho, že muselo být kvůli tomuto projektu přesídleno velké množství obyvatel, se v okolí přehrady vytvořilo nové mikroklima, jež umožnilo rozšíření nové infekce říční slepoty.

ARALSKÉ JEZERO bylo kdysi čtvrtým největším jezerem na světě. Od 50. let se více než polovina jeho plochy proměnila ve slané mělčiny a novou poušť Aral-kum. Nadměrný odběr vody z přítoků jezera, řek Amudarji a Syrdarji, určený pro zavlažování bavlníkových plantáží, způsobil nejen tuto ekologickou katastrofu, ale zároveň vzal 60 tisícům místních lidí tradiční možnost obživy, rybolov. Obyvatelé regionu navíc hromadně trpí nemocemi způsobenými změnami přírodních podmínek (slaný prach) a používáním pesticidů při pěstování bavlny. Pesticidy používané u Aralu lze najít až v krvi antarktických tučňáků a charakteristický aralský prach usedá na ledovcích Grónska, v lesích Norska a na polích Běloruska, tisíce kilometrů vzdálených od Střední Asie. Přitom zavlažovací systémy na řekách Amudarja a Syrdarja zde existovaly již před 3000 lety.Vždy se však užívaly v souladu s prastarou zásadou zavodňování, uzákoněnou i v babylonském Chamurapiho zákoníku, podle které soused žijící výše po toku řeky musel respektovat zájmy souseda žijícího níže.

Ničení řek, jezer a dalších vodních zdrojů je jedním z nejvážnějších důvodů globální krize životního prostředí, která ohrožuje nejen rozvoj v daných oblastech, ale i základní podmínky života vůbec. Proto byl mezi Rozvojové cíle tisíciletí začleněn požadavek snížit do roku 2015 na polovinu počet obyvatel, kteří nemají přístup k pitné vodě.

ZTRÁTA BIOLOGICKÉ ROZMANITOSTI (BIODIVERZITY)

BIODIVERZITOU je myšlena rozmanitost živých organismů v suchozemských, mořských a jiných vodních ekosystémech a ekologických komplexech. Jedná se o různorodost v rámci jednotlivého druhu, mezi druhy i mezi ekosystémy, stejně tak jako o genetickou diverzitu. Jejím ohrožením je myšleno destruktivní chování člověka způsobující vymírání druhů či snižování početnosti jejich populací. Pokusíme se jen výběrově popsat oblasti s největší ztrátou biodiverzity a zachytit její příčiny, trendy a důsledky.

HLAVNÍ PŘÍČINY VYMÍRÁNÍ ORGANISMŮ (nejčastěji se vyskytuje propojení více příčin)

1. Fragmentace či úplná ztráta místa výskytu (např. odlesnění, stavby silnic, železnic, ropovodů, přeměny mangrovových porostů v důsledku zemědělské činnosti).
2. Degradace (znečištění) životního prostředí, globální změna klimatu (korály, oceány a mořská pobřeží, chemické látky používané v zemědělství).
3. Nadměrné využívání druhů pro lidské potřeby (pytláctvím ohrožené kočkovité šelmy, primáti, nosorožci, lovem ohrožené mořské ryby a velryby, lidskými zálibami ohrožené korály, orchideje, kaktusy, papoušci, plazi) či nadměrná poptávka po přírodních zdrojích (odlesnění, těžba surovin, nadměrná pastva).
4. Invaze geograficky nepůvodních druhů (např. pes dingo a králíci v Austrálii, hlodavci na Galapágách, hmyz, paraziti).
5. Nemoci (přenos na divoká zvířata, např. psinka na lvy).

Kdy je druh vyhynulý?

GLOBÁLNĚ VYHYNULÝ DRUH je označení pro druh, jenž se nevyskytuje ve volné přírodě (přežívají pouze jedinci v zajetí, v botanických či zoologických zahradách) nebo již nikde na světě. EKOLOGICKY VYHYNULÝ DRUH přežívá v tak nízkých počtech, že jeho vliv na jiné druhy ve společenstvu je zanedbatelný (tygr).

Důsledky vymření druhu

1. Navždy je ztracena jedinečná genetická informace obsažená v jeho DNA a speciální kombinace vlastností, kterou tato informace

reprezentuje. Potenciální hodnota v podobě možného nálezu nové léčivé či jinak prospěšné chemické látky je pro lidstvo nenávratně ztracena.

2. Nemůže se obnovit populace vyhynulého druhu, která mohla znamenat potenciální rozvoj pro danou oblast, např. turistický význam horských goril nebo šimpanzů, velryb nebo orchidejí.
3. Společenstva, do kterých druh patřil, jsou navždy ochuzena, čímž může dojít ke zhoršení stability ekosystému, na kterém jsou životně závislí místní obyvatelé. Avšak prakticky by muselo dojít k vyhynutí spíše desítek druhů na poměrně malém prostoru, aby k něčemu takovému došlo.

Na světě existuje padesát SEMENNÝCH BANK (seed banks), obsahujících cca 2 miliony vzorků semen. Bohužel málo jsou zde obsaženy plodiny regionálního významu nebo plané rostliny, které mohou obsahovat geny pro odolnost vůči chorobám. Při výběru je důraz kladen na obsáhnutí genetické variability druhů. Přibližně 96 procent genetické variability semen pochází z rozvojových zemí, jež semenné banky hojně sbíraly a také poskytovaly vědeckým stanicím. Jakmile komerční společnosti dokázaly vyrobit dostatečný počet semen, začaly je prodávat za vysoké ceny, a to i zemím původu.

Ke ztrátám druhové rozmanitosti dochází i vlivem snížení počtu druhů (odrůd) plodin pěstovaných v zemědělství. Např. na Srí Lance se ještě na konci 50. let 20. století pěstovalo 2000 druhů rýže, dnes se zde vyskytuje převážně pět druhů vysokovýnosných odrůd.

Mezi nejvíce ohrožené oblasti patří ostrovy. Madagaskar je ze všech velkých ostrovů nejvíce izolovaný a má flóru a faunu, které prošly odpovídajícím nezávislým vývojem. Ze třiceti zde žijících druhů primátů (lemurů), dále plazů a obojživelníků je 90 procent endemických (tzn. vyskytujících se pouze v dané lokalitě v rámci státu, regionu či světa, jako v tomto případě). Z 10 000 dosud popsaných rostlinných druhů 80 procent nežije nikde jinde na světě. Rostoucí chudá populace Malgašů je závislá na nekvalitní zemědělské půdě získávané vypalováním deštného pralesa. Postupně tak ničí většinu prvotřídního biologického prostředí, své jediné dědictví a také bohatství. V roce 1985 se plocha nedotčených pralesů snížila na třetinu rozsahu, se kterým se setkali první kolonisté před patnácti sty lety. Ničení se zvětšuje růstem populace, většina pralesa byla ztracena teprve po roce 1950.

V záchraně biodiverzity lze nalézt i určitá ekonomická řešení chudoby v rozvojových zemích. Jedním z nich může být EKOTURISTIKA, jež v by budoucnu mohla přinést větší hospodářský efekt než těžba dřeva či jiných nerostů nebo i pěstování zemědělských plodin na monokulturních plantážích. Keňa se například snaží z tohoto důvodu omezit PYTLÁCTVÍ na svém území.

Pytláci loví divoká zvířata pro jídlo nebo na prodej. V březnu roku 2001 vydala Organizace pro výživu a zemědělství (FAO) zprávu o nadměrném lovu divokých zvířat kvůli jídlu. Jako hlavní faktory vzrůstu tohoto způsobu obživy uvádí nárůst populace a s tím spojený tlak na životní prostředí těchto zvířat, používání nových technologií a způsobů lovu, například automatických zbraní, migraci obyvatel z důvodu probíhajících konfliktů, růst obchodu s masem z těchto zvířat a zvýšenou konzumaci masa z divokých zvířat obyvateli měst. Centrem pozornosti pytláků jsou zejména různé druhy větších antilop, sloni, šimpanzi, gorily. Zpráva uvádí, že příkladem neudržitelnosti populací divokých zvířat kvůli pytláctví je Kongo, kde se lidé v důsledku občanské války nemohou živit normálním způsobem a bojovníci se živí masem těchto zvířat. Sloni se loví převážně kvůli klům, tedy surovině sloužící na výrobu okrasných předmětů, žádaných převážně v Japonsku a dalších zemích. Rovněž drastický úbytek nosorožců mají na svědomí pytláci, kteří tato zvířata loví pro jejich rohy, jež jsou velmi ceněné v orientální medicíně a slouží místním spotřebitelům jako afrodiziakum nebo v některých arabských státech jako násada k noži.

Problematika snižování biodiverzity nám klade otázku, zda budeme chtít některá zvířata poznat v budoucnosti raději živá v jejich přirozeném prostředí, nebo již jen z dobových archivů a fotek, z ozdob některých domácností či pouze jako kožešiny. Vše závisí na poptávce a dodržování mezinárodních smluv. Mezi takové smlouvy na ochranu biodiverzity se řadí:

ÚMLUVA O MEZINÁRODNÍM OBCHODU S OHROŽENÝMI DRUHY VOLNĚ ŽIJÍCÍCH ŽIVOČICHŮ A ROSTLIN (CITES), uzavřená v roce 1973. Pro ČR je platná od 28. 5. 1992.

ÚMLUVA O BIOLOGICKÉ ROZMANITOSTI (Úmluva o biodiverzitě), uzavřená v roce 1992. Česká republika úmluvu podepsala v červnu 1993, v platnost v ČR vstoupila v dubnu 1994.

ZMĚNY KLIMATU A ZNEČIŠTĚNÍ OVZDUŠÍ

SKLENÍKOVÉ PLYNY tvoří převážně vodní páry, oxid uhličitý, metan, oxid dusný, chlorfluoruhlovodíky (CFC), jež zachycují určitý druh tepla (nazývaný infračervené záření) blízko zemského povrchu. Vzniká tak tzv. SKLENÍKOVÝ EFEKT, jenž umožňuje na planetě Zemi život v takových formách, jaké můžeme vnímat kolem sebe. Vlivem vzrůstajícího množství těchto plynů v atmosféře dochází ke GLOBÁLNÍMU OTEPLOVÁNÍ, jehož důsledky jsou nazývány ZMĚNAMI KLIMATU. Skleníkové plyny jsou přirozeně obsaženy v atmosféře v důsledku látkových cyklů (dusíku, uhlíku aj.) a člověk toto množství uměle zvyšuje svou činností (spalováním fosilních paliv, chovem dobytka aj.).

Podle zprávy Světové banky o vlivu změn klimatu na hospodářství je jednou z nejvíce zranitelných pevnin Afrika. Podle této zprávy Afrika způsobuje pouze 2–3 procenta globálních emisí oxidu uhličitého z průmyslových a energetických zdrojů, při započtení lidského faktoru se jedná o 7 procent z celkového počtu emisí. AFRIKA JE TAK Z POHLEDU MNOŽSTVÍ EMISÍ NA JEDNOHO OBYVATELE NEJMENŠÍM PRODUCENTEM TZV. SKLENÍKOVÝCH PLYNŮ NA SVĚTĚ. I PŘES TENTO POMĚRNĚ SKROMNÝ PŘÍSPĚVEK SVĚTOVÁ BANKA OČEKÁVÁ, ŽE AFRIKU KLIMATICKÉ ZMĚNY ZASÁHNOU VELMI TVRDĚ. V případě subsaharské Afriky bychom mohli dokonce očekávat zvýšení rizika hladomorů. Vzhledem k tomu, že při započtení hnojivého účinku zvýšeného množství oxidů uhlíku v atmosféře by se zvětšila nerovnoměrnost v produkci obilí mezi rozvinutými a rozvojovými zeměmi, což by vedlo k významnému zvýšení cen obilovin v neprospěch chudých zemí, jsou klimatické změny pro rozvojové země větším nebezpečím. Na Sahaře a v oblastech Sahelu by se sucha a následné hladomory opakovaly daleko častěji, než je tomu dnes. Produkce potravin v tropických a subtropických oblastech tak významně poklesne.

Největší změny by zcela jistě nastaly v ZÁSOBOVÁNÍ VODOU. Dá se očekávat, že v suchých oblastech se sucha ještě prohloubí, zejména v letním období (východní Afrika, Indonésie, Austrálie); v jiných částech se budou častěji vyskytovat záplavy (jihovýchodní Afrika, Jižní Amerika). Klimatické změny budou mít pravděpodobně vliv i na nejdůležitější říční toky, které často tvoří hranice mezi státy či několika zeměmi protékají. To by v budoucnu mohlo ještě zvýšit časté mezinárodní napětí v těchto oblastech, a narušit tak bezpečnost jednotlivých zemí. Konečně války o zdroje jsou v dnešním světě realitou. Vážné je již sledované zvýšení počtu a intenzity hurikánů v tropických oblastech (Karibik) a pravděpodobné změny intenzity mořských proudů (Golfský proud).

Nesmíme opomenout fakt, že ZEMĚDĚLSTVÍ zaměstnává největší počet obyvatel. „Lidé musí mít práci, aby si mohli koupit jídlo. S tím, jak se bude měnit podnebí, se některé zemědělské oblasti posunou a lidé se budou pokoušet stěhovat do míst, kde by v zemědělství mohli najít zaměstnání. S rostoucím tlakem zvětšující se populace budou takové přesuny zřejmě stále obtížnější; můžeme očekávat vysoké počty environmentálních uprchlíků," tvrdí klimatolog John Houghton. Změny teploty mořské vody a změny některých systémů mořského proudění budou mít vliv na shromaždiště ryb. Rybolov se tak na některých místech může zhroutit a jinde prosperovat. Nesmíme také opomenout případný vliv zvýšené hladiny moře (vlivem tání ledovců) v nízko položených pobřežních oblastech, které jsou často významnými centry hospodářství a zvýšené hustoty populace. Nezanedbatelné jistě budou i dopady klimatických změn na zdraví obyvatel rozvojového světa, zejména co se týče zvýšeného šíření nemocí v teplejším prostředí, protože mnoha druhům hmyzu, které přenášejí nemoci, se daří lépe v teplejších a vlhčích podmínkách.

Rozvojové země, ač způsobují daleko méně výrazné emise skleníkových plynů než země rozvinuté, budou negativními vlivy změn klimatu zasaženy daleko více již kvůli nedostatečnému finančnímu zázemí, které bohatým oblastem může tyto negativní trendy pomoci snížit. Musíme vzít v úvahu fakt, že hospodářství rozvojového světa je převážně založeno na zemědělství a těžbě surovin. A právě zemědělství je maximálně (z 85–90 procent) závislé na dešťových srážkách.

Dalším celosvětovým problémem je SMOG. Hlavním zdrojem znečištění v současné době již nejsou elektrárny, továrny či hutě, ale automobily všeho druhu, které doposud úspěšně maří snahy o zlepšení stavu ovzduší. Vysoké hladiny ozonu v přízemních vrstvách, oxidu uhelnatého, oxidů dusíku a ostatních emisí z motorových vozidel a průmyslových provozů způsobují vážné zdravotní komplikace především obyvatelům měst (např. Mexico City, Sao Paulo, Los Angeles aj). Kyselé deště, které vznikají v důsledku tohoto znečištění, ničí lesy mírného pásu po celém světě.

Mezi nejvýznamnější smlouvy redukující obsah skleníkových plynů v atmosféře patří:

ÚMLUVA O OCHRANĚ OZONOVÉ VRSTVY (Vídeňská úmluva) z roku 1985. Pro ČR je úmluva platná od 1. 1. 1993.

PROTOKOL O LÁTKÁCH, KTERÉ PORUŠUJÍ OZONOVOU VRSTVU (Montrealský protokol), a následné dodatky. Protokol byl podepsán v roce 1987. Pro ČR platí od 1. 1. 1993.

RÁMCOVÁ ÚMLUVA UN O ZMĚNĚ KLIMATU, která byla předložena k podpisu v Rio de Janeiru roku 1992. Úmluva vstoupila v platnost v roce 1994.

KJÓTSKÝ PROTOKOL K RÁMCOVÉ ÚMLUVĚ O ZMĚNĚ KLIMATU, podepsaný roku 1997. Protokol dosud nenabyl platnosti, ČR ho podepsala v roce 1998. Kjótský protokol dosud nevstoupil v platnost z důvodu neochoty největšího producenta skleníkových plynů USA a některých dalších států (jako například Ruska či Austrálie) ratifikovat tento dokument. Smlouva přijatá v roce 1997 stanovila, že protokol musí ratifikovat určitý počet zemí, které se dohromady nejméně 55 procenty podílejí na světových emisích skleníkových plynů. Bez Ruska či USA, významných znečišťovatelů, není ratifikace možná a protokol nemůže vstoupit v platnost.

ZNEČIŠTĚNÍ OCEÁNŮ A VÝLOV RYB

Lov ryb a jiných mořských živočichů má stejně dlouhou historii jako sám člověk. Ale teprve „nedávno“ začal mít vážné důsledky pro ekosystémy oceánů a rovněž tak pro ekonomiky pobřežních oblastí. **NADMĚRNÝM RYBOLOVEM** dochází k obrovským ztrátám na biodiverzitě, a tím i k narušení celých ekosystémů. Například blízko západního pobřeží Afriky výzkumy prokázaly, že množství ryb v příbřežních mělkých vodách, kde místní rybáři tradičně lovili, ubylo více než z poloviny mezi lety 1985–1990 v důsledku vzrůstu komerčního lovu za pomoci vlečných sítí velkých rybářských lodí. Také používání řídkého pletiva, jež umožňuje zachytit i nedospělé ryby, decimuje obrovská hejna ryb a bere obživu lidem převážně z chudých zemí. Je totiž smutným faktem, že většina moderních rybářských flotil („továren“) pochází z rozvinutých zemí a spotřebuje pouze méně než polovinu vylovených ryb. Zbytek mrtvých ryb je z důvodu „nerentability“ vyhozen zpět do moře. Podobným způsobem dochází k úmrtí velkého množství mořských savců a želv – udusí se při zachycení ve vlečných sítích.

Hlavními příčinami **ZNEČIŠŤOVÁNÍ OCEÁNŮ JSOU VYPOUŠTĚNÍ ODPADŮ DO ŘEK A MOŘÍ, SPLACHY PRŮMYSLOVÝCH HNOJIV A BIOCIDŮ Z POLÍ, RADIOAKTIVNÍ ODPAD, HAVÁRIE, A ZEJMÉNA ÚNIKY ROPNÝCH LÁTEK Z ROPNÝCH TANKERŮ A JEJICH VYMÝVÁNÍ.** Z oceánů se tak stalo globální smetiště. Důsledkem jsou přemnožené řasy vypouštějící toxické látky a způsobující hromadné úhyny ryb a jiných mořských organismů. V tělech ryb a mořských měkkýšů se nacházejí těžké kovy. Mezi nejvíce ohrožené oblasti patří Baltské, Severní, Černé a Středozemní moře a Perský záliv.

TRANSFORMACE ZEMĚDĚLSTVÍ – „ZELENÁ REVOLUCE“

Růst populace, především v rozvojových zemích, si vyžádal vyšší poptávku po potravinách, z čehož vyplynul požadavek zvýšení efektivity dosavadních zemědělských postupů. Za tímto účelem bylo v Asii a Latinské Americe realizováno několik projektů, které se do historie zapsaly pod názvem „zelená revoluce“.

Za (PRVNÍ) ZELENOU REVOLUCI se považuje vyšlechtění některých druhů obilnin (například tzv. mexické pšenice) a jejich zavedení zejména v Mexiku, Indii a Pákistánu v 60. a 70. letech minulého století. S podporou Rockefellerovy nadace a mexického ministerstva zemědělství byl zahájen dlouhodobý program na vyšlechtění pšenice odolné proti rzím, které ničily úrodu v zemích Latinské Ameriky. Byly skutečně vyšlechtěny rezistentní kultivary dobře snášející kolísání teplot a téměř necitlivé na délku dne, což umožnilo jejich využití v různých zeměpisných šířkách (jižní Asie). V krátkodobém horizontu umožnilo pěstování těchto kultivarů až desetinásobné zvýšení úrody a vytvořilo základ pro dosažení potravinové soběstačnosti Indie. Podobné úspěchy byly zaznamenány i při šlechtění rýže na Filipínách a při pěstování brambor v Peru.

Někteří autoři zpochybňují pozitiva zelené revoluce argumenty poukazujícími na nutnost zavádění zavlažovacích systémů, průmyslových hnojiv a dalších agrochemikálií potřebných při takovém intenzivním pěstování. Zatímco v Evropě se tyto změny zaváděly postupně během 50.– 80. let, v rozvojových zemích se jednalo o příliš rychlou změnu. Další ne zcela objasněnou otázkou zůstává, zda zvýšení výnosů nemá přímou souvislost převážně se zvýšením dávek průmyslových hnojiv a pesticidů. Zvýšila se sice produkce potravin, ale také se zvýšil počet obyvatel a čerpání neobnovitelných zdrojů surovin a energie. Skutečností je i fakt, že se zelená revoluce téměř nedotkla zemědělství Afriky, kde je situace v zásobování potravinami dlouhodobě nejsložitější. Proto zde hrozí nebezpečí, že krátkodobý a lokálně omezený pozitivní efekt tak může být nahrazen dlouhodobým negativním působením v budoucnosti.

V současné době se často hovoří o tzv. DRUHÉ ZELENÉ REVOLUCI (někdy nazývaná jako „genová“), kterou by mělo být využití biotechnologií, respektive geneticky modifikovaných organismů v zemědělství. V tuto strategii věří především vědci a politici z USA, Austrálie a některých rozvojových zemí (Čína, Argentina, Chile, Brazílie), kteří se domnívají, že by tyto nové technologie mohly vyřešit problém spojený s růstem populace a zvyšující se potřebou potravin. Zavedení nových technologií by mohlo zvýšit kalorický příjem a životní úroveň obyvatel zejména rozvojových zemí, kteří by mohli pěstovat své tradiční (či nové) plodiny na suchých či zasolených půdách. Plodiny by byly navíc odolné proti škůdcům. Tím by se mohlo zabránit kácení (pra)lesů z důvodu získávání nové půdy pro zemědělství.

Některé organizace, zejména ochránci životního prostředí, a někteří odborníci a politici ze států EU však varují, že pěstování těchto plodin může znamenat nebezpečí nejen pro zdraví a životní prostředí obyvatel (především proto, že nikdo v současné době není schopen odhadnout důsledky masového chovu či pěstování geneticky ovlivněných organismů), ale paradoxně může přinést ekonomické problémy rozvojovým zemím, které budou nuceny každoročně platit neúměrně vysoké částky za vyvinuté technologie, licence, semena a přípravky nezbytné k pěstování základních plodin. Biotechnologické společnosti si často nechávají patentovat místní plodiny v rozvojových zemích, čímž jim vzniká právo s nimi nakládat dle vlastního uvážení (bez ohledu na to, že byly vyšlechtěny stovky či tisíce let předtím někým jiným) včetně práva na jejich prodej. Jisté však je to, že v regionu, kde se budou pěstovat geneticky manipulované plodiny, není možné provozovat ekologické zemědělství.

Výraznou odlišností od první zelené revoluce je existence velkých agrochemických a biotechnologických společností, které se předhánějí v nabídce nových produktů. Mezi sebou si navzájem konkurují, a proto drží svůj výzkum v tajnosti, případně za jeho výsledky požadují poplatky, což je jeden z největších rozdílů oproti revoluci ze 60. a 70. let. Rovněž se nezabývají regionálními dopady a sociálními následky své činnosti – na rozdíl od veřejných institucí, které prováděly první zelenou revoluci. Dalším nebezpečím je propojení pěstitelů semen, výrobců hnojiv, pesticidů a potravinářských podniků do konglomerací, které tak mohou získat monopol v tomto průmyslovém odvětví a diktovat si podmínky a ceny (zejména v rozvojových zemích).

EKONOMIE A ŽIVOTNÍ PROSTŘEDÍ

Ekonomie životního prostředí je odvětví ekonomické vědy, které se zabývá například vyjádřením hodnoty poškozeného prostředí, náklady na odstranění znečištění a na uchování přírody. Zároveň zdůrazňuje potřebu účinné politiky pro zachování životního prostředí. Mezi základní metody, které slouží ke snížení devastace životního prostředí a napomáhají rozvoji ve světě, můžeme zařadit tzv. „internalizaci (započtení) externalit“ a „ekologickou daňovou reformu“.

Zahrnutí negativních vedlejších důsledků

Základní myšlenka je následující: obecně dochází při výrobě a spotřebě ke škodám na životním prostředí, např. k znečištění, poškození krajiny, k tzv. NEGATIVNÍM EXTERNALITÁM (negativním vedlejším důsledkům), jež nebývají zahrnuty (internalizovány) do celkových nákladů. Některé externality lze peněžně vyjádřit, a mohou tak být zahrnuty do cen výrobků a služeb. Internalizace těchto nákladů může mít trojí podobu:

a) Internalizace prostřednictvím VLASTNICKÝCH PRÁV:
Tento neoliberální přístup se opírá o právo na vlastnictví zdrojů včetně veřejných statků, jako jsou ticho, voda, vzduch.
↳ První přístup: Pokud nějaký výrobce – vlastník práva – svou produkcí znečišťuje životní prostředí, je na poškozených, aby požádali o omezení výroby za účelem zlepšení stavu prostředí, a výrobce by byl odškodněn za ztrátu výdělku, jež ho postihne.
↳ Druhý přístup: Vlastnické právo je přiznáno poškozeným obyvatelům a ti musí být odškodněni za způsobenou škodu výrobcem poškozujícím životní prostředí.
Oba přístupy jsou špatně použitelné na globální úrovni v případě znečištění typu kyselých dešťů, poškození ozonové vrstvy, globálního oteplení či klimatických změn.

b) Internalizace pomocí daní – princip PLATÍ ZNEČIŠŤOVATEL:
Tento princip používaný ve všech státech Evropské unie je založen na právu státu uložit daň (poplatek) za znečištění životního prostředí ve výši škody a její nápravy. Znečišťovatel tak může být motivován k investicím do „čistší“ produkce. Podobně jako u předchozího přístupu je poměrně problematické stanovit hodnotu škod způsobených na globální úrovni.

c) Internalizace prostřednictvím TRHU PRÁVA (POVOLENÍ) ZNEČIŠŤOVAT
Princip známý také jako „obchod s emisními povoleními (poukázkami)“ je vcelku dobře použitelný na mezinárodní úrovni a zčásti se již uplatňuje v rámci Evropské unie. Základem jsou stanovené hodnoty možného (přijatelného) znečištění, s nimiž lze obchodovat. Ten, kdo znečišťuje méně, má právo prodat přebývající hodnoty znečištění tomu, kdo znečišťuje více.

U některých škod na životním prostředí je jejich peněžní vyjádření velmi problematické či nemožné. Jedná se zejména o některé efekty dlouhodobého charakteru (klimatické změny, jaderný odpad aj.) nebo o zcela netržní zdroje (vyhynutí rostlinných či živočišných druhů).

Ekologická daňová reforma

Ekologická daňová reforma je koncept, jehož cílem je větší zdanění činností znečišťujících životní prostředí a čerpání neobnovitelných přírodních zdrojů a zmírnění daňové zátěže u lidské práce a tvůrčí činnosti. Důležité je, že z pohledu veřejných rozpočtů se jedná o neutrální změnu, protože daňové zatížení by se obecně nemělo zvýšit ani snížit, pouze by se více přesunulo na výrobu a spotřebu druhů zboží poškozujících životní prostředí či činností neodpovídajících konceptu udržitelného rozvoje.

Do kategorie zvýšené daňové zátěže by náležela spotřeba energií, neobnovitelných surovin, pitné vody, daň z motorových vozidel a automobilové dopravy, z činností poškozujících lidské zdraví a kvalitu života vůbec. Do této skupiny by byly také zahrnuty dnes již existující poplatky za vypouštění emisí nebo ukládání odpadů na skládky.

Naopak do kategorie nižších daní by se řadila výroba energie z obnovitelných zdrojů, výroba z recyklovaných materiálů, veřejná doprava. Obecně by se snížila daňová zátěž lidské práce včetně příspěvků na sociální a zdravotní pojištění. Tím by se zlevnila lidská práce a pro zaměstnavatele by bylo výhodnější ji více využívat.

Kromě zvýšení kvality životního prostředí by podle zastánců této reformy mělo být dalším pozitivním efektem zvýšení zaměstnanosti (pro Českou republiku je udáváno číslo 10 procent) a modernizace a zvýšení konkurenceschopnosti hospodářství.

Nevýhodou ekologické daňové reformy je nutnost jejího zavedení ve všech státech, mezi nimiž dochází k volnému obchodu (tzn. minimálně na úrovni EU, nejlépe v rámci WTO). V jiném případě se stát zavádějící tuto reformu ocitne v ekonomické

nevýhodě. Tato reforma také nevyřeší globální problémy typu zachování biodiverzity či některých životadárných ekosystémových služeb. Některé problémy může pouze oddálit, ne však zcela vyřešit. Například ekologická daňová reforma ze své podstaty nemůže zamezit vyčerpání neobnovitelných zdrojů energie, může však sloužit jako prostředek pro jeho oddálení tím, že tyto suroviny zdraží a poskytne tak čas a finanční zdroje na vývoj obnovitelných zdrojů energie.

Literatura

LITERATURA V ČESKÉM JAZYCE:

Ekologické problémy současnosti – úvod do problematiky. Kroměříž: ZO PLANORBIS ČSOP, 1998.

Houghton, J. **Globální oteplování.** Praha: Academia, 1998.

Jehlička, P. **Mezinárodní politika životního prostředí. Konflikt mezi integrálním ekosystémem a fragmentárním systémem států?** Mezinárodní vztahy č.3/2000.

Meadowsová, D.; Randers, J. **Překročení mezí. Konfrontace globálního kolapsu s představou trvale udržitelné budoucnosti.** Praha: Argo, 1995.

Nátr, L. **Rostliny, lidé a trvale udržitelný život člověka na zemi.** Praha: Karolinum, 1998.

Nováček, P.; Huba, M.; Mederly, P. **Ohrožená planeta na prahu 21. století.** Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1998.

Porritt, J. **Zachraňme Zemi.** Praha: Brázda, 1992.

Primack, R. B., a kol. **Biologické principy ochrany přírody.** Praha: Portál, 2001.

Rabelová, E. **Environmentální migrace.** Zpravodaj ekologické výchovy Sisyfos č. 11/2000.

Světová komise pro životní prostředí a rozvoj: **Naše společná budoucnost.** Praha: Academia, 1991.

Wilson, E. O. **Rozmanitost života. Umožní poznání zákonů biodiverzity její záchranu?** Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995.

INTERNETOVÉ ZDROJE

www.fao.org – Světová organizace pro výživu a zemědělství

www.unicprague.cz – Informační centrum OSN

www.unep.org – Program OSN pro životní prostředí

„Cílem vzdělání je umožnit lidem, aby se podíleli na rozvoji své komunity, své země a celého světa.“

DEFINICE OSN

VZDĚLÁNÍ

SHRNUTÍ KAPITOLY:

Ve stále složitějším světě, který se globalizuje a technizuje ve všech oblastech, roste zásadním způsobem úloha vzdělání a vzdělávání jako celoživotního procesu. Nejde přitom jen o vzdělání vyšší, pro mnoho lidí je důležité i to nejzákladnější. Vzdělání je základním předpokladem rozvoje jednotlivce i společnosti, ať už se jedná o nejchudší, nebo o nejbohatší části světa.

Podle Rozvojového programu OSN (UNDP) tvoří úroveň vzdělání jeden ze tří klíčových ukazatelů Indexu lidského rozvoje (Human Development Index, HDI – viz kapitola Rozvoj). Kvalitní vzdělání posiluje schopnosti lidí rozhodovat o vlastním životě, lépe se orientovat v současném rychle se měnícím světě a uplatnit se ve společnosti. Uvedené kompetence se označují anglickým pojmem „empowerment“, který je jádrem lidského rozvoje a který vyjadřuje získávání schopností a možností žít život podle svých představ.

Z hlediska celé společnosti přispívá vzdělání významně k ekonomickému a sociálnímu rozvoji. Souvisí výrazně s ekonomickým růstem, neboť zajišťuje vytváření kvalifikované pracovní síly, lidí schopných podnikat či vytvářet další hodnoty. Vzdělání se podle demografických studií rovněž podílí na snižování chudoby, porodnosti, nemocnosti obyvatel a kojenecké úmrtnosti. Přispívá tak k řešení základních problémů rozvojových zemí.

Nejbohatší státy na světě znásobují své bohatství především tím, že investují do vzdělání a budují tzv. znalostní ekonomiku (knowledge economy). Většina rozvojových zemí nemá potřebné finance ani odborníky na vybudování kvalitního školství, školní docházka včetně základního vzdělání se musí platit a mnoho rodin nedokáže ušetřit na to, aby jejich děti mohly do školy docházet. Země, které dlouhodobě investovaly do vzdělání, zásadně změnily svoji podobu. Tchaj-wan a Jižní Korea jsou příkladem zemí, které byly zničeny válkou a tradičně byly chudé. Generace po 2. světové válce však dokázaly tvrdě pracovat a šetřit peníze, které investovaly do vzdělání svých dětí. Rovněž státní politika, která kladla důraz na vzdělání, se zasloužila o to, že se z obou států během několika desetiletí stali ekonomičtí tygři světového významu. Tyto země nezvýšily jen finanční kapitál, ale klíčem k jejich úspěchu byl kapitál sociální, kde hraje vzdělání klíčovou roli.

Vzdělání a rozvoj

Studie Světové banky z roku 1998, která se přímo týkala vztahu vzdělání a rozvoje ve světě, ukázala na podrobných průzkumech v Pákistánu, Ghaně, Keni a Tanzanii, že vyšší mzdy jsou přímo svázány se základním vzděláním. Vzdělání v moderním propojeném světě umožňuje podpořit ekonomický rozvoj tím, že se jedinec i celé společenství mohou ve větší míře účastnit výměny informací, služeb a výrobků, a tím přímo ekonomicky podpořit vlastní i společenský rozvoj.

VZDĚLÁNÍ PRO VŠECHNY

Ve vyspělém světě získává stále větší procento obyvatel vysokoškolské vzdělání, zatímco mnoho rozvojových zemí se dosud potýká s nedostupností základního vzdělání a negramotností svých obyvatel. Ať již jsou důvody negramotnosti jakékoli – nepříznivé kulturní prostředí, nedostatek peněz nebo probíhající ozbrojený konflikt – výsledkem je prohlubující se ekonomické zaostávání postižené země. Když totiž investoři narážejí na bariéru v podobě nedostatku vzdělané a kvalifikované pracovní síly, raději své podnikání stěhují do zahraničí. Únik investic pak vede k hospodářskému úpadku, a tím i k nárůstu chudoby, nezaměstnanosti a dalších naléhavých společenských problémů. Rozpočet nerozvinuté země je zatížen dodatečnými výdaji, takže na vzdělání zůstane opět o něco méně peněz. Vzniká bludný kruh, z nějž lze jen velmi nesnadno uniknout.

První krok k překonání zaostalosti nejchudších rozvojových zemí představuje zajištění gramotnosti a úplného základního vzdělání pro všechny obyvatele. Ještě v roce 2000 však nemělo 115 milionů dětí školního věku možnost pravidelně navštěvovat školu; 94 % z nich žilo v rozvojových zemích, 56 % z nich tvořily dívky. Cílem programu OSN nazvaného „Vzdělání pro všechny“ (Education For All, EFA) a jedním z Rozvojových cílů tisíciletí (Millenium Development Goals, MDG) se tedy stala dostupnost základní školní docházky pro všechny děti do roku 2015. Součástí uskutečňování uvedeného cíle je rovněž odstranění nerovnosti v přístupu ke vzdělání mezi muži a ženami. Zejména v Africe a jižní Asii však procento gramotných dívek dosud výrazně zaostává za podílem gramotných chlapců. Cílem OSN je tuto nerovnost na základním stupni vzdělávání odstranit do roku 2005 a na dalších stupních do roku 2015.

JAKÉ VZDĚLÁNÍ PRO JAKÝ DRUH ROZVOJE?

Otázka, zda vzdělání vyhovuje potřebám studentů a společnosti, zda vyhovuje místním podmínkám a zda je vůbec použitelné, je neméně důležitá než naplňování kvantitativních cílů týkajících se přístupu ke vzdělání. Obecné poučky o tom, že někdo chodil do školy, a proto je na tom lépe, nemusí v některých oblastech vůbec platit. Tradiční pojetí vzdělávání jako předávání velké sumy hotových informací je málo vhodné i ve vyspělých průmyslových oblastech, tím méně pak ve vesnicích, kde se obyvatelé živí pastevectvím či zemědělstvím. Jinými slovy – obsah a forma vzdělávání by měly vycházet z možností jejich využití v dané oblasti, ale zároveň připravovat studenty na to, aby se uměli vyrovnat se změnami, které přináší současná industrializace a globalizace světa. V socialistickém Československu studovala řada lékařů z rozvojových zemí, jako byla například Angola. Někteří z nich však ke konci svých studií pochopili, že své vzdělání, mnohdy špičkové a velmi specializované, budou moci použít jen ve velmi omezené míře. Doma v Angole totiž neměli příslušné vybavení a podmínky pro svoji praxi.

Již zmíněná studie Světové banky klade vedle získání vzdělání velký důraz právě na jeho uplatnění v praxi a v konkrétních podmínkách. V tomto procesu je přitom velmi důležité již zmíněné celoživotní vzdělávání, které mnohdy pomáhá aplikovat získané vědomosti na konkrétní podmínky.

Každé vzdělávání předává kromě znalostí a kompetencí také společenské a kulturní vzorce a hodnoty. To vyvolává četné otázky ohledně formy a obsahu vzdělání. Na jedné straně existují výhrady vůči

rozšíření evropského typu vzdělávání, které může vést k přebírání kulturních vzorců, jež jsou v jiných podmínkách společensky nefunkční. Například západní ideál individuálního sebeprosazování může ve společnostech trpících nedostatkem zdrojů výrazně narušit stávající způsoby řešení společenských problémů v rámci širší rodiny, aniž by došlo k ustavení nových. Na druhé straně je možné pomocí vnášení nových prvků do vzdělávání pozitivně ovlivnit rozvoj společenství, například při zavádění osvěty o pandemii AIDS a šíření této nemoci. Proto je třeba položit si u každého vzdělávacího systému otázku, jaký typ vzdělání prosazuje a k jakému typu rozvoje (či naopak nerozvíjení se) tím směřuje.

„Vzdělání je nedílnou součástí rozvoje. Děti mnohdy nemohou chodit do školy, nemohou si dovolit platit školné, uniformu, učebnice – tyto překážky by měly být odstraněny, protože pokud člověk není vzdělaný, je velmi těžké sehnat dobrou práci a něco ze života mít.“

JULINDA
24 let
studentka posledního ročníku vysoké školy, obor sociální pracovnice, Namibie

Kritériem pro posuzování vzdělání pak může být zejména požadavek, aby u absolventů posilovalo zmíněné schopnosti a možnost vést takový život, jaký si představují. V případě, že tomu tak je, je vzdělání jedním z nejúčinnějších nástrojů, jak docílit lidského rozvoje. V opačném případě se vzdělávání může stát i nástrojem útlaku, manipulace, propagandy, podněcování nesnášenlivosti a omezování svobody. Příkladem mohou být i evropské školy, které se již v 19. století stávaly nástrojem šíření nacionalismu. V této tradici jejich zneužívání později pokračoval v různých zemích fašismus, nacismus a komunismus. V 90. letech 20. století byly například rwandské školy místem rozšiřování etnické nenávisti. V současnosti mnohé ruské školy podporují nostalgii po sovětské imperiální minulosti. Řada škol hraje problematickou roli při šíření a udržování genderových stereotypů („žena patří do kuchyně“). Globální instituce i nevládní organizace, jež prosazují programy rozvoje vzdělávání, proto kritizují stav, kdy ideologie šířené školami výrazně odporují mezinárodním standardům ochrany lidských práv nebo kdy kvůli usnadnění ideologické manipulace dochází k omezení vlastního vzdělávání. V principu však nelze jednoznačně říci, že ta či ona konkrétní varianta vzdělání je pro určitou zemi jediná správná, protože jedině ona může zajistit její rozvoj. Vzdělání bude vždy odrážet určité kulturní vzorce dané země či zájmy dané vlády. Nemělo by však bránit lidem, kteří vedou odlišný způsob života či mají odlišné představy o tom, jak chtějí žít, aby se mohli plně zapojit do společnosti a své představy realizovat.

Vzdělání žen

Podobně jako v jiných oblastech je i u vzdělání situace výrazně horší, porovnáme-li možnost přístupu ke vzdělání u žen a mužů. Zejména v nejchudších zemích je sociální, ekonomická a politická situace nastavena v neprospěch žen. Podle vžitých představ je to muž, kdo má živit rodinu a obstarávat i většinu styku s okolním světem, žena má především rodit děti a starat se o potravu. A k tomu podle tradičního názoru potřebuje jen naprosté minimum vzdělání, anebo vůbec žádné. Izolace, ve které ženy takto žijí, jim brání v rozvoji a ve zlepšení jejich postavení.

Zajímavé je ukázat si tento problém na otázce kontroly porodnosti, která bývá nejčastěji používaným příkladem nerovného postavení žen. V tradičních afrických, asijských či jihoamerických společnostech stále přežívá model rodiny s co největším počtem dětí, které se v budoucnu mají postarat o své rodiče. Ženy bez vzdělání nemají v podstatě žádnou kontrolu nad porodností, mnohdy nevědí, že existuje možnost porodnost kontrolovat. Řídí se tím, co jim přikazuje tradice a manžel. Populační růst je v rozvojových zemích jedním z velkých problémů, který by mohl být efektivně řešen vzděláváním žen.

Vzepřít se tradicím však mnohdy představuje pro ženy velké riziko. Vyžaduje to značnou dávku odvahy, protože zdaleka ne všichni zúčastnění jsou schopni a ochotni pochopit, že změna tradičního postavení může v dlouhodobém horizontu přinést rozvoj nejen ženě samotné, ale celé komunitě. Je prokázáno, že pokud se ženám dostalo osvěty, pokud byly vzdělanější a měly větší přístup k informacím, dokázaly se tradicím vzepřít a porodnost ovlivnit – ať už antikoncepcí, nebo změnou tradičního modelu vztahu mezi mužem a ženou.

Podle údajů Světové banky například ženy na Filipínách se základním vzděláním v roce 1993 porodily zhruba o polovinu méně dětí než ženy bez jakéhokoli vzdělání a ženy s vysokoškolským vzděláním porodily čtvrtinu dětí ve srovnání se ženami bez vzdělání.

Vzdělanější ženy dokážou jednoznačně lépe ovlivňovat svoji budoucnost než ženy bez vzdělání. Přístup ke vzdělání také přímo souvisí s ekonomickou situací. A tady hraje klíčovou roli podpora státu nebo zahraničí.

Žije-li žena v oblasti, kde musí každý den nosit vodu z velké vzdálenosti nebo okopávat pole, přirozeně jí chybí čas, který by mohla věnovat vzdělávání. Tradiční představy o roli mužů a žen ovlivňují už malé dívky a do škol jsou spíše posíláni chlapci jako budoucí živitelé rodin. Jakmile však stát (či někdo jiný) pomůže se základní obživou v rodinách, je pro všechny snazší získat vzdělání. Je třeba si také uvědomit, že v těchto případech hovoříme opravdu o základním vzdělání, o čtení, psaní, počítání a základním porozumění okolnímu světu.

Problém vzdělání žen je proto složitou kombinací faktorů ekonomických (obživa rodiny, zajištění ve stáří) a sociálních (tradice). Jeho řešení proto není jednoduché a rychlé.

VZDĚLÁNÍ A JEHO UPLATNĚNÍ

Vzdělání je nyní často charakterizováno jako takzvaný smíšený statek. To znamená, že vzdělaný člověk je na jedné straně přínosem pro celou společnost, na druhé straně však také on sám po letech studia získává zpravidla vyšší výdělek než jeho vrstevníci, kteří se místo zvyšování kvalifikace věnovali výdělečným aktivitám. Jinak řečeno: vzdělání se vyplácí jak společnosti, tak vzdělanému jednotlivci.

Základním předpokladem uvedeného tvrzení je však možnost uplatnit své vzdělání v odpovídajícím zaměstnání. Pokud taková možnost není dostupná, může přebytek vzdělaných lidí bez uplatnění způsobovat potíže. V rozvojových zemích existuje problém skupin nezaměstnaných mužů se vzděláním, kteří nemají co dělat a jsou danou situací frustrovaní. Takoví lidé jsou náchylní připojovat se například do ozbrojených nestátních skupin, kde je možné snadno získat peníze a pocit moci. Operování takových skupin způsobuje zejména v Africe velké problémy obyvatelstvu i v čase mírového stavu, někdy mohou dokonce přispět k vzniku válečného konfliktu. Pokud má vzdělaný člověk potíže s nalezením zaměstnání, je do značné míry společensky poznamenán (stigmatizován). Takoví lidé jsou pod velkým tlakem, aby se vzdali očekávání, jež v nich škola vzbudila, a přijali jakékoli – třeba i podřadné – zaměstnání. V západní Evropě nastala taková situace zhruba v druhé polovině 60. let dvacátého století, kdy demokratizované univerzity začaly opouštět populačně silné poválečné ročníky. Zatímco předchůdci tehdejších absolventů měli v případě dokončení studia dobře placené místo prakticky jisté, novou generaci čekaly obtíže při uplatnění v oboru, nebo dokonce nezaměstnanost. Rozvojové země dodnes omezuje nedostatek vzdělaných lidí, země vyspělé jich mají relativní nadbytek.

PŘEKÁŽKY VZDĚLÁNÍ V ROZVOJOVÝCH ZEMÍCH

Velkou překážku při rozšiřování vzdělání v rozvojových zemích představuje nedostatek finančních zdrojů ve státním rozpočtu i v rozpočtech většiny rodin. Mnoho rozvojových zemí je extrémně zadlužených, vydává velkou část příjmů na zbrojení, případně o prioritách rozpočtu rozhodují zkorumpovaní úředníci rozdělující lukrativní státní zakázky. Stát tedy často není schopen vydávat na vzdělání větší částky peněz a obyvatelstvo, jehož největší část je extrémně chudá, je nuceno i na základní vzdělání doplácet velké částky z rodinných rozpočtů.

Nedostatek peněz na vzdělání způsobuje, že platy učitelů bývají nízké, vzdělávání učitelů nekvalitní, podmínky pro práci neadekvátní. Nadaní lidé tedy vyhledávají raději jiné profese. Ačkoli je dnes v mnoha rozvojových zemích již relativní dostatek vysokoškolsky vzdělaných lidí, neznamená to, že mají dostatek kvalitních učitelů.

Mnohé rodiny v rozvojových zemích jsou natolik chudé, že si nemohou dovolit posílat své děti do školy ani tehdy, pokud by jim tím nevznikly žádné další náklady. Mnoho dětí totiž musí tvrdě pracovat, aby jejich rodiny přežily. Zejména v zemědělství, ale často i ve službách představují děti pracovní sílu, které není třeba za vykonanou práci platit mzdu. Uvolnění dětí z těchto povinností se často ukazuje jako takřka nemožné. Protože opravdu málokde je alespoň základní vzdělání víceméně bezplatné, zůstává pro mnoho dětí i nadále zcela nedostupným.

Graf: Míra negramotnosti ve světě podle regionu a pohlaví, 2000

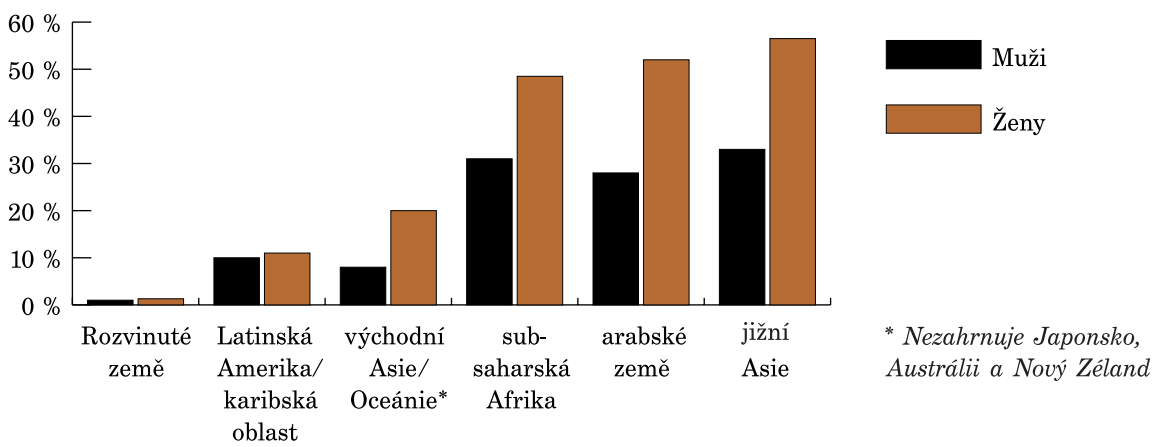

* *Nezahrnuje Japonsko, Austrálii a Nový Zéland*

ZDROJ: UNESCO Institute for Statistics
www.uis.unesco.org

MOŽNÁ ŘEŠENÍ

Pro naplnění programu OSN „Vzdělání pro všechny“ je naprosto nezbytné zajistit větší objem finančních prostředků plynoucích do školství, zaručit bezplatnost alespoň základního vzdělání a zlepšit úroveň vzdělávání učitelů.

Rodiny musí být motivovány k tomu, aby své děti posílaly do školy, a zároveň musí mít možnost tak učinit. Tradiční osvěta často nestačí, vlády by tedy měly ve spolupráci se světovým společenstvím sáhnout k mediálním kampaním a dalším moderním metodám propagace. Pro úspěch takových kampaní je ovšem nezbytné zajistit, aby obsah vzdělání reálně zvyšoval životní šance dětí. Je také třeba poskytovat materiální podporu chudým rodinám, aby měly možnost a motivaci své děti do škol posílat (např. pomocí programů bezplatného poskytování školních pomůcek, vydávání bezplatných obědů a podobně).

Literatura

LITERATURA V ČESKÉM JAZYCE:

Liščák, V. **Taiwan.** Praha: Libri, 2003.

CIZOJAZYČNÁ LITERATURA:

Fukuyama, F. **Trust: The Social Virtues and The Creation of Prosperity.** New York: Free Press, 1996.

WEBOVÉ STRÁNKY :

Stránky Světové banky o vzdělání – http://www1.worldbank.org/education

Informace o naplňování Rozvojových cílů tisíciletí v oblasti vzdělání – http://www.developmentgoals.org/Education.htm

Stránky UNESCO – www.unesco.org

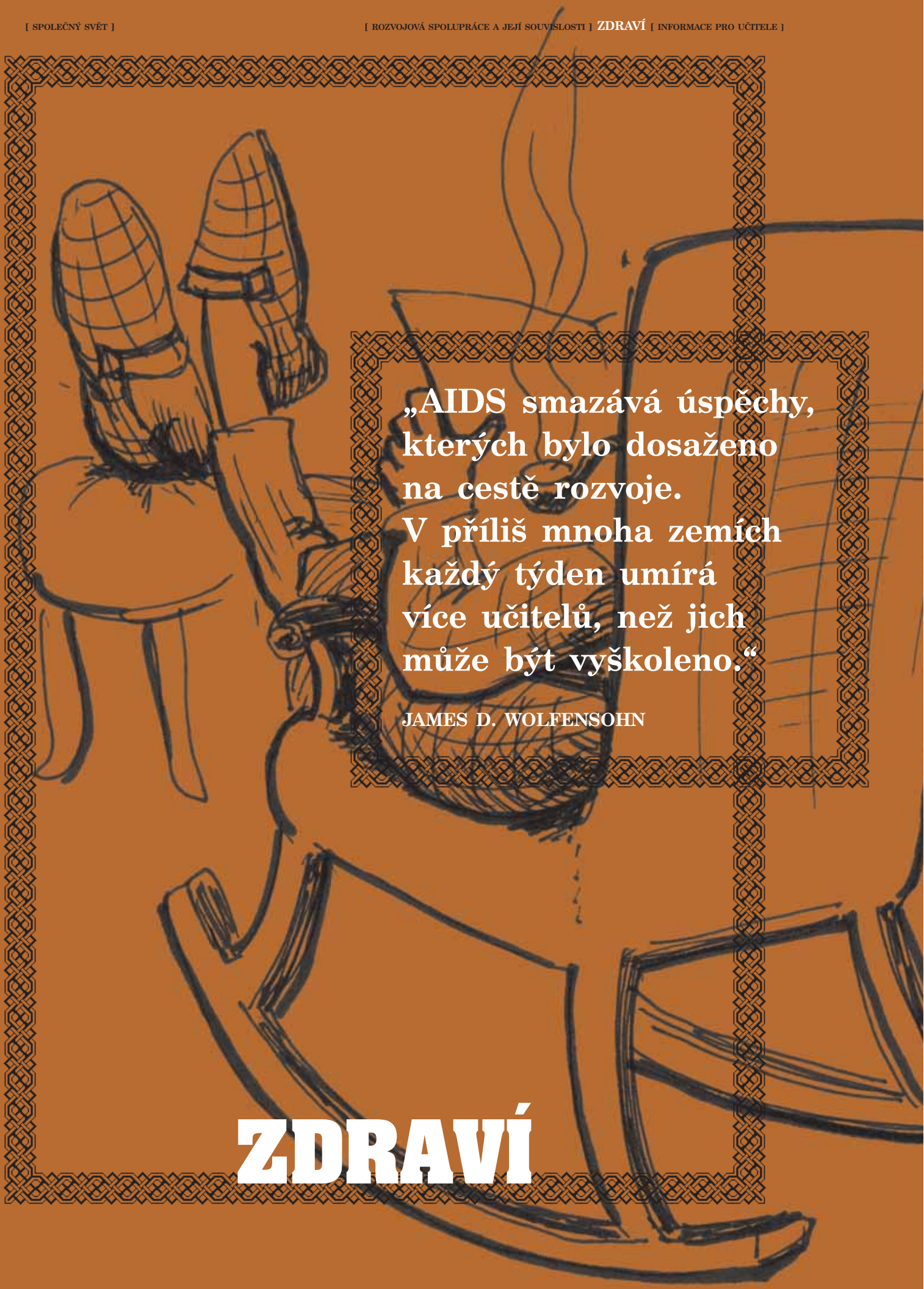

„AIDS smazává úspěchy, kterých bylo dosaženo na cestě rozvoje. V příliš mnoha zemích každý týden umírá více učitelů, než jich může být vyškoleno.“

JAMES D. WOLFENSOHN

ZDRAVÍ

SHRNUTÍ KAPITOLY:

Zdraví je klíčovým předpokladem pro příznivý sociální, ekonomický i kulturní vývoj jedinců. Mimo hodnoty individuální představuje zdraví také hodnotu široce společenskou. Toto tvrzení dobře ilustruje anglický výrok „health is wealth" (zdraví je bohatství). Zdraví představuje jednu ze základních dimenzí lidského rozvoje.

V pojetí OSN je zdraví považováno za jeden ze tří pilířů rozvoje jedince i celých společenství. Při měření rozvoje pomocí Indexu lidského rozvoje (HDI) je používána kategorie STŘEDNÍ DÉLKA ŽIVOTA, jejíž hodnotu přímo ovlivňuje mnoho faktorů souvisejících s lidským zdravím. Z rozvojových cílů tisíciletí přijatých Organizací spojených národů v roce 2000 (viz kapitola Rozvojová spolupráce), jsou tři z osmi cílů zaměřeny přímo na zlepšování zdraví. Další cíle jsou zaměřeny na ovlivnění životních podmínek lidí, tedy na faktory, na nichž zdraví závisí.

Rozvojovými cíli přímo souvisejícími se zdravím jsou:

1. snížení dětské úmrtnosti,
2. zlepšení zdraví matek,
3. boj proti HIV/AIDS, malárii, tuberkulóze a dalším chorobám.

Se zdravím souvisí také cíl odstranit extrémní chudobu a hlad. Nedostatečná výživa je především u dětí jednou z významných příčin onemocnění.

Cíl zajistit udržitelnost životního prostředí podporuje zlepšování zdraví populace tak, že jeho součástí je snaha o zajištění takových životních podmínek, které nebudou ohrožovat lidské zdraví. Jedná se hlavně o znečištění životního prostředí, trvalý přístup ke zdrojům pitné vody a přístup ke kanalizaci.

ZDRAVÍ A NEMOC

Názory na zdraví a nemoc nebyly vždy stejné a poznání v oblasti zdraví a nemoci stále pokračuje. V roce 1948 přinesla Ústava Světové zdravotnické organizace dnes již klasickou definici zdraví, podle které je zdraví charakterizováno celkovým fyzickým, duševním a sociálním blahobytem, nejenom nepřítomností nemoci nebo vady. Zdraví tedy není jednoduše opakem nemoci, je to jiná kategorie než nemoc. Hlavním cílem péče o zdraví tak není léčení nemocí, ale podpora fyzického, duševního a sociálního blahobytu. Nemoc je porucha zdraví, kterou lze objektivním způsobem měřit. V době, kdy byla zmíněná definice vytvářena, však ještě nebyl dostatek poznatků o faktorech, které zdraví ovlivňují. O těch se začalo intenzivněji uvažovat až v 60. a 70. letech 20. století, takže definice obsažená v Ústavě Světové zdravotnické organizace je ještě v plné míře nereflektovala.

Stejně jako se vyvíjí pohled na zdraví a jeho determinanty (určující faktory), vyvíjí se také poznání nemocí. Pokud jsou známé příčiny nemocí, je možné se jim účinněji bránit. Měření nemocí nám umožňuje je klasifikovat. Nemoci jsou klasifikovány na celém světě jednotně, a to podle Mezinárodní klasifikace nemocí stanovené Světovou zdravotnickou organizací. V současné době je aktuální desátá revize této mezinárodní klasifikace, jež je průběžně revidována podle poznatků lékařské vědy. To pak umožňuje používání statistických a dalších metod, které rozložení nemocí u lidí v čase a prostoru zachycují. Při měření zdraví a nemoci se setkáváme s těmito pojmy:

INCIDENCE (absolutní incidence – počet nových případů zaznamenaného výskytu onemocnění v určitém časovém období, zpravidla rok; relativní incidence – počet nových případů v poměru k počtu osob v populaci, např. státu, kraje, regionu apod.),

PREVALENCE (celkový výskyt nemoci v populaci, stejně jako u incidence rozlišujeme prevalenci absolutní a relativní),

ÚMRTNOST (absolutní úmrtnost – tedy počet zemřelých; úmrtnost relativní pro vybraný druh onemocnění = specifická úmrtnost; úmrtnost se často standardizuje na určitou populaci tak, aby byl vyloučen vliv věkové struktury na její výši, a aby tedy bylo možné validní mezinárodní srovnání = standardizovaná míra úmrtnosti),

STŘEDNÍ DÉLKA ŽIVOTA (šance na dožití), kterou má osoba narozená v daném roce. Je odvozená od toho, jaké byly specifické úmrtnosti v tomtéž roce. Uvádí se nejčastěji při narození, a to zvlášť pro muže a pro ženy. Rozdíly ve střední délce života jsou totiž mezi oběma pohlavími výrazné, a to ve všech zemích světa (rozdíly mezi pohlavími jsou 3–8 let ve prospěch žen).

KOJENECKÁ ÚMRTNOST vyjadřuje počet zemřelých do jednoho roku věku na 1000 živě narozených

dětí. Celosvětově existují značné rozdíly v její výši. V bohatých a rozvinutých zemích zemřou pouze 4 děti z tisíce narozených, v zemích subsaharské Afriky je to stonásobně více.

FAKTORY OVLIVŇUJÍCÍ ZDRAVÍ

Zdraví je ovlivněno a podmíněno celou řadou faktorů. Nejčastěji se hovoří o následujících:

- biologické faktory (genetická výbava jedince)
- životní styl (např. stravovací návyky, pohybové aktivity, zvládání stresu, kouření, alkohol, drogy apod.)
- životní prostředí (např. znečištění vzduchu, vody, půdy, radiace, potravinového řetězce apod.)
- sociální a ekonomické faktory (např. výše příjmu – chudoba, nezaměstnanost, míra dosaženého vzdělání, kvalita bydlení)
- zdravotnické služby (jejich kvalita, dostupnost, organizace).

Podle soudobých názorů je možné tyto faktory shrnout v následujícím schématu:

Graf: Hlavní faktory ovlivňující zdraví

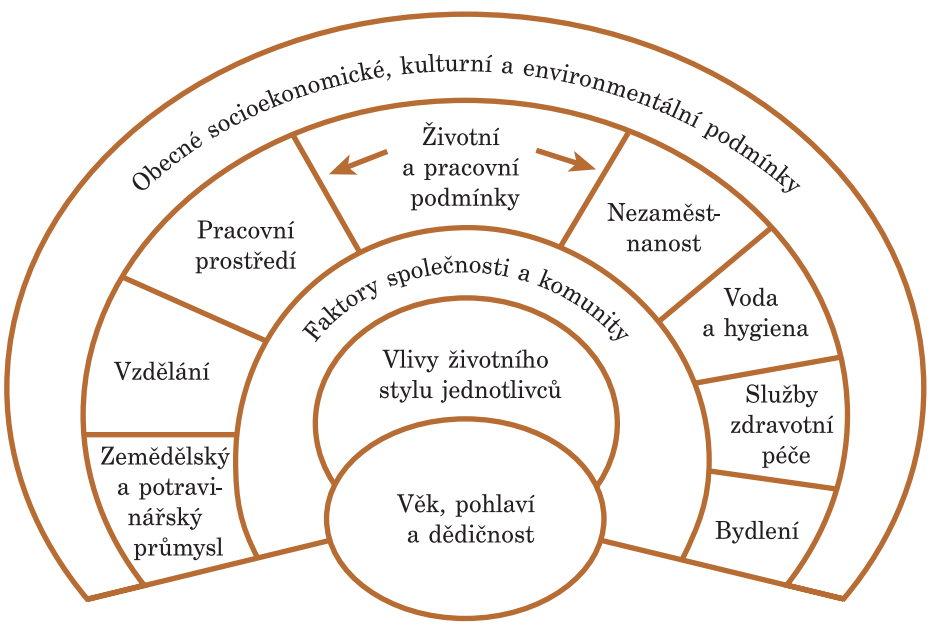

ZDROJ: Dahlgren, Whitehead 1991

V 70. letech minulého století se k významu jednotlivých faktorů zásadním způsobem vyjádřil Thomas McKeown, když konstatoval, že společenské investice do zdraví nejsou dobře využívány. Poukázal na skutečnost, že vliv zdravotnických služeb na zdraví lidí se běžně přeceňuje a že se naopak nedoceňuje vliv životního prostředí a chování lidí. Od té

doby se často setkáváme s odhady, že zdravotnické služby ovlivňují zdraví lidí pouze z 10–15 procent, zatímco vliv životního stylu a sociálních a ekonomických podmínek je několikanásobně vyšší (až 60 procent). To také vysvětluje propastné rozdíly mezi zdravím obyvatel různých částí světa a různé zdravotní problémy, s nimiž se jednotlivé země potýkají.

Rozdíly ve zdraví mezi zeměmi s nízkou, střední a vysokou životní úrovní jsou ohromující. Zatímco v některých zemích subsaharské Afriky zemře 200 dětí z 1000 před pátým rokem věku, například ve Švédsku zemře do pěti let svého života 5 dětí z 1000 (Alleyne, Cohen 2002). Ekonomická situace je významným faktorem ovlivňujícím zdraví, protože bohaté státy zpravidla vydávají na péči o zdraví vyšší prostředky a disponují kvalitnějším lékařským personálem než státy méně bohaté. Také faktory ovlivňující zdraví jsou pro zdraví lidí výrazně příznivější v bohatších zemích.

PODPORA ZDRAVÍ

V polovině 60. let minulého století byl zpochybněn dominantní vliv medicíny a zdravotnických služeb na zdraví lidí. Cesta ke snížení úmrtnosti se začala hledat v oblasti výživy, plánovaného rodičovství a zvyšování životní úrovně. V 80. letech byly publikovány práce dokazující souvislost mezi chudobou a špatným zdravím. Bylo prokázáno, že nemoci, zvláště pak chronické, jsou způsobeny několika faktory, což vzbudilo všeobecný zájem o životní styl. Klíčovými prvky podpory zdraví se staly: prevence, zdravotní výchova, veřejné zdravotnictví, veřejná politika zohledňující zdraví, komunitní aktivity a tvorba celkově příznivého prostředí.

Specializovanou agenturou OSN v oblasti zdraví je Světová zdravotnická organizace (WHO – World Health Organization, viz kapitola Rozvojová spolupráce a mezinárodní instituce). Pomáhá lidem z více než 190 zemí při rozvoji komunikace a koordinace v oblasti zdraví. Významná je také její činnost v oblasti vzdělávání a vytváření programových dokumentů, které pomáhají na celém světě zlepšovat zdraví lidí. Aktérů, kteří zdravotní politiku určují, je mnoho, ovšem dá se konstatovat, že péče o zdraví lidí je i v globálním kontextu především úkolem veřejného sektoru, tedy veřejné správy. Což ovšem nevylučuje fakt, že za zdraví nese odpovědnost také každý sám. Pouze na tržních mechanismech založená péče o zdraví není podle dosavadních zjištění tou cestou, která by vedla k zajištění zdraví pro všechny obyvatele světa bez rozdílu věku, pohlaví, národnosti a sociálního postavení.

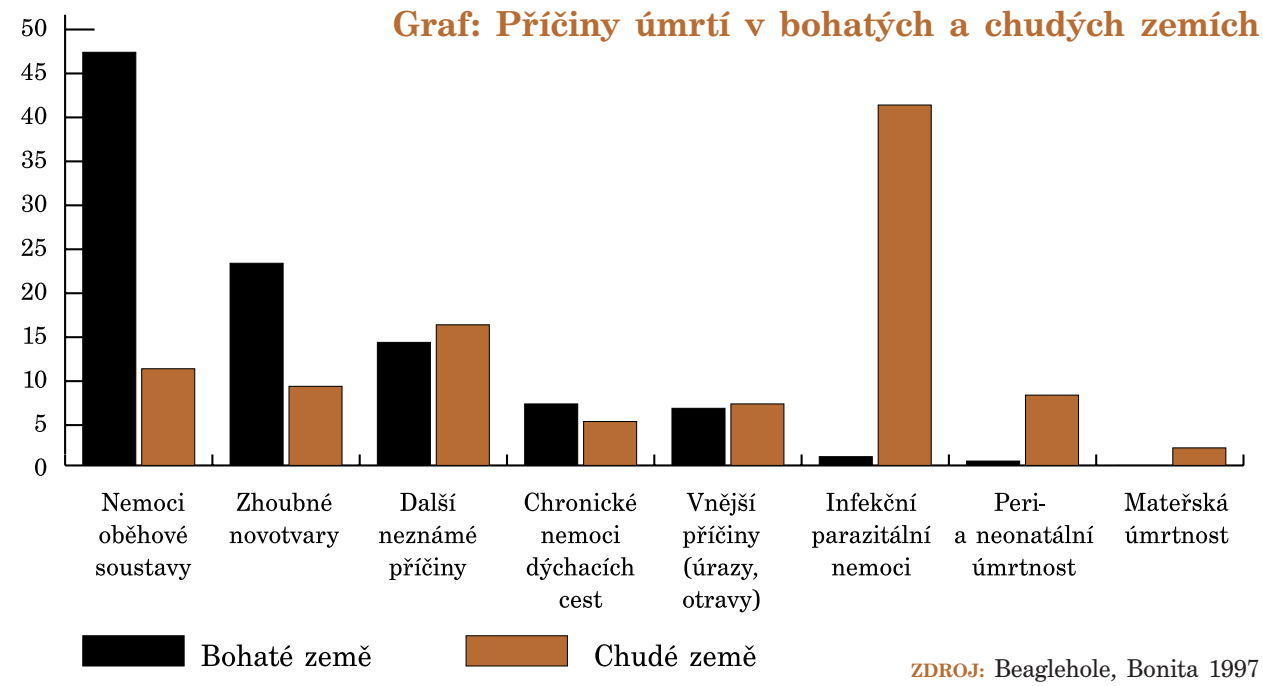

Graf: Příčiny úmrtí v bohatých a chudých zemích

ZDROJ: Beaglehole, Bonita 1997

ZDRAVÍ V GLOBÁLNÍM KONTEXTU – NEROVNOSTI V OBLASTI ZDRAVÍ

Studium zdraví v globálním měřítku představuje studium značných rozdílů a kontrastů ve zdraví mezi různými částmi světa. To ovšem neznamená, že by rozdíly ve zdraví neexistovaly v rámci jednoho státu nebo mezi dvěma skupinami obyvatelstva. Také zde často zaznamenáváme až překvapivé rozdíly. Tyto nerovnosti ve zdraví souvisejí se socioekonomickou úrovní jednotlivých států a stupněm jejich rozvinutosti. Zatímco děti, které se rodí v Japonsku, mají při svém narození naději, že se dožijí věku více než 80 let, děti narozené ve stejný okamžik na jiném místě světa, např. v Sieře Leone, mají naději, že se dožijí pouhých 36 let. Japonským dětem se dostane veškerého očkování, adekvátní stravy a v průměru i vysokého vzdělání. Když se z dívek stanou ženy a později matky, je pro ně zajištěna vysoce kvalitní péče. Stejné děti v Sieře Leone mají jen malou šanci, že budou očkovány, a velmi pravděpodobně budou podvyživeny. Dívky se vdávají velice brzy a rodí bez odborné asistence v průměru pět až šest dětí, z nichž jedno nebo i více zemře v útlém věku. Také u matek je zde ve srovnání s vyspělými státy vysoká pravděpodobnost úmrtí při porodu. Existuje celá řada dalších příkladů, kterými lze nerovnosti ve zdraví mezi chudými a bohatými státy dobře dokumentovat.

V celosvětovém měřítku rostou rozdíly ve zdravotním stavu populace. Zatímco v rozvinutých zemích střední délka života dosahuje již téměř 80 let, v rozvojových zemích subsaharské Afriky je to kolem 50 let. Je smutným faktem, že tento obrovský rozdíl je kromě nepříznivých faktorů ovlivňujících zdraví způsoben zejména epidemií HIV/AIDS. Zdravotní stav lidí v mnoha zemích se za posledních třicet let výrazně zlepšil, ale neplatí to pro všechny státy světa. I vyspělé země, kde je zdravotní stav populace ve srovnání s rozvojovými zeměmi výrazně lepší, čelí určitým problémům. Je to například výrazné stárnutí populace se všemi důsledky tohoto trendu, zvyšující se rozdíly ve zdraví mezi jednotlivými skupinami obyvatel a často problematické financování zdravotnictví a péče o zdraví. Mezi hlavní příčiny úmrtí v rozvinutých státech řadíme onemocnění srdce a cév, rakovinová onemocnění, ale také úmrtí v důsledku úrazů a otrav.

Shrnuto: mezi bohatými a chudými státy existují velké rozdíly v délce života jejich obyvatel i v tom, jaké jsou hlavní příčiny úmrtí. Zatímco v zemích bohatých jsou hlavní příčinou smrti tzv. civilizační nemoci (kardiovaskulární a onkologická onemocnění), v chudých zemích lidé nejčastěji umírají na infekční nemoci, z nichž k nejzávažnějším patří AIDS. Ve velké většině jsou to nemoci, kterým lze předcházet nebo je efektivně léčit. Pro srovnání: na infekční onemocnění umírá 40 procent obyvatel chudých zemí, v zemích bohatých je to pouze 1 procento.

VYBRANÉ GLOBÁLNÍ ZDRAVOTNÍ PROBLÉMY

Pandemie HIV/AIDS

HIV/AIDS je jedním z největších zdravotních problémů dneška, který se týká všech oblastí světa. Zdroje Světové zdravotnické organizace ukazují neradostný vývoj od doby, kdy byly v roce 1981 zaznamenány první případy v USA. Od té doby na nemoc zemřelo 20 milionů lidí a dnes s touto nemocí žije na 40 milionů lidí po celém světě. (UNAIDS. 2004 Report on the Global AIDS Epidemic) **NEJVÍCE LIDÍ S AIDS ŽIJE V SUBSAHARSKÉ AFRICE, NEJCHUDŠÍ ČÁSTI SVĚTA.** Epidemie má katastrofální důsledky pro ekonomický, sociální i demografický vývoj postižených zemí. V některých z těchto zemí je nemocí postiženo až 40 procent obyvatelstva v produktivním věku. Hrubý domácí produkt zde vlivem epidemie klesá až o několik procent. Znamená to, že bez účinné léčby na jedné straně a bez účinné prevence na straně druhé bude mít HIV/AIDS katastrofální dopad na ekonomiku zemí již těžce zasažených chudobou. Ekonomická degradace v důsledku HIV již v mnohých zemích nastala, protože navzdory očekávání postihuje nejvíce právě ty nejperspektivnější sociální skupiny, např. učitele, lékaře, ostatní inteligenci a studenty středních a vysokých škol.

Negativní dopad nemoci se ovšem neomezuje na sféru ekonomickou. Fakt, že rodiče umírající na AIDS po sobě zanechávají sirotky, o které se nemá kdo postarat, má nedozírné sociální důsledky. V zemích, které již trpí chudobou, tak přibývá dětí žijících na ulici, bez možnosti vzdělání a přístupu ke zdravotnickým službám. Nemocní AIDS jsou často kvůli své nemoci diskriminováni a vyloučeni ze společnosti, což jejich situaci ještě mnohokrát zhoršuje. Předsudky vůči nemocným AIDS a společenské tabu, které je s nemocí spojeno, znemožňují efektivní boj proti epidemii. Mnoho lidí si kvůli strachu z diskriminace nebo kvůli neznalosti nemoci, jejích příčin a důsledků, nenechává provést testy na HIV/AIDS, případně odmítají svou nemoc před ostatními přiznat. Podobně kvůli předsudkům nebo neznalosti způsobu rozšiřování nemoci mnoho lidí odmítá používat kondomy. Matky, které nevědí o své nemoci nebo o způsobech jejího rozšiřování, často přenášejí nemoc kojením na děti. Ženy jsou obecně více zasaženy důsledky nemoci, neboť jsou to nejčastěji ony, kdo se stará o nemocné. Častěji než muži kvůli nemoci ztrácejí zaměstnání, příjem nebo možnost vzdělání. Přitom právě vzdělávání žen o rizicích, způsobech přenášení nemoci a o možnostech prevence je jednou z nejúčinnějších strategií boje proti AIDS.

Počet lidí, kteří žijí s AIDS, se dramaticky zvyšuje také ve východní Evropě a v zemích bývalého Sovětského svazu. V porovnání s rokem 1995, kdy v těchto oblastech žilo odhadem 160 000 lidí nakažených virem HIV, je to podle současných odhadů 1,3 milionu. Nejvíce postiženými zeměmi jsou Estonsko, Litva, Rusko a Ukrajina, rychle se nemoc rozšiřuje také v Bělorusku, Moldávii a Kazachstánu. Hlavní příčinou přenosu v této oblasti je stále užívání nesterilních jehel mezi uživateli drog. V některých zemích však roste počet lidí, kteří se nakazili virem HIV prostřednictvím pohlavního styku s nakaženou osobou. (UNAIDS 2004 Report on the Global AIDS Epidemic)

Přestože počet lidí nakažených AIDS každý rok roste, existuje několik zemí (například Brazílie, Uganda nebo Thajsko), kde se podařilo tento počet dlouhodobě snížit. Globální strategie v boji proti AIDS musí být založena především na prevenci onemocnění ovlivňováním determinant, které při vzniku tohoto onemocnění působí (chudoba, migrace, nízká úroveň vzdělání, rizikový životní styl) a na účinné léčbě stávajících nemocných. K podchycení epidemie bude třeba vynaložit značné finanční prostředky a zároveň celou nemoc odtabuizovat.

Podle zprávy organizace UNAIDS z roku 2004 je třeba zaměřit se především na prevenci a cílenou osvětu. V současné době má přístup k prevenci AIDS méně než každý pátý člověk na světě. Podle odhadů UNAIDS by efektivně realizovaná prevence mohla předejít 29 milionům nakažení virem HIV z celkového počtu 45 milionů, které jsou odhadovány na toto desetiletí. Nutné je, aby prevenční programy byly dostupné lidem, kteří je nejvíce potřebují, to znamená ženám a mladým lidem. Aby bylo možné předejít rozšiřování viru HIV u žen, je třeba se zaměřit na jejich právní, společenské a ekonomické znevýhodnění, jež jsou základními příčinami jejich většího ohrožení touto nemocí. U mladých lidí je základem prevence hlavně vzdělání a dostupné informace o nemoci. Nezbytnou součástí je přístup k důvěrným informacím o svém zdravotním stavu a možnost používat kondomy.

Vedle prevence a osvěty je třeba věnovat značné úsilí podpoře lidí žijících s AIDS. V současné době není znám lék na AIDS, avšak existují léky (antiretrovirální terapie), které průběh nemoci zpomalují, a umožňují tak lidem s AIDS žít delší a plnohodnotný život. Velké většině lidí v rozvojových zemích však tyto léky nejsou dostupné. Mezinárodní snaha, aby k těmto lékům měli přístup všichni lidé, znamenala důležitý posun. Na boj proti AIDS byly mobilizovány velké prostředky a zároveň byly léky pro nemocné AIDS značně zlevněny. Podle zprávy UNAIDS z roku 2004 zahrnuje současná agenda péče a podpory nemocných: posilování schopnosti rodin zasažených AIDS vyrovnat se s nemocí (podpora finanční, podpora výživy, zdravotnická, přístup ke vzdělání

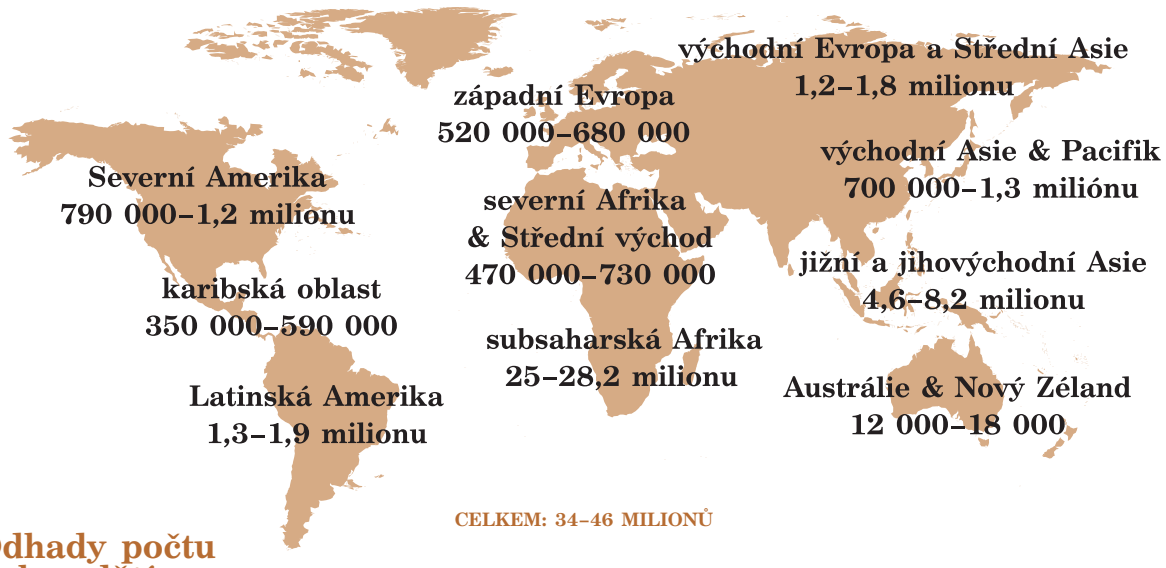

Graf: Odhady počtu dospělých a dětí žijících s AIDS v roce 2003

ZDROJ: UNAIDS

Graf: Odhadovaná úmrtí v důsledku AIDS v roce 2003

ZDROJ: UNAIDS

zdarma), posílení málo vyvinutých zdravotnických systémů (zvýšení lidských kapacit a finančních zdrojů), odstranění společenského stigmatu doprovázejícího AIDS, zajištění toho, aby programy prevence a péče byly dostupné těm, kteří je potřebují.

K tomu, aby bylo možné realizovat výše uvedená opatření týkající se prevence a péče o nemocné AIDS, jsou třeba velké finanční zdroje. Objem finančních prostředků vynaložených na boj proti AIDS vzrostl z 300 milionů dolarů v roce 1996 na 5 miliard dolarů v roce 2003. Podle nových odhadů bude třeba zhruba 12 miliard dolarů v roce 2005 a 20 miliard dolarů v roce 2007 na odpovídající prevenci a péči v chudých a středně bohatých zemích. Těchto 20 miliard by zajistilo antiretrovirální terapii více než 6 milionům lidí, podporu 22 milionů

sirotků, poradenství a testování AIDS pro 100 milionů lidí, osvětu o AIDS ve škole pro 900 milionů studentů a poradenské a další služby pro 60 milionů mladých lidí mimo školu. Prostředky k efektivnímu boji proti AIDS jsou mezinárodnímu společenství nepochybně dostupné. Otázkou je, zda se je podaří mobilizovat tak, aby zamezily rozšiřování epidemie a násobení jejích negativních důsledků.

Podvýživa

Dalším z velkých problémů ohrožujících zdraví lidí zejména v chudých zemích je podvýživa. Ohroženy jí jsou zejména ženy a děti v nejranějším věku života. Téměř polovina všech úmrtí dětí v rozvojových zemích je způsobena podvýživou. Celková podvýživa či nedostatek určitých živin přispívají ke zvýšení dětské a mateřské nemocnosti. Obecně vede ke snižování schopnosti učit se, k nižší produktivitě a k vyšší celkové úmrtnosti. Podvýživa způsobuje nižší odolnost vůči nemocem, zpomalování nebo zastavení tělesného růstu. Častý je nedostatek vitaminu A, jódu a železa.

Ve většině částí světa se pozvolna výživa lidí zlepšuje. Jinak tomu je ve východní Africe, kde se počet podvyživených dětí do pěti let zvýšil z 22 milionů v roce 2000 na téměř 24 milionů v roce 2004.

Nejefektivnější způsoby, jak lze z hlediska zdravotnických systémů čelit podvýživě, jsou: poskytování vitaminu A, šíření informací o prospěšnosti kojení a informování o výživě. Avšak k celkovému vymýcení podvýživy je třeba zaměřit se na příčiny, které vedou k jejímu vzniku. Jedná se hlavně o chudobu a nedostatek příjmu, nedostatečnou péči o děti a ženy, omezený přístup k nezávadné vodě a chybějící vzdělání žen a dívek. Nejlepší způsob, jak bojovat s podvýživou, je tedy zlepšení ekonomické situace lidí a jejich možnost přístupu ke vzdělání. Samotný ekonomický růst však nestačí. Je třeba, aby se výhody z něj plynoucí dostaly k nejvíce ohroženým skupinám, tedy k chudým, ženám a dětem.

ZDROJ: http://www.worldbank.org

Malárie, tuberkulóza

V chudých zemích se vyskytuje mnoho dalších nemocí, které způsobují velký počet úmrtí a znemožňují obyvatelům vymanit se z chudoby. Nejrozšířenější a nejznámější z nich jsou malárie a tuberkulóza. Na malárii umírá ročně asi milion lidí. Více než 90 procent těchto úmrtí připadá na subsaharskou Afriku, přičemž velká většina z umírajících jsou děti mladší pěti let. V uplynulých dvou desetiletích se zvyšovala nemocnost a úmrtnost na malárii zejména kvůli špatným zdravotnickým systémům, zvyšující se odolnosti nemoci a jejích přenašečů (komárů anopheles) vůči lékům a insekticidům a také kvůli lidské migraci a konfliktům.

Tuberkulóza je další nemocí, na niž ročně umírá asi 2 miliony lidí, přestože na ni byl nalezen lék již před padesáti lety. Přes 95 procent úmrtí připadá na rozvojové země. Nejvyšší procento nemocných tuberkulózou je v Africe, avšak v Asii žije největší absolutní počet lidí s touto nemocí. Na případě zemí bývalého Sovětského svazu je zřetelné, že ekonomická a sociální krize mohou způsobit rychlé rozšíření epidemie. Stejně jako ostatní nemoci i tuberkulóza nese závažné důsledky pro jednotlivce, rodiny i celou společnost. Nemocní nemají možnost se plně zapojit do společenského života a je třeba, aby se jim dostalo náročné péče.

ZDROJ: http://www.worldbank.org

VÝVOJOVÉ TRENDY ZDRAVÍ V GLOBÁLNÍM KONTEXTU

Sledování globálních trendů zdraví nás nemůže naplňovat přílišným optimismem. Stále jsme svědky rostoucích rozdílů ve zdraví mezi bohatými a chudými státy světa. Šíření přenosných chorob zejména v chudých zemích stále působí značné potíže. Za posledních 50 let se střední délka života celosvětově zvýšila o 20 let, toto zlepšení se však netýkalo všech zemí světa. Globální společenství má nesporně potenciál globální problémy zdraví účinným způsobem řešit. Otázkou zůstává, do jaké míry bude tento potenciál využit a zda bude dostatek prostředků investován do oblasti zdravotnictví a vzdělání zejména v chudých regionech.

Rozvojová spolupráce by v oblasti zdraví měla být zaměřena především na vytváření příznivějších životních podmínek lidí v chudších částech světa, a tím pozitivně ovlivňovat determinanty zdraví tamní populace. Důležitý je přístup zejména k primární zdravotní péči, k základním druhům léčiv pro všechny obyvatele Země a nalézání účinných mechanismů rozdělování finančních prostředků pro zdraví.

Literatura

LITERATURA V ČESKÉM JAZYCE:

Háva, P. **Zdraví 21: Úvod k osnově politiky zdraví pro všechny.** Kostelec nad Černými lesy: IZPE, 2003.

Holčík, J., Žáček, A. **Sociální lékařství.** Brno: Masarykova univerzita Brno, 1995.

Podpora zdraví poznatky a praxe: Stručný souhrn poznatků z publikace: Katz, J., Peberdy, A. Promoting Health-knowledge and Practice. Kostelec nad Černými lesy: IZPE 2003

CIZOJAZYČNÁ LITERATURA:

Alleyne, G. A. O., Cohen, D. **Health, Economics, Growth and Poverty Reduction: Report of Working Group I of the Commission on Macroeconomics and Health.** Geneva: World Health Organization, 2002.

Beagelhole, R., Bonita, R. **Public Health at the Crossroads: Achievements and prospects.** Cambridge: Cambridge university Press, 1997.

Dahlren, G., Whitehead, M. **Policies and Strategies To Promote Social Equity In Health.** Stockholm: Institute For Future Studies, 1991.

Preperdy, A.: **Promoting Health Knowledge and Practice.** London, Open University, 1997.

The World Health Report 2003: Shaping the Future. Dostupné na adrese: http://www.who.int/whr/2003/en/

Aktivita:

ŽIVOT A SMRT

PŘEDPOKLÁDANÝ PŘÍNOS:

Studenti si uvědomí rozdíly v příčinách úmrtí v jednotlivých regionech.

Cíle:

KOGNITIVNÍ

- Studenti kategorizují příčiny úmrtí v jednotlivých regionech.
- Studenti identifikují faktory, které zapříčiňují rozdíly mezi regiony.

KOMUNIKATIVNÍ/KOOPERATIVNÍ

- Studenti společně dospějí ke konsenzu.
- Studenti srozumitelně vysvětlí závěry, ke kterým dospěli.

Postup:

PŘEDPOKLÁDANÝ ČAS:

45 min

CO POTŘEBUJEME:

Kopie tabulky pro dvojice studentů (viz níže).

1. ČÁST

Vyzvěte studenty, aby vytvořili dvojice, a zadejte jim následující úkol:

Do přiložené tabulky vepište příčiny úmrtí v jednotlivých regionech podle četnosti výskytu (od nejčastější příčiny po nejméně pravděpodobnou).

Vybrané dvojice seznámí se svými závěry, ostatní komentují. (Dokonalé pořadí není rozhodující, zaměřte se na to, co převažuje a proč – viz text kapitoly.)

2. ČÁST

Následuje diskuse nad důvody rozdílů mezi regiony. Poté zvolte vhodnější postup dle situace:

a) Důvody se pokuste kategorizovat (tj. hledat, zda mají nějaké společné kořeny) a zkuste dojít k oblastem (viz text kapitoly)
- Biologické
- Životní styl
- Životní prostředí
- Sociální a ekonomické
- Dostupnost a kvalita zdravotní péče

b) Nejdříve studenty seznamte s kategoriemi a důvody, které zazní při diskusi, k nim společně přiřazujte.

3. ČÁST – ZÁVĚREČNÝ ÚKOL PRO STUDENTY:

Rozhodněte, které z kategorií (výše uvedených) jsou v jednotlivých regionech nejobvyklejší, a vysvětlete proč.

Autonehoda, AIDS, rakovina plic, SARS, cévní onemocnění, infarkt, ptačí chřipka, malárie, leukémie, ebola, sebevražda, tuberkulóza, úplavice

Západní Evropa	Subsaharská Afrika	Severní Amerika	Jihovýchodní Asie	Česká republika

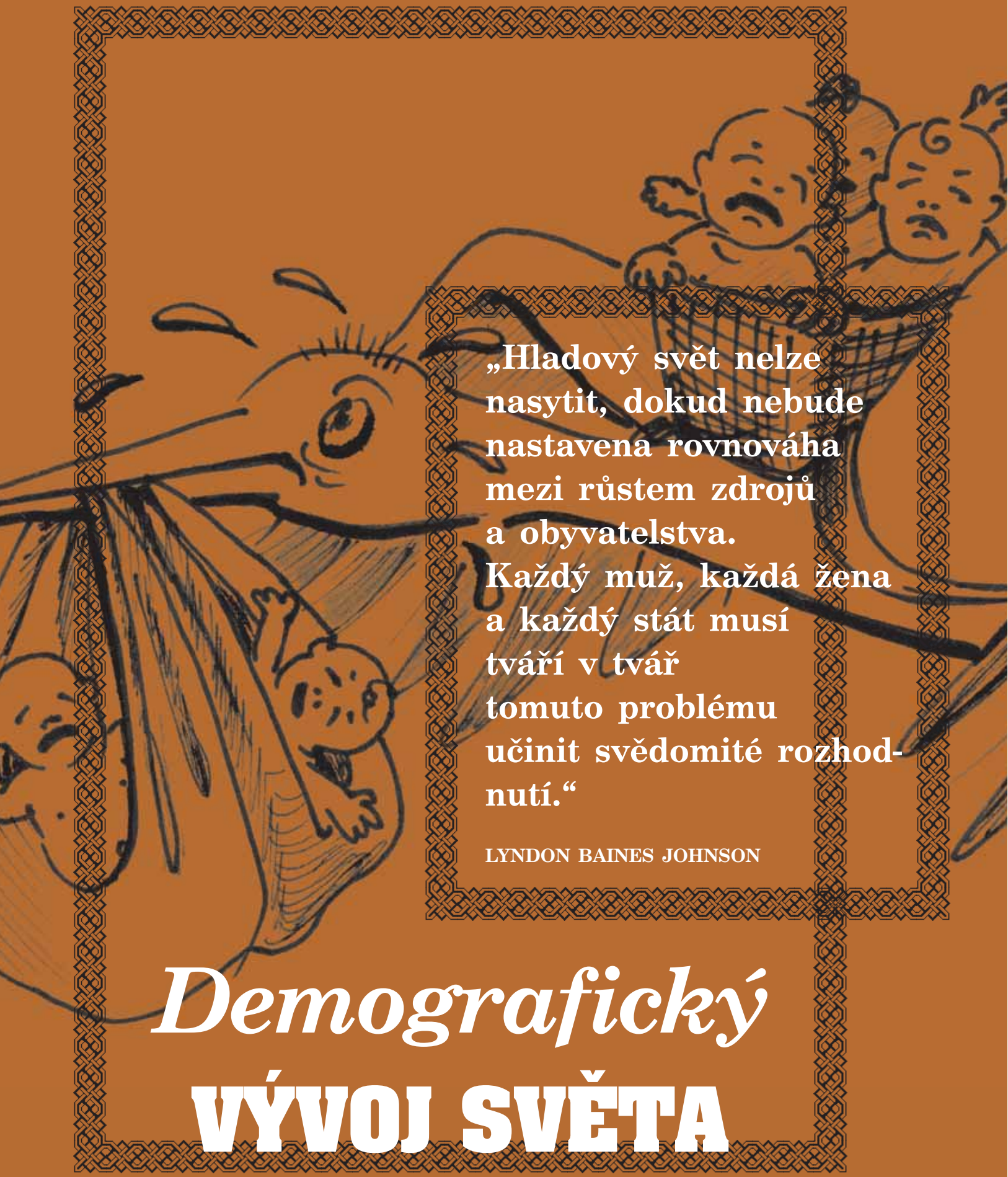

„Hladový svět nelze nasytit, dokud nebude nastavena rovnováha mezi růstem zdrojů a obyvatelstva. Každý muž, každá žena a každý stát musí tváří v tvář tomuto problému učinit svědomité rozhodnutí.“

LYNDON BAINES JOHNSON

Demografický VÝVOJ SVĚTA

SHRNUTÍ KAPITOLY:

Demografický vývoj lidstva vedl ve druhé polovině 20. století ke značnému nárůstu počtu obyvatel Země, který zapříčinil, že se tato otázka dostala mezi nejpalčivější problémy současného světa. Prognózy vývoje pro příští desetiletí se sice různí v konečných číslech, jedno je jim však společné – pokud se zásadním způsobem nezmění světové demografické procesy, následkem bude přelidnění, ohrožující možnosti rozvoje lidí na Zemi. Optimističtější scénáře předpokládají, podobně jako tomu bylo ve vyspělých zemích, průběh tzv. demografické revoluce v rozvojových zemích, které dnes představují oblasti s největším populačním nárůstem. Současná situace i její případné řešení souvisí s mnoha faktory z celého spektra otázek politických, ekonomických i sociálních.

Na začátku 20. století žily na Zemi necelé 2 miliardy obyvatel, na jeho konci to již bylo přes 6 miliard. Především ve druhé polovině minulého století došlo k obrovskému nárůstu populace. Tehdy se přírůstek obyvatelstva blížil 2 procentům. I dnes, na začátku nového tisíciletí, představuje populační vývoj přes pozvolný pokles přírůstku na 1,3 procenta jeden ze základních globálních problémů lidstva. Každou minutu se totiž na naší planetě narodí asi 250 dětí a zároveň 100 lidí zemře. Za těmito celkovými údaji musíme vidět značné regionální rozdíly, a to nejen ve změnách početního stavu populace, ale i v kvalitě života.

Základní rozdíl se jednoznačně rýsuje při porovnání situace v rozvinutých zemích na jedné straně a ve většině rozvojových zemích na straně druhé. Zatímco v Evropě dochází k mírnému úbytku obyvatelstva přirozenou cestou, africké země dosahují v průměru téměř 2,5 procentního přírůstku. Podle prognózy OSN z roku 2003 se počet obyvatel naší planety zvýší z dnešních 6,3 miliardy na 8,9 miliardy v roce 2050, přičemž naprostá většina tohoto přírůstku, tj. přes 2,5 miliardy, připadne na rozvojové země. Prognóza v této nejpravděpodobnější variantě počítá s poklesem plodnosti v rozvojových zemích z 3,1 dítěte připadajících dnes v průměru na jednu ženu přibližně na 2 děti v roce 2050. Kdyby však k této předpokládané změně nedošlo a reprodukční poměry by zůstaly v rozvojových zemích přibližně na současné úrovni, pak bude růst výrazně vyšší a celosvětový počet obyvatel by v polovině století přesáhl 12,7 miliardy.

Co nás vede k předpokladu poklesu plodnosti v rozvojových zemích? Je to především určitá analogie s demografickým vývojem ve vyspělých zemích, která je součástí konceptu tzv. demografické revoluce (viz rámeček Demografická revoluce).

Pro neprůmyslové společnosti je typická vysoká plodnost (ženám se rodí v průměru 5 až 7 dětí) spolu s vysokou úmrtností především v dětském věku (až 40 procent dětí se nedožije pátých narozenin). Přirozený přírůstek (rozdíl mezi plodností a úmrtností) je nízký.

V další fázi se začíná zvyšovat přirozený přírůstek v souvislosti se snižováním úmrtnosti. To je spojeno s procesem modernizace, kdy se zlepšují hygienické podmínky, zásobování potravinami či dochází k novým objevům v oblasti medicíny. S určitým časovým odstupem následuje v další fázi pokles plodnosti související se změnou způsobu života při transformaci na městskou průmyslovou společnost. Jde například o orientaci na zaměstnání, o výraznou participaci žen na trhu práce a o další faktory, které vedou k tomu, že rodiny mají v průměru 1–3 děti. Tímto vývojem prošly v průběhu 19. a první poloviny 20. století země Evropy a Severní Ameriky a k podobným změnám, i když významně modifikovaným, postupně dochází i ve většině rozvojových zemí. Důležitý je především rozdíl, který vzniká rozevřením pomyslných nůžek mezi poklesem úmrtnosti a časově zpožděným poklesem porodnosti. Přirozený přírůstek, který je důsledkem tohoto posunu, je dnes v rozvojových zemích řádově vyšší, než tomu bylo u evropských populací v průběhu 19. století (viz graf na protější straně nahoře).

Demografická revoluce

Demografická revoluce představuje přechod od primitivního reprodukčního chování s vysokou plodností a úmrtností k novému řádu reprodukce, charakteristickému nízkou porodností i úmrtností. Dřívější pokles plodnosti a úmrtnosti často vede k časově omezenému zvýšení přirozeného přírůstku. Tento vývoj je spojen s ekonomickými, sociálními a politickými změnami, k nimž dochází v široce chápaném procesu modernizace.

Graf: Průběh demografické revoluce ve Švédsku a Mexiku

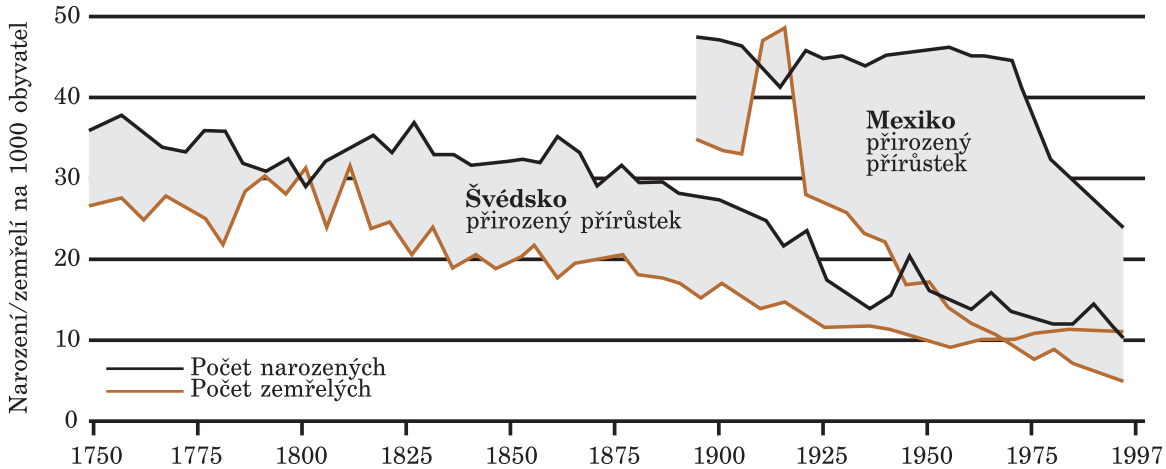

ZDROJ: Švédsko: Mitchell, B. R. **European Historical Statistics 1750–1970** (1976)
Mexiko: CELADE **Boletín demográfico no. 59**; Alba-Hernandez, F. **La población de México** (1976)

POPULAČNÍ VÝVOJ V ROZVOJOVÝCH ZEMÍCH

I mezi regiony rozvojových zemí existují v současnosti významné rozdíly v charakteru přirozené reprodukce, které do značné míry souvisejí s dosaženou úrovní jejich ekonomického rozvoje a odpovídají jejich postavení v jednotlivých fázích DEMOGRAFICKÉ REVOLUCE. Ve většině zemí Jižní Ameriky, jihovýchodní a východní Asie již došlo k významnému zlepšení úmrtnostních poměrů, postupně klesá i úroveň porodnosti, a tak je přirozený přírůstek jen mírně nad celosvětovým průměrem. Specifické postavení zaujímá miliardová populace Číny, kde se v posledním období díky tvrdé státní regulační politice značně snížila porodnost. Její hodnoty dnes dosahují 1,7 dítěte na ženu a jsou srovnatelné se situací v řadě evropských zemí. Přirozený přírůstek čínské populace, který činí 0,6 procenta, je již výrazně pod celosvětovým průměrem. Díky tomuto vývoji bude Čína po roce 2030 vystřídána na místě nejlidnatější země světa Indií. Ostatní oblasti rozvojového světa se ještě nacházejí ve fázi relativně vyšších přirozených přírůstků (1,8–3 procenta), ovlivněných především přetrvávající vysokou porodností. Asi nejproblematičtější je situace v Africe, zejména v oblastech na jih od Sahary, kde se ženám rodí v průměru přes 5 dětí.

Populační vývoj má celou řadu souvislostí s problémy ekonomickými, politickými, sociálními a environmentálními. Je nedílnou součástí řešení těchto problémů, není však řešením samospasitelným. To znamená, že samo snížení populačního růstu v rozvojových zemích nemůže vyřešit jejich rozsáhlé problémy. Pokud tedy budeme uvažovat o demografických poměrech v zemích třetího světa a jejich možných dopadech na další vývoj, mějme na zřeteli následující fakta.

Jedním z vážných problémů rozvojového světa zůstává velký POPULAČNÍ PŘÍRŮSTEK, daný v prvé řadě vysokou plodností žen. Proč se rodí v chudých společnostech tak značný počet dětí? Existuje celá řada faktorů, které tento jev ovlivňují. Děti jsou pro rodinu přínosem jako levná pracovní síla, náklady

Graf: Etapy demografické revoluce

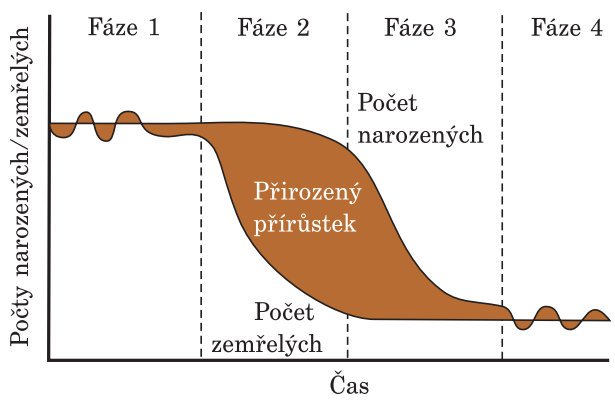

ZDROJ: www.prb.org/presentations/1PRB

Graf: Počet dětí připadajících na jednu ženu podle dosaženého vzdělání (1994/97)

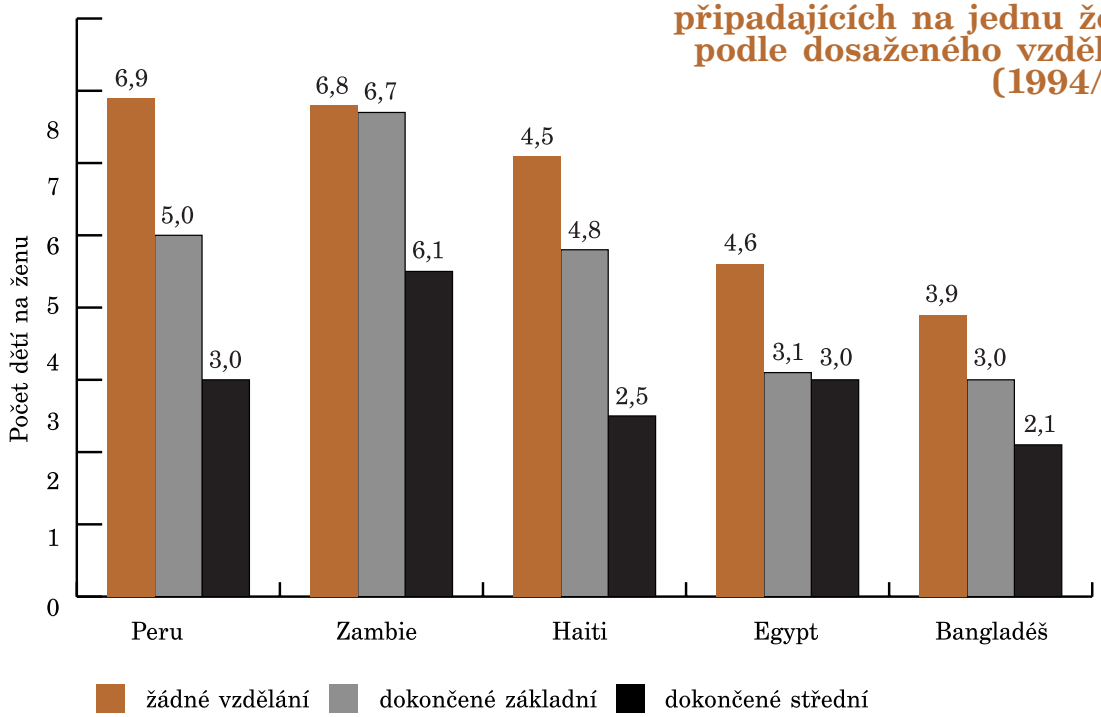

ZDROJ: **Demographic and Health Surveys:**
Peru 1996, Zambia 1996, Haiti 1994/95, Egypt 1995, Bangladesh 1996–97.

na jejich výživu a výchovu jsou v těchto společnostech nízké. Zároveň děti představují zajištění rodičů ve stáří, neboť ti se nemohou spoléhat na státní sociální politiku. Nezanedbatelnou roli hraje i vysoká úmrtnost v dětském věku, a tedy potřeba mít více dětí, aby se alespoň některé dožily dospělosti. Tyto racionální faktory, často založené na ekonomických souvislostech, se pak promítají do kultury dané společnosti, odrážejí se v jejích zvycích a tradicích. Konkrétnějšího vyjádření se jim dostává zakotvením ve věrouce různých náboženství. Demografické chování s preferencí rodin s velkým počtem dětí má díky těmto sociokulturním souvislostem značnou setrvačnost, a může tedy doznívat i ve změněných politicko-ekonomických podmínkách.

Snižování porodnosti je jedním z faktorů, který může usnadnit řešení problémů rozvojových zemí. Ukazuje se, že jednoduše koncipovaná antipopulační politika nepřináší očekávané výsledky. Zvláštním případem je snad pouze Čína, kde tvrdě, často až násilně prosazovaná politika rodiny s jedním dítětem slavila viditelné úspěchy. To se však odehrávalo v podmínkách totalitárně fungujícího státu, tedy v podmínkách nepřenositelných do jiných oblastí. Snižování porodnosti v rozvojových zemích bude záviset na postupných změnách ve způsobu života, spojených především s postavením žen ve společnosti. Existuje celá řada studií, které jednoznačně dokládají vztah mezi dosaženou úrovní vzdělání žen a jejich plodností (viz graf nahoře).

Díky přetrvávající vysoké plodnosti a postupnému snižování úmrtnosti především v dětském věku dochází v rozvojových zemích k výraznému zvýšení PODÍLU MLADÉHO OBYVATELSTVA (viz graf na protější straně). Zatímco v Evropě je přibližně 17 procent obyvatel mladších patnácti let, v zemích třetího světa je to v průměru dvakrát tolik, tj. 33 procent. V Africe je však polovina populace mladší osmnácti let. Takovéto věkové složení má specifické dopady ekonomické, sociální, politické i demografické. Vysoký podíl mladé neproduktivní složky zatěžuje nepříliš výkonné ekonomiky rozvojových zemí a vyvolává potřebu vyšších nákladů na fungování vzdělávacích systémů. Vysoká nezaměstnanost mezi mladými vrstvami obyvatel, které jsou náchylné k radikalizaci, je potenciálním zdrojem ozbrojených konfliktů. Zároveň tito mladí lidé vytvářejí předpoklad pro další populační růst. I přes snižování plodnosti, tedy počtu dětí, které se průměrně rodí ženě během jejího života, může být ve věkové struktuře pro horizont příštích deseti až patnácti let zakódován vysoký populační růst.

Ještě závažnějším problémem bude pro rozvojové země POSTUPNÉ STÁRNUTÍ POPULACE (viz graf „Vývoj podílu obyvatelstva staršího 60 let“ dále). Jestliže je

Graf: Vývoj věkového složení ve vyspělých a rozvojových zemích

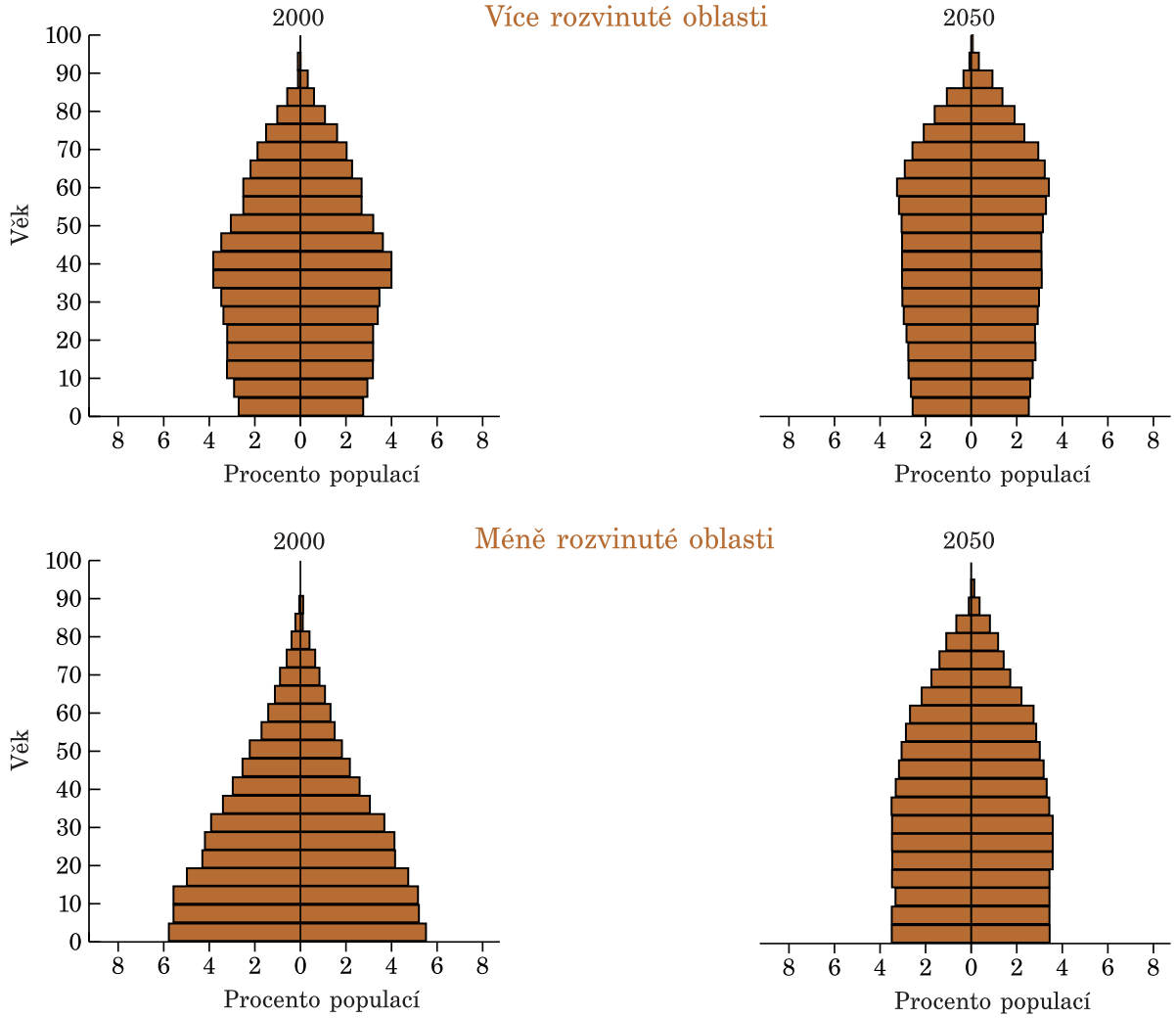

ZDROJ: **The Sex and Age Distribution of the World Populations: 1998 Revision,** United Nations publication

to v současnosti jedna z nejžhavějších otázek řešených ve vyspělých zemích, pak např. v miliardové populaci Číny budou v důsledku velice rychlého poklesu plodnosti dopady tohoto procesu ještě daleko dramatičtější. Podíl osob starších šedesáti let zde v současnosti činí asi 10 procent, za padesát let se podle prognózy zvýší až na 30 procent, což bude v absolutním vyjádření představovat téměř 440 milionů obyvatel. Demografové a ekonomové v souvislosti se změnami ve věkové struktuře v rozvojových zemích hovoří o tzv. „demografickém okně“ – etapě, kdy při přechodu od populace převážně mladé k populaci s významnou ekonomickou zátěží starého obyvatelstva dojde k přechodnému období, ve kterém podíl produktivního obyvatelstva výrazněji převáží neproduktivní složky populace. Toto stadium vytváří časově omezený prostor – dává šanci k řešení ekonomických problémů těchto zemí.

Samozřejmě, že při hodnocení populačního vývoje nemůžeme zůstat pouze u kvantitativního přístupu, musíme brát na zřetel také kvalitu života dané populace. Záběr tohoto pojmu je značně široký. Z demografického hlediska jde především o zdravotní, resp. úmrtnostní poměry v populaci. Přes postupný pokles úmrtnosti je situace v řadě rozvojových zemí velmi špatná, někde dokonce dochází k jejímu zhoršování. Ukazatel střední délky života, tj. věku, kterého by se měl jedinec za stávajících úmrtnostních podmínek v průměru dožít, nedosahuje v zemích subsaharské Afriky ani 50 let, zatímco ve vyspělých zemích je jeho hodnota 76 let. Na tomto propastném rozdílu se podepisuje především vysoká úmrtnost dětí. V nejzaostalejších oblastech světa se nedožívá svých prvních narozenin 10 až 15 procent dětí.

Úmrtnostní poměry jsou v rozvojových zemích vedle nedostatku potravin a dosažitelnosti lékařské

Graf: Vývoj podílu obyvatelstva staršího 60 let

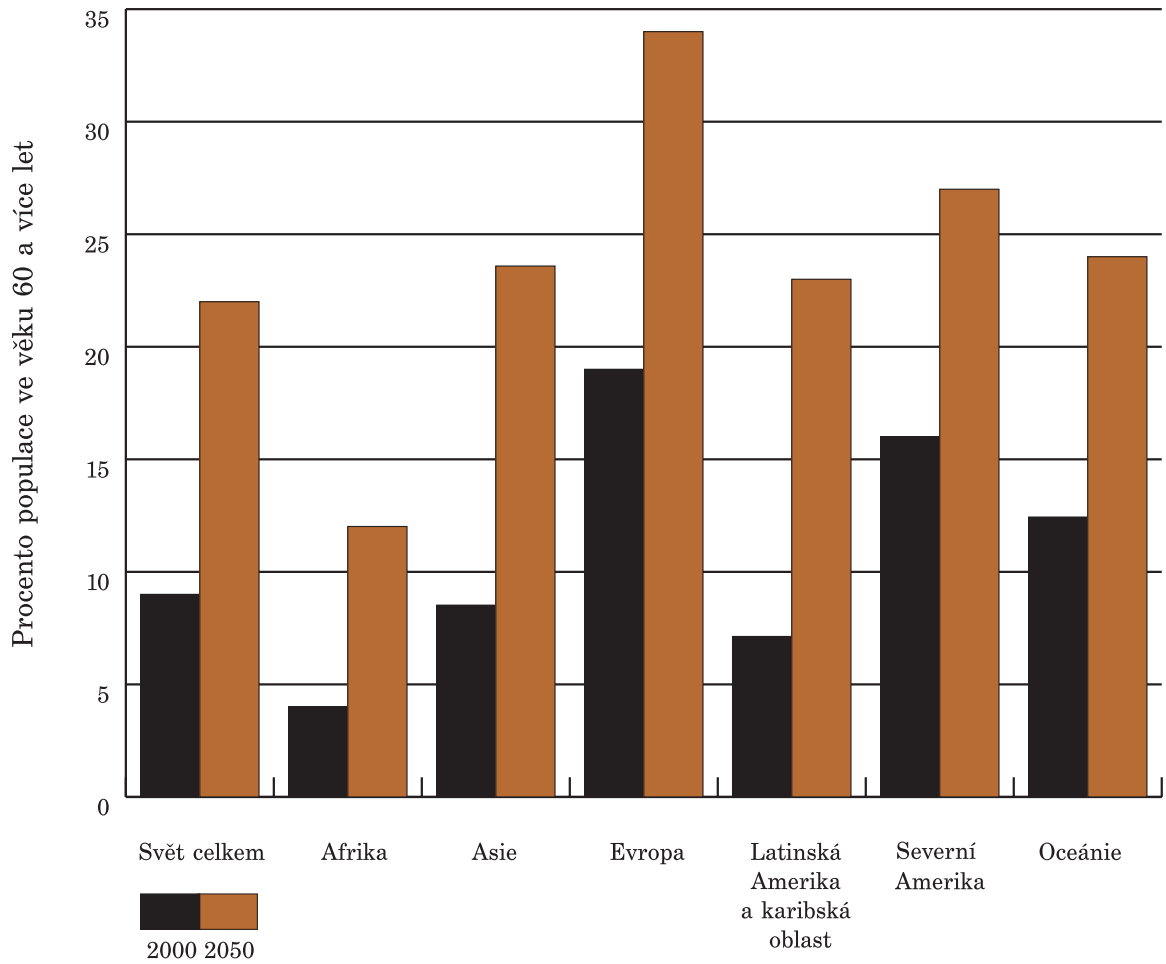

ZDROJ: **World Population Prospects, The 1998 Revision, Volume II: Sex and Age.** UN Secretariat

péče významně ovlivňovány nedostupností kvalitních vodních zdrojů. V rozsáhlých oblastech subsaharské Afriky nemá přístup k pitné vodě 40 až 50 procent populace, v řadě dalších oblastí třetího světa je tento podíl jen o málo nižší. Přitom asi 60 procent úmrtí dětí do jednoho roku připadá na infekční onemocnění, která převážně souvisejí s nedostatkem kvalitní vody. Významnou hrozbou populačního vývoje rozvojových zemích je dnes také šíření nemoci HIV/AIDS. Celosvětové odhady uvádějí na přelomu tisíciletí asi 40 milionů případů tohoto onemocnění, přičemž více než 70 procent se týká afrických zemí ležících na jih od Sahary. V zemích, jako je Botswana, Zambie nebo Jihoafrická republika, postihuje onemocnění více než 20 procent dospělé populace. Významně jsou samozřejmě ovlivněny úmrtnostní poměry – střední délka života v nejhůře postižených zemích se pohybuje pouze okolo 40 let, více než polovina úmrtí dětí do pěti let často připadá na vrub onemocnění HIV/AIDS.

Literatura

LITERATURA V ČESKÉM JAZYCE:

Valin, J. **Světové obyvatelstvo.** Praha: Academia, 1992.

WEBOVÉ ODKAZY

www.un.org/popin – Vstupní brána k populačním informacím OSN

www.unfpa.org – Populační fond OSN

www.nidi.nl – Nizozemský demografický institut

www.prb.org – Populační institut USA

www.who.org – Světová zdravotnická organizace

Aktivita:

POPULAČNÍ EXPLOZE

PŘEDPOKLÁDANÝ PŘÍNOS:

Studenti si osvojí pojmy demografická revoluce, porodnost, úmrtnost, přirozený přírůstek, resp. úbytek, věková pyramida.
Studenti pochopí důvody a důsledky populační exploze v rozvojových zemích.

Cíle:

KOGNITIVNÍ

- Studenti vysvětlí důvody rozdílného populačního chování v bohatých a chudých zemích.
- Studenti vlastními slovy vysvětlí pojmy: demografická revoluce, porodnost, úmrtnost, přirozený přírůstek, resp. úbytek, věková pyramida.

KOMUNIKATIVNÍ/KOOPERATIVNÍ

- Studenti srozumitelně prezentují nejpodstatnější výsledky skupinové práce.

Postup:

PŘEDPOKLÁDANÝ ČAS:

45 min

CO POTŘEBUJEME:

Věkové pyramidy na fólii, případně tabulku věkového rozložení.

1. ČÁST

Vyzvěte studenty, aby se rozdělili na dvě rovnoměrné skupiny (1. symbolizuje bohaté země a 2. chudé) a v jednotlivých skupinách vytvořili podskupinky. Počet členů podskupin by měl odpovídat odhadovanému poměru mezi věkovými skupinami.

- Děti a mládež (Předproduktivní věk)
- Dospělí (Produktivní věk)
- Senioři (Poproduktivní věk)

2. ČÁST

Po dělení na základě věkových pyramid a přiložené tabulky skupiny společně upravte. Např. použijte fólii a nechte studenty diskutovat o změnách.

OTÁZKY PRO SKUPINKY

DM: Co pravděpodobně děláte (škola, práce)? Kolik máte přibližně sourozenců? Proč?
DO: Co pravděpodobně děláte (čím se zabýváte)? Co je vaší pracovní náůní? Co děláte ve volném čase? Kolik máte dětí? Proč?
SE: Co pravděpodobně děláte (čím se zabýváte)? Kolik máte ve svém okolí vrstevníků? Proč?

3. ČÁST

Následuje prezentace v pořadí: nejdříve obě skupiny DM, poté DO a nakonec SE.

OTÁZKY PRO NÁSLEDUJÍCÍ DISKUSI:

Jaké jsou rozdíly v populačním vývoji (chování)? Jaké jsou důvody a důsledky populačního chování? Jak to ovlivňuje růst počtu obyvatel? Jaké to může přinášet problémy?

4. ČÁST

Na základě diskuse motivujte studenty k vymezení pojmů: demografická revoluce, porodnost, úmrtnost, přirozený přírůstek, resp. úbytek, věková pyramida. Jednotlivé pojmy můžete zaznamenat na tabuli (poster) či zadat jejich písemnou definici jako úkol na příští setkání.

Věkové rozložení

Počet studentů	Bohaté země			Chudé země		
	DM	DO	SE	DM	DO	SE
20	2	5	3	5	4	1
21	2	5	3	6	4	1
22	3	5	3	6	4	1

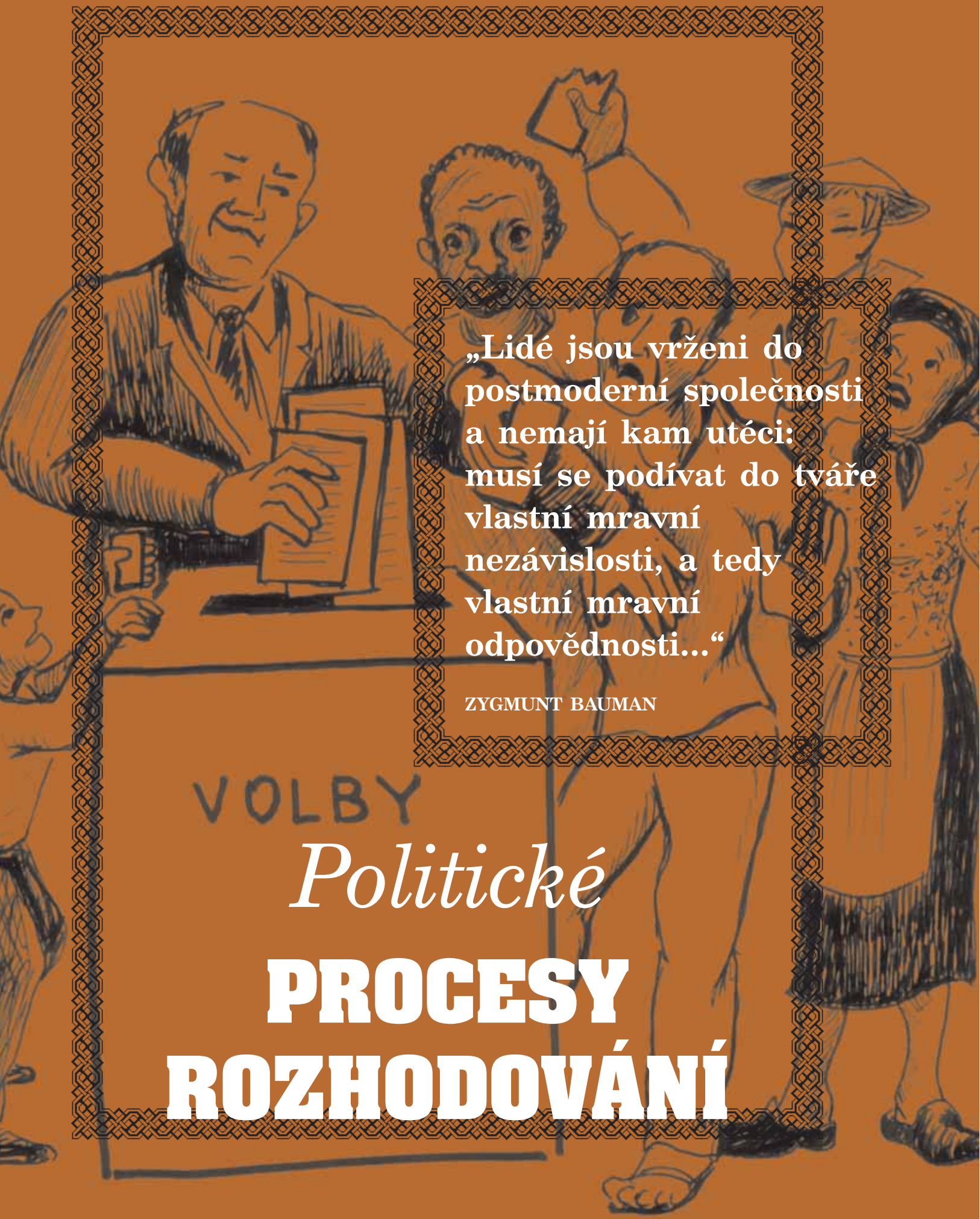

„Lidé jsou vrženi do postmoderní společnosti a nemají kam utéci: musí se podívat do tváře vlastní mravní nezávislosti, a tedy vlastní mravní odpovědnosti...“

ZYGMUNT BAUMAN

Politické PROCESY ROZHODOVÁNÍ

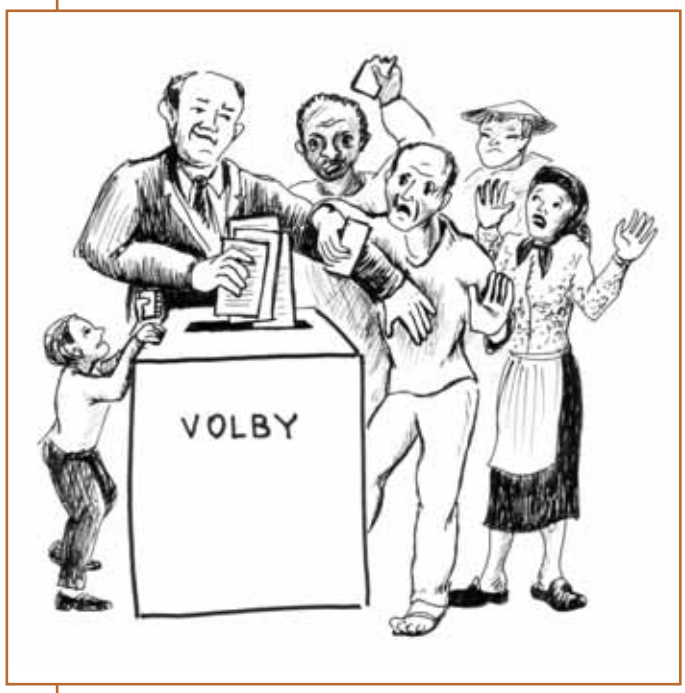

SHRNUTÍ KAPITOLY:

V současném světě existuje mnoho různých politických zřízení, která poskytují různě velkou možnost jednotlivcům podílet se na rozhodování o věcech veřejných. Nejvíce rozšířený je model liberální demokracie, který však nabývá ve světě vzhledem ke kulturním specifikům různých forem, přičemž v některých zemích jsou znaky demokracie naplňovány jen formálně. Součástí procesů globalizace je i přenášení rozhodování o mnoha významných věcech na jinou než státní úroveň. V souvislosti s tím se mění role státu a na významu získávají další aktéři, jako jsou mezinárodní instituce či nevládní organizace.

Člověk se rozhoduje denně o různých věcech, které se bezprostředně dotýkají jeho běžného života. Rozhoduje se, co si dá k obědu, jaké si vezme oblečení nebo na jaký film půjde večer do kina. Základem k takovým rozhodnutí jsou podmínky, v jakých žije. Je-li někdo chudý, jeho rozhodování je v některých ohledech podstatně složitější, než je rozhodování pro někoho, kdo má zajištěný základní příjem. A už vůbec jinak se rozhoduje někdo, kdo nemá žádné problémy s penězi.

Méně častěji se člověk rozhoduje o věcech dlouhodobého klíčového významu. Jedná se o volby typu: kam poslat dítě do školy, jaké zaměstnání si zvolit, zda se odstěhovat tam, či onam, zda volit tu, či onu politickou stranu. Kritéria pro rozhodování jsou obdobná jako v jiných případech a jedním ze základních faktorů, který ovlivňuje rozhodování lidí, je opět míra jejich bohatství. Je-li základním problémem rodiny přístup k pitné vodě, často nepošlou děti do školy, protože jsou to právě ony, kdo nosí každý den vodu nutnou pro základní chod domácnosti z několikakilometrové vzdálenosti. Ve volbách pak nejspíše dají hlas tomu, kdo slíbí, že vodu přivede.

INDIVIDUÁLNÍ VOLBA

Koncept liberální zastupitelské demokracie klade při rozhodovacím procesu na jakékoli úrovni hlavní důraz na práva a povinnosti jednotlivce. Základním kritériem pro posuzování míry demokracie bývá to, jakou má jedinec možnost podílet se na rozhodování v záležitostech, které se ho dotýkají krátkodobě a bezprostředně, stejně jako dlouhodobě (takovému rozhodnutí se většinou říká strategické, protože může zásadně a na dlouhou dobu ovlivnit orientaci jednotlivce, skupiny nebo většího celku). Rozhodováním jsou v takovém případě míněny především volby, ať už do zastupitelských orgánů místních, regionálních či celostátních. Evropská unie přináší novou kvalitu v tom, že se ve volbách rozhoduje o zastupitelích pro nadnárodní úroveň.

Teoretici liberálního pojetí zdůrazňují, že pro kvalitu takového rozhodnutí je důležité, jak dalece se může jedinec účastnit procesu rozhodování aktivně i pasivně. Tedy zda má dostatečně svobodný přístup k informacím, které se týkají jeho rozhodnutí, zda a jak může rozhodnutí ovlivnit a zda může být nejen tím, kdo pasivně odevzdává svůj hlas, ale i tím, kdo je volen. Tento koncept politické kultury se v odborné literatuře nazývá anglicky „civic culture“, což lze přeložit jako „občanská kultura“. Je spojen se jmény Gabriela Almonda a Sydneyho Verby, kteří zkoumali proces rozhodování a účasti jednotlivce v něm v několika bohatých i chudých zemích v 60. a 70. letech a na základě tohoto výzkumu vypracovali právě koncept občanské kultury.

DEMOKRACIE A KULTURNÍ SPECIFIKA

Koncept LIBERÁLNÍ DEMOKRACIE založený na právech a povinnostech jednotlivce převládl v posledních letech po celém světě a šíření demokracie se stalo jedním z hlavních globalizačních témat. Až poměrně nedávno se však začalo ve větší míře diskutovat o tom, že takto pojatý přístup k rozhodování nemusí vyhovovat všem kvůli rozdílné historii, kultuře nebo způsobu myšlení. Navíc musí být pro takový způsob rozhodování splněna velká řada předpokladů: ten, kdo se rozhoduje, musí mít nejen informace, ale i určitý stupeň vzdělání, musí si být vědom zodpovědnosti a musí být zvyklý žít v určité formě státního uspořádání, která mu umožňuje učinit rozhodnutí svobodně a bez nátlaku. Český etnolog Miroslav Nožina ve své knize o Kambodži uvádí názorný příklad střetu liberálního pojetí s tradicemi a daným sociálním postavením vesničanů v horské vesnici Rattanakiri, kde před prvními svobodnými volbami pracovníci OSN pomocí videa a televize promítali lidem, kteří nikdy předtím televizi neviděli, instruktážní pořad o tom, jak a proč se účastnit voleb. „Mnohé, co teď slyší, přesahuje hranice jejich chápání. Naprostá většina z nich nikdy v životě neopustila Rattanakiri a má jen mlhavou představu o tom, kde leží hlavní město Phnompenh. Jejich jednání vždy silně ovlivňovaly rodinné a kmenové vazby. Předcházející vlády v zemi na mínění horalů nikdy příliš nedaly. Teď jsou najednou součástí většího celku, o němž mají spolurozhodovat. Dozvídají se, že mají volit podle svého osobního přesvědčení, ne podle toho, co jim kdosi nařídí. Poprvé cítí „břímě demokracie“, napsal Miroslav Nožina.

Jinými slovy, vztah demokracie jako státního a společenského uspořádání a rozvoje je složitější, než se na první pohled zdá. Liberálové se snaží v krátké době prosadit zřízení, které se jinde vyvíjelo stovky let. Odpůrci rychlého prosazování demokracie tvrdí, že společnosti, které mají za sebou úplně jinou historickou zkušenost a jinou kulturu, nemohou tak snadno přejmout cizorodé prvky. Jediný pokus prosadit demokracii silou se podařil v Japonsku po roce 1945. Ve většině případů jde o pozvolné přizpůsobování se obou stran konkrétním okolnostem v konkrétním čase, tedy spíše evolučně než revolučně.

Hlavní odlišností, kterou zdůrazňují především asijští autoři píšící o demokratizaci, je rozdílný důraz, který některé tradiční společnosti kladou spíše na kolektiv než na jedince. Z hlediska místních tradic v čínských společenstvích, v Indii nebo na některých indonéských ostrovech stál v popředí zcela jednoznačně zájem určitého kolektivu, ať už to byla rodina, vesnice nebo nějaká jinak definovaná komunita. Zájmy jedince v tomto případě stály stranou. Při šíření liberální demokracie si tento fakt její zastánci někdy dostatečně neuvědomovali. Prosazování demokracie v takovém prostředí se stávalo a stává důvodem k velkým sporům, protože se tak narušuje jedna ze základních sociálních vazeb původního společenství.

Rozdílné pohledy na liberální demokracii existují i v rámci islámských společenství. Konzervativní zastánci neoddělují každodenní život a politiku od náboženství, zatímco liberálnější islamisté tvrdí, že demokracie a islám jsou za určitých podmínek slučitelné. Klíčovou roli při rozhodování v případě islámských společenství hraje výklad koránu a z něho vycházejícího práva šaría. Tento výklad má mnoho podob a jeho nejednoznačnost spolu s neoddělením státu a náboženství přispívá k odlišnosti a problémům ve vztahu k liberálnímu pojetí individuálního rozhodování.

VNĚJŠÍ ZNAKY DEMOKRACIE

Demokratizace je mottem, které opakují politici a sociální vědci z euroatlantického prostoru při jednáních se zbytkem světa. Šíření liberální demokracie je jednou z hlavních součástí zahraniční politiky USA a dalších západních států. Ostatní tento převládající koncept buď odmítají, nebo přijímají. Dost často přitom některé státy nebo společenství přijímají jen vnější znaky demokracie bez pochopení nebo aplikování podstaty věci jen proto, aby navenek působily demokraticky, vyhověly požadavkům bohatých a případně za to získaly nějaké výhody. Na toto téma napsal esej a později celou knihu Američan asijského původu Fareed Zakaria, který takové státy, které přijmou znaky formální demokracie bez skutečné reformy vládnutí, nazval „iliberálními demokraciemi“ (neliberálními). V této souvislosti by bylo možná dobré připomenout si základní formy politického uspořádání států, které se v současné době vyskytují. Popsané modely jsou přitom ideální, státy většinou existují a fungují jako určitá kombinace několika teoretických modelů.

LIBERÁLNÍ DEMOKRACIE jsou státy jako USA, Británie, Francie, Polsko, Česko, Rakousko, Austrálie nebo Chile. Jsou to státy, kde mají víceméně všichni obyvatelé volební právo a svobodu ho uplatňovat. Na základě této vůle se střídají vlády, aniž by to pro odstupující vládu znamenalo třeba ohrožení jejích členů na životě a pro občany radikální změnu kvality života. Proces rozhodování funguje na zastupitelském principu na několika úrovních (místní, celostátní, regionální) a stabilita systému nezáleží na tom, kdo je právě u moci.

NELIBERÁLNÍ DEMOKRACIE („iliberal democracies“ podle Fareeda Zakarii) jsou takové státy, které navenek disponují stejnými institucemi jako liberální demokracie. Tyto instituce však slouží jen jako zástěrka pro legitimizaci režimu, který nepřipouští rotaci vlád, svobodu rozhodování ve volbách značně omezuje nebo takřka úplně znemožňuje tím, že jsou omezeny alternativy politické moci. Takovou zemí bylo například Slovensko za vlády Vladimíra Mečiara, takovou zemí je Venezuela pod vládou populistického prezidenta Hugo Cháveze nebo asijské státy jako Singapur či Malajsie. Tyto země mají vnější znaky liberální demokracie, ale podstata různě autoritářských režimů se nemění.

AUTORITÁŘSKÝ REŽIM je vláda jednoho mocného muže nebo úzké skupinky, která ještě není diktaturou. V zemi existují například skupinky opozice, ale neexistují už instituce, které by demokracii alespoň připomínaly, nebo jsou opravdu jen fasádou režimu. Takové bylo Srbsko za vlády Slobodana Miloševiče, takové je Bělorusko Alexandra Lukašenka, takové jsou desítky afrických států.

DIKTATURA je ostřejší forma předchozího typu s tím, že moc vláda uplatňuje více pomocí síly, policie, armády a represí než jiných typů mocenských nástrojů. Můžeme hovořit třeba o Haiti, Zimbabwe posledních let, Libyi nebo Iráku Saddáma Husajna. Určitou podskupinou jsou vojenské diktatury, kdy na čas převezme moc armáda, aby „udělala pořádek“. Někdy moc předá zpět civilistům, většinou se však některý z generálů v moci vzhlédne a stane se sám diktátorem. Tímto typem vlády se smutně proslavily téměř všechny země Latinské Ameriky a řada asijských i afrických států.

TEOKRACIE je vláda duchovenstva. Je to nepříliš častý typ vlády, který vyžaduje silné náboženské zanícení širokých vrstev obyvatelstva. V křesťansko-judaistické civilizaci, která ovládá Evropu, Ameriku, velkou část Afriky a Austrálii, tento typ neexistuje, protože stát a náboženství se oddělily už ve středověku. Islám naopak prožívá věk bolestného soužití státu a náboženství a počátku oddělování těchto dvou institucí. Jediná funkční teokracie se vyskytuje v Íránu a další byla v Afghánistánu.

PŘÍMÁ DEMOKRACIE, tedy rozhodování občanů přímo, bez zprostředkování zástupců a expertů, se vyskytuje už jen v omezené míře – buď tam, kde to umožňují místní podmínky, nebo tam, kde je to velmi hluboce zakořeněný zvyk, například ve Švýcarsku. Obecně však platí, že komplexnost a složitost problémů současného světa vede k tomu, že je vhodnější, aby lidé zvolili zástupce a experty, kteří budou kompetentně rozhodovat. Zastupitelská demokracie s sebou zase nese riziko vzniku určité třídy lidí, kteří mají po určitou dobu monopol na rozhodování, což může vést ke zneužívání jejich postavení. Zastánci přímé demokracie proto volají po návratu k rozhodování na té nejnižší možné úrovni. Do určité míry je tento princip aplikován v zemích Evropské unie, kde existuje princip stanovující, že o věcech, které se bezprostředně dotýkají pouze malé skupiny lidí, by měli rozhodovat tito lidé. Teprve o věcech, které se týkají i ostatních lidí, okresu, kraje, státu, by mělo být rozhodováno na vyšší úrovni (okresní, regionální, státní). Tento princip se nazývá **PRINCIP SUBSIDIARITY.**

„Myslím, že mohu ovlivňovat, co se okolo mne děje. Například tím, že učím lidi, se kterými pracuji, povzbuzuji je, mluvím s nimi, pomáhám, kde je třeba.“
HOPE
50 let
učitelka z Namibie

ROZHODOVÁNÍ NA MÍSTNÍ A GLOBÁLNÍ ÚROVNI

Rozhodování o věcech, které se bezprostředně dotýkají životů milionů lidí, se často děje mimo státní úroveň, buď na úrovni místní, či regionální, nebo čím dál častěji na úrovni nadstátní, řekněme globální. Zásadní rozdíl mezi těmito dvěma úrovněmi spočívá v tom, že způsob rozhodování na místní úrovni se odvozuje od státního, kdežto způsob rozhodování na nestátní úrovni může mít zcela jiná pravidla. Má-li země zastupitelskou liberální formu demokracie, je nanejvýš pravděpodobné, že občané mohou volit i místní zastupitelstva, mohou se svobodně organizovat, vyjadřovat se k věcem veřejným a pomocí těchto práv se je snažit ovlivnit. Je-li země diktaturou, je tato možnost omezena na minimum.

Jedním z trendů, který přinesla globalizace, je propojení místní a globální roviny rozhodování. S heslem „myslet globálně, jednat lokálně“ sice přišli ekologičtí aktivisté, ale v praxi ho provozují rovněž nadnárodní koncerny, které globálně uvažují o způsobech, jak co nejlaciněji vyrobit a nejdráže prodat, a továrny budují lokálně podle toho, jaký region či stát jim nabízí nejlepší podmínky. Tyto společnosti mají často větší ekonomickou sílu než stát, ve kterém chtějí investovat, a místní vlády si je předcházejí tím, že jim vytvářejí co nejvýhodnější podmínky, čímž mohou znevýhodnit třeba domácí podnikatele. Síla těchto koncernů se pak promítá i do způsobu rozhodování o věcech, které s působením firmy souvisejí nepřímo. Zatímco však poslanci nebo radní, kteří pod tlakem investorů jednají v neprospěch obyvatel, mohou být v dalších volbách potrestáni nezvolením, ředitele a manažery firem nikdo nepotrestá. Ti nejsou nikomu odpovědni za přímé či nepřímé důsledky dopadu svých rozhodnutí na obyvatele v místě působení firmy. Jsou odpovědni jen za hospodářský výsledek firmy a vedlejší důsledky vyplývající z její činnosti, v ekonomické odborné terminologii zvané externality, je v podstatě nezajímají. Na tuto situaci upozorňuje stále sílící antiglobalizační hnutí, které se vymezuje právě proti ekonomické globalizaci a působení takových firem,

které poškozují bez odpovědnosti obyvatele a prostředí, ve kterém působí. Pro fakt, že se manažeři firem na nadnárodní úrovni necítí nikomu odpovědni za svoji činnost, vznikl pojem „demokratický deficit“. Nejde přitom jen o firmy, ale často i o mezinárodní organizace, které se staly vedle států a firem dalšími nezávislými aktéry mezinárodní scény.

Ovlivňovat rozhodování velkých koncernů je pro občana těžké, ale nikoli nemožné. Odpůrci neetických aktivit firem organizují různé kampaně, aby občany, zvyklé na konzumní způsob života bez uvažování o původu výrobku či jeho skutečné ceně, informovali (viz etické spotřebitelství). Velmi podrobně a zajímavě zpracovala vztah obyčejných lidí a nadnárodních firem v knize No Logo Kanaďanka Naomi Kleinová, která se tím stala proslulou aktivistkou v boji proti ekonomické globalizaci.

Mnozí obyvatelé světa však žijí v takovém politickém režimu, ve kterém nemají ani možnost kontrolovat či ovlivňovat své volené zástupce. Rozhodnutí, která je poškozují, jim jsou přímo nadekretována bez možnosti odvolání. Problém přitom je, že případů takových rozhodnutí jsou desítky a ovlivňují negativně možnosti rozvoje obrovského množství lidí, aniž by se tito lidé mohli proti takovým rozhodnutím nějak bránit. A když už se místní lidé v těchto režimech brání, často to končí násilím, politickou vraždou nebo ozbrojeným střetem.

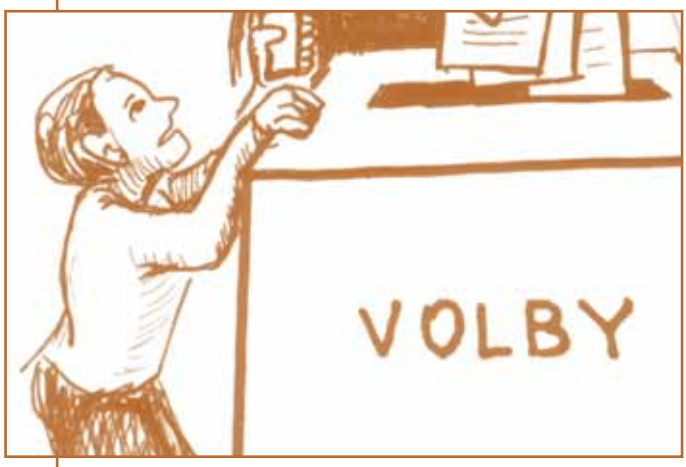

NEVLÁDNÍ SEKTOR

V posledních letech se místního i globálního rozhodovacího procesu účastní stále více i další složka, nevládní organizace různého charakteru a síly. Na místní úrovni vznikají především jako organizace, které si daly za cíl prosadit určitou věc v omezeném měřítku. Na globální úrovni se naopak spojují do širokého proudu, který se snaží oponovat převládajícímu trendu. Nevládní organizace jsou silné především v těch částech světa, které umožňují svobodnou výměnu informací a svobodu organizace a kde roste počet lidí, kteří se primárně nehoní za výdělkem, ale hledají seberealizaci někde jinde. Tyto organizace nemají majetek a zatím ani politickou moc, která by se mohla rovnat nadnárodním korporacím, ale jejich role rok od roku roste. Svědčí o tom například už čtyři roky organizovaná Světová sociální fóra jako protiklad setkáním čelných manažerů a politiků ve švýcarském Davosu v rámci Světového ekonomického fóra. Jen pomalu také roste jejich síla ovlivňovat rozhodování v různých záležitostech. Bývají silnější na místní úrovni, kde znají lépe terén a dokážou lidi zmobilizovat k jednomu určitému cíli, než na úrovni globální, která je pro většinu obyvatel přece jen příliš abstraktní.

Globální nevládní organizace stojí před stejným rizikem, které samy kritizují u nadnárodních korporací či mezinárodních organizací: že totiž za své jednání nebudou nikomu odpovědny. Vedení těchto skupin také nikdo nevolí, podobně jako manažery firem. Hnutí nevládních skupin je pestrobarevné a nejednotné. Jeho členy jsou ti, kdo se pokoušejí navrhnout realistické alternativy současného uspořádání, i ti, kdo se násilím snaží o svržení současného systému. Vznikající globální síť nevládních organizací (označovaných často už i v češtině anglickou zkratkou NGO, non-governmental organizations) je v zárodku a hovořit o ní jako o protiváze nadnárodních společností je předčasné. Tato tendence tu ovšem je a v procesu globálního rozhodování již vlády i mezinárodní organizace a velké firmy musí pomalu začít počítat s tím, že o místo u debatního stolu se hlásí další partneři.

JE DEMOKRACIE VHODNÁ PRO VŠECHNY?

Zda je liberálně demokratický systém vhodný pro všechny obyvatele Země a zda je tím nejlepším, co může lidstvo nabídnout jako obecně platný rozhodovací mechanismus, jsou otázky, o kterých by se dala vést rozsáhlá filozofická, sociologická či politická polemika. Lze předpokládat, že každý diskutující by měl svůj díl pravdy. Pro mnoho lidí, kteří vyrostli v tradičních komunitách, v širokých rodinách či klanech, je těžké pochopit princip zastupitelské demokracie založený na individuálních právech a povinnostech, stejně jako je pro zastánce demokracie těžké pochopit motivaci chování lidí žijících v odlišných formách společnosti. Lidé ve všech společnostech světa žijí podle určitých pravidel a norem, které odpovídají či dříve odpovídaly jejich situaci. Násilně a rychle takové normy měnit je zřejmě chyba, na druhou stranu je nyní individuální pojetí práv, svobod a povinností převládajícím světovým trendem.

Demokratický deficit na nadnárodní úrovni nepochybně existuje, to připouští i řada zastánců liberálního pojetí. Otázkou však je, jak ho řešit. Alternativy procesu rozhodování, které by více vyhovovaly skutečným potřebám lidí v dnešním propojeném světě, se budou hledat těžko. Je tomu tak nejen kvůli síle firem a slábnoucímu státu, ale také kvůli rostoucímu nezájmu lidí o své okolí, což platí

Chile jako příklad změn systému

Chile se jako každá jihoamerická země vyvinula v samostatnou zemi v 19. století především díky vůli a snaze místních elit, které už nechtěly žít ve stínu neschopnosti upadající španělské monarchie. Podobně jako většina ostatních zemí napsalo Chile svoji ústavu podle severoamerického liberálního vzoru, ale protože vůdci povstání a pozemkoví vlastníci byli hlavní silou, v demokracii vládli místní vládci – caudillos. V první polovině 20. století se v zemi přes různé peripetie vyvinula tradice parlamentní demokracie, v níž prezident rozhodně nebyl tím nejsilnějším mužem na politické scéně. Podobně jako jinde v Evropě se i v Latinské Americe objevilo silné levicové dělnické hnutí, fašizující pravice i křesťanští demokraté a liberálové. Tyto strany a jejich předáci se různě střídali u moci a země postrádala napětí, které u některých jiných jihoamerických zemí vedlo k občanským válkám nebo k válkám se sousedy. Neobjevila se tam ani vojenská junta, armáda byla podřízena kontrole civilistů. Až do poloviny 60. let bylo Chile dáváno za příklad klidné, spořádané latinskoamerické země, v níž funguje zastupitelská demokracie.

Vlivem kubánské revoluce a studené války vůbec však v zemi rostla síla levicového hnutí, od umírněných socialistů až po radikály. Křesťanská demokracie, hlavní politická síla v období po 2. světové válce, prohrála volby v roce 1969, kdy už se v zemi prosazovalo znárodňování průmyslu a kdy se politická scéna tříštila a na obou stranách, na pravici i levici, vznikaly ozbrojené bojůvky radikálů. Jen třetinou hlasů poslanců byl za této situace zvolen prezidentem republiky marxista Salvador Allende a Chile se stalo otevřeným bojištěm studené války. USA se obávaly, že kubánští poradci, které Allende povolal, přivedou zemi jako druhou na západní polokouli do tzv. socialistického tábora, a proto podporovaly pravicové radikály a armádu, která stále více odmítala výzvy nejen průmyslníků a pozemkových vlastníků, ale i velké části střední třídy, aby jako poslední instance nedotčená všeobecným chaosem nastolila pořádek. Země byla rozpolcená. Pod Allendovou vládou se totiž hroutilo hospodářství, byl nastolen přídělový systém a města terorizovaly levicové i pravicové bojůvky. Allendova vláda čelila stávkám i demonstracím a odpor vyvrcholil 11. září 1973 vojenským pučem. Politický režim, nahlodávaný, ale několik let přežívající, se náhle kvalitativně změnil – revolučně.

V zemi zavládla vojenská diktatura, která byla první tři roky velmi tuhá a do jejíhož čela se postupně propracoval generál Augusto Pinochet. Tehdy se také napáchalo nejvíce zločinů. Pro Chilany, zvyklé na volby a demokratický režim, to byla velmi tvrdá změna. Pinochet a další lidé v čele země chtěli nejdříve zreformovat hospodářství, které se po poměrné prosperitě 50. a části 60. let zhroutilo. To trvalo až do poloviny 80. let. Politické uvolnění bylo postupné, od roku 1984 mohly například působit strany, které neměly nic společného s marxismem, a z exilu se začali vracet první uprchlíci. Teprve pak, v roce 1989, Pinochet zorganizoval referendum o tom, zda se obyvatelé země chtějí vrátit zpět k liberální parlamentní demokracii, a těsnou většinou prohrál. Země se proto vydala opět na cestu demokracie a rozvoje a v krátkém čase se stala ekonomickým lídrem regionu. Během třiceti let prošlo Chile několika radikálními změnami systému, které se podepsaly především na jeho ekonomickém rozvoji, protože 70. léta a polovina 80. let byly z ekonomického hlediska především dobou rekonstrukce a hospodářské reformy. Teprve poté následovala reforma politická. Zajímavé přitom je, že Pinochet prohrál v referendu jen o deset procent hlasů a jen těžko se s prohrou smiřoval. A byly to opět Spojené státy, kdo ho přesvědčil, že musí uznat výsledek hlasování. Na rozhodování, zda se Chile vrátí k demokracii, tak sice měli rozhodující podíl obyvatelé hlasující v referendu, ale musel je podepřít hlas zvenčí.

Krvavá nigerijská ropa

Velké nadnárodní ropné společnosti, jako Royal Dutch/Shell, Chevron nebo Texaco, hledají nová naleziště ropy, jež je životodárnou tekutinou moderní civilizace. Oblasti Perského zálivu jsou prozkoumány, o Střední Asii se také ví a v posledních letech se pozornost obrátila do afrického Guinejského zálivu. Jedním z potenciálně velmi bohatých nalezišť ropy je delta řeky Niger v Nigérii. Ta je nejlidnatější africkou zemí a aspiruje na roli lídra v regionu. Je však rozdrobena vnitřním uspořádáním, protože v ní žijí stovky národů mnoha náboženství, a přes federální uspořádání zemi donedávna držely pohromadě především tvrdé vojenské režimy. I když byl současný prezident Obasanjo zvolen ve volbách a podle vnějších znaků v zemi vládne demokracie, rozhodující slovo mají stále vojáci a elity, které profitují z těžby ropy.

Proti rozvíjející se těžbě ropy v oblasti delty však protestují místní obyvatelé. Známým se stal protest kmene Ogoni, v jehož čele stál spisovatel a aktivista Ken Saro-Wiwa. V roce 1995 ho však tehdejší vojenský režim s osmi dalšími nařkl z vraždy několika náčelníků kmene a nechal oběsit. Saro-Wiwa se přes řadu dodnes nevyjasněných okolností stal symbolem boje proti nadnárodním společnostem, protože okamžitě po jeho popravě se proti společnosti Shell zvedla vlna odporu. Firma Shell totiž těžila ropu na území kmene Ogoni a ten chtěl, aby společnost odešla či jim případně dávala odpovídající podíl ze zisku. Společnost se setkala s odporem ochránců lidských práv, protože údajně neudělala nic pro záchranu Saro-Wiwy. Obvinění, že na jeho smrti měla podíl, se však nepodařilo doložit.

Jinou společnost, Chevron, ochránci lidských práv obviňují z toho, že půjčuje nigerijské armádě a policii dopravní prostředky, lodě, vrtulníky a auta k represím proti původním obyvatelům delty, kteří protestují proti zneužívání svého území. Organizace Human Rights Watch například zdokumentovala, že demonstraci kmene Ijaw proti těžbě na jejich území v roce 1999 rozehnala armáda střelbou a využila při tom vrtulníky s označením Chevronu. Čluny Chevronu zase vojáci použili ve stejném roce při nájezdech na vesnice těch kmenů, které nesouhlasily s těžbou a rozšířeným ropným znečištěním oblasti delty, kde žije mnoho vzácných živočichů a roste mnoho rostlin.

Obecně jsou nadnárodní společnosti podle týdeníku Economist obviňovány, že spolupracovaly s vojenskými režimy, které za licence k těžbě ropy vybraly miliardy dolarů, ale neudělaly nic pro rozvoj oblastí, odkud ropa pocházela. Firmy jsou obviněny, že se spolupodílejí na vraždách a útocích na civilisty. Nepokoje, jejichž příčinou je navíc ještě etnická nenávist a boj místních klanů, si jen v roce 2003 vyžádaly stovky životů.

především pro bohatou část světa. V chudých zemích se veřejnost často teprve učí svoji vlastní moc a práva využívat a často jí v tom brání politický režim panující v zemi. Vrátit rozhodování na nejnižší možnou úroveň znamená především vzbudit v lidech pocit, že jim záleží na jejich okolí, na jejich rozvoji. Základním předpokladem takového vývoje je svoboda každého jednotlivce, ať už dává přednost tomu, rozhodovat se sám za sebe, či být součástí nějakého většího celku.

Literatura:

LITERATURA V ČESKÉM JAZYCE:

Cabada, L., Kubát, M. a kol. **Úvod do studia politické vědy,** 2. vyd. Praha: Eurolex Bohemia, 2004.

Nožina, M. **Kambodžský poutník.** Praha: Livingstone, 1999.

Ehl, M. **Globalizace pro a proti,** Praha: Academia, 2001.

Císař, O. **Vzniká globální občanská společnost?** Mezinárodní vztahy 4/2003.

CIZOJAZYČNÁ LITERATURA:

G. Almond, S. Verba. **The Civic Culture, Political Attitudes and Democracy in Five Nations.** London: Sage, 1989

ODKAZY NA WEBOVÉ STRÁNKY:

http://www.electionworld.org – výsledky voleb na celém světě, zprávy o volbách probíhajících a chystaných

http://www.ips.org – Inter Press Service, nezávislá zpravodajská agentura, soustřeďující se na hlavními médii nepříliš pokrývaná témata a analytické zprávy zejména ze třetího světa

Zavedení všeobecného hlasovacího práva:

1906	Finsko
1913	Norsko
1915	Dánsko (spolu s Islandem)
1918	Rakousko Kanada na federální úrovni Estonsko Polsko Velká Británie a Irsko (ženy ve věku nad 30 let, zatímco muži od 21 let)
1919	Německo Lucembursko Nizozemsko
1920	Československo USA (na federální úrovni a všechny ostatní státy, které toto právo nezavedly do daného roku)
1921	Litva Švédsko
1932	Brazílie
1944	Bulharsko
1945	Guatemala Maďarsko Francie Itálie Japonsko Rumunsko
1947	Čína
1948	„Všeobecná deklarace lidských práv přijatá OSN ve článku 21 uvádí: Základem vládní moci budiž vůle lidu; ta musí být vyjádřena správně prováděnými volbami, které se mají konat v pravidelných obdobích na základě všeobecného a rovného hlasovacího práva tajným hlasováním nebo jiným rovnocenným postupem, zabezpečujícím svobodu hlasování.“ Belgie
1950	Indie
1960	Kypr
1962	Monako
1963	Afghánistán (zrušeno za vlády Talibanu 1996–2001)
1971	Švýcarsko
1976	Portugalsko (předchozí omezení na základě vzdělání zrušena)
1994	Jižní Afrika (rasová omezení zrušena)
2001	Bahrajn (muži i ženy)
2003	Katar

Země bez všeobecného hlasovacího práva:

Bhútán – Na lokální úrovni je platný jeden hlas na rodinu.
Kuvajt – Ženy nemají hlasovací právo.
Libanon – U žen je požadován doklad o vzdělání, u mužů ne. Pro muže jsou volby povinné, pro ženy dobrovolné.
Vatikán – Volební právo omezeno na Sbor kardinálů.
Omán – voleb se účastní 175 000 občanů vybraných vládou, z velké většiny se jedná o muže.

ZDROJ:
http://encyclopedia.thefreedictionary.com/Woman%20suffrage
http://hdr.undp.org/statistics/data/indic/indic_255_1_1.html

Aktivita:

JAK SE VLÁDNE...

PŘEDPOKLÁDANÝ PŘÍNOS:

Studenti získají přehled o základních formách politického uspořádání.
Studenti získají představu o zastoupení těchto forem v jednotlivých regionech světa.

Cíle:

KOGNITIVNÍ

- Studenti vlastními slovy definují formy politického uspořádání.
- Studenti vyjmenují příklady zemí, kde se tyto formy vyskytují.

KOMUNIKATIVNÍ/KOOPERATIVNÍ

- Studenti se efektivně zapojí do skupinové práce.
- Studenti srozumitelně prezentují nejpodstatnější výsledky skupinové práce.

Postup:

PŘEDPOKLÁDANÝ ČAS:

30 min

CO POTŘEBUJEME:

- kartičky s částmi definic (viz následující stránka)
- kartičky s názvy politických systémů
- fólie se seznamem států (viz následující stránka).

1. ČÁST

Rozdělte studenty na skupiny a jednotlivým skupinám rozdejte kartičky s částmi definic a názvy forem politického uspořádání.

ÚKOL PRO SKUPINY:

- Prostudujte a složte definice.
- Přiřaďte k nim správné názvy politických forem.

2. ČÁST

Po skončení práce následuje diskuse. Zde se zaměřte na to, aby studenti sami vlastními slovy definovali formy politického uspořádání. (Variace: Tuto formulaci mohou studenti vyzkoušet již při skupinové práci.)

3. ČÁST – ÚKOL PRO SKUPINY:

Promítněte studentům seznam států a nechte je přiřadit státy k politickým systémům (klíč viz následující stránka).

Seznam zemí můžete pochopitelně aktualizovat či měnit dle vlastního uvážení a politických změn.

4. ČÁST – SPOLEČNÁ DISKUSE:

- V kterých regionech jsou jednotlivé formy nejvíce zastoupeny?
- Dochází ke změnám jednotlivých forem? Proč?
- Lze posoudit, která z forem je nejvhodnější pro většinu obyvatel? Podle jakých kritérií?

Následující části definic a seznam zemí jsou vybrány z textu kapitoly:

Liberální demokracie

Jsou to státy, kde mají víceméně všichni obyvatelé volební právo a svobodu ho uplatňovat a na základě této vůle se vlády střídají, aniž by to pro odstupující vládu znamenalo třeba ohrožení jejích členů na životě a pro občany radikální změnu kvality života.

Proces rozhodování funguje na základě zastupitelského principu na několika úrovních (místní, celostátní, regionální) a stabilita systému nezáleží na tom, kdo je právě u moci.

Neliberální demokracie

Jsou to takové státy, které navenek disponují stejnými institucemi jako liberální demokracie.

Tyto instituce však slouží jen jako zástěrka pro legitimizaci režimu, který nepřipouští rotaci vlád, svobodu rozhodování ve volbách značně omezuje nebo takřka úplně znemožňuje tím, že jsou omezeny alternativy politické moci.

Autoritářský režim

Vláda jednoho mocného muže nebo úzké skupinky, která ještě není diktaturou.

V zemi existují například skupinky opozice, ale neexistují už ani instituce, které by demokracii připomínaly, nebo jsou opravdu jen fasádou režimu.

Diktatura

Je to ostřejší forma dalšího typu: moc uplatňuje vláda více pomocí síly, policie, armády a represí než jiných typů mocenských nástrojů.

Určitou podskupinou jsou režimy, kdy na čas převezme moc armáda, aby „udělala pořádek“. Někdy moc předá zpět civilistům, většinou se však některý z generálů v moci vzhlédne a stane se sám vládcem.

Tímto typem vlády se smutně proslavily snad všechny země Latinské Ameriky a řada asijských států.

Teokracie

Je to vláda duchovenstva – nepříliš častý typ vlády, který vyžaduje silné náboženské zanícení širokých vrstev obyvatelstva. V křesťansko-judaistické civilizaci, která ovládá Evropu, Ameriku, velkou část Afriky a Austrálii, tento typ neexistuje, protože stát a náboženství se oddělily už ve středověku.

Islám naopak prožívá věk bolestného soužití státu a náboženství a počátku oddělování těchto dvou institucí.

Přímá demokracie

Rozhodování občanů přímo – bez zprostředkování zástupců a expertů – se vyskytuje už jen v omezené míře: buď tam, kde to umožňují místní podmínky, anebo tam, kde je to velmi hluboce zakořeněný zvyk.

Seznam zemí (viz aktivita)

USA, Británie, Francie, Polsko, Česko, Rakousko, Austrálie, Chile, Haiti, Zimbabwe, Libye, Irák, Srbsko, Bělorusko, Slovensko, Venezuela, Singapur, Malajsie.

ROZVOJOVÁ SPOLUPRÁCE

A JEJÍ SOUVISLOSTI

ROZVOJOVÁ SPOLUPRÁCE

MEZINÁRODNÍ INSTITUCE

SVĚTOVÝ OBCHOD

MEZINÁRODNÍ DLUH

JAK SE ZAPOJIT

FAIR TRADE

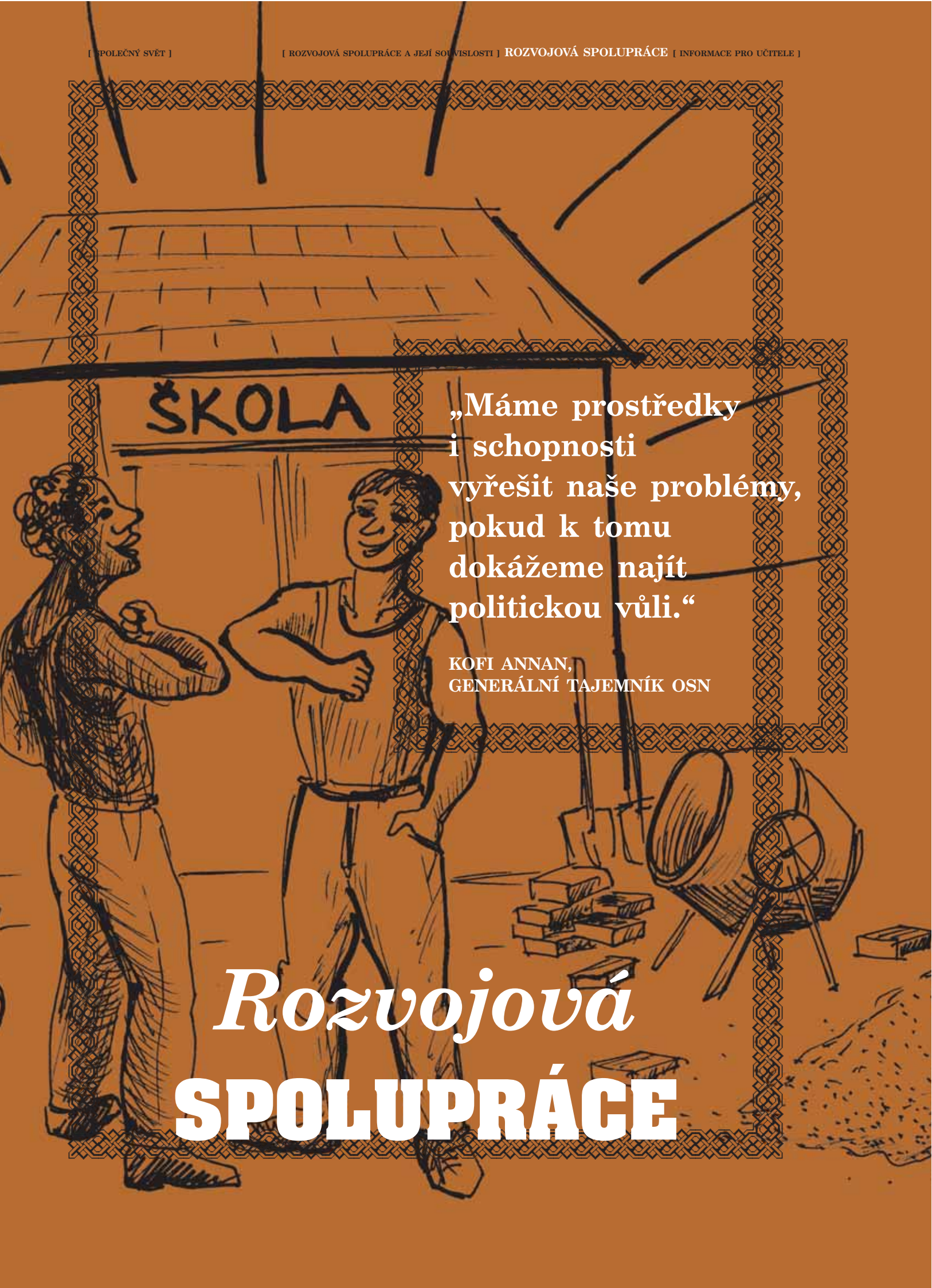

„Máme prostředky i schopnosti vyřešit naše problémy, pokud k tomu dokážeme najít politickou vůli.“

**KOFI ANNAN,
GENERÁLNÍ TAJEMNÍK OSN**

Rozvojová SPOLUPRÁCE

SHRNUTÍ KAPITOLY:

Kapitola „Rozvojová spolupráce“ popisuje základní podoby toho, jak vyspělý svět reaguje na rozvojové problémy současného světa a snaží se v zemích třetího světa s větším či menším úspěchem pomáhat. Text začíná stručným výkladem pojmu rozvojová spolupráce a její stručné historie. Vysvětluje, jak se oddělila od své starší předchůdkyně, tzv. humanitární pomoci, a jak je s ní dodnes úzce provázaná. Text dále definuje konkrétní podoby rozvojové spolupráce a popisuje jednotlivé aktéry, kteří v ní hrají své role.

Rozvojová spolupráce je konkrétním výrazem toho, jak se dnešní svět s ohledem na již popsanou problematiku rozvoje snaží pomáhat v oblastech, kde je to třeba. Děje se tak na různých úrovních i v nejrůznějších podobách a konečné výsledky těchto aktivit jsou neustále předmětem diskuse. Jako v mnoha jiných oblastech se totiž i v rozvojové spolupráci mísí idealistické myšlenky s konkrétními politickými zájmy aktérů, kteří pomoc poskytují. Velkou roli hrají v celém procesu také ekonomické vztahy, bývalé koloniální vazby i souboj nových politických elit z rozvojových zemí o konkrétní moc a vliv.

DEFINICE

Pojem ROZVOJOVÁ SPOLUPRÁCE zahrnuje podle mnoha nejrůznějších definicí JAKÉKOLIV FORMY SPOLUPRÁCE, KTERÁ SE SNAŽÍ REAGOVAT NA DLOUHODOBÉ PROBLÉMY CHUDŠÍCH ZEMÍ, ZEJMÉNA S OHLEDEM NA EKONOMICKÉ, SOCIÁLNÍ, ZDRAVOTNÍ A EKOLOGICKÉ ASPEKTY ŽIVOTA LIDÍ, KTEŘÍ V NICH ŽIJÍ.

Při řešení těchto problémů se rozvojová spolupráce v poslední době velmi často dostává také širším otázkám. Jedná se např. o podíl méně rozvinutých zemí na rozhodování o globálních politických a ekonomických otázkách současného světa, reformu globálního ekonomického systému, otázku rovnosti mužů a žen (gender), ochranu zvířat, flóry a fauny a mnoho dalších problémů současného globalizovaného světa. Rozvojová spolupráce ve své dnešní podobě proto někdy připomíná bezbřehý tok mnoha naprosto odlišných aktivit a projektů, v nichž se dá velmi těžko zorientovat. Naše definice rozvojové spolupráce proto vychází pouze z jejích základních témat, ke kterým patří zejména problémy sociální a ekonomické nerovnosti v současném světě.

Pro konečnou definici je také poměrně důležitý malý významový rozdíl mezi ROZVOJOVOU POMOCÍ a ROZVOJOVOU SPOLUPRACÍ. Tyto termíny v běžné terminologii velmi často splývají. Z odborného hlediska je ovšem důležité dát přednost výrazu druhému (tj. rozvojová spolupráce), protože jasně signalizuje rovnoprávnost těch, kteří pomoc poskytují i těch, kteří ji přijímají. V praxi to tedy znamená, že obě strany jsou do konkrétních projektů zapojeny a nesou za ně svůj díl zodpovědnosti.

STRUČNÁ HISTORIE ROZVOJOVÉ SPOLUPRÁCE A HUMANITÁRNÍ POMOCI

Ve své relativně krátké historii – první konkrétní zmínky o rozvojové spolupráci se datují do padesátých let minulého století – navazuje rozvojová spolupráce velmi úzce na tzv. HUMANITÁRNÍ POMOC, která vždy reagovala na bezprostřední humanitární krize ve světě. Humanitární pomoc má v lidské historii dlouhou tradici. Její kořeny sahají až ke kořenům etiky jednotlivých světových náboženství, moderních filozofických směrů humanismu a osvícenství, tradice odborů, hnutí za politické a sociální reformy, kampaní proti otroctví, myšlenek hnutí pacifismu a dalších myšlenkových zdrojů.

V jejím moderním pojetí jde vždy o aktivity spojené s bezprostřední reakcí na tzv. HUMANITÁRNÍ KRIZI. Ta se obecně popisuje jako *„situace, ve které jsou běžné prostředky lidí, které jim garantují důstojný život, narušeny v důsledku přírodní katastrofy nebo lidmi zaviněné krize“*. Stručně řečeno jde o krátkodobou pomoc, která lidem zasaženým humanitární krizí pomůže uspokojit jejich základní životní potřeby v čase nouze a také znovu obnovit důstojný život v podobě, která panovala před danou krizí.

Každá taková humanitární intervence je poskytována ve čtyřech základních sektorech:

1) voda/hygiena
2) potraviny/výživa
3) poskytování nouzového přístřeší
4) zdravotní péče.

Pro tyto sektory jsou od roku 1998 v tzv. Sphere Standardech, vydaných několika velkými západními humanitárními organizacemi, pevně stanoveny určité základní postupy a povinnosti každého humanitárního pracovníka.

Moderní humanitární organizace mají dlouhou historii. V roce 1863 vznikly ve švýcarské Ženevě zárodky jedné z nejslavnějších z nich – Mezinárodního výboru Červeného kříže (ICRC). V roce 1919 pak vznikla slavná britská organizace Save the Children, věnující se hlavně humanitární pomoci dětem po celém světě. Ve třicátých letech dvacátého století vznikl na pomoc Židům utíkajícím z nacistického Německa americký International Rescue Committee (IRC), který se později vyvinul v jednu z největších světových humanitárních organizací. V reakci na útrapy druhé světové války se zrodil britský Oxfam nebo americký CARE, tvořící později dalšího z velkých neziskových aktérů humanitární pomoci. Jako aktivistická a méně neutrální reakce na politiku Mezinárodního výboru Červeného kříže pak začali na konci šedesátých let fungovat francouzští Lékaři bez hranic (MSF) i mnoho dalších organizací pomáhajících v různých částech světa. Kvůli zrychlení a zefektivnění humanitární pomoci byl při Evropské komisi založen roku 1992 Úřad pro humanitární pomoc (ECHO), který rozděluje největší množství zdrojů na humanitární pomoc ve světě zejména skrze nevládní organizace a také se snaží monitorovat dopad poskytování humanitární pomoci na její příjemce.

ROZVOJOVÁ SPOLUPRÁCE se oproti tomu nevěnovala krizím, ale strukturálním problémům chudoby, ekonomické nerovnováhy, ekologie a dalším širším aspektům globálního světa. Během několika posledních desetiletíse přístupy k tomu, co vlastně rozvojová spolupráce představuje, postupně vyvíjely (viz kapitola Rozvoj).

„Myslím si, že by bohatší země měly více pomáhat těm méně bohatým hlavně v oblasti vzdělávání a bydlení, zvláště při zajištění lepšího bydlení pro chudé lidi.“

CHRISTIANS
80 let
reverend, radní ve městě
Namibie

PROPOJENÍ HUMANITÁRNÍ POMOCI A ROZVOJOVÉ SPOLUPRÁCE

V obecném povědomí dodnes zůstává vcelku logické rozdělení humanitární pomoci jako bezprostřední reakce na humanitární krize ve světě a rozvojové spolupráce jako dlouhodobé snahy o odstranění širších strukturálních problémů, vedoucích k nerovnosti v současném světě. Pod tlakem tzv. KOMPLEXNÍCH POLITICKÝCH KRIZÍ *(complex political emergencies)* – tedy dlouhodobě nestabilních politických situací, které regiony jako Kosovo, Čečensko, Súdán či Demokratická republika Kongo uvrhují do stále se opakujících humanitárních krizí – ovšem v poslední době dochází k daleko užšímu propojení obou těchto forem pomoci. Chronicky se opakující problémy v mnoha krizových oblastech ukazují, že je nutné obě tyto formy pomoci používat téměř současně nebo ve velmi úzké návaznosti. Jak humanitární pomoc, tak rozvojová spolupráce se navíc čím dál více propojují s širšími otázkami demokratizace, obrany základních lidských práv a na ně napojených otázek politické stability a ekonomické prosperity, bez kterých je poskytování bezprostředních forem pomoci dlouhodobě bezpředmětné.

Ani přes tuto úzkou souvislost však není možné humanitární pomoc a rozvojovou spolupráci směšovat. Humanitární krize prostě vyžadují humanitární pomoc a strukturální problémy globalizovaného světa naopak rozvojovou spolupráci. Je však nezbytně nutné, aby byla zřejmá jejich úzká souvislost, návaznost a propojení.

PROČ REALIZOVAT ROZVOJOVOU SPOLUPRÁCI?

V souvislosti s rozvojovou spoluprací se od samého počátku její existence velmi často skloňuje otázka, proč ji vlastně poskytovat. Na tuto zcela legitimní otázku vykrystalizovaly během uplynulých desetiletí zhruba dvě základní odpovědi.

- DŮVOD NÁBOŽENSKO-ETICKÝ – v evropském kontextu existuje dlouhá tradice tzv. humanitarismu, čerpající z hodnot křesťanství, osvícenství a humanismu. Tradice pomoci druhým má obdobu také ve všech dalších nábožensko-kulturních tradicích světa. Podle tohoto principu je morálně a eticky správné poskytovat pomoc lidem, kteří se ocitnou v nouzi, tedy i lidem, kteří žijí v dlouhodobě horších podmínkách než my.
- DŮVOD POLITICKO-PRAGMATICKÝ – pomoc lidem v nouzi se velmi často odvíjí také od pragmatických principů, sahajících od konkrétního využití humanitární pomoci v zahraniční politice států až k racionálním úvahám o prevenci konfliktů, mezinárodního terorismu, nelegální migrace a poškozování životního prostředí. Podle tohoto principu je ekonomicky i politicky výhodné investovat do pomoci chudým zemím, protože se tím v dlouhodobém horizontu ušetří prostředky, které by stát musel investovat do zajištění vlastní bezpečnosti a prosperity.

Oba tyto důvody se v poslední době slévají do konceptu tzv. LIDSKÉ DŮSTOJNOSTI *(human dignity)* a na něj úzce navazujícího systému ŠIROCE POJATÝCH LIDSKÝCH PRÁV. Podle tohoto přístupu, postupně zakotvovaného v jednotlivých úmluvách o lidských právech, nepatří k individuálním právům každého člověka jen právo na život, na obranu proti mučení a nelidskému zacházení, ale také zcela konkrétní právo na jídlo, práci, základní zdravotní péči a důstojné podmínky k životu. Ty jsou např. zakotveny v mezinárodní Deklaraci OSN o pokroku a rozvoji v sociální oblasti (1969) nebo Deklaraci OSN o právu na rozvoj (1986). Je jasné, že tyto mezinárodní deklarace mohou jen stěží přinutit jednotlivé státy brát otázku odpovědnosti vůči sociálním a ekonomickým problémům současného světa jako prioritu. Jazyk lidských práv je nicméně v otázce rozvojové spolupráce čím dál více slyšet a odkazy na jednotlivé mezinárodní úmluvy a konvence, zavazující státy ke konkrétní akci v otázce rozvoje, jsou stále častější.

JAK ROZVOJOVÁ SPOLUPRÁCE KONKRÉTNĚ VYPADÁ?

Jak již bylo uvedeno, rozvojová spolupráce má ve své konkrétní podobě v dané rozvojové zemi velmi různorodé podoby. Ty se dají pro lepší orientaci zhruba rozdělit do čtyř základních skupin.

1. Nejvíce viditelné jsou velké **STRUKTURÁLNÍ ROZVOJOVÉ PROJEKTY** zaměřené na chudé země. Jejich vládám poskytují za velmi přísně stanovených podmínek nadnárodní finanční instituce typu Světové banky nebo Mezinárodního měnového fondu půjčky na restrukturalizaci domácí ekonomiky.
2. Velmi rozsáhlé **ROZVOJOVÉ PROGRAMY PROBÍHAJÍ NA BILATERÁLNÍ ÚROVNI MEZI VLÁDAMI ROZVOJOVÝCH STÁTŮ A ROZVOJOVÝMI AGENTURAMI VYSPĚLÝCH ZEMÍ.** Také zde se velmi často jedná o masivní finanční injekce do školství a zdravotnictví na úrovni vlád a o další investice do infrastruktury, telekomunikací atd.
3. Vedle toho ale v rozvojovém světě probíhá řada **MENŠÍCH ROZVOJOVÝCH PROJEKTŮ, REALIZOVANÝCH NEVLÁDNÍMI ORGANIZACEMI.** Ty kladou velký důraz na menší rozměr projektů, konkrétní práci s místním obyvatelstvem a na posilování jeho vlastních schopností.
4. Existují také **MINI-PROJEKTY ROZVOJOVÉ SPOLUPRÁCE,** které se zaměřují na velmi konkrétní a objemově omezenou práci s malými skupinkami lidí. Jejich cílem je vedle konkrétní pomoci také přímý kontakt s cílovým příjemcem pomoci a navázání mezilidských vztahů.

AKTÉŘI ROZVOJOVÉ SPOLUPRÁCE

Jak již z výše uvedeného vyplývá, je hráčů na poli rozvojové spolupráce skutečně hodně. Jejich konkrétní vliv na změnu celé situace může být rozdílný, každý z nich však znamená pro rozvojovou spolupráci zvláštní přínos i speciální okruh problémů.

1. **MEZINÁRODNÍ FINANČNÍ A EKONOMICKÉ INSTITUCE** – konkrétně Světová banka (SB) a částečně i Mezinárodní měnový fond (MMF), vytvořené k pomoci rozvojovým zemím a udržování stability globálního ekonomického trhu. Díky svému velkému vlivu na světovou ekonomiku jsou MMF i Světová banka jedním z klíčových aktérů rozvojové spolupráce. V poslední době se ocitají pod velkým tlakem západní veřejnosti kvůli své netransparentnosti, neochotě připustit chybu a kontroverzním programům strukturálního přizpůsobení (SAP), předepisovaných chudým zemím bez větší citlivosti k jejich specifickým problémům.
2. **AGENTURY OSN** – rozvojové problematice se věnuje zejména Program OSN pro rozvoj (UNDP), v rámci svých dalších programů i Světová zdravotnická organizace (WHO) a Dětský fond OSN (UNICEF). Jejich vliv na řešení zásadních otázek rozvoje je ovšem menší, protože stejně jako ostatní agentury OSN ve velké míře závisejí na financování z členských států. Protichůdné názory jejich vlád často blokují razantnější řešení konkrétních problémů.
3. **EVROPSKÁ UNIE** – Evropské hospodářské společenství používalo již od svého založení různé instrumenty pro externí pomoc. Prostřednictvím speciálních dohod upravovalo své vztahy nejprve s koloniemi členských zemí a posléze s nezávislými státy tak, aby pomáhalo budování kapacit a infrastruktury, podporovalo vzdělání, zabezpečovalo potraviny atd. Původní skupina několika afrických zemí se rozšířila na tzv. skupinu ACP (země Afriky, Karibiku a Pacifiku), s níž v současné době upravuje vztahy EU dohoda z Cotonou, jež pokrývá celé spektrum činností (kromě hospodářské a technické pomoci a přístupu výrobků ze zemí ACP na trhy členských zemí EU také problematika lidských práv nebo dobrého vládnutí).
4. **VLÁDY** – vlády konkrétních národních států a jejich instituce věnující se tématům rozvoje (v každém z rozvinutých států existuje

tzv. rozvojová agentura, koordinující tyto aktivity – např. britský DfID, švédská SIDA aj.) patří k dalším důležitým aktérům rozvoje. Politická rozhodnutí vlád Severu i Jihu jako členů mezinárodních institucí a grémií pro rozvoj výrazně (a to v pozitivním i negativním smyslu) ovlivňují další vývoj a konkrétní průběh rozvojové spolupráce. Na vlády mají také značný vliv veřejnost v jednotlivých státech (více na Severu než na Jihu) a mnohé neziskové organizace, snažící se lobbovat za rozvojová témata (opět platí zejména pro Sever). Klíčovým tématem pro vlády rozvinutých zemích je objem prostředků poskytnutých na pomoc chudým zemím a systém jejich utrácení (efektivnost, systémovost, dlouhodobá udržitelnost). Pro vlády Jihu jako hlavní příjemce pomoci je to pak otázka transparentnosti, efektivnosti a zodpovědnosti při používání poskytnutých prostředků i hledání trvale udržitelných lokálních kapacit pro překonávání podmínek ve vlastních zemích.

5. **VEŘEJNOST, LOKÁLNÍ ORGANIZACE, OBČANSKÁ HNUTÍ, CÍRKVE –** hlas veřejnosti a občanských hnutí stejně jako nejrůznější lokální aktivity hrají v rozhodování o rozvojových otázkách velkou roli (platí opět zejména pro Sever). Kapacita veřejného mínění na Jihu a jeho vliv na rozhodování vlád je zejména kvůli mnoha autoritativním režimům stále nedostatečná. Mnohé výrazné lokální rozvojové aktivity na Jihu však již nyní probíhají v režii aktivních lokálních organizací, občanských hnutí a církví.
6. **MEZINÁRODNÍ NEVLÁDNÍ ORGANIZACE A NADACE –** vliv těchto aktérů rozvoje v západních rozvinutých zemích v poslední době stoupá. Je přímo úměrný nespokojenosti tamní veřejnosti s politikou nadnárodních institucí a jednotlivých vlád rozvinutých zemí v otázkách rozvoje. Některé z mezinárodních nevládních organizací – jako například britský Oxfam – se staly natolik velkými a renomovanými, že jsou jejich konkrétní studie a kampaně k rozvojovým tématům brány seriózně jak národními vládami rozvinutých zemí, tak i mezinárodními institucemi a grémii.

PŘÍKLADY ROZVOJOVÉ SPOLUPRÁCE

Boj s bezprostřední chudobou – potraviny, voda

Jeden ze čtyř lidí na tomto světě žije na hranici hladu a ve stavu absolutní nouze. 35 000 dětí umírá každý den pouze proto, že žijí v chudobě a nemají dostatek potravy, aby zůstaly zdravé. 1,3 miliardy lidí na světě nemají přístup k čisté pitné vodě. Podpora domácí produkce potravin i vody a jejich rovnoměrná distribuce i postupné osamostatňování těchto projektů patří k základním pilířům rozvojové pomoci.

Podpora vzdělávání

Negramotnost a nedostatek vzdělání jsou jednou ze základních překážek samostatného vývoje jednotlivých rozvojových zemí. Podle odhadů britské organizace Oxfam nenavštěvuje zhruba 130 milionů dětí po celém světě základní školu. Sedmdesát procent z tohoto počtu tvoří dívky. Školní projekty – rozšiřování gramotnosti, posilování učitelských kapacit a metodologie atd. – proto patří v rámci rozvojové spolupráce také ke klíčovým.

Podpora zdravotnictví

Jedním z největších problémů zemí tzv. globálního Jihu je šíření HIV/AIDS a dalších nakažlivých nemocí, z nichž některé jsou v rozvinutějších zemích snadno léčitelné. Mnohé programy rozvojové spolupráce se proto soustředí na zlepšení zdravotnického systému jednotlivých zemí, stejně jako na prevenci chorob a sociální pomoc nakaženým.

Rozvoj podnikání

Chudé oblasti většinou trpí vysokou nezaměstnaností a nízkým počtem špatně placených pracovních míst. Rozvojová spolupráce se proto často soustřeďuje na rozvoj podnikání a orientaci na taková hospodářská odvětví, v kterých mohou být daná komunita, region či stát na globálním trhu konkurenceschopná. Takové projekty sahají od obřích ekonomických programů na úrovni vlád až ke zřizování malých dílen a soukromých podniků či zvyšování kvalifikace obyvatel dané oblasti různými rekvalifikačními kurzy.

Životní prostředí

Konkrétní rozvojové projekty se velmi často věnují také otázkám životního prostředí, ekologických

katastrof, záchrany mizejících druhů živočichů i rostlin, různých geologických průzkumů, zalesňování atd. Od nich se odvíjejí také globální kampaně, jako třeba aktivity na záchranu deštných pralesů v Brazílii nebo projekty věnující se životním podmínkám lidí ve stále se rozrůstajících městech.

Energetické zdroje

Velkým tématem rozvojové pomoci je také otázka soběstačnosti a trvalé udržitelnosti energetických zdrojů, které svět potřebuje ke své existenci. Mezi aktivity v tomto směru patří výzkum a realizace projektů v oblasti alternativních zdrojů energie, hledání úspor v daných systémech, zavádění ekologicky šetrných technologií do průmyslu, kampaně proti vypouštění škodlivin do ovzduší, sběr a třídění plastů atd.

Gender

Ke stále více propagovaným rozvojovým projektům poslední doby patří aktivity zaměřené na poskytování šancí ženám, ať se již jedná o projekty zaměřené na školství, zdravotnictví, výživu, zajišťování obživy či prosazování politických a občanských práv. Práva žen a jejich schopnost podílet se na veřejném životě a rozvoji jsou vnímány jako klíčové pro úspěch rozvojové spolupráce.

Demokratizace a dobré vládnutí (good governance)

V poslední době je také kladen důraz na transparentnost a hospodárnost při využívání prostředků rozvojové spolupráce. Toto téma se dostalo do popředí nejen jako nezbytná součást úspěchu každého projektu, ale stalo se významným samo o sobě. Požadavek, aby z prostředků věnovaných na rozvojovou spolupráci měli užitek především ti, jichž se projekty týkají, vedl k podporování vzniku demokratických struktur ve společnosti. Finanční granty jsou proto v poslední době směrovány mj. také přímo do oblasti good governance (dobré vládnutí) a rozvoje transparentního ekonomického prostředí.

JAK SE POZNÁ KVALITNÍ ROZVOJOVÝ PROJEKT?

Měřítek pro to, jak se pozná kvalitní rozvojový projekt, jsou dnes na světě desítky a v zásadě se vždy odvíjejí od kritérií, která pro ně stanoví ten, kdo konkrétní pomoc v rozvojovém světě financuje. Během uplynulých desetiletí ovšem mezi hlavními donátory rozvojové spolupráce vykrystalizoval jakýsi základní konsenzus o tom, co by mělo mezi hlavní zásady pro její realizaci zcela určitě patřit. Jde o:

- PARTNERSTVÍ (úzká spolupráce s místními subjekty – vládou, místním privátním i neziskovým sektorem i přímo s lokálními komunitami)
- SYSTÉMOVOST (projekt zasazený do konkrétních potřeb a priorit dané země řeší problémy, které i místní lidé a úřady považují za důležité)
- DLOUHODOBOU UDRŽITELNOST (snaha o zajištění trvalé udržitelnosti dopadů daného projektu, snaha o to, aby i po skončení projektu měly jeho konkrétní výsledky vliv na situaci na místě a byly dlouhodobě využitelné).

K nim se v poslední době přidává i důraz na rovnost pohlaví (gender), citlivost vůči životnímu prostředí a lokální kultuře, otázky transparentnosti využití finančních prostředků věnovaných na rozvojovou spolupráci a dobrého vládnutí (good governance). V tomto případě však nejde o téma rozvojové spolupráce jako takové (projekty přímo na podporu dobrého vládnutí, otázek gender a rozvoje demokracie, jak už bylo uvedeno, také existují), jako spíše o průvodní a nezbytný rys, který předurčuje úspěch či neúspěch daného projektu.

„Myšlenka, že by bohaté země měly pomáhat chudým, je skvělá, zmenšila by se tak nerovnost mezi chudými a bohatými. Takovou pomocí by mohlo být třeba odpuštění dluhu chudým zemím, asistence při realizaci projektů, jež by zemím přinesly prosperitu a trvale udržitelný rozvoj. Nebo poskytnutí pomoci zemím, které byly poškozeny válkou.“

JULINDA
24 let
studentka posledního ročníku vysoké školy, obor sociální pracovnice
Namibie

Účinné propojení humanitární a rozvojové pomoci – Deutsche Welthungerhilfe (DWHH), Etiopie

Situace v Etiopii v otázce zásobování lidí kvalitními potravinami a celkového rozvoje zemědělské produkce je stále jedna z nejhorších na světě. Mezi důvody tohoto stavu patří vysoká míra nárůstu populace, nedostatečná infrastruktura a především vyčerpanost půdy a velké změny klimatu. Tam, kde se nedostaví potřebné deště, zůstává obyvatelstvo závislé na potravinové pomoci. Na hranici podvýživy balancuje každý rok 20 až 40 procent z celkových 64 milionů etiopských obyvatel, zvláště na venkově. Zároveň je zřejmé, že zahraniční dodávky potravin situaci dlouhodobě neřeší, země se musí učit uživit se sama a zvládat problémy vlastními silami.

Německá organizace Deutsche Welthungerhilfe (DWHH) pracuje v různých částech Etiopie po mnoho let. Její aktivity v regionu Oromia – konkrétně v krajích Gololcha, Merti a Zway – na severu země jsou dvojího druhu. V časech krizí, kdy jsou dešťové srážky minimální, následkem čehož dojde k prudkému poklesu zemědělských výnosů a vypukne nebezpečí hladu, distribuuje v těchto krajích vhodnou humanitární pomoc. Ta se odvíjí od nejnutnějších potřeb lidí a od jejich tradičního jídelníčku (mouka, luštěniny a rostlinný olej). Než však takovou pomoc začne rozdávat, dbají její pracovníci vždy na důkladnou analýzu situace, aby rozdávání potravin probíhalo jen v nejnutnějších případech a nepodvazovalo tak lokální schopnosti místních komunit. Ve spolupráci s místními organizacemi je v oblasti vybudován systém včasného varování, signalizující s předstihem nebezpečí hladu. Předchází se tak i situacím, kdy lidé ve strachu z ohrožení hladem začnou rozprodávat svůj majetek, aby si zajistili alespoň holé přežití. Tím je ohrožena stabilita jednotlivých domácností a jejich schopnost se o sebe v klidnějších časech samostatně postarat a nebýt neustále závislý na pomoci zvenčí.

Druhou, neméně důležitou formou pomoci etiopskému obyvatelstvu ve vybraných regionech je rozvojová spolupráce pro zlepšení efektivity zemědělské produkce. Předtím, než byl podobný program nastartován, byla provedena důkladná analýza dosavadního stavu v dané oblasti, jednotlivých vládních i neziskových aktérů na poli zemědělské produkce, zavlažování, ochrany životního prostředí a dalších návazných sektorů. Zjištěny byly nejpalčivější problémy a možnosti jejich řešení. V dané oblasti jde o nedostatek vláhy, úbytek úrodné půdy a nekvalitní zemědělskou produkci. S nízkou efektivitou zemědělství úzce souvisí také ničení přírodního prostředí.

Pro rozběh konkrétní formy rozvojové spolupráce byli posléze v oblasti vytipováni vládní i nezisková partneři. Za klíčového z nich byla zvolena lokální organizace Oromo Self–Help Organisation (OSHO). Pracovníci DWHH s ní navázali dlouhodobý vztah, podporují ji finančně i organizačně a při rozhodování o dalších projektech fungují jako poradní partner. OSHO sama navazuje při svých projektech co nejbližší kontakt s komunitou, pro kterou je daný projekt prováděn, zajišťuje maximální zaangažování místních lidí do celého projektu (tzv. local ownership) a posilování jejich vlastních schopností a kapacit.

Společné projekty se zaměřují na moderní metody zavlažování a ochranu úrodné půdy. Provádějí se také výcviky místního obyvatelstva v zadržování dešťové vody a budování jednoduchých vodních rezervoárů. Část aktivit se zaměřuje na ochranu místních lesů a další vegetace, aby intenzifikace zemědělské produkce neohrožovala okolní prostředí. Postupným dialogem s jednotlivými místními komunitami se také DWHH a OSHO snaží o změnu ve výběru pěstovaných obilovin. Lokálně oblíbený teff (obilnina podobná prosu) jen totiž značně nevýnosný a má za vinu častý kolaps zemědělské produkce. Přesvědčování lokálních komunit ke změně výběru plodin probíhá formou seminářů, veřejných přednášek a setkání za aktivní účasti místních lídrů a dalších autorit. Na mnoha podobných aktivitách se také úzce podílejí vládní úředníci.

Kombinované aktivity DWHH ve zmíněných etiopských oblastech tak pomáhají místnímu obyvatelstvu nejen přestát období největších krizí, ale zároveň se pomalu učit jim do budoucna předcházet a podílet se na celkovém rozvoji kvalitní zemědělské produkce, která jim zaručí stabilitu a bezpečí.

VÍCE INFORMACÍ: http://www.welthungerhilfe.de/WHHEN/projects/01africa/Between_drought_and_hunger.html

ZŮSTÁVÁ MNOHO DILEMAT

Dosavadní nedlouhá historie rozvojové spolupráce zahrnuje řadu velmi úspěšných projektů, které posunuly komunity v rozvojových zemích znatelně kupředu. Globální rozvojová spolupráce zmírnila ve velké části světa pocit izolace a umožnila mnoha lidem přístup ke vzdělání a základní zdravotní péči, o které se jejich předkům před sto lety ani nesnilo. Dobře sladěný mezinárodní tlak na vlády nejrozvinutějších zemí je na konci tisíciletí přiměl odpustit některým nejchudším zemím astronomické vnitřní dluhy a odrazit se ode dna ekonomického živoření. Zavlažovací projekty na Filipínách, financované v devadesátých letech Světovou bankou, více než zdvojnásobily příjmy některých rolníků, vzdělávací

projekty přinesly gramotnost do mnoha zemědělských oblastí. V některých asijských a afrických zemích pomohly projekty zaměřené na boj proti viru HIV zamezit nebo aspoň zmírnit šíření a dopady této strašlivé nemoci.

Vedle těchto pozitivních příkladů lze však nalézt řadu negativ a otazníků. **PENĚZ NA ROZVOJOVOU SPOLUPRÁCI A CELOSVĚTOVÝ BOJ PROTI CHUDOBĚ JE STÁLE ZOUFALE MÁLO.** Drtivá většina rozvinutých zemí se ve svých výdajích na rozvojovou spolupráci pohybuje hluboko pod limitem doporučeným v devadesátých letech OSN (0,7 % HDP z ročního rozpočtu).

Mnoho rozvojových projektů, na které se finanční prostředky nakonec seženou, je realizováno **NEKVALITNĚ, NETRANSPARENTNĚ A JEJICH KONEČNÝ EFEKT SE MINE ÚČINKEM.** V rozvojové spolupráci také lze nalézt řadu momentů, kdy dobře míněné snahy pomoci druhým narazily na nepochopení místních komunit, selhala jejich trvalá udržitelnost nebo spolupráce s vládou daného státu. Občas se dostanou do konfliktu dva rovnocenné cíle – v případě výše zmíněného etiopského příkladu může jít například o souboj mezi zachováním kulturní identity místního obyvatelstva (pěstování lokálních plodin a zachování tradičního jídelníčku) a kvalitou zemědělské produkce (náhrada dosavadních obilovin plodinami zvenčí, které mohou nasytit více lidí).

Rozvojovou spolupráci velmi často ovlivňují také **PARTIKULÁRNÍ ZÁJMY DONÁTORSKÝCH A PŘIJÍMAJÍCÍCH STÁTŮ,** čímž se původní rozvojový záměr konkrétních projektů často hroutí. Odstrašujícím příkladem rozvojové pomoci je např. vývoz jakékoliv produkce či technologie do rozvojových zemí, diktovaný pouze ekonomickou výhodností pro donátorský stát, a ne konkrétními potřebami a prioritami přijímající země. Vyskytují se i velké rozvojové projekty, ze kterých má v konečném důsledku prospěch pouze malá skupinka vládních úředníků v přijímajících zemích, a ne jejich obyvatelstvo. Velkými tématy současné rozvojové spolupráce jsou proto dobré vládnutí (good governance), transparentnost, zamezování korupci, kvalitní zacílení projektů a jejich trvalá udržitelnost.

ROZVOJOVÉ CÍLE TISÍCILETÍ (MILLENIUM DEVELOPMENT GOALS)

Lze říci, že za posledních 30 let rozvojové spolupráce bylo v mnohých oblastech dosaženo velkého pokroku. Na světě však stále žije obrovské množství lidí v podmínkách, které jim neumožňují zabezpečit základní potřeby a důstojný život. V některých částech světa se stav dokonce zhoršil. Drtivá většina extrémně chudých lidí žije v rozvojových zemích. Z celkového počtu 4,6 miliardy lidí v rozvojových zemích více než miliarda postrádá přístup k nezávadné vodě a téměř 800 milionů nemá dostatek jídla, aby mohli vést normální, zdravý a aktivní život. Téměř 325 milionů chlapců a dívek nemůže chodit do školy.

Změna k lepšímu je možná. K tomu, aby se tento stav v blízké době výrazně změnil, je však třeba společného úsilí celého světového společenství. Výchozím bodem této snahy bylo přijetí **ROZVOJOVÝCH CÍLŮ TISÍCILETÍ.** Na Summitu tisíciletí v září 2000 v New Yorku přijalo 147 hlav států a vlád a celkem 191 států tzv. Miléniovou deklaraci, která vytyčuje konkrétní cíle v oblasti rozvoje a odstraňování chudoby. Soubor rozvojových cílů, které by měly být splněny do roku 2015 (za výchozí je považován rok 1990), zahrnuje osm základních cílů (goals), osmnáct dílčích úkolů (targets) a více než čtyřicet ukazatelů (indicators). Význam přijetí těchto osmi konkrétních cílů můžeme shrnout do následujících bodů:

- ke spolupráci na jejich dosažení se zavázali představitelé velké většiny zemí na světě
- jedná se o konkrétní cíle, pro které jsou stanoveny měřitelné indikátory a doba, dokdy mají být splněny (rok 2015)
- poskytují možnost sledovat průběžně pokrok na cestě k jejich naplnění
- je možné je využít pro tvorbu a prosazování strategií vedoucích k jejich naplnění na státní, regionální a mezinárodní úrovni.

NĚKOLIK OTÁZEK A ODPOVĚDÍ O ROZVOJOVÝCH CÍLECH TISÍCILETÍ

Od svého přijetí v roce 2000 se Rozvojové cíle tisíciletí těší všeobecné podpoře v mnoha zemích světa. Tyto cíle byly ratifikovány 189 zeměmi a přijaly je za své také mnohé vlivné nestátní organizace z rozvinutých zemí. Konkrétní realizace jednotlivých kroků a dosažení jednotlivých cílů do roku 2015 ovšem opět vázne. Zpráva OSN o lidském rozvoji z roku 2003 říká, že jednoho z hlavních cílů – snížení extrémní chudoby a hladu o polovinu – může být dosaženo pouze za předpokladu, že chudé země urychleně přijmou rozsáhlé reformy a bohaté státy na ně odpovědí stanovením lepších obchodních podmínek a vyšší rozvojovou pomocí. Zpráva stanovuje nový akční plán na splnění rozvojových cílů, tzv. Millennium Development Compact.

Nejdůležitější otázkou zůstává, zda se tyto cíle stanou skutečnou součástí politik jednotlivých vlád, institucí a dalších aktérů rozvoje, či zda zůstanou pouze na papíře. Tak by se kvůli nedostatku politické vůle stala deklarace pouze prázdným předsevzetím.

Směřuje svět k naplnění rozvojových cílů do roku 2015?

Prvním a zřejmě nejvýznamnějším rozvojovým cílem je snížit na polovinu počet lidí žijících v extrémní chudobě a trpících hladem. Je možné tohoto cíle dosáhnout? A jak si zatím vedeme na cestě k jeho splnění?

Míra chudoby ve východní Asii klesla z 28 procent v roce 1990 na 15 procent v roce 1999; počet chudých lidí v této oblasti se za stejnou dobu snížil z 418 na 267 milionů. V subsaharské Africe je míra chudoby asi 48 procent a po celé uplynulé desetiletí zůstávala víceméně konstantní; absolutní počet chudých lidí zde však mezi lety 1990 a 1998 vzrostl z 220 na 300 milionů. Podle odhadů musí v současnosti 1,2 miliardy lidí zápasit o přežití s méně než jedním dolarem na den. To je přibližně stejný počet jako před deseti lety.

Úspěšnost v dosahování dalších cílů je též nejednoznačná. V roce 1990 byl vytyčen cíl „základní vzdělání pro všechny“ do roku 2000. Dobrou zprávou je, že se podařilo snížit o polovinu rozdíl v přístupu ke vzdělání mezi muži a ženami, ale smutnou skutečností zůstává, že během devadesátých let bylo dosaženo potřebného pokroku jen z jedné desetiny. Není proto překvapivé, že daný závazek byl posunut do roku 2015, ale slib zůstane opět nesplněn, pokud nedojde ke čtyřnásobnému urychlení současného vývoje.

Plnění závazků v oblasti zajištění přístupu k nezávadné vodě se vyvíjí uspokojivě, současné statistiky však ukazují, že díky populačnímu růstu, plýtvání, urbanizaci a průmyslovému znečištění může být další rozvoj neudržitelný.

Pokrok ve snižování dětské a mateřské úmrtnosti, podvýživy a v přístupu k nezávadné pitné vodě a adekvátním hygienickým zařízením se v porovnání s předchozími desetiletími v devadesátých letech také zpomalil. Následkem epidemie AIDS, nového nástupu dalších chorob (např. malárie a tuberkulózy) či žalostného stavu některých zdravotnických systémů se podmínky v devadesátých letech výrazně zhoršily.

Jsou stanovené rozvojové cíle dosažitelné?

Ano, jsou finančně dosažitelné a technicky proveditelné, nicméně některé země budou potřebovat podstatně silnější rozvojovou pomoc, lepší strategie a silnější instituce. V rozvojových zemích jsou životní podmínky často špatné kvůli nedostatečným investicím do základních sociálních a jiných veřejných služeb, jež jsou příliš jednostranně zaměřeny. Základní sociální služby by měly být integrovaným systémem zahrnujícím vzdělání, zdravotnictví, reprodukční zdraví, otázku výživy, vody a hygienických zařízení. Nebylo by realistické očekávat, že nejchudší země dosáhnou rozvojových cílů bez mezinárodní podpory. Subsaharská Afrika zaostává stále více, lidský rozvoj zde podkopává zejména AIDS.

Mohou být překonány rozdíly v dostupnosti zdrojů?

Dětský fond OSN (UNICEF), Světová banka a Světová zdravotnická organizace (WHO) odhadují, že k dosažení většiny rozvojových cílů do roku 2015 bude nutné zvýšit každý rok rozvojovou pomoc o dalších padesát miliard dolarů. To znamená dvojnásobné navýšení nákladů na rozvojovou pomoc. Přestože se tato částka může zdát velmi vysoká, představuje pouze asi 0,2 procenta příjmů dárcovských zemí. Ve světle očekávaného prospěchu z překonání chudoby a umožnění milionům lidí žít zdravěji, déle a produktivněji jsou rozvojové cíle výbornou investiční příležitostí.

Mohou oficiální rozvojová pomoc a oddlužení něco změnit?

Rozvojová pomoc funguje, pokud je skutečně zaměřena na potřeby rozvoje. Zkušenosti z projektů v oblasti zdravotnictví hovoří jasně: programy na

Rozvojové cíle tisíciletí

1. ODSTRANIT EXTRÉMNÍ CHUDOBU A HLAD

ÚKOL DO ROKU 2015: *Snížit na polovinu počet lidí, kteří žijí za méně než 1 USD na den a trpí hladem. (1 USD na den je mezinárodně uznávaná hranice chudoby.)*

SOUČASNÝ STAV: *Asi 1,2 miliardy lidí je nucena žít s denním příjmem nižším než jeden americký dolar. Zhruba polovina světové populace disponuje příjmem nižším než dva dolary na den. Téměř 800 milionů lidí nemá dostatek jídla, aby mohli vést normální, zdravý a aktivní život. Pro chronický nedostatek příležitostí jsou tito lidé odsouzeni žít v neustálé nejistotě, jsou sužováni hladem, nemocemi, negramotností, nezaměstnaností a beznadějí. Často jim chybí přístup k potravinám a nezávadné pitné vodě, hygieně, vzdělání, zdravotní péči a moderním službám.*

2. DOSÁHNOUT ZÁKLADNÍHO VZDĚLÁNÍ PRO VŠECHNY

ÚKOL DO ROKU 2015: *Zajistit, aby všichni chlapci a všechny dívky dokončili základní vzdělání.*

SOUČASNÝ STAV: *Téměř 113 milionů dětí dosud nenavštěvuje základní školy. Více než 850 milionů lidí na celém světě neumí číst a psát.*

3. PROSAZOVAT ROVNOST POHLAVÍ A DÁT VÍCE PŘÍLEŽITOSTÍ ŽENÁM

ÚKOLY DO ROKU 2005 A 2015: *Odstranit nerovnosti mezi pohlavími v základním a středním školství do roku 2005 a na všech vzdělávacích úrovních do roku 2015.*

SOUČASNÝ STAV: *V mnoha zemích nemají ženy stejný přístup ke vzdělání jako muži.*
Dalším problémem je nerovné postavení mužů a žen na trhu práce a nerovné zastoupení mužů a žen v rozhodovacích procesech.
Dvě třetiny negramotných osob na světě jsou ženy a podíl žen mezi nezaměstnanými je oproti mužům dvojnásobný.

4. SNÍŽIT DĚTSKOU ÚMRTNOST

ÚKOL DO ROKU 2015: *Snížit úmrtnost dětí do pěti let o dvě třetiny.*

SOUČASNÝ STAV: *Každoročně umírá asi 11 milionů dětí mladších pěti let z příčin, jimž je možné zabránit.*

5. ZLEPŠIT ZDRAVÍ MATEK

ÚKOL DO ROKU 2015: *Snížit podíl porodní úmrtnosti matek o tři čtvrtiny.*

SOUČASNÝ STAV: *V rozvojových zemích je riziko úmrtí při porodu je 1:48, situace se však zlepšuje.*

6. ZAMEZIT ŠÍŘENÍ HIV/AIDS, MALÁRIE A TUBERKULÓZY

CÍL DO ROKU 2015: *Zastavit šíření a snižovat počet osob zasažených HIV/AIDS, malárií a dalšími chorobami.*

SOUČASNÝ STAV: *Asi 40 milionů lidí žije s HIV/AIDS. Kolem 120 milionů párů nemá přístup k antikoncepci, i když by ji chtělo užívat.*

7. ZAJISTIT TRVALOU UDRŽITELNOST PRO ŽIVOTNÍ PROSTŘEDÍ

ÚKOLY DO ROKU 2015 A 2020: *integrovat principy trvale udržitelného rozvoje do státních politik a zabránit ztrátám přírodního bohatství. Do roku 2015 snížit počet lidí bez přístupu k pitné vodě na polovinu. Do roku 2020 dosáhnout výrazného zvýšení kvality života minimálně pro 100 milionů obyvatel příměstských chudinských čtvrtí.*

SOUČASNÝ STAV: *Více než miliarda lidí postrádá přístup k nezávadné čisté vodě. Zhruba 2,4 miliardy lidí nemají přístup k základní hygieně.*

8. POSILOVAT SVĚTOVÉ PARTNERSTVÍ PRO ROZVOJ

ÚKOLY DO ROKU 2015: *Zejména vyspělé země jsou vyzývány ke splnění následujících úkolů:*

ZPŘÍSTUPNĚNÍ TRHŮ: *Zajistit volný přístup na své trhy pro zboží vyprodukované v chudých zemích, přijmout politiku bezcelního a beztarifního přístupu na své trhy pro veškeré zboží z nejzaostalejších zemí.*

ODPOUŠTĚNÍ DLUHŮ: *Zavést do praxe Program snižování tíživosti dluhů pro těžce zadlužené chudé země a odhodlat se ke zrušení oficiálních dluhů těžce zadlužených chudých států, pokud tyto země prokážou hmatatelné úsilí o snížení chudoby.*

ROZVOJOVÁ POMOC: *Být štědřejší v poskytování rozvojové pomoci zemím, které své prostředky prokazatelně používají na snižování chudoby.*

monitorování chorob, vymýcení neštovic a dětské obrny či kampaně na podporu imunizace jsou příklady úspěchů rozvojové pomoci. Rozvojová pomoc a oddlužení budou nezbytné zvláště pro nejméně rozvinuté země. Realizaci konkrétních kroků v rámci rozvojové spolupráce dnes podvazuje nedostatečná finanční podpora ze strany bohatých států. Drtivá většina z nich se ve svých výdajích na rozvojovou pomoc pohybuje hluboko pod limitem doporučeným OSN (0,7 % HDP z ročního rozpočtu). V současné době je dosahováno pouhé třetiny z přijatého cíle. Každý rok je tak poskytováno o 125 miliard dolarů méně, než by bylo třeba. Zatímco většina zemí svůj závazek nesplnila, Dánsko, Nizozemsko, Norsko a Švédsko svůj slib poskytnout 0,7 procenta hrubého národního příjmu naplnily. Rozpaky také čím dál více vyvolávají další výdaje rozvinutých zemí. Vedle 56 miliard dolarů, které země OECD věnovaly minulý rok na rozvojovou pomoc, tak např. také figuruje zhruba 300 miliard určených na podporu farmářům v rozvinutých zemích. Tím se blokuje dovoz jakékoliv levnější konkurence z chudých zemí, které naopak na tomto procesu životně závisejí. To podle nevládních světových organizací naprosto podvazuje schopnost rozvojových zemí postavit své ekonomiky na vlastní nohy.

Studie o rozpočtových výdajích ve více než třiceti rozvojových zemích ukázala, že přes dvě třetiny

z nich utratí více za splácení dluhů než za základní sociální služby (některé z nich dokonce tři- až pětkrát více). V subsaharské Africe vlády vydávají přibližně dvakrát tolik na vyrovnávání svých finančních závazků než na sociální služby vlastním lidem. Vyrovnávání dluhů často pohlcuje třetinu až polovinu státního rozpočtu. Makroekonomická stabilita těchto zemí se tak stává nedosažitelným cílem.

Potřebné kroky

Dosáhnout zlepšení je v našich silách. Svědčí o tom například to, že se podařilo celosvětově zvýšit průměrnou délku života z 60 na 70 let a míra dětské úmrtnosti naopak klesla ze 100 na 50 dětí z tisíce nově narozených; počet podvyživených klesl ze zhruba 900 na 800 milionů a počet gramotných dospělých osob se zvýšil z 60 na 80 procent. Podíl venkovských rodin s přístupem k nezávadné vodě v rozvojových zemích se za posledních 30 let více než zpětinásobil a rozšíření antikoncepce v rozvojových zemích dosáhlo téměř padesátiprocentní úrovně.

Díky obchodu, rozvoji a reformám v dalších oblastech, jako jsou finanční a právní systémy, místní správa či rozvoj infrastruktury, rostly po celá devadesátá léta roční příjmy na osobu v zemích úspěšně zapojených do světového hospodářství o 5 procent. Vývoj v zemích, jako je Čína, Indie, Uganda či Vietnam, významnou měrou přispěl ke snížení počtu lidí žijících v extrémní chudobě z 360 na 210 milionů. V Ugandě dokonce podíl chudých klesl o 40 procent a ve Vietnamu o 50 procent.

V řadě rozvojových zemí již bylo dosaženo zavedení všeobecné základní školní docházky chlapců i děvčat a další země se k tomuto cíli blíží. Přes 60 procent světové populace žije ve 43 zemích, které splnily cíl snížení podílu hladovějících o polovinu nebo k tomuto cíli směřují. Navzdory těmto úspěchům přetrvává chudoba celosvětových rozměrů.

Na Konferenci o financování a rozvoji v mexickém Monterrey v březnu 2002 se čelní představitelé zemí celého světa zavázali poskytnout dodatečnou zahraniční pomoc v hodnotě 12 miliard USD ročně do roku 2006. Ačkoliv celková částka nedosahuje potřebné výše, zastavila alespoň trend snižování zahraniční pomoci a je možné, že dárcovské země budou její zásluhou ochotny poskytnout více, pokud budou splněny jejich požadavky na zajištění odpovědnosti a získání informací o výsledcích.

Snahy o dosažení cílů byly podpořeny dalšími nově vytyčenými cíly na Světovém summitu o udržitelném rozvoji v Johannesburgu v září 2002. Jde například o snížení počtu lidí, kteří nemají přístup k základním hygienickým potřebám, na polovinu, jež má napomoci ke splnění rozvojového cíle snížit počet, kteří nemají přístup k nezávadné vodě, o polovinu.

ZDROJ: UNDP

ZAHRANIČNÍ ROZVOJOVÁ POMOC ČESKÉ REPUBLIKY

Stručná historie

Československo patřilo před rokem 1989 mezi socialistické státy silně angažované v rozvojovém světě, přičemž rozvojová pomoc představovala jednu z nejvýraznějších forem československého působení. Intenzita spolupráce Československa s rozvojovými zeměmi kolísala, po prvním vzmachu koncem 50. let a počátkem 60. let došlo k jistému útlumu, po kterém následovalo posílení československých aktivit ve třetím světě v 70., ale zvláště pak v 80. letech. Pokud ovšem mluvíme o československé rozvojové pomoci za komunistických dob, mělo by být jasné, že byla zásadním způsobem ovlivněna logikou studené války a často postrádala základní standardy moderní rozvojové spolupráce.

Její konkrétní podoba měla několik forem. Jednalo se o hmotnou pomoc, tj. dodávky potravin, léků, pracovního nářadí, pomůcek pro výukové programy a podobně. Další formou byla technická pomoc, která spočívala ve vysílání odborníků (zpravidla prostřednictvím podniku Polytechna), ve zřizování výcvikových a učebních zařízení a v přijímání stážistů. Na tomto místě je ovšem zapotřebí zdůraznit, že většina odborníků byla vysílána za úhradu, a tuto položku lze tedy jen obtížně zařazovat do rozvojové pomoci. Dalším významnou formou rozvojové pomoci bylo poskytování stipendií ke studiu na českých a slovenských vysokých školách (ročně se jednalo přibližně o 500 stipendií, v 80. letech pak o 850 stipendijních míst ročně). Celkem do počátku 90. let vystudovalo na československých vysokých školách na 20 000 stipendistů. Jejich studium od roku 1961 přitom organizačně zajišťovala tzv. Univerzita 17. listopadu.

Celkově bylo na bezplatnou pomoc počátkem 80. let vynakládáno přibližně 200 mil. Kčs ročně, dalších více než 700 mil. Kčs bylo poskytováno ve formě přirážek k cenám dovážených surovin, zvláště pak kubánského cukru. Československo počítalo do rozvojové spolupráce také poskytování dlouhodobých vládních úvěrů na odběr československého zboží a služeb (mj. na dodávky investičních celků). Institucionálně bylo poskytování rozvojové pomoci zajištěno zřízením Komise pro koordinaci poskytování pomoci rozvojovým zemím a národněosvobozeneckým hnutím v roce 1979 a zvláštního odboru pomoci rozvojovým zemím v rámci federálního ministerstva zahraničního obchodu v roce 1980, který se podílel na formulaci dohod o vědecko-technické spolupráci a prováděcích dokumentů.

Česká rozvojová pomoc v 90. letech

Poskytování rozvojové pomoci před rokem 1989 zanechalo jisté pozitivní dědictví, jako je tradice dobrých vztahů k některým zemím nebo osobní vazby vyplývající ze studia občanů některých rozvojových zemí na území dnešní České republiky. Ne zcela využitým potenciálem jsou zkušenosti expertů, kteří v rozvojovém světě působili, byť je zapotřebí zdůraznit, že se současné pojetí rozvojové pomoci od pojetí převládajícího v 60.– 80. letech liší, stejně jako se výrazným způsobem odlišovala organizace poskytování rozvojové pomoci v plánovaných ekonomikách východního bloku od systémů rozvojové pomoci západních demokracií. Toto dědictví zaběhnutých postupů a představ o podobě rozvojové pomoci se tak stalo též i jistou zátěží pro budoucnost.

Mnohem závažnější negativní dopad měla ale pomoc poskytovaná minulým režimem na postoje veřejnosti. Nedůvěra občanů ve veškeré mezinárodněpolitické kroky komunistického režimu vyústila v averzi značné části veřejnosti vůči jakýmkoliv projevům mezinárodní solidarity, zejména ovšem k těm, jež byly organizovány státem. Tato apriorně negativní stanoviska občanů vůči rozvojové pomoci do značné míry sdílela i nová elita, a program rozvojové pomoci tak po roce 1989 zaznamenal výrazný útlum. Vzhledem k absenci dostatečně nahlas artikulované domácí veřejné poptávky po solidaritě s rozvojovým světem a po přijetí odpovědnosti za globální problémy sehrál rozhodující roli v obnově českého programu rozvojové pomoci impulz vnější.

Zahájením jednání o vstupu do Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD) dala Česká republika najevo, že se hlásí k příslušnosti k bohatší části světa, a nezbývalo jí než přistoupit na organizací deklarovaný princip solidarity se zeměmi méně bohatými. S perspektivou vstupu do OECD učinila ČR v průběhu roku 1995 kroky k obnovení svého programu rozvojové pomoci, přičemž formálním východiskem se staly Zásady pro poskytování zahraniční pomoci, které v březnu 1995 schválila vláda. ČR se dokumentem přihlásila k postojům mezinárodního společenství vyjádřeným v rezolucích OSN a zásadách OECD. Českou rozvojovou spolupráci však charakterizovala značná teritoriální a sektorová roztříštěnost. Vedle vládní zahraniční pomoci se zvláště v souvislosti s konflikty v bývalé Jugoslávii začaly rozvíjet i aktivity nevládního sektoru. Zpravidla se jednalo o pomoc humanitární, v některých případech ale i s jistým přesahem do oblasti dlouhodobější stabilizace a rozvoje dotyčných oblastí. Nevládním organizacím se v 90. letech lépe než státu dařilo překonávat negativní vnímání zahraniční pomoci veřejností.

Koncepce zahraniční rozvojové pomoci České republiky na období let 2002 až 2007

Výraznějším krokem k reformě systému české rozvojové pomoci se stala až Koncepce zahraniční rozvojové pomoci České republiky na období let 2002–2007, kterou vláda vzala v lednu 2002 na vědomí.

Za hlavní cíl poskytování rozvojové pomoci vláda v této koncepci prohlásila omezování chudoby v rozvojových zemích. Přihlásila se plně k tzv. Rozvojovým cílům tisíciletí a konstatovala, že poskytování rozvojové pomoci je součástí zahraniční politiky a že přispívá k prosazování demokracie, lidských práv a sociální spravedlnosti, k integraci rozvojových zemí do světového hospodářství a k udržitelnému globálnímu rozvoji. Nová koncepce jednoznačně deklarovala potřebu posílení efektivnosti, transparentnosti a systémovosti české zahraniční rozvojové pomoci. Vyslovila se pro sektorovou i teritoriální koncentraci české zahraniční rozvojové pomoci, a vymezila proto dvacet prioritních zemí, do kterých by se česká pomoc měla přednostně soustředit. Vzhledem k relativně nízkým objemům poskytované pomoci totiž realizace izolovaných projektů vede k nízké efektivitě pomoci, zanedbatelným přínosům pro rozvoj vzájemných vztahů a k nepřekonatelným problémům při řízení a vyhodnocování spolupráce. V roce 2004 vláda počet prioritních zemí dále snížila na deset (Afghánistán, Angola, Bosna a Hercegovina, Irák, Jemen, Moldávie, Mongolsko, Srbsko a Černá Hora, Vietnam, Zambie). Pro tyto země budou připraveny střednědobé programy spolupráce, na jejichž základě budou naformulovány konkrétní projekty, přičemž na jejich realizaci budou následně vypisována řádná výběrová řízení.

Neméně důležitý přínos nové koncepce české rozvojové pomoci představuje zahájení transformace institucionálního rámce poskytování pomoci. Došlo k ustavení Rozvojového střediska při Ústavu mezinárodních vztahů jako poradního odborného prvku v systému zahraniční rozvojové pomoci. Nová je i vstřícnost a otevřenost vůči nestátním subjektům, deklarovaná ve vládní koncepci. ČR jí jednoznačně deklaruje za své partnery v oblasti rozvojové pomoci nevládní organizace, soukromý sektor, odbory, akademickou obec, média a církve. Samy nevládní organizace působící nebo hodlající působit v oblasti rozvojové spolupráce se v průběhu roku 2002 zorganizovaly a ustavily svoji zastřešující organizaci zvanou Fórum rozvojové spolupráce (FORS).

Co se objemu prostředků vyčleňovaných na zahraniční rozvojovou pomoc týče, bylo od roku 2002 (kdy byly finanční prostředky vyčleněné na projekty zahraniční rozvojové pomoci zkráceny na polovinu, tj. na 200 milionů Kč) možné zaznamenat jistý nárůst. V roce 2003 směřovalo na bilaterální a

multilaterální projekty rozvojové spolupráce 400 milionů Kč, na rok 2004 je plánováno 500 milionů a na rok 2005 pak 600 milionů. Vedle toho lze ovšem připočíst příspěvky agenturám OSN a mezinárodním finančním institucím, stejně tak jako prostředky na oddlužení nebo péči o uprchlíky. Do budoucna bude ČR přispívat i na rozvojovou pomoc realizovanou Evropskou komisí, a to jak prostřednictvím obecného rozpočtu, tak skrze tzv. Evropský rozvojový fond (EDF – European Development Fund; příspěvky do EDF budou nejspíše aktuální až od roku 2007, pokud ovšem EDF nebude začleněn do obecného rozpočtu).

Nadále je však ČR velmi vzdálena cíli, který si pro výši prostředků věnovaných na ZRP stanovily členské státy EU. Na zasedání Evropské rady v Barceloně v březnu 2002 se členské státy zavázaly dosáhnout do roku 2006 podílu oficiální rozvojové pomoci (ODA) na hrubém národním důchodu minimálně 0,33 %, přičemž EU jako celek by na ODA vynakládala 0,39 % HND (hrubý národní důchod). (Do položky ODA není započítávána pomoc směřující do zemí střední a východní Evropy, kromě Albánie a většiny států bývalé Jugoslávie, ta představuje jako tzv. oficiální pomoc (OA) oddělenou kategorii.) Jakkoli má tento závazek charakter tzv. soft acquis (měkkého závazku), lze očekávat, že bude i na nové členské státy vyvíjen tlak, aby se cíli 0,33 % alespoň začaly blížit. Vzhledem k tomu, že ČR v roce 2002 na ODA vynaložila 0,065 % HND, je zjevné, že zbývá ještě dlouhá cesta k naplnění tohoto cíle.

Srovnání objemu prostředků věnovaných na rozvojovou pomoc v roce 2001 státy, které vstupují do EU

Země	Objem financí na rozvojovou pomoc (% z HND)	
1. Slovinsko	0,13 %	(25 mil. USD)
2. Slovensko	0,06 %	(11,7 mil. USD)
3. ČR	0,05 %	(26,5 mil. USD)
4. Polsko	0,02 %	(35,5 mil. USD)
5. Maďarsko	0,02 %	(8,5 mil. USD)
6. Kypr	0,02 %	(2,3 mil. USD)
7. Litva	0,02 %	(2 mil. USD)
8. Lotyšsko	0,02 %	(1,4 mil. USD)
9. Estonsko	0,01 %	(0,5 mil. USD)
10. Malta	0,01 %	(0,5 mil. USD)
Závazek členských států EU zvýšit rozvojovou pomoc do 2006 na	0,39 %	(113,9 mil. USD)
Celkem	**0,03 %**	

ZDROJ: EU, údaje za rok 2001

ROZVOJOVÁ POLITIKA EVROPSKÉ UNIE

Vedle rozvojové spolupráce, kterou realizují jednotlivé členské státy Evropské unie (EU), poskytuje rozvojovou pomoc i Evropské společenství (ES) prostřednictvím Evropské komise. Tato aktivita patří k důležitým aspektům evropské integrace od jejího úplného začátku. Část IV smlouvy o ustavení Evropského hospodářského společenství (EHS) z roku 1957 a přiložená Prováděcí dohoda tak například definovaly podmínky asociace zámořských zemí a území (území závislých na členských státech, tj. kolonií a svěřeneckých území), přičemž rozvojová pomoc byla vedle obchodních ustanovení hlavním prvkem asociačního režimu.

Problematika rozvojové spolupráce se v klíčových dokumentech definujících podobu evropské integrace naplno objevila až v tzv. MAASTRICHTSKÉ SMLOUVĚ. Smlouva o založení Evropského společenství (ES) z roku 1992 stanovila za cíl jeho rozvojové spolupráce podporu trvalého hospodářského a sociálního rozvoje rozvojových zemí, jejich harmonické a postupné zapojení do světové ekonomiky a boj proti chudobě v rozvojových zemích. Rozvojová politika ES má podle Maastrichtské smlouvy přispívat k rozvoji a upevnění demokracie a právního státu a respektování lidských práv a základních svobod. Smlouva také konstatovala, že rozvojová spolupráce realizovaná ES doplňuje politiky prováděné členskými státy, a stanovila, že ES a členské státy své politiky v oblasti rozvojové spolupráce koordinují a své programy pomoci slaďují.

Významným krokem k uplatnění principu komplementarity rozvojové spolupráce ES se stalo vymezení oblastí, ve kterých má ES komparativní výhodu oproti členským státům, a na něž by se proto mělo soustředit. Jako oblasti, kde je přínos společenství ke snižování chudoby nejúčinnější, vyhodnotilo ES těchto šest:

- vazba mezi obchodem a rozvojem
- regionální integrace a spolupráce
- podpora makroekonomických politik a podpora rovného přístupu k sociálním službám
- doprava
- potravinové zabezpečení a udržitelný rozvoj venkova
- budování kapacity institucí.

Ve všech těchto oblastech má být zároveň věnována pozornost následujícím aspektům:

- lidská práva
- dimenze týkající se životního prostředí
- rovnost mezi muži a ženami
- dobré vládnutí (good governance).

Srovnání objemu prostředků věnovaných na rozvojovou pomoc v roce 2002 bohatými zeměmi a Českou republikou

Země	Objem financí na rozvojovou pomoc (% z HND)	
1. Dánsko	0,96 %	(1643 mil. USD)
2. Norsko	0,89 %	(1696 mil. USD)
3. Švédsko	0,83 %	(1991 mil. USD)
4. Nizozemsko	0,81 %	(3338 mil. USD)
5. Lucembursko	0,77 %	(147 mil. USD)
Doporučení OSN pro státy OECD	**0,7 %**	
6. Belgie	0,43 %	(1072 mil. USD)
7. Irsko	0,40 %	(398 mil. USD)
8. Francie	0,38 %	(5486 mil. USD)
9. Finsko	0,35 %	(462 mil. USD)
10. Švýcarsko	0,32 %	(939 mil. USD)
11. Velká Británie	0,31 %	(4924 mil. USD)
12. Kanada	0,28 %	(2006 mil. USD)
13. Portugalsko	0,27 %	(323 mil. USD)
14. Německo	0,27 %	(5324 mil. USD)
15. Španělsko	0,26 %	(1712 mil. USD)
16. Austrálie	0,26 %	(989 mil. USD)
17. Rakousko	0,26 %	(520 mil. USD)
18. Japonsko	0,23 %	(9283 mil. USD)
19. Nový Zéland	0,22 %	(122 mil. USD)
20. Řecko	0,21 %	(276 mil. USD)
21. Itálie	0,20 %	(2332 mil. USD)
22. USA	0,13 %	(13290 mil. USD)
Česká republika	**0,065 %**	**(45,4 mil. USD)**

ZDROJ: OECD, údaje za rok 2002
POZNÁMKA: HND – hrubý národní důchod

Problematika obchodu a rozvoje spadá do kompetence společenství z podstaty věci, v případě dopravy nebo makroekonomické pomoci (přímé podpory rozpočtů partnerských států) má ES výhodu vycházející z objemu prostředků, které na rozvojovou spolupráci vyčleňuje. V případě podpory regionální integrace a spolupráce může ES zužitkovat integrační zkušenosti, ke kterým za posledních více než padesát let dospělo.

Členské státy rozvojovou politiku ES financují svými příspěvky do obecného rozpočtu EU a do Evropského rozvojového fondu (EDF). V průměru členské státy poskytují prostřednictvím ES přibližně 20 % své oficiální rozvojové pomoci. Členské státy se podílejí na stanovení priorit rozvojové politiky ES na zasedáních Rady EU a mohou se též vyjádřit k dílčím aspektům rozvojové spolupráce ES na zasedáních specifických řídících výborů.

Formy rozvojové spolupráce

Rozvojová pomoc integrující se Evropy byla v období po ustavení Evropského hospodářského společenství (EHS) v roce 1957 omezena na kolonie a svěřenecká území členských států, ležící převážně v Africe. EHS podporovalo tato území prostřednictvím Evropského rozvojového fondu, do kterého členské státy přispívaly v poměru, který neodpovídal poměru jejich příspěvků do obecného rozpočtu Společenství. Prioritou podpory ze strany EHS byly zejména INVESTICE DO INFRASTRUKTUR a ROZVOJ ZEMĚDĚLSTVÍ. Rozvojová pomoc byla integrální součástí i nového asociačního režimu, který spojoval EHS a 18 nově nezávislých afrických států a jehož pilířem byl vedle rozvojové pomoci z Evropského rozvojového fondu preferenční přístup na evropský trh. Na asociační režim podle dohod z Yaoundé v roce 1975 navázalo partnerství podložené dohodami z Lomé, v jehož rámci se na institucionalizované spolupráci s EHS podílel stále rostoucí počet zemí Afriky, karibské oblasti a Pacifiku (ACP). V současnosti se vztahy mezi EU a zeměmi ACP řídí dohodou z Cotonou, která vedle rozvojové a obchodní spolupráce klade důraz i na politický dialog.

Od 70. let začala EHS spolupracovat také s asijskými státy a od 80. let intenzivněji též se zeměmi Latinské Ameriky. Přístup k oběma těmto regionům charakterizuje diferenciace mezi relativně rozvinutějšími a chudšími státy. V případě rozvinutějších zemí nebo regionů se spolupráce EU orientuje především na problematiku obchodu a investic. EU udržuje též intenzivní spolupráci se zeměmi severní Afriky a Blízkého východu, přičemž se zaměřuje na oblast obchodu, bezpečnosti a s výjimkou nejrozvinutějších států regionu i na oblast rozvojové spolupráce. O základním směřování euro-středomořské spolupráce rozhodují konference na nejvyšší úrovni, které se konají zpravidla každé dva roky a z nichž první se uskutečnila v roce 1995 v Barceloně (proto tzv. barcelonský proces).

Po zásadních proměnách ve střední a východní Evropě po roce 1989 začala EU rozvíjet intenzivní spolupráci se zeměmi bývalého východního bloku. V případě zemí střední a východní Evropy se nejprve pomoc EU financovaná v rámci programu PHARE soustředila na podporu demokratických struktur a transformace plánovaných ekonomik na tržní hospodářství. Poté, co byla definována kritéria pro členství zemí střední a východní Evropy v EU, se technická pomoc EU orientovala na pomoc s jejich plněním. Vedle programu PHARE byly v případě kandidátských zemí vyčleněny další prostředky na urychlení jejich přípravy na členství v EU. Jednalo se zvláště o Speciální akční program pro předvstupní pomoc v oblasti zemědělství a rozvoje venkova (SAPARD) a Nástroj předvstupních strukturálních politik (ISPA).

V případě zemí bývalého Sovětského svazu se EU zaměřila na podporu ekonomické a sociální transformace prostřednictvím programu Technická pomoc Společenství nezávislých států (TACIS). V souvislosti s válečnými konflikty v bývalé Jugoslávii vyčlenila EU značné prostředky na poválečnou rekonstrukci prostřednictvím programů PHARE a Obnova. Na bezprostřední poválečnou rekonstrukci navázal tzv. Stabilizační a asociační proces, který podporuje stabilizaci západního Balkánu nabídkou perspektivního členství v EU. Program Obnova nahradil v roce 2001 program Pomoc Společenství pro rekonstrukci, rozvoj a stabilitu na Balkáně (CARDS).

V souvislosti s válečnými konflikty na území bývalé Jugoslávie vyčleňovala EU významné prostředky i na pomoc humanitární. EU v případě humanitární pomoci využívá akreditovaných nevládních organizací pro distribuci pomoci, což jí umožňuje působit i v oblastech, které nejsou kontrolovány oficiálně uznávanými vládami.

Humanitární pomoc a potravinové zabezpečení, stejně tak jako spolupráce se zeměmi Asie, Latinské Ameriky, severní Afriky, Blízkého východu, střední a východní Evropy, je financována z obecného rozpočtu EU, nikoli z EDF, ze kterého je hrazena výhradně spolupráce se zeměmi ACP.

Institucionální zajištění rozvojové politiky EU

Rozvojová spolupráce, realizovaná EHS/ ES po více než 45 let v rámci výše zmiňovaných programů, si vyžádala vytvoření specifických organizačních struktur. Orgány zabývající se rozvojovou spoluprací ES existují (nebo donedávna existovaly) v rámci Evropské komise, Evropského parlamentu i Rady EU. Nástup Romana Prodiho jako předsedy Evropské komise v roce 1999 znamenal počátek intenzifikace

reformy rozvojové politiky EU s cílem dosáhnout vyšší efektivity a odpovědnosti rozvojové spolupráce, které byla často vyčítána zvláště zdlouhavost jednotlivých procedur (celková doba procedury přiznání prostředků a jejich vyplácení se zvýšila ze tří let v roce 1990 na šest let v roce 2000 v případě EDF). Reforma zahájená v dubnu 2000 obsahuje změny při stanovování politických priorit a přidělování zdrojů, změny personální politiky a změny finančního managementu.

Na úrovni Komise se reforma projevila vznikem nového orgánu, Úřadu pro spolupráci EuropeAid, který převzal odpovědnost za celý průběh projektového cyklu – od identifikace přes implementaci až po vyhodnocení projektů a programů. EuropeAid je odpovědný za management vnější pomoci EU, financované jak prostřednictvím obecného rozpočtu EU, tak prostřednictvím EDF.

Integrace rozvojových a politických aspektů vnějších vztahů EU se projevuje při vytváření víceletých programů – dokumentů definujících strategii rozvoje v jednotlivých zemích (Country Strategy Papers– CSP), respektive dokumentů definujících strategii rozvoje pro jednotlivé regiony (Regional Strategy Papers – RSP). Z těchto dokumentů jsou odvozovány Národní a Regionální indikativní programy, které blíže upřesňují opatření pro dosažení cílů stanovených v CSP/RSP na dobu 3– 5 let. CSP obsahují základní principy rozvojové spolupráce, stejně tak jako zaměření na priority Evropského společenství. Přípravu prvního návrhu CSP vede Delegace Evropské komise v partnerské zemi, dokument se ale konzultuje všemi relevantními orgány komise.

Zcela zásadním prvkem reformy rozvojové politiky ES je proces tzv. dekoncentrace, spočívající v předání rozsáhlých pravomocí Delegacím EK v partnerských zemích podle principu, že vše, co může být lépe řízeno a rozhodováno na místě, blízko toho, co se děje v terénu, by nemělo být řízeno a rozhodováno v Bruselu.

Vedle Evropské komise, která má iniciativu při formulaci politiky v oblasti pomoci nečlenským státům, hrají jistou roli v rozvojové politice ES také Rada EU, Evropský parlament a Evropská investiční banka.

Dopady vstupu do EU na českou zahraniční rozvojovou pomoc

Přestože je rozvojová politika EU doplňující k bilaterálním rozvojovým politikám členských států a EU – do bilaterální rozvojové spolupráce přímo nezasahuje – lze očekávat řadu dopadů vstupu do EU na systém zahraniční rozvojové pomoci ČR.

Jedním z nich bude **VÝRAZNÝ NÁRŮST PROSTŘEDKŮ VYČLEŇOVANÝCH NA OFICIÁLNÍ ROZVOJOVOU POMOC.** ČR začne přispívat do obecného rozpočtu na rozvojovou spolupráci ES a výhledově i do Evropského rozvojového fondu (pokud nebude začleněn do obecného rozpočtu; v takovém případě by ČR na rozvojovou spolupráci ES se zeměmi ACP začala přispívat dříve). Kromě toho ale lze ve střednědobé perspektivě očekávat i neformální tlak na zvyšování celkového objemu oficiální rozvojové pomoci (ODA), tj. včetně bilaterální rozvojové spolupráce, a to tak, aby podíl ODA na hrubém domácím důchodu (GNI) ČR dosáhl alespoň 0,33%. K dosažení tohoto minimální podílu ODA na GNI členských státůdo roku 2006 se totiž EU zavázala na konferenci o financování rozvoje v Monterrey v březnu 2002.

Vstup ČR do EU však bude také **VÝZVOU K TRANSFORMACI ČESKÉHO SYSTÉMU POSKYTOVÁNÍ ZAHRANIČNÍ ROZVOJOVÉ POMOCI.** Stávající systém, kdy jednotliví realizátoři projektů sami přicházejí s návrhy na projekty, které jsou následně schvalovány, totiž není slučitelný s pravidly pro veřejné zakázky, jejichž garantem je Evropská komise. Podle pravidel vnitřního trhu totiž musí být veřejné zakázky většího objemu přidělovány na základě transparentního výběrového řízení, otevřeného všem subjektům ze členských států EU. Zavedení výběrových řízení však předpokládá předchozí formulaci strategií rozvojové spolupráce s partnerskými zeměmi, zahrnující definici sektorů a sub-sektorů, v nichž se ČR rozhodne po dialogu s partnerskou zemí angažovat. Zastupitelské úřady ČR v partnerských zemích však v současné době nedisponují dostatečnými kapacitami, které by přípravu strategií rozvojové spolupráce umožňovaly. Posílení kapacit zastupitelských úřadů ČR přispěje též k lepší koordinaci a harmonizaci aktivit s Delegací Evropské komise a členskými státy působícími v dotyčné zemi.

Vstup do EU přinese nové možnosti českým nevládním organizacím, firmám, univerzitám nebo konzultantům, kteří jsou v oblasti rozvojové spolupráce

aktivní. Všechny tyto subjekty získají právo usilovat ve výběrových řízeních o zakázky na projekty rozvojové pomoci financované ES. Na tomto místě je však vhodné upozornit na to, že po minulé vlně rozšiřování EU trvalo subjektům z nových členských států poměrně dlouhou dobu, než začaly být ve výběrových řízeních úspěšné. V případě českých subjektů lze předpokládat ještě delší dobu vzhledem k tomu, že dosud neměly příležitost účastnit se výběrových řízení na projekty rozvojové spolupráce hrazené v rámci zahraniční rozvojové pomoci ČR.

Literatura:

LITERATURA V ČESKÉM JAZYCE:

Humanitární charta a Minimální standardy pro humanitární pomoc, interní vydání. Praha: Česká katolická charita, Projekt Sphere, 2003.

Stiglitz, J. E. **Jiná cesta k trhu.** Praha: Prostor, 2003.

CIZOJAZYČNÁ LITERATURA:

Anderson, M. **Do No Harm: How Aid Can Support Peace Or War.** Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1999.

Dalal-Clayton, B., Bass, S. **Sustainable Development Strategies: A Resource Book.** UNDP, OECD, 2002.

Davidsson, E. **The Concept of Human Dignity and Economic Sanctions, briefing paper for UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights.** Geneva: ??? 2000. http://www.aldeilis.net/jus/econsanc/humandignity.pdf

Eade, D., Williams, S.; **Oxfam Handbook of Development and Relief.** London: Oxfam Academic, 1997.

Slim, H. **Not Philantropy but Rights: The Proper Politicisation of Humanitarian Philosophy.** The International Journal of Human Rights, Vol. 6, No. 2 (Summer 2002), pp. 1–22.

Vaux, T. **The Selfish Altruist.** London: Earthscan.

ODKAZY NA WEBOVÉ STRÁNKY

www.undp.org – Rozvojový program spojených národů

www.worldbank.org – Světová banka

www.oxfam.org – webové stránky mezinárodní neziskové organizace Oxfam

www.ROZVOJOVKA.cz –české webové stránky o rozvojové spolupráci

www.aliance2015.org – webové stránky aliance evropských nevládních organizací zaměřených na Rozvojové cíle tisíciletí

europa.eu.int/comm/development/ – stránka EU věnovaná rozvojové spolupráci

www.mzv.cz/pomoc – Ministerstvo zahraničních věcí ČR; na těchto stránkách jsou uvedeny informace o rozvojových projektech schválených v rámci zahraniční rozvojové pomoci a dále dokumenty ČR o rozvojové spolupráci

www.iir.cz/rs/ – Rozvojové středisko; stránky Rozvojového střediska Ústavu mezinárodních vztahů, které bylo založeno jako podpůrný odborný prvek ministerstva zahraničních věcí v oblasti koordinace zahraniční rozvojové pomoci

www.fors.cz – FoRS; stránky Českého fóra pro rozvojovou spolupráci, které sdružuje české nevládní organizace působící v oblasti mezinárodní rozvojové spolupráce, rozvojové výchovy a humanitární pomoci

Aktivita:

MARAZ – MÁME RÁDI ZKRATKY

PŘEDPOKLÁDANÝ PŘÍNOS:

Studenti si uvědomí, jaké problémy sami považují za zásadní.
Studenti se zamyslí nad hodnotami, jež by rádi hájili a rozvíjeli.

Cíle:

KOMUNIKATIVNÍ/KOOPERATIVNÍ

- Studenti srozumitelně prezentují nejpodstatnější výsledky skupinové práce.

POSTOJOVÉ

- Studenti vysvětlí a obhájí, proč určitý problém považují za zásadní.

Postup:

PŘEDPOKLÁDANÝ ČAS:

45 min

CO POTŘEBUJEME:

Promítněte folii se zkratkami/napište na tabuli:

- BESIP
- sci-fi
- SARS
- URNA
- ŘEMPO
- NAFTA
- BMW

KLÍČ:

- Bezpečnost silničního provozu
- science fiction
- Syndrom akutního respiračního selhání
- Útvar rychlého nasazení
- Řemeslnické potřeby
- North America Free Trade Agreement
- Bayerische Motoren Werke.

1. ČÁST

Studenti vysvětlí, co zkratky znamenají.

2. ČÁST – ÚKOL PRO STUDENTY:

Představte si, že zakládáte organizaci zaměřující se na některou z následujících oblastí:

- Rozvojová spolupráce
- Lidská práva
- Práva dětí
- Ekologie
- Mírové snahy.

Definujte svou organizaci:

- Čím se zabývá?
- Jaký je její cíl nebo přínos?

Vymyslete zkratková slova, která by označovala vaši organizaci.

3. ČÁST

Vyzvěte studenty k vytvoření skupin (cca čtyřčlenných). V ideálním případě skupiny vzniknou dle zvolených oblastí (skupina Lidská práva apod.) V nich jednotliví studenti prezentují své návrhy.

ÚKOL PRO SKUPINY:

- Navrhněte organizaci, která nejlépe vystihuje vaše společné představy.
- Navrhněte leták, který stručně představuje a propaguje vaši organizaci.

4. ČÁST

- Simulujte besedu studentů se zástupci jednotlivých organizací. Mluvčí mají cíl získat co nejvíce nových členů pro svou organizaci, čemuž by měla odpovídat kvalita prezentace.
- Vyzvěte studenty k hlasování o nejlepší organizaci, případně k individuálnímu vyjádření, které organizaci by dali přednost a proč.

Vytvořeno na základě námětu z publikace: Pike, G., Selby, D. **Cvičení a hry pro globální výchovy.** Praha: Portál, 2000.

„Všechny krize mohou být vyřešeny, jestliže lidé a státy světa budou mít opravdovou vůli společně se jimi zabývat.“

KOFI ANNAN,
GENERÁLNÍ TAJEMNÍK OSN

Rozvojová spolupráce

A MEZINÁRODNÍ INSTITUCE

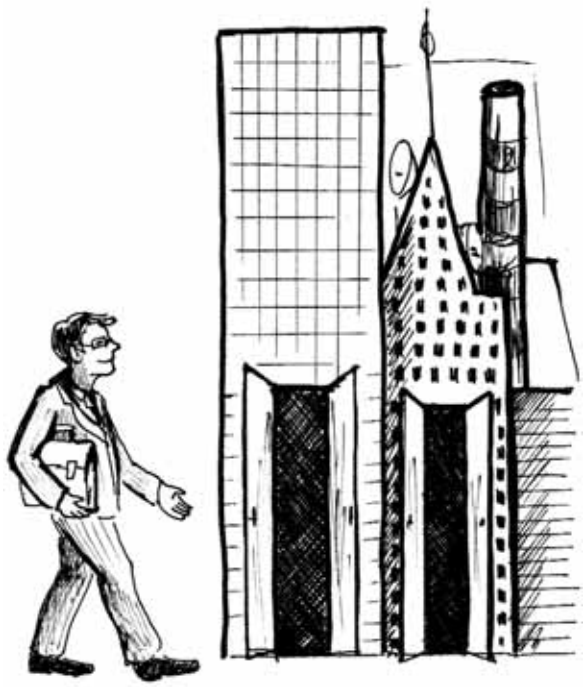

MEZINÁRODNÍ FINANČNÍ INSTITUCE A JEJICH FUNKCE V GLOBÁLNÍ EKONOMICE

Orientovat se v nepřehledných vodách globální ekonomiky vyžaduje alespoň základní rozlišení různých funkcí, které tyto organizace plní. Každá z těchto organizací koordinuje specifickou oblast globální ekonomiky. Těmito oblastmi jsou:

1) finanční a monetární politika státu (systémy měn, makroekonomická stabilita),
2) rozvojové projekty (podpora a koordinace hospodářské infrastruktury, jako jsou silniční sítě, elektrárny, přehrady atd., odstraňování chudoby),
3) koordinace mezinárodního obchodu.

Každá z výše uvedených institucí plní jinou funkci, i když se jejich činnosti často překrývají, podporují se nebo si případně odporují.

Finanční a monetární politika státu: Mezinárodni měnový fond

Hlavní funkcí MMF je zajišťovat stabilitu mezinárodního finančního systému. MMF dohlíží na finanční politiku států a hodnotí makroekonomické ukazatele, jako například hodnotu měny a směnné kurzy. Důležitou součástí jeho práce je poskytování půjček zemím, které se krátkodobě ocitnou ve finančních problémech a potřebují obnovit finanční stabilitu a hospodářský růst.

Rozvoj a odstraňování chudoby: Skupina Světové banky

V případě SB nejde o jednu banku, ve skutečnosti se jedná o skupinu bank s různými funkcemi. Mají společný cíl, jímž je podle jejich slov „Svět bez chudoby“. SB je největším zdrojem rozvojové pomoci na světě. Například v roce 2002 poskytla téměř 20 miliard dolarů ve formě půjček na rozvojové projekty v desítkách převážně rozvojových zemí.

Koordinace mezinárodního obchodu: Světová obchodní organizace

WTO je nejmladší z globálních ekonomických institucí. Sdružuje země, které souhlasí s určitými závaznými pravidly obchodu. Jejím úkolem je dohlížet

SHRNUTÍ KAPITOLY:

Mezinárodní finanční instituce – Mezinárodní měnový fond (MMF), Skupina Světové banky (SB) a Světová obchodní organizace (World Trade Organization, WTO) – se staly v posledních deseti letech symbolem ekonomické globalizace. Jejich zasedání provázejí masové protesty aktivistů a zprávy z demonstrací plní stránky novin. V Seattlu v roce 1999 zablokovali aktivisté ministerskou schůzku WTO, v Praze odpůrci ekonomické globalizace narušili jednání MMF a SB a veřejnost šokovala vlna násilí, která protesty provázela. Lidé po celém světě protestují proti globalizaci ekonomiky, kterou tyto instituce představují. Ke kritice jejich politiky se připojila řada renomovaných ekonomů, jiní se postavili na jejich obranu. Co kritizuji odpůrci politiky mezinárodních finančních institucí? A mají pravdu, nebo ne? Vede politika MMF, SB a WTO svět na pokraj ekologické katastrofy a sociální krize způsobené chudobou? Končí bohatství světa v rukou mocných nadnárodních korporací? Potřebuje současný svět silné instituce, které budou schopné vypořádat se s problémy globálních financí, rozvoje a obchodu, jak tvrdí jejich obhájci? Jakou roli skutečně hrají tyto instituce v globalizaci? Tato kapitola vám nepomůže najít definitivní odpovědi na tyto otázky, může vám však pomoci lépe se orientovat v diskusích, které současnou globální ekonomiku provázejí.

na to, aby členové tato pravidla dodržovali. WTO je místem, kde se odehrávají obchodní vyjednávání a řeší obchodní spory mezi zeměmi.

HISTORIE MEZINÁRODNÍCH FINANČNÍCH INSTITUCÍ

Mezinárodní finanční instituce byly vytvořeny na konci 2. světové války na konferenci v městečku Bretton Woods v americkém statě New Hampshire, a proto někdy bývají nazývány **BRETTONWOODSKÝMI INSTITUCEMI.** U jejich vzniku stála řada důvodů, mezi nimiž dominovaly následující dva: poválečná rekonstrukce vyžadovala rozsáhlé finanční prostředky a mezinárodní spolupráci. Členské státy se současně chtěly vyvarovat takové hospodářské krize, jaká postihla svět ve 20. a 30. letech a jež nakonec přivedla svět k šílenství války.

Účastníci konference (tehdy jich bylo asi 45) se dohodli na vzniku MMF a SB a na vytvoření Všeobecné dohody o clech a obchodu (General Agreement on Tarrifs and Trade – GATT), předchůdci WTO. Na počátku byla idea silného mezinárodního měnového systému, kde se hodnoty jednotlivých měn odvozovaly od hodnoty dolaru a zlatých rezerv. Koncem 40. let započaly SB a MMF s poskytováním krátkodobých půjček zemím, které se ocitly v potížích s platební bilancí.

Dohoda GATT upravovala obchodní vztahy mezi zeměmi, které ji ratifikovaly. Zpočátku se soustředila na snižování dovozních cel a dalších přímých bariér obchodu a neměla mandát postihovat státy, které ji porušovaly.

Situace se změnila v 70. letech v důsledku ekonomických potíží zejména ve Spojených státech. Dlouhotrvající válka ve Vietnamu a ropná krize otřásly hodnotou dolaru a nedostatek ropy způsobil řadě zemí finanční problémy. Systém fixních směnných kurzů se rozpadl a byl nahrazen tzv. plovoucími kurzy, kde určuje hodnoty měn trh. V 70. letech rovněž MMF a SB poprvé přistoupily k tzv. **PROGRAMŮM STRUKTURÁLNÍCH ÚPRAV** (viz níže).

Dohoda GATT prošla velkou změnou v roce 1994, kdy na jejím základě vznikla Světová obchodní organizace (WTO). Vzniku WTO předcházelo mnoho let složitých obchodních vyjednávání. WTO nejenom že obsahuje více dohod a obchodních pravidel než původní GATT, ale zejména je závazným systémem dohod. Pokud nějaký člen WTO poruší pravidla dohodnutá v rámci této organizace, mohou jej ostatní členové žalovat a požadovat finanční náhradu.

Kurzy psaní a čtení pro ženy v Senegalu

Klíčovou roli v dlouhodobém procesu snižování chudoby v zemích globálního Jihu hrají děti, jejich zdraví, vzdělání a jejich šance na budoucnost. Největší vliv na výchovu mají jejich matky, a proto je i vzdělávání žen důležitým krokem k rozvoji. Na senegalském venkově většina žen ve věku mezi 15 až 39 lety neumí číst a psát. Bylo zjištěno, že děti těchto matek méně navštěvují školy, ale také se dožívají nižšího věku kvůli horšímu zdravotnímu stavu.

Pilotní rozvojový projekt Gramotnost žen v Senegalu se snažil s pomocí nevládních organizací rozšířit programy na zvyšování gramotnosti (cílem bylo zvýšit gramotnost alespoň na 40 % v celém Senegalu). Nakonec se více než 135 000 dospělých účastnilo kurzů čtení a psaní, což překonalo plány projektu.

Kladné důsledky se projevily na sociálních podmínkách komunit. Přes 80 % účastníků kurzů byly ženy. Jejich postavení se začíná postupně měnit: více se účastní společenského života komunit a jsou schopné vzdělávat své děti a posílají je do škol.

Projekt sponzorovala Světová banka a další dárci, jako např. Kanadská mezinárodní rozvojová agentura.

MEZINÁRODNÍ FINANČNÍ INSTITUCE: STRUKTURA A FUNGOVÁNÍ

Mezinárodní měnový fond – MMF (International Monetary Fund – IMF)

www.imf.org

Mezinárodní měnový fond v současné době sdružuje téměř 190 zemí. Rozhodovací síla každé z nich je určena množstvím peněz, kterými jednotlivé země přispívají do společné pokladny (tzv. princip jeden dolar – jeden hlas). Spojené státy přispívají do společné pokladny měnového fondu asi 35 miliardami dolarů, a proto jim náleží 18,25 procenta hlasovací síly. USA jsou tedy schopné vetovat každé rozhodnutí požadující 85 procent hlasů. Německo, Japonsko, Francie a Británie mají dalších 20 procent hlasů. Podle tradice je výkonným ředitelem Evropan. Nejmenší země, které jsou v ekonomických nesnázích a na které nejvíce dopadá politika MMF, disponují řádově setinami až tisícinami procent hlasovací síly. Členská kvóta pro Českou republiku byla stanovena na (28,2 miliardy Kč), což je asi 0,31 procenta hlasovací síly.

MMF se soustřeďuje na dohled nad finanční politikou členů a na poskytování půjček zemím, které se ocitnou ve složité finanční situaci. MMF od zemí, kterým poskytuje půjčky, požaduje ekonomické reformy v rámci tzv. **PROGRAMU STRUKTURÁLNÍCH ÚPRAV** (Structural Adjustment Programs – SAP). Tyto reformy mají zajistit růst, finanční disciplínu a ekonomickou stabilitu. Cílem Programu strukturálních uprav je zajistit, že země bude mít dostatek prostředků na splácení svých dluhů. SB pracuje podle stejného principu a od zemí, které žádají o půjčku, vyžaduje ekonomické reformy.

Programy strukturálních úprav se staly terčem ostré kritiky vůči MMF a SB. Přestože SB a MMF přistupují ke specifickým klientům (zemím) různě, Programy strukturálních úprav většinou obsahují několik obecných receptů: **PRIVATIZACI, ŠKRTY VE VLÁDNÍCH VÝDAJÍCH, UŽIVATELSKÉ POPLATKY (ZEJMÉNA V OBLASTI ZDRAVOTNICTVÍ A ŠKOLSTVÍ), PODPORU EXPORTU, ZVYŠOVÁNÍ ÚROKOVÝCH SAZEB A LIBERALIZACI OBCHODU.**

- **PRIVATIZACE:** Prodej státem vlastněných či kontrolovaných firem do soukromých rukou by měl přinášet finanční prostředky pro splácení dluhu a lepší fungování trhu. V České republice MMF a SB podporovaly prodej takových firem, jako je ČEZ či Český Telecom.
- **ŠKRTY VE VLÁDNÍCH VÝDAJÍCH:** Podle MMF a SB je rozpočtová disciplína další cestou, jak se dostat z finančních potíží. Rozpočtová disciplína zahrnuje podle jejich receptu škrty ve vládních rozpočtových výdajích. Tato politika často zahrnuje škrty ve výdajích na sociální zabezpečení obyvatel, zdravotnictví, kulturu, školství či životní prostředí.
- **UŽIVATELSKÉ POPLATKY:** MMF a SB po dlouhou dobu vyžadovaly zavedení uživatelských poplatků za služby předtím často poskytované státem. Patří mezi ně poplatky za školy (školné) či zdravotnictví (u nás známé jako spoluúčast pacientů). Podle interní zprávy Světové banky v oblasti půjček na zdravotnictví, výživu a stravu vyústilo 40 procent těchto půjček (a 75 procent půjček v oblasti subsaharské Afriky) v zavedení těchto poplatků.
- **PODPORA EXPORTU:** Dalším způsobem, jak získat „tvrdou měnu“ potřebnou pro rozvoj, a zejména na splácení dluhu, jsou zisky z vývozu. Tyto instituce po dlouhou dobu razily cestu „komparativní výhody“, podle které by se země měly zaměřit na produkci takových komodit, ve kterých mají silnou pozici. Řada rozvojových zemí se řídila jejich radami a zaměřila se na produkci komodit, jako jsou

banány nebo káva. Výsledky takové strategie byly často katastrofální.

- ZVYŠOVÁNÍ ÚROKOVÝCH SAZEB: Vyšší úrokové sazby mají zamezit inflaci, a udržet tak stabilní měnu a ekonomiku.
- LIBERALIZACE OBCHODU: Země, které procházejí Programy strukturálních úprav, jsou většinou vyzvány k tomu, aby se zbavily obchodních bariér a liberalizovaly vývoz i dovoz. V praxi to znamená, že tyto země odstraňují dovozní cla (daně na dovážené zboží) a dovozní kvóty (omezení množství dováženého zboží) a současně omezují dotace na svoji vlastní produkci (například dotace domácím zemědělcům).

Skupina Světové banky – SB (World Bank – WB)

www.worldbank.org

Skupina Světové banky je finanční instituce, jejíž vliv pramení z toho, že dokáže mobilizovat peníze na rozvojové projekty. Stejně jako u MMF je rozhodovací síla v SB závislá na objemu financí, které jednotlivé země věnují do společné pokladny. Podle tradice je prezident zástupcem nejsilnějšího podílníka, tedy Spojených států. Jak bylo již uvedeno, Světová banka je ve skutečnosti skupinou bank rozdělených jak regionálně, tak funkčně. V současnosti zahrnuje Skupina Světové banky následující instituce: Mezinárodní banku pro obnovu a rekonstrukci, Mezinárodní rozvojovou agenturu, Mezinárodní finanční korporaci, Multilaterální pojistnou agenturu a Mezinárodní centrum pro urovnávaní investičních sporů. SB podporuje rozvojové projekty prostřednictvím půjček s nižším až nulovým úrokem a jako záruku splácení často vyžaduje po vládách reformy typu Programu strukturálních úprav.

- MEZINÁRODNÍ BANKA PRO OBNOVU A REKONSTRUKCI – Tato část Světové banky půjčuje peníze zemím středně rozvinutým a rozvojovým za výhodnějších podmínek než na komerčních trzích. Hlavní oblastí, na kterou se zaměřuje, je rozvoj hospodářské infrastruktury, jako například silnice, doly, továrny či elektrárny a přehrady.
- MEZINÁRODNÍ ROZVOJOVÁ AGENTURA – Je součástí Světové banky, vznikla v 60. letech a poskytuje bezúročné půjčky vládám těch nejchudších zemí na odstraňování chudoby, ekologické programy či programy udržitelného rozvoje. Přestože se jedná o půjčky nejchudším zemím, banka často požaduje Program strukturálních uprav jako podmínku pro udělení půjček.
- MEZINÁRODNÍ FINANČNÍ KORPORACE – Tato součást SB se věnuje spolupráci se soukromým sektorem. Podle vlastních údajů přiláká šest dolarů ze soukromých zdrojů na každý dolar, který investuje.
- MULTILATERÁLNÍ POJISTNÁ AGENTURA – Nejmladší část Světové banky má na starosti vytváření příznivých podmínek pro zahraniční investice v rozvojových zemích. Poskytuje nekomerční pojištění firmám, které podnikají v rozvojových zemích a mají strach z politických a jiných faktorů, které by mohly ovlivnit návratnost jejich investic.
- CENTRUM PRO UROVNÁVÁNÍ INVESTIČNÍCH SPORŮ – Instituce se věnuje řešení sporů vzniklých v oblasti investic a funguje podobně jako panel řešící obchodní spory při Světové obchodní organizaci.

Role Světové banky v rozvojových zemích je hodnocena rozporuplně. Na jedné straně financovala mnoho projektů, které byly neefektivní a cílovým regionům spíše uškodily – ať už ve formě negativních sociálních a ekologických dopadů projektů nebo vysoké zadluženosti zemí těmito projekty způsobené. Na druhou stranu investovala Světová banka do mnoha projektů, které výrazně pomohly příjemcům na cestě ke snižování chudoby a řešení dalších závažných problémů. Pro ilustraci uvádíme příklad

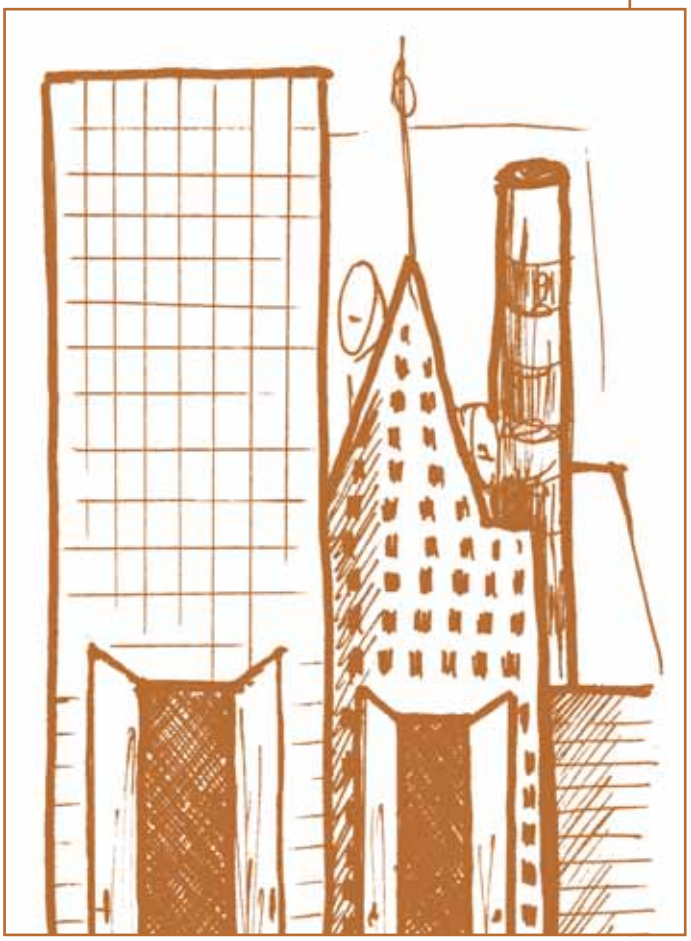

dobrého projektu financovaného SB (viz rámeček Kurzy psaní a četení pro ženy v Senegalu), kritika SB je zmíněna níže.

Světová obchodní organizace (World Trade Organisation – WTO)

www.wto.org

Světová obchodní organizace je nejmladší organizací globální ekonomiky. V současné době sdružuje více než 140 členů a spravuje 97 procent světového obchodu. Sídlí v Ženevě. Na rozdíl od MMF či SB se v ní rozhoduje na základě shody všech účastníků. Podle některých kritiků je WTO nejmocnější globální organizací, protože všechny státy včetně Spojených států amerických se musí podřizovat jejím rozhodnutím.

Cílem WTO je zprostředkovávat obchodní dohody, analyzovat a hodnotit obchodní politiku jednotlivých členských zemí, pomáhat rozvojovým zemím prostřednictvím školení a technické pomoci a urovnávat obchodní spory. Země sdružené ve WTO se zavázaly, že nebudou dělat rozdíly mezi zbožím dovezeným z jiných zemí a svou vlastní produkcí a že nebudou klást obchodu zbytečné překážky.

Také díky GATT a WTO roste světový obchod v posledních padesáti letech rychlostí 6 procent ročně. Podle filozofie WTO podporuje volný obchod mír, ekonomický růst, snižuje korupci a zvyšuje životní úroveň lidí na zemi. V rámci jednaní WTO již byla schválena řada dohod o zboží a intelektuálním vlastnictví, v současné době se jedná o liberalizaci obchodu se zemědělskými produkty a službami. WTO se podílela na vyřešení více než 190 obchodních sporů a nadále dohlíží na dodržování dohod uzavřených v rámci uruguayského kola světových obchodních jednání v letech 1986–1994.

Moc WTO spočívá v tom, že na rozdíl od řady dalších mezinárodních dohod (např. Kjótský protokol o snížení emisí skleníkových plynů) mají obchodní dohody závazný charakter a země, které je porušují, se vystavují citelným ekonomickým sankcím.

Kromě WTO existuje ještě celá řada regionálních dohod o volném obchodu. Patří mezi ně Severoamerická dohoda o volném obchodu (NAFTA), Středoamerická dohoda o volném obchodu (CAFTA), Zóna volného obchodu Amerik (FTAA), jihoamerický MERCOSUR, asijský ASEAN a řada menších, bilaterálních dohod. V Evropě funguje jako zóna volného obchodu Evropská unie. Často se i v těchto dohodách uplatňují závazná pravidla a sankce za porušování pravidel volného obchodu.

REFORMY INSTITUCÍ GLOBÁLNÍ EKONOMIKY

Globální finanční instituce se v posledních několika letech staly terčem ostré kritiky a občanských protestů. Proti Programům strukturálních úprav protestovaly miliony obyvatel rozvojových zemí a v metropolích, které hostí jejich zasedání, pravidelně demonstrují desetitisíce aktivistů: ekologů, členů nevládních organizací, vědců i politiků. Řada renomovaných ekonomů otevřeně vystoupila s kritikou mezinárodních finančních institucí, jejichž fungování označují za neefektivní a kontraproduktivní vůči vytyčeným cílům. Ke kritice současné podoby globální ekonomiky se připojila řada populistických politiků, kteří v kritice globalizace vidí příležitost rozdmýchávat nacionalistické nálady.

Volání po reformách a kritika z mnoha stran vedly k tomu, že mezinárodní finanční instituce byly nuceny reagovat a učinit určité změny. MMF a Světová banka postupně změnily své zaměření. Daleko více než dříve nyní mluví o nutnosti odstraňovat chudobu na světě a zejména ve Světové bance došlo k pokusům tomuto závazku dostát. Lze poukázat například na některé rozvojové programy, kde mají rozvojové země samy možnost podílet se na vypracování strategie, jak ve vlastní zemi snižovat chudobu (viz PRSP níže). V rámci WTO bylo kolo obchodních jednání v katarském Dohá zaměřeno nejen na otevírání trhů, ale i na rozvoj a nápravu nerovnováhy existující v rámci světového obchodu. Po krachu jednání v mexickém Cancúnu dosáhly vyspělé i rozvojové země určitého pokroku, když se v srpnu 2004 v Ženevě dohodly na postupném odbourávání dotací vyspělých zemí do vlastních zemědělských sektorů a na postupném otevírání vlastních trhů rozvojovým zemím. Mnozí z kritiků jsou však stále k dosaženým změnám skeptičtí a považují je za pouhou změnu rétoriky, která zastírá, že instituce pokračují v dosavadní politice s minimálními úpravami.

Kritika, která je vůči těmto institucím vznášena, by se dala rozdělit do čtyř oblastí: kritika ekonomická, kritika sociálních dopadů, kritika ekologických dopadů a kritika moci a rozhodovacích procesů v těchto institucích.

Kritika ekonomická

Řada ekonomů poukazuje na to, že ekonomické recepty MMF a SB nepřinášejí vždy prosperitu a finanční stabilitu. Za příklad může sloužit finanční

krize, která postihla jihovýchodní Asii v roce 1997. Takzvaní „asijští tygři“, tedy země jako Malajsie a Thajsko, byly dlouhou dobu vzornými žáky MMF a SB. Země otevřely kapitálové trhy, privatizovaly státem vlastněné podniky a vytvořily příznivé podmínky pro zahraniční investice. Následkem přílivu investic byl rychlý krátkodobý růst, který však vyústil v hluboký propad, když se nekontrolovaný spekulativní kapitál ze země stáhl a zanechal za sebou sociální a ekonomickou katastrofu. Naopak v zemích, které se neřídily radami MMF a otevíraly své trhy zahraničním investorům postupně – tzn. až poté, co byla vytvořena dostatečná institucionální struktura a pravidla trhu, k takovému poklesu nedošlo či se s ním dokázaly snadněji vyrovnat. Jako příklad se uvádí Čína, Tchaj-wan či Polsko. Podle mnohých ekonomů to byla právě finanční politika doporučovaná MMF a SB, která způsobila ekonomickou krizi asijských tygrů. Základem problému je podle mnohých neoliberální ideologie převládající v těchto institucích, která vychází z předpokladu, že samotný přechod k volnému trhu vždy nejlépe vyřeší existující problémy. Tento přístup vede k tomu, že jsou všem zemím předepisovány stejné recepty co nejrychlejší liberalizace, co nejširší privatizace a omezení výdajů rozpočtu bez ohledu na specifický kontext dané země. Mezinárodní instituce v rámci tohoto přístupu předepisují rozvojovým zemím postupy, které nejsou ve vyspělých zemích užívány a ani by pro své těžké dopady nezískaly politickou podporu veřejnosti.

Zadlužení je dalším ekonomickým problémem souvisejícím s politikou MMF a SB. Půjčky rozvojovým zemím, které měly nastartovat rozvoj a hospodářský růst, často vyústily v kolotoč zadluženosti, který brání smysluplnému rozvoji. Řada zemí kvůli splácení dluhů nemůže investovat do vlastního rozvoje. Uvádí se, že za každý dolar z bohatého Severu poskytnutý v rámci půjček rozvojovým zemím se zpět vracejí dva dolary v podobě zisku nadnárodních korporací a splátek úroků z dluhů (viz kapitola Mezinárodní dluh).

Například částka, kterou na splacení dluhu vydával až donedávna Mosambik, byla větší než ta, kterou tato země vydávala dohromady na zdravotnictví a vzdělávání. Polovina peněz, kterou Mosambik splácí bohatým zemím Severu, by stačila na záchranu 300 dětských životů denně. Rozvojové země splácejí více peněz, než kolik dostávají v podobě rozvojové pomoci. Pokud je cílem MMF a SB odstranění chudoby a rozvoj, pak je zadluženost zemí jednou z největších překážek. Země splácející obrovské dluhy nemají prostředky na to, aby mohly financovat vlastní rozvoj. Šlo by namítnout, že pokud si někdo půjčí peníze, měl by je vrátit. Ale MMF a SB často půjčovaly autoritářským a diktátorským režimům, které z půjček financovaly spíš vlastní armádu než potřeby svých obyvatel. Otázka by tedy měla znít: Kdo je v tomto případě zodpovědný za dluh? Obyvatelé, kteří neměli žádný vliv na vládní rozhodnutí, nebo banka a fond, které půjčovaly peníze zkorumpovaným vládám a politikům? MMF a SB také trvaly na ekonomických reformách, které měly přinést peníze na splacení dluhu. Jejich ekonomické recepty mnohdy selhaly a země, které si peníze půjčovaly, neměly jinou možnost než na tyto reformy přistoupit.

Podle kritiků se WTO podílí na ekonomických problémech rozvojových zemí významnou měrou tím, jak nastavuje podmínky obchodu. Světový obchod prosazovaný WTO je podle nich nespravedlivý vůči rozvojovým zemím a bohatnou z něj nadnárodní korporace a elity bohatých zemí. V rámci Programu strukturálních úprav bylo řadě zemí doporučeno orientovat ekonomiku, zvláště zemědělství, na vývoz. Počítalo se s tím, že v rámci WTO dojde také k liberalizaci obchodu se zemědělskými produkty. Bohužel bohaté země, jako například USA, EU, Japonsko, Austrálie či Nový Zéland, dotují svoje zemědělství, a jejich zemědělci jsou tak schopni prodávat produkty za cenu nižší, než jsou náklady na jejich produkci. Odhaduje se, že rozvinuté země dotují své zemědělce částkou 350 miliard dolarů ročně. V rámci Evropské unie je každá kráva dotována částkou asi 2 eura denně, což je více než příjem zhruba dvou miliard lidí na této planetě. Chudé země nejsou schopny konkurovat na světových trzích dotované produkci a zemědělci (kteří tvoří v rozvojových zemích až 70 procent populace) se často ocitají pod hranicí chudoby. Bohaté země se brání jednáním o odstranění dotací vlastním zemědělcům a chudé země si nemohou dotace dovolit.

Kritika sociálních dopadů

V rámci Programů strukturálních úprav jsou často zaváděny uživatelské poplatky, privatizace a škrty ve vládních výdajích. Škrty zasahují oblasti, jako je podpora v nezaměstnanosti, sociální dávky, výdaje na školství a zdravotnictví nebo životní prostředí. Tyto „šokové terapie“ mnohokrát vyústily v propouštění, chudobu a ztrátu sociálních a životních jistot. Zavádění uživatelských poplatků v řadě zemí zhoršilo situaci ve školství a zdravotnictví, zvláště pak pro chudé vrstvy obyvatel.

Například v Malawi v roce 1994 po zavedení malých poplatků za školy klesl počet žáků o 50 procent. Podobně dopadly experimenty ve zdravotnictví. V Keni byly například na popud MMF a SB zavedeny poplatky na klinice pohlavních chorob. Počet žen, které využívaly její služby, poklesl o 65 procent a počet mužů o 40 procent. Takováto situace jenom zhoršuje stav epidemie AIDS, která postihla africký kontinent. V Zimbabwe byly zdokumentovány případy dívek, které se uchýlily k prostituci, aby mohly platit poplatky za školu.

Na druhé straně – když nedávno Uganda zrušila poplatky za základní školy, počet dětí, které je navštěvují, stoupl z 50 procent na 90 procent.

V Bolívii navrhly MMF a SB privatizaci vodohospodářství a vodní sítě byly prodány nadnárodní společnosti Bechtel. Cena za vodu okamžitě několikanásobně stoupla na úroveň, kterou si řada obyvatel nemohla dovolit. Protesty vyústily téměř v celonárodní povstání a bolivijská vláda byla nucena smlouvu se společností Bechtel přehodnotit. Tato firma následně žalovala Bolívii za ušlý zisk.

Řada projektů Světové banky (přehrady, elektrárny) zahrnovala násilné přesídlování statisíců obyvatel, často bez adekvátní náhrady. Například v roce 1994 schválila Světová banka 25 projektů, které zahrnovaly přesídlení téměř 460 tisíc lidí.

Země, které se potýkají se splácením obrovských dluhů, si nemohou dovolit poskytovat prostředky na sociální, zdravotní či ekologické potřeby svých obyvatel. Logickým následkem je úpadek těchto sektorů, extrémní chudoba a přesný opak toho, co by slovo rozvoj mělo znamenat, tedy zlepšení kvality života obyvatel. Otřesům jsou vystaveny chudé vrstvy obyvatelstva a propast mezi světem bohatých a chudých se ještě více prohlubuje.

Také obchodní dohody v rámci WTO mají řadu negativních sociálních dopadů. Obchodní dohody neberou v úvahu, za jakých podmínek vznikají produkty, se kterými se obchoduje, zda je při jejich produkci využíváno dětské práce či zda jsou dodržovány mezinárodní pracovní standardy. Mnohým zemím bylo také doporučeno, aby svou produkci soustředily na vývoz podle zásady komparativní výhody, tedy aby produkovaly několik málo komodit, ve kterých mají výhodu (například země Latinské Ameriky produkují kávu či banány). Ceny těchto produktů na světových trzích však jsou velice nestabilní a jejich prudký pokles uvrhl mnoho lidí do chudoby.

Kritika ekologických dopadů

Ekologové již dlouho kritizují MMF, SB a WTO ohledně ekologických dopadů jejich projektů a za neochotu tyto problémy řešit. Mezinárodní finanční instituce podle kritiků propagují růst kvantity (jako je například HDP) spíše než kvality života a kvalitního životního prostředí.

MMF

Součástí Programů strukturálních úprav je snižování vládních výdajů, tedy i výdajů na životní prostředí a ekologické projekty. Spolu s podporou růstu a často s neexistencí kvalitních zákonů chránících životní prostředí tak mají tyto programy často katastrofální následky. MMF podporuje zahraniční investice, ale nevyžaduje ekologické standardy, takže korporace operující v rozvojových zemích často používají ekologicky škodlivé technologie, které by si doma nemohly dovolit zavést. Dalším problémem MMF je naprostý nedostatek expertů v oblasti ochrany životního prostředí. Ekologická problematika není prioritou MMF, a fond tak přispívá k neudržitelnosti globálního systému.

SKUPINA SVĚTOVÉ BANKY

Na rozdíl od fondu operuje Skupina Světové banky přímo v oblasti rozvojových projektů, které se dotýkají životního prostředí. Je jedním z největších zdrojů prostředků na záchranu biodiverzity (druhové rozmanitosti) na světě. Na druhé straně se stala terčem ostré kritiky ekologů a aktivistů pro své rozvojové projekty a jejich dopady na životní prostředí.

Až do roku 1997 věnovala Světová banka 25krát více prostředků na energetické projekty zahrnující fosilní paliva než na obnovitelné zdroje. Tyto projekty vypustí za svůj život do atmosféry téměř 38 miliard tun oxidu uhličitého. To je zhruba 1,3krát více zplodin, než bylo vypuštěno celosvětově do atmosféry v roce 1995.

Banka často v minulosti podporovala megalomanské projekty, například elektrárny a přehrady. Obrovské projekty v Brazílii, Indii a jinde narušily křehké pralesní ekosystémy i lidská společenství, která v nich žila. MMF a SB v nedávné době přiznaly svůj podíl na mizení deštných pralesů. Vinu lze hledat v nátlaku na země, aby vyvážely lukrativní zboží a získávaly tvrdou měnu, v necitlivých technologiích či korupci. Během příštích deseti let přijde desítka zemí o veškeré deštné pralesy, což je i důsledek politiky MMF a SB.

Jsou známy i případy, kdy Světová banka v rámci svých projektů na vytváření pracovních příležitostí a rozvojové pomoci podporovala „vývoz“ toxického odpadu do rozvojových zemí. Přestože má SB experty na ekologické dopady svých projektů, ti měli málokdy tolik moci, aby ovlivnili či zastavili ekologicky škodlivé projekty.

Rychlá liberalizace a otevření trhu, které jak MMF, tak SB podporují, mají často za následek ničení životního prostředí i z následujícího důvodu: země nemají dostatek zákonů, které by chránily jejich životní prostředí. Nejsou připravené, dalo by se říci, a investoři, často velké nadnárodní firmy, toho zneužívají a používají ekologicky škodlivé technologie při těžbě dřeva a nerostných surovin.

SVĚTOVÁ OBCHODNÍ ORGANIZACE

WTO je zřejmě nejkontroverznějším hráčem na poli ekologické kritiky. Je tomu zejména kvůli velikému vlivu, který potenciálně mají obchodní dohody na národní politiku. Když v roce 1999 desítky tisíc aktivistů blokovaly jednaní WTO v americkém Seattlu, mnoho z nich mělo masky mořských želv. Chtěli tím upozornit na problém, který se vynořil mezi USA na

jedné straně a producenty tuňáka, zejména Japonskem a některými zeměmi Jižní Ameriky. Spojené státy tehdy přijaly zákon, podle kterého se na lov tuňáka musí používat speciální sítě, ve kterých by se nezachytili delfíni či vzácné mořské želvy. USA tak chtěly ochránit tyto vzácné tvory před negativními vlivy průmyslového rybolovu. Státy potenciálně zasažené tímto rozhodnutím žalovaly USA u WTO kvůli tomu, že údajně brání volnému obchodu. Jedna ze zásad, kterou WTO přijala, je totiž ta, že státy nebudou klást zbytečné překážky obchodu, a producenti tuňáka tento zákon jako překážku vnímali.

Pro mnohé šlo o nebezpečnou ukázku toho, že obchod je nadřazen ochraně životního prostředí. Lidé zabývající se ekologickou tematikou mají obavy, že primát obchodu nad životním prostředím bude znamenat ústup od obtížně vybojovaných zákonů na ochranu životního prostředí. Dohody WTO jsou tvrdými zákony, jejichž nedodržování má za následek sankce a pokuty. Ekologové právem poukazují na to, že obchodní dohody získávají větší vliv než normy chránící životní prostředí. Obchod a zisk podle nich převažují nad zájmy lidí a planety Země.

Kritika moci a rozhodovacích procesů v mezinárodních finančních institucích

V jádru kritiky, kterou vznášejí současně zástupci nevládních organizací a politici řady rozvojových zemí, je přesvědčení, že tyto instituce zastupují zájmy rozvinutých zemí a některých vlivných nadnárodních koncernů na úkor rozvojových zemí a životního prostředí.

V případě MMF a SB je kritika dána faktem, že rozvinuté země mají v těchto institucích absolutní většinu. Jak jsme již uvedli, Spojené státy vlastní zhruba 18 procent rozhodovací síly a společně se zeměmi sdruženými ve skupině G7 celých 45 procent rozhodovacích pravomocí v těchto institucích. Kritici poukazují na to, že ti, kdo mají zisk z jejich politiky, nejsou obyvatelé rozvojových zemí, ale rozvinuté země a nadnárodní korporace.

Rozhodovací procesy v těchto institucích nejsou transparentní a nejsou podrobeny demokratické kontrole veřejnosti. Na jednaní s MMF či SB mají většinou přístup pouze premiéři a ministři financí jednotlivých zemí. Občané mají málokdy vliv na rozhodování o ekonomické politice, kterou tyto instituce zemím „předepisují“.

Kritika MMF se zaměřuje na nedostatek otevřenosti. Sekretariát MMF ve Washingtonu pracuje neveřejně, jen neochotně sděluje podrobnosti o svých analýzách a způsobu, jakým došel k jednotlivým závěrům. Na jednu zemi připadá v MMF asi sedm ekonomů, což je dle kritiků příliš málo na to, aby se získal celkový přehled o aktuálním dění.

Inspekční panel Světové banky

Rozsáhlá kritika rozvojových programů SB spolu s nástupem jejího progresivního prezidenta Jamese Wolfensohna vyvolala vznik zcela nové instituce v rámci banky: Inspekčního panelu. Jeho cílem je zabránit takovým situacím, kdy projekty SB vyústily v ničení prostředí, ve kterém žijí domorodí obyvatelé rozvojových zemí, jako je odlesňování či přesídlování obyvatel v souvislosti se stavbou přehrad a elektráren. Každá komunita (vesnice, kmen, lidé žijící v údolích zaplavených přehradami, ale i jednotlivci), která se cítí poškozena určitým projektem, může podat stížnost k tomuto panelu. Ten ji posoudí a v případě oprávněnosti vydává pouze doporučení, které rada guvernérů SB může ale nemusí přijmout – např. v případě velmi kritizovaného projektu těžby ropy v Čadu a stavby ropovodu z Čadu přes Kamerun na pobřeží Inspekční panel projekt nedoporučil, ale guvernéři ho přesto schválili. Od doby vzniku panelu již bylo podáno několik desítek stížností.

Mezinárodní měnový fond sice v poslední době podnikl několik opatření ke zprůhlednění své politiky, avšak bez většího efektu (např. přijal stanovisko doporučující vládám jednotlivých členských zemí zveřejňovat smlouvy o půjčkách). Většina vlád se však tímto doporučením neřídí, a pokud ano, bývají zveřejňovány jen ty méně podstatné informace. Veřejnosti taktéž nejsou přístupné zápisy ze setkání výkonného sboru, proto je pro ni nemožné do těchto jednání účinně vstupovat. Částečné informace o činnosti MMF jsou zveřejňovány na internetu, na jeho domovské stránce. To je problém zejména pro obyvatele chudších oblastí světa, kteří mají přístup k internetu značně omezený.

WTO je sice teoreticky institucí, kde se rozhoduje konsenzuálně, tedy shodou všech účastníků, v praxi je však situace často velice odlišná. Proces vytváření obchodních dohod se často odehrává za zavřenými dveřmi a přístup mají jenom zástupci rozvinutých zemí, zejména USA a EU. Na jejich přípravě se mnohdy podílejí nadnárodní společnosti, které mají zájem na zisku z předkládaných dohod. Zástupci rozvojových zemí dostanou často na stůl dokument, na jehož analýzu nemají dostatek času, s tím, že ho mají schválit. Tato situace se změnila na jednání v mexickém Cancúnu. Zástupci rozvojových zemí odmítli obchodní dohody nabízené ze strany USA a EU, protože podle nich nereprezentují zájmy chudých tohoto světa. Rozvojové země zformovaly koalici, která pod vedením Brazílie a Indie a za podpory řady nevládních organizací odmítla navrhované dohody a opustila jednací stůl.

Jak reagují globální finanční instituce na kritiku?

Kritika institucí MMF, SB a obchodních dohod, jako je NAFTA či WTO, vznášená v posledních zhruba deseti letech, vystavila tyto organizace velkému tlaku médií, veřejnosti a řady politiků. Na jejím základě se věci pomalu začínají měnit. Došlo k mnoha reformám těchto institucí, jejichž cílem bylo zlepšení jejich politiky a obrazu před veřejností.

ZADLUŽENOST

Obrovské problémy, které vyvolává zadluženost chudých zemí, vyústily v několik projektů, které SB a MMF společně realizují pro zlepšení této situace. Jedním z nich je iniciativa HIPC (Heavily Indebted Poor Countries). Skupině vysoce zadlužených chudých zemí MMF a SB pomalu odpouštějí časti dluhu a vytvářejí příznivější podmínky pro splácení půjček. SB rovněž ustupuje od vyžadování uživatelských poplatků u nejchudších zemí, aby se neopakovala situace, kdy si ti nejchudší nemohou dovolit takové služby, jako je vzdělání či zdravotnictví.

PROGRAMY STRUKTURÁLNÍCH ÚPRAV

Kritika Programů strukturálních úprav vyvolala alespoň částečné změny. MMF začal s pozměněnými reformami, které jsou o něco citlivější v oblasti sociálních dopadů. Reakce SB byla ještě důslednější. Nový prezident James Wolfensohn přišel s ideou „komplexního rozvojového programu“ (Comprehensive Development Framework), který jednak klade důraz na zvyšování životní úrovně obyvatel a jednak posiluje roli státu jako poskytovatele společenské a hospodářské infrastruktury a tvůrce a vymahatele zákona. Tento přístup se liší od předchozích politik MMF a SB, které byly jednostranně zaměřené na makroekonomické ukazatele, například na HDP, a potlačovaly roli státu na úkor trhu. Po celosvětové kritice programů, především z řad nevládních organizací a církví, představily mezinárodní finanční instituce takzvané Strategické dokumenty pro omezení chudoby (Poverty reduction strategy papers – PRSP). PRSP mají být nadále základem pro programy snižování chudoby. Především mají tyto strategie vypracovat samy dlužnické vlády a nemají být předkládány Světovou bankou a MMF. Nové je také to, že vlády mají do vypracování PRSP zapojit i občanskou společnost.

Všechny dosavadní PRSP však bohužel považují opatření plánovaná v rámci strukturálních programů za bezpodmínečný předpoklad pro dosažení růstových cílů. Přitom se dále sází na rozvoj zemědělského exportního sektoru, aniž by se dbalo na zajištění produkce dostupných potravin pro domácí trh. Programy se zřídka zabývají sociální a ekologickou udržitelností. Ve všech PRSP je předpokládána další liberalizace obchodního a finančního trhu a privatizace veřejných služeb. Stupeň účasti občanské společnosti v dosavadních procesech PRSP je v jednotlivých zemích velmi rozdílná. Návrhy občanské společnosti se do strategických dokumentů dostávaly dosud jen zřídka.

ŽIVOTNÍ PROSTŘEDÍ

SB rovněž začala s novým posuzováním projektů s ohledem na jejich dopady na životní prostředí. Tyto posudky mají charakter doporučení a podílejí se na nich i nevládní organizace. SB začala ve zvýšené míře financovat obnovitelné zdroje energie a biodiverzitu (rozmanitost druhů) a poměrně výrazně reaguje na kritiku. To samé se však nedá říci o MMF či WTO. Světová banka se aktivně hlásí k realizaci všech tří konvencí přijatých na Summitu Země v Rio de Janeiru v roce 1992 (Konvence o biologické diverzitě, Rámcová konvence o změně klimatu a Konvence o dezertifikaci). Od roku 1991 je SB společně s UNDP a UNEP pověřená realizací aktivit v rámci Globálního fondu životního prostředí (Global Environmental facitlity, GEF). SB tento fond spravuje a je zodpovědná za jeho investiční projekty (asi v hodnotě 1 mld. USD). Projekty GEF se soustřeďují na 4 prioritní oblasti: biodiverzitu, změnu klimatu, znečištění mezinárodních vod a ozonovou díru.

WTO A PRAVIDLA OBCHODU

WTO je svébytnou kapitolou, co se týče reforem či změn politiky. Tyto změny nevycházejí zevnitř, z vůle měnit věci, ale mnohem spíše z tlaku členů, zejména rozvojových zemí. Jedním takovým „vítězstvím“ na půdě WTO byla dohoda o lécích proti epidemii HIV/AIDS, kterou státy uzavřely v katarském Dauhá v roce 2001. Korporace, které tyto léky vyrábějí, je patentovaly a vyžadují za ně vysoké částky. Řada chudých zemí, které mají s HIV/AIDS obrovské problémy a kde jsou desítky procent populace nakažené HIV/AIDS, začala vyrábět levné, ale účinné náhražky těchto léků. Země, ve kterých sídlí nadnárodní společnosti vyrábějící drahé léky proti HIV/AIDS (zejména EU a USA), chtěly tyto rozvojové země soudit pro porušování pravidel volného obchodu a práv intelektuálního vlastnictví. Jednaní v Dauhá nakonec vyústilo v dohodu, podle které je situace s AIDS natolik vážná, že na ni nelze použít logiku obchodních dohod, a rozvojové země získaly právo vyrábět varianty léků proti HIV/AIDS. Dalším otřesem pro WTO byl již zmiňovaný summit v Cancúnu, na kterém poprvé v historii rozvojové země odmítly jednaní o dohodách předkládaných USA a EU jako nevýhodné a odešly od jednacího stolu. Naději na pozitivní vývoj dávají poslední výsledky jednání v Ženevě, kde vyspělé země přislíbily odbourávání dotací do zemědělství a otevírání trhů dovozu z rozvojových zemí. Zda se tyto sliby stanou realitou, bude zásadním bodem dalších vyjednávání.

ZRUŠIT, NEBO ZACHOVAT?

Budoucnost MMF, SB a WTO záleží na tom, jak se bude vyvíjet globální ekonomika a jak pružně budou schopny reagovat na kritiku a globální problémy. Co se týče jejich budoucnosti, existují následující typy návrhů:

- **ZRUŠIT A NAHRADIT JINÝMI INSTITUCEMI** – Radikální kritici volají po úplném zrušení MMF, SB a WTO a nahrazení jinými institucemi, menšími či regionálními, které by byly podrobeny veřejné kontrole a spadaly by pod rámec OSN.
- **RADIKÁLNÍ REFORMA** – Tato reforma souhlasí s předchozím návrhem v tom, že je potřeba tyto instituce demokratizovat a více podřídit OSN, ale nevolá po jejich zrušení.
  Podle kritiků by se měla změnit celá architektura světových finančních institucí. Mezinárodní měnový fond by se měl více soustředit na svůj původní účel: pomáhat v nejtěžších krizových případech. Světová banka by se měla razantně zaměřit na snižování chudoby především v nejchudších zemích světa.
- **UMÍRNĚNÁ REFORMA** – Umírněna reforma věří v to, že MMF, SB a WTO dělají svoji práci dobře a že je potřeba upravit některé programy, případně začít klást větší důraz na sociální a ekologické dopady.
- **ZACHOVÁNÍ A POSÍLENÍ** – Zástupci tohoto přístupu nevidí jinou možnost, jak řídit globální ekonomiku, než prostřednictvím MMF, SB a WTO, a to ještě silnějších, než jsou nyní.

ORGANIZACE SPOJENÝCH NÁRODŮ – OSN

(United Nations – UN)

„Spojené národy existují proto, aby sloužily svým členským státům. Je to jediná organizace svého druhu s univerzálním členstvím a vyčerpávajícím záběrem, zahrnující tolik oblastí lidského úsilí. Tyto znaky činí OSN jedinečně užitečným fórem – fórem pro sdílení informací, vedení jednání, vytváření norem a vyjadřování nadějí, koordinaci jednání států a dalších aktérů, fórem k uskutečňování společných akčních plánů. Musíme zajistit, aby Spojené národy vykonávaly tyto funkce tak efektivně, jak je to jen možné,“ řekl 7. generální tajemník OSN Kofi Annan k roli Spojených národů v 21. století.

Smysl a historie Spojených národů: nejen bezpečnost a mír, především bezpečnost a mír

Spojené národy (SN; v českém jazyce častěji Organizace spojených národů – OSN) jsou mírovou organizací států světa. Jejich členem může být každý stát, který vyhovuje podmínkám specifikovaným v Chartě OSN. V současné době OSN sdružuje 191 států světa.

Již ze svého statutu Spojené národy nejsou a nemohou být světovou vládou; není to ani účelem jejich existence. Cílem OSN je především napomáhat zabránění vzniku konfliktů a v případě jejich vypuknutí se snažit o jejich ukončení. Činnost OSN se neomezuje jen na primární bezpečnostní aktivity: systém Spojených národů zahrnuje celou řadu dalších orgánů a agentur, které zajišťují např. rozvojovou a humanitární pomoc, péči o kulturní a přírodní dědictví apod.

Podmínkou kvalitního fungování OSN je ochota členských států aktivně napomáhat realizaci jejích cílů. K tomu je zapotřebí, aby zástupci států byli schopni a ochotni spolu jednat, diskutovat, řešit spory a přijímat kompromisy, a to vše mírovou cestou, neboť právě tato forma, ačkoli ani nová, ani výjimečně účinná, se ukázala jako nejlepší způsob, jak spory řešit, je-li třeba pracovat v tak širokém a rozmanitém prostředí, jakým je dnešní svět.

Název „Spojené národy“ navrhl americký prezident Franklin D. Roosevelt a poprvé jej bylo užito během 2. světové války v „Deklaraci Spojených národů“ z 1. ledna 1942, kdy se zástupci 26 států jménem svých vlád zavázali k pokračování v boji proti mocnostem Osy.

Předchůdkyní OSN byla Liga národů, ustavená v roce 1919 v rámci Versailleské smlouvy, která

načrtla podobu světa po 1. světové válce. Liga národů, jejíž vznik prosazoval zejména americký prezident Woodrow Wilson, byla založena „na podporu mezinárodní spolupráce a dosažení míru a bezpečnosti“. Projekt Ligy národů selhal, protože se k němu nepřipojily klíčové státy světa (např. Spojené státy americké se členem nikdy nestaly, jen „střídavě“ byl členem Stalinův Sovětský svaz). K ukončení činnosti Ligy národů došlo poté, co se jí nepodařilo zabránit vypuknutí 2. světové války.

Události 2. světové války otázku široké mezinárodní organizace znovu otevřely; státníci se nevzdávali myšlenky, že by takové fungující uskupení mohlo napříště podobným katastrofám zabránit. Po předběžných jednáních o poválečném uspořádání světa se v roce 1945 zástupci 50 zemí sešli v San Francisku na Konferenci Spojených národů o mezinárodním uspořádání, aby vypracovali základní dokument budoucí organizace – Chartu OSN. Delegáti tehdy jednali o návrzích vypracovaných zástupci Číny, Sovětského svazu, Spojených států a Velké Británie během srpna až září 1944 v Dumbarton Oaks. 26. června 1945 Chartu podepsalo 50 zemí (na konferenci sice nebylo zastoupeno Polsko a svůj podpis připojilo později, je však počítáno mezi původních 51 členských států OSN).

Organizace Spojených národů oficiálně vznikla 24. října 1945, kdy byla Charta ratifikována Čínou, Francií, Sovětským svazem, USA, Velkou Británií a většinou ostatních zakládajících členských států OSN. Každoročně je proto 24. říjen oslavován jako Den Spojených národů.

Dnes si umíme jen stěží představit význam a prioritu, jakou měl vznik takovéto univerzální mezinárodní organizace v době po druhé světové válce, respektive už v jejím průběhu. Přestože již od začátku jsou v portfoliu aktivit OSN mnohé další oblasti, je její mírotvorná agenda dodnes pevným základem, na kterém celý systém Spojených národů stojí.

Organizace spojených národů sídlí v New Yorku, ale její další významné úřadovny se nacházejí i v Addis Abebě, Bangkoku, Bejrútu, Ženevě, Nairobi, Santiagu a Vídni. Kanceláře Sekretariátu OSN se nacházejí i v mnoha dalších zemích světa.

Charta OSN

Charta Spojených národů stanovuje práva a povinnosti členských států a ustavuje orgány a postupy fungování OSN. Jako mezinárodní smlouva kodifikuje Charta základní principy mezinárodních vztahů – od suverenity a rovnosti mezi státy až po zákaz užití síly při řešení mezinárodních sporů.

PŘEDMLUVA CHARTY

Předmluva Charty OSN, tzv. preambule, vyjadřuje ideály a společné cíle všech států, jejichž vlády se spojily, aby vytvořily Organizaci spojených národů. Charta vznikala v myslích lidí, kteří právě tehdy prožili několik let strašlivých hrůz světové války. Přestože v současné době si je přímo pamatují jen nemnozí a lidské myšlení a kultury od té doby prodělaly velký vývoj, i nyní, po mnoha desetiletích od sepsání a ratifikace Charty, jsou dobrým úvodem k tomu, abychom pochopili, co je posláním OSN:

„MY, LID SPOJENÝCH NÁRODŮ, JSOUCE ODHODLÁNI

- uchránit budoucí pokolení od metly války, která dvakrát za našeho života přinesla lidstvu nevýslovné strasti,
- prohlásit znovu svou víru v základní lidská práva, v důstojnost a hodnotu lidské osobnosti, v rovná práva mužů i žen a národů velkých i malých,
- vytvořit poměry, za nichž mohou být zachovány spravedlnost a úcta k závazkům plynoucím ze smluv a jiných pramenů mezinárodního práva,
- podporovat sociální pokrok a zlepšovat životní úroveň ve větší svobodě,

A K TOMU CÍLI

- pěstovat snášenlivost a navzájem žít v míru jako dobří sousedé,
- sjednotit své síly k udržení mezinárodního míru a bezpečnosti,
- přijmout zásady a zavést metody zajišťující, aby ozbrojené síly nebylo užíváno jinak než ve společném zájmu, a
- používat mezinárodního ústrojí k podpoře hospodářského a sociálního povznesení všech národů,

ROZHODLI JSME SE SDRUŽIT SVÉ ÚSILÍ, ABYCHOM TĚCHTO CÍLŮ DOSÁHLI.

Proto se naše vlády prostřednictvím svých zástupců, kteří se shromáždili v městě San Francisco a předložili své plné moci, jež byly shledány v dobré a náležité formě, dohodly na této Chartě Spojených národů a zřizují tímto mezinárodní organizaci zvanou Spojené národy.“

Cíle a zásady

Cíle Spojených národů, definované v Chartě, jsou následující:

- udržovat mezinárodní mír a bezpečnost;
- rozvíjet přátelské vztahy mezi národy založené na respektování zásad rovnoprávnosti a práva na sebeurčení národů;
- spolupracovat při řešení mezinárodních ekonomických, sociálních, kulturních a humanitárních otázek a podpoře základních lidských práv a svobod;
- být centrem pro koordinaci kroků, které národy podnikají v zájmu dosažení těchto společných cílů.

Činnost Organizace Spojených národů vychází z následujících zásad:

- všechny členské státy jsou suverénní a rovnoprávné;
- zavazují se plnit své povinnosti vyplývající z Charty;
- zavazují se řešit mezinárodní spory mírovými prostředky, bez ohrožování mezinárodního míru, bezpečnosti a spravedlnosti;
- vystříhají se vyhrožování silou a používání síly proti jiným členským státům;
- zavazují se poskytnout OSN veškerou pomoc při jakékoli akci, ke které Organizace na základě Charty přistoupí, a zároveň nebudou podporovat státy, vůči kterým Organizace přijala preventivní či donucovací opatření;
- žádné ustanovení Charty neopravňuje Spojené národy k tomu, aby se vměšovaly do otázek, které jsou výlučně vnitřní záležitostí jakéhokoli státu.

Základní orgány OSN

Aby byla činnost Spojených národů efektivní, regulovatelná a přehledná, ustavuje Charta těchto šest základních orgánů OSN:

- Valné shromáždění,
- Radu bezpečnosti,
- Hospodářskou a sociální radu,
- Poručenskou radu,
- Mezinárodní soudní dvůr
- Sekretariát OSN.

Každý z nich se zabývá specifickou problematikou a z toho také vyplývá jeho význam. Jejich uspořádání se vzdáleně podobá uspořádání orgánů státní moci v demokratickém pluralitním státě. Celé společenství OSN je ovšem daleko širší, zahrnuje 15 agentur a velké množství programů a dalších nejrůznějších orgánů.

VALNÉ SHROMÁŽDĚNÍ – VS (GENERAL ASSEMBLY – GA)

Hlavním jednacím orgánem OSN je Valné shromáždění. Sestává ze zástupců všech členských států, z nichž každý má jeden hlas. Kdyby byla OSN státním úřadem sjednoceného světa, bylo by Valné shromáždění jejím parlamentem. Všechny státy světa jsou si zde rovny a každý může vystoupit se svým názorem před ostatními.

Valné shromáždění má právo projednávat a formou rezoluce předkládat doporučení ke každé otázce v rozsahu Charty OSN, s výjimkou sporů či situací týkajících se mezinárodního míru a bezpečnosti, které v tu chvíli řeší Rada bezpečnosti. Nemá možnost přikázat provedení přijatých usnesení jednotlivými vládami, jeho doporučení však má znamenat názor světové veřejnosti. Shromáždění zároveň určuje politiku a program Sekretariátu OSN.

VS dále stanovuje cíle a úkoly a dohlíží na aktivity v oblasti rozvoje, schvaluje rozpočet na mírové operace, svolává mezinárodní konference o nejzávažnějších světových problémech. Jakožto centrální orgán v celé struktuře OSN posuzuje rezoluce vypracované v ostatních orgánech OSN, přijímá nové členské státy, schvaluje celkový rozpočet OSN a jmenuje generálního tajemníka organizace na základě doporučení Rady bezpečnosti.

Řádné zasedání Valného shromáždění začíná každoročně obvykle v září (v září 2004 se sejde již 59. řádné zasedání Valného shromáždění). Na začátku každého řádného zasedání volí VS svého předsedu, 21 místopředsedů a předsedy šesti hlavních výborů. Valné shromáždění může navíc svolat své mimořádné zasedání, a to na žádost Rady bezpečnosti, většiny členských států OSN nebo jednoho člena za předpokladu, že s tím většina ostatních členů souhlasí.

Na počátku každého řádného zasedání se dále koná Všeobecná rozprava, jíž se zpravidla zúčastňují nejvyšší představitelé států a vlád a vyjadřují své názory na různé mezinárodní problémy. Většina z nich je pak projednávána v šesti hlavních výborech Valného shromáždění:

- **PRVNÍ VÝBOR** (Výbor pro odzbrojení a mezinárodní bezpečnost)
- **DRUHÝ VÝBOR** (Hospodářský a finanční výbor)
- **TŘETÍ VÝBOR** (Sociální, humanitární a kulturní výbor)
- **ČTVRTÝ VÝBOR** (Zvláštní výbor pro politické otázky a otázky dekolonizace)
- **PÁTÝ VÝBOR** (Administrativní a rozpočtový výbor)
- **ŠESTÝ VÝBOR** (Právní výbor).

O všech záležitostech se hlasuje jako o rezolucích na plenárních schůzích, obvykle na konci řádného zasedání, kdy už je výbory projednaly a předložily návrhy rezolucí plénu Valného shromáždění. O výsledku hlasování ve výborech rozhoduje prostá většina.

Celoroční činnost OSN vychází především z rozhodnutí Valného shromáždění, tedy z vůle většiny členských států vyjádřené přijatými rezolucemi. Tuto činnost vykonávají výbory a jiné orgány ustavené Valným shromážděním, které jsou pověřeny podávat zprávy o specifických otázkách, jako jsou odzbrojení, udržování míru, rozvoj, lidská práva; velmi významnou roli sehrávají různé mezinárodní konference, které svolává Valné shromáždění a Sekretariát Organizace spojených národů, tj. generální tajemník a jeho aparát mezinárodních úředníků.

RADA BEZPEČNOSTI – RB (SECURITY COUNCIL – SC)

Charta OSN přisuzuje Radě bezpečnosti hlavní zodpovědnost při zachování mezinárodní bezpečnosti a míru. RB má 15 členů, z toho je pět stálých – Čína,

Francie, Rusko, USA a Velká Británie – a 10 nestálých, z nichž polovinu Valné shromáždění každoročně volí na dvouleté období podle pravidel snažících se o rovnoměrné regionální zastoupení.

Každý člen RB má jeden hlas. Ke schválení rozhodnutí o procedurálních otázkách je zapotřebí alespoň devíti hlasů z patnácti. Pro rozhodnutí o zásadních otázkách je zapotřebí devíti hlasů včetně souhlasu všech pěti stálých členů. Jedná se o takzvané pravidlo „jednomyslnosti mocností“, často označované jako „právo veta“. Pokud jeden ze stálých členů nesouhlasí s rozhodnutím, může hlasovat proti, a tím návrh vetovat. Všech pět stálých členů již právo veta v minulosti při různých příležitostech uplatnilo. Pokud stálý člen nesouhlasí s rozhodnutím, ale zároveň jeho přijetí nechce znemožnit uplatněním práva veta, může se zdržet hlasování.

Podle Charty OSN souhlasí všechny členské státy s tím, že budou rozhodnutí Rady bezpečnosti respektovat a naplňovat. Zatímco ostatní orgány OSN udělují doporučení vládám, Rada bezpečnosti má jako jediná pravomoc přijímat rozhodnutí, která jsou na základě Charty OSN pro členské státy právně závazná.

Když nějaký spor vyústí v ozbrojený konflikt, Rada bezpečnosti usiluje o jeho ukončení v co nejkratším čase. Vysílá rovněž mírové jednotky OSN, aby pomohly zmírnit napětí v oblastech konfliktu, oddělily ozbrojené síly stojící proti sobě a vytvořily podmínky klidu, v nichž je možno usilovat o mírové urovnání. RB může rozhodnout o donucovacích opatřeních, hospodářských sankcích (např. o zbrojním embargu) nebo o kolektivní vojenské akci.

HOSPODÁŘSKÁ A SOCIÁLNÍ RADA (ECONOMICAL AND SOCIAL COUNCIL – ECOSOC)

Hospodářská a sociální rada byla ustavena podle Charty OSN jako hlavní orgán pro koordinaci hospodářské a sociální činnosti OSN a jejích specializovaných přidružených organizací. ECOSOC má 54 členů jmenovaných na tříleté funkční období. Rozhodnutí jsou přijímána prostou většinou a každý člen disponuje jedním hlasem.

Hospodářská a sociální rada má tyto nejdůležitější funkce a pravomoci:

- sloužit jako ústřední diskusní fórum k projednávání mezinárodních ekonomických a sociálních otázek a formulaci politických doporučení členským státům a celému systému OSN;
- vypracovávat a iniciovat studie a zprávy a předkládat doporučení týkající se mezinárodních ekonomických, sociálních, kulturních, vzdělávacích, zdravotních a dalších otázek;
- koordinovat činnost specializovaných přidružených organizací OSN prostřednictvím konzultací a poradenské činnosti a prostřednictvím doporučení Valnému shromáždění a členským státům.

Hospodářská a sociální rada se schází vždy jen jednou ročně na čtyřtýdenní jednání střídavě v New Yorku a Ženevě, a proto má četné pomocné a přidružené orgány, v nichž probíhá její celoroční činnost:

- devět výkonných komisí, které jsou jednacími orgány pověřenými projednáváním otázek a udělováním doporučení v rámci svého pole působnosti a odbornosti (např. Komise pro udržitelný rozvoj)
- pět regionálních komisí (např. Ekonomická komise pro Afriku)
- pět stálých výborů a expertních orgánů (např. Výbor pro energii a přírodní zdroje)
- řadu expertních orgánů pro oblasti jako plánování rozvoje, přírodní zdroje a ekonomická, sociální a kulturní práva.

ECOSOC rovněž spolupracuje s nejrůznějšími programy OSN a do určité míry se podílí na jejich koordinaci (patří mezi ně například UNDP, UNEP, UNICEF a UNFPA). Totéž platí pro vztah ECOSOC ke specializovaným agenturám (jako je například FAO, WHO, ILO a UNESCO). Všechny výše jmenované organizace podléhají ECOSOC a poskytují doporučení pro zasedání. ECOSOC také spolupracuje s více než 1600 nevládními organizacemi), které při ECOSOC mají tzv. konzultativní status; že ECOSOC považuje za důležité dát těmto organizacím příležitost vyjádřit stanoviska, protože disponují praktickou zkušeností a technickou odborností, která je pro její práci velmi cenná.

PORUČENSKÁ RADA (TRUSTEESHIP COUNCIL)

Funkcemi Poručenské rady, ustavené Chartou OSN v roce 1945, byly dohled nad správou jedenácti území zařazených do poručenské soustavy a spravovaných sedmi členskými státy a přijetí adekvátních kroků k přípravě těchto území na samosprávu nebo samostatnost. Do roku 1994 dosáhla všechna svěřenecká území OSN samosprávy či nezávislosti, a to jako nezávislé státy či spojením s okolními nezávislými státy. Posledním bylo Svěřenecké území Tichomořských ostrovů (Palau), které se stalo 185. členským státem OSN. Poté, co Poručenská rada sestávající se ze stálých členů Rady bezpečnosti splnila cíl, pro který byla ustavena, upravila svá procedurální pravidla a bude se nadále scházet jen v případech, kdy to bude situace vyžadovat.

MEZINÁRODNÍ SOUDNÍ DVŮR (INTERNATIONAL COURT OF JUSTICE)

Dalším hlavním orgánem OSN je Mezinárodní soudní dvůr, který sídlí v nizozemském Haagu. Skládá se z 15 soudců vybíraných na základě jejich kvalifikace a poté volených Valným shromážděním a Radou

bezpečnosti v odděleném hlasování, žádní dva z nich nemůžou být z téhož státu. Dbá se na to, aby v soudním dvoře byly zastoupeny hlavní právní systémy světa.

Mezinárodní soudní dvůr řeší spory mezi členskými státy a vypracovává pro OSN a její specializované organizace odborné posudky. Otázky k řešení v rámci soudního dvora mohou být předkládány pouze státy. Jestliže se kterákoliv země odmítne účastnit projednávání určité otázky, nemusí tak učinit. Pokud ovšem přijme rozhodnutí soudního dvora, plnění je pro ni závazné. Jurisdikce soudního dvora pokrývá všechny otázky, které byly předneseny státy, všechny otázky spojené s Chartou OSN nebo platné smlouvy a dohody. Valné shromáždění a Rada bezpečnosti mohou požádat Mezinárodní soudní dvůr o právní radu ohledně projednávaného problému v těchto orgánech. Ostatní orgány OSN včetně specializovaných orgánů jej mohou požádat o radu v rámci své působnosti, po obdržení souhlasu Valného shromáždění.

SEKRETARIÁT (SECRETARIAT)

Sekretariát OSN tvoří mezinárodní tým úředníků pracujících v různých zemích světa, který vykonává nejrůznější každodenní úkoly organizace. Jeho povinnosti zahrnují vše od řízení a správy mírových operací až ke zprostředkovatelské činnosti v mezinárodních sporech, výzkum ekonomických a společenských trendů nebo vypracovávání zpráv o lidských právech a udržitelném rozvoji. Pracovníci Sekretariátu také informují světová média o práci OSN, organizují mezinárodní konference o zásadních problémech současného světa, sledují, do jaké míry jsou rozhodnutí jednotlivých orgánů OSN naplňována, nebo zajišťují tlumočení projevů a překlady dokumentů do oficiálních jazyků OSN.

Hlavou Sekretariátu je generální tajemník, který je nejvýše dvakrát za sebou jmenován Valným shromážděním na základě doporučení Rady bezpečnosti na pětileté funkční období. V jeho osobě se pojí funkce diplomata, obhájce, úředníka a výkonného ředitele.

Další programy a orgány OSN

Celý systém OSN je kromě základních orgánů tvořen mnoha programy a dalšími orgány. Jejich úplný přehled lze najít na internetové stránce www.un.org; zde nabízíme stručnou charakteristiku několika z nich.

PROGRAM OSN PRO ROZVOJ (UN DEVELOPMENT PROGRAMME – UNDP)

Program OSN pro rozvoj je hlavním orgánem OSN pro koordinaci rozvojové činnosti. Má globální dosah a ročně spravuje finanční zdroje v hodnotě 2,3 miliardy USD, což z něj činí největšího poskytovatele grantové pomoci v rámci systému OSN. UNDP poskytuje strategické poradenství a pomáhá budovat institucionální a lidské kapacity na podporu dosažení maximálního stupně lidského rozvoje rovnoměrně na celé planetě. UNDP spolupracuje s partnery z veřejného i soukromého sektoru. Program se snaží podporovat odpovědný výkon pravomocí na všech úrovních společnosti a vytvářet akční koalice na řešení problémů, které zásadním způsobem souvisejí s otázkou udržitelného lidského rozvoje. Mezi hlavní publikace, které program vydává, patří každoroční Zpráva o lidském rozvoji (Human Development Report), kde lze nalézt statistiky o lidském rozvoji na světě (viz str kapitola Rozvoj). UNDP je v součinnosti s ostatními agenturami OSN a dalšími institucemi hlavním orgánem OSN pro oblast mezinárodní rozvojové spolupráce a boje s chudobou; v rámci systému OSN je UNDP přímo zodpovědný za implementaci Rozvojových cílů tisíciletí (viz kapitola Rozvojová spolupráce).

www.undp.org

PROGRAM OSN NA OCHRANU ŽIVOTNÍHO PROSTŘEDÍ (UN ENVIRONMENTAL PROGRAMME – UNEP)

UNEP vznikl v roce 1972. Jeho posláním je stát v čele úsilí na ochranu životního prostředí a podporovat partnerskou spolupráci ve snaze nalézt způsoby, jakými by státy a národy mohly zvyšovat svou životní úroveň, aniž by musely ohrožovat životy budoucích generací. Jako hlavní orgán OSN na poli ochrany životního prostředí ustavuje UNEP globální ekologický program, podporuje aplikaci trvale udržitelného rozvoje v aktivitách systému OSN a slouží jako zastánce celosvětového životního prostředí. Program má sídlo v keňském Nairobi.

http://www.unep.org

ÚŘAD VYSOKÉHO KOMISAŘE OSN PRO UPRCHLÍKY (UN HIGH COMMISSIONER FOR REFUGEES – UNHCR)

UNHCR byl ustaven Valným shromážděním v roce 1950 a je pověřen koordinací mezinárodní činnosti na ochranu uprchlíků a řešením souvisejících problémů. Za dobu svého působení UNHCR pomohl zhruba 50 milionům uprchlíků a v letech 1954 a 1981 mu byla udělena Nobelova cena míru. Nejdůležitější rolí UNHCR je „mezinárodní ochrana“, to znamená zajištění toho, aby byla dodržována lidská práva uprchlíků včetně možnosti ucházet se o azyl a toho, že nikdo z nich nebude proti své vůli navrácen do země, kde mu hrozí perzekuce. UNHCR rovněž podporuje mezinárodní dohody o uprchlících, monitoruje dodržování mezinárodního práva ze strany vlád a poskytuje uprchlíkům základní materiální pomoc, jako je jídlo, voda, přístřeší a lékařská péče. Úřad slouží více než 26,1 milionu lidí, mezi něž patří uprchlíci, navrátilci a lidé vysídlení v rámci své země. Každé dva roky vydává UNHCR se sídlem v Ženevě ucelenou analýzu problémů a strategií souvisejících s otázkou

uprchlíků nazvanou Světový stav uprchlíků (World State of Refugees).

http://www.unhcr.ch

ÚŘAD VYSOKÉHO KOMISAŘE OSN PRO LIDSKÁ PRÁVA (OFFICE OF THE UN HIGH COMMISSIONER FOR HUMAN RIGHTS – OHCHR)

V roce 1993 ustavilo Valné shromáždění funkci vysokého komisaře OSN, který má hlavní zodpovědnost za činnost Spojených národů v oblasti lidských práv. Vysoký komisař odpovídá za podporu a ochranu dodržování všech občanských, kulturních, hospodářských, politických a sociálních práv a svobod. Tyto úkoly jsou vykonávány právě prostřednictvím Úřadu vysokého komisaře pro lidská práva (OHCHR).

OHCHR slouží jako ústřední orgán pro veškeré aktivity OSN v oblasti lidských práv. Na žádost Valného shromáždění a jiných rozhodujících orgánů úřad připravuje zprávy a provádí šetření. Spolupracuje s vládami a mezinárodními, regionálními a nevládními organizacemi. Vykonává také funkci sekretariátu při setkáních orgánů OSN zaměřených na otázky lidských práv. Úřad sídlí v Ženevě.

http://www.unhchr.ch

MEZINÁRODNÍ ORGANIZACE PRÁCE (INTERNATIONAL LABOUR ORGANISATION – ILO)

ILO je specializovanou organizací usilující o prosazování sociální spravedlnosti a mezinárodně uznávaných pracovních práv. Byla založena roku 1919 (v rámci Ligy národů) a roku 1946 se stala prvním specializovaným orgánem OSN. ILO formuluje mezinárodní přístupy a programy přispívající ke zlepšení pracovních a životních podmínek; vytváří mezinárodní pracovní standardy sloužící vládám států za model při zavádění vlastních programů; organizuje rozsáhlý program technické spolupráce, který má pomoci vládám zvýšit efektivnost nových strategií, a angažuje se v oblasti školení, vzdělávání a výzkumu za účelem dosažení pokroku ve výše uvedených oblastech.

Z různých světových organizací hájících zájmy pracujících vyniká ILO zejména tím, že zástupci zaměstnanců a zaměstnavatelů v ní mají při formulování programů stejnou důležitost jako vlády států, tzv. tripartita. ILO upozorňuje především na zneužívání dětské a ženské práce v rozvojových zemích a na neúměrně dlouhou pracovní dobu. Snaží se také prosazovat jednotné standardy bezpečnosti práce a určitou výši mzdy, aby se zabránilo otrocké práci. Podílí se i na určitém oživení odborového hnutí v bohatých zemích v posledních letech.

Při příležitosti padesátého výročí ILO v roce 1969 obdržela tato organizace Nobelovu cenu míru.

http://www.ilo.org

ORGANIZACE OSN PRO VÝŽIVU A ZEMĚDĚLSTVÍ (FOOD AND AGRICULTURAL ORGANISATION – FAO)

FAO je ústředním orgánem OSN pro otázky rozvoje zemědělských oblastí. FAO se snaží zmírňovat chudobu a hlad obyvatel zemědělských oblastí prostřednictvím podpory zemědělského rozvoje, lepší výživy a zajišťováním tzv. „potravinové bezpečnosti“ neboli možnosti, aby pro všechny lidi byly stále dostupné potraviny potřebné k zdravému a aktivnímu životu. Zvláštní programy FAO pomáhají státům připravovat se na potravinové krize a poskytují pomoc v nouzových situacích. FAO byla založena na konferenci v Québecu 16. října 1945 a tento den je od roku 1981 každoročně připomínán jako Mezinárodní den výživy.

http://www.fao.org

ORGANIZACE OSN PRO VÝCHOVU, VĚDU A KULTURU (UN EDUCATIONAL, SCIENTIFIC AND CULTURAL ORGANISATION – UNESCO)

UNESCO byla ustavena v roce 1946, aby se podílela na budování trvalého světového míru založeného na intelektuální a morální solidaritě lidstva. UNESCO se angažuje v oblasti vzdělávání, přírodních věd, humanitních a sociálních věd, kultury a komunikace. Programy UNESCO se zaměřují na podporu míru a udržitelného lidského rozvoje. Zejména se soustřeďují na: zajištění vzdělání pro všechny; podporu výzkumu v oblasti životního prostředí prostřednictvím mezinárodních vědeckých programů; podporu práva na kulturní sebeurčení a jeho uplatňování; ochranu světového kulturního a přírodního dědictví; podporu svobodného šíření informací po celém světě a svobody tisku; zlepšování podmínek a kapacity pro šíření informací a komunikaci v rozvojových zemích.

http://www.unesco.org

SVĚTOVÁ ZDRAVOTNICKÁ ORGANIZACE (WORLD HEALTH ORGANISATION – WHO)

WHO od svého vzniku v roce 1948 podporuje mezistátní technickou spolupráci v oblasti zdravotnictví, realizuje programy na vymýcení některých nemocí a usiluje o celkové zlepšení kvality lidského života. Jejím cílem je dosažení co nejlepšího zdraví pro všechny.

http://www.who.org

MEZINÁRODNÍ AGENTURA PRO ATOMOVOU ENERGII (INTERNATIONAL ATOMIC ENERGY AGENCY – IAEA)

IAEA slouží jako ústřední světové mezivládní fórum pro vědeckou a technologickou spolupráci při mírovém využívání jaderné energie a zároveň jako mezinárodní inspekční orgán, jenž dohlíží na uplatňování bezpečnostních standardů a prověřuje civilní jaderné projekty. Agentura poskytuje technickou pomoc svým 131 členským státům při rozvoji vědeckých programů pro atomovou energii. Téměř polovina veškeré činnosti IAEA je zaměřena na progra-

my využitelné v oblastech, jako je zemědělství, potravinová a zdravotnické péče, průmysl, hydrologie a znečišťování životního prostředí, zejména moří. IAEA pomáhá státům prověřovat, zda jednají v souladu s mezinárodními dohodami tak, aby jaderný materiál nebyl zneužíván pro vojenské účely.

http://www.iaea.org

Diskuse o reformě OSN

OSN i šedesát let po skončení druhé světové války odráží rozložení vítězných sil v této válce, což se stává velkým anachronismem. O reformě OSN se velmi diskutovalo především v roce 1995, v době padesátého výročí založení této organizace. Vznikla řada studií a komisí, které měly navrhnout nová řešení; kritici se soustřeďovali na přebujelý a pomalý byrokratický aparát světové organizace, diskutovalo se o financování, protože mnoho států OSN dluží své příspěvky. Jedním z největších dlužníků jsou například Spojené státy americké, které zejména v posledních letech OSN využívají jen tehdy, když se jim to hodí pro jejich zahraniční politiku.

Diskuse o reformě se soustřeďují hlavně na Radu bezpečnosti OSN, která má pět stálých členů s právem veta (Rusko, USA, Británie, Francie, Čína) a deset nestálých členů, kteří jsou voleni na dvouleté období podle určitého regionálního klíče. Rada bezpečnosti je v podstatě jediný orgán OSN, který vykonává určitou moc globálního charakteru a zároveň může poměrně pružně reagovat na různé krize a konflikty. Vykonání závazků, které přijme rada, ovšem závisí na jednotlivých členských státech. Obecný úzus v mezinárodních vztazích ale je, že protivit se rozhodnutím Rady bezpečnosti OSN znamená vyřadit se z normální mezinárodní spolupráce a čelit sankcím různého druhu.

V době padesátého výročí doufaly především Japonsko a Německo, že jim bude kvůli jejich ekonomickému a zároveň rostoucímu politickému vlivu přiděleno také křeslo v radě. Rozvojové země zase nárokovaly místa pro sebe kvůli rostoucí populaci a ekonomické síle a podobně jako Německo a Japonsko argumentovaly, že padesát let po skončení druhé světové války je třeba globální moc přerozdělit. Poukazuje se také na ztrátu moci a prestiže Británie a Francie, které podle některých názorů nemají na místo v radě už dávno nárok.

Na místa stálých členů rady aspirují regionální vůdci, jako třeba Brazílie či Argentina za Latinskou Ameriku, Nigérie či Jihoafrická republika za africký kontinent nebo Indie jako další asijský zástupce. Uchazeči o místa stálých členů čas od času rozvíří diskusi, především na pravidelném zasedání Valného shromáždění OSN v září každého roku, na které se sjedou hlavy států a vlád. Každý tu může vyjádřit svůj názor a právě téma reformy OSN je častým námětem.

Výběr důležitých konferencí souvisejících s rozvojem uskutečněných v rámci OSN

- **1990 – JOMTIEN, THAJSKO, SVĚTOVÁ KONFERENCE O VZDĚLÁNÍ PRO VŠECHNY (WORLD CONFERENCE ON EDUCATION FOR ALL)**
  Účastníci konference se shodli na potřebě zajištění možností k přístupu k základnímu vzdělání pro všechny děti, dospívající a dospělé, které by vyhovovaly základním potřebám každého účastníka vzdělávacího procesu. Jednou ze základních překážek, které mají být odstraněny, je jakákoliv diskriminace v přístupu ke vzdělání, především diskriminace dívek a žen. Konference schválila Světovou deklaraci vzdělání pro všechny – definici základních vzdělávacích potřeb a akční rámec k zajištění základních potřeb ve vzdělávání.
- **1992 – RIO DE JANEIRO, „SUMMIT ZEMĚ“: KONFERENCE OSN O ŽIVOTNÍM PROSTŘEDÍ A ROZVOJI („THE EARTH SUMMIT“: UN CONFERENCE ON ENVIRONMENT AND DEVELOPMENT – UNCED)**
  Na konferenci UNCED se zástupci států shodli na všeobecné koncepci rozvoje, který by byl šetrný k životnímu prostředí a zároveň zajistil ekonomický rozvoj. Konference položila základy globálního partnerství mezi rozvojovými a průmyslově vyspělými zeměmi založené na společných zájmech a potřebě zajistit zdravou budoucnost planety. Summit schválil Agendu 21 – akční plán definující rozvojové i environmentální cíle pro 21. století; Deklaraci z Ria o životním prostředí a rozvoji, která stanoví práva a povinnosti států; Zásady správy lesů, které obsahují směrnice pro udržitelné lesní hospodářství ve všech státech světa. Přítomní představitelé rovněž podepsali úmluvy týkající se klimatických změn a biodiverzity.
- **1993 – VÍDEŇ, SVĚTOVÁ KONFERENCE O LIDSKÝCH PRÁVECH (WORLD CONFERENCE ON HUMAN RIGHTS)**
  Závěrečný dokument z konference potvrdil základy lidských práv rozvinuté za uplynulých 45 let od schválení Charty lidských práv a vyslovil se k posílení zajišťování a ochrany práv žen, dětí a původních obyvatel. Na základě doporučení vzešlých z konference byl v prosinci roku 1993 v rámci OSN vytvořen Úřad vysokého komisaře pro lidská práva a dále byly iniciovány další zprávy a deklarace k dodržování lidských práv (mj. Úmluva o právech dítěte, 1995).
- **1994 – KÁHIRA, MEZINÁRODNÍ KONFERENCE O POPULACI A ROZVOJI (INTERNATIONAL**

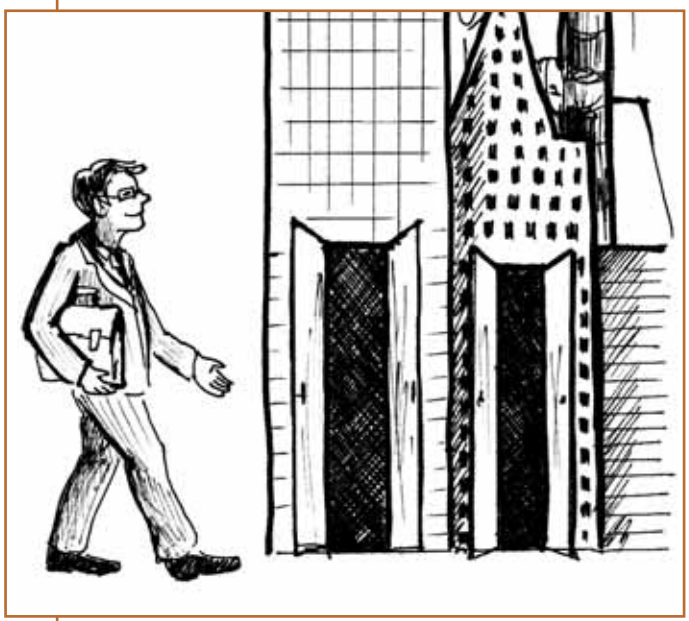

CONFERENCE ON POPULATION AND DEVELOPMENT)

Více než 11 000 účastníků konference se shodlo na přijetí Akčního plánu v oblasti populace a rozvoje na příštích 20 let, který se soustředí především na uspokojování potřeb jednotlivců – žen i mužů – spíše než na dosahování konkrétních demografických cílů. Hlavním cílem plánu je posílení úlohy žen a rozšíření jejich možností svobodného rozhodování především zajištěním přístupu ke vzdělání, zdravotnickým službám a pracovním příležitostem.

↳ 1995 – KODAŇ, SVĚTOVÝ SUMMIT O SOCIÁLNÍM ROZVOJI (WORLD SUMMIT FOR SOCIAL DEVELOPMENT)

Zúčastněné vlády se Kodaňskou deklarací o sociálním rozvoji a akčním plánem zavázaly čelit tíživým sociálním problémům světa řešením klíčových otázek společných pro všechny země: odstraněním chudoby, podporou plné zaměstnanosti a prosazováním sociální integrace, zaměřené zvláště na zranitelné skupiny obyvatelstva. Konference schválila několik nových iniciativ včetně vytvoření nové, koordinované strategie podpory zaměstnanosti, nalezení nových veřejných i soukromých zdrojů financování programů na odstraňování chudoby a sociálního rozvoje a stanovila vůbec první globální cíl snižování chudoby: do roku 2015 snížit počet lidí žijících v extrémní bídě na polovinu.

↳ 1995 – PEKING, ČTVRTÁ SVĚTOVÁ KONFERENCE O ŽENÁCH: AKCE PRO ROVNOPRÁVNOST, ROZVOJ A MÍR (FOURTH WORLD CONFERENCE ON WOMEN)

Konference se zaměřila především na vypracování a přijetí akční platformy zaměřené na kritické oblasti zájmu, tedy zejména na překážky v rozvoji žen po celém světě. Jako klíčové definovala sféry vzdělávání, zdravotnictví, zaměstnání a ekonomiky, podílu na moci a rozhodování, obrazu žen v médiích, práv žen a násilí na ženách.

↳ 1996 – ŘÍM, SVĚTOVÝ SUMMIT O VÝŽIVĚ (WORLD FOOD SUMMIT)

Zástupci zúčastněných zemí přijali Římskou deklaraci a akční plán pro potravinové zabezpečení, prohlášení zavazující k zajištění dostatečného množství potravin pro všechny obyvatele Země. Hlavním závazkem setkání se stala výzva ke snížení počtu hladovějících do roku 2015 na polovinu.

Literatura:

LITERATURA V ČESKÉM JAZYCE:

Stiglitz, J. **Jiná cesta k trhu.** Praha: Prostor, 2003.

Fakta a čísla OSN. Praha: Informační centrum OSN v Praze, 2002.

ODKAZY NA WEBOVÉ STRÁNKY:

http://www.un.org – základní webová adresa OSN v několika jazycích; kromě textů různých dokumentů (rezoluce) nabízí rozcestník další webové stránky systému OSN

http://www.osn.cz/ http://www.unicprague.cz webové stránky Informačního centra OSN v Praze; dokumenty, odkazy a další informace o OSN v ČR i Spojených národech obecně

http://www.worldbank.org – webové stránky Světové banky

http://www.imf.org – webové stránky Mezinárodního měnového fondu

http://www.wto.org – webové stránky světové obchodní organizace

http://www.ROZVOJOVKA.cz – české webové stránky o rozvojové spolupráci

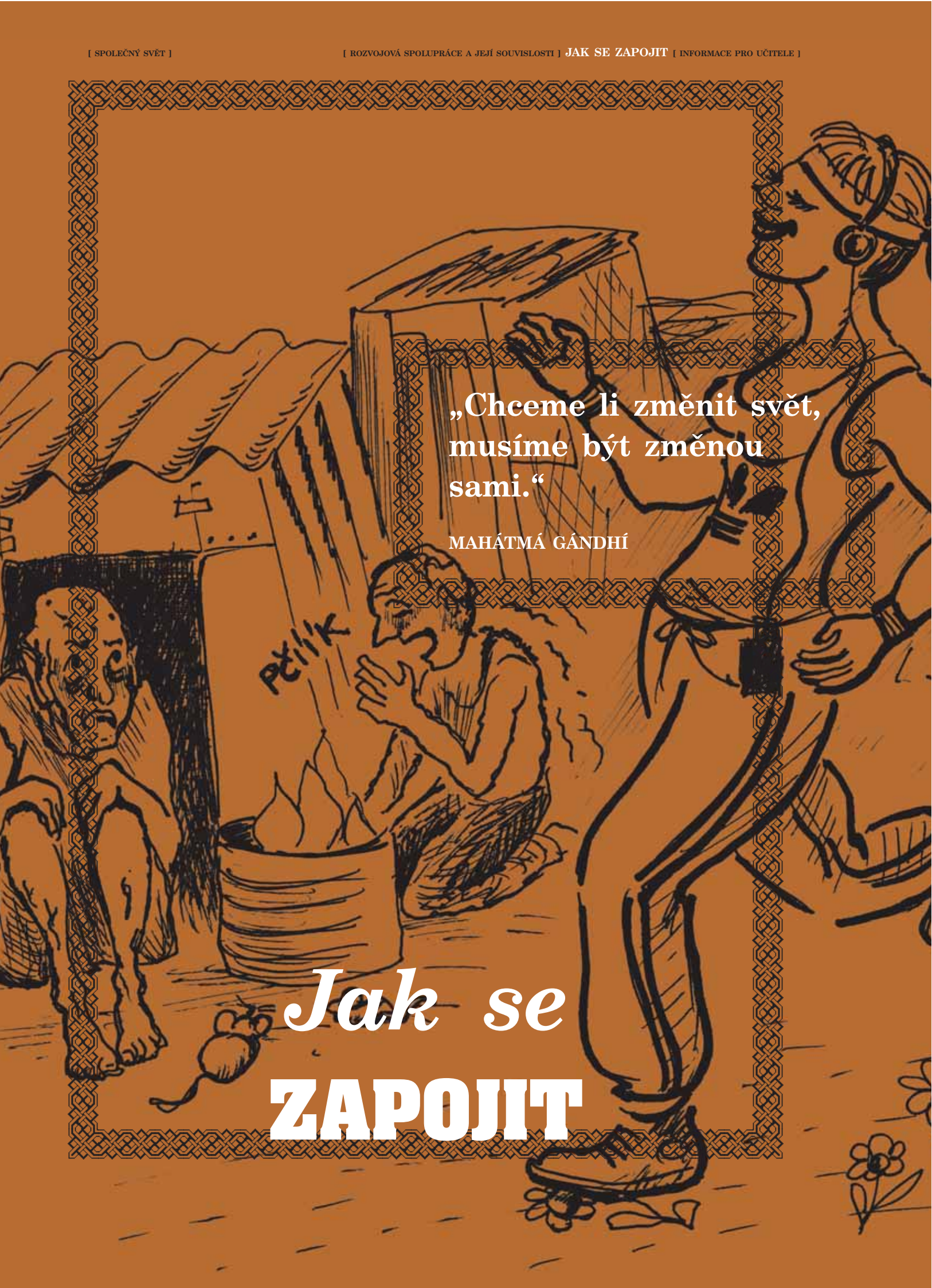

„Chceme li změnit svět, musíme být změnou sami.“

MAHÁTMÁ GÁNDHÍ

Jak se ZAPOJIT

SHRNUTÍ KAPITOLY:

Tato kapitola se věnuje způsobům, kterými se může každý občan aktivně podílet na veřejném životě, a prosazování změn nejen v oblasti rozvojové problematiky. Různé typy vzdělávání a výchov – výchova k občanství, multikulturní vzdělávání, globální výchova, rozvojové vzdělávání, výchova k lidským právům, ekologická výchova – všechny mají společný cíl: je jím výchova k odpovědnosti, ne však jen za sebe a své činy, ale také za okolí a za svět, ve kterém žijeme. K odpovědnosti, která vede k jednání zaměřenému na to, aby svět byl lepším místem pro život. Mnohé příklady ukazují, že i jednotlivci mohou ovlivnit chod celé společnosti.

Při úvahách o některých problémech, které provázejí náš současný život, ať už se jedná o záležitosti bezprostředně se nás týkající nebo o věci zdánlivě více vzdálené, napadne mnohé myšlenka: „Je to špatně, nemělo by to tak být, ale co já s tím asi tak můžu dělat?“ Představa, že by člověk mohl zasahovat do toho, jakým způsobem se budou řešit věci veřejné, či ovlivnit, jakým způsobem budou rozhodovat státní úředníci či volení zástupci, je bohužel v České republice zatím myšlenkou trochu exotickou. Lidé mnohdy zůstávají pasivní a na poměry ponejvíce nadávají v hospodách, případně své názory sdělují podobně naladěným spoluobčanům. Může to být způsobeno přetrvávajícími stereotypy, které jsou dědictvím čtyř desetiletí vlády komunistického režimu, kdy nebylo dost dobře možné snažit se o vylepšování věcí veřejných, aniž by se člověk nedostal do konfliktu buď s vládnoucí nomenklaturou, nebo s vlastním svědomím. Taková situace vedla mnoho lidí k tomu, že se orientovali spíše na realizaci svých ambicí ve sféře soukromého života, rodiny, známých a majetku. Pasivita občanů není ovšem výsadou zemí bývalého komunistického bloku. V „západních zemích“, stejně jako v ČR, je patrný určitý nezájem o věci veřejné vůbec. Lze ho ilustrovat na dlouhodobě nízké účasti voličů v parlamentních volbách. Pramení to z rozšířeného názoru, že „politika je špinavá“, že obyčejní lidé na ni stejně vždy jen doplatí, že jejich problémy nevyřeší, a že slouží pouze k tomu, aby si „ti nahoře“ rozdělili mocenské pozice, případně „nahrabali“ více peněz.

Uvedené názory však vycházejí z určitého úzce vymezeného chápání politiky a demokracie vůbec. Politika je v tomto pojetí zúžena na politikaření, na jednání profesionálních politiků a politických stran, a demokracie zredukována na odevzdávání hlasů politikům a stranám jednou za čtyři roky. Občan je pak stavěn do role někoho, koho je třeba před volbami získat na svou stranu, avšak mimo to nemá do politiky příliš zasahovat.

Oproti tomu existuje pojetí takzvané PARTICIPATIVNÍ DEMOKRACIE, kdy se občané aktivně podílejí na rozhodování o věcech, které se jich týkají, na průběžné kontrole svých zvolených zástupců a na vytváření skupin, které prosazují své zájmy či vykonávají činnost směřující k naplnění určitých veřejných zájmů. Politika je v tomto pojetí chápána jako záležitost všech občanů, kteří mají zájem prosazovat své představy a zájmy. Jedná se o proces, který je potřebný k tomu, aby byla zachována důležitá vazba mezi volenými zástupci a každodenními životy občanů. Aktivní podílení se lidí na věcech veřejných je spojeno s pojmem OBČANSKÁ SPOLEČNOST. Pojem lze chápat různým způsobem, například jako aktivní angažování se v politických stranách a pravidelné využívání voličského práva. Spíše je však občanská společnost synonymem pro síť nejrůznějších občanských sdružení a spolků, fungujících mimo státní strukturu. Klíčový je zde občan, jehož aktivity a požadavky určují jejich agendu. Pokud občané zůstávají pasivní a ze sociální sféry nevycházejí podněty, je narušena komunikace mezi společností a politikou. Propast mezi občany a politiky je u nás dost hluboká. Řešením není pouze výměna politiků a představa, že na místo jedněch nastoupí jiní a lepší. Řešením je každodenní aktivita občanů, kteří maximálně využijí prostor, jejž jim demokratická společnost poskytuje k formulování svých požadavků a kontrole politické moci.

PRÁVO VĚDĚT

ZÁKLADNÍM PŘEDPOKLADEM MOŽNOSTI PODÍLET SE NA VĚCECH VEŘEJNÝCH JE BÝT O NICH INFORMOVÁN.

Ať už vám vadí plány na výstavbu nového supermarketu, způsob realizace určitého projektu rozvojové pomoci nebo podezíráte svého starostu z korupce, chcete-li s tím něco dělat, neobejdete se bez informací. Můžete pročítat články z tisku, hledat na internetu, ptát se na úřadě, ministerstvu, obci či jiném orgánu státní správy a samosprávy. V České republice, stejně jako v jiných demokratických zemích, existují dva přístupy, jakými může veřejnost získat informace od úřadů:

- zajištěním práva občana na odpověď dotazovaného úřadu,
- samostatnou informační a publikační činností úřadů.

Chcete-li se tedy na cokoliv ptát úřadů, platí následující zásady:

- Ptát se můžete jakéhokoliv orgánu státní správy a samosprávy (tj. ministerstev, zastupitelstev, krajských a městských úřadů) a organizace, která je jimi řízená (například České inspekce životního prostředí). Úřady jsou ze zákona povinny vám odpovědět.
- Ptát se můžete na cokoliv, co se týká úřadu a jeho činnosti.
- Úřad by vám měl odpovědět pokud možno okamžitě, nejpozději v zákonem dané lhůtě. Ta je různá podle toho, o jaký typ informace jde, ale neměla by nikdy přesáhnout jeden měsíc.
- Úřad vám může odpovědět, že požadovanou informaci nemá. V takovém případě by vám měl doporučit, na koho se obrátit.
- Některé informace jsou tajné – například může jít například o státní či obchodní tajemství.
- Máte-li nějaké nejasnosti, podívejte se přímo do samotných zákonů: **ZÁKON Č. 106/1999 SB., O SVOBODNÉM PŘÍSTUPU K INFORMACÍM** a **ZÁKON Č. 123/1998 SB., O PŘÍSTUPU VEŘEJNOSTI K INFORMACÍM O ŽIVOTNÍM PROSTŘEDÍ.**

V řadě případů však platí, že se ptát nemusíte, protože úřad danou informaci už někde zveřejnil. Je dobré vědět, že:

- Orgány státní správy a samosprávy musí podle zákona provozovat své internetové stránky.
- Každý úřad musí provozovat svoji úřední desku, na které informuje o novinkách.
- Při větších úřadech (například ministerstva nebo ministerstvy řízené organizace) existují odborné knihovny (SVIS – střediska veřejných informačních služeb), které jsou zpravidla přístupné veřejnosti. Jsou to dobrá místa, kde se lze dostat k publikacím, které úřad vydal a ještě nezpřístupnil prostřednictvím internetu.
- Při orgánech státní správy a samosprávy je provozována řada informačních systémů, které jsou přístupné. Příkladem jsou třeba informační systém kvality ovzduší, IS EIA, informační systém o odpadech a další.

NÁVŠTĚVA ÚŘADU A ZASTUPITELE

Všimli jste si někdy problému ve vašem okolí a nevíte, kdo je zodpovědný za jeho řešení? Napadlo vás někdy vyhledat člověka, který je placený za to, aby podobné problémy řešil? Napadlo vás říci mu, co si o problému myslíte? Ve většině případů najdete takového člověka na obecním úřadu. Pokud není v úředníkově pravomoci věnovat se vašemu problému, měl by vám říci, na jaký úřad se máte obrátit. Stejný nebo velmi podobný postup můžete zvolit, ať už chcete oslovit úředníka obecního úřadu, krajského úřadu nebo ministerstva, poslance či senátora Parlamentu. Osvědčených způsobů, jak daný úřad oslovit, je několik. Dopisem, telefonem nebo osobní návštěvou úřadu můžete vznést své dotazy nebo požadavky.

Výsledek vaší aktivity a co můžete dělat dál

Pokud povede vaše jednání s úřadem k uspokojivému výsledku, není od věci úřadu poděkovat krátkým dopisem. Získáte-li dojem, že úřad se vaší záležitosti nevěnuje, nebo nesouhlasíte s jeho postupem, obraťte se na nadřízený orgán daného oddělení, případně na starostu či tajemníka, a žádejte nové projednání.

Koho můžete navštívit

Všichni zastupitelé mají k dispozici kancelář a hodiny vyhrazené pro návštěvy občanů, případně nabízejí možnost domluvit si setkání individuálně. Jsou i situace, kdy může být účinným řešením dopis, který pošlete vybraným poslancům či zastupitelům. Veřejně přístupná jsou též jednání Poslanecké sněmovny a Senátu a až na výjimky také zasedání parlamentních výborů. Bez předchozí domluvy můžete navštívit jednání zastupitelstva obce či kraje – na programu jednání bývá bod interpelace a připomínky občanů, v jejichž rámci můžete sami aktivně vystoupit. Pravidla, jak se přihlašovat do jednání, a možnou délku vystoupení si každé zastupitelstvo určuje samo, a proto mohou mít různou podobu.

VEŘEJNÉ SHROMÁŽDĚNÍ

Dalším způsobem, jak upozornit na určitý problém veřejně, je zorganizovat veřejné shromáždění. Shromáždění občanů většinou slouží k výměně informací a názorů, případně vyjadřuje postoje a stanoviska. Možnost uspořádat shromáždění zaručuje shromažďovací právo, které je jedním ze základních práv a svobod zakotvených v ústavě. Veřejným shromážděním se rozumí zejména schůze, pouliční průvody, demonstrace či happeningy přístupné každému a konané na veřejném prostranství. Podmínkou je, aby tato akce nenarušovala veřejný pořádek a neohrožovala práva a svobodu druhých.

K veřejnému shromáždění není třeba povolení státního orgánu, podléhá však oznamovací povinnosti. Oznámení o konání veřejného shromáždění občanů může podat fyzická osoba (svolavatel), která je starší 18 let a má české státní občanství, nebo právnická osoba se sídlem na území České republiky, případně skupina osob. Musí tak učinit alespoň 5 dní předem (v odůvodněných případech může úřad přijmout oznámení i v kratší lhůtě), ve většině případů na obecním úřadě. Příslušný orgán může shromáždění zakázat před zahájením, přesné podmínky stanoví zákon (například rasový podtext, ohrožení zdraví, nepřiměřené omezení dopravy, porušování zákonů, omezování práv občanů). O zákazu rozhodne nejpozději do tří dnů ode dne, kdy obdržel platné oznámení o konání shromáždění. Shromáždění může být rozpuštěno za podmínek, které stanovuje zákon (například shromáždění se koná bez předchozího oznámení, odchýlilo se od oznámeného účelu, účastníci páchají trestné činy), nebo mohou být svolavateli či účastníkům uděleny peněžité pokuty.

Podrobné informace můžete získat z následujících zdrojů:

- Ústavní zákon 1/1993, Ústava České republiky 2/1993,
- Listina základních práv a svobod
- Zákon č. 84/1990, o právu shromažďovacím

PETICE

V případech, kdy člověk nesouhlasí s rozhodnutím či postupem či chce dát najevo svůj nesouhlas v rámci veřejného zájmu, je jednou z možností sepsání petice. Listina základních práv a svobod právo na podání petice zaručuje. Petice je „žádost, návrh, stížnost, která se obrací ve věci veřejného nebo jiného společného zájmu na státní orgány, které mají tuto věc ve své působnosti (kompetenci)“. Petici může podat každý bez věkového omezení.

Každý má právo obracet se peticemi na státní orgány v záležitostech, jež patří do působnosti těchto orgánů. Peticí se lze v zásadě domáhat čehokoliv, nesmí se jí však zasahovat do nezávislosti soudu a nesmí se jí vyzývat k porušování ústavy a zákonů. Ačkoli je právo petiční nedílnou součástí demokratického státního zřízení, není možno jeho význam přeceňovat. Ze zkušeností vyplývá, že přestože to je správním orgánům uloženo, úřad na petici často ani neodpoví, popř. tak učiní velmi neurčitě a vyhýbavě. Úsilí, které bývá na petici vynaloženo, je obvykle v nepoměru k hubeným výsledkům, které přináší.

Petice se doporučuje využít pouze podpůrně k jiným způsobům řešení daných problémů. Vzhledem k času a energii, které sbírání podpisů pod petici vyžaduje, je třeba pečlivě zvážit, zda je v daném případě v silách toho, kdo petici zamýšlí, nasbírat tolik podpisů, aby petice měla určitou (politickou) váhu. V žádném případě však nelze spoléhat na to, že by se daný problém vyřešil pouze peticí.

Hlavní zásady při organizování petiční akce:

- Petice musí být písemná. Petici může sepsat jednotlivec nebo může s dalšími osobami vytvořit petiční výbor. Členové petičního výboru jsou povinni určit osobu starší 18 let, která je bude zastupovat ve styku se státními orgány.
- Orgán, jemuž je petice adresována, je povinen ji přijmout; nepatří-li věc do jeho působnosti, je povinen petici do 5 dnů postoupit příslušnému orgánu a uvědomit o tom toho, kdo ji podal. Orgán, který petici přijal, je povinen její obsah posoudit a do 30 dnů písemně odpovědět iniciátorům petice. Proti odpovědi úřadu nebo jeho nečinnosti se nelze v zásadě bránit žádnými účinnými právními prostředky – nanejvýše můžete podat stížnost, vystoupit na jednání zastupitelstva, věc medializovat apod.
- Samosprávné obecní a krajské úřady si podle zákona o obcích a zákona o krajích mohou stanovit vlastní pravidla pro přijímání a vyřizování petic a stížností. Tato pravidla vám mohou pomoci při „vymáhání“ odpovědi od úřadu vaší samosprávy.

Podrobné informace můžete získat z následujících zdrojů:

- Ústavní zákon 1/1993 Sb., Ústava České republiky 2/1993 Sb.,
- Listina základních práv a svobod
- Zákon 85/ 1990 Sb., o právu petičním
- Vyhláška č. 150/1958 o vyřizování stížností, oznámení a podnětů pracujících

Petice na internetu

V současné době se petiční akce začínají čím dál častěji objevovat i na internetu. Internetová prezentace může napomoci propagaci petice, a tedy získání většího počtu signatářů. Podpisy získané přes internet však mají pouze symbolickou platnost, neboť zákon zatím možnost podpisu petice prostřednictvím internetu nezná.

MÍSTNÍ REFERENDUM

Existují nějaké důležité změny, jež byste chtěli prosadit ve vaší obci či městské části, a myslíte, že se na nich shodnete s většinou obyvatel? Využijte institutu místního referenda.

Místní referendum je jediný u nás existující nástroj přímé demokracie, umožňující, aby občané hlasováním přímo rozhodli o konkrétní věci týkající se jejich okolí – pokud totiž referendum proběhne podle všech pravidel, jsou jeho výsledky právně vynutitelné. Ona pravidla stanoví především zákon o místním referendu č. 298/1992 Sb., novelizovaný k 1. únoru 2004. Důležité je uvědomit si, že místním referendem mohou občané rozhodovat pouze o otázkách, které spadají do samostatné působnosti obce, města, a to ještě ne o všech záležitostech. Nedomůžete se jím například změn v rozpočtu obce, nelze hlasovat o místních poplatcích, o volbě a odvolání starosty, zástupce starosty, obecní rady a členů dalších orgánů volených zastupitelstvem, a tak dále. Kompletní výčet stojí za pečlivé prostudování zákona, aby se vám nestalo, že budete iniciovat místní referendum na téma, o kterém nakonec zjistíte, že místnímu referendu nepodléhá. Existuje i tzv. referendum konzultativní, jehož výsledkem je zformulování stanoviska obce k určité otázce, k níž má obec právo se jako dotčený subjekt vyjádřit, nikoliv však o ní sama rozhodovat (např. nedávaná referenda o stanoviscích dotčených obcí ke zřízení úložiště jaderného odpadu na jejich území).

Iniciátorem referenda musí být osoba, která v době hlasování dosáhla věku alespoň 18 let a která má trvalý pobyt v obci nebo městské části, kde se referendum koná. Může jím být jak občan ČR, tak i cizinec, pokud splní zmíněné podmínky.

Před vyhlášením referenda však musíte přesvědčit jeho vyhlašovatele – tedy radu obce či města – o tom, že vámi navrhované místní referendum se opravdu týká záležitosti, která netrápí pouze vás, ale i podstatnou část vašich spoluobčanů. Musíte tedy nejprve shromáždit dostatečný počet podpisů pod návrhem na vyhlášení referenda. Tento počet je různý podle velikosti obce/městské části. I v tomto případě si však nejprve přečtěte zákon, abyste věděli, kolik takových podpisů potřebujete dát dohromady a jaké náležitosti musí podpisové listiny splňovat.

Návrh na vyhlášení místního referenda poté podáte radě obce nebo městské části. Rada posoudí, jestli návrh obsahuje vše, co má, a do 21 dnů musí buď vyhlásit referendum, anebo vás informovat o tom, že referendum nevyhlašuje a uvést důvody. S návrhem na místní referendum nejsou spojeny žádné poplatky a není ani předepsána forma či předtištěný formulář.

VOLBY

Volební právo je v ČR přímé, rovné a všeobecné a vykonává se tajným hlasováním.

PŘÍMÉ znamená, že volí přímo občané bez nějakých svých zastupitelů (na rozdíl např. od amerických prezidentských voleb, kde prezidenta volí volitelé jednotlivých států).

ROVNÉ právo znamená, že každý volič disponuje stejným počtem hlasů a každý hlas má stejnou váhu.

VŠEOBECNÉ právo zaručuje volit všem občanům ČR bez ohledu na pohlaví, společenské postavení, barvu pleti, náboženské přesvědčení atd., ne tedy jen některým vybraným skupinám.

Voleb se obecně může zúčastnit každý občan ČR, který nejpozději v druhý den voleb dosáhl věku alespoň 18 let a u kterého nenastala zákonem uvedená překážka ve výkonu volebního práva. Volební povinnost není v ČR zavedena. Abychom se mohli konkrétních voleb účastnit, musíme být přihlášeni k trvalému pobytu na území (v obci, kraji, státu), kterého se volby týkají.

Voleb se však nemusí účastnit pouze občané ČR. Např. voleb do Evropského parlamentu se může účastnit i občan jiného členského státu EU, který alespoň v druhý den voleb dosáhl věku 18 let a je po dobu nejméně 45 dnů veden v evidenci obyvatel.

Stejně tak se může občan jiného státu účastnit i voleb do obecních zastupitelstev, je-li v den voleb v této obci, městě nebo v hlavním městě Praze přihlášen k trvalému pobytu a je-li mu právo volit přiznáno mezinárodní úmluvou, kterou je Česká republika vázána a která byla vyhlášena ve Sbírce mezinárodních smluv.

Kdo může být kam volen

Začněme u voleb do **OBECNÍCH ZASTUPITELSTEV** – zvolen může být každý volič (tedy opět ten, kdo alespoň v druhý den voleb dosáhl věku 18 let), a který je v den voleb v tomto městském obvodu nebo městské části přihlášen k trvalému pobytu. Evergreenem je ustanovení, že u něho nenastala překážka ve výkonu volebního práva podle § 4 odst. 2 písm. a) a b), což znamená, že mu nebylo zákonem stanoveno omezení osobní svobody z důvodu výkonu trestu odnětí svobody, nebo nebyl zbaven způsobilosti k právním úkonům. Toto ustanovení se prolíná všemi zákony o volbách do jakékoliv instituce.

Stejné podmínky platí i u voleb do **KRAJSKÝCH ZASTUPITELSTEV.**

Změny nastávají až u voleb do **POSLANECKÉ SNĚMOVNY** – zvolen může být každý občan České republiky, který má právo volit a dosáhl věku 21 let. Volební období je čtyřleté.

Do SENÁTU může být zvolen každý občan České republiky, který má právo volit a dosáhl věku 40 let. Volební období je 6 let.

PREZIDENTA REPUBLIKY volí parlament na společné schůzi obou komor – tedy poslanecké sněmovny i senátu. Prezidentem republiky může být zvolen občan, který je volitelný do senátu. Volební období prezidenta je pětileté a platí, že prezidentem může být zvolen člověk maximálně dvakrát. Ústava jasně praví: „Nikdo nemůže být zvolen více než dvakrát za sebou."

Vstupem České republiky do Evropské unie vzniká automaticky občanům České republiky občanství Evropské unie, a tím i právo volit své zástupce do zastupitelského orgánu Evropské unie – EVROPSKÉHO PARLAMENTU. Poslancem Evropského parlamentu může být na území České republiky zvolen každý občan České republiky a každý občan jiného členského státu, který je na území České republiky nejpozději v druhý den voleb po dobu nejméně 45 dnů veden v evidenci obyvatel, alespoň v druhý den voleb dosáhl věku 21 let a není zbaven způsobilosti k právním úkonům. Jde-li o občana jiného členského státu, nesmí být v členském státě, jehož je státním občanem, zbaven práva být volen do Evropského parlamentu. Poslanci Evropského parlamentu jsou voleni na dobu 5 let.

ZALOŽENÍ HNUTÍ ČI POLITICKÉ STRANY

Pojmy „strana" a „straník" jsou pro mnohé dosud spojovány se systémem nespravedlivých výhod a nerovnosti. Ani v novém „demokratickém" stranickém rybníce – Parlamentu České republiky – se nepodařilo strany očistit od nepěkných nálepek korupce a klientelismu. Také proto často zapomínáme, že právě založení politické strany a účast v ní je pro každého občana potenciálně nejúčinnějším způsobem, jak ovlivnit věci veřejné. Úspěšná účast v politickém životě nám dává příležitost zapojit se přímo do hlavních mocenských struktur v zemi a ovlivňovat její směřování. Pro každou demokracii je důležité, aby v politických funkcích převládali ti, kteří prosazují pozitivní společenské změny, nad těmi, kterým jimž mocenské posty slouží jako výtah k ekonomickým či jiným výhodám.

Proč zakládat politickou stranu nebo hnutí?

- Při založení strany potřebujeme podporu minimálně jednoho tisíce spoluobčanů. Založením strany tedy formálně zastřešujeme zájmy relativně velkého množství lidí spojených stejnými zájmy.
- Aktivní účastí v politickém životě se výrazně zvyšují naše šance ovlivňovat běh věcí veřejných.

Kdo může založit politickou stranu nebo hnutí

Založit stranu a hnutí mohou nejméně tři občané starší 18 let (přípravný výbor). Na rozdíl od procesu zakládání občanského sdružení musí přípravný výbor tvořit výhradně občané České republiky. Členy stran a hnutí se mohou stát opět pouze státní občané České republiky starší 18 let. Stranu či hnutí nemůže zakládat (ani do nich vstupovat) někdo, kdo již je členem jiné politické strany nebo hnutí.

ÚČAST VE SPRÁVNÍM ŘÍZENÍ

Záměry, které mohou poškodit zdraví lidí, jejich majetek nebo životní prostředí, musí být podle zákona posouzeny a povoleny státními orgány. Tak například realizacím nejrůznějších investičních záměrů, kácení stromů, těžbě nerostných surovin či vypuštění odpadních vod musí předcházet povolení orgánů veřejné správy, vydané na základě správního řízení.

Účast ve správním řízení představuje nejefektivnější způsob, jak ovlivnit výše uvedené záměry. Správní orgán totiž musí posoudit všechny návrhy a připomínky, které byly v konkrétním řízení vzneseny. Postup, podle kterého se správní řízení vede, upravuje ve většině případů správní řád.

Okruh účastníků správního řízení je přesně vymezen, a účastnit se jej tak může pouze úzký okruh osob. Pokud se řízení nějakým způsobem dotýká ochrany životního prostředí, může se účastníkem řízení, pokud splní přesně definované podmínky, stát také občanské sdružení.

Účast v EIA

Velké stavby a další rozsáhlé činnosti a technologie mohou velmi výrazným způsobem zasahovat do životního prostředí ve svém okolí. Občané však mají možnost ovlivnit již samu přípravu takových velkých projektů, a to prostřednictvím procesu posuzování vlivů na životní prostředí. Tento proces se zkráceně nazývá proces EIA (Environmental Impact Assesement). EIA může pomoci zabránit vzniku nenapravitelných škod a omezit negativní dopady lidské činnosti na životní prostředí.

Stručná charakteristika procesu EIA

Posuzování vlivů na životní prostředí zahrnuje zjištění předpokládaných přímých i nepřímých (zprostředkovaných) vlivů na životní prostředí. Posuzují se vlivy na obyvatelstvo a vlivy na životní prostředí. Hodnotí se jak vlivy, jež nastanou, pokud se záměr uskuteční, tak vlivy vzniklé při neprovedení záměru.

Kdo se účastní procesu EIA

Procesu posuzování vlivů na životní prostředí se účastní předkladatel záměru (např. stavebník), autorizovaná osoba, účastnit se však může kterýkoliv občan. Proces řídí krajský úřad nebo ministerstvo životního prostředí.

Předcházející část kapitoly byla napsána na základě materiálu převzatého z portálu: OBČANSKÁ SPOLEČNOST – NÁVOD K POUŽITÍ (www.obcan.ecn.cz)

TYPY ORGANIZACÍ V OBČANSKÉM SEKTORU

Nadace a nadační fondy

Nadace nebo nadační fond jsou účelová sdružení majetku pro dosahování obecně prospěšných cílů podle zákona č. 227/1997 Sb.

Nadace může k dosažení svého účelu používat výnosy z nadačního jmění a ostatní majetek. Celková hodnota nadačního jmění (minimálně 500000 Kč) se nesmí po celou dobu trvání nadace pod tuto hranici snížit.

Nadační fond může ke svému účelu, který bývá spíše jednorázový, použít všechen svůj majetek.

Obecně prospěšné společnosti (O.P.S.)

Zákon 248/1995 Sb., definuje obecně prospěšné společnosti jako právnické osoby poskytující veřejnosti obecně prospěšné služby za předem stanovených podmínek. Zisk musí obecně prospěšná společnost použít na poskytování služeb uvedených v zakládací listině nebo smlouvě. Orientují se především na poskytování služeb veřejnosti.

Občanská sdružení

Občanská sdružení vznikají z vůle občanů, kteří se chtějí sdružit za určitým cílem. Mohou vyvíjet činnost veřejně nebo vzájemně prospěšnou. Patří mezi ně nejrůznější spolky, svazy, kluby a další sdružení, která je možno zakládat ze zákona č. 83/1990 Sb.

Církve a náboženské společnosti

Do občanského sektoru patří i církve a náboženské společnosti. Právě ony se staly se svou dlouhou historickou tradicí významnou součástí formující se občanské společnosti (například síť katolických charit, evangelických diakonií atd.).

Politické strany a politická hnutí

Do občanského sektoru patří i politická hnutí a politické strany, která mohou kandidovat do voleb na místní, regionální a státní úrovni. Vpřípadě zvolení do zastupitelských orgánů získávají možnost přímo se podílet na moci exekutivní nebo zákonodárné.

ORGANIZACE V OBLASTI HUMANITÁRNÍ POMOCI A ROZVOJOVÉ SPOLUPRÁCE

Mnoho organizací, které jsou činné na poli rozvojové pomoci, humanitární pomoci, rozvojového vzdělávání, patří mezi občanská sdružení, obecně prospěšné společnosti, nadace či nadační fondy – více na www.neziskovky.cz. Stejně tak, jako je možné podílet se na jejich založení, je také možné stát se jejich členem, dobrovolníkem, finančně přispívat nebo jinak podporovat jejich činnost. Mnoho z následujících českých subjektů aktivních v oblasti rozvojové spolupráce, pomoci, vzdělávání dobrovolníky potřebuje a jejich přítomnost je v nich vítána. Většina z nich má na internetových stránkách odkaz na to, jak se může člověk jako dobrovolník do organizace zapojit.

Přehled českých nevládních neziskových organizací působících v oblasti humanitární pomoci a rozvojové spolupráce

ČESKÉ FÓRUM PRO ROZVOJOVOU SPOLUPRÁCI (FORS) je subjekt sdružující organizace aktivní v rozvojové či humanitární pomoci nebo v rozvojovém vzdělávání.
www.fors.cz

Členy sdružení FoRS jsou:

- ADRA – Poskytování a koordinace rychlé pomoci při řešení krizových situací, které jsou důsledkem živelních katastrof, rasových a politických problémů; zmírňování následků mezinárodních konfliktů a občanských válek, pomoc v materiální, sociální i duševní oblasti; podpora osvětové činnosti, výchova dětí a mládeže k sociálnímu cítění, etnické a náboženské toleranci; prevence vnější migrace; podpora zvyšování úrovně života, vzdělání a zdraví obyvatel.
  www.adra.cz
- ARS – ASOCIACE PRO ROZVOJOVOU SPOLUPRÁCI, O. S.: vytváření projektů rozvojové spolupráce spolu s partnerskými organizacemi v místě pomoci; financování projektů rozvojové spolupráce z prostředků dobrovolných dárců a z dotací ze státního rozpočtu; spolupráce se zahraničními neziskovými organizacemi: středoevropská síť CorporAid a síť partnerských organizací v Latinské Americe; fundraisingové aktivity na podporu konkrétních projektů.
  http://www.arsczech.org/
- ČLOVĚK V TÍSNI, O.P.S. – Pomoc lidem v krizových oblastech světa; realizace humanitární a rozvojové pomoci; podpora snahy o demokratizaci ve světě; zvyšování zájmu veřejnosti o dění v zahraničí; zabraňování porušování základních lidských práv; rozvojová výchova a vzdělávání; festival dokumentárních filmů Jeden svět; terénní sociální programy.
  www.clovekvtisni.cz
- DEVELOPMENT WORLDWIDE – Rozvojová výchova a vzdělávání; rozvoj lidských zdrojů v oblasti mezinárodní rozvojové spolupráce; poradenské a konzultační služby pro státní i nestátní sektor v ČR i zahraničí; zavádění standardů OECD/DAC v systému české rozvojové pomoci; spolupráce s MZV a dalšími institucionálními partnery při budování vznikající české rozvojové platformy (včetně Parlamentu); příprava, implementace a monitoring pilotních projektů ODA; podpora kontaktů českých expertů s partnery v rozvojových zemích i v zahraničních rozvojových institucích.
  www.dww.euweb.cz
- DIALOG – Dobrovolná pomoc v rámci Kampaně lidské podpory; pomoc s uspokojením základních lidských potřeb v některých zemích Afriky.
  www.humanisti.cz
- EDUCON – Šíření know–how, informací a zkušeností z různých oblastí hospodářství České republiky; zajišťování technické pomoci rozvojovým a transformujícím se zemím; organizování vzdělávacích kurzů a studijních cest pro odborníky z České republiky i z rozvojových zemí.
  www.educon.cz
- EKUMENICKÁ AKADEMIE PRAHA – Pořádání seminářů na aktuální politická, náboženská a sociální témata; vzdělávání dospělých; navazování a udržování partnerských vztahů s evangelickými, katolickými a pravoslavnými akademiemi v Evropě i ve světě.
  www.ecn.cz/eapraha
- HUMANISTICKÉ CENTRUM NAROVINU – Adopce afrických dětí; projekty ve školství a zdravotnictví v zahraničí; programy pro české školy působící proti diskriminaci a xenofobii mezi mládeží; kurzy pro dobrovolníky; semináře k získání vnitřní síly pro zvládání zátěžových situací a pomoc ostatním.
  www.adopceafrika.cz

- **INEX – SDA SDRUŽENÍ DOBROVOLNÝCH AKTIVIT** – Krátkodobé dobrovolnické projekty, vysílání dobrovolníků do zahraničí, přijímání zahraničních dobrovolníků na projekty v ČR, dlouhodobé dobrovolnické projekty (6 až 12 měsíců), vysílání a přijímání dobrovolníků v rámci několika mezinárodních programů (EVS, Robert Bosch Stiftung, CCIVS Solidarity Fund), členství v mezinárodních organizacích – Alliance of European Voluntary Service Organisations, Co-ordinating Committee of International Voluntary Service při UNESCO.
  www.inexsda.cz
- **JEDEN SVĚT** – Zvyšování informovanosti spotřebitelů o sociálních a environmentálních podmínkách, za jakých jsou výrobky vyráběny, rozvojové vzdělávání, šíření informací o zemích Jihu a vztazích mezi globálním Severem a Jihem, zejména ve vztahu k rozvojové problematice, vzdělávání široké veřejnosti, zejména mládeže a jiných vhodných skupin, v oblasti multikulturní výchovy, výchovy proti rasismu a xenofobii, gender problematiky apod., podpora šetrného chování vůči přírodě a životnímu prostředí.
  http://www.sweb.cz/fairtrade
- **KLUB HURÁ KAMARÁD** – Pomoc dětem a mládeži v obtížných životních situacích, poskytování sociálních služeb dětem a mladým lidem (krizová intervence, poradenství, kontaktní a terénní práce, komunitní práce, volnočasové aktivity, domy na půli cesty, sekundární prevence závislostí na návykových látkách, přechodné zaměstnání – integrační dílna) v ČR i v zahraničí; příprava a realizace sociálních a vzdělávacích projektů v ČR i v zahraničí (zřizování komunitních center a domů pro děti v nouzi, práce s dětmi a mládeží v terénu, zřizování integračních dílen pro nezaměstnané mladé lidi bez pracovních návyků nebo možnosti uplatnění na trhu práce); pořádání kulturních, vzdělávacích a sportovních akcí pro děti a mládež v rámci primární prevence nežádoucích patologických jevů.
  www.khk.cz
- **LIKVIDACE LEPRY** – Spolupráce především s nejrůznějšími řeholními řády a misionáři v postižených oblastech, kterým posílá peníze na nákup léků proti lepře.
  www.fors.cz/likvidace-lepry.htm
- **SDRUŽENÍ ČESKÁ KATOLICKÁ CHARITA** – Nezisková humanitární organizace, soustřeďující se na pomoc potřebným; největší nevládní poskytovatel sociálně-zdravotnických služeb v ČR; humanitární pomoc v patnácti zemích v zahraničí; rozvojová pomoc v oblasti sociální a vzdělávací.
  www.charita.cz
- **SOZE – SDRUŽENÍ OBČANŮ ZABÝVAJÍCÍCH SE EMIGRANTY, O. S.** – Poskytování pomoci uprchlíkům a dalším kategoriím cizinců, přicházejících do České republiky; právní, sociální a psychologické poradenství; realizace volnočasových a vzdělávacích programů; asistence azylantům v namáhavém procesu integrace do majoritní společnosti.
  http://soze.hyperlink.cz
- **TODERO – SDRUŽENÍ PRO ROZVOJOVOU POMOC** – Příprava a realizace specializovaných výcvikových programů, seminářů, školení a konferencí pro specialisty z rozvojových zemí a ze zemí střední a východní Evropy, se zaměřením na témata z oblasti nakládání s odpady, čištění odpadních vod, drobného a středního podnikání, ochrany životního prostředí, úspory energií, těžby, úpravnictví a testování surovin, výrobních technologií v silikátovém průmyslu apod; konzultační, poradenská a publikační činnost ve výše uvedených oborech; příprava a zpracování projektů pro agentury Spojených národů (UNDP, UNIDO); zprostředkování odborných a obchodních kontaktů a příprava společných aktivit českých firem a zahraničních partnerů.
  www.volny.cz/todero
- **VOLONTÉ, O.P.S./NÁRODNÍ KONTAKTNÍ MÍSTO PRO SPOLUPRÁCI S DOBROVOLNÍKY OSN (UNV)** – Rozšiřování myšlenky a principů volontérství v České republice; nábor, příprava a vysílání českých dobrovolníků na mezinárodní mise demokratizačního, mírového a humanitárního charakteru a do projektů rozvojové a humanitární pomoci poskytované ČR do rozvojových zemí; příprava, organizace a realizace projektů rozvojové pomoci ČR; organizace seminářů a školení pro dobrovolníky; spolupráce s partnerskými rozvojovými organizacemi v ČR a v zahraničí.
  www.polytechna.cz
- **VYSOKOŠKOLŠTÍ HUMANISTÉ** – Adopce afrických dětí; projekty ve školství a zdravotnictví v zahraničí; programy pro české školy působící proti diskriminaci a xenofobii mezi mládeží; kurzy pro dobrovolníky; semináře k získání vnitřní síly pro zvládání zátěžových situací a pomoc ostatním.
  www.novyhumanismus.cz

Další organizace působící na území ČR

AMNESTY INTERNATIONAL – Amnesty International (AI) je celosvětové hnutí lidí, kteří vedou kampaně za mezinárodně uznaná lidská práva. Řídí se vizí světa, ve kterém každý člověk požívá všechna lidská

práva, která jsou zakotvena ve Všeobecné deklaraci lidských práv a dalších mezinárodních aktech o lidských právech. Pro naplňování této vize si AI vytkla jako své poslání provádět výzkum a různé aktivity zaměřené na prevenci a ukončování vážných porušování takových práv, jako je právo na tělesnou a psychickou integritu, svobodu svědomí a projevu a právo na ochranu před diskriminací, to vše v rámci svého úsilí prosazovat dodržování lidských práv.

www.amnesty.cz

CENTRUM PRO OTÁZKY MIGRACE – Právní a poradenská činnost související s migrací, zejména bezplatné individuální poradenství cizincům v nouzi v oblasti legalizace jejich pobytu na území ČR.

www.migrace.ecn.cz

ČESKÝ VÝBOR PRO UNICEF – Centrem zájmu UNICEF jsou práva dětí, vymezená Úmluvou o právech dítěte. Veškerá činnost UNICEF je vedena přesvědčením, že přežití, ochrana a všestranný rozvoj dětí jsou předpokladem kvalitního rozvoje lidské společnosti.

www.unicef.cz

NÁRODNÍ KONTAKTNÍ MÍSTO – hlavním posláním tohoto pracoviště je pomoc občanům České republiky, kteří mají zájem a schopnosti pracovat v sekretariátech a aparátech mezivládních organizací, především v systémech OSN, OBSE, NATO a výhledově i EU. Je možné zaregistrovat se v databázi Národního kontaktního místa, a to na

www.mzv.cz/nkm

NESEHNUTÍ – NEZÁVISLÉ SOCIÁLNĚ EKOLOGICKÉ HNUTÍ – cílem organizace je aktivně napomoci řešení problémů v oblasti ochrany lidských práv a životního prostředí. Vedle řešení konkrétních místních problémů se snaží propagovat i principy společenské změny založené na decentralizaci a samosprávě, – tedy přiblížení rozhodovacího procesu těm, jichž se rozhodnutí bezprostředně dotýkají. Aktivity organizace, které stojí především na práci neplacených dobrovolníků, zahrnují kromě vydávání a šíření informačních materiálů také organizování přednášek, výstav, vedení seminářů a rovněž veřejná vystoupení, jako jsou různé happeningy, demonstrace, nenásilné blokády apod.

www.nesehnuti.ecn.cz

PORADNA PRO UPRCHLÍKY – poskytování právní, sociální a psychologické pomoci uprchlíkům, osvěta a vzdělávání.

www.ppu.ecn.cz

NADACE SV. FRANTIŠKA Z ASSISI – humanitární pomoc

nadace.svfr@yahoo.com

ORGANIZACE NA POMOC UPRCHLÍKŮM – Cílem OPU je pomáhat uprchlíkům a ostatním cizincům na území České republiky, kteří jsou ve své vlasti pronásledováni z důvodu politického, etnického, náboženského, rasového nebo kvůli své příslušnosti k určité sociální skupině, a také těm, kteří již v ČR požívají práva azylu a dočasné ochrany.

www.opu.cz

SPOLEČNOST PRO FAIR TRADE A ROZVOJOVÉ VZDĚLÁVÁNÍ, O.S. je nevládní nezisková organizace, která usiluje o popularizaci konceptu Fair Trade v České republice. Současně představuje Fair Trade a férové výrobky vhodným dovozcům a maloobchodníkům, kteří by o ně mohli mít zájem. Společně se ZO ČSOP Veronica zajišťuje prodej férových výrobků v prostorách Ekoporadny Veronica.

www.fairtrade.cz

Další užitečné odkazy

- Evropská dobrovolná služba (EVS), Národní agentura Mládež
  www.youth.cz
- dobrovolnický portál www.dobrovolnik.cz, odkazy na dobrovolnické organizace a zpovědi účastníků projektů
- Rozvojové středisko Ústavu mezinárodních vztahů ČR: www.iir.cz
- Ministerstvo zahraničních věcí ČR: www.mzv.cz
- United Nations Volunteers: www.unv.org
- UNESCO: www.unesco.org
- Projekt TRIALOG: www.trialog.or.at
- Econnect: www.ecn.cz

Církve

Dalšími subjekty, které se kromě nevládních organizací podílejí na humanitární pomoci nebo rozvojové spolupráci, jsou církve, řeholní řády a náboženské skupiny různých vyznání. Nejčastěji se tak děje formou finančních a věcných sbírek využívaných na podporu lidí, jejichž životy nebo možnosti naplnit své základní potřeby jsou ohroženy. Tyto aktivity jsou velmi významné, je však třeba upozornit na to, že některé skupiny spojují pomoc s misijní činností, tedy s obracením lidí na víru. Je to pochopitelný a ze strany církví logický přístup, protože z jejich pohledu jde poskytnutí duchovní pomoci ruku v ruce s pomocí materiální. Často však bývá kritizován jako necitlivý vůči místní kultuře. V současnosti však tento „misionářský“ aspekt činnosti ustupuje do pozadí a většina církevních komunit a společenství se zaměřuje na pragmatickou humanitární pomoc. Ne náhodou je činnost těchto organizací vysoce oceňována i v jiných, kulturně a nábožensky zcela odlišných

zemích. Například řád Misionářek lásky, založený Matkou Terezou z Kalkaty, se těší ve většinově hinduistické Indii velkému respektu ve všech vrstvách tamní společnosti. V ČR se jedná především o křesťanské skupiny, ve světě jsou v oblasti humanitární pomoci a rozvojové spolupráce velice aktivní skupiny jiných vyznání, zejména muslimské (např. Červený půlměsíc), hinduistické, buddhistické a další.

DOBROVOLNICTVÍ

Každý znás si pod slovem dobrovolník – dobrovolnictví představí něco jiného. Těžko se hledá hranice mezi pomocí cizímu kolemjdoucímu, kterému nabídneme pomoc, a dobrovolnou prací v pravém slova smyslu. Každý z nás byl někdy dobrovolníkem, každý z nás někomu spontánně a samozřejmě pomohl, aniž očekával odměnu nebo vděk. Dobrovolník je člověk, který bez nároku na finanční odměnu poskytuje svůj čas, svoji energii, vědomosti a dovednosti ve prospěch ostatních lidí či společnosti. Pro dobrovolnou činnost zaměřenou převážně na rodinu, příbuzenstvo a jiné osoby v našem okolí můžeme použít termín OBČANSKÁ VÝPOMOC. Pro dobrovolnou činnost probíhající obvykle v rámci komunity používáme termín DOBROVOLNICTVÍ VZÁJEMNĚ PROSPĚŠNÉ. Hranice mezi sousedskou výpomocí a vzájemně prospěšným dobrovolnictvím nejsou pevně dané.

Dále rozlišujeme DOBROVOLNOU SLUŽBU a DOBROVOLNOU ČINNOST. Dobrovolnou činnost vidíme jako činnost na „částečný úvazek“, kterou dobrovolníci vykonávají buď nárazově několikrát do roka, nebo se jí věnují pravidelně po celý rok několik hodin týdně.

Dobrovolnou službu chápeme jako dobrovolný závazek dlouhodobě, na dobu několika měsíců i let, se věnovat dobrovolné práci, obvykle mimo svoji zemi. Dobrovolná služba je profesionálně organizována a náklady na její organizaci mohou být vysoké. Jedná se o činnost na „plný úvazek“, kdy má dobrovolník obvykle uhrazeny náklady spojené s cestou, pobytem i případnými dalšími výdaji, jako je zdravotní a sociální pojištění a další náklady spojené s vysláním dobrovolníka. (Tošner, J., Sozanská, O. **Dobrovolníci a metodika práce snimi v organizacích.** Praha: Portál, 2002)

Kde mohou dobrovolníci působit:

- SOCIÁLNÍ A ZDRAVOTNÍ OBLAST – nejvíce dobrovolníků se angažuje právě zde, jejich využití však vyžaduje velmi profesionální management, protože se zde dobrovolníci pohybují na poli psychosociálních služeb a je třeba připravit je na citlivý přístup;
- EKOLOGICKÉ ORGANIZACE – zapojují se do řešení celospolečenských problémů (například v souvislosti s problematikou dopravní a ochranářské politiky státu, výstavby jaderných elektráren či řešení čistoty měst); na bázi dobrovolnictví spolupracuje s ekologickými organizacemi řada renomovaných odborníků;
- HUMANITÁRNÍ ORGANIZACE – o dobrovolnictví v humanitárních organizacích viz rámeček Zapojení dobrovolníků;
- ORGANIZACE NA OCHRANU LIDSKÝCH PRÁV – pomáhají jednotlivcům, ale i celým znevýhodněným skupinám občanů při obraně jejich práv;

Zapojení dobrovolníků

DOBROVOLNICKÉ PROJEKTY V ZAHRANIČÍ

Mezinárodní dobrovolnické projekty, v zahraničí známé jako international volunteers projects či workcamps, nebo francouzsky chantiers, jsou ve světě velmi rozšířenou, netradiční formou poznávání cizích zemí. Mezinárodní projekty většinou trvají 2–3 týdny. Sejde se zde pestrá společnost mladých lidí z různých zemí, kteří společně žijí a pracují na veřejně prospěšném projektu. Tato práce je dobrovolná, a není tedy placená. Skupina má zajištěno společné stravování (které si nejčastěji připravují účastníci sami), ubytování a další program.

Nejedná se o rozvojovou či humanitární činnost v pravém slova smyslu, české dobrovolnické organizace však posílily v posledních letech své kontakty zejména na Balkáně, v Africe a Latinské Americe, částečně také v jihovýchodní Asii. Čeští dobrovolníci se tak mohou prostřednictvím těchto organizací podílet na veřejně prospěšných projektech v Botswaně, Ghaně, Keni, Mozambiku, Ugandě, Zimbabwe, Indii, Nepálu, Mongolsku či Palestině.

DOBROVOLNICKÉ PROJEKTY V ČR

Náplň činnosti dobrovolníků se liší podle přesného zaměření dané organizace. Pro možnost utvořit si představu uvádíme příklad, jak vypadá možnost zapojit se jako dobrovolník do Poradny pro uprchlíky. U ostatních organizací bude náplň zčásti podobná a zčásti specifická podle potřeb dané organizace.

„... dobrovolnická činnost může být jakéhokoli druhu – od technických či administrativních záležitostí po individuální asistenci klientům. Vždy vítáme ty, kteří chtějí nějakým způsobem přispět k našemu fungování. Pro přijímání dobrovolníků si neklademe žádné podmínky, rozhodující je zájem o problematiku, volný čas a chuť něco dělat.“

Sociální pracovnice, Poradna pro uprchlíky

Dobrovolnické aktivity v Poradně pro uprchlíky je možné rozdělit do čtyř oblastí:

- *Asistence při zajištění chodu organizace (administrativní činnost, vyhledávání informací, rozvážka autem, pomoc při údržbě technického vybavení apod.)*
- *Asistence jednotlivým klientům (návštěva doma, doprovod na úřady, návštěva v uprchlickém táboře apod.)*
- *Organizace skupinových činností (pracovní terapie, arteterapie, sportovní akce, výuka jazyka apod.)*
- *Tlumočení při kontaktu s klienty*

- **KULTURNÍ OBLAST** – z celospolečenského hlediska jsou nejvýznamnější ty dobrovolnické aktivity, které se zaměřují na ochranu a revitalizaci kulturních památek;
- **SPORTOVNÍ A VZDĚLÁVACÍ ČINNOST** – v zemích EU a USA se dobrovolníci výrazně podílejí na vzdělávacím procesu především u dětí základních škol a dětí se vzdělávacími a výchovnými problémy, v ČR se dobrovolnictví v těchto oblastech omezuje převážně na mimoškolní volnočasové aktivity.

V ČR byl přijat zákon č. 198/2000 Sb., o dobrovolnické službě, který vstoupil v platnost 1. ledna 2003.

(převzato z informačního portálu www.dobrovolnik.cz)

JAK BÝT SOUČÁSTÍ ZMĚNY?

Jako ve všech oblastech začíná i v oblasti rozvojové spolupráce změna u každého jednotlivého člověka. Působení skrze formální instituce a procesy je prospěšné a nutné, ale bez osobního přijetí odpovědnosti za to, co se děje v našem okolí, v našem městě, v našem regionu, na naší zeměkouli, nelze dospět k řešení naléhavých problémů. Existuje mnoho způsobů, jak může člověk v každodenním životě přispívat ke změně toho, co se kolem něj děje. V současné době je víc než kdy jindy chováním lidí na jednom konci světa ovlivňováno to, co se děje na konci druhém.

Způsoby, jak se zapojit do rozvojové spolupráce v každodenním životě:

- zajímat se o věci veřejné, utvářet si na ně vlastní názor a iniciovat diskusi na veřejnosti
- sledovat média, kriticky porovnávat informace z různých zdrojů, hledat spolehlivé zdroje informací, klást si otázky týkající se věcí, které považujeme za důležité či sporné, vyhledávat a doplňovat si další informace, diskutovat o nich s lidmi v okolí, uspořádat debaty s odborníky, atd.
- organizovat akce, projekty, zájmová sdružení ve škole i mimo školu, zapojovat veřejnost

- být aktivní jako občan, vyjadřovat veřejně své požadavky, komunikovat se zastupiteli a lidmi odpovědnými za rozhodování o veřejných věcech
- zapojit se jako dobrovolník doma či v zahraničí
- svým způsobem života se podílet na zlepšování podmínek života lidí či nepřispívat k jejich zhoršování (například být šetrný k přírodě, šetřit zdroje, atd.)
- při nakupování vybírat ty produkty, výrobky a firmy, které produkují a chovají se eticky, to znamená bez poškozování lidí a přírody (např. výrobky označené Fair trade). Naopak nenakupovat výrobky a služby těch firem, které se eticky nechovají (využívají dětskou práci, investují do zbrojení, nadměrně poškozují přírodu – viz kapitola Fair trade nebo například webové stránky www.ethicalconsumer.org).

Literatura:

ODKAZY NA WEBOVÉ STRÁNKY

www.dobrovolník.cz
www.obcan.ecn.cz
www.ethicalconsumer.org

Aktivita:

PETR A MAGDA SE PTAJÍ

PŘEDPOKLÁDANÝ PŘÍNOS:

Studenti si ujasní svůj postoj k problematice rozvojové pomoci.

Cíle:

KOGNITIVNÍ

- Studenti navrhnou možnosti rozvojové pomoci.

KOMUNIKATIVNÍ/KOOPERATIVNÍ

- Studenti zformulují a odůvodní svůj postoj k danému problému.
- Studenti srozumitelně vysvětlí, obhájí svůj názor v konfrontaci s jinými.
- Studenti se aktivně, konstruktivně zapojí do diskuse.

POSTOJOVÉ

- Studenti označí zabývání se daným problémem za smysluplné.

Postup:

PŘEDPOKLÁDANÝ ČAS:

45 min

CO POTŘEBUJEME:

Nastříhané kartičky s rolemi.

1. ČÁST

Uveďte aktivitu popisem následující situace:

Dva sourozenci, Petr a Magda (ve věku účastníků), objeví článek o projektu na pomoc chudým dětem ve třetím světě. Začnou o této problematice přemýšlet a kladou si následující otázky:

- Mohli bychom také pomoci?
- Proč bychom vlastně měli pomáhat?
- Komu a jakým způsobem?

Sourozenci si k ujasnění svých postojů pomáhají dotazováním lidí ze svého okolí.

2. ČÁST

Rozdělte studenty do 5 skupin a rozdejte jim role (viz rámeček) – každému jednu roli.

Studenti ve skupinách zformulují, jak by daná postava reagovala na výše uvedené otázky.

Poté zástupci skupin výsledky prezentují.

Jména a stručnou charakteristiku osob zaznamenávejte na tabuli (poster) pro snadnější orientaci studentů v další části.

3. ČÁST

Po prezentaci položte všem následující otázky:

- Jaký je váš osobní názor?
- Který postoj/charakter je vám nejbližší?

Studenti si vytvoří pořadí, jak jsou jim jednotlivé postavy blízké. Pak se dají dohromady do skupinek podle prvního v pořadí (při velkém množství se velká skupina rozdělí na podskupiny). Ve skupinách připraví prezentaci argumentů, kterými obhájí svou volbu.

V případě potřeby zadejte studentům otázky do skupin, např.:

- spolužák: Co je pro mě v životě důležité?
- kamarádka: Co by mi pomohlo, abych si na danou věc mohla udělat názor?
- strýc: Co je pro mě v životě důležité?
- babička: Jak bych mohla získat peníze na podporu nějakého dítěte?
- teta: Kde bych mohl/a lokálně pomoci?

4. ČÁST

Každé skupině dejte 3 minuty na prezentaci argumentů. V této fázi nikdo nehodnotí, nekomentuje. Před otevřením diskuse zdůrazněte, že nejsou špatné názory, každý z postojů může mít své odůvodnění a lidé mají právo si jej vybrat. Pokud se vyskytne vysoká shoda pro jeden postoj, je na vás, abyste zmínili jiné úhly pohledu.

Při závěrečné diskusi se zaměřte na možnosti pomoci a jejich realizaci v našich podmínkách (viz text kapitoly Rozvojová spolupráce).

Vytvořeno na základě námětu: Kubala, P. a tým kurzu ISO, **Česká cesta.**

KARTIČKY S ROLEMI:

Spolužák Michal: vůbec nic mu to neříká, nezajímá ho to.

Spolužačka Martina: nikdy nad tím nepřemýšlela, neví.

Strýc Václav – podnikatel: neví, proč by měl někomu pomáhat, stará se o sebe a svou rodinu.

Babička Růžena: myslí, že pomoc každému jednotlivci má smysl pro celou společnost.

Teta Lída: věří na pomoc v rámci komunity, angažuje se v např. v kostele, v klubu.

„Je třeba vybrat si mezi světovým trhem založeným pouze na kalkulacích přinášejících krátkodobý zisk a světovým trhem s lidskou tváří.“

KOFI ANNAN,
GENERÁLNÍ TAJEMNÍK OSN

Světový OBCHOD

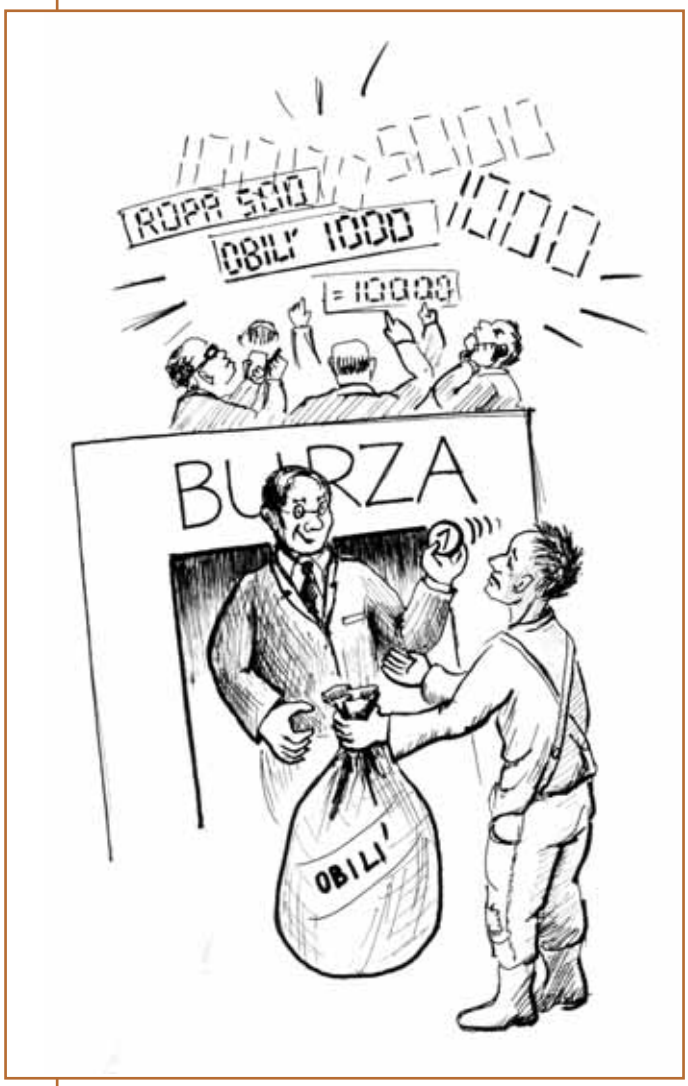

SHRNUTÍ KAPITOLY:

Propojenost a vzájemná provázanost světové ekonomiky je nejvýznamnějším projevem globalizace současného světa. Mezinárodní obchod a investice zaznamenaly v uplynulých desetiletích nebývalý nárůst. Obchod je jednou z nejdůležitějších veličin určujících ekonomickou situaci zemí a regionů, a tím pádem i jejich možnost rozvoje. Státy kvůli ochraně svých domácích trhů zavádějí různá ochranná opatření, jako jsou cla, tarify nebo kvóty. Ty brání volnému pohybu zboží, a proto došlo v mezinárodním měřítku k vytvoření několika dohod, které směřují k liberalizaci obchodu a na počátku 90. let i k vytvoření Světové obchodní organizace. Hlavním předmětem diskusí mezi bohatými a chudými státy je vytvoření takového systému mezinárodního obchodu, který by neznevýhodňoval žádné jeho aktéry.

Pokud se běžně v médiích, v literatuře či na demonstracích mluví o globalizaci, mají řečníci v drtivé většině na mysli globalizaci ekonomickou: propojování trhů, oběh informací, zboží a peněz, spojování firem bez ohledu na národní hranice, přesouvání investic z jednoho kontinentu na druhý, hledání nejvýhodnějších podmínek pro výrobu po celé zeměkouli, převážení surovin a výrobků z jednoho konce světa na druhý. To vše se podle stoupenců tohoto procesu děje v zájmu rozvíjení svobodného obchodu, z něhož mají profitovat všichni. Podle kritiků jde o výhodu, kterou má jen úzká vrstva majitelů, manažerů a těch, kteří se podílejí na rozhodování, přičemž ostatní mají jen malou nebo žádnou možnost, jak svůj osud, který jim ekonomická globalizace určí, ovlivnit.

Dva póly pohledu na ekonomickou globalizaci jsou samozřejmě extrémní vizí, v praxi je situace složitější a je třeba ji hodnotit z několika dalších pohledů. Na čem se však oba tábory shodnou, je fakt, že klíčovým polem pro hodnocení ekonomické globalizace je světový obchod a jeho systém, prodej a převážení surovin a výrobků a v poslední době především informace, které se šíří velice rychle a jsou nejvýznamnějším faktorem, podle něhož se účastníci obchodních transakcí rozhodují.

Rozdíl mezi bohatými a chudými státy se projevuje v základním rozdělení, podle kterého občané, politici, manažeři a vlastníci přistupují ke světovému obchodu. Obecně lze totiž říci, že hlavním požadavkem bohatých států je co nejsvobodnější a nejvolnější pohyb zboží, surovin, služeb, peněz a informací. PROCES ODBOURÁVÁNÍ RŮZNÝCH BARIÉR BRÁNÍCÍCH TOMUTO POHYBU SE NAZÝVÁ LIBERALIZACE. Největší podíl na výměně mají opět bohaté státy, které nejvíce obchodují mezi sebou. V nich jsou podmínky skutečně velmi otevřené a podobný přístup požadují tyto státy od chudých. Hlavním požadavkem chudších zemí bývá naopak ochrana vlastních trhů a obyvatel, respektive rovnocenné podmínky pro obchod. Bohaté státy totiž často ochraňují určitou část svého trhu různými bariérami a kvótami, které jiné bohaté státy mohou buď obejít, nebo jim nevadí, protože obchodují s více druhy výrobků najednou, tudíž své peníze získají jinde.

Chudé státy jsou často závislé na jedné plodině, na jedné surovině, na jednom typu výrobku, a pokud je nemohou prodávat za přijatelnou cenu, zůstávají chudé nebo ještě více chudnou. Cenu komodit určují světové burzy, které jsou jednak v bohaté části světa a jednak jsou velmi citlivé na různé útoky spekulantů nebo na zprávy, které mohou danou zemi či plodinu poškodit. Proto se v poslední době tak zdůrazňuje role informace jako důležitého zboží. Její přenos je rychlý a má obrovský dopad, i když se třeba pravdivost zprávy později nepotvrdí nebo se ukáže, že je situace trochu jiná. Napáchané škody se však už často nedají odstranit.

Brazilský prezident Lula, jeho volební kampaň a reakce burzy

Příkladem citlivosti a nejistoty finančních trhů může být vývoj, který předcházel zvolení prvního levicového brazilského prezidenta Luize Inácia Lula da Silvy. Kampaň, v níž byl jednoznačným favoritem, vrcholila na podzim roku 2002. O čtyři roky dříve zažila Brazílie jednu z největších finančních krizí právě kvůli tomu, že se spekulativní kapitál i investoři kvůli nejistotě v zemi najednou stáhli z místního finančního trhu. Na podzim 2002 byla celá země v očekávání podobného vývoje, protože budoucí prezident byl kdysi radikálním odborovým předákem a jeho Strana práce byla považována za slepenec levičáků různého zaměření, kteří bojují proti změně systému. Během podzimu proto brazilský real neustále klesal, do země nemířily nové investice a finanční analytici předpovídali den po Lulově vítězství propad ekonomiky a novou nejistotu. Stejné předpoklady měli pro začátek roku, kdy se měl Lula ujmout úřadu.

Lula však podnikl několik kroků, které finančníky ujistily o tom, že se zeměstřesení či revoluce konat nebudou. Za svého viceprezidenta si vybral Josého Alencara, šéfa Liberální strany a bohatého podnikatele. Tím uklidnil právě představitele opačného spektra, ty, proti kterým zamlada bojoval v čele odborů na ulicích. A ještě před zvolením se setkal s představiteli Mezinárodního měnového fondu a Světové banky a ujistil je, že závazky, které jeho země má na mezinárodních trzích, především splácení půjček, budou dodrženy. Jakmile se zpráva o tomto setkání objevila, pokles realu se zastavil a finančníci se uklidnili. Skeptičtí byli sice ještě na začátku jeho volebního období, ale když ukázal, že skutečně revoluce nenastane, dostal překvapivě důvěru investorů.

Cla a tarify

Ochranářská opatření, která jednotlivé státy používají, patří k základním nástrojům, které může vláda použít pro ovlivňování ekonomické politiky. Právě s uvolňováním podnikání a ekonomickou globalizací jsou firmy čím dál tím méně závislé na státu, kde podnikají, a vlády tudíž čím dál tím více využívají posledních nástrojů, které jim v ekonomické oblasti ještě zbývají. Pro oblast obchodu jsou to především **CLA, TARIFY A DOVOZNÍ KVÓTY,** kterými může vláda regulovat pohyb zboží, jež proudí jak ze země, tak do země. Tradičním přístupem většiny vlád byla co největší cla na dovážené zboží, aby se podpořila domácí produkce, popřípadě se určila kvóta, omezené množství určitého druhu zboží, které se mohlo dovézt do země v určitém období, například za rok.

V zájmu liberalizace, zrychlení a zlepšení výměny zboží založily bohaté státy po druhé světové válce organizaci, která měla za cíl cla a kvóty postupně odbourávat. Nejprve to byla **VŠEOBECNÁ DOHODA O CLECH A OBCHODU** (General Agreement on Tariffs and Trade – GATT): jednou za několik let se sešli ministři obchodu, aby se dohodli, jakou skupinu výrobků omilostní od cel, aby byl jejich oběh rychlejší. Jednání trvala často několik let, na výsledku se musely shodnout desítky států a jejich úředníci složitě hledali kompromis. Počet států navíc rostl, stejně jako se zrychloval pohyb zboží, služeb a peněz. Na počátku 90. let se proto GATT přeměnil ve **SVĚTOVOU OBCHODNÍ ORGANIZACI** (World Trade Organization – WTO) s pevnější strukturou, která měla prosadit uvolňování obchodu.

Na ministerských konferencích i jednáních expertů se však ukázalo, že bohaté státy chtějí využít WTO ve svůj prospěch a nehodlají ustoupit chudým státům v uvolňování svých trhů. Chudé státy naopak odmítají požadavky bohatých, aby byla jejich administrativa průhlednější, soudy pracovaly rychleji a prostředí pro podnikání bylo přehlednější. Napětí mezi bohatými a chudými zeměmi se plně projevilo na zasedání WTO v mexickém Cancúnu na podzim 2003, kdy jednání v podstatě zkrachovala na neústupnosti obou stran. USA a Evropská unie odmítly například přestat chránit své zemědělce a textilní výrobce vysokými cly a kvótami, které neumožňují, aby se na jejich trhy dostalo více výrobků z chudých zemí. Tyto výrobky jsou mnohdy lacinější než výrobky z bohatých států, pro obyvatele chudých zemí by jejich prodej v bohatých státech znamenal daleko lepší možnosti rozvoje a byl by větším příspěvkem než humanitární a rozvojová pomoc, kterou obyvatelé bohatých států chudým posílají. Chudé státy si tento přístup odmítají dát líbit, považují ho za diktát. V Cancúnu poprvé jednotněji než dříve vystoupily proti, i když každý ze států měl i vlastní zájmy a v některých oblastech by se s bohatými zeměmi dohodl. Přístup ve WTO však vyžaduje jednotu a konsenzuální rozhodování, proto jednání skončila nezdarem.

Protesty, které v posledních letech organizují stále početnější nevládní organizace a společenství při zasedáních WTO a dalších organizací, požadují od vlád nejen ochranu vlastních trhů, ale čím dál více i ochranu obyvatel a trhů chudých zemí, zemí třetího světa. Podle některých názorů tak sílí vědomí bohatých o tom, že není spravedlivé, aby bohatství plynoucí z postavení ve světovém obchodě zůstávalo koncentrováno jen v jedné části světa, kde navíc žije menšina obyvatel.

Spor o zemědělství

Nejviditelnějším a nejilustrativnějším příkladem obchodního sporu mezi chudými a bohatými státy je spor o zemědělské produkty. Země OECD ročně vynakládají 56 miliard dolarů na rozvojovou pomoc. Vedle toho figuruje zhruba 300 miliard určených na podporu farmářům v Evropě a USA, kterým dotují pěstování mnoha plodin nebo jim naopak platí za to, že některé plodiny nepěstují, protože jich je na trhu nadbytek. Zároveň mají bohaté státy vysoká cla a přesné kvóty na dovoz potravin z jiných zemí, i když jsou v těchto zemích potraviny levnější než ty, které vypěstovali farmáři bohatých států. Těmito opatřeními, která stojí daňové poplatníky velké peníze, brání bohaté státy svobodnému obchodu, tvrdí chudé státy. Pro mnohé z nich jsou různé plodiny nebo maso jednou z mála komodit, kterou mohou nabídnout do světové obchodní výměny, na trh bohatých států. Tyto plodiny mnohdy bývají i ekologičtěji pěstované a závisí na nich třeba život celých oblastí farmářů. Existuje však problém, jak tyto plodiny dostat na světový trh, jak je tam dopravit a pak je tam prodat – kvůli ochranářským opatřením a přebytku na trzích bohatých zemí, který je uměle vytvářen. Přitom uvolnění obchodu se zemědělskými produkty by znamenalo nastartování rozvoje mnoha oblastí v rozvojovém světě, které by tak už nemusely být závislé na zahraniční pomoci, mohly by investovat peníze do vzdělání, do jiných odvětví. Navíc mnozí kritici tohoto stavu uvádějí, že dotace zemědělcům v bohatých státech umožňují vyvážet jejich produkty do chudých států za uměle snížené ceny, kterým místní nemohou konkurovat. Tím pádem tento nerovný vztah znemožňuje místním zemědělcům prodávat nejen na světových, ale i na místních trzích, což vede k ruinování a rozkládání místní zemědělské produkce s vážnými důsledky pro daný region. Na druhé straně je podpora zemědělství v USA a v EU již dlouho poskytována a její náhlé zrušení by znamenalo neblahé sociální dopady na jejich zemědělce i na obyvatelstvo vůbec. Obavy jsou především z nárůstu nezaměstnanosti.

Finanční trhy

Obchodovat se dá nejen s výrobkem, který lze nahmatat či bezpečně určit a definovat, ale i se záležitostmi, které existují jen virtuálně, jsou tisíce kilometrů vzdálené či teprve budou vyrobeny. V tom tkví princip finančních obchodů a burz, které se vyvíjely také stovky let, až se ve 20. století propojily a do 21. století vstupují jako svět sám o sobě, v němž je hlavním artiklem informace, správný odhad a neomezená výše rizika. Mnohé firmy nemají jednoho nebo tři majitele, ale tisíce držitelů akcií, kteří s nimi obchodují na burzách, a virtuálně tak mají určité jmění. Jeho výše se však vlivem rychlosti transakcí může několikrát za den změnit a v případě nepříznivého vývoje i během hodiny ztratit veškerou cenu. Na plodinových burzách se často prodávají sklizně, které ještě nebyly ani zasety. Nejvyšší míru finanční magie představují obchody s tzv. finančními deriváty, což jsou zjednodušeně virtuální peníze odvozené od hodnot akcií skutečných firem a dalších cenných papírů.

Globální propojení trhů umožňuje, že obchod, který začne třeba v Hongkongu, se – jak postupuje den – odráží na cenách akcií na burze ve Frankfurtu, pak v Londýně, odtud se přenese do New Yorku, pak do Chicaga a končí svoji pouť v Tokiu, odkud třeba pokleslou hodnotu příslušné akcie zase přebírá Hongkong. Ve jmenovaných městech sídlí nejvýznamnější světové burzy, a oběh světového obchodu tak v podstatě nikdy neustává. Do tohoto koloběhu, na který jsou napojeny samozřejmě i menší burzy v téměř každém státě, může vstupovat prakticky kdokoli nákupem či prodejem akcií firem, jež příslušná burza registruje.

Účastní se ho také tzv. SPEKULATIVNÍ KAPITÁL, což jsou společnosti i jednotlivci, kteří ve velkém nakupují nebo prodávají to, co je momentálně nejvýhodnější. Propojenost finančních trhů, moderní technologie a rychlý přenos informací jim umožňují velmi rychle reagovat na jakékoli podněty. Mohou proto způsobit řadu potíží třeba státům, jako se to stalo například v letech 1997 a 1998, kdy právě tento kapitál odešel z ruského nebo z brazilského trhu, a způsobil tak pád hodnoty akcií a měny v těchto státech. Odchod tohoto kapitálu bývá velmi rychlý a následují ho i investoři, kteří jinak působí dlouhodoběji a mají zájem na větší stabilitě. Kapitál odchází po zveřejnění informací, které investoři považují za nepříznivé,

Spekulativní kapitál na burze

Příkladem toho, jak může jednotlivec negativně ovlivnit globální finanční trhy a poškodit svoji banku i zemi, je Angličan Nick Leeson. Několika obchody ve dvou týdnech v roce 1995, v nichž nesprávně odhadl míru rizika, připravil svoji firmu, jednu z nejstarších britských bank Baring Brothers, v přepočtu o čtyřicet miliard korun. Protože sídlil v Singapuru, způsobil problémy na tokijské burze, banka měla velké problémy, britská libra ztratila velkou část své hodnoty a sám Leeson byl zatčen až v Německu. Do té doby si jen málokdo uměl představit, jak by jeden nezodpovědný člověk mohl poškodit systém finančních trhů.

například o nízkém odhadu růstu ekonomiky, po zprávě o chystaném převratu nebo jen spekulacích o tom, že prezident či premiér vlivného státu mohou trpět rakovinou.

Finanční trhy jsou tak relativně křehké a zranitelné, protože ve snaze být stále ve střehu a vyhnout se ztrátám rychle a často ukvapeně reagují na různé podněty, jako jsou hrozby teroristickým útokem, který nenastane, nebo zprávy o hospodářských výsledcích firem, jež nejsou potvrzené. A než se třeba akcie dostanou zpět na původní úroveň, mnoho jejich držitelů je raději se ztrátou prodá, protože nemají a nemohou mít dostatek informací o tom, jak to s tou kterou firmou opravdu je. Hráči na burzách jsou jak jednotlivci, tak společnosti a státy, které se starají především o to, jak udržet svoji měnu stabilní. A opět: bohaté státy mají větší možnost ovlivnit finanční trhy než chudé státy, které třeba nemohou zabránit poklesu své měny tím, že by její hodnotu na burze podpořily, protože na to jednoduše nemají dost peněz.

Přírodní zdroje

Ve světě se neobchoduje jen s hotovými výrobky nebo s penězi, ale i s nerostnými surovinami, které mají také své místo na burzách. I tady panuje velké napětí mezi bohatými a chudými. Mnohé státy třetího světa nemohou nabídnout do světové obchodní výměny mnoho jiného než suroviny, které se těží na jejich území. Ceny přitom určují opět nejisté a zranitelné finanční trhy. Navíc bohaté státy spotřebují podstatně více surovin než chudé, protože jejich průmysl je rozvinutější. Často také dokážou surovinu lépe zpracovat, protože mají modernější technologie než chudé státy. Není vůbec výjimkou, že do státu, který například prodal železnou rudu, se pak dovážejí drahé výrobky ze železa z té samé rudy. Přidanou hodnotu, zpracování, provedl někdo jiný a je za to třeba zaplatit

Mnohé chudé státy se proto bouří. Považují podobný systém za nespravedlivý, protože nemohou dovézt moderní technologii, která by jim umožnila nerost zpracovat a výhodněji ho prodat. Míra přidané hodnoty práce je také jedním ze základních ukazatelů stavu jednotlivých ekonomik. Tryská-li vám ropa na zahradě a vy ji jen prodáváte, máte menší zisk. Dokážete-li z ní vyrobit benzin a naftu, můžete ji prodat dráž. Dokážete-li navíc vyrobit oleje, je to ještě lepší. A umíte-li vedle tohoto ještě vyrábět z té samé suroviny třeba plast a z něho další výrobky, jsou už vaše ceny podstatně vyšší, váš zisk také, ale musíte investovat do strojů, které to jsou schopné vyrobit, a do lidí, kteří to všechno vymyslí.

Investice

Ve světovém obchodě nejde jen o to, co prodat, ale i jak to vyrobit. Chudé země nemají dostatek peněz na rozvoj vlastních podniků, a jsou proto odkázány buď na přírodní podmínky (zemědělské plodiny, nerostné suroviny), nebo na někoho, kdo zaplatí výstavbu továren či dalších provozů a zaměstná místní lidi. Trendem posledních desetiletí je proto získávat tzv. přímé zahraniční investice, někoho (firmu či člověka), kdo přijde, postaví nebo koupí továrnu a začne vyrábět. Tím zaměstná místní lidí, platí daně a zároveň se výrobky ze země vyvážejí a prodávají.

Takové investice mohou být jedním ze základních hnacích motorů rozvoje. Má to však háček v tom, že investoři si mohou vybírat z globální nabídky míst, kde své továrny a montážní haly hodlají postavit. Místní vlády jim proto musí nabídnout co nejlepší podmínky, což bývá mnohdy kámen úrazu. Vláda příliš často ustoupí zahraniční společnosti v neprospěch vlastních obyvatel, kterým jsou pak upírána jejich práva. (Viz kapitola Politické procesy rozhodování.) Investoři mají také velmi často daňové úlevy, takže výsledek odvodu poplatků do státní pokladny neodpovídá původnímu očekávání. Investoři velmi často stavějí jen montážní závod, který mohou v případě, že se jim bude pracovní síla zdát příliš nákladná, lehce přesunout jinam kamkoliv ve světě. Příkladem takového přístupu mohou být továrny v Mexiku u hranic s USA, proslulé maquiladoras. Většinou jde skutečně jen o velké dílny, kde smontují výrobky ze součástek vymyšlených a vyrobených jinde, a výrobky se odvezou do USA, kde se prodají za vysokou cenu. Výrobci tak využívají

velmi nízkých nákladů na pracovní sílu. V posledních letech však zjistili, že by se jim vyplatilo montovat výrobky až v Asii, kde je pracovní síla ještě lacinější a místní vlády vůči svým občanům ještě drsnější, protože jim například nepovolují organizovat se v odborech. V České republice je firem využívajících především levnou pracovní sílu také celá řada. Například továrna Panasonicu v Plzni je v podstatě montážní halou, stejně jako u řady jiných firem.

Česko a další země střední Evropy mají větší podíl jiného typu investic: investic, které vedle montáže zavádějí výzkum a vývoj, jenž využívá levnou pracovní sílu, která je však oproti světovému průměru vzdělanější. Takové investice jsou už podstatně náročnější a dlouhodobější. Proto když zahraniční investor postaví továrnu a vedle ní založí výzkumné centrum, lze počítat s tím, že do země přišel na desetiletí. V Česku může být příkladem boj o výrobnu motorů v automobilce Škoda. Jakmile by se totiž do škodovek začaly montovat motory vyvinuté a vyrobené jinde, ztratila by automobilka velkou část samostatnosti, kterou v koncernu má. Do Maďarska například přesunula část svého vývoje a výzkumu automobilka Audi, což je pro maďarské inženýry velká výzva a možnost a pro ekonomy známka toho, že automobilka počítá s dlouhodobým působením v zemi.

Česká vláda však do výzkumu, vzdělání a vývoje investuje málo a je možné, že čeští pracující tuto výhodu vzdělané pracovní síly brzy ztratí. To je dilema mnoha chudých zemí, které se stávají pouhou dílnou velkých firem, protože tyto firmy neinvestují přímo do vzdělání, jen do vlastního výzkumu a vývoje. Stát má nezastupitelnou roli, aby vytvářel prostředí pro vzdělávání a vlastní výzkum a vývoj, na který pak lze napojit výrobu. Příkladem firmy, která působí takto globálně, je třeba švédský nábytkářský gigant IKEA. Návrhy vznikají v projekčních kancelářích v Evropě, ale většina výrobků nese označení „vyrobeno v Thajsku, Číně nebo Indonésii“.

Při pohledu na zahraniční investice nelze pominout ani pozitivní stránky, které přinášejí i krátkodobě zaměřené investice. Tyto pozitivní stránky jsou dost často zastíněny pozorností, jež je upřena na problematické případy. Investoři na mnoha místech podporují rozvoj určitých oblastí, platy, které dostávají místní lidé, podporují místní drobné podnikání a zároveň z nich jdou daně do pokladen místních správ.

Neoliberalismus

Od poloviny 80. let minulého století se do rozvojové politiky dostalo heslo, které se stalo všudypřítomným v 90. letech – neoliberalismus. S touto politikou přišly především mezinárodní finanční instituce a zastánci volného trhu. Podle jejich názoru přinese rozvoj komukoli prostá ekonomická úvaha, že soukromí vlastníci jsou nejefektivnější a co nejvolnější trh umožní každému najít si tu nejlepší parketu k vydělávání peněz. V rámci tohoto konceptu se privatizovalo všechno možné, zejména v zemích, které se osvobozovaly z koloniální nadvlády, z diktatur, ze socialistických experimentů. Liberalizace šla ruku v ruce s demokratizací, ale většina institucí, které v zavedených bohatých demokraciích dokážou regulovat i divoká tržní pravidla, v křehkých nových státech neexistovala nebo nefungovala správně. Výsledkem potom bylo, že se v mnoha zemích privatizovaly třeba i veřejné služby, které tradičně zajišťoval stát, pro které ve společnosti neexistovala náhrada a které se privatizací a zvýšením cen staly pro mnoho občanů nedostupnými. Často jde o zdravotnictví, o přístup k elektřině nebo k pitné vodě; stát je sice spravoval špatně, ale mnohdy byla základní úroveň služeb zajištěna všem. Po privatizaci, často navíc zneužité místními i zahraničními investory, kterým stát ustoupil či slevil nebo s nimi uzavřel nevýhodné smlouvy, prudce stouply ceny služeb nebo klesla jejich kvalita. V chudých zemích se proto nyní často proti zamýšlené privatizaci takových veřejných služeb protestuje. V Peru na podzim 2003 protesty obyvatel v jednom z regionů donutily vládu zastavit zamýšlenou privatizaci energetické sítě.

Privatizace se nevyhnula ani bohatým zemím. Britská premiérka Margaret Thatcherová prosadila například privatizaci železnic, ale přitom sami Britové nyní přiznávají, že soukromé společnosti málo investují do údržby tratí, že kvalita spojení a s ním poskytovaných služeb je horší.

Liberalismus, představující především volnou soutěž, bývá označován za hlavní motor ekonomiky. Do protikladu dává soukromé společnosti a společnosti řízené státem, které bývají mnohdy neefektivní. Je to základní a dlouholetý spor ekonomů, který se táhne už od dob velké krize ve 30. letech minulého století, kdy až razantní zásahy státu vymanily z recese Spojené státy, do té doby žijící právě v podmínkách co nejméně regulované a státem ovládané ekonomiky. Ve vyspělejších zemích, jako

jsou evropské, zřejmě platí, že menší zásahy státu jsou lepší. Země disponují lepší administrativou, většinou v nich funguje soudnictví, klíčové pro vytváření podmínek pro svobodné podnikání, pravidla jsou průhlednější, a tudíž lze podnikání ovlivňovat nepřímo zákony a vytvářením prostředí, nikoli přímo vlastnictvím společností (i když si třeba tradičně centralistická Francie udržuje velký státní podíl v mnoha podnicích, například v automobilkách).

Na druhou stranu osvícená státní správa a státní vlastnictví mohou být výhodou tam, kde instituce vytvářející průhledné a odpovědné podnikatelské prostředí nefungují nebo jsou v zárodcích. To je případ mnoha chudých zemí, problémem pak je způsob a forma vlády, a tím pádem i správy. Liberálové vytýkají státní moci, že je nepružná v managementu podniků, vytváří podmínky pro klientelismus (například výhodné zaměstnávání příbuzných nebo členů vlastní strany, kteří se odvděčují hlasováním ve volbách) a korupci (část zisku plyne do stranické pokladny manažera, kterého dosadila vládní strana) a nesoustřeďuje se na modernizaci a vytváření zisku. Zastánci státního vlivu zase vytýkají liberálům, že se neohlížejí na okolnosti podnikání, že jednoznačně preferují zisk například před veřejnou službou (v případě takových firem, které vykonávají veřejnou službu, jako je třeba zdravotnictví), kterou mají zajišťovat.

V diskusi obou stran by se dalo pokračovat donekonečna, na téma státní versus soukromé vlastnictví byly napsány stohy knih. Obecně platí, že každá země nebo region by měly k otázce ekonomického rozvoje, hledání místa ve světové obchodní výměně a managementu přistupovat především po pečlivé analýze vlastního postavení a možností a s přihlédnutím k místní tradici a schopnostem. Slepě aplikovat cizí poučky se ukázalo v mnoha případech jako nešťastné.

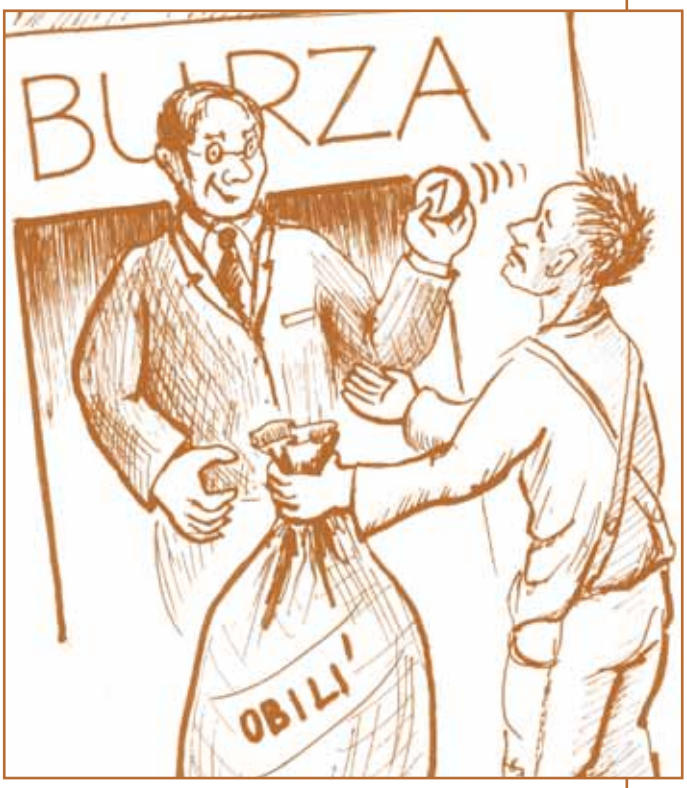

Literatura

LITERATURA V ČESKÉM JAZYCE:

Urban, L. a kol. **Hospodářská politika.** Praha: Victoria Publishing, 1994.

Lafontaine O., Müllerová C. **Žádný strach z globalizace.** Praha: ÚMV, 1999.

Stiglitz, J. **Jiná cesta k trhu.** Praha: Prostor, 2003.

CIZOJAZYČNÁ LITERATURA:

Klein, N. **No Logo.** Picador USA: 2002.

Graf: obchodní směna se celosvětově intenzifikuje

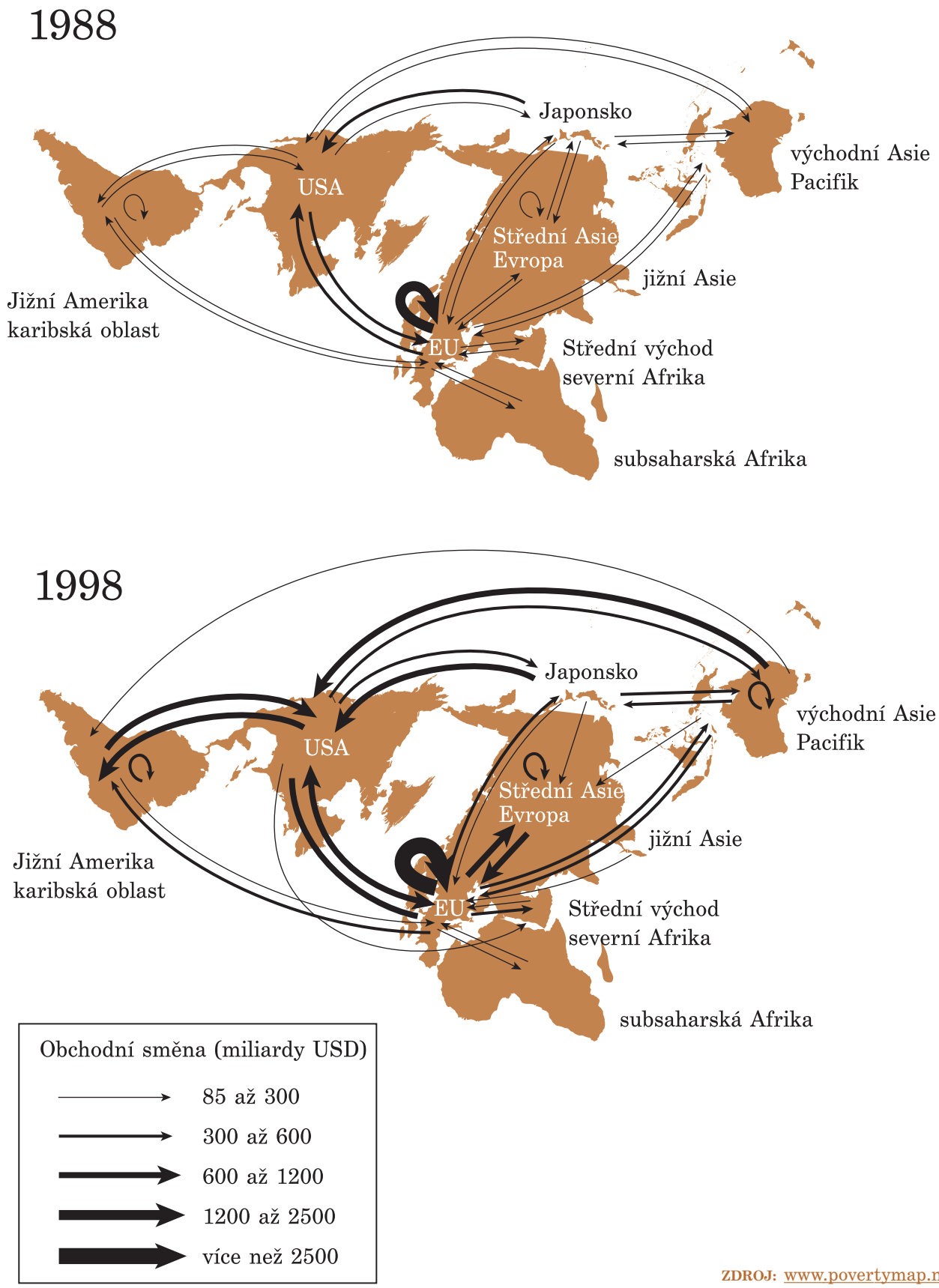

ZDROJ: www.povertymap.net

Aktivita:

STROMY, NEBO KŘESLA?

PŘEDPOKLÁDANÝ PŘÍNOS:

Studenti si uvědomí, že podíl lidské práce zvyšuje hodnotu produktu.
Studenti pochopí, že rozvojové země nevyužívají své přírodní bohatství efektivně.

Cíle:

KOGNITIVNÍ:

- Studenti navrhnou a diskutují nejefektivnější způsob využití přírodních zdrojů.

POSTOJOVÉ:

- Studenti ocení význam vzdělání a zkušenosti pro efektivnější využívání zdrojů.

Postup:

PŘEDPOKLÁDANÝ ČAS:

45 min

POTŘEBUJEME:

Kartičky s pojmy, postery pro jednotlivé skupiny, případně nástěnnou mapu světa.

TIP NA ROZDĚLENÍ DO SKUPIN: Na podlahu rozložte cca 50 – 100 nastříhaných kartiček s následujícími pojmy: dřevo, ropa, zlato, ruda (železná). Vyzvěte studenty, aby postupně obraceli kartičky v rychlém sledu za sebou. Kartičky jednotliví studenti shromažďují a po sesbírání všech vytvoří skupiny podle toho, které suroviny mají nejvíce.

Mohou vzniknout nestejně velké skupiny – ty ilustrují různý počet zemí (území) s daným přírodním bohatstvím (V konkrétních případech zvažte únosnost velikosti skupin pro další práci.)

1. ČÁST

Zadávejte postupně otázky a studenti zapíší své návrhy na postery.

- Co se dá všechno s danou surovinou dělat? (ke konkrétním výrobkům směřuje až další dotaz)
- Co se dá z dané suroviny vyrobit?
- Co je potřeba k výrobě použít (nástroje, stroje)?
- Co je potřeba znát a umět?
- Proč z dané suroviny něco vyrábět?
- Komu se budou výrobky prodávat?

2. ČÁST

O jednotlivých odpovědích společně diskutujte. Z diskuse mj. vyplyne: nejefektivnější způsob využití surovin, pestrost výrobků a produktů s různým podílem lidské práce, umu, techniky a znalostí.

3. ČÁST

Před závěrečnou reflexí vyvěste postery na viditelné místo.

OTÁZKY PRO ZÁVĚREČNOU REFLEXI:

Existují země, které vyrábějí a vyvážejí pouze finální výrobky? Které a proč? Existují země, které vyvážejí základní suroviny? Které a proč? Jakou výhodu přináší finalizace produktu pro danou zemi? Co potřebují k tomu, aby byli schopni produkt finalizovat?

Zde můžete využít mapu světa: studenti mohou lokalizovat oblasti výroby, vývozu a dovozu a naznačit směry pohybů surovin, zboží a kapitálu v celosvětovém měřítku.

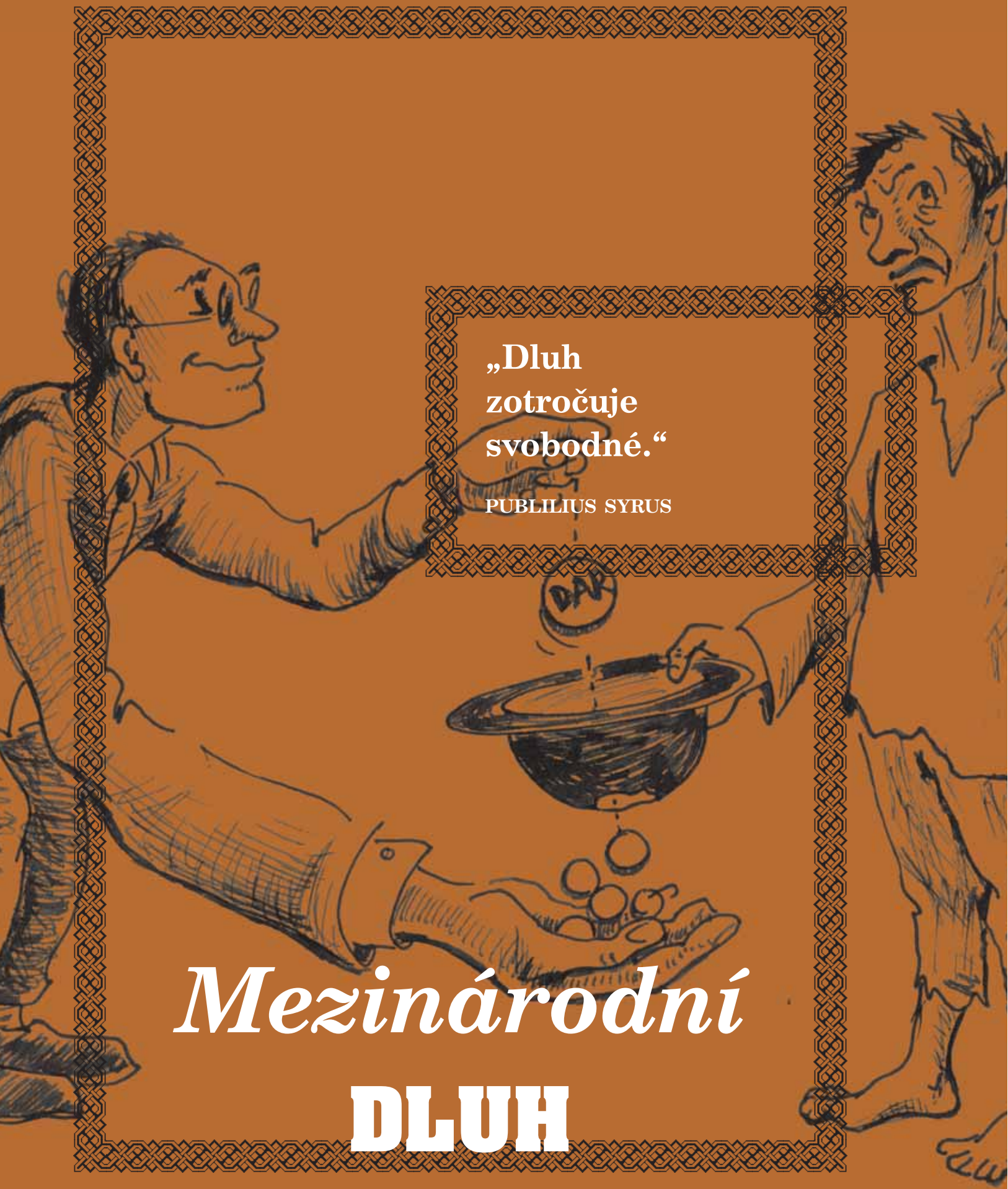

„Dluh zotročuje svobodné.“

PUBLILIUS SYRUS

Mezinárodní DLUH

SHRNUTÍ KAPITOLY:

Jedním z nejpalčivějších problémů, s nímž se potýkají málo rozvinuté země, je astronomická zadluženost. Tyto dluhy ohrožují samu existenci mnoha států a jejich obyvatele ženou do stále větší chudoby. Dluhy a z nich pramenící nedostatek kapitálu znemožňují nejen jakýkoli ekonomický rozvoj, ale zároveň omezují přístup obyvatel ke vzdělání a k základním životním potřebám. Tenčící se příjmy nejzadluženějších a nejchudších zemí stačí sotva na splácení úroků a nezbývá dostatek prostředků například na zdravotnictví a boj s pandemiemi, jako je HIV/AIDS, malárie, tuberkulóza a malomocenství. Již dvacet let se pokoušejí mezinárodní finanční instituce, OSN, vlády nejbohatších zemí, rozvojové země i nevládní organizace hledat řešení.

Bez ohledu na to, jak hluboce se v České republice někdo zadluží, může konfiskace majetku zajít jen k hranici sociální únosnosti. Zůstává právo na životní minimum, na vzdělání dětí, na zdravotní péči. Na mezinárodní úrovni však platí jiná pravidla. Pro obyvatelstvo dlužnických zemí Jihu neplatí žádné zajištění existenčního minima: výživa, vzdělání, zdravotní péče, pracovní místa – vše je obětováno splácení dluhů.

Co může znamenat otálení vlád rozvinutých zemí v otázce prominutí dluhů pro postižené, se můžeme dočíst ve Zprávě o vývoji lidstva z roku 1997 – Rozvojového programu OSN (UNDP):

„Chudé země s vysokou mírou zadluženosti potřebují okamžitou úlevu, nikoliv sliby do budoucna. Citelná úleva pro 20 nejvíce zadlužených zemí by stála mezi 5,5 až 7,7 miliardy dolarů; to je méně než cena jednoho bombardéru Stealth nebo přibližně stejně tolik jako výstavba zábavního parku Eurodisney ve Francii. Tyto poměrně malé finanční náklady jsou v příkrém rozporu se strašlivými lidskými důsledky pokračující nečinnosti. Skupina sedmi (G7) a brettonwoodské instituce by si měly vytknout za cíl vyřešení krizové zadluženosti nejchudších zemí do roku 2000. To by však muselo být doprovázeno zvláštními opatřeními, aby se snižování zadluženosti stalo zároveň snižováním chudoby a priority zainteresovaných zemí byly orientovány na cíle rozvoje celého lidstva. Pokud by byly vysoce zadlužené země zbaveny každoročních dlužních splátek, mohly by být tyto prostředky použity na investice, které by v Africe mohly zachránit do roku 2000 život zhruba 21 milionům dětí a umožnit přístup k základnímu vzdělání 90 milionům dívek a žen.“

JAK VZNIKLY ENORMNÍ DLUHY CHUDÝCH ZEMÍ

Následky zadluženosti nesou především chudí, kteří nejvíce trpí úspornými opatřeními, k nimž se uchylují vlády v situaci, kdy jsou nuceny splácet příliš vysoké dluhy. Následkem je nezaměstnanost, zánik drobného podnikání, snižující se průměrná délka života, vzrůstající dětská úmrtnost a zhroucení zdravotního a vzdělávacího systému. Spory o příčiny krizové zadluženosti jsou velmi časté. Základní příčiny by bylo možné rozdělit na vnější a vnitřní.

Vnější příčiny krizové zadluženosti

Mnozí lidé se domnívají, že jedním z důvodů krize je právě rozpad koloniálních mocností, úpadek starých koloniálních pořádků a jejich ekonomické infrastruktury. To je ovšem jen část reality, která vedla k ekonomickému zaostávání a zadlužení. Kolonie byly primárně zdrojem surovin a nerostného bohatství. Koloniální mocnosti investovaly jen tolik, aby udržely v chodu místní infrastrukturu včetně ozbrojených složek. Současně byl omezen přístup k vyššímu vzdělání pro větší počet obyvatel kolonií, kteří měli zůstat v podřízeném postavení. Z dlouhodobého hlediska se tak vytvořila dvojí závislost na metropoli: dodávky hotového zboží, často vyrobeného ze surovin kolonie v metropoli, a nedostatek vzdělání, zejména vyššího, vedly k dlouhodobému nedostatku elit či nemožnosti jejich vzniku. To se projevilo špatným nebo chaotickým řízením mnoha států po získání nezávislosti.

Již v meziválečném období si některé koloniální mocnosti začaly uvědomovat, že pouhé využívání zdrojů nevede k udržitelné koloniální politice, a začaly zvyšovat investice do rozvojových projektů. Nicméně tento krok přišel pozdě a po 2. světové válce se především v Africe občanská, odborová a nacionalistická hnutí jednoznačně rozhodla požadovat nezávislost svých zemí. K tomu přispěly i starosti mocností s poválečnou rekonstrukcí a liberalizační proudy v evropské politice.

Dekolonizace proběhla celkem úspěšně a moci se často ujaly prodemokratické režimy, které navíc lákaly experimenty se socialismem, který se jevil jako životaschopná alternativa koloniálního uspořádání. V mnoha zemích však byly zavedeny rovnou režimy levicového autoritářského typu, o jejichž přízeň se v rámci globálního boje o mocenskou rovnováhu ucházela jedna nebo druhá mocnost. Na přelomu 60. a 70. let navíc došlo v několika zemích k vojenským převratům, které byly často podporovány či minimálně pozitivně přijímány jedním ze soupeřících táborů.

Některé země mohly často profitovat z bohatých přírodních zdrojů, jiné se orientovaly především na zemědělství. Nové pesticidy, např. DDT (jehož nebezpečí bylo tehdy tragicky podceněno), stroje a technologie na levnou naftu přinášely optimistické vize budoucnosti. Rychle narůstal počet škol všech typů, zvýšila se gramotnost, zlepšily se životní podmínky i stav lidských práv.

V polovině 60. let věřilo mnoho západních i východních ekonomů a politiků, že by rozvojové země mohly vybudovat svá hospodářství velmi rychle za pomoci půjčeného kapitálu. Optimismem naplnění ekonomové z brettonwoodských institucí (viz kapitola Mezinárodní instituce) byli přesvědčeni, že díky nově vybudovanému hospodářství tyto země významně zvýší svůj export a jejich příjmy umožní v průběhu několika málo desetiletí splatit veškeré dluhy. Díky těmto soudům poskytovaly instituce jako Organizace spojených národů pro výživu a zemědělství (FAO) nebo Světová banka rozsáhlé podpory a půjčky na investice do zemědělství, těžebního průmyslu a dopravní infrastruktury.

Ropné krize

Velké problémy přinesly ropné krize. V říjnu 1973 napadl Egypt Izrael. Již během války se cena ropy zdvojnásobila a stoupla z 1,5 na 3 americké dolary za barel. Arabské země vyvážející ropu uvalily ropné embargo na všechny země podporující Izrael. To zvedlo v lednu 1974 cenu barelu ropy až na 12 dolarů. A cena ropy rostla dále. To byl první šok nejen pro bohaté, ale i pro všechny rozvojové země. Jejich ekonomiky orientované na ropné technologie dostaly první z těžkých ran.

Paradoxně se objevilo nové řešení. Na vysokých cenách ropy začaly rychle bohatnout arabské země, které měly najednou obrovské objemy volných finančních prostředků – petrodolary. Jejich majitelé hledali pro tyto peníze rychlé uplatnění. Půjčky chudým zemím na nízký úrok vypadaly jako snadné řešení k překlenutí krize. Po dohodě mezi Egyptem a Izraelem v Camp Davidu již nikdo nevěřil, že se cena ropy může dále zvyšovat. Světové automobilky zastavily vývoj alternativních pohonů a opět se zpomalily i vládní výzkumy obnovitelných zdrojů energie. Cena ropy však rostla. V roce 1979, na začátku íránsko–irácké války, dosáhla 40 dolarů. Během sedmi let tak došlo k šestadvacetinásobnému zvýšení ceny suroviny, která byla pro rozvojové země životně důležitá.

Od 70. let navíc začaly klesat ceny všech ostatních surovin, na nichž byly rozvojové země závislé. Ekonomiky těchto zemí byly budovány především na vývoz surovin a jen velmi málo z nich na produkci finálních výrobků s vysokou přidanou hodnotou. Ty se stále většinou dovážely za drahocenné devizy z bývalých koloniálních mocností.

Mnoho rozvojových zemí bylo těmito krizemi silně poškozeno, neboť na rozdíl od průmyslových zemí měly malé či žádné možnosti čelit nastávajícím problémům. Vzhledem k tomu, že získávaly převážnou část zahraniční měny například z prodeje bavlny, kávy, čaje nebo mědi, nebyly schopny během několika málo let změnit svůj sortiment a vyvážet jiné suroviny nebo výrobky. Zvláště když ještě neměly splacené dluhy za vybudování průmyslu, který se ukázal jako ztrátový. Západní země, které v té době také čelily krizi, navíc uzavřely své trhy dovozu zboží z rozvojových zemí, čímž se na krize Jihu ještě prohloubila.

Po nástupu Ronalda Reagana do Bílého domu v roce 1980 zahájily USA masivní zbrojní program. K tomuto účelu potřebovaly obrovské půjčky, což znamenalo zdražení úvěrů na světovém trhu. Úroky prudce vzrostly. Vlivem vysoké úrokové politiky se zásadním způsobem zvedly úrokové sazby na mezinárodních kapitálových trzích. Znamenalo to nejen ztíženou dostupnost dalších úvěrů, ale také zdražení již existujících dluhů. To bylo pro rozvojové země dalším ztížením již složité situace. Klesající ceny surovin a vývozních plodin a stoupající ceny ropy neumožňovaly mnoha zemím splácet půjčky na průmyslové technologie a infrastrukturu. S vírou, že se podmínky změní, neodpovědně posilovanou mezinárodními finančními institucemi, si půjčovaly další peníze na splátky starých úvěrů.

Vnitřní příčiny krizové zadluženosti

Vedle vnějších příčin krizové zadluženosti existuje také řada chyb, kterých se vědomě či nevědomě dopustily některé vlády rozvojových zemí. V mnoha zemích byly financovány neefektivní projekty, které nemohly přežít bez subvencí. Za pomoci úvěrů byly financovány projekty ekonomicky nepřínosné, které byly často zadávány na základě korupce a ze kterých významně profitovaly dodavatelské firmy v průmyslových zemích. Část úvěrů putovala přímo do kapes (či na zahraniční konta) zkorumpovaných vládních úředníků. Další část byla vynaložena na nákup zbraní v průmyslových zemích, a proto nemohly být efektivně využity na rozvoj zemí. Z korupce měly velký přínos především diktátoři vládnoucí v mnoha rozvojových zemích a úzká skupina jejich věrných, dále potom firmy z bohatých zemí.

Většina méně rozvinutých zemí se také potýkala s vlastními politickými problémy, především s diktaturami nejrůznějších typů. Cílem diktátorů, junt či autoritářských režimů bylo udržet se u moci, což převažovalo nad jejich zájmem o rozvoj vlastní země. Tyto režimy využívaly úvěrů, a to i těch rozvojových, k upevnění své moci, na podporu represivních složek a armády. Řada úvěrů byla využita pro politické projekty, které byly často ekonomicky nesmyslné, ale pomohly vládcům získat podporu obyvatel. Z mnoha úvěrů byly financovány války s okolními státy. Po pádu či útěku diktátorů zůstaly vládám jen astronomické dluhy a rozvrácené hospodářství. I v tomto soupeření hrálo roli bipolární rozdělení světa: mocnosti podporovaly režimy jim blízké a benevolentní úvěrovou politikou je v podstatě uplácely. Příkladem může být Kuba, která se stala závislou na půjčkách a dodávkách materiálu ze Sovětského svazu. Po jeho rozpadu tak výrazně utrpělo i její hospodářství.

Studená válka a nelegitimní dluhy

Varšavská smlouva a NATO v Evropě vedly studenou válku. Své nepřátelství však přenášely i do jiných částí planety, kde si zkoušely své zbraně i strategii a taktiku. Studená válka byla v Africe i na dalších kontinentech válkou velmi horkou. Československo hrálo v této válce nepříjemně důležitou roli jako jeden z největších vývozců zbraní.

Obě strany se snažily přetáhnout do svého tábora co nejvíce dalších zemí. Dělaly to různě. Pomáhaly vést války s domácími nepřáteli, demokratickými či nedemokratickými, i s nepřáteli vnějšími. Poskytovaly hospodářskou pomoc a také úvěry. Oběma stranám bylo tehdy jedno, že vládci půjčené peníze zneužívají, že jejich velká část mizí v korupčních sítích, že za ně vlády nakupují zbraně či rezidence v Evropě a Americe. Mnozí diktátoři po pádu režimu uprchli i s penězi a dluhy z úvěrů zůstaly novým vládám, které se snaží rekonstruovat dlouholetými konflikty zničené země.

Chyby mezinárodních finančních institucí a vlád průmyslových zemí

Velký podíl na současné krizi nesou i mezinárodní finanční instituce (viz Kapitola Mezinárodní instituce) svými prognózami rozvoje světového hospodářství, podle nichž se mnohé rozvojové země soustředily na těžbu surovin a pěstování monokultur a jen málo rozvíjely výrobu finálních výrobků. Chyb se dopustily také průmyslové země při podpoře nesmyslných megalomanských projektů. Mnohdy nedošlo k zahájení výroby, ale spolykané miliardy musí dodnes zadlužené rozvojové země splácet (např. hutě v Karachipamba v Bolívii nebo jaderná elektrárna Bataan na Filipínách). Při realizaci některých projektů byla dokonce porušována lidská práva, lidé byli násilím vystěhováváni a byla omezována svoboda jejich projevu, a to i násilím – např. přehrady Sagar Narmada a Sardar Sarovar v Indii. U mnoha projektů musela být pod tlakem světové veřejnosti podpora SB a MMF ukončena.

Důsledky krizové zadluženosti

Z případových studií celosvětové kampaně za urychlené řešení krizové zadluženosti „JUBILEE – Milostivé léto“ vyplývá, že nadměrné zadlužení vyvolává a zesiluje enormní ekonomické, sociální a politické problémy dlužnických států. Tyto problémy lze pozorovat v sedmi různých oblastech:

1) TLAK NA EXPORT: Pro splácení vysokých splátek věřitelům je zapotřebí deviz, které lze získat jen exportem. Dlužnická země tedy musí podporovat svůj exportní sektor. To se děje na úkor hospodářství zaměřeného na lokální, domácí potřeby. Často jsou tak cenné zdroje, které zadlužené země vlastní (nerostné suroviny, dřevo, atd.), vyváženy jako splátky dluhu, aniž by mohly být využity na rozvoj země (např. nákup léků či technologií).
2) ODBOURÁVÁNÍ SOCIÁLNÍCH VÝHOD: Řada zadlužených zemí vydává víc peněz na splácení dluhů než na vzdělání a zdravotnictví. Veřejné služby, jako je zásobování vodou a elektřinou, jsou privatizovány, jejich dostupnost pro všechny obyvatele se výrazně zhoršuje.
3) PENÍZE Z ROZVOJOVÉ POMOCI NA SPLÁCENÍ DLUHŮ: Peníze určené na rozvojovou pomoc musí být ve stále větší míře používány na umořování dluhů. Africké země na jih od Sahary vydávají už víc než polovinu bilaterálních úvěrů na dluhovou službu.
4) NEZAMĚSTNANOST: Vysoké výdaje na splácení dluhů nutí dlužnické země k úsporám ve veřejných rozpočtech. Snižováním počtu pracovníků ve veřejných službách, škrtáním podpor pro drobné podnikání a privatizací státních podniků roste nezaměstnanost.
5) ODRAZOVÁNÍ INVESTORŮ: Země není schopna investovat do infrastruktury. Spolu s hrozícím domácím zvýšením daní a rostoucími úroky to odrazuje domácí i zahraniční soukromé investory. Ti se také obávají, že devizy, které má země k dispozici, budou použity především na umořování starých dluhů.
6) ÚNIK KAPITÁLU: Investoři odcházejí, protože nemají dostatek důvěry v hospodářskou stabilitu vysoce zadlužených zemí.
7) NIČENÍ ŽIVOTNÍHO PROSTŘEDÍ: Proexportní tlak nutí zadlužené země stále více rabovat přírodní zdroje. Důsledkem je ničení životního prostředí, například těžbou tropického dřeva.

Nelegitimní dluh

„Nelegitimní dluh“ je kategorie prosazovaná nevládními organizacemi, podle nich by především tyto dluhy měly být odpuštěny. Světová banka tento koncept neuznává.

Úvěr poskytnutý představiteli despotického režimu k udržení jeho moci je dluhem tohoto představitele, a ne dluhem státu.

Stát nenese odpovědnost za dluh, u nějž nebyly splněny všechny zákonné podmínky pro jeho přijetí dané legislativou.

Nelegitmním dluhem je i úvěr poskytnutý proti zájmu obyvatel a sloužící k potlačení jejich práv.

Důsledky krizového zadlužení pro Jih

Důsledky předlužení trpí především chudí. Jsou nejvíce postiženi úspornými opatřeními vlád, které musí splácet své dluhy. Přesto musí řada zadlužených zemí vydávat více peněz na splácení dluhů než na zdravotnictví a školství. Největší sociální zátěž zpravidla nesou ženy, protože mají na starosti obživu a každodenní chod rodin. To znamená, že musí vyrovnávat rostoucí životní náklady při současně klesajících reálných mzdách a při absenci sociální sítě zvýšeným pracovním úsilím. Mnoho žen na Jihu se o to snaží v zemědělství nebo jako obchodnice či drobné podnikatelky. Nasazují všechnu svou vynalézavost a pracovní sílu, aby obstaraly potraviny, aby poslaly děti do školy a nakoupily léky pro staré a nemocné.

V nejchudších vysoce zadlužených zemích
- je předpokládaná délka života o 25 let kratší než v bohatých zemích.
- je podíl negramotných o 40 % vyšší než v bohatých zemích.

Dluhy a oddlužení v historiii

V moderní historii nalezneme několik precedentů, jak byly řešeny na mezinárodní úrovni dva nejzásadnější problémy, totiž legitimita dluhů a reálná schopnost věřitelských států splácet dluhy.

ZRUŠENÍ NELEGITIMNÍCH DLUHŮ

S odvoláním na nelegitimitu odmítly v roce 1841–1842 státy Michigan a Mississippi vyplácet státní dluhopisy s tím, že byly vydány v rozporu s ústavou, a Florida odmítala platit federální vládě dluh proto, že v době jeho vzniku byla pod federální správou, a odpovědnost tedy měla převzít federální vláda.

Když roku 1898 získaly USA ve španělsko-americké válce Kubu, požadovalo Španělsko zaplacení kubánských dluhů. USA však tyto dluhy označily jako nelegitimní, protože byly využívány proti zájmu kubánských obyvatel. To byl první průlom do mezinárodních pravidel. Až do té doby se uznávalo, že za státní dluhy nese odpovědnost stát a jeho obyvatelé, a nikoli režim.

V letech 1917–1919 se zmocnil vlády v Kostarice diktátor A. Tinoco, který si půjčil peníze od Kanadské královské banky. Po jeho útěku (i s penězi) vymáhala kanadská banka peníze na nové, demokraticky zvolené vládě. V arbitrážním řízení, které vedl W. H. Taft (27. prezident USA a poté předseda Nejvyššího soudu), byly tyto dluhy označeny jako nelegitimní, protože Kanadská královská banka si měla být vědoma toho, že peníze slouží k osobnímu prospěchu diktátora a jeho rodiny a k upevnění jeho moci.

Během 1. světové války půjčily americké banky mnoho prostředků válčícím stranám. V 30. letech se ukázalo, že až 1 miliarda půjčených dolarů je nelegitimní a nevymahatelná. Bankéři se obrátili na Senát, ale ten rozhodl v jejich neprospěch. Odůvodnil to tím, že půjčky byly poskytnuty přesto, že existovaly jasné důkazy o finančních i morálních problémech věřitelů a peníze byly často určeny k potlačení osvobozeneckých hnutí.

NESCHOPNOST SPLÁCET DLUHY

Když v roce 1891 vyhlásilo Portugalsko neschopnost platit více než 50 % svých dluhů, došlo mezi ním a jeho největšími věřiteli k dohodě. Anglie, Francie, Holandsko a Německo přijaly 50% zkrácení dluhové služby na pět let a nemovité záruky, přičemž se zavázaly, že suverenitu Portugalska nijak neomezí.

Oddlužení Německa a Bulharska po 1. světové válce nastalo pozdě a už nedokázalo zabránit hluboké krizi.

Zatím k nejrozsáhlejšímu oddlužení došlo po 2. světové válce a týkalo se Německa. Na začátku 50. let se mladá Spolková republika Německo potýkala s těžkými problémy. Jedním z nich byla i zátěž obrovské dluhové služby. Německo tehdy dlužilo 2,5 mld. dolarů z předválečné éry a 3,5 mld. dolarů z 2. světové války. V zájmu mírové rekonstrukce Evropy se mocnosti dohodly na odpuštění části těchto dluhů. V roce 1953 se USA zavázaly odpustit 67 % dluhů, na pět let zprostily Německo dluhové služby a splátky stanovily na 30 let s neměnným úrokem. Francie a Anglie odpustily 25 % dluhů a splátky s pevnými úroky stanovily na 20 let. Tak bylo dosaženo snížení dluhové služby na úroveň 5 % exportních příjmů, což je požadavek kampaně pro oddlužení nejchudších zemí. Německá vláda prohlásila, že ještě nikdy v historii neprojevili vítězové tolik šlechetnosti vůči poraženému. Tato šlechetnost se Evropě vyplatila.

- mají děti desetkrát menší naději dosáhnout pěti let věku než v bohatých zemích.
- je pravděpodobnost, že žena zemře v době těhotenství nebo při porodu, třicetkrát vyšší než v bohatých zemích.

ZDROJ: UNDP Human Development Report, 1998

Důsledky krizové zadluženosti pro Sever

Problém zadlužení a narůstající chudoby se však zdaleka netýká jen chudých zemí, jeho následky dopadají mnohdy dost tvrdě i na bohatší a bohaté země.

Již na začátku 90. let analyzovala novinářka Susan Georgeová ve své knize následky krizové zadluženosti pro průmyslové národy:

- NIČENÍ ŽIVOTNÍHO PROSTŘEDÍ: Tlak na růst devizové ekonomiky, která by umožnila splácení dluhů, vede v mnoha zemích k masivnímu ničení životního prostředí, které má celosvětové následky (např. masivní odlesňování v oblasti deštných pralesů přispívá ke snižování biodiverzity).
- NÁRŮST PRODUKCE DROG: Zbídačování obyvatel způsobuje v mnoha zemích rozšiřování osevních ploch pro pěstování drog.
- ZHROUCENÍ ODBYTIŠŤ: Zhroucení celých národních hospodářství v rozvojových zemích vede k úbytku odbytišť i pro firmy z rozvinutých zemí.
- OBČANSKÉ VÁLKY: Zbídačování způsobuje nárůst občanských válek a válek jako takových. Humanitární krize odčerpávají prostředky na rozvojovou spolupráci a roste potřeba mezinárodních vojenských intervencí.
- PŘÍLIV UPRCHLÍKŮ: Celosvětově stoupá počet uprchlíků, kteří se snaží uniknout před bezvýchodnou situací ve svých domovech. To s sebou nese potřebu dalších humanitárních intervencí a v zemích, kam se uprchlíci přesouvají, narůstá xenofobie a násilí.

Dosavadní pokusy o řešení

DLUHOVÝ MANAGEMENT VE SLEPÉ ULIČCE (DLUHOVÁ SPRÁVA) – Za počátek dlužnické krize se považuje srpen 1982, kdy Mexiko, tehdy druhý největší světový dlužník, nemohlo nadále plnit své platební povinnosti. Věřitelé reagovali rychlým krizovým managementem, aby Mexiku opatřili nové úvěry (fresh money) a odvrátili tak nebezpečí pro mezinárodní finanční systém. Jen o málo později musela zastavit své splácení dluhů Brazílie a řada dalších zemí. Špatné úvěry se opět převáděly, a tak se prostě umořování dluhu a splátky úroků posouvaly do budoucnosti, aby se v zájmu věřitelů udržela platební schopnost. Tím se však problém jen přesunuje a postižené země se stále více dostávají do začarovaného kruhu zadlužení. V tomto takzvaném dluhovém managementu pokračují věřitelé dodnes.

POKUSY O ŘEŠENÍ ZE STRANY VĚŘITELŮ – Poté, co bylo odpouštění dluhů dlouhou dobu kategoricky odmítáno, se začaly na konci 80. let názory měnit. V roce 1988 začali bilaterální věřitelé (vlády věřitelských zemí) poprvé uvažovat o částečném škrtnutí dluhů a otevřeli možnost odpuštění dluhů pro jednotlivé země až do výše 33 %. O osm let později bylo překročeno další tabu: poprvé se začaly projednávat i dluhy u multilaterálních věřitelů (MMF, Světová banka a regionální rozvojové banky) v rámci iniciativy HIPC. Argumenty, které byly vznášeny proti oddlužení rozvojových zemí, jsou následující:

- oddlužení je špatný signál pro zadlužené země, které by dluhy měly splatit.
- je to špatný precedent do budoucna pro země, které si budou půjčovat a počítat s odpuštěním dluhu.
- trestá ty země, které vedly zodpovědnou fiskální politiku, dluh splácely a nezadlužily se extrémně.

HIPC – HEAVILY INDEBTED POOR COUNTRIES (VYSOCE ZADLUŽENÉ CHUDÉ ZEMĚ) – Iniciativa HIPC vznikla v roce 1996. Tehdy Světová banka a MMF poprvé navrhly, že by země HIPC měly získat odpuštění dluhů při zahrnutí všech úvěrů. Tak byly zahrnuty nejen bilaterální dluhy států, ale poprvé také multilaterální dluhy vůči mezinárodním organizacím, především Světové bance a MMF (jednalo se o tzv. HIPC I). V roce 1999 bylo na summitu G7 odsouhlaseno zřetelné rozšíření: hranice zátěže zemí při splácení dluhů byla dále snížena. Částečného oddlužení mohlo dosáhnout až 36 zemí. Byl dán podnět k reformě podmínek oddlužení: odpouštění dluhů bylo podmíněno prováděním programů boje proti chudobě, k jejichž formulaci má docházet za účasti občanské společnosti (viz PRSP v kapitole Mezinárodní instituce).

Avšak žádný z dosavadních postupů dluhového managementu nepřinesl pro předlužené země Jihu únosné řešení. Vedoucí průmyslové národy sice pravidelně stanovují nové podmínky pro konverzi dluhů a částečná odpuštění dluhů, ale všechna tato opatření mají společné tři věci:

1. jsou odpouštěny převážně dluhy, které by stejně nikdy nebyly splaceny, aby se tím jistěji mohl inkasovat zbytek,
2. věřitelské vlády, sdružené v takzvaném Pařížském klubu, samy rozhodují o výši a podmínkách oddlužení; dlužnické země jsou vyloučeny z rozhodování o tom, zda a kolik dluhů bude odpuštěno.
3. životnost těchto opatření je relativně krátká; zpravidla trvá nejvýše tři roky, než se tyto iniciativy – vydávané za konečné řešení dlužnické krize – prokážou jako nedostatečné.

Řešení a prevence

Mezinárodní veřejnost, OSN, církve a humanitární a rozvojové organizace opakovaně volají po radikální redukci dluhů nejchudších zemí. Dluhy by podle nich měly být redukovány, jako tomu bylo v případě poraženého Německa v roce 1956, tak, aby dluhová služba (splátky a úroky) netvořila více než 5 % exportních příjmů. Za tímto účelem vznikla v roce 1997 největší mezinárodní kampaň Jubilee, která požadovala oddlužení nejchudších zemí do roku 2000 a vytvoření mezinárodních pravidel pro řešení mezinárodních dluhů. Petici na podporu těchto požadavků podepsalo 22 milionů lidí a podpořil ji i generální tajemník OSN, Světová rada církví a papež. Přestože se na začátku požadavky na oddlužení jevily jako naivní, začaly pod tlakem světové veřejnosti nejbohatší státy a mezinárodní finanční instituce o podmínkách oddlužení jednat.

Graf: Jak funguje „výměnný fond“?

Věřitelé a dlužníci se dohodnou, že výměnou za každý prominutý dolar investuje dlužník odpovídající protihodnotu do fondu, z něhož budou přímo profitovat chudí.

Dlužníci budou přispívat do výměnného fondu v národní měně.

Výbor pro rozdělování rozhoduje o výběru a rozdělování prostředků na projekty.

Budou prosazovány projekty pokrývající základní sociální potřeby.

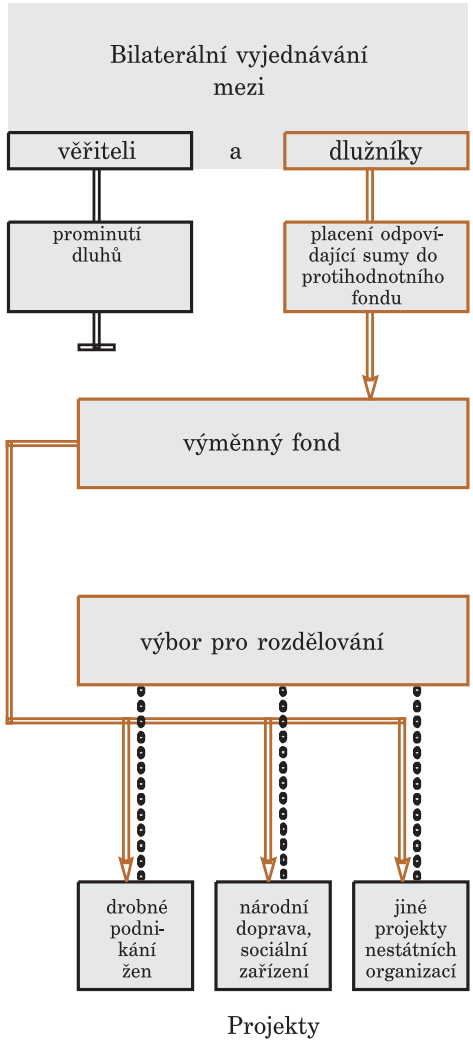

ODDLUŽENÍ PROSTŘEDNICTVÍM VÝMĚNNÉHO FONDU

Jako účinný nástroj se ukazuje oddlužení prostřednictvím výměnných fondů. Výměnné fondy jsou velmi efektivní především v těch zemích, kde hrozí nebezpečí, že po oddlužení budou příjmy zneužívány k jiným účelům, než je zlepšení životních podmínek obyvatel.

Výměnný fond – swap funguje tak, že zadlužená vláda dá k dispozici fond v národní měně, který odpovídá určité procentní výši dluhu. Z tohoto fondu jsou pak financovány sociální projekty, mikroúvěrové systémy pro malopodnikatele a zemědělce, projekty zaměřené na vzdělání či zdravotnictví. Za financování těchto projektů ze swapu jsou pak odpouštěny adekvátní částky dluhu. Důležitou podmínkou úspěchu je kontrola využívání těchto fondů prostřednictvím nevládních organizací či mezinárodních institucí.

SPRAVEDLIVÁ PRAVIDLA PRO VŠECHNY

Zatímco na úrovni občanských sporů je již přes tři tisíce let jasné, že spor mezi dlužníkem a věřitelem může vyřešit pouze nezávislý soudce, na mezinárodní úrovni nic takového neplatí. O osudu suverénního dlužníka (státu) rozhodují sami věřitelé, často bez přítomnosti dlužníka. Taková praxe platí ve Světové bance, Mezinárodním měnovém fondu i v Londýnském a Pařížském klubu.

Kdyby některá z vlád či bank uskutečnila podobné jednání s věřitelem na území svého státu, bylo by označeno jako kriminální počin. Proto je třeba vytvořit mezinárodně platná a závazná pravidla, která jasně definují rozhodčí pravomoci při řešení problémů kolem dluhů.

Jedním z návrhů je, že bude zaveden tzv. Čestný a transparentní arbitrážní proces – Fair and Transparent Arbitration Process (FTAP). Ten by měl

fungovat jako mezinárodní arbitráž. Obě strany si zvolí své arbitry a ti pak společně vyberou dalšího. Obě strany se zavážou, že budou výsledek arbitráže respektovat. Arbitráž je proces, v němž je spor mezi dvěma či více stranami rozhodován nezávislými rozhodčími – arbitry. Arbitráž vznikla ve středověku k řešení obchodních sporů. Od 18. století je používána i mezi státy, selžou-li ostatní diplomatické cesty.

Arbitráž musí být samozřejmě pod dohledem veřejnosti a strany sporu mohou předkládat nezávislé odborné expertizy. FTAP může řešit problém nelegitimních dluhů, platební neschopnost a splátkový kalendář. V rámci tohoto procesu by však mělo být vždy garantováno, že nebude ohroženo plnění základních úkolů státu, jako je vzdělávání, zdravotní péče, ochrana životního prostředí a zajištění základních životních potřeb pro obyvatele včetně přístupu k pitné vodě. Tyto výdaje musí tvořit životní minimum státu. Organizační struktura arbitrážní instituce by měla být pod OSN.

Další iniciativa požaduje, aby bylo v budoucnu vytvořeno mezinárodní insolvenční právo a mezinárodní insolvenční soud. Arbitráž či insolvenční soud jsou možností, jak vnést do dluhové krize spravedlnost a pořádek. Neodpovědné a korupční chování věřitelů by bylo eliminováno, protože dluhy takto vzniklé by mohly být označeny jako nelegitimní. Neodpovědné a korupční chování dlužnických vlád by rovněž bylo eliminováno, protože by dostávaly peníze jen na prověřené projekty a při rozporování by musely veřejně skládat účty za vynaložené peníze. Nezávislé rozhodování rovnoměrně rozkládá odpovědnost na dlužníka i věřitele, jak bývá zvykem ve všech rozvinutých společenstvích.

Chronologie neúspěšného dluhového managementu

- **1985 BAKERŮV PLÁN** – Americký ministr financí Baker navrhuje zajistit platební schopnost patnácti nejvíce postižených zemí poskytnutím nových úvěrů. Tím má být podpořen růst, který povede k umoření dluhů. Nové úvěry však plynou přímo do dluhové služby. Bakerův plán ztroskotal.
- **1988 TORONTSKÉ PODMÍNKY** – Na setkání zemí G7 v Torontu poskytují věřitelské vlády poprvé možnost odpustit bilaterální dluhy chudých zemí. Jako horní hranice odpuštění bylo stanoveno 33 % běžných plateb dluhové služby. Ukázalo se však, že je to nedostatečné.
- **1989 BRADYHO PLÁN** – Tato iniciativa, pojmenovaná podle amerického ministra financí Bradyho, měla snížit bankovní dluhy 39 nejvíce zadlužených zemí kombinací odpuštění dluhů a dluhových úlev, nových půjček a převedením části dluhů na podíly ve státních podnicích (Brady Bonds). Bradyho plán skutečně vedl k přechodnému ulehčení pro některé velké dlužníky se středními příjmy.
- **1991 LONDÝNSKÉ PODMÍNKY** – Na summitu zemí G7 v Londýně je zvýšena horní hranice odpuštění dluhů pro chudé země na 50 %. K překonání platební neschopnosti těchto zemí to nestačí.
- **1994 NEAPOLSKÉ PODMÍNKY** – Na summitu v Neapoli rozhodla G7 o dalším zvýšení kvóty odpuštění na 67 %. Poprvé mohou být redukovány nejen běžné platby, ale rovněž celková výše dluhu.
- **1995 INICIATIVA Z HALIFAXU** – G7 se na svém setkání v Halifaxu věnovala problému dluhů chudých, vysoce zadlužených zemí (HIPC) vůči multilaterálním věřitelům. MMF a Světová banka poté vyvinuly iniciativu HIPC (HIPC I), která se zabývá bilaterálními a multilaterálními dluhy.

Londýnský klub a Pařížský klub

LONDÝNSKÝ KLUB

Neformální sdružení asi 1000 mezinárodních obchodních bank, které jako věřitel jedná s dlužnickými zeměmi o soukromých úvěrech (bez veřejných záruk).

PAŘÍŽSKÝ KLUB

V současné době je to sdružení 19 věřitelských vlád za účelem jednání o restrukturalizaci a ulehčení dluhů. Dlužnická země je sice vyslechnuta, ale je vyloučena z rozhodování o tom, zda a jak k odpuštění nebo restrukturalizaci dluhů dojde. Klub se jmenuje Pařížský, protože se tato setkání konají jednou měsíčně na francouzském ministerstvu financí.

- **1996 LYONSKÉ PODMÍNKY** – Summit G7 v Lyonu vyzývá věřitelské vlády, aby podpořily iniciativu HIPC a pokročily dál, než stanovují podmínky stanovené v Neapoli. V roce 1998 byly Mosambiku jako první zemi v rámci iniciativy HIPC odpuštěny dluhy ve výši 80 %.
- **1999 KOLÍNSKÁ INICIATIVA** – Ukazuje se, že iniciativa HIPC je nedostatečná, jen šesti zemím se podařilo v rámci HIPC I dosáhnout částečného oddlužení. Na summitu G7 v Kolíně nad Rýnem bylo dohodnuto rozšíření iniciativy HIPC (HIPC II). Snížení přístupových bariér má umožnit 36 zemím odpuštění dluhu až do 90 %. Objem celkového odpuštěného dluhu měl být až 110 miliard dolarů (55 miliard již bylo slíbeno v rámci dřívějších iniciativ).
- **2002 SUMMIT G7 V KANANASKISU** – Kolínská iniciativa nedosáhla očekávaného výsledku. Do října 2002 bylo oddluženo pouze šest zemí. Přinejmenším jedna z nich má už zase vážné problémy s platební schopností. Na summitu G7 v Kananaskisu (Kanada) bylo přijato usnesení o dodatečném financování, které má vyplnit díry způsobené nerealistickými výpočty Světové banky a MMF.
- **2004** – Údaje o tom, kolik dluhu bylo již odpuštěno, je třeba důkladně zkoumat. V rámci iniciativy HIPC je nutné rozlišit, zda země dosáhly příslibu o odpuštění dluhu, nebo zda jim byl dluh skutečně odpuštěn. Informace o tom, kolik dluhu již bylo odpuštěno a kolik přislíbeno, je možné nalézt na webových stránkách organizace Jubilee.

Literatura:

LITERATURA V ČESKÉM JAZYCE:

Stiglitz, J. **Jiná cesta k trhu.** Praha: Prostor, 2003.

ODKAZY NA WEBOVÉ STRÁNKY:

http://www.jubilee2000uk.org – webové stránky organizace Jubilee, zasazující se o odpuštění dluhu chudým zemím

Aktivita:

KOLIK STOJÍ CHUDOBA?

PŘEDPOKLÁDANÝ PŘÍNOS:

Studenti si uvědomí, jak relativně nízké by mohly být náklady na řešení problematiky zadluženosti rozvojových zemí.

Cíle:

KOGNITIVNÍ

- Studenti vyjmenují základní fakta v problematice mezinárodního dluhu.
- Studenti porovnají výši nákladů na odstranění důsledků chudoby s cenou produktů bohatých zemí.

KOMUNIKATIVNÍ/KOOPERATIVNÍ

- Studenti se efektivně zapojí do skupinové práce.

Postup:

PŘEDPOKLÁDANÝ ČAS:

30 min

CO POTŘEBUJEME:

Fotokopie textu pro každého studenta, kopii plného znění textu na fólii.

1. ČÁST

Studentům rozdejte kopii textu a dejte jim potřebný čas na doplnění.

2. ČÁST

Vyzvěte studenty, aby diskutovali ve dvojicích o doplněných údajích. Jednotlivé dvojice sdělí svá stanoviska a ta zapisujte na tabuli/flipchart (zde můžete využít páru studentů k zaznamenávání údajů). Údaje se budou patrně značně lišit, dle situace komentujte, případně diskutujte.

Postupně odkrývejte na fólii doplněný text:

- 5,5 až 7,7 mld.
- Stealth bombarder
- zábavní park Eurodisney ve Francii
- zadluženosti
- snižováním chudoby
- rozvoj
- dlužních splátek
- 21 mil.
- 90 mil.

3. ČÁST

Skutečné údaje pravděpodobně povedou k širší diskusi, která podnítí zájem studentů o hledání příčin současného stavu. Na tuto aktivitu bude vhodné navázat dalšími činnostmi a informacemi, jež studenty seznámí s danou problematiku (viz text o dluhu). Je možné studentům zadat úkol, aby vyhledali na webových stránkách, jaké procento dluhu a v jakém celkovém objemu bylo odpuštěno (celkově či v jednotlivých zemích).

Chudé země s vysokou mírou zadluženosti potřebují okamžitou úlevu, nikoliv sliby do budoucna. Citelná úleva pro 20 nejvíce zadlužených zemí by stála mezi _____dolarů; to je méně než cena jednoho _____ nebo přibližně stejně tolik jako výstavba _____. Tyto poměrně malé finanční náklady jsou v příkrém rozporu se strašlivými lidskými důsledky pokračující nečinnosti. Řešení krizové _____by muselo být ovšem doprovázeno speciálními opatřeními, aby se snižování zadluženosti stalo zároveň _____ a priority zainteresovaných zemí byly orientovány na _____ celého lidstva. Pokud by byly vysoce zadlužené země zbaveny každoročních _____, mohly by být tyto prostředky použity na investice, které by v samotné Africe mohly v následujících třech letech zachránit život zhruba _____ dětí a umožnit přístup k základnímu vzdělání _____ dívek a žen.

Aktivita:

ŽEDLUZANOST

PŘEDPOKLÁDANÝ PŘÍNOS:

Studenti si uvědomí, jaké důsledky pro Sever má zadluženost Jihu.
Studenti si uvědomí, že i pro nás je výhodné řešit problémy zadlužených zemí.

Cíle:

KOGNITIVNÍ

- Studenti vysvětlí, jakým způsobem ovlivňuje zadluženost Jihu život obyvatel bohatého Severu.

KOMUNIKATIVNÍ/KOOPERATIVNÍ

- Studenti se prosadí při skupinové práci efektivním způsobem.

Postup:

PŘEDPOKLÁDANÝ ČAS:

30 min

Důsledky krizové zadluženosti chudých zemí pro bohaté státy:

IČNÍEN HTONÍOŽVI SOÍDPŘTSER

RNTSÁŮ EPDOUKRC GROD

UHRZOECÍN YDIBOŤTŠ

NBOSČÉKA KÁLVY

VŘILÍP PKCHŮLRÍU

CO POTŘEBUJEME:

Kopie zadání (viz rámeček).

1. ČÁST

Rozdělte studenty do dvojic, rozdejte kopie (viz rámeček) a zadejte následující úkol:

Sestavte jednotlivá slovní spojení popisující možné důsledky zadluženosti (každý řádek = jeden důsledek, písmena jsou zpřeházená pouze v jednotlivých slovech).

Dejte studentům dostatek času na vyřešení.

Výsledky práce zapište na tabuli.

2. ČÁST

Dvojice vepíší ke všem (či vybraným – zvažte, jak úkol zadat) oblastem odpověď na otázku:

- Jak si myslíte, že dochází k těmto jevům?
- Popište, jakým způsobem tyto jevy ohrožují Sever?
- Jak souvisí zadluženost chudých zemí s ničením životního prostředí?

3. ČÁST

Shromážděte názory studentů, případně zapište na tabuli. V následující diskusi se zaměřte na závažnost těchto procesů a uvádění konkrétních příkladů ze současného politického a společenského dění ve světě a u nás. V případě potřeby doplňte informace z textu kapitoly.

MOŽNÁ NÁVAZNOST (DOMÁCÍ ÚKOL)

Nalezněte v denním tisku konkrétní příklady těchto jevů a procesů.

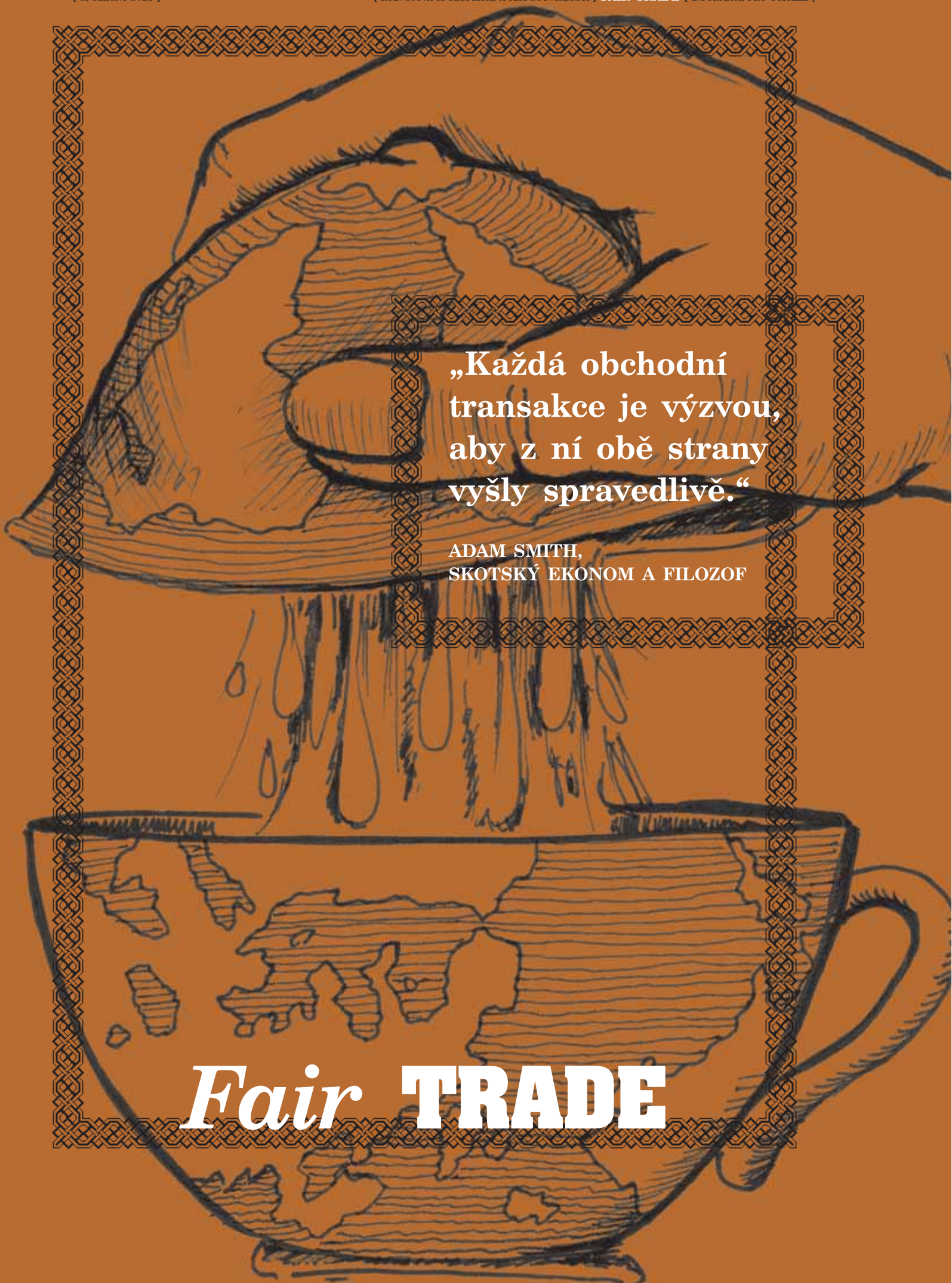

„Každá obchodní transakce je výzvou, aby z ní obě strany vyšly spravedlivě."

ADAM SMITH,
SKOTSKÝ EKONOM A FILOZOF

Fair TRADE

VOLNÝ OBCHOD – FREE TRADE

Mezinárodně organizovaný spravedlivý obchod je alternativou k mezinárodnímu obchodu, který je běžně nazýván volným obchodem (Free trade). Volný obchod je MEZINÁRODNÍ OBCHOD, KTERÝ NENÍ OMEZOVÁN PŘEKÁŽKAMI ZE STRANY VLÁD, JIMIŽ JSOU NAPŘÍKLAD CLA A DOVOZNÍ KVÓTY. Takto pojatý mezinárodní obchod by měl zajistit rovné podmínky všem podnikům a společnostem, aby své výrobky vyvážely do celého světa. Ve volném obchodě by pak měla rozhodovat jen kvalita výrobků a rozhodnutí nakupujících, zda si koupí ten, či onen výrobek. Cena takovým způsobem obchodovaných výrobků by měla být odrazem schopností výrobce, a nikoli vládním rozhodnutím, ze které země se budou které výrobky dovážet, v jakém množství a s jakými cly. To je však velmi idealistický pohled a v mezinárodním obchodě to tak ne vždy funguje.

Základním problémem je, že většina vlád se nechce zcela vzdát možnosti ovlivňovat ekonomiku uvnitř země, a snaží se proto omezit i vliv zvenčí. Vlády to dělají proto, aby měly větší příjmy z daní a aby mohly řešit i takové problémy, jakými jsou nezaměstnanost či rozvoj méně rozvinutých regionů. Za tímto účelem se vlády snaží podporovat vlastní producenty a omezují dovoz, který by konkuroval produktům vyráběným doma, různými způsoby: výší cel, stanovením maximálního množství dovezených výrobků nebo zpřísněnými pravidly pro povolování dovozu – stanovováním zdravotních či bezpečnostních podmínek práce aj. Výrobci a obchodníci z bohatých států jsou tak zvýhodněni před producenty a obchodníky ze států chudších. Chudší státy se jednak v obavách před odlivem investorů a obchodníků velmi často podbízejí, jednak si kvůli své ekonomické situaci vlády nemohou dovolit poskytovat takové podpory a dotace, jako je tomu v bohatých zemích, a také nemohou přijímat odvetná opatření, například odvetné zvýšení cel nebo snížení dovozních kvót, protože jejich postavení v mezinárodním obchodě by tím utrpělo a obrátilo by se proti nim.

Cílem Světové obchodní organizace (WTO) je vytvářet pravidla pro mezinárodní obchod, domlouvat smlouvy o mezinárodním obchodu a prosazovat je, tlačit na odstraňování obchodních bariér a řešit arbitráží obchodní spory mezi členskými státy. Ambiciózní cíl, aby všechny země a všichni producenti měli v mezinárodním obchodu rovná práva, se zatím nezdařil. Přestože při zakládání WTO bohaté státy přislíbily snižování státních dotací do zemědělství a otevření svých trhů dovozům, nic takového se nestalo. Naopak, v roce 1999 došlo k tzv. banánové válce, když EU na základě dohod z Lomé (viz

SHRNUTÍ KAPITOLY:

Je sporné, zda existuje skutečně volný obchod, protože ne všichni výrobci mají stejné podmínky přístupu na trh. Záleží na zemi, ze které produkty pocházejí, a na velikosti přímých i nepřímých podpor, které dostávají od svých vlád. Nadnárodní společnosti a velké firmy jsou dotacemi často zvýhodňovány na úkor menších či lokálních producentů. Spravedlivý obchod – Fair trade – se snaží podmínky částečně vyrovnat a umožnit místním výrobcům přístup na mezinárodní trhy. Produkty Fair trade jsou vyráběny a pěstovány s ohledem na ekologickou udržitelnost, za dodržování pracovních standardů Mezinárodní organizace práce OSN, přičemž zisk je spravedlivě rozdělen mezi výrobce a prodejce. Spravedlivý obchod napomáhá zvyšování životní úrovně komunit, které se ho účastní, a umožňuje tak podle jeho zastánců lidem z bohatších zemí pomáhat vlastní uvědomělou spotřebou k udržitelnému rozvoji v méně rozvinutých zemích. Existence spravedlivého obchodu zvyšuje obecné povědomí o problémech spojených s výrobou v rozvojových zemích, a vede tak i velké firmy k tomu, aby věnovaly větší pozornost etice svého podnikání.

kapitola Rozvojová spolupráce) povolila bezcelní dovoz banánů ze zemí, které byly dříve koloniemi evropských zemí.

EU věřila, že WTO zachová dosavadní systém rozvojových preferencí vycházející z multilaterárních dohod z Lomé. Vláda USA ve spolupráci s koncerny Chiquita, Del Monte a Dole však podala stížnost u WTO, preferenční systém pro chudé země označila za protekcionistický a EU musela sjednotit daň pro všechny dovozce. Tím byly zvýhodněny především ty nadnárodní koncerny, které využívají levné pracovní síly v nelidských pracovních podmínkách a které chemickými postřiky těžce poškozují přírodu, a dokonce i lidské životy.

Jamajka byla jednou ze zemí nejvíce poškozených podobnými opatřeními. Pod tlakem Světové banky musela otevřít své trhy zahraničním dovozcům, což mělo zajistit příliv nového kapitálu. Dovoz levného dotovaného mléčného prášku z USA a EU během velmi krátké doby zlikvidoval dobře prosperující produkci mléka.

Jamajka nemohla svým producentům poskytnout dotace nejen proto, že na to neměla prostředky, ale také proto, že omezení dotací je běžnou součástí restrukturalizačních regulí Světové banky a Mezinárodního měnového fondu. Vlády bohatých zemí tlačí stále víc na méně rozvinuté země, aby

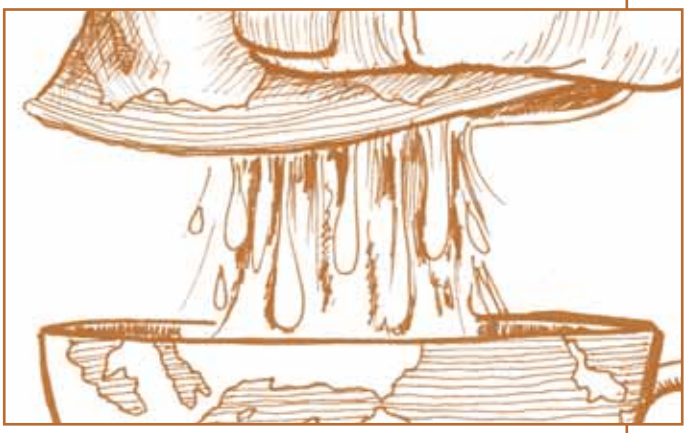

otevíraly trhy pro jejich výrobky, aby umožnily jejich firmám podnikat za zvýhodněných podmínek, ale samy se stále brání nabídnout stejné podmínky.

Velmi preferovanou složkou mezinárodního obchodu a investic jsou tzv. přímé zahraniční investice (viz kapitola světový obchod). **PODPORY A DOTACE INVESTORŮM** jsou běžné a známe je i v České republice. Státy pro nadnárodní koncerny běžně budují infrastrukturu z peněz daňových poplatníků, poskytují příspěvky na mzdy a udělují daňové prázdniny. Problémem je, že někteří investoři po vyčerpání dotací a výhod odcházejí využít tyto tzv. pobídky jinam a státu se vynaložené prostředky nikdy nevrátí. Příkladem takového podnikání byla v ČR v roce 2003 firma Flextronix, která opustila republiku ještě před vypršením všech výhod, a nedostála tak svým závazkům; tatáž firma pohrozila v Maďarsku, že odejde, pokud jí nebudou zachovány její výhody. Takovému podnikání se skutečně těžko konkuruje.

VYTVÁŘENÍ POBÍDEK A VÝHOD PRO VELKÉ KONCERNY VLÁDY PODPORUJÍ, POBÍDKY A VÝHODY PRO MALÉ A STŘEDNÍ PRODUCENTY Z CHUDÝCH ZEMÍ JSOU OMEZENÉ. Přímé zahraniční investice mohou být rychlým řešením přílivu zahraničního kapitálu, vytváření pracovních míst a rozvoje zahraničního obchodu. Tato forma investování se však zaměřuje pouze na regiony s rozvinutou infrastrukturou. Pokud současně s ní není vytvářena dostatečná struktura malého a středního podnikání, stává se region závislým na flexibilním zahraničním kapitálu, který je schopen region při sebemenší krizi okamžitě opustit. Toto nebezpečí je zmírněno, pokud podnik v místě vybudoval takovou infrastrukturu a vlastní základnu, že usiluje o zachování podmínek, za nichž do regionu přišel. Malé a střední podnikání vytváří struktury spjaté s regionem, které mají životní zájem na jeho rozvoji. Malé a střední podnikání je schopno rychle a flexibilně reagovat na požadavky trhu a tlumí přechodné krize.

Banánové republiky

Název „banánové republiky“ se používá pro země, v nichž zásadním způsobem ovlivňují politiku nadnárodní koncerny. Vznikl původně v Guatemale, kde United Fruits Company (UFCO) na konci století ovládla železnici a produkci ovoce, především banánů. Diktatura v Guatemale a UFCO úzce spolupracovaly, což přinášelo oběma stranám velké výhody. Konec nastal po nástupu demokratické vlády v 50. letech. Když tato vláda chtěla provést pozemkovou reformu nevyužité půdy (ve 20. letech byla pozemková reforma provedena i v ČSR a dalších evropských zemích), UFCO požádala o pomoc USA a demokratická vláda byla za asistence CIA svržena.

V Hondurasu má banánový nadnárodní koncern Chiquita ještě dnes tak silné postavení, že vládní vojska a policie likvidují jakýkoli pokus zaměstnanců či poškozených obyvatel o odpor (spočívající v zakládání odborů, žádosti o náhradu škod, stávky), a to i za takovou cenu, jakou je násilné vystěhování a likvidace celé vesnice, jak tomu bylo v případě osady Tacamiche.

SPRAVEDLIVÝ OBCHOD – FAIR TRADE (FT)

Alternativou k současnému mezinárodnímu obchodu je spravedlivý obchod – Fair trade.

SPRAVEDLIVÝ OBCHOD JE JEDNOU Z AKTIVIT, KTERÉ SE SNAŽÍ POMÁHAT LIDEM V MÍSTĚ, KDE ŽIJÍ, TÍM, ŽE JIM UMOŽŇUJE VYVÁŽET JEJICH VÝROBKY A PRODUKCI DO BOHATÝCH ZEMÍ. PŘI NÁKUPU A VÝVOZU SE DBÁ NA TO, ABY VÝROBCE, VÝVOZCE A KONEČNÝ PRODEJCE BYLI V ROVNÉM POSTAVENÍ A SPRAVEDLIVĚ SE DĚLILI O ZISK.

Ve skutečnosti to často funguje tak, že většina prodejců hradí z prodeje zboží Fair trade pouze náklady a mnohdy pracují jako dobrovolníci. V rámci spravedlivého obchodu se může prodávat pouze zboží a komodity, při jejichž výrobě byly dodržovány pracovní standardy dle Mezinárodní organizace práce OSN (ILO – viz kapitola Mezinárodní instituce) a jejichž produkce nepoškozuje životní prostředí. Důležitým aspektem je také to, jak produkce prospívá k rozvoji komunity.

Vznik a rozvoj Fair trade

V průběhu 60. a 70. let se stále více lidí v bohatých zemích dovídalo o otřesných podmínkách, za nichž jsou vyráběny jejich oblíbené výrobky v zemích. třetího světa v tzv. sweatshopech. Pro místa, kde probíhá výroba za špatných hygienických a zdravotně závadných podmínek po neúměrně dlouhou pracovní dobu a za velmi nízkou mzdu a kde se využívá práce dětí, používají kritici termín **SWEATSHOP.** Velmi často se přitom jednalo o velmi luxusní produkty renomovaných firem, ale také o tradiční řemeslné výrobky, které se stávaly stále populárnějšími.

V 60. letech začalo do zemí třetího světa jezdit stále více lidí, kteří se zde snažili přispět k rozvoji a ke zlepšení životních podmínek v rámci projektů rozvojové pomoci. Mnoho z nich bylo otřeseno zneužíváním pracovních sil a nerovnými podmínkami místních výrobců, řemeslníků a obchodníků. Ti byli nuceni prodávat své výrobky za nízké ceny zahraničním obchodníkům, kteří je pak několikanásobně zhodnotili v bohatých zemích. Ve snaze pomoci těmto maloproducentům začali pracovníci rozvojových projektů, zpočátku především církevních, jejich produkty sami vyvážet a prodávat. Nejprve se zboží prodávalo mezi podporovateli rozvojových projektů a peníze sloužily k dalším nákupům. Později, když se výrobky staly populárními, je začali nabízet i širší veřejnosti. V té době se jednalo především o drobné rukodělné produkty řemeslníků – sošky, ozdoby, oděvy.

V 70. letech postupně vznikaly v řadě rozvinutých zemí rozvojové projekty, které se soustředily na dovoz takového zboží a jeho prodej. Cílem bylo dát drobným výrobcům v málo rozvinutých zemích udržitelnou možnost obživy za spravedlivých podmínek. Na Západě začaly vznikat velkoobchodní společnosti, které zboží kupovaly a dovážely. Zároveň s tím vznikaly sítě obchodů, které se na prodej tohoto zboží orientovaly pod tehdejším oblíbeným názvem – obchod třetího světa. Tak dostal Fair trade svou strukturovanou podobu. Byla podporována výroba drobných družstev, velká pozornost se věnovala ženám, jejichž produkce je obvykle na trhu silně znevýhodněna. K výrobkům jsou tištěny informační materiály, z nichž se kupující může ve stručnosti dozvědět něco o zemi původu i o výrobci.

Od výrobků ke komoditám

Postupem času si pracovníci organizací Fair Trade (FTO) začali více všímat také problémů na trhu s nezpracovanými komoditami, které se zpočátku jevily jako příliš velké sousto. Podnětem se nepochybně stala rostoucí krize na trhu s kávou.

Káva je po ropě druhou nejobchodovanější komoditou. Jako taková se také stala předmětem zájmu západních vládních rozvojových agentur, především pak USAID. Ta investovala mnoho milionů do rozvoje pěstování kávy v Latinské Americe. Výsledkem bylo masivní odlesňování, zvětšování pěstebních ploch

a používání pesticidů zamořujících půdu i vodu. Nárůst produkce kávy způsobil tlak na ceny. Aby se zabránilo kolapsu výroby, byla uzavřena Mezinárodní dohoda o kávě – International Coffee Agreement, který garantoval minimální ceny na burze. Přesto začala produkce kávy pomalu upadat, protože obchodníci tlačili nákupní ceny od výrobců dolů. Nakonec celá dohoda zkolabovala a v roce 1989 minimální ceny kávy padly. To byl konec pro mnoho farmářů, z nichž mnozí přešli na pěstování drog.

Organizace Fair Trade se od počátku 80. let snažily podporovat družstva malopěstitelů kávy. Začarovaný kruh úvěrů a pozdních plateb, ve kterém se výrobci nacházeli, byl řešen platbami předem a garancí odběru celé produkce. V oblastech, kde jsou výrobci Fair trade kávy, stále roste životní úroveň komunity, zvyšuje se gramotnost a zlepšují se komunální služby. Po kávě přišly na řadu čaj, kakao, rýže, banány, výrobky přírodní medicíny, kosmetiky a podobně.

Z malých obchůdků do supermarketů

Popularita Fair trade výrobků rychle rostla a sítě obchůdků třetího světa, postupně přejmenované na obchůdky jednoho světa, ani prodeje v kostelech či na dobročinných akcích nestačily uspokojit poptávku. FTO začaly jednat s distributory, zda by neměli zájem nakupovat zboží vyrobené a dovezené v rámci spravedlivého obchodu. Jednání se vedla i se zástupci velkých prodejních řetězců. Jelikož popularita spravedlivého obchodu rostla a stoupalo znechucení spotřebitelů z otřesných praktik některých nadnárodních společností v zemích třetího světa, rozhodlo se několik společností zařadit Fair trade výrobky do svého sortimentu. Dokonce i velké mezinárodní obchodní řetězce mají v EU a dalších rozvinutých zemích Fair trade kávu, čaj a kakao a další produkty ve svém sortimentu.

Fair Trade jako ochranná známka

S rozšířením poptávky po Fair trade produktech a zvýšením počtu prodejců pracujících na čistě komerčních principech se ukázalo jako nezbytné, aby byly všechny Fair trade výrobky označeny jednotnou známkou. Bylo tedy třeba sjednotit etikety používané v různých zemích různými společnostmi a také se domluvit na pravidlech, podle nichž budou tyto etikety přidělovány. Za tím účelem byla založena Mezinárodní společnost pro označování výrobků spravedlivého obchodu (Fairtrade Labelling Organizations International – FLO). Toto sdružení vysílá své inspektory k výrobcům, kteří na spravedlivém obchodě participují, případně se ho chtějí zúčastnit a uděluje jim ochrannou známku. Aby výrobce dostal známku Fair trade, musí splňovat podmínky FLO, mezi něž patří především naplňování standardů Mezinárodní organizace práce (ILO), rovné podmínky mužů a žen, spravedlivá mzda, ekologicky nezávadná výroba či pěstování. Známku Fair trade akceptují všichni prodejci, kteří se na spravedlivém obchodě podílejí.

Spravedlivý obchod dnes představuje sice malou, ale stále rostoucí položku celosvětového obchodu. Navíc podle jeho zastánců přináší prospěch jeho účastníkům a společenstvím v málo rozvinutých zemích:

- Participujícím rodinám dává možnost výdělku na základě jejich vlastních schopností, a umožňuje jim tak zlepšovat životní podmínky vlastními silami. Zajišťuje bezpečné a přiměřené pracovní podmínky.
- Zajišťuje rovné podmínky zaměstnání a spravedlivé mzdy.
- Odstraňuje dětskou práci a zaměstnancům

Rozdíly mezi podmínkami nabízenými výrobcům FTO a na volném trhu – obchod kávou

	FAIR TRADE	VOLNÝ TRH
Káva Arabica	pevná výkupní cena	
	1,26 USD	45c – 60c
Káva Robusta	Pevná výkupní cena	
	1,06 USD	25c
Organická káva	Pevná výkupní cena	
	1,41 USD	–
Poskytování záloh na produkci	Až do 60 % nasmlou-	–
	vaného množství	
Poskytování úvěrů	Na 12% – 13% úrok	–

umožňuje podílet se na rozhodování.

- Pomáhá chudým rozvíjet své vlastní aktivity, pracovní dovednosti a zvyšovat jejich schopnosti při vytváření vlastních podnikatelských aktivit.
- Ve svých důsledcích zlepšuje zdravotní péči, základní vzdělávání, podmínky bydlení i přístup k nezávadné vodě.
- Spotřebitelům pak dává jistotu nákupu výrobků, kterými není ničena příroda, které jsou zdravotně nezávadné a šetří přírodní zdroje.
- Eticky a esteticky následně pomáhá zvyšovat povědomí o problémech chudých částí naší planety a lidem z bohatých zemí dává možnost se tím nejjednodušším způsobem – uvědomělou spotřebou – podílet na jejich rozvoji.

Limity a výzvy spravedlivého obchodu

Základním cílem spravedlivého obchodu je, aby se takovým stal veškerý obchod. Je to však možné? I když podíl Fair trade výrobků na celosvětovém trhu roste, tvoří stále jen 0,01 %, na trhu s kávou se tento podíl pohybuje kolem 2,7 %. Nejvyšší podíl má prodej Fair trade banánů ve Švýcarsku – 15 %.

Velkým problémem je především cena Fair trade produktů, která je často vyšší než běžná cena na trhu. Nákup Fair trade produktů je motivován uvědomělou spotřebou konzumentů. Ta pramení především ze snahy nakupovat výrobky, u nichž je garantováno, že nebyly vyrobeny na úkor potlačování lidských práv a že pocházejí z ekologicky nezávadné produkce. Aby byl zákazník uvědomělým spotřebitelem, měl by však mít dostatek informací, měl by mít zájem o původ výrobků, které kupuje, a vědět, proč je jejich cena taková, jaká je, a proč se prodávají tímto způsobem.

Tlak kampaní na podporu Fair trade produktů a proti neetickým praktikám v obchodu textilním a sportovním zbožím vedl řadu značkových firem k tomu, že i ony změnily svou strategii a své výrobky propagují jako eticky čisté. Případy, v nichž se prokázalo, že etické závazky nadnárodních firem nebyly pravdivé, poškodily nejen danou firmu, ale způsobily i nedůvěru spotřebitelů k takto označovaným produktům. Takovéto případy či kampaně většinou poškodí více obchod s Fair trade než viníka.

Etická produkce, ke které se některé firmy zavázaly, se stává konkurencí značky Fair trade. Je však otázkou, zda by bez existence Fair trade firmy znovu nezvolily „běžné výrobní postupy“.

Fair trade zůstává i nadále jednou z mála možností udržitelného, ekologického a etického investování, protože etické podnikání zatím není schopno zajistit investice orientované na rozvoj místních komunit.

Literatura

LITERATURA V ČESKÉM JAZYCE:

Štěrba, L. **Historie, současnost a perspektivy Fair trade v Evropě a jeho možnosti v České republice.** Brno: MU FSS, diplomová práce, 2004

SLOVNÍK POJMŮ

A
B
C
...
Z

SLOVNÍK POJMŮ

- **ASIMILACE** – Jedna z forem kulturního kontaktu (ve společenských vědách je tímto pojmem míněn kontakt mezi kulturami, který vede ke změnám v jednotlivých kulturních systémech); je to proces, při kterém jsou jedinci nebo skupiny odlišné kulturní příslušnosti absorbováni kulturou dominantní společnosti. V problematice imigračních politik se jedná o snahu o plné zapojení do majoritní společnosti, ovšem na úkor ztráty jejich mateřského jazyka, jejich specifických kulturně-sociálních aspektů života.
- **BIODIVERZITA** – Pojem označuje rozmanitost živých organismů v suchozemských, mořských a jiných vodních ekosystémech a ekologických komplexech. Jedná se o různorodost v rámci jednotlivého druhu, mezi druhy i mezi ekosystémy, stejně tak jako o genetickou diverzitu.
- **BRETTONWOODSKÉ INSTITUCE** – Tímto pojmem jsou označovány mezinárodní finanční instituce vytvořené na konci 2. světové války na konferenci v městečku Bretton Woods v americkém statě New Hampshire. Účastníci se dohodli na vzniku Mezinárodního měnového fondu (MMF) a Světové banky (SB) a na vytvoření Všeobecné dohody o clech a obchodu (General Agreement on Tarrifs and Trade – GATT), předchůdci WTO.
- **DLOUHODOBĚ UDRŽITELNÝ ROZVOJ** – Rozvoj umožňující uspokojit potřeby současné generace, aniž bychom způsobem našeho života omezili práva a potřeby budoucích generací. Souvisejícím pojmem je udržitelná společnost, vymezená jako společnost, která může přetrvat generace, je dostatečně předvídavá, pružná a moudrá na to, aby si nepodkopala jak fyzické, tak sociální systémy, které ji podporují.
- **EMPOWERMENT** – Pro anglické slovo *empowerment,* tolik používané v oblasti rozvoje, nemá čeština vhodný ekvivalent. Jeho základ tvoří slovo *power* neboli síla, moc, schopnost. Celý koncept vyjadřuje proces nabývání moci a schopnosti rozhodovat o sobě sama a o svém životě.
- **ENVIRONMENTÁLNÍ UPRCHLÍCI** – Lidé, kteří byli donuceni dočasně nebo trvale opustit svoje původní bydliště v důsledku významného narušení životního prostředí, které ohrožovalo jejich existenci nebo vážně ovlivnilo kvalitu jejich života. Pojem neodpovídá mezinárodním konvencím a vzhledem ke složitosti problému neexistují ani statistiky, které by dokumentovaly jeho skutečný rozsah. Odhady počtu tohoto typu uprchlíků se pohybují mezi 10 až 25 miliony osob. Mezinárodní organizace označují právě tento typ uprchlictví za jedno z nejvážnějších migračních rizik pro budoucnost světa.
- **ETNOCENTRISMUS** – Tendence posuzovat odlišné kultury, jejich zvyky, tradice a hodnoty z perspektivy kultury vlastní. Tato tendence je primárně vlastní všem kulturám, jedná se tedy o kulturní univerzálii (tzn. skutečnost, která je vlastní všem kulturám světa).
- **FAIR TRADE** – Termín zahrnuje obchodní partnerství (výrobu a prodej), jehož cílem je zlepšení životních podmínek dosud vyloučených a znevýhodněných výrobců z rozvojových zemí v rámci konceptu udržitelného rozvoje. Toho se snaží docílit poskytováním rovnoprávných obchodních podmínek pro výrobce a zvyšováním uvědomění spotřebitelů o situaci v rozvojových zemích (převzato z http://www.fairtrade.cz/).
- **GENDER** – Pojem vyjadřuje skupinu vlastností a chování spojených s obrazem muže a ženy, formovaných kulturou a společností. Poukazuje na to, že sociální a kulturní rozdíly mezi ženami a muži, které jsou obecně považovány za vrozené, lze nahlížet jako naučené a měnící se v závislosti na prostředí (kultuře), kde žijeme. Kategorie mužské (maskulinní) a ženské (feminní) jsou ve většině kultur vnímány jako protikladné.
- **GLOBALIZACE** – Označuje široký soubor procesů, které vytvářejí, zmnožují, rozšiřují a násobí celosvětové vzájemné závislosti a výměny a zároveň způsobují, že si lidé stále více uvědomují vztahy a propojení mezi věcmi blízkými a vzdálenými. V nejobecnější rovině můžeme říci, že globalizace znamená rostoucí propojování světa ve všech oblastech života lidí. Na základě různých přístupů můžeme globalizaci chápat nejen jako faktický proces, ale také jako teorii a reflexi současného světa.
- **HRANICE CHUDOBY (POVERTY LINE)** – Nejrozšířenější způsob měření chudoby. Vyjadřuje předěl mezi těmi, jejichž průměrné příjmy jsou dostatečné k uspokojení tzv. základních potřeb, tedy k zajištění potravy a ubytování, a mezi těmi, jejichž příjmy k tomu nedostačují. Hranice je určována na základě stanovení průměrného množství peněz potřebných ke koupi denního kalorického minima, dále minimálních částek vynakládaných průměrnou rodinou za obydlí a další potřeby, jako je ošacení apod.
- **HRUBÝ DOMÁCÍ PRODUKT (HDP)** – HDP měří hodnotu veškerého zboží a veškerých služeb vyrobených v ekonomice v daném roce. Skládá se ze spotřeby (soukromé a vládní),

investic a čistého vývozu (tj. rozdílu mezi vývozy a dovozy).

- **HRUBÝ NÁRODNÍ PRODUKT (HNP)** – Hrubý národní produkt se skládá z HDP a z čistých příjmů ze zahraničních investic.
- **HUMANITÁRNÍ POMOC** – Jde o aktivity spojené vždy s bezprostřední reakcí na tzv. humanitární krizi. Ta se obecně popisuje jako „situace, ve které jsou běžné prostředky lidí, které jim garantují důstojný život, narušeny v důsledku přírodní katastrofy nebo lidmi zaviněné krize“. Jde o krátkodobou pomoc, která lidem zasaženým humanitární krizí pomůže uspokojit jejich základní životní potřeby v čase nouze a také znovu obnovit důstojný život v podobě, která panovala před danou krizí. Každá taková humanitární intervence je poskytována ve čtyřech základních sektorech: voda/hygiena; potraviny/výživa; obydlí; zdravotní péče. Hlavním cílem humanitární pomoci je: prevence a zmírnění útrap lidí; ochrana životů; respekt k lidské důstojnosti.
- **INDEX LIDSKÉHO ROZVOJE (HUMAN DEVELOPMENT INDEX – HDI)** – Byl vytvořen Rozvojovým programem OSN (UNDP) v roce 1990. Jeho smyslem je zachytit jak ekonomické, tak sociální aspekty rozvoje. Index se stanovuje na základě tří veličin: očekávaná délka života; vzdělání (gramotnost dospělé populace); průměrný příjem. Hodnoty ukazatele se pohybují od 0 do 1, přičemž 0 je nejnižší možný stav a 1 nejvyšší možný stav rozvinutosti zemí či regionů.
- **INTEGRACE** – Jedna z forem kulturního kontaktu. Na rozdíl od asimilace je integrace procesem, při kterém se obě strany vstupující do vzájemného kontaktu něčeho vzdávají, aby zároveň něco získaly. Z pohledu imigranta vyžaduje tento přístup ochotu přizpůsobení se základním pravidlům hostitelské společnosti, z pohledu této společnosti pak zase ochotu ponechat dostatek prostoru pro projevy „menšinové“ kultury a upravení přístupu ke vzdělávání, zaměstnání a rozhodování tak, aby byly v ideálním případě uspokojeny zájmy obou stran. Všem jsou dána stejná práva ve všech společenských sférách, aniž by se očekávalo, že se nově příchozí zbaví svých specifik. V zemích praktikujících integrační modely soužití s cizinci (např. Francie, Austrálie, Kanada...) zůstává imigrační populace často odlišena od většinové svým jazykem, kulturou, sociálními vztahy i spolkovým životem po několik generací.
- **INTERNACIONALIZACE** – Pojem označuje etapu v průběhu vývoje mezinárodního obchodu – mezinárodní obchod se zbožím vyrobeným v rámci národních hospodářství. Na druhou stranu globalizace v tomto smyslu označuje stav, kdy výrobní proces již není vázán na státy a jejich hospodářství.
- **KULTURA** – Ve společenskovědním pojetí se jedná o pojem, jehož součástí jsou všechny nebiologické mechanismy a prostředky, kterými se společnosti adaptují na vnější, přírodní prostředí. *Kultura* je negenetická a je možno se jí učit. V užším smyslu se jedná o soubor artefaktů, regulativů, norem, idejí a vzorců chování sdílených členy určité společnosti. Jednotlivé prvky *kultury* jsou uspořádány do unikátních konfigurací, tvořících vnitřně integrované, relativně autonomní systémy, označované jako kulturní vzorce, které jsou důvodem odlišnosti jednotlivých kultur.
- **KULTURNÍ RELATIVISMUS** – Předpoklad, že jednotlivé kultury jsou jedinečnými a neopakovatelnými entitami. Z tohoto důvodu je nutné posuzovat každou kulturu pouze v jejím vlastním kontextu, v souvislostech jejích vlastních hodnot, idejí, norem a tradic.
- **LIBERALIZACE OBCHODU** – Proces odbourávání různých bariér bránících svobodnému a volnému pohybu zboží, surovin, služeb, peněz a informací.
- **MEZINÁRODNI MĚNOVÝ FOND** – Mezinárodní měnový fond v současné době sdružuje téměř 190 zemí. Jeho hlavní funkcí je zajišťovat stabilitu mezinárodního finančního systému. MMF dohlíží na finanční politiku států a hodnotí makroekonomické ukazatele, jako například hodnotu měny a směnné kurzy. Důležitou součástí jeho práce je poskytování půjček zemím, které se krátkodobě ocitnou ve finančních problémech a potřebuji obnovit finanční stabilitu a hospodářský růst.
- **MODERNIZACE** – Zahrnuje rozvoj průmyslu a technologií, růst velkých měst a širokou proměnu životních stylů lidí. Idea vycházela z osvícenských ideálů sekularizované společnosti, důrazu na svobodu jednotlivce, politické organizace na principu národních států a občanské společnosti. Modernizaci doprovázel vznik nových kulturních forem a principů, jako například národní stát, kapitalismus či marxismus. Byla spojována hlavně s představou pokroku, který měl přinést rozšíření politických svobod, rozvoj věd, umění a techniky.
- **NEOKOLONIALISMUS** – Termín popisuje stav, kdy je původně kolonizovaná země sice formálně nezávislá, ale její vládnoucí elity se podřizují rozhodnutí bývalé mateřské země, protože to považují za výhodné pro sebe a někdy i pro stát.
- **OBČANSKÁ SPOLEČNOST** – Pojem lze chápat různým způsobem. Například jako aktivní

angažování se v politických stranách a pravidelné využívání voličského práva. Spíše je však občanská společnost synonymem pro síť nejrůznějších občanských sdružení a spolků, fungujících mimo státní strukturu. Jejím klíčovým pojmem je občan, jeho požadavky a aktivity a způsob, jakým maximálně využije prostor, který mu demokratická společnost poskytuje k formulování svých požadavků a kontrole politické moci.

- **PROGRAMY STRUKTURÁLNÍCH ÚPRAV (STRUCTURAL ADJUSTMENT PROGRAMS – SAP)** – Programy ekonomických reforem, požadované MMF od zemí, kterým poskytuje půjčky. Tyto reformy mají zajistit růst, finanční disciplínu a ekonomickou stabilitu. Cílem Programu strukturálních uprav je zajistit, že země bude mít dostatek prostředků na splácení svých dluhů. Programy strukturálních úprav většinou obsahují několik obecných receptů: privatizaci, škrty ve vládních výdajích, uživatelské poplatky (zejména v oblasti zdravotnictví a školství), podporu exportu, zvyšování úrokových sazeb a liberalizaci obchodu.
- **ROZVOJ** – Podle Rozvojového programu OSN (UNDP) je lidský rozvoj proces rozšiřování možností lidí, jak žít svůj život (enlarging people's choices). V principu mohou být tyto možnosti neomezené a mohou se měnit v čase. Avšak na všech úrovních rozvoje jsou zásadní tyto tři možnosti: možnost žít dlouhý a zdravý život; možnost získávat vědění; možnost přístupu ke zdrojům nutným pro zajištění důstojného života.
- **ROZVOJOVÁ SPOLUPRÁCE** – Jakákoliv forma spolupráce, která se snaží reagovat na dlouhodobé problémy chudších zemí, zejména s ohledem na ekonomické, sociální, zdravotní a ekologické aspekty života lidí, kteří v nich žijí. Zdůrazňuje aktivní zapojení více zúčastněných stran (příjemce i dárce) při usilování o rozvoj.
- **ROZVOJOVÉ BANKY** – Regionálně orientované banky, zakládané ve světě od 60. let podle vzoru Světové banky (viz heslo). Tyto banky patří v regionálním měřítku mnohdy ke klíčovým institucím v oblasti místního rozvoje. Dopad jejich činnosti je cílenější než v případě SB, protože banky většinou lépe znají místní podmínky a lépe svoji činnost zaměřují na konkrétní projekty. Mezi tyto banky patří: Evropská banka pro obnovu a rozvoj (EBRD, BERD), Asijská rozvojová banka (ADB), Islámská rozvojová banka (IDB), Africká rozvojová banka (AFDB), Meziamerická rozvojová banka (IADB, BID).
- **ROZVOJOVÉ CÍLE TISÍCILETÍ** – Na Summitu tisíciletí v září 2000 v New Yorku přijalo 147 hlav států a vlád a celkem 191 států tzv. Miléniovou deklaraci, vytyčující konkrétní cíle v oblasti rozvoje a odstraňování chudoby. Soubor *Rozvojových cílů tisíciletí*, které by měly být splněny do roku 2015 (za výchozí je považován rok 1990), zahrnuje osm základních cílů (goals), osmnáct dílčích úkolů (targets) a více než čtyřicet ukazatelů (indicators).
- **SVĚTOVÁ OBCHODNÍ ORGANIZACE (WORLD TRADE ORGANIZATION – WTO)** – V roce 1994 se dosavadní Všeobecná dohoda o clech a obchodu (General Agreement on Tariffs and Trade – GATT) přeměnila ve Světovou obchodní organizaci (World Trade Organization – WTO), která má za cíl prosadit uvolňování obchodu. Náplní jejího fungování je zprostředkovávání obchodních dohod, analýza a hodnocení obchodních politik jednotlivých členských zemí, pomoc rozvojovým zemím prostřednictvím školení a technické pomoci a urovnávání obchodních sporů.
- **SKUPINA SVĚTOVÉ BANKY** – Nejedná se o jednu banku, ale o skupinu bank s různými funkcemi. SB je největším zdrojem rozvojové pomoci na světě. Například v roce 2002 poskytla téměř 20 miliard dolarů na rozvojové projekty v desítkách převážně rozvojových zemí. V současnosti zahrnuje Skupina SB následující instituce: Mezinárodní banku pro obnovu a rekonstrukci, Mezinárodní rozvojovou agenturu, Mezinárodní finanční korporaci, Multilaterální pojistnou agenturu a Mezinárodní centrum pro urovnávaní investičních sporů. SB podporuje rozvojové projekty prostřednictvím půjček s nižším až nulovým úrokem a jako záruku splácení často vyžaduje po vládách reformy typu Programu strukturálních úprav (viz výše).
- **SWEATSHOP** – Tímto termínem jsou označována místa, kde probíhá výroba za špatných hygienických a zdravotně závadných podmínek po neúměrně dlouhou pracovní dobu a za velmi nízkou mzdu a kde se často využívá práce dětí.

Materiál vznikl za podpory Rozvojového programu OSN (UNDP)
a programu zahraniční rozvojové pomoci České republiky.

Společný svět

Příručka Globálního rozvojového vzdělávání

Vydal Člověk v tísni – společnost při České televizi, o. p. s.
Praha 2004

ISBN 80-903510-0-X